АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Одјељење за друштвене науке

Библиотека
НАУЧНЕ МОНОГРАФИЈЕ
Књига 2

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Слободан Антонић

Рецензенти
др Горан Милорадовић, виши научни сарадник,
Институт за савремену историју, Београд
проф. др Јован Мирић, професор у пензији,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

© Андрићев институт, Андрићград, 2023

Синиша Стефановић

УСПОН И ПАД ВУКОВЕ ЋИРИЛИЦЕ

Од Кримског рата до Кримског рата

Андрићев институт
Андрићград – Вишеград, 2023.

С А Д Р Ж А Ј

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ 9

„НЂСТЬ РАБЪ БОЛЇЙЇ ГОСПОДА СВОЄГО” 13
Српска двоазбучност као јединствена појава.....31

ОД КРИМСКОГ РАТА … 39
Прозелитизам и народни језик 39
Увођење Вукове реформе.....48
Ћирилица између Срба и Хрвата.....69
Хрватско-Српска коалиција,
Скерлићева анкета и Велики рат 90

ЋИРИЛИЦА У КРАЉЕВИНИ..... 109

ЋИРИЛИЦА У СФР ЈУГОСЛАВИЈИ:
ИДЕОЛОШКИ НЕПРИЈАТЕЉ 129
Новосадски договор и ћирилица.....143
Смишљене смутње.....156
Декларација и *Предлоī за размишљање*.....163
Пет мишљења о српском писму 186
Ћирилица у уставном лимбу:
језик у јавној употреби 202
Потискивање ћирилице као културна
политика СК Србије.....210

ЋИРИЛИЦА У ПОСТЈУГОСЛАВИЈИ 1987 – 2000..... 225
Писмо у уставу Србије (1989–1990) 243
Правопис Матице српске (1994)
и увођење двоазбучности 274

У СРБИЈИ ОД 2000. ДО 2014. 321
Ћирилица у Митровданском уставу (2006).....330
Мишљење Венецијанске комисије 349
Крај партије: формализовање двоазбучности.....373

… ДО КРИМСКОГ РАТА..... 403
Вуковарске табле и други знаци.....407
Стратегија, документ којег нема.....444
Нацрт закона (2017/2018): завршетак дебате 508
Исто истим 530

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА:
ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ.....549

ЛИТЕРАТУРА 563

Стефи (1965–2014)

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

О проблему права мањина на употребу националних писама и језика постоји велик број научних радова: то је и разумљиво и оправдано. Обрнут случај, којег постављамо као *проблем изостајања, у одсуству војноуправне окупације, остваривања права националне већине на свеобухватну употребу традиционалног и стандардизованог писма у својој националној држави* чини се, према свему судећи, исувише парадоксалним да би био изучаван. Овако постављена, употреба стандардне српске ћирилице и њен саживот са стандардном хрватском латиницом, у Републици Србији и међу Србима, показује се као веома занимљив феномен. Могло би се рећи да није описан, или да није довољно добро описан, ни са становишта лингвистичке науке. Код малоборојних аутора, који су у оквиру социолингвистике за предмет изучавања изабрали писмо, посматран је међу примерима диграфије, али уз изостанак дубљег разумевања узрока и обележја настанка, развоја и квалитета те, са више аспеката посматрано, јединствене појаве.[1] У Србији се, и то је очигледно, штампа, оглашава и писмено општи претежно хрватском стандардном латиницом, о чему се у јавности повремено опширно говори и пише: питање

1 Према прегледном раду: E. Berlanda, *New perspectives on digraphia: A Framework for Sociolinguistics of Writing Systems*, Toronto, 2006.

унутрашње динамике српске двоазбучности културолошко је колико и политичко. Из чега је настао, како је текао тај процес? Како се одржава? Постоји ли друштвена сагласност? Ваљано научно образложење? Формална одлука власти, када и којих?

Тражење одговора на та питања спроведено је као проширење, личном иницијативом, пројектног задатка у оквиру статистичких истраживања Завода за проучавање културног развитка.[2] Подаци су прикупљени, објављени (и у изворној табеларној форми) да би могли да се обрађују и укрштају са другим културним и друштвеним показатељима. Није познато да се неко тога подухватио, макар огледа ради. Надајмо се да хоће. Овај аутор, премда му не недостаје идеја, нема методолошку основу која би му омогућила да се у том правцу отисне далеко колико би желео. За задовољавање научне радозналости оних који тим водама сигурно плове, материјалну подршку тек треба пронаћи: подразумевају се систематска анкетирања на националном узорку. Можда овај рад буде придонео остварењу и тих научних замисли.

Феномен (у тексту се користи и реч „проблем", такође у научном смислу) српске двоалфабетности изложен је у историјском прегледу, хронолошким редом и, где је било умесно, уз обимније цитате. Читљивости ради, наводи у фуснотама су дати изворним писмом, а у тексту ћирилицом, изузев неколико докумената које је било боље оставити какви јесу. Показало се да је добра већина навођења била латиничка, што је и читаоцима који на писма не обраћају свесну пажњу било у некој мери оптерећујуће („и професионалац такав шарениш очекује само у фуснотама"). Потреба да се проблем целовито прикаже, а

2 С. Стефановић, *Преглед положаја српске ћирилице у култури и јавној комуникацији*, https://zaprokul.org.rs/pregled-polozaja-srpske-cirilice-u-kulturi-i-javnoj-komunikaciji-prelazni-izvestaj-prve-faze-istrazivanja-publikacija/

рад подвргне – надамо се – научно заснованој критици разлог је уношења бројних (неко ће рећи: и претерано!) фуснота. Мноштво грађе преузето је са интернета, али дигиталне адресе су, осим нужно потребних, испуштене: новинске текстове читалац лако може да пронађе, а везе према законској и другој грађи, где их има, налазе се у списку литературе.

Иако се ова монографија делом ослања на наведене резултате пројекта Завода, које понеки потцењују или заобилазе[3] упркос томе што су једини такве врсте, овај ауторски рад нема додирне тачке са званичним ставовима институције и њој надређеног Министарства културе. Због тога је објављен под личном одговорношћу, а не као издање Завода. Истраживање коришћења ћирилице одобрила је директор гђа Марина Лукић Цветић, а продужетак рада подржао је њен наследник, г. Вук Вукићевић. На томе сам им веома захвалан. Изразе благодарности упутио бих сарадницима на пројекту. Гђи Бојани Вукотић из Одељења за истраживање и развој библиотечког система – Матично одељење Народне библиотеке Србије, на прикупљању бројчаних података, креативном раду и сугестијама. Гђи Маријани Узуновски из нашег Завода, библиотекару и стручњаку за дигиталне базе података, која је према (цепидлачким) потребама, најпре истраживања а потом представљања, из прикупљених табела градила и додатно обрађивала графиконе, од којих је у тексту приложен само мали број. Колегама гђи Мањи Маринковић и г. Пеђи Пивљанину на раду, критици, грађи и подршци. Лингвисти др Дејану Ивковићу на драгоценим запажањима и сугестијама. Доајену наше социјалне психологије г. Првославу Плавшићу који је, осим радом на анкети и љубазно уступљеном грађом из личне архиве,

3 На пример: R. Bugarski, „Saga o ćirilici", у: R. Bugarski, *Saga o ćirilic*i, Beograd, 2021, 40–47.

немерљиво помогао саветима и разговорима у којима се неизречено или овлаш наговештено показивало, понекад недељама доцније, читавим истраживачким задацима. Уреднику проф. др Слободану Антонићу, рецензентима проф. др Јовану Мирићу и др Горану Милорадовићу, на стрпљењу и добронамерним примедбама. Пријатељима који су ме и храбрили и кудили, упорно ме помажући текстовима, када би помислили да би они могли да ми буду од користи – што у највећој мери и јесу били – укључујући и вечитог оптимисту који би, у данима када се из лаких двоумица израђају тешке сумње, посусталог ободрио увек истим речима: „Ма нема од тога ништа!”

„НѢСТЬ РАБЪ БОЛЇЙЇ ГОСПОДА СВОЄГО”

У расправљању о положају писма у држави и култури Србије и Срба пошли смо од општег места: синтезе академика Павла Ивића *Срїски народ и ньегов језик*. Дајући обухватан историјски преглед и језгровите осврте на различите специфичне теме развоја српског језика, аутор сажима научну традицију о Вуковом делу (Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, Александра Белића и др.), дајући јој снажан лични допринос. Значај овог дела не налазимо само у постављању данас опште познатог, декларисаног и прихваћеног за школску и сваковрсну другу употребу, укључујући политичку, већ и у вешто уплетеним или наговештеним питањима: печату времена у којем је настала. Врсни научни аутори, а П. Ивић несумњиво јесте један од њих, умеју звучно да говоре управо оним што у синтезама овлаш додирну, или уопште не обрађују. Књига из које обе стране у спору око статуса „вуковице” у Србији и међу Србима према потреби црпу аргументе објављена је 1971. године, у време када се одлучивало о државно-правном положају и судбини културе Срба у СФР Југославији, када је постојала јако развијена свест шта се и како смело рећи. У том контексту, за нашу тему је од великог значаја следећа мисао:

> „Нема сумње, да је од свих Вукових списа прво издање Рјечника најзначајније. Чак се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља.”[4]

4 П. Ивић, *Срїски народ и ньегов језик*, Београд, 1971, 238.

Прекретница у култури Срба, фундаментално дело, објављено је српским језиком и раном, *неконачном*, Копитар-Вуковом[5] ћирилицом, а Ивићево дело које се на Вуково позива штампано је српскохрватским језиком, Вуковом стандардном ћирилицом, са намером да са језичке тачке гледишта образложи тада политички ургентну потребу српске културе да ћирилици придружи и друго писмо, хрватску стандардну латиницу.[6] У каквим околностима, како, због чега и на основу чега је до тога дошло? Да ли постоји нешто унутар реформе, у њеним коренима и принципима, што је водило ка таквом исходу? Или је реч о политичким интересима подстакнутом разумевању и примени те реформе? Уколико јесте, која је сврха поступка, и у чијем је све то, у крајњој линији, интересу?

Полазишна питања упућују да би одговори могли да се потраже и нађу у делима савремене филолошке и историјске науке. Разнолики проблеми таквог приступа дали би се свести на чињеницу да су се у домаћој научној традицији ониме што би могло бити спорно унутар Копитар-Вукове реформе бавили филолози (данас лингвисти), да би историчари (и остали) из тог корпуса преузимали шта им је, када, и колико било потребно. О самом предмету нашег истраживања, каквим смо га грубо оцртали полазишним питањима, савремених критичких

5 Ову квалификацију реформе заступао је Павле Ивић: „Копитарово уверење да ће Вук остварити оно што други Срби нису могли довело је до сарадње и пријатељства, који су трајали до Копитарове смрти (1844). На Копитарев подстицај Вук се прихватио списатељског посла. Усвојивши многе идеје свог саветодавца, он је у својим делима почео остваривати Копитарев програм". П. Ивић, Ј. Кашић, „О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године", *ИСН*, књ. V-2, Београд, 1981, 324.; П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци - Нови Сад, 2014, 176. Заснованост Ивићеве тврдње у научној традицији очигледна је: Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановић Караџића*, Београд, 1924.

6 П. Ивић, *исто*, 222–223.

монографских радова нема. Изузев једне књижице, јеретичке и нерадо цитиране, којом је назначен узрок таквог стања у домаћој науци: Вук и дела му („Вук = позитивно = Ми") свесно су и сврховито митологизовани[7] у мери у којој су аргументи његове опозиције багателисани.[8] У научном свету, свуда и свагда, приметно је избегавање да се оспоравају дела опште признатих и познатих ауторитета. Иза њих остају интелектуални наследници на одељењима и катедрама који би услед критике учитеља могли да се, а неретко то и буду, осете повређеним. Они, такође, добро знају колико је танушна разлика између критике своје школе и сечења гране на којој се седи. Такви су и отклони од мисли водиље, разбацани у понеким реченицама у множини научне грађе. Од реда сви угледници чија мишљења о Вуку и његовој (премда је био коаутор, задуго само млађи сарадник) реформи значе и која се стављају у темељ потоње литературе били су људи својих, у нас увек бурних и често опасних времена у којима су се низали виши идеолошки циљеви и политичке потребе, у којима је отаџбина звала или је револуција налагала, да се ствари на основу избора чињеница прикажу на одређени начин. Како је језик део темељног градивног ткива народа, а његова стандардизација модерне нације, јасно је да литературу ваља прихватати са опрезношћу и радозналошћу. Дела наших научних ауторитета јесу интонирана према југословенском идеолошком и политичком циљу (што их историчару чини вишеструко вреднима) и као таква била су генерацијама преношена и тумачена. У тим примењеним тумачењима сасвим се изгубило, у Вуково дело утопило и њему се приписало, дело Ђуре Даничића: *срīски или хрватски језик*. У том контексту

7 М. Јовановић, *Језик и друштвена историја*, Београд, 2002, 147.

8 М. Јовановић, прир., *Против Вука. Срīска īрађанска интелиīенција 18. и 19. века о језику и њеīовој реформи*, Београд, 2004.

могуће је разумети зашто је у литератури питање писма, тачније, Копитар-Вукове реформе ћирилице за српски језик, потиснуто на маргину, упркос томе што је око њега, у времену када је увођена, био вођен дуготрајан и жучан спор. Суштина тог спора није разрешена: данас се у Србији исказује као дебата о односу и квалитету употребе двају штокавском језику прилагођених система писања, ћириличког и латиничког. Ако се у време Павла Ивића научна дебата о околностима, узроцима, целисходности и последицама промене положаја реформисане ћирилице као стандарда за српски језик *није смела* водити,[9], данас се она *не жели* водити. И најтврђи Срби и најупорнији Југословени у правилу полазе од Вука и њему се враћају, под његовим именом и реформом обухватајући и Доситеја Обрадовића и Ђуру Даничића. Све се закрива Вуковим широким плећима, одржавањем мита који их чини херкуловским. Вук се не преиспитује. Он се слави:

> „Међу великанима у историји наше културе нема ниједног који би се по заслугама могао мерити са горостасом из Тршића. Можда једино Растко Немањић, Свети Сава, такође велики зачетник, организатор и инспиратор, човек који је положио чврсте темеље многим одредницама у нашој култури, па и у политичкој историји."[10]

Услед свега наведеног проблему данашњег положаја стандардне српске ћирилице у Србији и међу Србима пришли смо другачије, са два у домаћој науци неуоби-

9 Зато нам је та генерација интелектуалаца управо почетком седамдесетих година прошлог века дала научног основа за савремену, од идеолошко-политичког оквира слободну критику. Поред наведеног дела П. Ивића у свега неколико година објављена је П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971; М. Павић, *Гаврил Стефан Венцловић*, Београд, 1972, В. Ђурић, *Књига Ђуре Даничића*, Београд, 1976.

10 Из говора Павла Ивића 14. септембра 1987. године у Вуковом дому културе у Лозници. Према: Ф. Пашић, прир., *Вук, з. ћ. Тршић. Вукови сабори 1933 – 2008*, Лозница, 2008, 175.

чајена приступа. Први је да писмо посматрамо одвојено од језика. У центру наше пажње је писмо, неодвојиво од државе поради чијих су потреба, административних и верско-културних, сва писма створена и постоје, без обзира на то што у култури у писаном облику велика већина говорника језика који је записиван није могла, или и данас не може, активно да учествује. Уколико је постојала могућност, а доказано јесте, да се у дугом временском периоду писање, између осталог,[11] *īрилаīођава* и језику, то нипошто не значи да оно нужно *īраīи* језик, нити да је *њеīов део*. Писмо језику није куче па да за њим трчи, нити је во да буде за улар вучен. Језик и писмо, послужимо се биолошким термином, живе у симбиози. Други приступ је поглед извана. Положај и значај ћириличког писма посматрамо кроз положај модерне и савремене историје Срба и њихове државности-културе у контексту империјалних интереса, сукоба и политика, што је значило и значи: и културних. Историје малих народа, а Срби према квантитативним мерилима спадају у ту групу, одређене су том чињеницом. Додајмо томе географски фактор који, у случају Срба, горњу датост мултипликује: населили су се у дијецезама са обеју страна линије раздвајања међу двема престоницама позног Римског царства, јурисдикцијама доцније сукобљених центара исповедања хришћанске вере. За разлику од средњовековне, модерна држава тог народа се од стратешког моравско-вардарског коридора, током национално-формативног периода, проширила и на дунавски. То даје оквир проблема о којем овде говоримо.

Да бисмо уопште почели да са овог неуобичајеног полазишта расправљамо о проблему положаја стандардне редакције српске ћирилице („вуковице"), потребно је да

11 J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985, 3–138.

пођемо од питања: да ли је дефиниција положаја писма према језику коју је дао Ђура Даничић, а на њу се у својим временима обема ногама ослањају писци српског[12] и српскохрватског[13] правописа, тачна? Његова 1847. године изнешена мисао не одступа, већ крајње заоштрава, Аристотелову идеју према којој је писмо рефлекс језика: предмети – идеја о предметима – говорна реч – записана реч.

> „Језик човјечиј јест огледало духа човијечијега, или ти онога у човјеку што човјека чини да је човјек, али не правопис; правопис је само огледало језика. Језик је бог дао човјеку да њиме казује што мисли и осјећа, а писмо су људи измислили, за невољу, да њиме ближе што језиком казују. Писмо није ништа друго до сурогат језика или ти бесједе човјечје: какав оријинал онаки му и сурогат: какав језик онако и писмо. Нѣсть рабъ болїйї господа своєго, вели свето јеванђеље. Ако је мане у језику, нека је и у писму; за то ће језик одговарати, а писмо је вјерно свој посао свршило како нам је однијело глас куда по слабости човјечјој допријети не можемо; вјерно је службу служило како је глас прадједа праунуку сачувало. [...] По овоме право писати у граматици не може ништа више значити до писменијем (мртвијем) знацима биљежити говорне (живе) гласове.“[14]

Од колико је значаја овај цитат за проблем којег расправљамо указују уводне напомене истакнутог представника хрватске вуковске школе, Томе Маретића:

> „Писмо није друго до жива љуска ријеч ухваћена и постављена на папир с намјером, да јави оку читатељеву управо оно, што жива ријеч изриче уху слушачеву. Једи-

12 С. Новаковић, *Ср҃ска краљевска академија и неѓовање језика ср҃ског*, Београд, 1888.

13 А. Белић, *Борба око нашеѓ књижевноѓ језика и ѓравоѓиса*, Београд, 1935.

14 Ђ. Даничић, *Раѓ за ср҃ски језик и ѓравоѓис*, Будим, 1847, 5–6.

> на је задаћа писма, да сасвијем одговара живој бесједи, друге задаће писмо нити има нити може имати. Писмо и бесједа имају сасвијем једно с другијем да се покрива; између једнога и другога не смије бити никаквога сувишка или мањка.“[15]

Слично мишљење преовлађујуће је и у савременој светској лингвистици.[16] Та субординација писма је идеологизацијом југословенског заједништва у Вуковом језику и фонетском принципу изродила неку врсту категоричког императива: „Писмо прати језик!“. Такво је схватање код нас опште. Оно је темељно полазиште које се преноси и утврђује школовањем, те је сасвим могућно и да се (у расправи о *Нацрту закона о службеном језику и писму* грађеном на основама *Стратегије развоја културе у Србији 2017 – 2027*) доведе до крајности: „писмо је део језика“.[17] Насупрот тој статичности стоји развој, од почетка осамдесетих година прошлог века, социолингвистичког правца у коме је проучавање разлика између говорног и писаног језика прерасло у проучавање писма самог.[18]

---

15 T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima,* Zagreb, 1889, V.

16 „Они међу стручњацима језичких наука који верују да стварање, или откриће писма прави разлику, како у погледу шта је то језик и како о њему размишљамо, су у мањини. Лингвистичка ортодоксија у срећној је сагласности са категоричком изјавом Фердинанда де Сасура, која је аристотеловски сурогационализам начинила каменом темељцем модерне лингвистике: „Језик и писмо су два различита система знакова; други постоји само са сврхом да представља првог. Објект лингвистике нису и писани и говорни облици речи; само говорни облици представљају тај објект.“ F. Coulmas, *Writing Systems. An introduction to their linguistic analysis*, Cambrige, 2003, 10.

17 R. Bugarski, „Nepotrebno prizivanje haosa”, *Peščanik*, Beograd, 14. avgust 2018.

18 D. Bunčić, S. L. Lippert, A. Rabus, ed., *Biscripality. A sociolinguistic typology*, Heidelberg, 2016, 27–28.

Колико је дубоко разумевање односа језика и писма, које омогућава и овакво извођење, налазимо у наставку нашег првог извода из књиге *Срп̄ски народ и његов језик*:

> „Није ствар само у начелној фундаменталности језика, у истини да је језик материја од које је састављена књижевност онако као што је време материја из које се састоји живот. Много конкретније од тога: Вукова језичка револуција била је та која је српским масама скратила пут до писмености (у сваком смислу те речи). Ту се налази тежиште Вуковог дела демократизације наше културе. [...] Да је књижевни језик остао славеносрпски, фолклорне умотворине имале би битно другачију судбину у историји наше литературе. На њих би се свакако гледало као на драго и драгоцено наслеђе, али сасвим по страни од главних развојних токова. Тиме што је њихов језик ушао у темељ нашег књижевног језика, могле су и оне ући у темељ наше нове књижевности."[19]

За невољу, у данашњој Србији још увек се не зна којег тачно језика, или не поуздано. *Срп̄ској* који је само то и ништа друго са једним, или са два стандардна писма – „вуковицом" као првим („матичним") и „гајевицом" као помоћним – или *срп̄скохрва̄тској* (који се назива српским) са те две редакције двају писама у начелно равноправном положају? Како год било, у Србији и међу Србима двоазбучност (диграфија) несумњиво постоји. Полазећи од горе наведеног двојног приступа укратко ћемо размотрити, изван ужег лингвистичког оквира (однос језик – писмо), шта писмо јесте у ширем смислу, и како се то односи на српску редакцију ћириличког. Тога ради, поставићемо основне тезе.

Прва: п̄исмо се везује за кул̄т̄уру и државу. То произилази већ из порекла писања. Његове су функције мнемоничка (испомоћ памћењу) и комуникативна; по својој

19 П. Ивић, *Срп̄ски народ ...*, 238–239.

природи је медиј и средство друштвене регулације и контроле (минимално у форми уговора или закона); оно је предмет естетичког посматрања и облик ликовне уметности.[20] За разлику од говора, који је Богом дан, писмо је творевина, културно достигнуће; као такво оно је разделница између културе и цивилизације. Цивилизација је последица сврховите употребе тога достигнућа неке културе: писмо омогућава постојање администрације, систематског мишљења, правног система, државе и историје саме. Клинасто писмо је из Ура преузето у Акаду, где је краљ Хамураби у камен уклесао законе семитским језиком; наслеђено је у Вавилонском и у ривалском Асирском царству; прихваћено је у држави Хетита где је њиме записиван индоевропски језик. Није ли то пример којим се поткрепљује тврдња да се писмо не везује за језик, већ за државу која, под утицајем наслеђа или близине цивилизације високих достигнућа, израста на основама неке културе да би је потом развијала и усмеравала? Писмо је, са становишта државе, интегративан чинилац. У старом Египту, хијератски начин писања је непромењив и несумњив симбол државе, па и више од тога: хијероглифе је први записао Тот, писар богова, господар људског и божјег закона који је одржавао равнотежу између добра и зла.[21] У старој Кини, писмо је пресудно важан повезујући чинилац међу различитим деловима царства у којем је множина култура различитих нивоа развијености говорила различитим језицима и дијалектима.[22]

20 F. Coulmas, *The Writing Systems of the World*, Oxford, 1989, 4–14.

21 Хијероглифима се не записују речи, записују се ствари „шта је Птах створио, а Тот копирао", односно „Птах беше задовољан када је створио све ствари и све хијероглифе". F. Coulmas, *Writing systems: An introduction to their Linguistic Analysis*, Cambridge, 2003, 8.

22 „Kinesko pismo je važno sredstvo kineske kulture. Uprkos velikoj teritoriji Kine i njenim značajnim dijalekatskim razlikama, jedinstveni sistem pisanja omogućio je komunikaciju ljudi iz različitih govornih

Налик Хетитима, и Хелени преузимају консонантски семитски алефбет за свој фонетски писан индоевропски језик, што модификујући употребу преузетих знакова, што додајући нове. У време педесетогодишње превласти Атињана („пентеконтаетиа“, од победе над Персијанцима до Пелопонеског рата) у петом веку п. Хр., привредно уједначавање увођењем атичких мера и новца савезницима било је праћено, има индиција, потискивањем разноликости дијалеката и варијација алфавита наметањем, барем у званичној употреби, варијанте хегемона.[23]

Друīа: будући да се везује за културу и државу, оно је историјске ūрироде, несумњиве у случају словенске ћириличке ūисмености. Методолошки посматрано, време и околности настанка глагољице и ћирилице не траже се у миту, нити се потврђују археолошким ископавањима бронзаног и раног гвозденог доба. Тиме је и сврху њиховог настанака могуће, на основу историјских извора, рационално сагледати: словенска писменост је настала као инструмент ширења цивилизације хеленизованог Римског царства. Царство Ромеја (Византија) је увођењем писма за Словене, пошто се у случају балканских испоставило да је грецизовање покрштавањем спор и неадекватан метод, што показује вишевековна историја рехеленизовања Пелопонеза, потрудило се да их христијанизацијом веже за Цариград. Оно што није могла војна сила, а с великом тешкоћама постизала световна и црквена управа, требало је да буде остварено империјалном верском/културном политиком. Словенско писмо настало

области. Na taj način on je znatno uticao na kineski način mišljenja, kao i oblike književnog izražavanja i tako održao kontinuitet kineske civilizacije i poslužio kao izuzetno važan činilac u ujedinjenju zemlje.“ J. Venming, ur., *Istorija kineske civilizacije*, knj.1, Beograd, 2017, 32.

23 С. Душанић, „Пелопонески ратови и неуспех грчког федерализма“, у: *Античке теме*, Београд, 2014, 21.

је заповешћу цара Михаила III (856–867),[24] саветованом од ујака евнуха Варде и патријарха Фотија, трудом интелектуалца-дипломате Константина, брата му монаха Методија и ученика им током четрдесет дана поста. Благодаћу Божјом, како је наведено у *Житију*.[25] Будући да су прве на словенски језик преведене књиге биле црквене намене, Словенима није дат само неизоставан елемент цивилизације: они су свесно уведени у круг народа које одређује монотеизам медитеранске културе. То је једно од највећих познатих и научно образложивих дела људског духа: глагољица, и њена ћерка ћирилица, сврховито су дело, историјски чин дубоких узрока и далекосежног значаја. Словенска писменост дело је високог училишта на Магнаварском двору, тиме само по себи сведочанство културне снаге хеленизованог Рима, досегом даље и трајније од свих победа Александра Македонског:

> „Философ одговори: Иако сам телом болешљив и болестан, ипак ћу с радошћу поћи тамо, ако они само имају писмена у свом језику. – Цар на то рече: Дед мој и отац мој и многи други тражили су, али их нису нашли; како их онда ја могу наћи? – Философ упита: У том случају, како ћу им проповедати? То је исто као беседу записивати по води. Осим тога, ако ме Словени рђаво схвате,

24 Даљи развој, учвршћивање и ширење словенског писма део је периода историје Византије који се према династији назива *македонском ренесансом*: од Василија Првог 867. до смрти Василија Другог Бугароубице 1025. године. Настанак, развој и ширење ћириличког писма део је те историје.

25 У хагиографијама је овакав наративни елемент норма. Ваља, међутим, приметити да је хагиографу било јасно да је стварање писма за неки језик, будући да писмо по себи има транссупстацијалан квалитет јер дах претвара у материју, пролазно у трајно, било дело божанствено не мање од Константиновог успеха у борби против присталица троприсмене јереси, схватања према којем се Свето писмо (и служба) могло писати искључиво хебрејским, грчким и латинским.

> могу ме још прогласити за јеретика. На то цар заједно са својим ујаком Вардом овако рече философу: Ако зажелиш, Бог ће ти дати што иштеш, јер Он даје свима који с вером ишту од Њега и отвара онима који куцају. [...] Помогнут благодаћу Светога Духа, Константин измисли словенску азбуку која има тридесет и осам слова. Затим приступи превођењу грчких свештених књига на словенски језик. У томе му помагаше блажени Методије и ученици. Превођење свештених књига би почето са светим Еванђељем по Јовану. Искони бје Слово, и Слово бје к Богу, и Бог бје Слово, беху прве речи преведене на словенски језик."[26]

Преводити и објашњавати веру само речима, као у мисији Хазарима (где је светитељ према истом извору међу локалним варварима видео неку врсту записивања), без писма као система није имало сврхе. Стварање писма за Словене било је свесно и дубоко промишљено дело: створен је основни инструмент државности, тиме и културне самосталности у ширем цивилизацијском контексту, у светском поретку чији је центар био православни цар у Константиновом граду.[27]

Једна од последица културне политике ромејских интелектуалаца, којој је сврха била да једне Словене књигом у Христовој вери утврде а друге да из варварства њоме изведу, јесте настанак ћириличког писма. Ближе Цариграду, у Бугарској где су се од прогона немачких свеште-

26 „Житије и трудови преподобних отаца наших Методија и Константина, у монаштву Кирила, учитеља и просветитеља словенских", у: *Житија светих за мај*, Београд, 1996.

27 Пример корејског *ханīул*-а, такође свесном одлуком насталог писма, је другачији. Настало је у петнаестом веку вољом краља-реформатора са јасном намером да се направи дистанца према Кини. Упркос практичности, није потиснуо кинеско писмо. Напротив, током 400 година корејски учењаци и елита нису га користили, да би у 19. веку настао мешани систем. Тек је у новије време, и то у Северној Кореји, наметнуто као примарно.

ника склонили многи од ученика солунске браће, у време кнеза Михаила Бориса (852–889) за писање словенског језика узет је, уместо глагољице, грчки алфавит допуњен знаковима за гласове који у њему нису били изговарани. (Ако је могуће повући такву паралелу, слично је настао и грчки алфавит.) Посебно плодан период у време утврђивања и развоја црквене ћириличке књижевности је време цара Симеона (893–927), називаног „Полугрк", јер је већи део младости провео и образовање стекао у Цариграду. Срби су од тог времена, као потчињени Бугарској све до пада Самуила (976–1014), били изложени продору словенског богослужења и ћириличког писма. Ћириличко писмо је постепено (време се и у овом случају мери столећима) превладало над глагољицом која је, имајући јако упориште у Охриду, у датом времену била извор и узор за ћириличке књиге, да би међу српским писарима остала познатом и коришћеном током следећих векова.

Ћириличко писмо, које је у несталним раним државним формама Срба потиснуло употребу грчког, латинског и глагољице и у њиховим западним странама, како сведочи повеља бана Кулина (1189.), узето је за стандард администрације, културе и привреде државе Немањића. Према Петру Ђорђићу историја „српске ћирилице почиње у XII веку, у тренутку када се у њој појавило слово названо *ђерв*".[28] Из увођења специфичног знака, као и постепеног повлачења знакова за носне самогласнике (Ѧ, Ѫ, прејотовано Ꙗ, Ѩ) који су у језику Срба у међувремену (три века!) нестајали не следи да „писмо прати језик", већ да му се фонетско писмо у дугом процесу прилагођава. У употреби су кроз векове остали и типично грчки словни знакови, како због бројева који су писани словима (попут римских), тако и због потреба високе верске културе која се одликовала тежњом да

28 П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, 64.

репродукује узоре из старине, ћириличке и глагољичке. Према томе, ћирилица *није само* писмо настало из грчког алфавита, већ је много више од тога. И у случају Срба, она оцртава подручје распростирања државног, културног и економског утицаја у средњем веку и доцније. Колико је успостављени однос језик-писмо-култура био чврст и свеобухватан видљиво је како у развоју брзописне ћирилице, курзивног писма световних послова и саобраћаја, тако и у постојању ћирилске канцеларије и ћириличке књижевности у латинском Дубровнику, главној увозно-извозној луци средњевековних држава Рашке и Босне (чији су владари себе називали *срꙋ̑ским*). Укорењеност доказује већ сама чињеница да је при Високој порти била отворена ћириличка канцеларија у којој су радили српски писари. У отоманском периоду и босански фрањевци и муслимани писали су ћирилицом, потоњи је називајући „стара Србија".

Управо у време настанка глагољице и моравске мисије избио је сукоб између цариградске патријаршије и папства око учења о происхођењу, односно одсуству происхођења, Светог Духа из Оца и Сина (*filioque* – централни догматски проблем раскола из 1054. године). Колико је у догматском погледу била важна улога партијарха Фотија, толико је у привођењу Бугарске његовој духовној власти била пресудна улога евнуха Варде, царевог ујака и саветника. Он је 863. године политику седења на две столице, коју је варварски архонт Бугара покушао да води у жељи да профитира од сукоба између Цариграда и Рима (чије је легате примио), прекратио пославши војску. Како су словенско писмо Ромеји створили и ширили заједно са духовном јурисдикцијом, у удаљеној Моравској кнежевини оно је сличним поступком потиснуто. Без световне власти немачки свештеници, који су се служили латинским језиком и латиницом, не би сами могли да баце Методија у тамницу, а ученике да хватају и рас-

терују. Даље од извориштa, словенско писмо Св. Ћирила и богослужење словенским језиком дубоко се примило, и даље развијало према локалном језику, у кнежевини која се формирала недалеко од царевих градова, у простору папских дијецеза, око солане у Нину.[29] Иако прогоњено црквеном политиком Рима, очувало се и током следећих векова, у специфичној угластој форми, у забаченим југозападним крајевима круне Св. Иштвана (од 1102). Хрватским глагољашким споменицима, духовним и световним, просторно порекло углавном се подудара са разграничењем према Србима које пружа Константин Порфирогенит.[30]

Независна српска средњевековна држава настала је у повољним приликама слабљења царства након смрти цара Манојла Комнина (1180), посустајања Бугарске и крсташког пустошења Цариграда (1204). Дело Св. Саве, који је у процесу пуне државне и културне еманципације

29 Овде је потребно да се истакне да су градић Нин и његове солане свега тридесетак километара удаљене од Задра, центра византијске теме Далмација. Место је и са мора и са копна небрањиво што указује да у провали Словена зацело јесте било освојено, али да мачем није било задржано. Солане су веома рањиве инсталације, испаравање и жетва дуготрајан су процес, а со је локалном становништву распршеном у убогом крашком крају била нужан услов преживљавања. У обиљу другог нужног животног услова, воде, моћ над тим људима имао је онај који контролише производњу и трговину сољу. Из Моравске протерани византијски поданици и њихови ученици управо ту успевају да делују, стварајући и до високих културних домета подижући глагољашку цркву, а против воље из Рима постављеног надбискупа у Сплиту.

30 То само по себи оспорава тврдње о постојању тзв. „хрватске ћирилице“ али не доводи у питање чињеницу да су се тадашњи и тамошњи писмени људи њоме служили. Толерисани, али одвојени од високог латинског клира (тиме и знатнијег новца) попови глагољаши су се, природно, обилно служили књижевном продукцијом из држава у којима су словенски језик и словенско писмо били културни и државни стандард. Света реч је иста, обред се разликује.

средњевековне Србије имао пресудну улогу, довршетак је, институционално заокруживање досегнутог на двору његовог оца. О високој култури тог двора сведоче Мирослављево (крај 12. века) и Вуканово јеванђеље (око 1200); ћирилички потписи Немање и Мирослава на латинским писаној повељи Дубровчанима (1186); Растков статус младог интелектуалца пре и након пострига у Русикону, његова црквено-правна делатност, дипломатска вештина, углед и хаџилуци у Јерусалим не мање од чињенице да му је и брат, Стефан Првовенчани (1196–1228), био књижевник. Утврђивање ћириличког писма као државног и културног стандарда, када је формална шизма међу хришћанима била већ стотину и педесет година дубока, била је део мудре државне верско-културне политике.[31] Посвећивањем династије Немањића ћириличка писменост могла је да буде преношена кроз векове у којима државе није било, као снажан културни темељ обновљене Србије.

Трећа: ћирилица се везује за религију, али се са њом не поистовећује. Како је кроз векове била стандардна у државама, верским књигама и ликовном изразу православ-

31 „У преобликовању дотадашњег културног обрасца неговања два језика и два, односно три писма, који је у недовољно познатој мери односа трајао у оквирима јурисдикције Охридске архиепископије током претходна готово два века, у корист старосрпске варијанте на ћириличком писму, одлучујућа је била Савина улога. Промена културног модела била је последица околности и потребе тренутка, и утицаја појединца. Тај је процес поспешен својеврсном прекретницом коју је донела црквена реорганизација на подручју државе Стефана Немањића посвећењем његовог брата Саве за првог архиепископа – аналогно титули владара – свих српских и поморских земаља 1219. године." С. Пириватрић, „Ћирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године", у: *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе 863–2013*, Београд, 2014, 118–119.

не хришћанске вере, она се с тим исповедањем – изнутра и споља – у највећој мери поистовећивала и поистовећује се. Томе нема догматског основа и погрешно му га је придавати: православна вера је универзална и односи се на душе. Ако сама по себи нема значаја у догматици, ћирилица је најдубље везана за канонско право, тј. за настанак и одржавање словенске верске аутокефалности, последично и за идентификацију/самоидентификацију православних Словена, па и Срба, према римокатоличком/протестантском латиничком суседству. Додајмо још један аргумент овој тези. Да писмо не прати језик, већ веру, културу и државу ваљда најјасније указује *арабица* босанских муслимана: семитско консонантско писмо отоманског царства, неподесно колико за турски толико за словенски језик, коришћено је упоредно са наслеђеним, ћириличким писмом.

Четврта: йисмо се везује за народ и нацију. Поред наведених историјских околности, у којима је српска нација формирана и очувана пре него је то постала у модерном смислу – традиција државности, засебна верска организација и њоме прожета народна култура, доцније царске привилегије које такво стање потврђују – постоји још један, сасвим чврст и модеран доказ да се писмо, у процесу који народ у оквирима европске традиције учинио политички делатном појавом, везује за нацију. Царским патентом *Reichs-Gesetz und Regierunsblatt* од 4. марта 1849. било је прописано *„да Срби имају један језик који се службено називао срйским“*, тј. *„илирско-срйским“* ако је коришћено ћириличко писмо. Уколико је штампан латиницом, *йај се језик моīао звайи хрвайским, или „илирско-хрвайским“*.[32] Тиме је језик Срба римокатолика, тј. оних који нису познавали ћи-

32 М. Екмечић, *Дуīо креīање између клања и орања*, Београд, 2011[4], 238–239.

рилицу, престао да буде српски: *писмо се не везује за језик, већ за нацију*. С том уставном основом потпуно је у складу у Сабору усвојен (1892.) *Правопис хрватскога језика* Ивана Броза. Њиме се, на вуковској фонетској основи, стандардизује (у међувремену изграђена) хрватска редакција латиничког писма. Континуитет налазимо у Амандману LXVIII на Устав СР Хрватске од 25. јула 1990. године:

> 1. U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi latiničko pismo.
> Uz obvezatnu uporabu latiničkog pisma u upravnim jedinicama s većinskim dijelom pučanstva koje koristi ćirilicu ili drugo pismo jamči se i službena uporaba tih pisama. Način službene uporabe ćiriličnog ili drugog pisma, uz latiničko, uređuje se zakonom.

Све заједно узевши, јасно је да без разумевања историје, државне и културне, проблему стандардних писама балканских народа није ваљано приступати. Њих је немогуће ставити у раван са, нити процењивати према, варијантама латинског писма и језика у наслеђима империјалних култура, нпр. енглеске или француске. Тај методолошки и логички недостатак снажно је изражен код лингвисте Ранка Бугарског који, позивајући се управо на империјалне језике, тврди да се писмо принципијелно не може поистовећивати са народом.[33] То противречи историји словенског Балкана и указује на апсурдност идеје да писму треба, и да се може приступати, искљу-

33 „Ako bi se posle svega rečenog postavilo pitanje da li je pismo bliže nacionalnosti ili jeziku, na njega bi se ipak mogao dati odrešit principijelan odgovor: u nauci, za razliku od politike, pisma se vezuju za jezike, a tek posredno i sekundarno za narode, pa je pismo kojim se neki jezik služi pismo toga jezika, bez obzira na narode koji njime pišu. Tako engleska, španska ili francuska latinica „pripada" svima koji govore odgovarajuće jezike – a to očito nisu samo Englezi, Španci i Francuzi." R. Bugarski, *Pismo*, Beograd, 2012², 113–114.

чиво са лингвистичког становишта. Не одређује језик писмо, већ писмо одређује и језик и народ.

Српска двоазбучност као јединствена појава

Под условом да не говоримо о изолованим заједницама језик се, изложен разним утицајима, условима живота и потребама говорника, развија сам од себе у погледу речника, правила и начина изговора. Томе је подложан и стандардни (старији израз: књижевни) језик, али он се мења контролисано, радом стручњака који промене теоретски разјашњавају, прихватају и уносе уз, или уместо, постојећих правила. Писмо се, међутим, не мења само од себе како год га исписивали, уобличавали или украшавали. Оно је систем знакова, конвенција, која се мења једино дугим протоком времена и за специфичну потребу (нпр. развој најнижег од три, демотског писма у старом Египту), а усваја се или замењује другим системом писања свесном одлуком власти/елите, или насилним путем: окупацијом спољашње силе или политиком револуционарне власти.[34]

У литератури, случај сличан српском и хрватском језику налазимо у британској Индији. Хинди и урду су, на нивоу народне употребе, дијалекти са толиком мером заједничког да се говорници споразумевају без тешкоћа. Такође, хинди је био писан девангаријем, браманским

34 Тиме обухватамо мотиве за замену или очување неког система писања како их је она мањина лингвиста, која писмо сматра релевантним чиниоцем, дефинисала: чисто лингвистички разлози, модернизација, очување постојећег стања, вестернизација, везивање за одређену групу или идеологију, одвајање од одређене групе или идеологије, стварање снажног и/или јединственог идентитета. E. Berlanda, *New perspectives on digraphia: A Framework for Sociolinguistics of Writing Systems*, Toronto, 2006, 31–39.

писмом, а урду персијско-арапским, због историјских и верских наслеђа. То је утицало на процес стандардизација: један је основе речника налазио у санскриту, други у персијско-арапској литерарној традицији. Покушај британског раџа да 1860. године као административан уведе персијско-арапски урду изазвао је реакцију хиндуса, покрет за обновом давангарија као „писма Индије и њене домаће религије".[35] Коначно, Индија и Пакистан су се раздвојили и државно, и правцима стандардизација. Упркос сличности са случајем Срба и Хрвата, на Балкану је процес ишао другачијим током. Два народа који су се, између осталог, разликовали и сукобљавали исповедањем православне и римокатоличке хришћанске вере начинили су, прихватањем исте штокавске основе и фонетског принципа за стандардизацију језика, историјски изузетак: „код Словена у 19. и 20. веку доминирала је тенденција цепања и повећања броја књижевних језика".[36] Иницијатива за уједначавање језика Хрвата и Срба на штокавској основи, у којој је Вук радо учествовао, није долазила из Србије, већ из Аустрије. То је веома рано наметнуло проблем изједначавања и у писму,[37] који

35 F. Coulmas, *Writing Systems, An introduction* …, 232; E. Berlanda, *New perspectives …,* 66–67.

36 П. Ивић, *Срйски народ и њеїов језик*, Београд, 1971, 193.

37 „Ако є различни вѣрозаконъ толико дуго времена источне и западнѣ цркве Далматина раставляо, єдног од другог одтуђивао, њи у напредак треба да єдан свима обћени књижевни єзик међусобно веже. Но писмена кирилска и римска! [...] Ако књижевни наш єзик такови буде да га лагко обе стране разумѣти могу нити славенским црквеним рѣчма без нужде напунѣнъ, нити опетъ препростъ, но одъ прилике наличанъ ономе, на ком се Даница Илирска пише, лагко ће Србльи обои цркви ту запрѣку съ пута уклонити, учећи кирилска и латинска писмена, докъ се и о уведню єдне азбуке паметна и права погодба не учини." Б. Петрановић, „Нѣколике рѣчи далматинскимъ србльима приликом нове 1839 године одъ єдног домородца / Njekolike rijeçi dalmatinskim ilirima (serbljima) prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca", *Зора далматинска*, Задар, 1839, 12–13.

ће се у практичној примени југословенских идеологија претворити у политику потискивања и замене ћирилице латиницом. Положај српске стандардне ћирилице *данас* јесте јединствен управо због трајности и одлика тог процеса, чији је резултат данашња двоазбучност српског језика. Он се значајно разликује од токова у државама-наследницама СССР са којима се, захваљујући наслеђу лењинизма, делимично може поредити. Тамо је, у време револуционарног насиља бољшевика, вођом В. И. Лењина спроведена реформа ћириличког писма руског језика. Недуго потом, за низ туркофонских народа биле су начињене и уведене варијанте латинице да замене руску ћирилицу, коју је царство, уместо арапског, увело као званично писмо.[38] У времену власти Ј. В. Стаљина од такве се политике одустало: истим тим народима декретом су наметнуте, у државном интересу, различите локалним језицима прилагођене редакције ћириличког писма. Данас се у тим независним државама, у којима се пише ћирилицом, одлуком власти уводи и латиница, *двоазбучносй као йрелазно решење,* до потпуног преласка на нови стандард. Разлог замени стандарда је разумљив: изградња засебне националне културе одвојене од доминирајуће царске/совјетске/руске културе и привреде за народе који свест о националном и државном заједништву, генерално говорећи, први пут у модерној историји имају прилику самостално да граде.

Уместо да ти и не малобројни слични примери буду део дебате, у расправама о положају ћирилице у Србији и данас се посеже за аргументом замене писма у Румунији и у Турској. Осим што јарко осликавају интелектуални провинцијализам и лењост оних који за њима данас посежу, ти су примери на случај Србије и културе

38 Евгений Жирнов, „О латинизации русского алфавита“, *Коммерсанй.ру*, Москва, 18. января 2010.

Срба непримењиви: национална револуција спроведена је у првој четвртини деветнаестог века и она је, у погледу писма, била државно потврђивање *континуитета* употребе из средњег века наслеђеног ћириличког стандарда, у складу са (конзервативном) *идејом обнове* Душановог царства. Процес националног формирања у Румунији, напротив, одликује политика културног *дисконтинуитета*, део којег је и замена стандарда писања. Исходом Кримског рата (1853–1856) ослобођени непосредног притиска Русије, уз немоћну Турску и аустријско царство жељно да прошири и утврди утицај, румунски националисти су се окренули латиничким културама романских језика: од 1868. године румунски се пише латиницом. Упркос заједничком исповедању и вишевековној употреби ћириличког писма у богослужбене и друге сврхе, националну државу Румуна видели су као део тог, а не словенског ћириличког културног подручја. Француска је, дајући културни узор, спремно преузела улогу политичке, културне и дипломатске силе заштитнице. Прелазак Турске на прилагођену латиницу спроведен је у знатно другачијим околностима. Упечатљив је због тога што је циљ у складу са *Националним пактом* од априла 1920. године: право Турске на пун суверенитет над остацима царства са турском националном већином. Реформе Кемал-паше Ататурка, колико год у појединим елементима биле вестернизаторске, израстају из модернизаторских реформи султана Мехмеда Другог (1808–1839), времена танзимата (1839–1876) и младотурског периода (1908–1914). Стога реформу писма, прелазак са арапског – који је био службено отоманско писмо – на турском језику прилагођену латиницу, коју је 1928. године сачинила посебна комисија, не смемо посматрати изоловано. Она има своју историју. Она има своју природу и циљ. Реч је национално-револуционарној мери усмереној на уклањање калифата и султаната у државном, верском,

културном и симболичком смислу. Та је реформа спроведена и могућно је посматрати, њену природу и ефекте, једино у склопу *шест йринцийа кемализма*: реформизам, републиканизам, секуларизам, национализам, популизам и етатизам. Циљ принципа тог национализма било је стварање поноса турштином, или турскошћу – насупрот отоманштини и отоманском – кроз промоцију симбола културног идентитета нове државе. „Ататурк није био, попут неких, забринут да ће усвајање новог алфабета младој генерацији да одсече приступ богатом наслеђу отоманске литературе: управо то је био његов циљ.“[39] У склопу тих мера наложио је да на турски буде преведен те, 1932. године, јавно читан *Кур'ан*. Наслон на традицију ранијих реформи и историја сукоба са Русијом, искључио је могућност да се уместо модификоване латинице преузме неко другачије писмо. К томе, у Совјетском Савезу је већ била започета латинизација кавкаских и туркоманских језика: Ататурк на то није могао бити имун. На иницијативу совјетског Азербејџана 1926. године у Бакуу је одржан Први турколошки скуп на којем су представници турских и кавкаских народа морали да се договоре о јединственој политици латинизације. Решења су већ била записана у директиви Централног комитета.[40]

Овим указујемо да је *замена йисма*, када би до ње дошло, за разлику од *реформе йисма*, у модерном времену и у свим наведеним случајевима, била мотивисана и спроведена у оквиру националних револуција. Увођењем нових стандарда издвајало се, или ограђивало, од целине која је била сматрана туђом или неадекватном потребама изградње националне државе и националне културе. Промена писма и језика у корист новог стандарда истовре-

39 William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Oxford, 2004[3], 182.

40 Евгений Жирнов, *н.д.*

мено је и средство и циљ. Значај стандарда језика и писма као еманципаторске силе у национално-државотворном смислу непроцењив је, и неодвојив је од спољнополитичких околности. У оба наведена иностранa случаја заменом писма се од некога и нечега одвајало: република од султаната и турска култура од калифата, румунска романска језичка основа од ћирилице као словенског писма. У турском случају да би се спасило шта се спасити да, јер претило је распарчавање и Мале Азије саме. Румуни су за циљ имали да, уз културно покровитељство Француске и политичко европских сила, спрече царску Русију, у њеном продору према Дунаву и Босфору, да са територијом апсорбује и народ заједничке вере и писмености. Из наведеног се, још једном, да јасно уочити не само да се, већ колико се и са каквим значајем се писмо везује за државу, њену идеологију и културу, а не само за језик. У случају Србије и Срба историја је знатно другачија, па се са процесима у Турској и Румунији не да ни поредити, ни изједначавати. Национална револуција Срба, словенског народа са дубоком традицијом ћирилске писмености, спроведена је пре и независно од реформе језика и писма. Срби су схватање о ћирилици као националном писму знатно раније унели и задржали у обе своје аутономије: није се постављало питање замене писма, већ стандардизовања правописа. Реформа је, уз не мало жучне дебате, била прихватана најпре у књижевности. Када је прихваћена, то није било одмах и у потпуности, већ укидањем правног положаја стандарда, октрисањем и прећутним пристајањем.

Већ из ове, крајње сажете, суме аргумената уочљиво је да однос према писму, какав данас постоји у Србији, није могуће оправдати. Постоји, укратко, једно „вјерују“ које је већ више од века[41] академски прихваћено и иде-

41 Примера ради: „Па ипак – имајмо у виду да су и ћирилица, и латиница, и свако друго писмо, само скуп знакова, само средство да

олошки подобно. Стога настанак, постојање и значај српског ћириличког стандарда нити може нити треба да буде оцењиван како је код нас уобичајено, готово искључиво са становишта лингвистике. Српски ћирилички стандард није могуће рационално посматрати уколико му се одузме суштина: његова историчност. Део те историчности су и Вукова реформа и њен изданак, *двоазбучносйш* уведена свесном одлуком власти.

се забележе мисли.“ И. Клајн, „Против искључивости“, *Полийика*, Београд, 18. фебруар 1989, 14.

ОД КРИМСКОГ РАТА …

Прозелитизам и народни језик

Принцип народног језика, као основе за правопис српског језика, јесте део унутрашње и спољне верско-културне и империјалне политике Аустријског царства. Да би га наметнула, Аустрија је интервенисала законима у два наврата и у двама периодима: најпре 1779. и 1791. године, затим 1849. и 1852. године. Ако се те интервенције посматрају са становишта европске културне и друштвене историје, то су оквирни периоди просветитетљства и романтизма; са становишта политичке историје, период између Кучуккаинарџијског (1774.) и Париског (1856.) мира. У том времену постављани су темељи модерне Европе. То је за предмет нешег излагања од несумњивог значаја, али још је значајније то што је у том периоду православна империјална Русија уживала уговорни положај заштитника хришћана у Отоманском царству. Под тим покровитељством Србија је добила аутономију у Турској, поред аутономије Срба у Аустрији, поставши делом сложених односа двеју империја у простору од Балтика до Црног мора. Сукоб око Србије вођен је и као борба између империјалних верско-културних политика. Питање употребе ћирилице међу Србима, народно и верско-културно у Аустрији, са успостављањем друге аутономије – у Турској, на десној обали Дунава – прерасло је у државотворно.

У периоду стагнације и опадања Отоманског царства Хабсбуршко римокатоличко царство преотело је подручја Угарске и привлачило српско становништво у војне крајине[42] где су уживали личну слободу и црквено-верску аутономију (Привилегије Леополда I, 1690, 1695). У односу на Турску, социјална мобилност била је неупоредиво већа, али с њом и процеси денационализације. Упркос правима пописаним над царским печатом, Срби су били изложени верско-културном притиску Беча чија је политика одражавала, о односу на османску, сасвим другачију верско-правну филозофију. Римокатоличка кућа Хабсбурга била је мотивисана идејом „кога земља тога и вера", насталом у верским ратовима и погромима обележеном времену реформације и противреформације у средњој и западној Европи. Док су у Турској православна раја и њена црква биле колико-толико заштићене положајем у шаријатском праву, интересима царске касе и кеса локалних феудалаца, Хабсбурзи су царски положај у значајној мери уживали захваљујући подршци борбеног папства. Поред сваковрсног верско-друштвеног омаловажавања, начин и опсег насилног унијаћења и римокатоличења[43] у простору који обухвата Трансилванију,

42 Упоредан процес постоји и у областима под управом Венеције.

43 Током 18. века римокатоличење и унијаћење Срба спроводјено је противно привилегијама, али промишљено („добро измѣренимъ поступцьима"), присилом и подстрекивањем. Међу конвертованима су „нови учитељи и пастьіри народа на убитакъ Србаля, а противъ свію права човечности и христіянства" према дојучерашњој браћи укорењивали мржњу. Насиља „фанатическо – вѣроисповѣдателномъ мрзостію опоєна" била су нарочито изражена у Хрватској и Славонији, где су обећанѣ, преваре, батине, затвори, мученя и свакојака злоставляня" била широко примењивана средства привођењу римокатоличкој цркви „съ коима се народъ нашъ насилно у крїьло *самоспасаваюће* вѣре нагоніо.". Г. Мушицки, „Судбина кирилиски писмена у Аустрійской државй", *Гласникъ Дружтва србске словесности*, св. I, Београд, 1847, 127–139.

Банат, Бачку, Срем, Посавину, Подравину и Подунавље све до Коморана (данас Комарно у Словачкој), противан правном статусу додељеном царском повељом, навео је пресељене Србе да, ради одбране државно-културне традиције, посегну за руском књигом и рускословенским језиком. То је већ у првој половини 18. века, са почетком рада руских учитеља, довело до потискивања и, до краја века, прекида континуитета старосрпске традиције прожимајуће двојности духовног и световног језика,[44] уставне и брзописне ћирилице.[45] Настаје тростепени систем високог (рускословенског – црквe и интелигенције), средњег (славјаносрпског – световног) и ниског (народног) језика. У време Марије Терезије (1740–1780), била је конзервативац и биготни римокатолик, правна дискриминација Срба је настављена,[46] док је културна постала

---

44 „Језик те старе књижевности на којој је једним делом однегован Венцловић, српскословенски или стари српски књижевни језик којим су писани списи Саве, Теодосија, Доментијана, Данила, Душана, Кантакузина, Константина Философа, Пајсија и других, доживљавао је у Венцловићевим временима своје последње тренутке. Окрећући се народном језику, међутим, Венцловић није заборавио ни стари књижевни језик који га је створио и с којим се праштао." М. Павић, *Гаврил Сѿефановић Венцловић,* Београд, 1972, 34–35.

45 Венцловић је био плодан писац. Уз седам хиљада страна текста рукописа за потребе цркве, писаних српскословенским и старом рукописном ћирилицом, сачувано је много грађе писане народним језиком. „Оригиналнији и обимнији део његове књижевне заоставштине писан је на народном језику [...] У оном делу који је сачуван, Венцловићеви списи обухватају девет хиљада страна писаних на лепом и чистом српском језику, брзописом и свечаном ћирилицом, али упрошћеним правописом и без раскошних илустрација, тако да очигледно нису били намењени само ученим беседницима као штиво, него су служили и као лектира приступачна онима који старој и компликованој црквеној ћирилици нису били одвећ вешти." *исѿо*, 99.

46 „Верска гоњења, која су смењивала ратове и кугу, сад су достизала врхунац. […] Године 1720, будимски попови се жале месној месној српској општинској управи како их Мађари и Немци узнемиравају при служењу литургије, подсмевају им се, и за време

део реформских напора у којима је веома значајну улогу, као корегент од 1765. године, имао њен просвећени син Јосиф. Стога укидање забране ћириличке штампе 1770. године године није значило промену политике лабављења верско-културног идентитета и аутономног статуса Срба. Преко учених људи доказивало се да је тадашњи језик српске књижевности „мртав" те да је језик, називан „илирским", којим су се „у дольной части Славоніє" служили римокатолици, и који се записивао латиницом коју „є вѣчъ одцеплѣна частъ народа нашегъ у Хорватской и Славоніи прімила біьла", ученији те за књижевност и просвећивање подеснији. То доказивање било је у вези са реформом основног и средњег школства, започетом 1774. године, са прагматичним циљем општег описмењавања и образовања држави потребног слоја чиновника и стручњака. Већ 1779. године било је издато решење са законском снагом према коме су ћирилица и старословенски требало да буду задржани само у црквеним књигама, док би се у световним употребља-

службе у цркву убацују поган, овчије главе и кости. Због насилног ширења уније, убистава православних свештеника у вараждинском генералату, 1718. избија буна. Године 1732, пештански магистрат не прима у своју скупштину и одбор српске грађане и забрањује им даље досељавање. Године 1743, Србима по градовима забрањивано је да по својој вољи праве тестаменте, у Будиму им се чине сметње приликом отварања радњи и стварања еснафа, на спахилуцима се наплаћује свадбарина, војници се нагоне да уз Дунав и Саву вуку лађе, а на далеким ратиштима сахрањују их по западном обреду. У Егри су Срби искључени из општинских послова, забрањено им је досељавање и куповина кућа, а 1744. године жале се Сабору да се с њима поступа као с робовима. У Острогону, Србима нису призната грађанска права, забрањена им је куповина непокретних имања и продаја вина. […] Године 1734, власти издају наредбу да православни Срби морају признавати католичке празнике и да без нарочитог допуштења не смеју дизати нове цркве. У Ђуру, српски попови не смеју да прате мртваца на гробље ни да га опојавају." М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић,* Београд, 1972, 19–20.

вао илирски учени језик и латиничко писмо. У насталим ратним приликама, због унутрашњег мира, то није било спроведено.[47]

Као самосталан владар, Јосиф Други (1780–1790) је новом снагом наставио свеобухватну реформу царства, распуштајући многе феудалне институције и односе са циљем успостављања опште једнакости пред законом као изразом апсолутистичке моћи државе.[48] Едиктима је 1781. године увео верску толеранцију (не потпуну и не за све верске мањине подједнако) и појачао мере државног регулисања школства. У том контексту, „єрбо то општа полза изискує" прописао је наставу на латиници и народном језику. Док се врх цркве колебао народ је, најпре у Вуковару, такву реформу одбио. Наш учени извор даје нам, цитирајући преписку, могућност да ту политику и отпор према њој посматрамо како се одвијала, корак по корак, на *йравном* нивоу. У августу 1781. архиепископу и подложном свештенству наложено је „да се уведенію писмена Славонски, због нуждне єзика овог еднакости никаква препјствія нечине". У писму из новембара исте године црква се колебала и жалила. У децембру, на понизне молбе да се у ћирилицу не дира, одговорено је да се закон односи и на српску православну и на стару, народну хрватску цркву и културу: „... заповеда ... уведеніє, не кирилски нити глаголитски ..." већ „славонских" писмена. Архиепископ да се не заклања за народне предрасуде, већ нека „будући є ово предмет политическій" предузме мере у складу са наложеним.[49] Марта 1782. састала се у Пожуну комисија за спровођење тако оцртане реформе на којој је српске и влашке православне школе заступао Теодор Јанковић Миријевски, директор Темишварског

47 Г. Мушицки, *Судбина кирилиски йисмена* ..., 128–130.

48 R. A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1512–1918*, Berkley, 1980, 186.

49 Г. Мушицки, *Судбина кирилиски йисмена* ..., 127–139.

дистрикта. Он је аргументацију у корист славјаносрпског језика и ћирилице, изношену у расправи током које је реформу образлагао као несврсисходну у образовном, привредном и спољнополитичком погледу, приложио у виду познатог елабората.[50] Закључак комисије није донео уступке: да верске књиге буду црквенословенским и ћирилицом, а световне и књиге за школу да буду писане и штампане „простимъ но изображеніимъ Славонскимъ нарѣчіем, и писменима латинским". Ни то није могло да буде спроведено. Митрополиту је јула 1784. из Пожуна упућено високо краљевско решење у коме је образложено: како се подука у школама и даље држи језиком и ћирилицом који се само у литургији користе, од говорног сасвим различитим, тиме мртвим и некорисним језиком, да се одмах приступи извршењу. Митрополит је, суочен са могућношћу отворене народне побуне, у име свештенства и народа званично писао цару, војном савету и канцелару. Указао је да су латинска слова неадекватна српском језику, да прети побуна, „да се съ губиткомъ писмена и самъ темель одржанія характера народногъ обара", те да се услед свега тога народу остави право да се служи својим писмом. Дворска комисија је јануара 1785. године решила „да се у изненадно уништоженѣ писмена кирилски ... сагласити неможе" јер се народ српски и влашки боји да је циљ тих мера промена вероисповести, што би могло бити опасно по државу. Па „зато дакле Комиссія за сходно држи, да се употребленіе писмена кирилски *засада до неопредѣленогъ времена* у станю пређашнѣмъ остави."[51] Реформска мера је, попут мноштва других у разним деловима царства, већ 1785.

50 Т. Јанковић – Миријевски, „Елаборат о српској азбуци и ортографији", у: М. Јовановић, прир., *Против Вука. Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*, Београд, 2004.

51 Г. Мушицки, *н.д*, 127–139.

године била повучена.[52] То не значи да су мотивација и логика биле напуштене.[53]

Увођење народног језика за Србе није било само и једино наметано споља. Већ 1736. године, у периоду „предпросветитељства", одговарајући практичним потребама духовног и културног деловања у шајкашкој (Ђуру и Коморану на горњем Дунаву), Гаврил Стефановић Венцловић (1680–1749) је у виши, учени језик – за њега је то био српскословенски – уводио говорни народни језик. Упоредно и након Венцловића, у самом верском и демографском центру Срба у Аустрији, развијао се славјаносрпски, нижи од црквеног и виши од народног, као језик световне културе и писмености, али не са српскословенске, већ са рускословенске основе. Педесетак година доцније, 1792. године, Миријевски у *Елаборайу* пише да је народни језик Срба територијално раздвојен дијалектима и примљеним туђицама, црквени да је од њега веома удаљен, архаичан, али с културних разлога неопходан.[54]

52 „Ovde leži Jozef II, neuspešan u svakom pogledu, i pored najboljih namera" S. Grubačić, *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci-Novi Sad, 20092, 234.

53 За нешто другачији приступ истом проблему, различит и тиме што о обзир није узет прилог Мушицког *Гласнику*, види А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и йравойиса*, Београд, 1936, 10–18.

54 „Допуштам да је словенски црквени језик наспрам грубог општег наречја, којим говори наш пук, сачињен отприлике као стари грчки језик у супротности према садашњем грчком пучком наречју, само што ово наречје код нас још увек има упориште и што је незаобилазно потребно правилно образованом духовном и световном човеку који настоји да чита Свето Писмо и да разуме црквене оце. [...] Исто тако би тужно, да за учене људе и веома штетно, било да се радови једног Хомера, једног Пиндара и једног Демостена претопе и издају на грчком пучком језику како би се учинили разумљивим садашњим Грцима, или пак да се снизи језик једног Бурдаловеа, једнога Мосхајма, једнога Гелертса на лотариншки или швапски прости језик; то би наиме био исти случај и са словенским

Он се залаже за средњи, у међувремену настали славјаносрпски језик, јер окупља и црквени и народни, к томе је међу Србима фактички званичан, тј. већ је језик администрације и образованог грађанства.[55] У том залагању није био једини. На просветитељским идејама, које су у Аустрији деловањем Јосифа Другог досегле врхунац реформске акције, након многих лутања широм Турске и Аустрије, израстао је Доситеј Обрадовић (1739/42–1811). И он је за полазиште узео средњи, славјаносрпски језик. Сматрао је да би у њега требало уводити народни језик, али не запостављајући или потискујући дотадашњу традицију. Његов принцип био је инклузивност и развој под вођством интелектуалне елите:

> „Која је нами корист од једног језика којега у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојој и сестрам? ... Нек науче! ... То је ласно рећи, али није учинити. Колико је оних који имају време и способ за научити стари књижевни језик? Врло мало! А општи прости дијалект сви знаду, и на њему сви који само знаду читати, могу разум свој просветити, срце побољшати и нараве украсити. Језик има своју цену од ползе коју узрокује. А који може више ползовати него општи, целога народа језик? Французи и Ита-

језиком, на чије се трагове још може наићи у нашим црквеним и верским књигама, ако се он потпуно протера и утуши. Корак који за нас, словенске народе, у садашњем просвећеном веку не би представљао велику част." Т. Ј. Мирјевски, „Елаборат о српској азбуци и ортографији," *н.д*. 20.

55 „Словенски грађански језик је врста наречја кога у говору, исто као и у писању, негује разумнији део националиста, то јест учтивији и финији људи, упућени у језичку науку. Ово наречје прихватили су у својој јавној преписци наша врховна и епископска канцеларија, њихова судска већа и углавном све просвећене духовне и световне особе. Оно је чистије од народног говора, такође и једноставније и јасније од црквеног језика, о чему могу да посведоче многи примери наведени у трећем одељку." *Исто*, 21.

лијанци нису се бојали да ће латински језик пропасти ако они почну на своји језици писати, како и није пропао. Неће ни наш стари пропасти, зашто учени људи у народу всегда ће га знати *и с йомоћу сшароīа нови ће се од дан до дан у боље сосшојаније приводиши.* [*наīл. С. С.*] Москаљи све своје најбоље књиге на свом дијалекту и грађанским словам штампају."[56]

Како је његово полазиште било развојно и укључујуће, у сврху идеја језика-нације није му била потребна ексклузивност основе језика и радикална реформа писма, као ни грађење књижевности са основе искључиво народног језика и фонетског принципа. Његови су мотиви просветитељски: циљ му је поједностављивањем приближити језик књиге, образовања народа ради. Он није реформатор, он је прагматичар. То је признавао и сам Вук. Стога је, током потоњих деценија, међу Вуковим опонентима био слављен и поштован.[57]

---

56 Д. Обрадовић, „Писмо Хараламиију", у: Б. Ковачек, ред., *Изабрани сйиси*, Нови Сад, 1989, 48–49.

57 „Доситеј је несумњиво духовни или теориски реформатор нашег књижевног језика, али стварни реформатор његов он још није; то је тек Вук Караџић. Јер практички или фактички његов се језик мало разликовао од „грађанског" или „славеносербског" језика. Зато је и митрополит Стратимировић, који је имао несумњивих разлога да у потпуности одбаци Доситејеве погледе о књижевном језику као и велики део његовог рада, – у ствари био према њему доста попустљив. [...] Као што се одавде види, Караџић није одвајао језик Доситијев од других представника славеносербског језика. Као Видаковић и Доситеј је за њега писао своје књиге по правилима бабе *Смиљане*. Зато је Караџић доцније јавно спорио да српска књижевност новог времена отпочиње од Доситеја, јер је сматрао да се не може замислити да се нова књижевност наша може отпочињати делима човека који је писао „славеносрбским" језиком. [...] Доситеј није могао мислити, али се то у приликама у којима смо живели могло очекивати, да ће његова дела послужити као основица онима који су били за грађански језик, тј. за средњи језик, међу црквенословенским и нашим народним језиком. И занимљиво је

Увођење Вукове реформе

Интелектуалци расли у времену пуног замаха просветитељства добро су увиђали разлику између државно-културних/просветних потреба по европском моделу и експеримента описмењавања пречицом културног дисконтинуитета. Између (у извесној мери) претходника Венцловића и Вука протекло је пола столећа изградње националне елите и образовних институција. У том периоду је, напротив политици Аустрије, гајен, развијан и записиван језик на наслеђеним основама и блиско узору силе заштитнице, Русије. Из тог угла посматрано, уколико се може изабрати најзначајнија међу Вуковим „биткама", онда је то она коју је изгубио. То није било вербално шакетање са Јованом Хаџићем (Милошем Светићем, 1799–1869), које у домаћој литератури заузима централно место, већ борба са митрополитом Стефаном Стратимировићем (1757–1836). Није вођена за *правопис*, већ за *културни стандард* аутономне Србије: јединствен са

да су се они служили примером Доситејевим који би морао против њих говорити." А. Белић, *Борба око нашег књижевног језика и правописа*, Београд, 1936, 21–23. Десет година пре наведеног текста проф. Павле Поповић (делио је катедру српске књижевности са Јованом Скерлићем, бавећи се старом и новијом – дубровачком – српском књижевношћу) о том односу написао је следеће: „Вук није могао волети Доситија: њих су двојица тако различити! Они представљају два света, два правца, две културе, два морала ако хоћете. [...] Додајем и ово: Вук је могао сматрати Доситија у неку руку противником у књижевности. Дошавши после њега, он је радио све противно од њега. Цео правац који је онај дао нашој књижевности, збрисан је доцније од стране овога, и књижевност, како ју је Вук управио, нашла се, и дуго држала у водама сасвим друкчијим од оних у којима их је његов претходник оставио. И то, дакле, треба узети у обзир кад се говори о односу Вука према Доситију." П. Поповић, „Вук према Доситију", *Књижевни север*, књ. 2, Суботица, 1926, 285–289. Цитирано из М. Лесковац, ур., *Доситеј Обрадовић*, Београд, 1962, 162.

пречанским Србима, постављен насупрот Аустрији и са ослонцем на Русију. Духовни и културни вођа Срба у Аустрији и кнежевини Србији, просветитељ заслужан оснивањем богословије у Карловцима и гимназије у Новом Саду, био је ауторитет који је кнеза Милоша уверио да по увозу штампарије[58] донесе *Основаније, йо којима Књажеско Србска Канцеларија у Србији књиīе цензурира* (уз које иде типографско правило) од 29. децембра 1832. године (по јулијанском). Тим законом уставне снаге успостављен је *йрви сшандард йисма* у званичној употреби у Кнежевини Србији. Изричитом забраном употребе реформисане ћирилице митрополит и кнез утврдили су да се српски правопис и његов развој везују за Русију, силу заштиницу. У Србији се неће моћи штампати књиге које „би биле с писменима *љ*, *њ*, и *ј* по ортографији познатога списатеља Вука Стефановића Караџића“ и које би биле штампане „без малог и великог (дебелог) *јера* и писмена *јери*.“ Писци и чиновници морају да се, по примеру Руса, служе ортографијом црквених књига поштујући, што је више могуће, својства српског језика: граматике могу бити различите, али ако је ортографија добра Русији, добра је и Србији. То треба тако да буде *док руски йисци не уведу, или руска држава одобри друīачију и док друшшво свих ученик Срба у Србији и Аусшрији* не пропише „којом ортографијом, па после којим наречјем” да се међу Србима говори и штампа.[59] Митрополит Стратимировић није намеравао да дозволи да народним језиком и њему прилагођеном ортографијом, као неподесним за духовне сврхе и прекидом у државној и културној традицији, буде прихваћен аустријски и римокатолички инструмент за преверавање Срба. „Битка” са митрополитом, у којој је

58 Штампарија је набављена из Санкт Петербурга иако је Вук упорно нудио да је добави из средње Европе.

59 Љ. Стојановић, *Живоī и рад Вука Сшефановића Караџића*, Београд, 1924, 364–370.

Вук био „поражен", није била вођена на језичком, већ на државном и верско-културном нивоу, где су континуитет употребе и дистинктивност језика и писма били постављени културно дефанзивно. При одлучивању о писму полазило се и од спољнополитичког интереса и од потребе да се културно јединство преко граница два царства утемељи на, упоредно посматрано, напредној култури Срба пречана који су у Кнежевини стварали прву администрацију, школство и институције културе. Читава та ствар била је, у првом реду, државно-културне и међународно-политичке, а не клерикално-елитистичке и личне природе.[60] Без изобилне помоћи Русије Књаз Милош не би могао добијати берате и хатишерифе од султана коме је Мухамед Али, утемељитељ модерног Египта, управо у то време преотео мухамеданцима света места. К томе, и Сирију, потукавши га 1832. године готово пред самим Цариградом. Амбициозан и суров, осмељен успесима и користећи се грчком револуцијом, посегао је и за Критом.[61]

60 „Па ипак и 1830. године налазимо Вука у Србији. 1831 год. био је чак „президент" Београдског суда. Он се осећао више као заробљеник ту и хтео је пошто пото да оде из Србије. Када се најзад ослободио свега и 1832 прешао у Земун, одатле је 12. априла 1832 год. написао оно чувено писмо кнезу Милошу где му је изнео све рђаве стране његове владавине. После свега тога није се могао надати да ће 1832 год., када је подигнуто питање о начину писања у Србији, бити примљена његова ортографија [...] Како су мишљења о томе међу саветницима Милошевим била подељена, а сам је кнез Милош био противник новачења, кнез Милош се 31 јула 1832 год. за савет о томе обрати Стевану Стратимировићу [...] Одговор је, наравно, био по Вука неповољан. Тако је добивена она кнез-Милошева забрана Вукове ортографије у Србији [...] Тако је Стратимировић своју гвоздену руку, које је хтела да смрви Вука и његов рад у Војводини, протегао и на Србију и учинио да се још за много година одложи званично признање Вукове реформе и у Србији." А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и ūравоūиса*, Београд, 1935, 45–46.

61 То је изазвало реакцију великих сила, Енглеске и Француске да штите султана, а Русије да узурпатора потакне да настави рат

Пресудно значајна промена језичко-правописних околности Срба није настала у Пешти (где је 1826. године основана Матица српска), Карловцима или у Београду, већ у Провинцијалној Хрватској. Свега три године након Милошеве уредбе о штампи, илирски покрет је за темељ језичког стандарда прихватио штокавску говорну основу. Првобитна идеја Људевита Гаја о језику из 1832. године била је чакавски и кајкавски са елементима штокавштине, према идејама Павла Ритера Витезовића. Међутим, већ 1835. године он под утицајем идеја грофа Јанка Драшковића прихвата штокавску основу.[62] Савремена хрватска академска филологија дозвољава могућност да су Копитар и Вук имали извесног утицаја на Гајеву промену изговорне основе.[63] Људевит Гај узор није налазио у простом народном језику, већ у дотадашњој приморској књижевности, у првом реду дубровачкој. Напротив њему, Вук је у периоду између 1836. и 1839. године свој правопис коначно дефинисао „узимајући да је дубровачки говор један од најтипичнијих народних говора западне половине наше земље"[64] тежећи јединственом језику

и прогласи државни суверенитет, због чега је 1833. с њим потписала одбрамбени савез. Француска и Енглеска успеле су да га умире претњама и аутономним положајем у царству. Као и у случају Србије, султан је под притиском сила морао да пристане на уступке. William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Oxford, 2004[3], 71–73.

62 „ … али је исто тако лако схватити да је напуштање кајкавског књижевног језика било најјачи политички потез који је грађански Загреб икад повукао. Без тог потеза његов културни, па и политички и економски домашај остао би крађи." П. Ивић, *Срйски народ и њеīов језик*, Београд, 1971, 179.

63 N. Stančić, „Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja", *Rad HAZU*, knj. 43, Zagreb, 2005, 261–287.

64 А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и йравоūиса*, Београд, 1936, 48.

и потпуној компатибилности писама.[65] У том времену у провинцијалној Хрватској настајао је и најдубљи раздор на питању имена и националне припадности језика, али и правног положаја Срба као народа. Тиме и њиховог писма. Односи између Срба православаца и римокатолика Славонаца и Хрвата затезали су се толико да су се у превратној 1848. години претворили у отворене сукобе које су, у заједничком интересу борбе против Мађара, посебним прогласима морали да умирују бан Јелачић и патријарх Рајачић.[66] Вук је, објавивши 1849. године чланак „Срби сви и свуда", сукобу значајно придонео. Штокавце је дефинисао Србима без обзира на веру и традицију, одредивши их територијално у знатном делу области на које су, мерилом недуго раније прихваћеног штокавског изговора као основе својег књижевног језика, претендовали и Хрвати.[67] Упоредно томе, у Пешти и у Београду развијао се је, према Доситејевим идејама и не без утицаја Вука и присталица му, рад на правопису у складу са Милош-Стратимировићевим темељним законом о језику и писму. Матица српска је од 1837. године покушавала да распише конкурс за правопис српског језика. Успела је 1844. године, послуживши се новцем којег је у ту, потом и у друге књижевне сврхе, завештао спахија Јован Нако. Добротвор је поставио услов: да награђена граматика буде што је више могуће научна, израђена тако да с обзиром на сва наречја ство-

65 П. Ивић, *н.д.*, 188.

66 В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд, 2010², 15–27.

67 V. B. Sotirović, „Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici (1848.–1861. g.)" („Croatian-Serbian disputes concerning the language and alphabet in the Triune Kingdom, 1848–1861"), *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 53 (2), Vilnius, 2005, 87–108.; В. С. Караџић, „Срби и Хрвати", *Видовдан*, бр. 31, Београд, 1861.

ри основу општег књижевног језика Срба.[68] У међувремену, 7. новембра 1841. године кнез Михаило Обреновић одобрио је оснивачки акт Друштва српске словесности коме је, чланом првим:

> „Цѣль овогъ Дружства Српске Словесности састои се у распространяваню наука на Српскомъ єзику, а поглавито у образованию и усовршенствованю єзика Српско – народногъ.“[69]

По гушењу мађарске националне револуције руском војном интервенцијом настала је друга значајна промена за положај ћирилице, опет у Аустријском царству. Инсистирањем на народном језику, прилагођено временима названим „епохом романтизма“, ова је промена наставак ранијих покушаја измене правних основа аутономије српске државно-књижевне културе. Царски патент уставне снаге из 1849. године језик, који се назива „илирским”, писмом дели на хрватски и српски. Основе постављене прихватањем штокавске основе („славонски“) као темеља стандарда за хрватски језик 1835. године, тиме и националног програма на основу (и)јекавског изговора у многонационалном царству, добиле су уставни карактер.

Иако су концепти књижевних језика ортографских решења на коренском основу код Хрвата и Срба већ били засебни, патент се користи називом „илирски”, тј. један (народни) језик, сасвим у складу са патентима из 1779. и 1781. године. У околностима реформских едиката и контрареволуционарних мера усвојен је, марта 1850. године, *Бечки књижевни договор*. Њиме су дефинисане основе јединственог језика Срба и Хрвата и потврђена подела писмима.

---

68 Ж. Милисавац, *Матица Српска и Вукова реформа*, Нови Сад, 1987, 145–146.

69 *Уставъ Дружства Српске Словесности*, Београд, 1841, 1.

„Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има и по том са жалости гледајући, како нам је наша књижевност раскомадана, не само по буквици него још и по правопису, састали смо се овијех дана, да се разговоримо, како бисмо се, што се за сад више може, у књижевности сложили и ујединили."

Тај договор је, што треба узети у обзир пре сваког другог разматрања, неформалне природе. У контексту посматрано, *Бечки књижевни договор* био је углављен између групе хрватских књижевника (Гај није међу њима) са Вуком и његовим младим штићеником Ђуром Даничићем, и није друго, него је потврда октроисаног уставног решења. Таква је била царска воља. Стога није чудно да међу потписницима налазимо и Франца Миклошича из словеначке Штајерске. Он је од 1844. године, након смрти Вуковог ментора Јернеја Копитара, радио у царској библиотеци, да би 1849. постао шеф новоосноване катедре за словенску филологију Универзитета у Бечу. *Бечки договор* је потпуно у оквирима патента: у „буквицу" се не дира стога што је правна чињеница, али се зато уједињује у „књижевности" будући да ни цар није видео два, већ само један, „илирски" језик. То што су потписници сматрали да „један народ треба једну књижевност да има" тужећи што гледају „како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици него још и по језику и по правопису" није било нити је могло да буде субверзивно, како се у југословенском духу циљано представљало. Није оправдано помислити да је другачије могло да буде: у тадашњем Бечу без одобрења или надзора полиције ни мува није смела на хартију да слети.

Током следеће деценије, у режиму Баховог апсолутизма (од 1852. до 1859. године) национално политичко деловање у царству свеобухватно је потискивано. Једна од последица такве политике било је продубљивање и утврђивање националних сентимената. У том времену

ћириличко писмо је постало неизоставан елемент самопрепознавања православних Срба. Режим је наставио политику дискриминације српског школства, посебно снажно у Војној крајини, трудећи се истовремено да потисне образовне и културне везе међу Србима[70] ометајући, такође, обнову мађарском револуцијом тешко погођеног интелектуалног језгра у Пешти.[71] И у Србији је школство било на ниском нивоу, али уставобранитељи су образовању придавали велики значај,[72] упоредно градећи темељне националне културне институције: музеј, библиотеку, позориште.

Бечким доīговором процес потискивања ћирилице код Срба добио је на замаху стекавши, поред наслеђених империјалних и верских, националистички садржај и циљ у оквирима идеологије и политике хрватског државног права. Илирац до дебате коју је 1849. године изазвао Вук, Анте Старчевић је том концепту додао отворени расизам и културни шовинизам[73] као, међу младежи широко

70 В. Крестић, *Истūорија Срба* …, 45–55.

71 „Време Баховог апсолутизма после револуције представљало је мучне напоре Матице српске да настави дело започето пре револуције, јер су услови за рад у Пешти били веома неповољни. Поготово стога што се највећи део интелектуалаца из ње разбежао за време револуције и није се у њу вратио ни када је настало „редовно стање"." Ж. Милисавац, *н.д.,* 213.

72 „Суд је она главна установа на коју су уставобранитељи обраћали главну пажњу. После суда одмах долази школа. Има један чисто формалан знак по коме се то познаје. Од целе унутрашње управе само су суд и школа одвојени и организовани у министарство: попечитељство правосудија и просвештенија." С. Јовановић, *Уставобранūитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд, 1933, 75.

73 Реагујући на једну тврдњу у новосадском *Србском īласу,* Анте Старчевић је августа 1852. године у загребачким *Народним новинама*, каже се, без знања власника и уредника Људевита Гаја, покренуо полемику у којој је порекао постојање српске нације и народног имена. Ž. Holjevac, „Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starćevićeva polemika iz 1852", *Migracijske*

пропагирану и добро прихваћену, национално-политичку платформу. Старчевиће француске идеолошке основе амалгамирају се са наслеђеним токовима и устаљују, као национална идентификација и мотивација *према другом,* низом римокатоличко-хрватско-латиничко. Потискивање ћирилице као инструмент хрватске националне политике радикализовано је, демократизовано и постављено противно политици Беча, иако је Беч исто то у свом интересу већ чинио. Засебан и привилегован положај Срба био је одређен царским повељама: сузбијати Србе је сузбијати Беч, односно Пешту, како на основама хрватске државно-културне коренитости, тако на основама револуционарне антифеудалности.

Трећи правац притиска на ћирилички стандард је спољнополитичке природе. Током мађарске револуције 1848. године, која је угушена војном интервенцијом Русије, Србима у угарским земљама су на испомоћ упућивани добровољци, чете из Србије. Таква интервенција, корисна на кратки рок и царству и уставобранитељском режиму, била је погибељна и за једне и за друге. За царство, јер је подбуњивала Србе; за Србију, јер је то Аустрија јасно уочила. Током заоштравања односа великих сила пред избијање Кримског рата (1853–1856) Аустрија је на границу према Србији навукла трупе. Оне су, између осталог, омогућиле да се најкасније од 1852. године спроводи забрана увоза књига из Србије у Аустрију, као узвратна мера, зато што је Србија забрањивала увоз књига из Аустрије штампаних законом недозвољеним Вуковим правописом.[74] Утицај аустријског конзула у Београду растао је толико да је, на врхунцу, фактички владао књазом Александром Карађорђевићем који је, и тога ради, био присиљен да се че-

teme, br. 15, Zagreb, 1999, 296–298.; Временом, Старчевић је стигао до потпуне дехуманизације „Славеносрба" и расизма, што је постао стандардни елемент правашке идеологије и политичке праксе.

74 Забрана је била на снази до 1863. године.

зама, у којима је као гарант седео Илија Гарашанин, одвезе под заштиту београдског паше.

Није нам могуће у чврсту, документима доказиву узрочно-последичну везу довести (верујемо да је могуће да постоји у грађи) аустријску забрану са изузетно значајном расправом између Српског ученог друштва и Попечитељства просвештенија вођеном од 1848. до 1850. године. Завршена је другим Вуковим неуспехом. За то су били заслужни Јован Стејић, Димитрије Исаиловић и други који су чинили највиши интелектуални и административни круг, сачињен од секретара и чланова Правитељствујушчег совјета и попечитељстава. Међу њима су били сви оснивачи првих српских државних (модерних!) културних институција на турској страни Дунава. Од Совјета је тражено да се, у интересу израде новог правописа, укине постојећи закон и омогући увоз и штампање књига реформисаном азбуком, да би Српско учено друштво могло да пронађе решење правописног питања. Друштву је одговорено да се усагласи и предложи нови правопис, па ће бити узакоњен: *не може закон да се укине а да се другим не надомести.* Носилац иницијативе Коста Цукић је, у интересу просвећивања народа, наводећи као пример и хрватски правопис, наговестио да би се Хрвати, могуће, приклонили ћирилици. Совјет није марио ни за латиничке узоре нити како ће Хрвати да пишу, већ за одржање правног система и руског покровитељства.[75] У два наврата, 1850. и 1852. године, Совјет је потврђивао забрану издавања или увоза књига које не би биле штампане „пра-

75 „О ортографіи (Високославномъ попечительству просвештения, 5. нов. 1848.; Високославномъ попечительству просвештения!, 30. мая 1849.; Дружтву српске словесности, 11. авг. 1849.; Високославномъ попечительству просвештения, 18. сеп. 1849.; Дружтву српске словесности, 1. мая 1850.)", *Гласникъ Дружтва српске словесности*, св. III, Београд, 1851, 48–62.

вителственимъ правописомъ".[76] Од колико је значаја при доношењу ове одлуке било познавање реалних прилика међу Србима и илирцима/Хрватима није изречено у аргументацији, али извесно је једно: у време продубљивања сукоба око националне припадности народног језика званична Србија определила се за задржавање дистинкције традиционалним правописом и писмом. Одбивши тај предлог, Совјет је такође одбио да прими аустријски правни модел употребе језика и писма, за увођење којега је током 1848. и 1849. године живо агитовао млади Ђура Даничић.[77] Српско учено друштво, немоћно да достигне консензус, издало је 1852. године прелазни, *комѣромисни ѣравоѣис* Јована Стејића као заједничку основу за даљу дебату и усавршавање језика, у складу са важећим Милошевим правним актом. Правописно решење је словенски коренско, али у Доситејевом духу ширења постојеће речничке основе усвајањем народног језика. Азбуку је сачињавало 35 знакова, без јоте (j), као ћириличком писму стране:

а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф,
х, ц, ч, ш, ы, ѣ, є, ю, я, ћ, ђ, џ, ъ, ь[78]

76 *Сборникъ закона' и уредба' и уредбеньі' указа' изданьі у Княжествў Србіи (Одъ ѣочетка до конца 1859. ѣодине)*, XII, Бѣоград, 1859, 93–95.

77 „А да ће се сва српска књижевност око Биограда обртати и по Биограду управљати ... на то ја засад не бих ни паре дао ... [...] Али да не спомињем књижевнијех посала из Биограда који нимало на добро не слуте, да се спомињем ништа више, само бих рад знати: може ли ондје бити „средоточиє књижества" гдје књижевник ни толико власти нема да може своје рођено дјело за своје рођене новце штампати правописом каквијем хоће!" Ђ. Даничић, „Још којешта", Беч, 1848. у: В. Ђурић, прир., *Књиѣа Ђуре Даничића*, Београд, 1976, 97.

78 Дръ Іованъ Стеићъ, „Практична правила србскогъ правописа", *Гласникъ Дружтва србске словесности*, св. IV, Београд, 1852, 4–15.

Мишљење Јована Стејића о начину и опсегу реформе језика и ортографије исцрпно је изречено у осврту на Вуково издање *Новоī завеīа*. Кроз многу хвалу, Вуков рад је у не малом делу узео за ваљан и користан, али му је замерио недоследност, сужену језичку основу и радикалност у њеној примени, залажући се за континуитет у развоју језика на основу свих изговора, са ослонцем на терминолошко наслеђе црквенословенског језика. Ако је и сам посегао за посрбљивањем или позајмљивањем славјанских речи где их у народном језику није било, да би градио књижевни језик, због чега Вук тај поступак тако немилосрдно другима замера? Чему језички ексклузивитет ако аргументи упућују на културно-језички интегритет, временски и просторни? Нас, ипак, највише занима питање реформе писма. Јован Стејић се залагао за очување знака „ѣ“ (јат): да повеже два српска изговора. Али, на првом месту: зато што он са другима мисли да се тим знаком жели „како другимъ тако и овьімъ писменомъ ѣ показати и задржати старо-славенску коренитость и писмености видъ у рѣчима нашега србскога єзика.“ Он Вуковој на фонетском начелу начињеној редакцији српске ћирилице не види мане, али је уопште не жели. Он жели ортографију „славенску“ која стоји „на историском начелу“ и представља, колико и омогућује, континуитет у развоју српске културе. Реформа би требало да се задржи на утврђеним теоријским правилима „колико се може, а практички колико треба“.

> „Знамъ шта ће на ово Фонетици, као Реформатори, мьислити и рећи; али ништа зато: они чине свою дужность, а я чинимъ мою, сматраюћи стварь съ точке могућности и свѣтске практичности.“[79]

79 Дръ Іованъ Стеићъ, „Езикословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу новогъ завѣта“, *Гласникъ Дружтва србске словесности*, св. 2, Београд, 1849, 40-42. У општем

У изостанку књаз Милошевим законом предвиђене сагласности, тиме прелазног карактера премда је Совјету био по вољи, *Друштвени правопис* није могао да буде озваничен. То је имало далекосежних последица. Вук је, поред књижевне славе, већ био у поседу речника (1845. године спречио је рад на терминолошком речнику Друштва)[80] и превода *Новоī завеīа,* штампаног народним језиком и реформисаним ћириличким писмом.

Већ следеће године почео је Кримски рат (1853–1856), током чијег трајања се заоштрава сукоб уставобранитељског Совјета и књаза Александра Карађорђевића. У промењеним међународним околностима, јер Србија је уместо искључиво руског покровитељства Париским миром (1856) пала под заштиту концерта европских сила и била фактички препуштена Аустрији, тај сукоб се завршио крајем 1858. године повратком, из егзила у Аустрији, династије Обреновића. Са њима је дошло и решење правописног спора.

разумевању Вука – сам против свих и Цезару налик тријумфатор – требало би да Ј. Стејић буде Бог зна какав непријатељ Вуков. Напротив, стари знанац још од Милошевог конака у Крагујевцу, он је у Совјету много шта чинио да би га, и о државном трошку, помогао у Бечу.

80 „Друштво српске словесности поново отпочиње свој рад 1. августа 1844 г. Одлучено је да Друштво створи научну терминологију и оно је већ почело да објављује почетак тога рада. То је било погрешно, јер чланови самог Друштва нису били спремни за то, а ауторитетом самог Друштва наметали би целој култури своје грешке. Томе се упротиви Петар Матић из Беловара, врло умесно, а и Вук је био сав против тога. Одлучено је да се питање поново стави на дневни ред 20. маја 1845 год. Седници су присуствовали и Вук и Ј. Хаџић. И Вук је упутио писмо претседнику којим се такав рад осуђује; али је прочитано Матићево писмо у којем је речено: а) да све речи објављене од Друштва нису добре; б) да зато тај рад треба прекинути; в) да треба из књижевног језика избацивати словенске речи и градити нове речи на народној основи, те се тако приближити нашој католичкој браћи.” А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и īравоīиса*, Београд, 1935, 56–57.

Кључну улогу у правописном преврату није носио Вук, већ његов ученик. Од службе у Новом Саду и Београду одбијани Ђура Даничић, вратио се 1853. године у Беч да буде тутор српског језика супрузи кнеза Михаила, кнегињи Јулији (Хуњади). То му је омогућио Вук, који није прекидао везе ни са Обреновићима, ни са Совјетом. Већ фебруара 1856. године Даничић је почео да ради у Народној библиотеци. Доказавши се бечким смислом за организацију, познавањем и бригом за проучавање старина, примљен је на хонорар као уредник *Гласника* и секретар Српског ученог друштва. Са тог положаја је изазвао други сукоб између Друштва и Попечитељства просвештенија, тачније, са попечитељем Димитријем Црнобарцем, обнављањем суштине Цукићевог захтева из 1848. године. Расточени уставобранитељски Совјет није имао снаге да подржи попечитеља који је, рђаво проценивши снаге, покушао да аргументима из претходне расправе – са начела правног континуитета и целовитости – задржи правописно решење, Исаиловићев речник из 1850. године и Вујићеву *Граматику* из 1856. године,[81] од попечитељства просвештенија одобрене за општу и школску употребу. Уврђено наметањем граматике, Друштво је писмом од 15. јуна 1858. године одбацило државни разлог: позивајући се на оснивачку повељу, захтевало је да се рад на развоју књижевног језика настави ослобођен од било каквих државних оквира или прописа, да би се књижевни језик ширио према новим потребама и погледима.[82] Матица српска, чији је рад био обновљен децембра 1857. године избором Вуковог присталице Јована Ђорђевића за секретара, у расправу се укључила индиректно, али у

81 В. Вуићъ, *Србска їраматика за їимназIялну младежь КнЯжества СербIе*, Београд, 1856.

82 „Распра између пређашнѣ владе и Друштва српске словесности“, *Гласникъ Дружтва србске словесности*, св. 11, Београд, 1859, 463–481.; В. Ђурић, *Књиїа Ђуре Даничића*, Београд, 1976, 398–401.

одлучном тренутку. На седници од 13/25 августа 1858, Ј. Ђорђевић је, између осталог, предложио да се у *Летопис Матице српске* уведе Вуков правопис, а да се иницијатива у правописном спору остави Друштву у Београду.[83] Следећег дана Друштво је примило писмо којим је Д. Црнобарац одбацио аргументе из јунског одговора. Оно је пред члановима прочитано месец дана касније, када су вести из Пеште допрле и до Циган-махале: одлучено је да се не одговори, већ да се све заједно објави у *Гласнику*.

У таквом правном и правописном стању сазвана је, 30. новембра 1858. године, Светоандрејска скупштина. Послуживши се њом, Совјету је пошло је за руком да смени кнеза Александра Карађорђевића, али не и да задржи власт. Њу је, у насталом метежу, преузела скупштина, која је за новог кнеза прогласила Милоша Обреновића. Ослоњен на тадашње либерале, или се њиховом вољом правдајући, Милош Обреновић је затечену администрацију подвргао лустрацији. Тадашњи интелектуални слој, великим бројем пречане, проредио је натеравши многе да се повуку у Аустрију.[84] Управо су ти чиновници, уве-

83 „Изјашњавајући се одлучно за Вукову реформу и за све ново што је она доносила, Ђорђевић је осудио поборнике старог начина писања што се заклањају за Цркву, те једно чисто књижевно питање обрћу у верско. Задатак нове генерације био је, по њему, да ово питање одвоји од Цркве и да га стави на књижевно поприште, где му је и место. Но у томе главну реч треба да води Друштво српске словесности у Београду а не Матица српска. Летопис у расправама о овим питањима не може предњачити, али не треба ни да стоји, као мумија, на позицијама старог. Он треба да посредује коначном измирењу (што је још била Магарашевићева теза)." Ж. Милисавац, *н.д.*, 213–214.

84 С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1933, 28–43.; „У међувремену, Михаиловићева [Стевче Михаиловића, *прим. С. С.*] привремена влада, према кнежевим упутствима, пожурила је да најури званичнике и службенике ранијег режима. Либерали су Фрању Заха уклонили из Војне академије, а Анастасија Николића, Гарашаниновог ранијег заменика и друге аустријске

рени у ваљаност културно-политичких аргумента којима је био вођен митрополит Стратимировић и привржени Доситејевом схватању начина и пожељног исхода реформе, у великом броју били државно-културна опозиција Вуку. Превратници који су заузимали њихова места у државно-интелектуалној хијерархији и школству су, што из уверења што из користољубља, били његови заговорници. Када је кнез Михаило, одмах по другом ступању на трон, прекинуо незаконити прогон поставши спасиоцем голих егзистенција,[85] борба између присталица старог и реформисаног правописа, као специфичан израз политичке, наставила се у школским двориштима, ашчиницама и кафанама, неретко завршавајући тучњавама.[86] Питање званичне азбуке, до тада спољнополитичко, верско, културно-образовно и правно, захваљујући националнолібералном сентименту, распирило се као унутрашње политичко и друштвено.

Управо стога, иако не би требало искључити личност и начине остарелог књаза, уставно-законски положај званичне редакције писма и правописа није укинут декретом, већ је био слабљен и постепено мењан. Одмах

Србе протерали из Србије. Митрополит Петар, највиши црквени службеник и аустријски Србин, био је присиљен да поднесе оставку. Ширила се паника међу службеницима „пречанима"". Д. Мекензи, *Илија Гарашанин, државник и дипломата*, Београд, 1987, 277.; „Србија је била заокупљена онима који ће остати и онима који одлазе. Кампања против старих службеника, као што је Гарашанин предсказао, поткопала је државну власт. Иако је прве године био преплављен молбама за посао 5000 незапослених чиновника, Милош је одбио да народ бира сам своје службенике. Отпустивши неке непожељне, полагао је право на то, да запошљава и отушта службенике по својој ћуди. Ово је угрозило целокупни бирократски механизам стваран Уставом из 1838.", *Исто*, 281–282.

85 С. Јовановић, *н.д.*, 118.; 153–155.

86 В. Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестога века*, књ.1, Нови Сад, 1927, 52.

по Малогоспојинској скупштини (септембар 1859), књаз Милош решењем од 13. новембра 1859. (по јулијанском календару) укида ограничења на увоз и штампу књига незаконитог правописа, док су се односиле на предмет сам.

> „Уважаваюћи желю Малогоспоинске овогодишнѣ народне Скупштине Я самь у договору са Совѣетом одъ 11. т.м. *No* 1990. решіо: да се наредбе издане до садъ о правопису и то 1) одъ 29. Декембра 1832. год. В. *No*. 3366; одъ 29 Марта 1850. В. *No*. 186.; 3) она одъ 14 априла 1852. В. *No*. 314. по коима се нису могле у Србіи печатати нити у ню уносити кньиге, кое не бьі бьле правителственимъ правописомъ, укину, у колико се само односе на правописъ."[87]

Овим изузетком пољуљано начело свеобухватности примене закона (којег је прописао) Милош је наставио да урушава тумачењем од 19. децембра исте године (у извору се поткрала штампарска грешка па је датиран у 1858. год.):

> „Обазирући се на изявлѣну ми желю овогодишнѣ мало-госпоинске скупштине, и желећи препречити сваку неєднообразност у правопису званичньі акта, Я самь у договору са Совѣетом одъ 14. т.м. *No* 2366. нашао за нуждно обяснити решенѣ моє одъ 13. пр. м. Да се поменуте тамо забране, уколико се само на правописъ односе, укину само за приватне кньиге, кое бьі ко хтео печатати или на страни печатане у Србію унети. За званичниъ пак и канцеларискій радъ, као и за све оно што се о правителственомъ трошку печата, да се задржи досадашньи правопис. Ово има важити и за „Србске Новине" докле ій Правительство подпомагало буде."[88]

87 *Сборникъ закона' и уредба' и уредбеньі' указа' изданьі у Княжеству Србіи (Одъ почетка до конца 1859. їодине)*, XII, Бѣоград, 1859, 78.

88 *Исто*, 118.

Законску употребу званичног правописа, тиме и редакције писма, књаз Милош је ограничио на канцеларијски рад и централне, полузваничне *Србске новине*. Колики је Вуков значај у свему томе био може да се наслути већ на основу тога што му је 22. јануара 1859. године било поверено да из Београда у Пожаревац, на разговор са Милошем и Михаилом, допрати Илију Гарашанина. Ствар није била само политички осетљива: за прогонство Обреновића 1842. године кућа Гарашанина била је међу најзаслужнијима. То је, у тадашњем метежу, Илијиног оца и брата коштало глава. Био је лепо дочекан: Михаило је изашао пред кућу и целивао га.[89] Већ 23. јануара 1860. године Милош је донео још једну уредбу о службеном језику и писму. Њоме се коначно решавају непрецизности из претходне које су се, очигледно, односиле на школски правопис:

> „На предложенѣ Попечитељства просвете одъ 12 т. м. П. *No* 4. и сагласно са заключенѣмъ Совѣта одъ 20. ис. м. *No 98.* Я одобравамъ, да се решенѣ моє одъ 13. Новембра пр. год. В. *No* 5106/С *No 1990*. допуни овако: да се по канцеларіяма има писати досадашньимъ правописомъ; то има важити и за "Србске Новине" докле ій буде правительство подпомагало; и напослѣдку, да се и кньиге за основне школе имаю тимъ правописомъ печатати; а у свему осталомъ да нема ограниченя у правопису. По овоме решенѣ моє одъ 19. Декембра пр. год. *No* 5484/С *No 2036*. губи свою снагу."[90]

Ово решење, поред тога што уводи основе аустријског законодавства у Србију, такође представља коначно уобличен правни основ из којега израста, за ста-

89 Д. Мекензи, *н.д.*, 279.

90 *Сборникъ закона' и уредба' и уредбеньі' указа' изданьі у Княжеству Србіи (Одъ почетка до конца 1859. године)*, XII, Бѣоград, 1861. 10–11.

тус стандардне српске ћирилице према хрватској стандардној латиници у данашњем времену, централна тачка спорења: *подела на службену употребу писма према оној која то није*. Тим законом такође су постављени оквири неформалне, али трајно постојеће, *функционалне поделе употребе писама* у Србији.

У Београду је, било би погрешно не обратити пажњу, Обреновиће дочекао и Ђура Даничић. Почевши од Теодосијевог *Житија Св. Саве* (Ђура Даничић, 1860.) приметно је да се уџбеници и књиге које се односе на природне и војне науке, издања државне штампарије, од тога времена све више издају реформисаном ћирилицом, што од 1866. обухвата и практичну трговину.[91] Матица српска, преселивши се 1864. године из Пеште у Нови Сад, одмах је у *Летопис* увела, у текстовима штампаним „по Вуку", до тада недостајућу „јоту". Следеће године уведено је правило да се чланци штампају правописом којим су приложени, а да званичан правопис Матичин буде онај којим се служи њен секретар.[92] Следеће, 1866. године, на иницијативу босанског валије основана је штампарија и покренут часопис *Босански вјестник*, ћирилицом и фонетским правописом.[93] Михаилова културна политика донела је функционалну поделу и у идеолошком смислу: национално-конзервативни (и православни) кругови задржавају Стејић-Вулићев „стари" правопис, а југословенско-прогресивни форсирају Вуков.[94] Не треба из вида

91 С. Ј. Вељковић, *Објашњење трговачког законика за Књажество Србију*, Београд, 1866. Ј. С. Вељковић био је члан Касационог суда кнежевине.

92 Ж. Милисавац, *н.д.*, 226–227.

93 M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest, 1999, 6.

94 За пример навешћемо Ј. Београдац, *Мысли о садашњем положаю и будућности народа србског*, Нови Сад, 1866. наспрам М. М. Максимовић, *Кнез Мијаило и будућност јужних Словена*, Београд, 1866.

изгубити да је у том периоду, од 1861. (закони уставне снаге о скупштини, совјету и наслеђивању престола) до 1866. године (закон о општинама) кнез Михаило заокружио систем апсолутистичке владавине[95] мотивисан, између осталих, и просветитељско-модернизаторским мотивима: изгледа да су се том одоцнелом самодршцу-просветитељу упрошћен правопис и писмо, између осталог, чинили и згодним инструментом за подизање опште и стручне образованости, друштвеног напретка.

У домаћој литератури уобичајено је да се каже да су законом од 12. марта 1868. године „укинута последња ограничења" употреби реформисаног правописа.[96] Так-

95 Ј. Миличевић, „Друга владавина Кнеза Милоша Обреновића – друга владавина кнеза Михаила Обреновића", *ИСН*, V/1, Београд, 1981, 291–299.

96 Овакво схватање у данашњој српској науци није више од непромишљеног понављања и тумачења еуфемистичке реченице Вуковог биографа, филолога и политичара Љубе Стојановића, у књизи издатој када је у свеобухватној политичкој кризи новонастале државе ваљало градити језичко јединство Југословена према Крфској декларацији: „Ова је забрана остала на снази за приватне публикације до 23. јан. 1860, а за службене државне до 12. марта 1868." Љ. Стојановић, *н.д.*, 370. Том упрошћеном схватању, које писмо одваја од права посматрајући га првенствено као језички феномен, пресудан прилог дао је Алесандар Белић, опет у дубокој политичкој кризи Југославије: „Тако је потпуна забрана Вукове ортографије остала у снази до повратка Обреновића у Србију. Па и тада она није могла бити одједном дигнута. Али већ 13 новембра 1859 год. на предлог Малогоспођинске скупштине – свакако под непосредним утицајем Вуковим – забрана је укинута само за књиге приватно издане; али за државна или званична издања и за званични,– административни рад – забрана је остала. Тек 1860 год. – на заузимање Попечитељства просвете и Друштва српске словесности – и државна су издања могла бити штампана Вуковим правописом, али је стара ортографија остала обавезна за основну школу и гимназију. Најзад 12 марта 1868 године укинута су сва ограничења Вукова правописа." А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и ūравоūиса*, Београд, 1936, 58–59. Такође, код Павла Ивића: „Почет-

во тумачење није неистинито, али није ваљано. Тим решењем се не укидају било каква „ограничења“, већ се укида целокупно законодавство које се односи на службено писмо (и језик, тиме правопис). Када се одбаце схематски увод и налог за извршење, тај закон гласи:

„Да се законъ одъ 23. Јануара, 1860. године, В. *No.* 2071. (Зборникъ XIII. страна 10. и 14.) укине.”[97]
Нови закон није донет.[98]

Од 22. априла *Новине сриске* штампају се реформисаном азбуком, од 24. априла и закони; државни *Календар са шематизмом Књажества Србије за просту 1869. годину* штампан је реформисаним правописом. Питање правописа и његове реформе, дакле, нису разрешили књижевници у Дружству српске словесности[99] и Матици српској, већ кнез Михаило, државном интервенцијом спроведеном насилно и у сврху виших националних циљева, како их је он видео. Његовом погибијом у Кошутњаку 29. маја 1868. године окористила се Аустрија да превласт над тереном заузетим у борби империјал-

ком шездесетих година његова реформа преовладала је у пракси, а 1868. влада у Србији укинула је последње ограничење употребе његовог типа ћирилице. П. Ивић, „Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа“, у: П. Ивић, ред., *Историја српске културе*, Горњи Милановац, 1994. (Цитирано из интернет издања: *Пројекат Растко*, https://www.rastko.rs/isk/index_c.html)

97 *Зборник закона и уредба изданих у Књажеству Србији од почетка до краја 1868. године*, XXI, Beograd, 1868, 8.

98 Међу потписницима тог закона налазимо министра просвете и црквених дела Димитрија Црнобарца. Инсистирање на континуитету закона до његове измене другим, главном заговорнику је на крајње понижавајући начин натрљано на нос.

99 Кнез Михаило је Дружство српске словесности, као институцију за ширење политичког деловања тада опозиционих либерала, распустио 27. јануара 1864. године и обновио га под именом Српско учено друштво, 29. јула исте године.

них политика утврди и на културном плану,[100] чему је на руку ишао истовремен неуспех руске панславистичке империјалне идеологије.

Ћирилица између Срба и Хрвата

Укидањем Српске Војводине и Темишварског Баната, децембра 1860. године, центар политичког деловања пречанских Срба премештен је, из Новог Сада, у Пешту и у Загреб. Питање положаја Срба у Хрватско-славонском провинцијалу, који је обухватао и Срем, кретало се од трајне основе потпуне негације националне засебности, праћене сваковрсним правним и друштвено-културним насиљем, до повремених признања националне самобитности и периода сарадње у отпору Пешти и Бечу. Основа те сарадње је политика *јуīословенсīва*, која се у погледу језика и писма наставља на идеје јединства изношене унутар *илиризма.* Интелектуални центар те политике била је Југословенска академија знаности и умјетности, основана одлуком Сабора априла 1861, а политички Народна странка. Њихов рад и утицај били су засновани на ауторитету и политици бискупа Јосипа Јураја Штросмајера (1815–1905). Одлуком Сабора из исте године за званичан језик проглашен је *јуīословенски језик* са два равноправна писма, латиницом и ћирилицом. Кнез Михаило је са Штосмајером сарађивао на заједничком српско-хрватском наступу према Аустрији у босанском питању, затим у питању увођења дуалистичке реформе царства. Кнез и бискуп су, у основи, били супротстављени: један је као осовину јужнословенског окупљања видео Београд, други Загреб; један је у сарадњи видео решење српског питања у Турској, други подршку хрват-

100 Д. Мировић, *Русофобија код Срба*, Београд, 2017.

ским државотворним захтевима према Бечу и основу за римокатоличку акцију према шизматицима. Гарашанинов примарни циљ, поред повлачења Турака из градова, била је Босна. Изградио је мрежу агената и договора са циљем да у погодном тренутку потакне буну раје која би Србији дала повода да дипломатски и војно интервенише. Након пропуштене прилике у 1866. години[101] апсолутиста просветитељ и „српски Бизмарк" разишли су се у рану јесен следеће године, поред осталог, због приступа том питању: Грашанин је био за то да се покрене већ припремљена буна, али кнез Михаило је изненадно од свега одустао, задовољиши се предајом градова (повлачењем турских посада) у Србији.[102] Управо у ово време Вукова реформа стиче суштину југословенског карактера и намера иако је сам Вук 1861. године (када је проглашен почасним грађанином Загреба), у дебати са хрватским интелектуалцем и присталицом Штросмајерове Народне странке Богославом Шулеком, поновио полазиште чланка *Срби сви и свуда* (1849.):

> „Срби се по правди могу називати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањијех разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни ча ни кај него што или шта, а 2) што на крају слогова л претварају у о н.п. мјесто котал, казал, жетелци кажу котао, казао, жетаоци и т. д.

101 Процес урушавања Аустрије одлучно је убрзан стварањем краљевине Италије и довршен победом Пруске над Аустријом у немачком питању, битком код Садове јула 1866. године.

102 Коначан разлаз догодио се након Михајловог састанка са грофом Андрашијем на кнежевом имању у Иванки, августа 1867. године. Иако се налазио у пратњи, председник владе и министар иностраних дела Гарашанин није био учесник кнежевог петочасовног разговора са Андрашијем. Детаље је дознавао доцније и из друге руке.

> Ако хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по закону или вјери: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Хрват који хоће. Истина да би се иностранци могли насмијати оваквоме нашем дијељењу народа у данашње вријеме, али шта ћемо када смо несрећни људи па другачије не може.“[103]

У новијој домаћој литератури чита се, на основу *Срби сви и свуда* (1849), да Вук до краја није одустао од мисли о штокавском језику као српском, којим говоре три вере у два царства и Кнежевини, што је тврдио и Доситеј. На томе нарочито инсистирају тзв. „неовуковци” пропуштајући да, у овом мање коришћеном чланку, примете знатно важнију чињеницу: Вук је прихватио реалност према којој између Срба и Хрвата – у истом језику! – верска подела јесте једнака националној. Верско-националну поделу у којој је употреба ћирилице била од прворазредног значаја тада нису прихватали ни у Бечу[104] ни међу Хрватима: ни они који су одбацивали само постојање Срба,[105] ни они који су се том уверењу

103 В. С. Караџић, Срби и Хрвати, *Видовдан*, год. I, бр. 31, Београд, 1861.

104 „Када су поједини православни првосвештеници, попут карловачког епископа Јовановића и патријарха Рајачића, у јавним наступима изједначавали православну веру са српском нацијом, наилазили су на оштру критику у Бечу и Војној крајини. То је очит доказ да се већ тада, за време апсолутизма, желело стати на пут даљој интеграцији српске нације на темељу верске припадности. У каснијим временима, када су праваши ступили на политичку сцену, покушаји одвајања вере од нације, кад се расправљало о Србима, биће свакодневна појава.” В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд, 20102, 55.

105 „Још пре Старчевићевог иступа у Народним новинама (1852, прим. аут.) граничарски пуковник Јосип Мароичић, заповед-

противили.[106] Под старост, ослобођен материјалних и других нужности, Вук се помирио са реалношћу дубоке поделе које се нагледао и наслушао: уколико Хрвати сматрају да је штокавски језик хрватски, а Срби да је српски, онда подела по вери значи поделу писмима. Шулек је и то оспоравао.[107] Другим речима, Вук је прихватио макар неке од аргумената митрополита Стратимировића и мање знатних пречана, поучених вековним искуством, искључујући Србе римокатолике као прелазну и привремену групу. То Кнезу Михаилу и бискупу Штосмајеру није сметало да његовој реформи, у политичке сврхе и према својим интересима, придају југословенски карактер: успостављени су чврсти темељи југословенској политици и идеологији међу Србима, у којој је језик имао темељан интегришући значај.[108] Филолог бечке школе Ва-

ник треће огулинске пуковније, каснији генерал и тајни саветник, сматрао је да у Хрватској постоји само једно „словенско племе", а то је хрватско, које има један језик, и исте обичаје и законе. Он се одлучно супротставио мишљењу да у Крајини и Провинцијалу, уз Хрвате постоје и Срби, јер је веровао да вера не условљава нацију." *исто,* 56.

106 „Da uzmemo vjeru za medju, to će biti jošte veća mješovina. Jer kao što g. V. K. pravo kaže, da ima Srbah pravoslavnih, katoličkih i turskih, tako kažemo i mi, da ima i Hrvatah od sva ova tri zakona. Ako još uzmemo na um, da na više mjestah, gdje su sada pravoslavni, bilo je odprije katolikah, i opet gdje su katolici, da je pravoslavna vjera vladala: onda ćemo se podpunoma uvjeriti o tom, da se vjerom nerazlikuje jedan narod od drugoga." V. Šulek, „Srbi i Hrvati", *Neven*, Zagreb, 1856. https://harvatiya.ucoz.net/index/bogoslav_sulek_srbi_i_hrvati_1856_iv/0–35

107 Шулек је одбацивао и ову поделу: „Da uzmemo za medju ćirilsku azbuku i latinsku abecedu, to nas takodjer neće k cilju dovesti. Jer bosanskom ćirilicom služili su se upravo samo Hrvati, a sadašnjom ćirilicom tiskane su knjige i u Zagrebu, kao što ima knjigah tiskanih u Biogradu latinskom abecedom, i tako bi Biograd tobože Hrvatom pripao, a Zagreb Srbljem." V. Šulek, *исто*.

108 Јужнословенски клуб формирао у Београду, од пребеглица и усељеника из Аустрије, још у време уставобранитеља. За Илију Гарашанина био је расадник агената за обавештајну мрежу коју је исплео у Босни и другде. Умео је да се послужи и Људевитом

трослав Јагић 1864. године покреће у *Књижевнику*, часопису Југословенске академије знаности и умјетности, расправу са Адолфом Вебером Ткалчевићем да би заговарао принципе Бечког договора: отпочела је расправа *хрваћских вуковаца* са *заїребачком школом*. Још једном увређен у Београду – ту је себи дозвољавао да буде веома осетљив – Ђура Даничић 1866. године одлази у Загреб, опремивши се претходно новим издањима *Срйске їраматике* и *Облика срйскоїа језика:* обе књиге отиснуте су 1864. године у Државној штампарији у Београду, латиничким писмом у редакцији Људевита Гаја.[109] Радећи у Штросмајеровој ЈАЗУ као секретар и уредник *Рјечника,* имао је коренитог утицаја на формирање прве генерације хрватских вуковаца.[110] У колико је мери Даничићево деловање, по доласку у Загреб, било политичко – он је био и остао близак Кнезу Михаилу – видљиво је већ у томе како је применио наведено позно Вуково сумирање

Гајем, који је био и непоуздан и грамзив, к томе већ у аустријској служби. Д. Мекензи, *Илија Гарашанин, државник и дийломаћа*, Београд, 1987, 90. Интересантан приступ проблему политичке употребе Вуковог реформисаног правописа даје V. V. Sotirović, *Srpski komonvelt. Lingvistički model definisanja srpske nacije i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, Vilnius, 2011. Насупрот томе, осетљив на то шта се и како 1971. године смело рећи, П. Ивић каже да је прихватање штокавског изговора била далекосежна одлука Загреба. Не улазећи у даљу расправу указујемо да је ово питање, упркос свакој потреби, далеко од научно разрешеног.

109 Gj. Daničić, *Srpska gramatika*, Biograd, 1864.; Gj. Daničić, *Oblici Srpskoga jezika*, Biograd, 1864.

110 „Uspon Karadžićeva autoriteta u hrvatskoj sredini otpočeo je u godini njegove smrti nakon objave članka *Naš pravopis* Vatroslava Jagića u novopokrenutom Akademijinu znanstvenom časopisu *Književniku* 1864. godine. Time je Akademija utrla put najprije Karadžićevu učeniku Đuri Daničiću, koji postaje njezinim tajnikom i urednikom *Rječnika*, a onda i njihovim sljedbenicima, poznatim hrvatskim vukovcima." N. Bašić, „Jezični identiteti nesrpskih naroda u velikosrpskom programu državnoga sjedinjenja", *Hrvatska revija*, br. 3, Zagreb, 2014.

језичко-националног стања међу Србима и Хрватима. У предговору латиничког издања *Облика* под насловом *Србима западне цркве Србин источне цркве* он задржава уверење о штокавском као искључиво српском језику, али га не везује за ћирилицу.[111] Уместо *јуѣословенскоѣ језика* који је био усвојен 1861. године али га Беч није прихватио, Сабор је јануара 1867. године, ослањајући се на одлуку ЈАЗУ, за званичан назив прихватио *хрватски или српски језик*. Поред тога, Даничић је значајно суделовао у припреми саборске одлуке од 11. маја 1867. године којом су Срби признати као народ и, макар формално, изједначени са Хрватима.[112] Уместо Вуковог јетког допуштања могућности да штокавци латинске вере могу до миле воље себе да сматрају Хрватима, али да то није право са језичког већ са верског начела (дакле: и писма), Даничић дефиницији *хрватски или српски* за исти штокавски језик даје заокружену фонетску правописну основу као пресудно значајну.[113] Рубикон је прегажен: од Михаила, Штросмајера и Даничића Срби и Хрвати од своје воље *и правно* деле штокавски језик. Такође, и речнички: представник Матице српске признао

111 „Četvrti put štampam ovu knjigu za to što sam rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe štampana slovima kojima se oni ne služe. Za to im prikazujem ovo četvrto izdanje i štampam ga njihovijem slovima". Gj. Daničić, *Srpska gramatika*, VIII. Да је ствар била несумњиво политичке природе указује противречност исказа: уколико се неки писмени Срби (Копитар-Вуковим) ћириличким словима не служе, како су је онда до тада читали?

112 „Sabor trojedine kraljevine svečano izjavljuje da trojedina kraljevina priznaje srpski narod koji u njoj stanuje kao narod istovetan i ravnopravan s hrvatskim narodom." Према М. Марјановић, *Савремена Хрватска*, Београд, 1913, 120.

113 Ђ. Даничић, *Граматика српска или хрватска*, Загреб, 1869.; Ђ. Даничић, *Основе српскоѣ или хрватскоѣ језика*, Биоград, 1876.; Gj. Daničić, *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb, 1877.

је ЈАЗУ за средиште заједничке књижевности. Носилац рада на академијином речнику био је Ђура Даничић, плод чега је био *Ogled,*[114] у којем је „први пут публиковао и у речник увео нов потпун правопис за писање српског језика латиницом."[115]

Национално приближавање и договорни рад Србије, српских националних политичара и Штросмајерове Народне странке трајало је у периоду 1866. до 1873. године: покрива период борбе за положај Хрватске током реформе царства, доношење Хрватско-угарске нагодбе (1868) и борбе за њену измену. Завршава се усвајањем ревизије нагодбе (1873), када је Народна странка одустала од заједничке политике према Пешти. Хрватске странке су након тога почеле отворено да воде политику према Србима налик оној коју су Мађари водили према Хрватима: појачан је напор да постану политички Хрвати друге вере, јер у Хрватској може да постоји само један „дипломатички" народ. На наслеђену феудалну идеју хрватског правног континуитета – хрватског државног права – додат је концепт који се односио у првом реду на Србе: у Хрватској држави живе Хрвати, као што у Француској живе Французи. Срби ни тада, ни доцније, нису прихватали да буду друго од онога шта су били и шта јесу. Поставља се, у складу са временима радикалним начином, питање инклузије: ако су Јевреји пристанком постали Французи јудејске вере,[116] због чега исти принцип не би

114 Gj. Daničić, *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1878.

115 С. Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског", *Глас X*, Београд, 1888, 15.

116 Начела француске револуције 1789. године Наполеон је 1807. године применио тако што је сакупио *санхедрин* рабина и угледних Јевреја да, под претњом изгнанства народа, усвоје „нови закон о Јеврејима којим је омогућено да Јевреји престану да буду нација и да постану Французи 'који исповедају Мојсијеву веру'". Y. Hazony, *The Jewish State. Struggle for Israel's Soul*, New York, 2000, 88.

био протегнут и на Србе? К томе, тај модеран принцип био је супротстављен конзервативним правним темељима и политици Беча и водио је, на националним основама, обједињавању Хрвата у Војној Крајини, Далмацији (и Босни), под управом Сабора у Загребу. Сукоби око права народа на национално име, на име језика и његово писмо, повремено би се усијали у Сабору, да би бивали решавани уз посредовање бана Куена Хедерварија (1883–1903). Истовремено, на нижим лествицама администрације и институција вођена је, наслеђеним основама и методама, свакодневна борба за наметање латиничке културе и образовања на штету ћириличке српске. То је довело до усвајања тзв. „српских закона" из 1884. и 1887. године којима је правно регулисано српско народно школство (од 1872. године Вуковом редакцијом ћирилице, након што га је увела Угарска). Кроз институције, и изван њих, из истог тла клијало је семе Кватерниковог и Старчевићевог демократизованог шовинизма. На основама идеја грофа Драшковића, које су пресудно утицале на Гаја, ниче и схватање којим се, наспрам екавском изговору, ијекавица изједначује са хрватским језиком, а језик са народом. У комбинацији са идејама државног права, то је довело до стварања „политике три реке": Дрина, Сава и Дунав хрватске су границе. Померањем етничке границе Хрвата са Врбаса и Пливе (Штросмајерова *Народна странка*, после 1860) на Дрину (Први католички еухаристички конгрес у Загребу, 1900.) померала се и граница хрватског језика. Томе је у прилог ишло деловање хрватских чиновника и просветних радника у Босни и Херцеговини, доведених за потребе управе над протекторатом насталим одлуком Берлинског конгреса 1878. године. Аустроугарска власт је увођењем *босанскоī* или *земаљскоī* језика желела да, и на тај начин, стечено подручје одвоји од Србије. Једна од мера била је, поред употребе у администрацији (зборници закона издавани

су на немачком и хрватском латиничком редакцијом), наметање Гајеве хрватске редакције латиничког писма у просвети. У средњем школству ћирилица је коришћена само на часовима земаљског (српског) језика, а у свему осталом коришћен је латинички *ландшпрахе,* што је изазивало незадовољство како муслиманског,[117] тако и српског становништва.[118] Процес административног и просветно-културног латинизовања Босне и Херцеговине хрватским стандардом одвијао се у условима превласти над независном Србијом у време кнеза (1868–1882) и краља (1882–1889) Милана Обреновића. *Тајном конвен-*

117 Одлука о оснивању реалне гимназије у Сарајеву од 26. августа 1879; Предлог да се назив језика и писма, услед осетљивости муслимана, у двама курсевима описмењавања у Сарајеву преформулише од хрватски са латинским писмом у земаљски са латинским писмом од 12. септембра 1879. у: M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest, 1999, 20–22.; За преглед те језичке политике и литературе види: А. Савић, „Језичка политика Аустрогарске у Босни и Херцеговини“, *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, бр. 7, Бања Лука, 2017, 53–69.

118 „Сви службени документи за босанског краљевства као и за турске империје, били су писани ћирилицом. [...] Турска влада издавала је службене новине ћирилицом, као *Босну* и *Цвијетник*, а за латиницу није ни знала. Али наша влада и католичка инквизиција сматрала је за своју прву дужност да се бори против тих амблема српске народности: ћирилице и заставе. Сва тврђења о непрактичности, немодерности ћирилице, као и то да је она црквено, православно писмо, јесу колико неистинита, толико и намјерна. Данашња наша ћирилица је чисто национално писмо, продукат српске културе, једно српско обиљежје. Водити борбу против ћирилице значи сузбијати српску народност, а то не можемо и не ћемо допустити. [...] С тога разлога не можемо довољно нагласити нашим позваним политичарима, као и народу, који иза њих стоји, да су на опрезу и да прибаве ћирилици оно поштовање и оно мјесто које јој припада према броју Срба православних.” Р. Радуловић, „Ћирилица и латиница“, *Народ*, б.м., 8. новембар 1911. у: Р. Радуловић, *Расправе и чланци*, Београд, 1940, 175–176.

цијом из 1881. године Аустро-Угарска је, уз већ постојећу политичку и културну превласт, стекла привредни и саобраћајни монопол ставивши Србију, од 1878. године независну државу, у потпуно несуверен положај. Након Берлинског конгреса, од Босфора и Балкана одбијена Русија окренула се централној и источној Азији, где се сукобљавала са Енглеском, док је од Бизмарка поражена Француска (катастрофа код Седана 1870, Версајски уговор 1871. године), сневајући освету, преживљавала период бременит револуционарним струјањима.

У периоду слабог, бројним скандалима оптерећеног Милановог режима, развој српске културе одлучно је и коначно везан, на шта историја, природа, мотиви и начин усвајања Вукове редакције ћирилице јасно указују, за средњеевропски културни и идејни (уз француске и енглеске образовне, интелектуалне и политичке утицаје) простор. Ваља приметити да је тај културни простор имао много шта да понуди и да је готово на сваки начин, и пре Париског мира (1856), био ближи од Русије из које је, преко академије у Кијеву, долазила висока православна богословска мисао. Али, и секуларни опоненти Вуку били су, за разлику од реформатора, највећим бројем рођени и високо образовани у истом том културном простору.

У таквим околностима текао је, двама основним правцима, процес коначног утврђивања Вуковог наслеђа у Србији. Први правац је интелектуалан и политички. На свеобухватан начин представља га ученик и близак пријатељ Ђуре Даничића, филолог и историчар Стојан Новаковић (1842–1915), министар и председник владе, кореспондент Штросмајеровог секретара, каноника Фрање Рачког. Други правац било је стварање и дубоко укорењивање слике о Вуковим опонентима као незна-

лицама и шарлатанима без угледа.[119] Иако је друго и као чињеница тог времена, и као данас жива традиција, без сумње занимљиво, вратимо се Стојану Новаковићу. Његов рад на језику, као прворазредном националним питању, двојне је природе: научно-образовне и политичке. Делујући у оквирима *Тајне конвенције*, свестан тежине протектората над Босном и политике Калајевог режима (1882–1903) у њој, он је утицао на државну политику Србије у односу ка Народној странци и модерној идеји хрватске државности, бременитој национално-формативним лутањима и крајностима. То је чинио не губећи из вида потребе дипломатских односа са Бечом и Пештом, што значи и законитим институцијама Сабора и бана, у временима након коначног припајања Војне крајине (1881) досегу њихове власти. Тиме и према нобилитету Срба који су у тим институцијама, налазећи подршку у промађарској унионистичкој странци, спроводили локалну српску националну политику у околностима све агресивније кроатизације, такође у Далмацији, Истри и Босни.[120]

---

119 „... дотле његови професори отворено говоре: да је Вук у служби Аустрије и католичке пропаганде, да својим правописом хоће да одвоји Српски народ од велике словенске целине, а нарочито од православне Русије. Такву оптужбу изговарали су тадашњи „професори" пред својим ученицима са исто тако великом лакомисленошћу и несавесношћу, као што после 50 година политички борци за сваког свог политичког противника тврде да је аустријски агент и непријатељ Српства. После 50 година судиће се о овим политичарима клеветницима онако исто, као што се данас суди књижевницима и фарисејима од пре 50 година, који су творца српске књижевности градили аустријским и шокачким агентом." В. Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестога века*, књ. 1, Нови Сад, 1927, 331.

120 „Сукоб хрватско-српски просто је апсолутан. Једна страна просто негира другу. [...] У Хрватској „српски клуб" подупире Куена и постаје ослонцем његовог режима. Хрватски правашки кругови приказују Србе као душмане слободе Хрвата. Срби опет

За разумевање политике која је према језику и писму вођена у Србији можда најсадржајнији извор налазимо у говору Стојана Новаковића од 10. септембра 1888. године, одржаном пред Српском краљевском академијом. Беседа поводом стогодишњице Вуковог рођења далеко превазилази значај пригодне. Она је програмска. Академик већ у инвокацији каже да је краљ (познат као ноторни дужник сумњивим финансијерима) „из личне касе" Академији одредио новац за истраживања о географији и духу народном. Такође да је три дана пред смрт, управо на дан проглашења краљевине, први њен председник Јосиф Панчић опоручно Академији за задатак поставио да се ограничи „на оне науке које се српства и јужног словенства, а нарочито земаља балканског полуострва тичу" јер ту се находе и прошлост и будућност. На првом месту, у аманет оставља „да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали".[121] О проблемима усвајања и прихватања реформисаног писма уопште не говори: писмо је у правопису, удешено према језику, и то је довољно. За њега је то усвојена чињеница и књижевни стандард писања, вероватно у Даничићевом духу: „Нѣсть рабъ болїйї господа своєго." Поделу језика вером,

---

виде у јачању хрватства у Босни и Приморју аустријске прсте, а у Хрватима аустријске слуге." М. Марјановић, *Савремена Хрватска*, Београд, 1913, 147.

121 „На нама је, господо академици, да у живе руке примимо племениту Краљеву задужбину и пророчки председников аманет. На нама нарочито остаје дужност да се бринемо како ћемо да извршимо председников аманет, како да указаним путем даље изведемо линију коју је указао најпре делом, па онда речју ум задахнут једнаком љубављу науке и народа, човек који се сам није бавио о језику, него о природним наукама, кроз којега је перо и опет проговорио дух идеалне народне будућности." С. Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског", *Глас X*, Београд, 1888, 5–6.

тиме и писмом, не прихвата: он није само Даничићев ученик, већ је и политичар. Кључна реч је *јединсӣво у језику*, која се осим Срба тријy вера односи и на Хрвате: за ту потребу гради нарацију, не либећи се пробирања или искривљавања чињеница.

Отпор конзерваӣиваца „народно-револуционарним тежњама у књижевности", противан је духу века, потребама народног образовања и мотивисан је жељом да се очувањем традиције црквеног књижевног језика задржи идентификација народности са религијом, што је „средњевековни реликт". Није, ипак, све тако рђаво: тај виши језик треба да повезује области и дијалекте, па и Хрвата, ако буду желели, како је то написао и Сава Текелија,[122] иако је српски племић Вукове идеје отворено и агресивно одбацивао. Полазећи са те, С. Новаковић тврди погрешне премисе, Друштво српске словесности покушало је да делује у два правца: да изради терминолошки речник за образовне потребе, правопис и општи речник. Рад на томе водио би постепеном усавршавању књижевног језика.[123] Зашто погрешне? Због руског утицаја: нова просвета с почетка 18. века настаје на измешаном српском и руском, чиме је изгубљена могућност постепеног развоја на фонетским основама српскословенског језика. Доситеј и Вук су први „у Срба" – тиме их изједначује – изнели идеју да се тај стари језик остави цркви.[124] Стојан Новаковић је, тешко је у то посумњати, добро познавао контекст и порекло идеја о одвајању језика (и писма) цркве од световних послова; знао је, несумњи-

122 „Текелија, даље, каже да је словенски језик прави српски и да су га Руси од Срба узели, па по својему дотерали; њега је страх дијалеката, међу којима помиње и хрватски; он се нада да ће и Хрвати примити словенски језик, чим се уреди, ма да их донекле од тога уздржава бојазан од утицаја на веру." *Исӣо,* 9–10.

123 *Исӣо*, 9–13.

124 *Исӣо*, 43–50.

во, и за богатство аргумената у прилог „средњег" језика. Он их је игнорисао, тумачећи правописно питање изван културног и политичког контекста: тиме је поставио интелектуални стандард који је на снази и данас. Слично томе поступа и када говори о Јовану Стејићу. Све што је, са много уважавања, Вуков лични пријатељ одбацивао и са филолошких и са нефилолошких разлога С. Новаковић изоставља, а из чланка *Језикословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу новогъ завѣта*, упркос свему тамо написаном, извлачи: „Ту се управо др. Ј. Стејић измирује са Вуковим основама у језику, али и опет несавршено, и опет заборављајући conditia sine qua non – познавање правила народног језика и покоравање њима."[125] У питању општег државног, законски уређеног правописног стандарда потпуно занемарује и развој околности и суштину аргументације Попечитељства просвештенија у споровима са К. Цукићем и Ђ. Даничићем: закон (и њиме одређен стандард) треба да је на снази док према одредбама истог тог закона учени Срби не усвоје нови правопис. Стање какво је, не спомињући како је настало, добро је: интелектуалац-државник питање државног књижевног стандарда (тиме и писма) оставља потпуно отвореним. Ђ. Даничић је, поради истраживачке слободе Српског ученог друштва, одбацио ауторитет српске државе да то питање законски регулише. Његов ученик је, на истом примеру, Академији оспорио да својим ауторитетом намеће макар какво решење о језику.[126] Укратко, С.

125 *Исто*, 53.

126 „Погрешан има је рачун још био и у томе, што је наш век запојен духом сумње у духом слободне препирке, и никоме се ништа без разлога није могло наметнути. Па ако је и данас истина да се спорна научна питања (питања су о језику само један део њихов) састају кад Академија, истина је и то, да Академије те послове само воде и управљају, остављајући свакоме да прими или не прими, по томе како их за доказане нађе. Ако је где и било, да су Академије

Новаковић вештином и маниром политичара, служећи се угледом науке и сужавајући проблем на језик, налази начина да најугледније Вукове опоненте или дисквалификује (Стратимировић) или их да са њим помири, било у односу према народном језику као правописном основу (Стејић), или према јединству са Хрватима (Текелија).

Питање речника српског језика решено је, али рад треба да буде настављен. Према јужном изговору, у складу са Вуковом дубровачком основом коначне редакције, Даничићев и рад ЈАЗУ на речницима дефинише као „историјски". *Рјечник хрвайскоī или срйскоī језика ЈАЗУ* односи се на рукописни и народни језик из којег је свесно искључен, од Доситеја на даље, језик књижевника. Све што се у том обиљу новостворених израза у језику находи, а јесте или може да се подведе или усклади са императивима Вуковог принципа чистог народног језика, треба да буде прикупљено у речнику књижевног језика Српске краљевске академије. Такав речник треба да буде надоградња на постојећи. Циљ таквог организованог и систематизованог рада јесте унификација речника савременог књижевног језика. Део пројекта је израда речника синонима. Правописно питање принципијелно је решено радом Вука и Даничића: у академској слободи и без државних стега ваља наставити тим путем.

Остаје, међутим, широм отворен проблем изговора: књижевни језик на победничким Вуковим основама[127]

мислиле за се да су суд, који силом власти пресеца, то је престало. Академије морају мислити једино и искључиво на снагу разлога и оружати се се трпљењем и издржљивошћу онде где разлози не би били довољни, или где их свет не би хтео одмах примити. И пошто ауторитет у опште тече из рада и из снаге разлога, ни мало није чудо што нису успеле идеје „Друштва српске словесности" које нису показале ни рад ни снагу разлога." *исйо,* 15.

127 „Превод „Новога Завјета" од Вука Ст. Караџића (Беч 1847) и превод „Приповедака из Старога и Новога Завјета" (Беч 1850) Ђ. Даничића изнели су огледе тога језика, који је нашим филолозима

има их два, јекавски и екавски. Унутар екавског су дијалекти мачванско-сремски и моравско-косовски. По нагласку на претпоследњем слогу њему је сродан трећи дијалект, говор подручја проширеног стечевинама 1878. године, кога Вук уопште није познавао, а којег је Даничић карактерисао прелазним између српског и бугарског. Питање књижевног језика решено је:

> „У Хрватској је у Загребу, као у централноме месту, избио покрет за сједињење са Србима радом Људевита Гаја. За Вуком Ст. Карацићем с једне и за старим писцима дубровачким, који су још у XVII веку почели писати јужним говором, брзо су пошла сва српска или хрватска западна племена римске цркве, и тамо су за примером Хрвата и Љ. Гаја обласни говори уступили место јужноме српском говору као књижевном језику и за Србе и за Хрвате."[128]

Тиме је решено и питање екавских дијалеката: књижевни језик изабране основе по себи их одређује као локалне који се издижу „до ниске међе усмене народне књижевности" јер тако тражи „потреба народног живота". Они су предмет етнографског и историјског посматрања који може да послужи и као извор за надопуњавање књижевног језика, а у случају говора „уз Тимок и Мораву к пределима Струме и Вардара" они тек треба да почну да се проучавају јер „заслужују нарочиту, живу и најживљу пажњу".[129]

Будући да је у Хрватској унификација на јекавској штокавској основи текла брзо, одатле су дошле и иницијативе

лебдео пред очима као идеал чистог народног, или народнога књижевног језика, *а који се* – упамтимо добро – *у свима појединостима, онакав какав је, ниђе не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила*. Тиме су и Срби дошли до живога народног књижевног језика." *исто*, 61–62.

128 *Исто*, 62.

129 *Исто*, 72–75.

тиве за потпуним уједначавањем тиме што би се, у књижевном језику, одустало од источног изговора. Ватрослав Јагић је разлоге српских књижевника који пишу екавицом сматрао исувише плитким да би се уопште питало, док је Перо Будмани, позивајући у тамошњем правописном спору на усвајање фонетске ортографије, тврдио да „Србијанци неће имати изговора онда, да остају при источном дијалекту."[130] С. Новаковић је ове аргументе довео у питање. Екавски изговор је старији, ближи изворном изговору „ѣ". Поново посегнувши за Ј. Стејићем, истиче културолошке разлоге, али сагласност да је екавица изговор старе литературе и реформског покрета ограничава на језички континуитет.[131] Иако је јекавски, када је записан, донекле прецизнији [*сједи* и *сиједи* насупрот *седи*, *седи*, прим. *С. С.*] како је тврдио и Вук, екавски је мање компликован, податнији је и подеснији за ширење, што је државни разлог:

> „То је једна страна источнога говора, која је играла знатну улогу у досадашњем ширењу источнога говора, и која је и у будућности позвана да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила и нашим племенима на западу."[132]

130 *Исīо*, 63–64.

131 „Кад је др. Ј. Стејић 1849 бранио источни говор, поменуо је као разлоге што се говори по местима где су се у оно време књиге писале и продавале (по Србији, Срему, Банату, Бачкој и т.д), што је и у старо време био основа књижевнога говора (позивајући се на Душанов законик) и што је Доситије њиме писао. Остало није вредно да се помиње." *Исīо*, 67.

132 *Исīо*, 68. Није згорег приметити да је споменик Кнезу Михаилу у Београду, подигнут 1882. године, усмерен на исток.

Без обзира на све то, питање изједначавања у изговору треба оставити будућем времену:

> „Што се тиче јужног и источног изговора, време ће показати хоће ли се моћи један од њих извити изнад другога, и хоће ли моћи који од њих надвладати. Дотле пак, пошто то питање није и не треба да буде питање ауторитета, него треба и даље да остане као што је и до сад било, питање снаге и питање развитка – оставимо одаље неспречен, слободан ток природноме развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се и до сад у двоструком правцу обележили."[133]

Када се све у том богатом исказу изречено сведе на проблем којег посматрамо, однос према писму, лако је уочљиво због чега се Стојан Новаковић на њега уопште не осврће и због чега толико упорно Ј. Стејићу приписује чему није тежио, или из његовог извлачи шта му је корисно. Вукова редакција ћириличког писма неподесна је, због јоте (ј) уместо јата (ѣ), да изрази јединство јужног и источног изговора српског језика. У изостанку знакова за полугласове, још је мање подесна да изрази богатство нагласака српског језика, а тако је било и пре него је у државни корпус било укључено становништво које је, поред полугласова (нпр. *д'н*; *с'н* за *дан*, *сан*), чувало и архаизам какав је зјело (ꙁ) за нпр. *д*звезда, на*д*зрни. Стојан Новаковић тврди да је свуда, у неком моменту, за стандардни језик узет један дијалект – којим год начином или са којег год разлога – па је тако и са Вуковим прихватањем чисте народне штокавске основе: што је Немцима инициирала Лутерова *Библија* коју је штампао Гутенберг, Србима је то Вуков *Нови завјет*. Бранећи Вука од Стејићевих приговора, да је узео речи које не постоје у народном језику, наглашава начело да у корпус књижевног језика

133 *Исто*, 70.

може да уђе и стари црквенословенски или било који језик докле год се да подвргнути фонетским правилима чистог народног језика.[134] О суштинским проблемима реформе писма према језику изабраном за стандардни, прекиду континуитета начина записивања српске правне, верске, културне, трговачке и ине рукописне и штампане грађе без обзира да ли је језик српскословенски, славјаносрпски или рускословенски, као и према томе да ли је такав начин писања подесан за „говоре" „уз Тимок и Мораву к пределима Струме и Вардара", уопште се не изјашњава. У програмском говору који је темељан за разумевање даљег развоја српске филологије Стојан Новаковић избегава оно што у датом политичком контексту и са обзиром на његове циљеве не може да брани: у начину писања српског језика лежи обухватност очуване идеје државе и њене културе неодвојиве од народа, без обзира на изговоре, дијалекте и тренутно подаништво.

Врхунац тако одређеног процеса усвајања Копитар-Вукове реформе достигнут је октобра 1897. године. Пренос Вуковог земног праха из Беча у Београд упечатљив је спектакуларно. Спровод је био достојан краља или светитеља: ковчег је пратила влада, сво високо чиновништво, највиши официри. Звониле су цркве, а педесет појаца предводио је сам митрополит Михаило. У околностима у којима је питање уједињења са Хрватима књижевним језиком грађеним на чистом народном језику и фонетском принципу било на сваки начин отворе-

134 Парадоксално, једино је Српска православна црква током потоњег столећа у пуном смислу развила његову језичку политику, принципима чистог народног језика прилагодивши мноштво кроз векове и у разним православним странама словенизованих изворно грчких духовних и црквених појмова. Иако не у потпуности, јер усвајање било чега таквог квалитета у цркви је процес лишен журбе, прихваћена је и Копитар-Вукова редакција ћирилице, а у службу продире и народни језик.

но, нови закон уставне снаге који би надокнадио оно што је кнез Михаило укинуо, увођења Вуковог правописа и редакције ћириличког писма ради, није био усвојен.

Управо у недостатку таквог закона ваљало би посматрати прво целовито и опште прихваћено модерно сумирање Копитар-Вукове реформе и Даничићевог деловања. По усвајању хрватског латиничког ијекавског правописа на фонетској основи (1892)[135] Стојан Новаковић је већ 1894. године, сабравши више од двадесет година рада, издао *Српску граматику*. Брозов правопис био је наручен и усвојен у Сабору као стандардни школски правопис. С. Новаковић је граматику дао у својству председника комисије коју је за стандардизацију језика својих издања, међу ученим светом, сазвала Српска књижевна задруга (1892).[136] Његова граматика, будући најугледнијом у свом времену и благодаређи стеченом национално-културном значају СКЗ, може се сматрати коначним – премда формално незваничним – успостављањем српског екавског ћириличког стандарда:

> **46. Гласови и слова српскога језика.**
> Сав српски језик склопљен је из тридесет гласова, који се данас пишу сваки својим словом овако:
> а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј, к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, ћ, у, ф, х, ц, ч, џ, ш.
> [...]
>
> **47. Латиница и ћирилица.**
> Осим ових слова пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су, ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову. Слова којима ми пишемо зову

135 I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1892.

136 С. Новаковић, *Српска граматика*, Београд, 1894.

се насупрот латиници ћирилица. Знаци су латинице за писање српскога језика ови:
а — A a; б — B b; в — V v; г — G g; д — D d; ђ — Dj dj, или Gj gj, или Đ đ; е — E e; ж — Ž ž; з — Z z; и — I i; ј — J j; к — K k; л — L l; љ — Lj lj, или Ļ ļ; м — M m; н — N n; њ — Nj nj, или Ń ń; о — O o; п — P p; р — R r; с — S s; т — T t; ћ — Ć ć; у — U u; ф — F f; х — H h; ц — C c; ч — Č č; ш — Š š; џ — Dž dž, или Ǵ ǵ.

Знаци Đ đ (ђ), Ļ ļ (љ), Ń ń (њ), и Ǵ ǵ (џ), увео је у латиницу Ђуро Даничић, кад је почео издавати свој велики „Рјечник језика хрватскога или српскога.“[137]

Тиме је подела писмима између Срба и Хрвата, у дугом времену постојећа, била доведена до правописних дефиниција. Граматика Стојана Новаковића, не одустајући од Вуковог концепта (псеудо)стандардизацијом екавског изговора као државног, поставила је последњи камен у темељ језичког питања у обе Југославије: чији је ијекавски изговор? Како га, у национално градивном и политичком смислу, треба посматрати? Којим га писмом треба писати? Уколико је задато да је латиничко једнако хрватско, да ли је писање ијекавског стандардном Вуковом ћирилицом сметња културном јединству Хрватске и националном Хрвата? Да ли је то иредентистичко, да ли је југословенско, да ли је и једно и друго, у чему је разлика?

Уколико је могуће начинити сумирање главних токова, може да се тврди да је аустријска илирска политика вођена 1779–1849. године била успешна. Основе обају правописа чини штокавски („славонски”) народни језик. У Србији је као прелазан био уведен, па ускоро укинут, аустријски правни систем, да би била уведена правописна реформа на фонетском принципу којој је део, од на-

137 *Исӣо.*

слеђене опште словенске одвојена, ијекавском изговору прилагођена редакција ћириличког писма. Србија се, да би та ортографија коначно преовладала, марта 1868. одрекла законодавства које дефинише стандард писања у држави и култури. У Хрватској је усвојена прилагођена редакција латиничког писма за ијекавски изговор, примењива и на екавски. Коначно стандардизована на принципима фонетског правописа, примљеног након што је заживео у Србији, та *хрватска латиница* била је измењива са реформисаном, јединственом *српском ћирилицом* колико и Даничићева *српска латиница*, која је одбачена упркос томе што је остваривала принцип један глас – један знак. Заједничка језичка институција је *Рјечник српскоī или хрватскоī језика ЈАЗУ*. Полазиште империјалне културне политике – српски и хрватски исти су *илирски* језик – остварено је уклањањем засебних токова развоја правописа и стандарда писања, развијаних на основама засебних државно-културних и верско-националних традиција. Илирски језик је стекао, двама националним фонетским правописима утврђене, *мале разлике.* Подела писмима није нестала, али је крајње ублажена компатибилношћу и, у случају српске елите, још двама чиниоцима: дубоко прихваћеним Даничићевим разумевањем ништавности значаја писма у односу на језик, те секуларним карактером писма као особином просветитељске природе Вукове реформе. „Стара“ ћирилица остала је цркви: за „мртав“ језик литургије.

Хрватско-српска коалиција, Скерлићева анкета и Велики рат

Обнављање идеје о могућој замени ћириличког писма латиничким, коју запажамо међу Србима у периферним крајевима током раног илиризма, долази као део

последица реакције великих сила на раст Немачког царства са центром у Берлину. Поражена и понижена, освети тежећа Француска склопила је савез са Русијом (1894), затим Срдачну антанту (1904) са Енглеском, забринутом бурним индустријским и поморско-колонијалним ширењем Немачког царства. Јапаном заустављена у ширењу на Далеком истоку (Порт Артур, 1905) и Енглеском у средњој Азији (Персија и Авганистан) Русија је Конвенцијом из 1907. године са Енглеском (о зонама утицаја, у првом реду) фактички пришла француско-енглеском савезу. Блоковска подела Европе тиме је постала блоковска подела света изван које су остале силе у настанку, Сједињене америчке државе и Јапан: прва да се војно, политички и трговачко-економски шири у првом реду на шпанско колонијално наслеђе у Јужној Америци и на Пацифик, друга на Кореју и посусталу Кину. У том процесу опадајућа, на балканску силу сведена Аустроугарска нашла се пред уставним питањем наметнутим растућим националним покретима Словена: они су чинили демографску већину у ономе што је преостало од медитеранског и средњеевропског царства којег су 1866. године срушили Гарибалди и Бизмарк. Премда заштићена Енглеском, поради интереса на издате кредите и значаја контроле над источним Медитераном наспрам Русији (Суецки канал прокопан је 1869. године), Турска се нашла у још већој невољи појавом и растом арапског национализма насупрот бујајућем турском, због чега је излаз тражила у подршци Немачке.

У таквим међународним околностима настајала је Хрватско-српска коалиција. Непосредни повод промени стања готово потпуне раздвојености и супротстављених националних интереса, што би се повремено изврглo у погромашке изливе руље (на српску црквену општину 1885, уништавање имовине Срба и ћириличких натписа 1902. године, такође у Загребу), била је побуна радикал-

не хрватске омладине против политике мађаризације. По инциденту са двојезичним железничким натписима марта 1903. године и пратећим нередима разрешен је бан Куен Хедервари. Уместо да буде умирен, покрет је био охрабрен. Маја месеца 1903. године у Србији је Бечу клијентска династија Обреновића била насилно замењена француским емигрантима, Петром Карађорђевићем и сином му Александром. Већ крајем 1905. године настаје хрватско-српска коалиција, сачињена међу најзначајнијим националним странкама и појединцима Срба и Хрвата у Далмацији и Хрватској. То је био политички блок према Бечу и Пешти, али међусобно суштински предвођен наслеђеним питањем српског конституционалног положаја и права на образовање и културу, укључујући српско име језика и његово ћириличко писмо, у првом реду на до тог времена озваничено и најшире прихваћено реформисано световно – „вуковицу". Исте те године била је проглашена равноправност двају писама у Босни и Херцеговини, али су свађе око примене писама и назива језика, па и када је 1907. језик службено назван „српскохрватски", биле настављене.[138] Већ до 1906. нова власт у Србији прекинула је дотадашњи однос према Аустро-угарској. Нижу се Царински рат (1906–1911), Анексиона криза (1908–1909); у Паризу 1906. и 1909. године узета су два зајма за градњу железнице и преоружање, веома значајна како за трговинску еманципацију тако и за победе у Првом и Другом балканском рату (1912–1913). Србија је за кратко време од Аустроугарској непокорне земље постала непријатељска држава указујући, већ самим примером, средњеевропским Словенима да је ослонцем на француско-руски савез могуће суштински

138 А. Савић, „Језичка политика Аустрогарске у Босни и Херцеговини", *Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској*, бр. 7, Бања Лука, 2017, 57, 61.

изменити политички и правни положај народа било у царству, било ван њега.

Тиме је ћирилица за српски језик постала, у модерном смислу речи, иредентистичком: не само према најшире прихваћеној идеји унитарне Хрватске, већ и према царству. Раздељеност вером и писмом, које је царство као додатни слој прозелитских мотивација и практичних потреба усавршило приближавањем у правопису, форсирајући реформу на основама народног језика против руског словенског културног империјализма, у тако измењеним околностима окренула му се на штету. Накалемљена на корен вишевековне старописмене ћириличке национално-верске самоидентификације Срба, реформисана Копитар-Вукова ћирилица секуларних послова јесте постала не само средством бржег описмењавања (са свим последицама по Србију и културу Срба), већ и нежељеним националним оруђем српске националне државе и модерне националне грађанске идеологије. Царство је на излазак Србије из клијентског статуса одговорило на сваком фронту, па и национално-културном, употребивши поделу писмима између Срба и Хрвата. Сама хрватско-српска коалиција била је савез националних културно-политичких елита изграђен против угарских националистичких пресезања и аустријског административног уређења, лишен јасног програма решења унутрашње националне поделе. Другим речима: коалиција је према вани била „против", али за шта је и у колико мери према унутра била „за"? Из деловања хрватско-српске коалиције поларизовала су се још два, по положај ћирилице као државног и националног писма Срба, подједнако погубна слоја проблема: први као идејно заокружен хрватски модеран и радикализован национализам, други као његова наднационална супротност, југословенство на основама кнеза Михаила, Штосмајера и Даничића примењено у тадашњој заједничкој акцији.

Спуштена са нивоа елита на права гласа лишену већину хрватског народа, ћирилица којом су се Срби служили у овом је времену широким слојевима постала, након многих година самоодбрамбене сарадње српске конзерватине елите са Кунеовим режимом и циљане пропаганде старчевићеваца, антихрватска по себи: „стара" зато што је црквена и православна, „нова" зато што је национално српска, а обе зато што су културно инфериорне. Са ослонцем на радикалну струју франковаца, двор је учинио да дуготрајан верски, културни и политички сукоб 1909. године кулминира *Велеиздајничким процесом*. Употреба ћирилице постала део оптужнице, део велеиздаје:

> „Od tog doba [1906. године, *прим. С. С.*] stalo se u grčko-istočni narod širiti, što je taj narod i primio, da ... je (његов) jezik srpski...« (»Оптужница«, p. 67). »Napušta se dosadašnje ijekavsko narječje i prihvaća ‚srpsko' ekavsko.. .« (»Опт.«, p. 71 и ср. p. 75). »I ćirilsko pismo, tu tobožnju srpsku osebinu nije do tog vremena narod niti poznavao, niti se s njom služio« (»Опт.«, pp. 13 и 15)"[139]

По правној природи ствари, увек и свуда, највећем преступу следује и највећа казна. Како је судска фарса била део мера против Србије предузиманих у контексту Анексионе кризе (1908–1909) Беч је, не обазирући се на згранутост и жучне приговоре западноевропске интелектуалне јавности, дозволио да се процес наставља. Захваљујући томе, ћириличко писмо се у западним српским странама нашло на удару неупоредиво тежем него у ранијим временима. Истовремено, нашло се на удару и у Србији. Идеја заједничке државе развијана у делу елите хрватско-српске коалиције и интелектуално-политичких кругова у Београду дошла је до врхунца победама Србије

139 Р. М. Грујић, *Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији*, Београд, 1989, 176.

у Балканским ратовима.[140] То је обновило и заоштрило питање заједничке културе, у првом реду књижевности и стандарда у будућој заједничкој држави, јер народ(е) је тек требало масовно описмењавати и образовати. Језичко-правописна основа била је успостављена деловањем Ђуре Даничића под високим покровитељствима, али питање јединственог изговора и писма остало је отвореним. Решење предвојености писмом у будућој заједничкој држави Стојан Новаковић 1911. године ставља на терет хрватској страни: српска деца већ уче латиницу, хрватска треба да науче ћирилицу, а обе стране треба да путем просветних и културних радника потичу уважавање и толеранцију. Оба писма треба свуда да се познају те слободно, па и упоредно, користе.[141] Друга струја, тој еволутивној и оптимистичкој мисли упоредна, проблем односа према заједничком књижевном стандарду будуће уједињене државе покушала је да реши моментално, свеобухватним компромисом: Хрвати би прихватили и Словенцима стандардан екавски изговор, који се нази-

140 Можда најбољи пример стања духова у том времену даје М. Марјановић, *Савремена Хрватска*, Београд, 1913, IV. Књига у издању Српске књижевне задруге писана је сврховито, она има „задатак": „Потребно је да се и Срби и Хрвати науче на ствари које се односе на једне или друге гледати исправно и са једнога јединога гледишта, а једино исправно стајалиште је оно са којега се може једнаким интересом, једнаком љубави и једнаким схватањем обухватити развој и живот Хрвата и Срба као развој двеју части једне целине и схватити тај двоструки развој као развој части у веома различитим приликама. Са тога гледишта је писана и ова књига. Она не жели да буде само информативна, него да сарађује у делу духовнога зближавања, да душу Хрвата приближи и да ју учини интимном души српства." Сличне мотиве налазимо и у књижевности, можда понајбоље изражене 1925. године у делу Аугуста Цесарца *Царева краљевина.* Хрватска је приказана као тамница у коју светло продире гласовима о српским ослободилачким победама.

141 С. Новаковић, „Након сто година", у: М. Лесковац, прир., *Доситеј Обрадовић*, Београд, 1962, 8.

ва *источним* насупрот ијекавском *јужном,* а Срби би прихватили латиничко писмо.

У српској језичкој култури и науци уобичајено је да се предлог замене ћириличког писма латиничким, на основу *Анкете* из 1913. године, приписује Јовану Скерлићу. Као и у случају „укидања последњих забрана" Вуковом правопису, то опште место домаће литературе није у потпуном складу са чињеницама. Скерлић, на више од тридесет штампаних страна говора одржаног 4. новембра исте године, којег је пренео елитни *Српски књижевни гласник*, износи аргументе у прилог екавског изговора. Предлог замене писма не налази се образложен у самом говору, већ у закључку, очигледно дописаном:

> „То је природан процес који се не може зауставити. А пре а после источно наречје постаће опште наречје српско-хрватско, као што је извесно да ће кроз четрдесет или педесет година, када српско-хрватски народ буде национално обезбеђен, као што је био случај код православних Румуна, латиница постати општа књижевна азбука."[142]

То је све што је Скерлић о замени писма српског језика тада написао. Уз тај пасус налазимо укупно две фусноте којима се указује на идеју да Срби треба да пишу латиницом. Једна се односи на два њему позната предлога замене писма: из 1885. године, објављена у *Шабачком гласнику* (извор нам је недоступан, под претпоставком да је негде сачуван), те из 1912. године, коју наводи у другој, а односи се на текст којег је објавио Боривоје Поповић у часопису *Звезда*. Цитат преузимамо директно из *Звезде*, курзивом обележивши шта Скерлић *не цитира:*

142 Ј. Скерлић, „Источно или јужно наречје?", *Српски књижевни гласник*, Књ. XXXI, бр. 11–12, 1. и 16. децембар 1913, 872.

„Хрватскосрпски алманах за годину 1911 Srpskohrvatski almanah za godinu 1911

Загреб-Београд Beograd-Zagreb

Нарочито сам исписао, на овакав начин, пун натпис, да се јасно види отежица, прилично незгодна, у извођењу здраве идеје о јединству књижевности Хрвата и Срба. А кад нам је, једнородној браћи, један језик, кад ће и књижевност бити једна, у дивној културној заједници, нашто онда ова мука са два правописа!

Ја се ни мало не устежем одмах рећи да сам за један правопис, и то за латиницу. Прво због тога, што тим правописом и иначе пише већи део нашега народа. Друго за то, што и ћирилица није ни српска, ни чисто словенска; него је грчкога порекла. И треће, латиница је правопис, који ће олакшати улаз нашега језика у књижевну заједницу целога културнога света. Нека се због тога ништа не брину предани поборници православља и одушевљени заточници национализма. Латиница све то не може ни ослабити, а још мање уништити. У почетку би било критике због новачења и незгоде због прелаза у нове начине, као што су и Вук и његове присталице имали незгода и смеле, отпорне борбе за своје реформе. Још не треба заборавити да су данас погледи у свему напреднији. Али о томе другом приликом опширније и само о томе. Ово, за овај мах, само узгред, у колико и то иде у склад са општим смером културне заједнице Срба и Хрвата.“[143]

И томе (у фусноти) додаје:

„Да би се још боље осетило колике има широкогрудости са српске стране, треба поменути да је Г. Боривоје Поповић посланик националистичке – националне – странке.“

143 Б. Поповић, „Хрватскосрпски алманах за годину 1911 Srpskohrvatski alamanah za godinu 1911”, *Звезда*, год. I, св. 2, Београд, 25. јануар 1912, 1–2.

Вративши се одмах на питање „наречја“, изражавајући дубоко уверење да ће источно превладати, сумирање наставља веома важним исказом, ублажујућим, ако не и супротним, претходном:

„Широка толеранција је врло потребна, јер оба наречја која се споре о првенство у ствари мало се разликују. Можда је било најбоље оно што је Др. Јован Стејић предлагао 1849, а чега се Јован Суботић држао још 1881: да треба задржати слово ћ, па нека га изговара како је ко научио, *и*, *је* или *е*.“ [144]

К томе, одговори на питање о изговорном стандарду упућују да тако дописан предлог о писму није био подржан ни међу интелектуалним пријатељима:

Број СКГ	ИМЕ	МЕСТО	НАРЕЧЈЕ	ПИСМО
Књ. XXXII, бр. 2 16. јануар 1914.				
	Фран Илешић	Љубљана	Источно	
	Алекса Шантић	Мостар	Источно	
	Светозар Ћоровић	Мостар	Источно	
	Марко Цар	Задар	Источно	латиница
	М. Полит-Десанчић	Нови Сад	Источно	
	Јосип Смодлака	Сплит	Источно	латиница
	Владимир Ћоровић	Сарајево	источно	

144 Ј. Скерлић, „Источно или јужно наречје?“, *Срйски књижевни īласник*, Књ. XXXI, бр. 11–12, 1. и 16. децембар 1913, 873.

Књ. XXXII, бр. 3 01. фебруар 1914.				
	Франо Супило	Ријека	јужно	
	Ђорђе Пејановић	Сарајево	источно	
	Стојан Новаковић	Београд	источно, природним током	
	Томислав Маретић	Загреб	status quo,	опрезна акција
	Иван Крниц	Загреб	јужно	
	Боривоје Ј. Поповић	Београд	источно	латиница
	Милутин Ускоковић	Београд	источно	
Књ. XXXII, бр. 4 16. фебруар 1914.				
	Милан Марјановић	Загреб	источно	латиница
	Иво Ћипико	Сарајево	источно	
	Иво Војновић	Дубровник	време; природним током	партитетно
	Владимир Черина	Сплит	источно	
	Владимир Скарић	Бања Лука	источно	
	Васа Стајић	Панчево	источно, условно	
	М. Старчевић	Загреб	јужно	
Књ. XXXII, бр. 5 1. март 1914.				

	А. Белић	Београд	равноправност; време	
	Р. Каталинић Јеретов	Опатија	јужни	латиница
	Рикард Николић	Задар	неопредељен	
	Васо Глушац	Тузла	источно	
	Петар Скок	Бања Лука	status quo	

Као што у Поповић-Скерлићевој сагласности о замени писма код Румуна налазимо доцније често навођен аргумент, у прилогу *Анкети* загребачког интелектуалца Мирка Марјановића налазимо основе културне политике према српској (Копитар-Вуковој) ћирилици вођене у двема Југославијама [кључне речи обележио С. С.]:

„Али, сем наречја, има *једно много значајније питање* за које ми је особито драго да сте га и Ви и некоји учесници анкете набацили: питање о писму. Питање о наречју ће се све то бржим ширењем источнога решити само од себе, али *питање о писму треба решити јаком вољом и мучним послом*. У ствари би било посве свеједно, да ли да се опћенито приме латиница или ћирилица, јер није једно или друго писмо ни једној ни другој страни није више или мање симпатично или антипатично. Па већ је Гај хтео да уведе ћирилицу, али му је то забранила цензура! Невоља је у двописмености, а *непрактичност и неекономичност* у том да се често једне те исте књиге морају штампати два пута, и да странци морају да уче два писма, и да од тога настају збрке, и да *због те двописмености страда уједначавање литературе, публике и ширење књига!*

Знам да има великих тешкоћа у том погледу, али нису биле мање ни оне, које је брзо савладао Гај, уводећи штокавштину међу кајкавце и чакавце, Вук уводећи

чист народни говор и нови правопис. Данас су времена друга, *погледи шири, конзервативизми слабији* и – најпосле – *врховна потреба унутрашњег уједињења* читавог нашег народа, хрватског, српског и словеначког дела, толико је свима евидентна, да баш онај српски елеменат, који је народној целини повратио, спасао и придобавио, жртвовањем својих синова, два милиона народне принове у Старој Србији и Македонији, дело културнога уједињења могао да дефинитивно омогући узимајући у питању писма иницијативу у своје руке и *чинећи у том питању формалну концесију практичности и јединству,* асимилирао националној целини више него четири милиона културнога света западних страна нашега народа. Свакако је, због прилика у којима живе и због утицаја којима су изложени ти западни делови народа, њима, и поред најбоље воље, *много непристодобно теже опћенито примити у целокупном животу ћирилицу, него слободним Србијанцима латиницу.* Чврсто држање ћирилице код православних Срба имало је у ранијим временима, пуним опасности и заседе, голему вредност за народни интегритет и одбрану. Данас тих опасности нема и преостаје још само навика и пијетет. Али *конзервативност и сентименталитет* нису мане трезвених људи источног дела народа. Западни делови пак, а то ваља имати на памети, не могу та питања решити посвема мимо власти и против ње. А та *власт неће погодовати уједињавању у ћирилици.* Ваља, дакле, због садржине и ствари жртвовати форму. За Србе то данас не би било више концедирање, него једна победа, за Хрвате и Словенце ојачање и можда спас, за дело јединства један од највећих успеха. Источно наречје и западно писмо![145]

145 „Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности (3)“, *Срīски књижевни īласник*, књ. XXXIV, бр. 4, 16. фебруар 1914, 286.

По избијању Великог рата, коме су претходили погроми Срба у Загребу, Сарајеву и другде, употреба ћирилице била је, у форми закона, забрањена одлукама Краљевске владе у Загребу 13. октобра 1914, а Земаљске владе у Сарајеву 10. новембра 1915. године. Једновремено, српска национална интелигенција подвргнута је систему интернирања у концентрационе логоре,[146] уз омогућавање или толерисање погрома над простим светом с очигледном намером да у датом тренутку, али и за будуће време, буде наметнута покорност и да буде сасечен сваки основ српског државно-културног идентитета. По подели Србије у окупационе зоне Аустријска војна управа (не пропустивши да део државног, културног и црквеног наслеђа опљачка, упропасти или уништи) спровела је реформу на основама едиката Марије Терезије и Јосифа Другог. Било је дозвољено коришћење нереформисане („старе") ћирилице искључиво за верске сврхе и катехизис, а употреба модерне националне ћирилице била је забрањена. Уместо ње, уведена је хрватска редакција латинице.

Бугарска је у својој зони у појединим сегментима политике денационализације отишла још даље. Поред школе и државних институција у погледу језика и (реформисаног) писма под једнак удар дошла је и српска црква: црквенословенска ћирилица сматрана је бугарском као и целокупна историја окупираног подручја. Разлика је и у томе што нису стварани логори за интернацију, већ су у првом реду образовани људи одвођени и убијани на путевима према Старој планини и Видину.

Преглед система:[147]

146 Један од тих логора, којег су интернирани Срби себи били присиљени да подигну принудним радом, јесте и Маутхаузен. Налази се у Аустрији, недалеко од Линца.

147 А. Митровић, „Надрастање пораза и подела", *ИСН,* књ. 6/2, Београд, 1983, 148–163.

Бугарска	**Аустроугарска**
ЦИЉ: претварање Срба у Бугаре	ЦИЉ: Сломити политичку самосвест Срба
УКИДАЊЕ И ЗАМЕНА ЛОКАЛНИХ АДМИНИСТРАТИВНИХ ВЛАСТИ	УКИДАЊЕ ОВЛАШЋЕЊА, МАРИОНЕТСКЕ ЛОКАЛНЕ ВЛАСТИ
Војно-инспекцијска област (са цивилним административним телима) - чиновници - наставници - војска као полиција	Војно-управна област. Војна аустријска, цивилна мађарска Забрана: политичких, професионалних, културних и спортских организација
ДЕПОРТАЦИЈА (УБИЈАЊЕ) ЕЛИТЕ, доктринарно војна (и сви са ратним искуством) цивилна верска	ИНТЕРНАЦИЈА И ТАОЦИ (У ТАЛАСИМА) према ратним приликама; присилан рад у нехуманим условима војна (и сви са ратним искуством) политичко-идеолошка предратно организована
ПРОСВЕТА И КУЛТУРА	**ПРОСВЕТА И КУЛТУРА**
Замена српских личних имена бугарским Замена српске ћирилице бугарском Уништавање документације, књига и тсл. на српском и српском ћирилицом Увођење бугарских наставника и школа	Отимање културног наслеђа (музеји) Замена српске ћирилице (хрватском стандардном) латиницом осим у контролисаној верској настави Уништавање и замена књига (историја) Заплена архивске грађе Оснивање нових школа, увођење А-У кадра Универзитет затворен

РЕЛИГИЈА	**РЕЛИГИЈА**
Скрнављење цркава, затим бугаризација Уништавање икона српских светитеља Забрана славе ПРОПАГАНДА Интелектуалци „Моравски народно-просветни комитет“ ОДУЗИМАЊЕ ПРИВАТНЕ ИМОВИНЕ	Пљачка и скрнављење манастира Контрола веронаука ПРОПАГАНДА Цивилизаторска мисија

Из свега наведеног уочава се да су и Срби и Србија били подвргнути културциду у коме је, са Аустроугарске стране, хрватска стандардна латиница примењена као инструмент. Остаје непознато због чега је Рафаел Лемкин, творац дефиниције културцида и геноцида, игнорисао ове и друге чињенице познате Конференцији мира у Паризу (1919–1920) развијајући теорију из нешто доцнијих уништавања блискоисточних хришћанских мањина (Јермена у Турској, Асираца у северном Ираку). Према његовој доцнијој дефиницији:

> „Генерално говорећи, [појам, *прим. С. С.*] геноцид не значи нужно непосредно уништење нације, осим уколико је учињен масовним убијањем свих припадника нације.
> Намера [с којом је појам створен, *прим. С. С.*] је у првом реду да означи координисан план различитих акција чији је циљ уништење основних темеља живота националних група са циљем уништења тих група.

> Циљеви таквог плана били би дезинтеграција политичких и друштвених институција, културе, језика, националних осећања, религије, економске егзистенције националних група и уништење личне сигурности, слободе, здравља, дигнитета, чак и живота појединаца који припадају таквим групама.“[148]

Међу првим мерама проглашеним по повратку српске војске у Београд било је укидање управо тог окупационог закона. Постоји и кажа да је војвода Живојин Мишић, ушавши у Београд, то с коња наредио. Интригантна је стога чињеница да су наведени подаци познати свега четвртини домаће, на нашем узорку, претежно интелектуалне и за питање положаја савременог ћирилице код Срба заинтересовне јавности:[149]

148 Геноцид има осам аспеката уништавања: политички, друштвени, културни, економски, биолошки, физички, религиозни и морални. R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington, 1944. Сам појам културцида Женевском конвенцијом о превенцији и кажњавању за злочин геноцида (1948) намерно није дефинисан, премда се налазио у полазним нацртима документа.

149 П. С. Плавшић, *Ћирилица у јавној комуникацији. Резултати истраживања йреко интернеша.* Београд, 2018, 22–23. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/PSP-Izve%C5%A1taj-o-rezultatima-jul-2018_final..pdf

* Колико Ви знате, да ли је некада неко писмо *у Србији* званично <u>било забрањено</u>? Када?

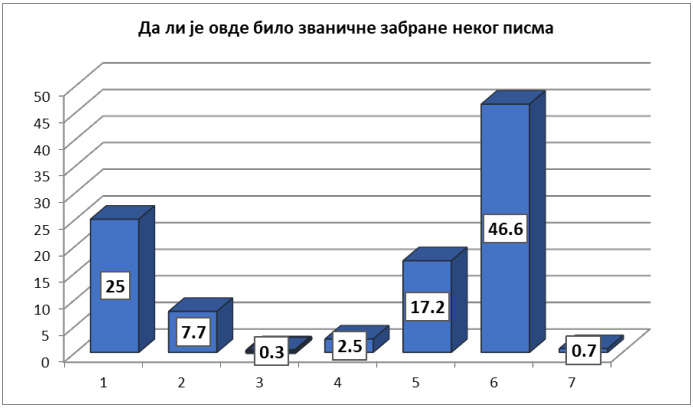

Одговори	*Број*	%
1. Јесте. Ћирилица током окупације у Првом светском рату	178	25,0
2. Јесте. Ћирилица током окупације у Другом светском рату	55	7,7
3. Јесте, латиница током ратова 90-тих	2	0,3
4. Јесте, али не могу тачно да се сетим о којем писму је реч	18	2,5
5. Није, таквих забрана у Србији није било	123	17,2
6. Не знам, не умем да одговорим	332	46,6
7. *No answer*	5	0,7
УКУПНО	713	100,0

Недостатак познавања тих елеметарних чињеница, па ни код заинтересоване публике у времену облежавања јубилеја Великог рата, може да се објасни једино недостатком културе сећања. А она је, по дефиницији, део државне културно-образовне политике.

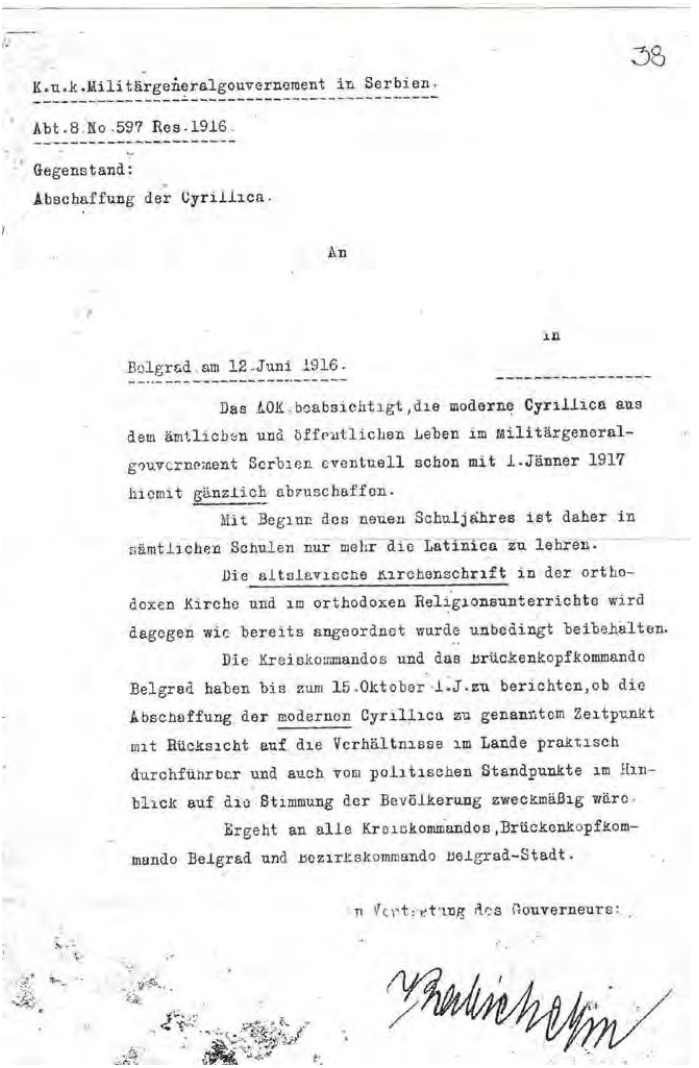

38

K.u.k.Militärgeneralgouvernement in Serbien.

Abt.8 No.597 Res.1916.

Gegenstand:
Abschaffung der Cyrillica.

An

in

Belgrad am 12.Juni 1916.

Das AOK beabsichtigt,die moderne Cyrillica aus dem ämtlichen und öffentlichen Leben im Militärgeneralgouvernement Serbien eventuell schon mit 1.Jänner 1917 hiemit gänzlich abzuschaffen.

Mit Beginn des neuen Schuljahres ist daher in sämtlichen Schulen nur mehr die Latinica zu lehren.

Die altslavische Kirchenschrift in der orthodoxen Kirche und im orthodoxen Religionsunterrichte wird dagegen wie bereits angeordnet wurde unbedingt beibehalten.

Die Kreiskommandos und das Brückenkopfkommando Belgrad haben bis zum 15.Oktober l.J.zu berichten,ob die Abschaffung der modernen Cyrillica zu genanntem Zeitpunkt mit Rücksicht auf die Verhältnisse im Lande praktisch durchführbar und auch vom politischen Standpunkte im Hinblick auf die Stimmung der Bevölkerung zweckmäßig wäre.

Ergeht an alle Kreiskommandos,Brückenkopfkommando Belgrad und Bezirkskommando Belgrad-Stadt.

In Vertretung des Gouverneurs:

Наређење Аустроугарске војне управе у Србији о укидању/забрани ћирилице од 12. јуна 1916.

СРПСКА ЋИРИЛИЦА У КРАЉЕВИНИ

За разлику од претходних времена, за период од 1900. до 1988. године можемо да се ослонимо на статистички преглед штампаних издања. Како се, упркос многим тешкоћама, писменост у том периоду ширила, од 1945. године убрзано захваљујући одлучној политици описмењавања, однос броја ћириличких и латиничких издања књига и периодике представља темељни показатељ за разумевање процеса успостављања фактичке двоазбучности у данашњој Србији и међу Србима. Приложени графикон указује да до опадања удела модерне српске ћирилице у издаваштву у Србији долази у Југославији, како у време династичке тако и у време комунистичке управе. Како је државност Србије била пренешена на Југославију, југословенство као интегративни фактор требало је да се примењује у државним институцијама, привредно-инфраструктурној равни и на образовно-културном пољу. У погледу статуса и употребе ћирилице то се показало трајно неповољним чиниоцем.

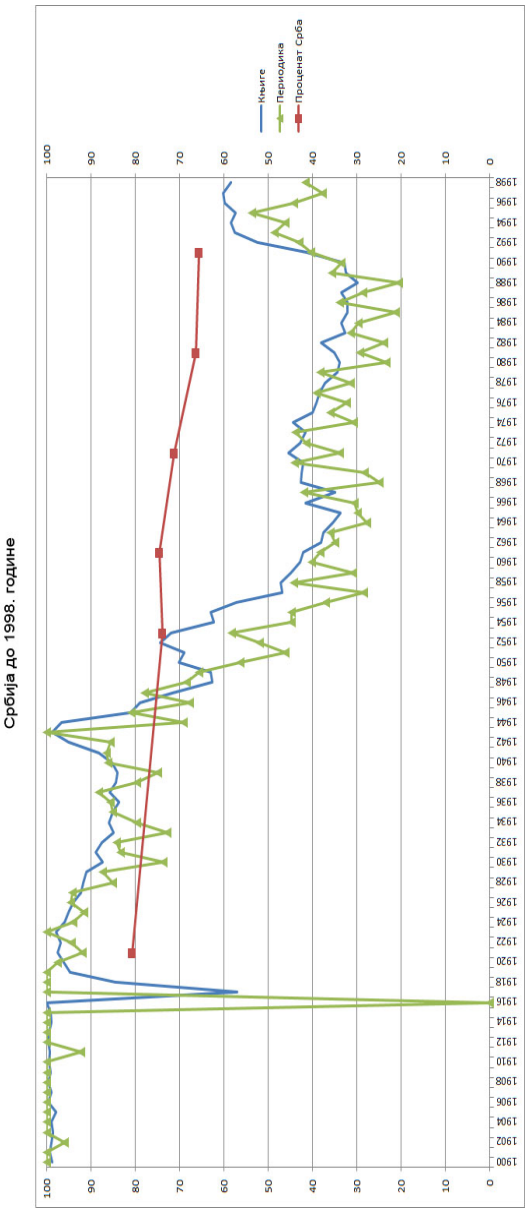

Графикон 1. Употреба ћирилице у књигама и периодици у Србији од 1900. до 1998. године, са демографским показатељем заступљености Срба у општој популацији

У том контексту неопходно је имати у виду да је Краљевина СХС настала, Краљевина Југославија опстајала, а комунистичка федеративна република Југославија била обновљена мање као субјекат, а више као инструмент или објекат политике великих сила. Са тог разлога, налик Чехословачкој, поново је раздробљена. Краљевина СХС призната је на Конференцији мира у Версају 1919. године када су велике силе победнице – Русија је након бољшевичког преврата крајем 1917. године и потоњег револуционарног рата била искључена из система великих сила – у корист такве солуције одбациле покушај самопрокламације Државе Словенаца, Хрвата и Срба у областима над којима је престајао да постоји суверенитет Аустро-Угарске монархије. Границе су јој биле коначно одређене тек Рапалским (1920), односно Римским уговором (1924), а одржавана је као део „санитарног кордона" усмереног како против поражене Немачке тако и против преливања бољшевичке револуције из СССР. Као што се у сукобу великих сила урушила, тако је договорима САД, Велике Британије и СССР у Техерану (1943), Јалти и Потсдаму (1945) током и након Другог светског рата Југославија била обновљена, али као комунистичка револуционарна држава. Тај аспект проблема у свим случајевима као заједнички именитељ има, осим геополитичког, идеолошки оквир који је одређивао основе политике власти које никада нису биле, у пуном смислу те речи, самосталне. Јединство и расипање штокавског језика ваља обухватити широко, кроз међуделовање унутрашњих и спољашњих чинилаца. Промене у положају српске ћирилице као културног и државног стандарда сагледавамо у том оквиру.

Основе политике културне интеграције у погледу језика и писма, племените циљем колико слабе средством и делом, налазимо у *Крфској декларацији*. Документ је потписан 7/20 јула 1917. године „на конференцији чла-

нова прошлог коалиционог и садашњег кабинета Краљевине Србије и представника Југословенског одбора са седиштем у Лондону“:

„[...] Пре свега, представници Срба, Хрвата и Словенаца понова и најодсудније наглашавају, да је овај наш троимени народ један и исти, по крви, по језику, по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота. [...]
5) Сва три народна имена: Срби, Хрвати и Словенци, потпуно су равноправна на целој територији Краљевине, и свако их може слободно употребљавати у свима приликама јавног живота и код свих власти.
6) Обе азбуке, ћирилица и латиница, такође су потпуно равноправне и свако их слободно може употребљавати на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власти дужне су и у праву употребљавати и једну и другу азбуку, саображавајући се у томе жељи грађана.“

У културно-просветној области најжешћи отпор уједињавању у „српско-хрватско-словеначки“ народ у његовом службеном „српско-хрватско-словеначком“ језику (Устав Кр. СХС, чл. 3.; Устав Кр. Југославије, чл. 3.) пружали су Хрватска сељачка странка и римска црква, иритирана школством базираним на либералним принципима.[150] Ове две компоненте, национално-сељачка и клерикална, прогресивно се амалгамирају, док предратно идеолошко југословенство међу Хрватима одумире, изузев у Далмацији: Италија је и даље желела да је припоји, а постојала и знатна популација Срба-католика. Култур-шовинистички однос према ћирилици, до тада резервисан за западне крајеве, у интегрисаној држави стигао је у Београд, у заједничку скупштину. У условима

150 Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије I-III*, књ. 2, Београд, 1996, 329–367.

прокламоване пуне равноправности, стојећа градивна теза о културној надмоћи латинице је од представника хрватског националног покрета у скупштини и у јавности сваком подесном приликом упорно понављана као груба двојност: латиничко писмо није само обележје, већ је квалитет високе културе, просвећености, прогреса, Европе, запада насупрот варваризму, мрачњаштву, назадном, Азији, истоку које ћирилица представља и отеловљује.[151] Ћирилица је с гнушањем одбацивана и као провокативан знак српске хегемоније, кварења хрватске младежи либералним школством, свега рђавог што је од централне власти долазило, веровало се, или је представљано да долази. Истовремено, у Београд улази и укорењује се схватање присталица комунистичке партије – у духу интернационализма радништва[152] – да је потребно

151 Буњевачки клерикалац Блашко Рајић, у обраћању Скупштини маја 1924. године поводом ефеката примене школског закона у Војводини (ширењем ранијег закона у Кр. Србији на Кр. СХС школа је лаицизирана и учила су се оба штокавици прилагођена писма), рекао је: „Откуда је то, прво и прво, да овај закон фаворизира ћирилицу, ћирилица је писмо које српском делу, православном делу нашег народа и наших држављана даје могућност, да буду само ћорави, т.ј. на једно око слепи а католицима ове државе одузима вид на оба ока. Господо, ћирилицом српски део, православни део добија могућност да може појати у цркви; да може оне књиге, које су потребне за његову религиозну потребу, читати. Од Европе не можемо ћирилицом ништа добити ... Јер кад смо научили ћирилицу и после четири године ми смо је заборавили и ако нисмо исто тако као самоуци научили латиницу, ми смо богме, слепи на оба ока. Јер наша је култура туђа, т.ј. она коју је један од предговорника назвао туђом, а која је опште човечанска из западне Европе и желе и сами Срби да њима култура остане непозната, ако не знају и не науче латиницу. [...] Господо, ми смо на овај начин постали уз наше здраве и читаве очи слепци: Ово је последица протегнућа српских закона на Војводину. Хвала лепо на оваквој просвети ..."; Љ. Димић, *Културна политика* ... књ. 2, 386–387.

152 Професор Ђ. Трифуновић: „Пре рата, мислило се, на пример, међу младим скојевцима, а није ми познато одакле то потиче,

писати латиницом. Њега је делио и сам Лењин. Да је употреба латинице имала идеолошко обележје[153] показује и рад издавачке куће *Нолит* „кад је био издавач лево оријентисане литературе и сва своја издања штампао латиницом".[154]

За разлику од Загреба, који је уставно-законско правописно достигнуће из 1892. године наставио да примењује и развија као да се није нашао у новој држави, у Београду уставно-правни положај ћирилице није могао даље да ослаби: њега већ од марта 1868. године није било никаквог. Њен положај, и пре утапања српске државности у Краљевину СХС, био је дефинисан школско-уџбеничким одобрењима министарства просвете. Размишљајући о узроцима опадања употребе ћирилице у Кр. СХС требало би у обзир узети чињеницу да су у државној администрацији у Београду у употреби била оба писма. То је несумњиво имало извесног утицаја, али значајнија од тога била је атмосфера у којој су идеје југословенства у просвети и култури ширене на циљну групу:

да се постаје интернационалац ако се пише – латиницом." Слично запажање наводи и проф. Д. Недељковић. С. Кордић, „Два писма као два ока", *Свет*, бр. 783, Београд, 22. 10. 1971, 9.

153 „Прво на шта треба упозорити, то је да је хрватска латиница одувек било писмо којим су се служили југословенски комунисти. Они нису ни то чинили на основу неке одлуке, већ опет пређутном сагласношћу свих српских непријатеља оличених у комунистима. Ја сам то запазио пре последњег рата, и то као професор Правног факултета у Суботици. Тамо, је, као органу Београдског универзитета, ћирилица била званично писмо. Но по Уставу је свак могао да се служи којим хоће писмом. Било је и Срба који су попуњавали индексе и све формуларе латиницом. Поред њих, и осокољени од њих, и Буњевци, па чак и неки Мађари. (Немци одн. Швабе и Јевреји писали су скоро увек ћирилицом). Сви су ти Срби били комунисти." Л. М. Костић, *Ћирилица и српство. Културно-политичка студија*, св. 2, Чикаго, 1960, 30–31.

154 З. Кордић, „Умире ли ћирилица?", *Свет*, бр. 781, Београд, 8. октобар 1971, 4.

на омладину. За разлику од већине Хрвата, Југославија је међу већином Срба била доживљавана као остварење правичних циљева. Вође и кадар српско-југословенских (и обрнуто) политичких странака и праваца нису подбуњивали против круне и политике јединства, не у том питању. Тиме је ефекат југословенске пропаганде међу омладином био снажнији. Осим у Србији, сматрало се и у другим крајевима у којима су Срби живели да је српско национално питање решено уједињењем: тиме је национални рад српског карактера посматран супротним идеји националног јединства троименог народа.[155] Насупрот хрватској омладини, националне организације у којима је српска омладина у великом броју учествовала или им је нагињала до друге половине тридесетих година, биле су југословенског карактера. Колико је дух уједињења био раширен сведочи 1926. године обновљен рад организације „Народна одбрана“ на југословенско-интегралистичкој платформи, уместо на првобитној српској. Подручје деловања било је културно-просветно, касније и политичко. Став о писмима као дезинтегративном елементу био је, за неке од њених чланова, од мањег значаја у односу на друге проблеме јединства, док су други сматрали да у том циљу од ћирилице треба одустати.[156]

155 „Отуда, у име државе коју љубоморно чувају, Срби запостављају сопствене националне интересе, свесно пресецају национални полет, одбацују и помисао о формирању српског политичког покрета, одричу се дела сопственог идентитета.” Љ. Димић, „Србија 1804–2004 (суочавање са прошлошћу)” у: Љ. Димић, Д. Стојановић, М. Јовановић, *Србија 1804–2004. Три виђења или позив на дијалог*, Београд, 2005, 70.

156 „Све што нас дели треба да се уклони. Јединствени Југословенски Народ мора имати јединствене све елементе духовног и државног живота: име, језик, писмо, заставу, грб, химну, законе, веру ...” Ф. Малин, „За једно писмо“, *Летопис Матице српске*, књ. 326, св. 3, Нови Сад, 1930, 181–187. „Заговорници “културног унитаризма” као „гвоздене потребе”, којих је било у редовима Народне одбране,

У начелном образложењу околности важно је не изоставити из вида значај истакнутих интелектуалаца, професора универзитета који су иза себе остављали дубок образовни и друштвени траг бивајући, заједно са књижевницима, кључни за формирање ставова и укуса генерација. Такозвано Скерлићево питање о писму дописано у „Анкети", будући да је он уживао изванредан углед и значај,[157] остало је дубоко утиснуто.

били су спремни да жртвују ћирилицу потребама „величанствене синтезе". Постојање више писама означавали су противном идеји унитаризма и уједињења, „неприродном појавом", темељом културних регионализама и условом опстанка словеначке, хрватске и српске „културне парцеле", негацијом и народног јединства и југословенства. Једнакост ћирилице и латинице, по њима, добијала је смисао само у случају да постоји потпуна писменост и владање целокупне популације са оба писма. У условима када готово 50% становништва није било писмено постојање два писма означавано је погубним за настанак јединствене југословенске културе. Ти тешки „оловни утези" који су спречавали културну интеграцију, по мишљењу те групе интелектуалаца, могли су бити скинути прихватањем једног писма – латинице писане екавштином." Љ. Димић, *Културна политика* ... књ. 1, 474–475.

157 Б. М. Михиз преноси анегдоту коју му је испричао књижевник Вељко Петровић који је, срећно пребегавши из Угарске у Србију, уместо слободе умало допао апса.

„Mani se ti stihova i pesama, nego kad već nemaš da navedeš nikoga ko u Beogradu može da garantuje da si ispravan Srbin, onda ti se zna. Uzeo sam ti podatke i ostaćeš tu kod nas koji dan – takvi su propisi – dok se mi ne raspitamo kod naših ljudi preko ko si i kakav si. [...]

– Možda bi, gospodine pisaru, mogao Skerlić. Ja ga doduše lično ne poznajem, ali ... [...]

– Ko? Jovan Skerlić?

– Da. Pisao je o meni.

– Jovan Skerlić je pisao o vama? Pa što ne kažete, Srbine brate? A kako je pisao?

– Lepo.

– I vi me, čoveče, puštate da se brukam tu pred vama. Nema u celoj Srbiji jačeg jemca od Jovana Skerlića."

Пројекат правописног уједињења према уставним начелима једнакости био је ометен у самом зачетку. У Загребу је 1921. године изашао латинички ијекавски *Правойис хрваШскоī или срйскоī књижевноī језика* Драгутина Боранића, дугогодишњег сарадника Ивана Броза, а у Београду 1923. ћирилички и екавски *Правойис срйскохрваШскоī књижевноī језика* Александра Белића. То је довело до неуједначености у настави којег је министарство просвете, у интересу националног јединства, покушавало да исправи.[158] Са увођењем диктатуре 1929. године, којој је идеолошка мисао-водиља била интегрално југословенство, Министарство просвете прогласило је *Правойисно уūуШ– сШво за све основне, средње и сШручне школе* у 162 тачке, као компромисно решење између оба правописа.[159] Према томе решењу Белић и Боранић су 1930. године прилагодили своја издања. У основи, идеологија југословенства шестојануарске диктатуре носила је два схватања. У радикалном облику, одрицане су националне посебности у једном југословенском народу. У умереном облику, преовладавала мисао да националне посебности ваља неговати у југословенском духу. Ћирилица се нашла на удару радикалног крила интегралиста које је наступало са крилатицом „један

B. Mihajlović Mihiz, *Autobiografija – o drugima*, knj. I, Novi Sad, 2003, 238–239.

158 „Просветне власти оптуживане су да, почев од 1918. године, путем школа спроводе србизацију, да Србе, Хрвате и Словенце кроз школске уџбенике и наставу приказују као један народ ... Протестовано је против екавског дијалекта ... Са гнушањем је одбацивана ћирилица.“ Љ. Димић, *КулШурна йолиШика* ... књ. 1, 237.

159 „Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе“, *Просвеūни īласник,* Београд, 1929, 747–771. Комисију су чинили академици Александар Белић, Љубомир Стојановић, Стјепан Куљбакин (Београд), Томо Маретић, Милан Решетар, Драгутин Боранић (Загреб) и Франо Рамовш (Љубљана). По одласку М. Решетара у лето 1928. у Италију његово место заузео је Стјепан Ившић.

народ, једно писмо, један језик"[160] коју је, изгледа, прихватао и сам краљ Александар: од намере да латиницу за „југословенски" језик уведе декретом одговорио га је, сматра се, Александар Белић.[161] Ћирилици се замерало да је тешка, непрактична, неестетична, да је Европи туђе писмо, да је дангубно учити два писма, да су Турци напустили своје писмо у корист латинице, да је сметња националном јединству Југословена. На то је, са становишта умерене струје, одговарано да су Срби за ћирилицу веома емотивно везани, да је она словенско писмо, да би њено напуштање направило опасну преграду будућих Срба према њиховој прошлости и духовним тековинама, коначно, слова

> „ … не могу делити једну нацију која жели бити јединствена. Не може бити права сметња искреном јединству један мали напор од неколико сати, јер ко зна једну азбуку тај ће другу без по муке за једно доподне научити [...]" [162]

Управо је југословенски карактер, новом снагом придаван Вуковој реформи,[163] довео до тога да тадашње министарство просвете на залагање београдског Одбора за Вукову прославу прихвати и подржи локалну иницијативу да се Вукова кућа у засеоку Тршићу обнови те да се поводом тога, у недељу пред Малу Госпојину 1933. године, одржи велики народни сабор.[164] Учешћа су узе-

160 D. Đedović, *Uticaj ideologije na oblikovanje manifestacija i festivala – Vukov sabor*, (neobjavljen magistarski rad, Univerzitet umetnosti u Beogradu), Beograd, 2007, 49–54.

161 З. Кордић, „Када сељак пође по књигу", *Свет*, бр. 786, Београд, 12. новембар 1971, 7.

162 Н. Радојчић, „За ћирилицу", *Летопис Матице српске*, књ. 326, св. 1–2, Нови Сад, 1930, 1–6.

163 Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд, 1924.

164 „To pozivanje na Narodni sabor u čast Vuka Stefanovića Karadžića bilo je jedinstveno u celoj istoriji našeg naroda jer taj sabor bio je

ли, поред осталих, министар просвете Раденко Станковић и Александар Белић, а преко Радио Загреба „свечаности се придруживао остарели Тома Маретић у славу великог Вука."[165] Следеће године, уз пригодан говор уведене су гусларске утакмице, затим и дилетантске позоришне представе и други садржаји, попут даривања књигама, да би 1937. године, о 150. годишњици рођења правописца, председник Српске краљевске академије Александар Белић у Лозници отворио Вуков дом културе.

prvi koji nije bio u čast nekog sveca. Inače sabor je tradicionalna institucija srpskog patrijarhalnog života i prvobitno značenje reči staroslovenskog porekla je sakupljanje na jednom mestu. Najpre su oni bili usko povezivani sa religijskim skupovima, dok se kasnije ističe kao primarna ekonomska funkcija sabora. Ovaj bitni momenat patrijarhalnog života gde se na saborima izmenjuju novosti, gde je prisutan taj živi kontakt udaljenih prijatelja, rođaka, gde je okupljeni svet navikao da sluša sveštenike i političke prvake, ugledne pripadnike zajednice, zgodno je mesto inkorporiranja novog identiteta društva u najšire slojeve; legitimiziranja mesta vlasti u narodu i stvaranja privida kontinuiteta." D. Đedović, *исто*, 50–51.

165 Ф. Пашић, ур., *Вук, з.ū. Тршић. Вукови сабори 1933–2008*, Лозница, 2008, 21.

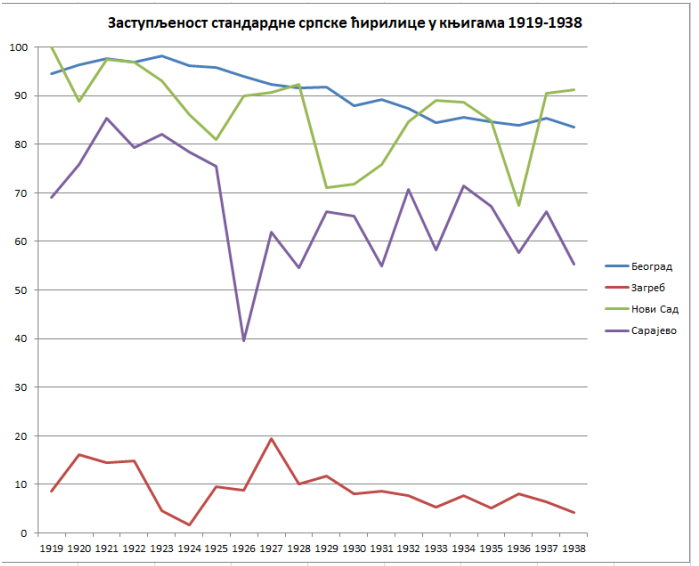

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1919	204	94.44	15	100.00	17	8.59	38	69.09
1920	568	96.27	16	88.89	30	16.13	50	75.76
1921	721	97.56	38	97.44	25	14.45	41	85.42
1922	841	96.89	32	96.97	26	14.86	42	79.25
1923	792	98.14	27	93.10	10	4.55	41	82.00
1924	745	96.25	31	86.11	3	1.70	40	78.43
1925	814	95.76	34	80.95	21	9.63	37	75.51
1926	832	94.01	36	90.00	31	8.81	40	39.60
1927	802	92.29	39	90.70	38	19.39	47	61.84
1928	934	91.66	36	92.31	29	10.00	42	54.55
1929	875	91.72	27	71.05	28	11.67	37	66.07
1930	990	87.92	33	71.74	17	8.02	47	65.28
1931	953	89.15	25	75.76	18	8.70	33	55.00
1932	978	87.40	22	84.62	16	7.77	29	70.73
1933	996	84.41	49	89.09	14	5.30	32	58.18
1934	997	85.51	47	88.68	19	7.69	40	71.43
1935	1026	84.72	39	84.78	13	5.08	37	67.27
1936	970	83.91	31	67.39	20	8.13	26	57.78
1937	1069	85.32	38	90.48	18	6.38	41	66.13
1938	1187	83.47	62	91.18	12	4.15	26	55.32

Графикон 2. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву и Загребу у периоду од 1919. до 1938. године (и у апсолутним бројевима)

Статистички подаци за Београд и Загреб указују да је са почетком политике интегралног југословенства додатно потакнут тренд раста удела латиничке штампе у Србији, где је просечан пораст у посматраном периоду

на нивоу од око 0,5% годишње. Уколико као почетну узмемо 1920. годину, када су се послератне прилике колико-толико стабилизовале, видећемо да је удео хрватске редакције латинице у Београду стабилно растао са 3,7% на 16,5%. Прилике у Загребу биле су сасвим другачије. Удео ћириличких издања показује нагле порасте са оснивањем заједничке државе, затим увођењем југословенске диктатуре, да би одмах потом нагло падао на просек од око 7%, знатно нижи од удела Срба у општој регионалној популацији. Југословенски опредељени савременици то су са забринутошћу примећивали.[166] Напуштање југословенске идеологије у делу српске интелектуалне елите, изазвано тада већ очигледним растакањем концепта интегралног југословенства, најављује 1934. године Милош Црњански: како је српство у Југославији, првенствено у Хрватској и међу комунистима, схватано као окупаторско потребно је окренути се чисто српском, реалистичком гледању на ствари и у складу са властитим интересима.[167] Посустајање идеолошког југословенства и раст свести о угрожености српске националне индивидуалности довео је до разгоревања националног питања и међу српским интелектуалцима умерене југословенске оријентације. Преиспитивање је довело до оснивања, током последњих месеци 1936. године, Српског културног клуба. Интелектуалци, привредници и понешто политичара припадајућих различитим странкама сматрали су

166 „У редовима око Народне одбране примећена је већа толеранција употребе оба писма у Београду и невероватна искључивост која је по том питању постојала у Загребу. Навођено је да у Београду излази око седамдесет листова и часописа који подједнако негују и ћирилицу и латиницу, док је у областима „преко Саве" са оба писма излазио само један часопис („Јадранска стража" у Сплиту)." Љ. Димић, *н.д.*, 475.

167 М. Ломпар, *Дух самопорицања. Прилог критици српске културне политике*, Београд, 2017[7], 326–327.

да културном акцијом треба надоместити двадесет година запостављања српских интереса у корист југословенства, уз уважавање хрватских и словеначких интереса и посебности. То се у првом реду односило на обнављање рада српских културних, образовних и других институција, нарочито у областима које су допале под управу Бановине Хрватске да би, јачањем српства, била јачана и Југославија. Приступ омладини, чему је посвећивана посебна пажња, односио се у првом реду на национално васпитавање, где су основу чинила национална митологија и национални романтизам, уз величање дела и духа Светог Саве.[168] Та се кретања огледају у институцији наслеђеној из тог времена и која је за наше питање од посебног значаја. Већ 1937. године у прогласу београдског Одбора за Вукову прославу наглашава се да је, међу другим Вуковим заслугама, и „стављање наше националне културе у основицу целокупног нашег духовног и културног живота, и у књижевности, и у уметности, и у материјалној култури",[169] да би 1938. било речено да

> „Данас, када се много говори и пише о потреби да се наш народ, који је више од половине неписмен, просвети и духом оснажи, за нас Вук и народна просвета представљају исто. То је један појам. ... желимо и радимо на томе да свест о величини Вуковог дела и љубав коју гајимо према Вуку буду основица наше делатности на народно просвећивање."[170]

Са оснивањем Бановине Хрватске 1939. године на њеној територији у употребу је враћена стара верзија Боранићевог правописа. Уџбеници и књиге штампане у Београду потискују се из школа, омета се слободна упо-

168 Љ. Димић, *Културна политика* …, књ. 1, 506–524.

169 Ф. Пашић, ур., *Вук, з.ѿ. Тршић. Вукови сабори 1933–2008*, Лозница, 2008, 28.

170 Ф. Пашић, *н.д.*, 30.

треба ћирилице; у образовним и културним установама уклањани су, у бољем случају нечасно деградирани, југословенски оријентисани Хрвати; над Србима почиње да се спроводи терор којег инспирише и милитанантни римокатолички клерикализам. Реакција на хрватско издвајање у Бановини, праћено некажњаваним насиљем према националним и национално-идеолошким противницима, била је обнова српске националне политике. Стога не треба да збуњује тренд раста постотка ћириличких издања у Србији од 1939. године. Тренду су свакако допринеле бројне избеглице, најпре из бановине па из НДХ које нису оставиле, бројношћу и сведочанствима, места илузијама о пројекту југословенског уједињења. Одраз тога је скоро стопроцентна ћириличка штампа у периоду немачке нацистичке окупације.

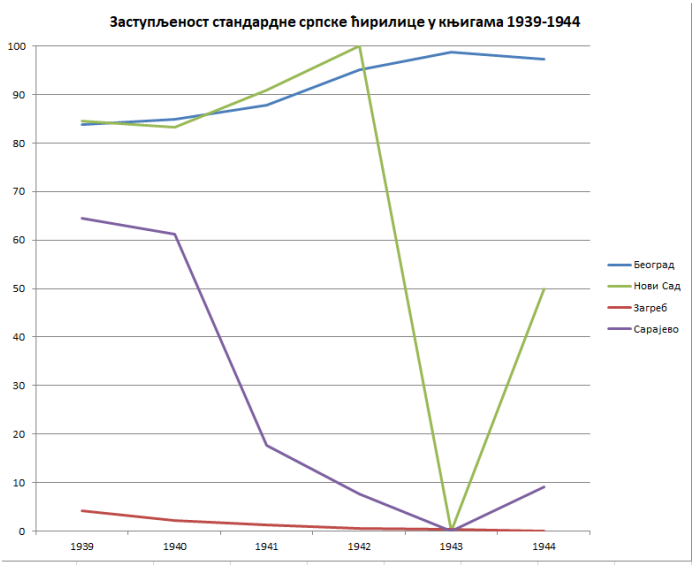

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1939	1211	83.75	49	84.48	13	4.23	29	64.44
1940	1090	84.96	45	83.33	6	2.22	19	61.29
1941	397	87.83	20	90.91	3	1.30	3	17.65
1942	237	95.18	8	100	2	0.65	1	7.69
1943	321	98.77	0	0	1	0.32	0	0
1944	182	97.33	2	50	0	0	1	9.09

Графикон 3. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву и Загребу у периоду од 1939. до 1944. године (и у апсолутним бројевима)

За разлику од Двојне монархије, радикални национално-клерикални и расистички режим у Загребу је током Другог светског рата, као од сила осовине међународно признат субјекат, за примарни циљ имао стварање и ширење национално хомогене хрватске државе у складу са идејама Анте Старчевића и њиховим још радикалнијим изведеницама. У напору да досегне такав циљ, посегао је за коначном солуцијом првенствено српског питања на територијама до три реке: Дрине, Саве и Дунава. Различитост према Двојној монархији, поред не-

скриваног тоталног циља, чини и начин спровођења: уништење је било неприкривано, масовно по броју цивилних извршилаца, преко монголске мере сурово по методу како пре, тако изван и унутар система концентрационог логора Јасеновац. Страховито истребљење људи праћено је искорењивањем културе одређене ћириличком писменошћу: културно наслеђе је са крсташком посвећеношћу разграбљивано и уништавано, а употреба ћирилице је одмах по оснивању те државе забрањена законским решењем министра унутрашњих послова Андрије Артуковића:

> „Zabranjena je svaka upotreba ćirilice na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske. To se naročito odnosi na cijelo poslovanje svih državnih i samoupravnih tijela, na urede javnog poretka, na trgovačke i njima slične knjige i dopisivanje i na sve javne napise.
> Prema tome naređujem:
> da se na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske odmah obustavi svaka upotreba ćirilice *u javnom i privatnom* **životu** [*наīл. С. С.*]. Svako štampanje ma kakovih knjiga ćirilicom je zabranjeno.
> Svi javni napisi pisani ćirilicom imaju se neodvlačno, a najkasnije u roku od tri dana skinuti."[171]

Трећег дана по проглашењу овог закона основан је Хрватски уред за језик, а 23. јуна 1941. министарском наредбом наложено је да правопис треба да буде начињен на етимолошком (коренском, историјском) принципу. Правопис из 1941. године[172] показао се збуњујућим. Именована је комисија. Јуна 1942. објављена је *Проведбена*

171 „Provedbena naredba Ministarstva unutarnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice od 24. travnja 1941.", у: V. Dedijer, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987, 150–151.

172 F. Cipra, P. Guberina, K. Krstić, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1941.

наредба к законској одредби о хрватском језику; у августу био је издат приручник,[173] а коначан правопис био је издат 1944. године.[174]

Према циљевима и идеологији веома различита од Беча и Пеште у Првом светском рату, нацистичка окупациона управа у Србији није забранила употребу ћирилице јер за то, барем док је трајао рат, није имала интереса. Немачка војна команда, која је непосредно управљала владом Милана Недића, није имала намеру додатно да је угрожава обнављањем мера аустроугарске културно-образовне политике. Напротив, подаци о кретању удела ћириличких издања у подручју тзв. „уже Србије" (колика је, изузев бугарске окупационе зоне, приближно била и територија дата Недићу на управу) у том периоду показује раст који врхунац досеже у 1943. години, када су готово све књиге и сва периодика ћириличке. Те године власт је усвојила *Ново правописно упутство српскога књижевног језика*, којим је у употребу враћена Белићева граматика из 1923. године.[175] Штавише, јануара 1944. у српске биоскопе било је уведено ћириличко титловање филмова.[176] Таква аутономија у области језика и писма била је привидна. Судећи према уништавању Народне библиотеке у Београду, пљачкама Жиче, систематском пустошењу архива те општим идејама о поратном уређењу освојених земаља, међу којима је било предвиђено одузимање

173 A. B. Klaić, *Koriensko pisanje*, Zagreb, 1942.

174 F. Cipra, A. B. Klaić, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1944.

175 В. Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку", *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад, 2008, 43–54.

176 „За непуних месец дана приведена је у дело намера Југоисток предузећа, да се на филмовима, који ће се приказивати у Београду, објављују натписи ћирилицом. [...] Овај први филм с нашим натписима биће свечано приказан за позване и то среду 19 о.м. у биоскопу „Београд". У најскоријем времену филм ће бити приказиван и за осталу публику." „Свечана претстава првог филма са натписима исписаним ћирилицом", *Обнова*, Београд, 18. 1. 1944, 5.

могућности високог школовања и укидање употребе руске ћирилице,[177] није извесно да се слично томе не би поступило и са Србима: фирер је према њима исказивао велику нетрпељивост.[178] Током априлског рата 1941. године Гестапо је наредио да се у Немачкој и окупираним земљама похапсе сви српски студенти „[...] и сва она лица, која се морају рачунати у такозвану српску интелигенцију [...]". Они за које се сматрало да ће бити лојални Трећем рајху потом су пуштени кућама, док су остали отерани у концентрационе логоре.[179] Идеје и политика уступака Хермана Нојбахера, опуномоћеника за југоисток од августа 1943, који се залагао за аутономну унутрашњу управу, нарочито у култури, као и за обнову рада националних институција, нису наишле на повољан пријем код Рибентропа и Хитлера.[180] Универзитет је, што је заједничко са периодом аустроугарске окупације, био затворен. Одржавање Вуковог сабора, премда неформалне иницијативе и карактера, није било спречавано.

177 H. R. Trevor-Roper, ed., *Hitler's table talk 1941–1944*, London, 1953.

178 M. D. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd, 1991, 87–89.

179 М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*, Београд 2008, 503.

180 M. D. Ristović, *н.д.*, 68.

ЋИРИЛИЦА У СФРЈ: ИДЕОЛОШКИ НЕПРИЈАТЕЉ

Аргументима против ћириличког писма наслеђеним из краљевине, који су добили нову снагу, додати су нови. Произилазили су како из доктринарних схватања марксизма-лењинизма,[181] тако и из културне политике власти која је најављивала или следила учестане идеолошко-политичке промене, праћене новим уставним решењима. Једно од достигнућа такве културне политике лепо осликава природу тих промена: *Новосадски договор* усвојен је децембра 1954. године, да би најкасније марта 1967. био разврgнут.

Одлукама АВНОЈ-а од 29–30 новембра 1943. године постављени су правни оквири националне политике револуционарног покрета у обновљеној Југославији. У духу тих одлука („федеративног начела изградње Југославије на основици самоодређења и националне равноправности"), прогласом Председништва АВНОЈ-а бр. 18 од 15. јануара 1944. године одређено је да његове одлуке треба да буду објављиване на српском, хрватском, словеначком и македонском језику.

---

181 „Ali, Titova prepirka s Moskvom pokazuje da se nesuglasica u osnovi odnosi ne toliko na slobodu nacija, koliko na viši državni interes u okviru svake od tih nacija, odnosno na vlast lokalnih komunističkih partija u odnosu na veliku bratsku Partiju iz SSSR-a. [...] Ali to ne dovodi do promena u prirodi komunističke diktature u Jugoslaviji: Tito na svoj način sprovodi „socijalizam u jednoj zemlji", više nego ikada zatvoren u marksizam-lenjinizam." F. Fire, *Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku*, Beograd, 1996, 496.

„1. Све Одлуке и прогласи Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и његовог Председништва као врховне законодавне власти и Националног комитета ослобођења Југославије као врховне извршне и наредбодавне власти у Југославији као целини имају се објављивати у службеним издањима (АВНОЈ-а и КНОЈ-а, [скраћ. С. С.]) на српском, хрватском, словеначком и македонском језику. Сви ови језици су равноправни на цијелој територији Југославије."

За разлику од Крфске декларације, која је у том погледу била изричита, овим прогласом са законском снагом писма се уопште не дефинишу, само језици. Из тога би могла да следи претпоставка да је револуционарни законодавац подразумевао да се српски пише ћирилицом. Уколико прихватимо претпоставку да је такво шта било подразумевано, поставља се питање: зашто није дефинисао? Проглашена је, уз додатак македонског, равноправност свих језика на читавом државном подручју, али испуштено је „и писама". Стога је члан 2 тог прогласа веома занимљив:

„2. Поједина Земаљска већа и њихови извршни одбори као законодавни и извршни и наредбодавни органи власти појединих савезних јединица донеће одговарајуће одлуке у духу горњег члана и спроводиће у живот на својој територији ову равноправност према условима у својој земљи.[182]

Какви су, дакле, били услови у свакој земљи и ко их је одређивао? У Хрватској је јуна 1943. године основан ЗАВНОХ. На трећем заседању у Топуском маја 1944,

182 „Одлука о објављивању одлука и прогласа АВНОЈ-а, његовог Председништва и Националног комитета на српском, хрватском, словеначком и македонском језику", у: M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima језичке politike*, Budapest, 1999, 117–118.

адоптиравши поједине представнике предратних хрватских партија и формално прихвативши одлуке својих делегата на Другом заседању АВНОЈ-а 29–30. новембра у Јајцу, самоуспоставио се као врховно законодавно и извршно тело. За Србију одговарајуће тело није било формирано, већ је била подређена правно и организационо нижем облику, Главном народноослободилачком одбору Србије. Према одлукама ЗАВНОХ у Топуском, укидањем коренског правописа као средства и циља у НДХ, у употребу је враћен Броз-Боранићев правопис какав је био у Бановини,[183] дакле не компромисни Белић-Боранићев правопис, и такав ће остати на снази до 1960. године. У реалности, што се осећа већ самим увођењем бановинског правописа, спровођена је политика која је водила интеграцији Срба у хрватски стандард језика и писма благодарећи томе што је културно-просветна политика од самог настанка ДФ Југославије била децентрализована.

> „Једнакоправност и принцип демократије спроведен у друштвени живот наших народа пружају не само могућност него и гаранцију да ће културно и просветно стварање наших народа почивати на напредним националним тековинама појединих народа. Индивидуални живот сваког нашег народа у оквиру Демократске федеративне Југославије загарантован (је) на Првом и Другом засиједању АВНОЈ-а, а тиме и индивидуална културна и просветна делатност. Зато имају, свака од шест

183 „Čim je ustrojavanjem Banovine Hrvatske popustio politički pritisak, Boranić je odmah, još 1940. ponovio svoje izdanje iz 1928. i tako vratio, a onda 1941. u novom izdanju iznova propisao rastavljeno pisanje. Za rata je ZAVNOH na zasijedanju u Topuskom izričito odobrio upravo taj Boranićev Pravopis i on je poslije rata ostao na snazi u cijeloj federalnoj republici Hrvatskoj." *Priopćenje za javnost sa 7. sjednice Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 15. prosinca 2005. http://hr.wikisource.org/wiki/Priopćenje_za_javnost_sa_7._sjednice_Vijeća_za_normu_hrvatskoga_standardnog_jezika

> јединица ... може се рећи, потпуно самосталан културно-просветни живот и развој.“[184]

Улога савезног министарства сводила се на прописивање начела, најопштијих линија, оквирне наставне планове и програме и смернице за израду уџбеника ради остваривања једнообразне организације у свим врстама школа „уз истовремено координирање културно-просветног рада у појединим јединицама у циљу одржавања јединствене културно-просветне политике.“[185] Културну политику социјалистичке Хрватске дао је наслутити, говором приликом проглашења устава из 1947. године, Владимир Бакарић: „Повијест хрватског народа, од његовог досељења у ове крајеве па све до данашњих дана, јест непрекидна борба за самосталност, за слободу, за властиту државу.“[186] На каквим је основама вођена језичка политика у Хрватској?

Још у септембру 1944. године књижевник Владимир Назор, у својству председника ЗАВНОХ-а, издрао се на коуредника централног Пресбироа и првог послератног главног уредника *Политике*, Првослава Васиљевића:

> „Ја сам те позвао да разговарамо о једном веома важном питању, преко којега ја као Хрват и председник хрватске државе не могу да прећем ћутке. Ви сте у Билтену завели језик београдске чаршије, ви га намећете и поред тога што се налазите на територији хрватске државе. Нас Хрвате то вређа и ми нећемо језик београдске чаршије. Док сте овде на нашој територији има да пишете

184 „Министарство просвете ДФЈ, Основне смернице наше просветне политике“, у: Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945 – 1952. Зборник докумената*, књ. 1, Београд, 2009. 140–141.

185 *Исто*, 140–141.

186 V. Bogišić, „LABUĐI PJEV STARE BOLJŠEVIČKE GARDE Je li ipak Tito bio ključni šaptač iz sjene u nastanku Deklaracije o nazivu i položaju hrv. književnog jezika?”, *Jutarnji list*, Zagreb, 26. ožujak 2017.

> хрватски, а кад одете у Србију пишите и говорите како год хоћете, мене се то ништа не тиче. [...] ... док сте овде на територији Хрватске имате да пишете хрватски. Све што из Хрватске излази и што у њу улази има да буде на хрватском језику. Ко не зна хрватски, не може ни да ради код вас."[187]

Васиљевић је о инциденту писмено обавестио начелника ОЗНЕ друга Марка (Александар Ранковић), а овај је извештај проследио другу Ђиду (Милован Ђилас) са белешком: „Учинити крај овим испадима и пронаћи инспиратора – то је моје мишљење."[188] Дакле, „испад" који је у то време носио смртне последице, друг Марко је упутио другу Ђиду да га расправи са својим и Титовим интимусом В. Назором.[189] Нема никакве сумње, јер то потврђује и статистички преглед штампаних издања, да су постојеће културно-просветне институције Срба, ако не у време проглашења Устава НР Хрватске 18. јануара 1947. године: онда недуго након тога, биле угушене.

ГЛАВА III. ТЕМЕЉНА ПРАВА НАРОДА И НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ
ЧЛАН 10.

---

187 „Poverljiva dostava Prvoslava Vasiljevića Milovanu Đilasu protiv Vladimira Nazora i njegovog jezika i Đilasova poruka Aleksandru Rankoviću 27. septembra 1944.", у: V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 2, Rijeka, 1981. 842–843.

188 *исīо*, 843.

189 „Dok je boravio u Titovu ratnom stožeru Nazor se posebno zbližio s mladim, ali utjecajnim crnogorskim revolucionarom koji nije skrivao svoje književne ambicije, Milovanom Đilasom. Đilas je Nazora sa Zelengore na dugom i opasnom putu dopratio sve do prvih hrvatskih „predsjedničkih dvora" u Otočcu. [...] Ne želeći ga zapravo „otvarati", Ranković je pragmatično tražio od Đilasa da se on oko toga razjasni sa svojim „prijateljem" Nazorom. Premda nema neposrednih detalja o njihovu „dogovoru", očito je „jezično pitanje" ostavljeno kao tema „za poslije"". V. Bogišić, *н.д.*

Народна Република Хрватска врши државну власт суверено, преносећи на Федеративну Народну Републику Југославију само она права, која су утврђена Уставом Федеративне Народне Републике Југославије. Суверена права Народне Републике Хрватске, њена сигурност, као и друштвено и политичко уређење стоје под заштитом и обраном Федеративне Народне Републике Југославије.

ЧЛАН 11.

Срби у Народној Републици Хрватској равноправни су са Хрватима.

ЧЛАН 12.

Противан је Уставу Народне Републике Хрватске сваки акт, који је уперен против суверености, равноправности и националне слободе хрватског народа, против равноправности Хрвата и Срба у Републици, против Народне Републике Хрватске, као и осталих народа и народних република Федеративне Народне Републике Југославије. [...]

ЧЛАН 14.

Националне мањине у Народној Републици Хрватској уживају право и заштиту свог културног развитка и слободне употребе свога језика.[190]

Народноослободилачки покрет се од 10. септембра 1943. српском народу у Хрватској обраћао посебним гласилом, *Срйска ријеч* (доције *Просвјеша*), штампаним ћирилицом. Десетог новембра 1943. Извршни одбор ЗАВНОХ-а донео је одлуку о оснивању Српског клуба вијећника ЗАВНОХ-а, да буде национално и политичко вођство српског народа у Хрватској. Конституисан је 12. јануара 1944. у Оточцу, након Другог заседања АВНОЈ-а. Председништво ЗАВНОХ-а је 18. јула 1944. године ћирилици гарантовало пуну равноправност са латиницом, као

190 „Ustav Narodne republike Hrvatske", *Narodne novine*, br. 7/1947, 23. siječanj 1947.

и првенство у школама са српском већином на подручју Хрватске, да би за школску 1944/45 годину српској деци у Хрватској издат ћирилички буквар. Осамнаестог новембра 1944. године формирано је Српско културно-просветно друштво *Просвјета* са сопственом штампаријом. Тридесетог септембра 1945. године у Загребу је, одлуком Првог конгреса Срба у Хрватској, основан Главни одбор Срба у Хрватској, у саставу Народног фронта, а 4. јануара 1948. Централна српска библиотека и Музеј Срба у Хрватској. Институционална културна, образовна и језичка права Срба – у чијем се опсегу изричито налази употреба ћирилице – биле су, дакле, тековина НОБ-а у Хрватској.[191]

Уласком у Београд и Србију у јесен 1944. године успостављен је, после безразложно тешког савезничког бомбардовања градова, режим бољшевичког револуционарног терора, према интензитету и обухвату несразмерно жешћи од примењеног у другим крајевима Југославије, нарочито у области културе.[192] Тај период обележава централно управљање, уклањање стварних, потенцијалних и измишљених противника режима преосталих по немачкој окупацији[193] и агресивна културна полити-

191 *Меморандум САНУ*, Београд, 1986. Уобичајено је да се уз Меморандум САНУ дода етикета „националистички", да се сматра основом политике Слободана Милошевића који је, тврди се убеђено, било једини било понајвише одговоран за распад СФРЈ итд., али ми га посматрамо искључиво као историјски извор. Како по себи, тако и по садржају. Наведене чињенице, колико ми је познато, нико није аргументовано оспорио.

192 „ ... крајем рата на седници Јединственог народноослободилачког фронта Србије коментарисано је да се „за исту кривицу у Хрватској добија 12 година робије, а у Србији изгуби глава"". Г. Милорадовић, *Лейоша йод надзором. Совјейски кулйурни уйицаји у Јуїославији 1945–1955*, Београд, 2012, 111.

193 С. Вуковић, *Срйско друйшво и економија 1918–1992*, Сремски Карловци–Нови Сад, 2012, 271–313.

ка агитпропа[194] праћена национализацијом приватних штампарија и књижара (1946, 1949). Покренуто је масовно описмењавање и преваспитавање у духу марксистичких начела и потреба бољшевичке праксе. Уз уклањање идеолошких противника и „колабораната" на свим нивоима и сферама, у културном и просветном домену политика је била усмерена на нагло повећање броја курсева и стручних обука. Спроведено је значајно, у квалитативном и квантитативном погледу, „пречишћавање" универзитетског курикулума. Сваковрсни културни рад, што се нарочито осећало у књижевности, био је фактички могућ само члановима удружења основаних по узору на совјетске.[195] Сврха терора према интелектуалцима и уметницима била је, осим уклањања непријатеља револуције, застрашивање поштеђених. Да је политичка воља била изванредно снажан чинилац у језичком питању може да се осети када се пажљиво читају уводне напомене Александра Белића *Правопису српскохрватског језика* из 1952. године:

> „Ово је ново, прерађено издање досадашњег нашег правописа. [...] Данас се у нашој књижевности много више него икада пише јужним изговором; зато је и тај изговор у овој књизи морао постати потпуно равноправан са источним. [...] Треба имати на уму да је ово, на првом месту, правопис, а не упутство о правилности и чистоћи језика. [...] Иначе се пазило да се у одељке који имају договорни карактер, а тај је карактер тим особинама остао и у овом издању, унесе што више јасности и упрошћености. [...] Ја захваљујем свима стручњацима

194 Lj. Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952,* Beograd, 1988. Њоме је руководио Милован Ђилас, доцнији псеудодисидент. Према: G. Miloradović, „Ljudi na strateškim mestima: uzroci, posledice i smisao sukoba Josipa Broza Tita i Milovana Đilasa na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ 1954. godine", у: *Tito – viđenja i tumačenja*, (zbornik radova), Beograd 2011, 199–231.

195 Г. Милорадовић, *Лепота под надзором* ..., 113.

који су ме у овом послу помогли, а нарочито сарадницима института Српске академије наука.“[196]

Његова невољка примедба (у последњој реченици јетка) о расту значаја *јужноī* изговора може да се тумачи на више начина: у духу Скерлићеве аргументације о источном изговору као пожељном културном стандарду, или другачије, али ми је видимо као начин изражавања незадовољства политичком присилом.[197] Белића налазимо и међу потписницима *Новосадскоī доīовора* из 1954. године којим је напуштена вишедеценијска (и Скерлићева!) подела штокавског језика на *исйочни* и *јужни* изговор.

Поглед на трендове од краја рата и током сукоба са Информбироом (1948–1953.), време почетка увођења самоуправљања и издања Белићевог *Правоūиса* из 1952. године, индикативан је.

196 А. Белић, *Правоūис сūйскохрваūскоī језика. Ново доūуњено и измењено издање*, Београд, 1952, 5.

197 „Познато је да је августа 1941. године у Београду један круг угледних грађана, на захтев окупационих снага, потписао Апел српском народу који је саставила квислиншка Комесарска управа, и у коме се становништво позива на мир и ред, односно на лојалност окупатору и поштовање политичког стања. [...] Људи са таквом чињеницом у својој биографији углавном су имали слуха за очекивања нових, комунистичких власти.“ Међу потписницима прогласа био је и Александар Белић. Г. Милорадовић, *Леūоūа йод надзором…*, 12.

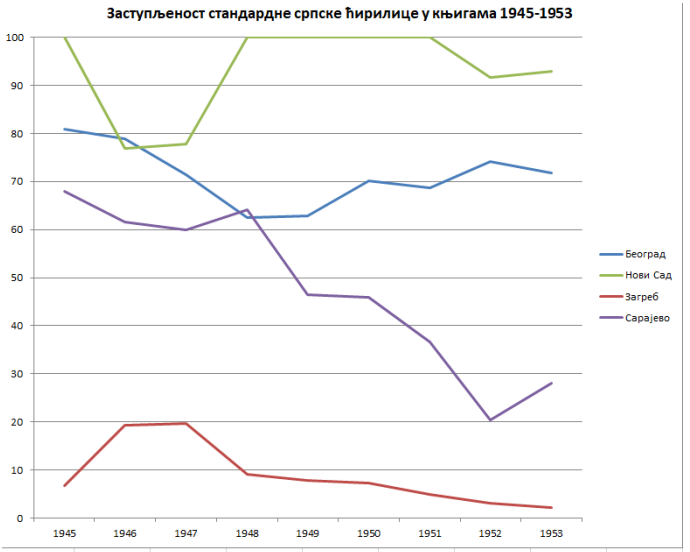

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1945	440	80.88	4	100	15	6.70	17	68
1946	827	78.91	10	76.92	92	19.37	24	61.54
1947	871	71.45	7	77.78	108	19.67	42	60
1948	964	62.48	5	100	56	9.17	25	64.10
1949	1045	62.88	5	100	34	7.83	32	46.38
1950	932	70.08	8	100	39	7.32	44	45.83
1951	1007	68.64	8	100	25	5	34	36.56
1952	1291	74.20	11	91.67	15	3.17	41	20.50
1953	1288	71.83	13	92.86	9	2.12	42	28

Графикон 4. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву и Загребу у периоду од 1945. до 1953. године (и у апсолутним бројевима)

Како би феномен поновног опадања употребе модерне српске ћирилице у штампи, у том периоду, могао да буде објашњен? Прва помисао била би хитна потреба нове власти за издањима штампаним на оба писма. У том смислу, нагли пад ћирилицом штампаних издања у Београду могао би, можда, да се објасни оскудицом материјала која је налагала да се постојећи користи према нужним потребама. Краљевина је осећала исто такву потребу, али то није довело до тако драстичног пада иако је Београд децембра 1918. године био потпуно опљачкан,

па је штампарске машине, делове и материјал ваљало набављати на брзу руку и са сваке стране. Осим тога, Загреб ни у првом ни у другом рату није трпео разарања: будући једним од центара индустрије хартије, латиничка издања за федералне потребе могла су да буду штампана тамо. Који су, дакле, препознатљиви узроци овако значајног пада употребе ћирилице у Србији? Одговор на то питање наговештава – емигрантску штампу као извор треба користити опрезно – Лазо М. Костић. Он тврди да је партизански покрет готово искључиво користио латиницу, те да је Јосип Броз Тито по доласку у Београд на њој инсистирао. Никаква наредба није била потребна, радило се по његовом узору: и Моша Пијаде је ћирилички рукопис заменио латиничким. Латиница се уводи најпре у војску и савезну администрацију, у званичне и полузваничне публикације;[198] одатле у све већој мери и у републичку администрацију, јер се ћириличке писаће машине нису могле набавити. Узроци су, поред наслеђених схватања да би замена ћирилице латиницом придонела културном и националном јединству Југословена, на првом месту доктринарни: на изворној лењинистичкој основи и аналогно руском случају, српски национализам је етатистички и хегемонистички, а унитаризам шовинистички. Српска редакција ћирилице била је, као специфичан и по себи веома значајан израз српске државности и културе, видљив знак којег је ваљало потиснути. Представљала је два лица једног истог српског национализма: унитаристичко-бирократског као преображаја државно-великосрпског у новим околностима, и националистичко-контрареволуционарног ситнобуржоаског, који није био до краја побеђен.

У Стаљиновом систему социјализма у једној земљи разумевање улоге Руса и наслеђа Русије било је, у односу

198 Лазо М. Костић, *Ћирилица и срйсшво*, Чикаго, 1960, 34–71.

на Лењинова схватања, унеколико измењено: већински руски народ, његов језик и култура ослонац су државе. Након Другог светског рата, када је на интернационалној солидарности комунистичких партија консолидован идеолошки блок, Стаљин је очекивао да се у Југославији, која је и сама била федерација налик СССР, и у том погледу примени совјетски модел.[199] Идеја да у федерацији треба да постоји званични језик и писмо као део суме заједничких стандарда, Јосипу Брозу Титу била је, барем када је о ћирилици реч, у потпуности неприхватљива. Он је остао на изворној доктрини марксизма-лењинизма о Краљевини као тамници народа под српском хегемонијом, аналогно царској Русији: за њега је идеја и политика троименог народа у Краљевини имала „[…] за циљ србизацију Хрвата и Словенаца. Југославија је била само маска за ту србизацију […]".[200] Стога се ћирилица, када је у лето 1948. године почела чистка ибеоваца, индиректно и асоцијативно, али не мање стварно, нашла у каталогу стаљинистичких скретања.[201] Жртве чистке били су у првом реду родом Срби, процентуално највише из Црне Горе,[202] међу

199 Описујући епизоду која се одиграла у Кремљу маја 1946. године, Владимир Дедијер указује на суштину проблема. Амбасадор Лаврентијев је, када се вечеринка већ претворила у теревенку, „ ... пред неким друговима српске националности ... пунио главу „теоријом" да је скандал што ћирилица није уведена у читавој Југославији." В. Дедијер, *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина*, Сарајево, 1969, 140–141.

200 Ј. Броз Тито, „Национално питање у Југославији у свјетлости народно-ослободилачке борбе", у: *Борба за ослобођење Југославије 1941–1945*, Београд, 1947, 133.

201 Колико је дубоко утиснута та представа показује текст противан програму потицања употребе ћирилице из 2017. године. „Tvorci ovog zakona podsećaju na staljinove satrape ..." D. Anastasijević, „Latinski špijun", *Vreme*, br. 1379, Beograd, 8. jun 2017.

202 Г. Милорадовић, „Југословенски Гулаг: Логор Голи оток и феномен масовне изолације на тлу Југославије", у: *Заточеници Голог отока. Регистар лица осуђиваних због Информбироа*, Београд,

којима је русофилство било дубоко и чврсто укорењено. Пад употребе ћирилице у Београду био је драстичан: са 71,45% у 1947. години на 62,48%, у 1948, односно 62,88% у 1949. години. Загребу је чистка ибеоваца, згодно дошла: удео ћириличке штампе пада за целих десет и по процентних поена, са 19,67% у 1947. на 9,17% у 1948, односно 7,83% у 1949. години. У Сарајеву још и више од Загреба, са 64,10% на 46,38%. Док се у Србији потом уочава опоравак, па удео у 1952. години досеже до 74,20% у Загребу и Сарајеву тренд пада је настављен, па је у тој години свега 3,17%, односно 20,50% књига штампано ћирилицом.

Коначно, али не и последње, јесте приклањање из идеолошке породице изгнаног режима било коме ко може да му помогне. Ту се српској ћирилици ненаклоњена двојно мотивисана – љењинистички и антисовјетски/антистаљинистички – идеолошка политика ојачавала подршком с друге стране ране фазе свеобухватне поделе тадашњег света. На то упућује извор из америчке Централне обавештајне агенције (CIA):

> „Непознатог датума 1950. године, у сусрету са америчким амбасадором Џорџом Аленом, југословенски министар просвете (Родољуб Чолаковић?), на амбасадорово питање: „*Па, ако толико желите да се одвојите* [од Стаљина/СССР], *зашто не кажете да ће се школовање обављати ћирилицом и латиницом, и да ћете постепено елиминисати ћирилицу, како бисте показали да сте раскинули са Русијом?*", одговорио је: „*Ми обезбеђујемо да сва деца у Југославији науче латиницу, и то ће постепено, на дуже стазе, само од себе довести до тога.* [елиминације ћирилице]."[203]

2016. 9–36. ; М. Јовановић, А. Тимофејев, „Списак лица осуђиваних због Информбироа 1948–1961: Скица за статистичку анализу", *н.д.*, 37–48.

203 В. Клефтакис, „Затирање српске ћирилице - план или случај?", НСПМ, Београд, 6. јануар 2012. http://www.nspm.rs/kulturna-

У периоду сукоба са Информбироом почиње да се расправља и делује у правцу одређеног попуштања стега централног управљања на нижим нивоима: 1952. године створене су прве институције „радничког самоуправљања". Раст употребе ћирилице у периоду од 1948. до 1952. године можемо да припишемо благом попуштању стеге у области културе, али и потреби да се у време чистки помогне окупљање народа око партије-државе: самоуправљање је био корисно и примамљиво за унутрашњу и спољнополитичку употребу. Социјалистички национализам којим се изашло из интернационалистичког блока добио је, привремено, снажну југословенску боју. Међународно политички заокрет ка Западу,[204] праћен културним, у тој раној фази блоковске поделе света могао само да придонесе јачању тренда опадања употребе ћирилице: обновљено је и јачано схватање о њеној просветној и културној инфериорности.

Доктринарни разлози компартије огледају се већ у првим мерама културне политике.[205] Да потискивање ћирилице јесте било део културне политике агитпропа, потврђује и то што се таква политика сматрала практичном. Иако су технички услови за ћириличко титловање постојали, према речима ранијег директора „Београд-филма" Миодрага Вукића:

> „Одмах после рата прихваћено је да се филмови титлују на екавском али латиницом, јер је то кажу било прихватљиво за целу земљу. Наиме, пошло се од тога

politika/zatiranje-srpske-cirilice-%E2%80%93-plan-ili-slucaj.html Податак о разговору је из књиге: M. C. Armstrong, *A Rat Hole to be Watched? CIA Analyses of Tito-Stalin Split*, Raleigh, 2005, 148.

204 Г. Милорадовић, „'Тројански коњ империјализма' прескаче 'гвоздену завесу': Југославија као тоталитарна држава и њена улога у хладном рату", *Токови историје*, 1/2011, Београд, 2011, 77–91.

205 Lj. Dimić, *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952,* Beograd, 1988, 28–30.

да се ћирилица *мање зна на латиничком подручју,* па се овај проблем практично решавао, без обзира што је ћирилично подручје бројније ..."[206]

Новосадски договор и ћирилица

Комунистичка партија Југославије је, по иступању из Коминтерне 1948. године, у измењеним спољнополитичким приликама морала да, из основа марксизма-лењинизма, нађе нова идеолошка и практична решења. Будући да се самоуправљање протегло на делатности великосрпског хегемонизма ослобођеног радног народа у области просвете и културе, а у циљу учвршћивања државе на основама социјалистичког југословенства, било је потребно да се језичко питање реши договором. Пре *Новосадскоī доīовора* проблем заједничког језика решаван је децентрализовано. У Загребу је од 1947. важио донекле прерађен Боранићев бановински правопис, издање из 1941. године. У Сарајеву, Јован Вуковић је 1949. издао правописна упутства, а 1952. правопис.[207] У Београду, укинут је Белићев правопис којег је, са изменама, издало министарство просвете Недићевог режима. На снагу је био враћен договоран југословенски правопис из 1930. године, да би 1952. године изашао Белићев екавско/ијекавски правопис, о коме је већ било речи. У литератури налазимо да је А. Белић тим поводом рекао да оно „што је изнесено у овом правопису могло би се сматрати као полазишна тачка или привремено решење (сада истакнуто) док се не би нашло какво боље или оно које би добило пристанак представника свих

206 З. Кордић, „Компјутери убијају писменост", *Свеī*, бр. 782, Београд, 25. октобар 1971, 9.

207 А. Белић, „Око језика и правописа", *Наш језик*, књ. IV, св. 3–4, Београд, 1952, 6.

крајева наших"; да се потеже „и питање у споразуму свих наших република у којима се пише српскохрватским језиком да усвоје један правопис, да се наше академије у том правцу споразумеју и сложе или да државна власт пропише за све један правопис"; такође, да: „Данас, кад се међу нашим народима све више учвршћује братство и јединство, можемо бити уверени да време када ће се и о томе озбиљно заговорити – није далеко."[208]

Имајући у виду тадашњи идеолошко-политички контекст, *Новосадски договор* истакнутих филолога из децембра 1954. није одвојив од амандмана на устав ФНРЈ из јануара 1953. године. Релативно лабављење стега режима на нижем нивоу, кроз систем радничког самоуправљања у предузећима и територијалним јединицама у којима је радни човек непосредно деловао, није било праћено суштинским слабљењем механизама функционисања централне власти. Питање заједничког језика и њему примереног правописа за социјалистичко југословенство било је приоритетно и у складу са одлукама Шестог конгреса КПЈ (1952) који је, као задатке политике у области просвете и културе, поставио „[...] и развијање што ширих културних веза међу републикама."[209] Покретање *Новосадског договора* управо са тих разлога не би ваљало посматрати изоловано: упоредо језичком решењу оснивани су *Југословенски фестивал играног филма* у Пули (1954), *Стеријино позорје* и *Југословенска радиотелевизија* (1956). Не би погрешно било запазити и то да су од 1955. године, након обрачуна са Милованом Ђиласом, обновљене *Књижевне новине* – као југословенски књижевни часопис – излазиле на латиници.

208 S. Ivšić, „Iz najnovije historije našega pravopisa. Uz Belićev Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika (1952)", *Jezik*, vol. 2, knj.2, Zagreb, 1953, 36–43.

209 R. Čolaković, ur., *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963, 507.

Формална иницијатива за договор о књижевном језику дошла је из Матице српске. Темељна српска национална институција покренула је у *Летопису,* током 1953. године, анкету међу стручном и књижевном јавношћу, тражећи решење проблему заједничких правописних норми. Током дебате у *Летопису Матице српске,* предлог за искључивање ћирилице из споразумног језика изнео је, међу малобројним,[210] главни редактор коначног текста,[211] загребачки лингвиста Јосип Хам, оправдавајући иницијативу обнављањем позива на случај Турске: „Они, којима је тешко, нека погледају Турке: нису ли и они имали књижевну традицију (богатију и старију од наше), па су опет провели промјену писма, премда су и прилике код њих биле теже него што су код нас.“[212] Тој се иницијативи успротивио Светислав Марић, тврдећи: „Наш случај са турским нема никакве сличности“. Позивао се на чињеницу да је у Турској компликовано писмо замењено практичнијим и то у време када је било мање писмених

210 „Pitanje usvajanja ekavskog narečja i latinice vrlo je složeno, i danas, i bez obzira što su, u ranijim prilikama pokušaji za to propadali. Na jednoj strani, da se tako uradi, imali bismo veliku prednost za lakše rešavanje ostalih krupnijih problema u razlikama između srpskog i hrvatskog pravopisa.“ J. Vuković, „Osvrt na današnje probleme našeg pravopisa”, *ЛМС*, год. 130, бр. 373, св.1, јан 1954, 14–15; „A što se pak tiče ćirilice, vjerujem da su prošla vremena kada smo nekakvom palanačkom panduru ili popadiji vjerovali za groš, kako je naša mučenička ćirilica neprikosnovena svetinja srpskog roda i pravoslavlja. I čemu stoga odugovlačiti, da joj već jednom nađemo odgovarajuće mjesto u muzeju (A srpstvo nisam izdao.)“ V. Jelić, „Međe svakako treba rušiti“, *ЛМС*, год. 130, бр. 373, св. 2, феб 1954, 105.; „ Што се пак тиче источног и јужног изговора и писма, ја лично био бих за латиницу и екавштину [...]“, Р. Лалић, „О „разликама“ у књижевном језику Срба и Хрвата”, *ЛМС*, год. 130, бр. 373, св. 2, феб 1954, 93.

211 М. Стевановић, „Истина о новосадском споразуму (II)”, *Књижевне новине*, год XXIII, бр. 338, Београд, 10. април 1971, 4.

212 J. Hamm, „Perspektive”, *ЛМС*, год. 130, књ. 374, св. 1–2, јул-август 1954, 9.

него у Југославији. К томе, нагласио је да би преласком на латиничко било уведено писмо које је у више наврата насилно наметано делу народа.[213]

Децембра следеће године, на скупу одржаном у Матици српској, двадесетпеточлана комисија књижевника и језичких стручњака усвојила је закључке: Матица Српска и Матица Хрватска имале су да израде речник, а за израду правописа комисију ће да именују универзитети у Београду, Загребу и Сарајеву, академије у Београду и Загребу, Матица српска и Матица Хрватска. Основни принципи договорног језика су, према *Новосадском књижевном договору*, следећи:

> 1. Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.
> 2. У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.
> 3. Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.
> 4. Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна. [...]
> 8. Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развитку хрватскосрпског књижевног језика. Треба спречити штетну појаву самовољног „превођења" текстова и поштовати оригиналне текстове писаца.

Договор двадесетпеторице подржало је шездестчетворо научних, културних и јавних радника од угледа,

213 С. Марић: „О нашем језику и правопису", *ЛМС*, год 130, књ. 374, св. 5, новембар 1954, 353.

међу којима је био, што је од посебног значаја, и Мирослав Крлежа.[214] Тиме је јединство штокаваца у књижевном језику било договорено, а остварено је 1960. године изласком *Правойиса срйскохрваїскоī књижевноī језика са йравойисним речником* у издању Матице српске, екавски и ћирилицом, односно *Pravopisa hrvatskosrpskog književnog jezika sa pravopisnim rječnikom* у издању Матице хрватске, ијекавски и латиницом. Рад на *Rječniku* хрватска страна обуставила је 1967; српска је наставила самостално да издаје *Речник* довршивши посао 1976. године. Рад на заједничком терминолошком речнику хрватска страна глатко је одбацила у самом зачетку, тиме и перспективу стварања образовањем интегрисане југословенске научне и културне елите.

За разумевање значаја *Новосадскоī доīовора* за положај српске ћирилице одговор треба потражити у двема тачкама. Прва је стварање уверења да, јер то у самом споразуму не пише, на основу могућности да се јединствен књижевни језик може подједнако добро писати обама писмима, тако треба и да буде, тачније, да је свеједно како се пише. Такође, да се „вештачким препрекама" не омета „природан процес" развоја јединственог језика. Штити се оригиналан текст (израз) писаца, али не и писмо којим је писан. Равноправност двају изговора и двају писама одређује се комбиновањем елемената одговарајућег дела *Крфске декларације* са модернистичким, друштвено

214 „Најутицајнији међу њима [хрватским књижевницима, *йрим. С. С.*], стари комуниста и лични Титов пријатељ Крлежа, убрзо је добио централну улогу. Није било битно какав је чији преступ или књижевни значај, него у каквим је односима са Крлежом. Временом, Крлежина друштвена улога у Југославији постала је упоредива са улогом Горког у СССР-у – био је главни (неформални) саветик тоталитарног лидера за питања културе." Према: Г. Милорадовић, *Лейоша йод надзором. Совјейски кулйурни уйицаји у Јуīославији 1945–1955*, Београд, 2012, 115–116.

развојним и образовним правцем превазилажења поделе писмима, каквог је заступао С. Новаковић. Полазишне основе, међутим, ни пореклом ни конкретном формулацијом нису изворно филолошке: оне су уставне и културно-политичке. Из тога произилази да *Новосадски договор* није оригинална филолошка солуција, већ је варијанта наслеђеног, наметнутог југословенског буржоаског национално-политичког компромиса. Нов је идеолошко-политички оквир: братство и јединство као основа и залог заједничке победе над спољашњим и унутрашњим непријатељем, револуције саме. Друга важна тачка је увођење, уместо поделе на јужни и источни изговор, дефиниције о двама „главним" културним центрима, Београду и Загребу, око којих су се – не каже се директно али се јасно сугерише – из јединственог народног развијали екавски ћирилички (српскохрватски) и ијекавски латинички (хрватскосрпски) књижевни језици, односно стандарди. Према тим основама је *Правопис МС/МХ* био уређен и штампан.

Решење у *Новосадском споразуму* неодвојиво је од Белићевог правописа из 1952. године: поштеђени академик је, поново их назвавши српскохрватским језиком, обухватио оба изговора[215] *ћирилицом.* Правописно решење којим се нови, од наслеђеног издвојен српски ћирилички стандард везује за екавски изговор, како га је поставио Стојан Новаковић, Белић превазилази у новом импулсу југословенског духа и намера: шири га на (и)јекавицу, тиме и на хрватски језик. У Загребу, како се да видети у грађи, интерес за било какав језички договор постојао је под условом да се у „толерантан однос" доведе постојање

215 „[...] ovo posljednje (četvrto) izdanje Belićeva pravopisa ima i za nas, koji pišemo (i)jekavski i koji se uglavnom držimo Brozovih pravopisnih pravila, veći interes nego pređašnja, jer ga je prof. Belić udesio i za (i)jekavce [...] " S. Ivšić, „Iz najnovije historije našega pravopisa. Uz Belićev Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika (1952)", *Jezik*, vol. 2, knj.2, Zagreb, 1953, 36.

двају књижевних језика,[216] јер НР Хрватска је свој књижевни језик, у традицији Ивана Броза, већ имала и самостално га је развијала.[217] Позицију Загреба у односу на правопис и ћириличко писмо, у оквирима културне политике на нивоу СФРЈ, можда најбоље приказује изјава Мирослава Крлеже, дата *Полиūици* јануара 1954. године, о језику, правопису и писму у издањима Лексикографског завода:

> „То је врло деликатно питање. Што се тиче језика и правописа, ми у принципу стојимо на начелу да објављујемо текстове онако како пишу писци. То значи, да ће у нашим издањима поред ијекавштине бити и чланака екавских, уз све могуће интересантне појаве таквог принципа. Уколико се то може формулирати ријечима, ми ћемо штампати Енциклопедију по неком билатералном правопису, и по Боранићу и по Белићу. [...] Енциклопедија ће засад бити штампана само латиницом. Вероватно ће Мала општа енциклопедија бити штампана и ћирилицом."[218]

Будући да је припремом *Новосадскоī доīовора* непосредно руководио Владимир Бакарић, секретар Цен-

---

216 „U najvećem dijelu svojih popisa podudaraju se stoga i Boranićev i Belićev pravopis. Ali ... ipak je činjenica, da Boranićev pravopis odražava pravopisno stanje hrvatske književnosti, a Belićev srpske. Pravopisno stanje i hrvatske i srpske književnosti ne odražava nijedan od ova dva pravopisa, premda bi se po naslovu moglo suditi, da to i jedan i drugi čine. U tome je zapravo osnovna poteškoća, na koju su nailazili svi dosadašnji pokušaju izjednačavanja hrvatskoga i srpskoga pravopisa." Lj. Jonke, A. Belić, „Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika", *Jezik*, Vol. 1, No. 4, Zagreb, 1952, 125.

217 „Zašto se posljednji Belićev Pravopis ne bi mogao primiti kao privremeno rješenje u Republici Hrvatskoj, rekao je odmah poslije Belićeve izjave prof. Hraste [...]: u Republici Hrvatskoj propisan je Boranićev pravopis, a nov se sprema." S. Ivšić, *н.д.*, 37.

218 С. Остојић, „Енциклопедија Југославије – оригинално и јединствено дело", *Полиūика*, Београд, 31. јануар 1954, 7.

тралног комитета КП Хрватске и Председник Сабора, стиче се утисак да су разговори о принципијелим питањима однели мање времена од тачака које се односе на оно што из тих принципа происходи.[219] Прихваћено је да се заједнички језик назива *срȑскохрва̄тски* односно *хрва̄тскосрȑски*, чиме је одбачен предлог хрватских чланова комисије да се примени решење Ђуре Даничића (које је правна традиција из 1867. године, такође Боранићева правописна), термин *хрва̄тски или срȑски језик*. Немерљив значај (још једном) октрисаног договора налазимо у напуштању одредница *јужни* и *ис̄точни* дијалект у корист поделе на *екавски* и *ијекавски* са два национална културна, политичка и административна центра. Уместо у научној традицији прихваћених, национално-политички неутралних, према правцу простирања хоризонталних и интегришућих термина уведена је сугестивна, мада ничим формализована, вертикална подела на ијекавско-латинички *за̄пад* и екавско-ћирилички *ис̄ток*.[220] Та подела је у себи носила – а носи га и данас – тежак одјек сукоба око језика и писма вођених у Краљевини, односно национално-политичке концепције три реке: Дунава, Саве и Дрине. У том погледу, *Новосадски до̄говор* је темељан искорак. Како стога што је хрватској страни, која је увек тежила засебности језика и културе, било у потпуности дато за право, тако и стога што је, везавши (и)јекавски за Загреб, у извесној мери реафирмисана аустроугарска језичко-културна политика у Босни и Херцеговини. Према сведочењу учесника, проф. Михаила Стевановића: „Закључци су, осим једне једине одредбе, у суштини онакви

219 N. Bašić, „Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam", *Jezik*, god. 54, br. 5, Zagreb, 2007, 163.

220 Ту поделу у потпуности прихвата лингвиста Ранко Бугарски: „Ćirilici je zapadna granica u Srbiji, odakle se prostire u velikom istočnoevropskom i delimično centalnoazijskom pojasu sve do Pacifika." R. Bugarski, *Pismo*, Beograd, 2010[3], 108.

какве је у току дискусије преложио учесник из Загреба, Ј. Хам. [...] Из Хамова предлога остао је неусвојен само захтев да се у државној администрацији, војсци, школама и законодавству пропише употреба и једног и другог изговора".[221] Управо то ће постати централно питање у долазећем спору, затим и повлачењу хрватске стране из договора, тачније, хрватскосрпског језика. На темељну мањкавост *Новосадскоī доīовора* већ 1959. године обзирно је упутио Борислав Михајловић Михиз:

> „Зато ћу, потписујући унапред све оно у чему је договор постигнут, говорити о ономе о чему договор није постигнут. Јер немојмо се заваравати: ово што је пред нама још није заједнички правопис Срба и Хрвата. Две најкрупније разлике настављају нетакнуто да трају: две азбуке и два дијалекта. Правописци их нису уклонили, нису ваљда ни могли да их уклоне. Те две азбуке које су се некада могле звати и двема религијама, делиле су и делиће ко зна колико времена још наше национално и културно подручје једним оштрим и болним резом. [...] Готово да је исти случај и са два главна дијалекта, мада ту ситуација није идентична. Питање није само национално, јер нити су сви Срби екавци, нити су сви Хрвати ијекавци. Давно је пропао покушај да се уведе један знак за старо јат па да буде 'мирна Босна'."[222]

За даљи развој положаја српског ћириличког стандарда у СФР Југославији пресудно је подразумевано писање српскохрватског језика обама писмима. Тиме је већ успостављен и подразумеван као југословенски, скерлићевски латиничко-екавски псеудостандард – примењиван у војсци, добром делу српске и савезне администрације и

221 М. Стевановић, „Истина о новосадском споразуму (II)", *Књижевне новине*, Београд, 10. април 1971, 4.

222 Б. М. Михиз, „Правопис наш сутрашњи", *Полиīика*, 30. март 1959.

кључном медију, *Филмским новостима* – добио додатно оправдање. Сам избор речи у тачки 8. договора („Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развитку хрватскосрпског књижевног језика.") духом одговара мишљењу о судбини ћирилице које је у *Анкети* дао Скерлић. Истовремено, и у БиХ је са фаворизовањем латинице дошло до додатног изједначавања са хрватским стандардом: ијекавски-латинички, тј. хрватскосрпски. Тиме је у СФРЈ ћирилички стандард за српски језик обају изговора био потискиван и са југословенских и са хрватских разлога.

О проблему опадајуће употребе ћирилице није се писало, изузев у емигрантској штампи. То је, наравно, придоносило ћутању о том проблему: тврдити очигледно значило је бити доведен у везу са спољашњим непријатељем, што је повлачило тешке последице. Стога једини преглед тадашњег положаја ћирилице налазимо код Лазе М. Костића: једино нама познато дело посвећено тој теми издато је 1960. године у Чикагу.[223] Између бројних његових запажања, често јетких, једно заслужује посебну пажњу: „Јер је принцип да Срби морају знати латиницу и не бојкотују је. Хрвати и Словенци не знају увек ћирилицу, а бојкотују је и кад је знају."[224] Његов приказ стања одговара нашим статистичким показатељима. Истовремено, колико сликовито толико јасно, упућује да је до 1960. године (хрватска стандардна) латиница била наметнута као државни (војни и цивилни), комерцијални и технич-

223 Лазо М. Костић, *Ћирилица и срйство*, св. 2, Чикаго, 1960. Ова књига има занимљиву историју. Прво је објављена друга свеска, а трећа није уопште јер је, између осталог: „Издавача [...] тешко, готово немогуће наћи. Укупно дело би тиме испало знатно скупље и било би још мање интересената за њега. Једна свеска више учинила би да и друге две имају слабију прођу." Лазо М. Костић, *Ћирилица и срйство*, св. 1, Чикаго, 1963, 1.

224 Лазо М. Костић, *Ћирилица и срйство*, св. 2, Чикаго, 1960, 40.

ки стандард за читаво штокавско подручје. Латиничким писмом литературу је у највећој мери штампао Правни факултет у Београду; латинички су били стручни уџбеници за школе усмерене ка административним пословима; закони, прописи и њихова тумачења. Енциклопедије Југословенског лексикографског завода у Загребу су од реда латиничке; речници и литература за учење страних језика су латинички, чак и прећашња ћириличка издања. Стручне књиге и часописи намењени привреди, трговини и туризму (укључујући разгледнице) штампани су латиницом; литература намењена природним и техничким наукама, као и издања популарне науке; у све већој мери и књижевност, нарочито преводна, те књижевни часописи. К томе се наводи да се латиница намеће као стандард у саобраћају, поштанским услугама (жигови, па и јубиларни, су латинички), индустрији, у спољној трговини и туризму, у спорту, на конгресима, сајмовима и јавним скуповима, рекламама (до тога да су први и други Сајам књига у Београду у *Политици* најављени латиницом), на амбалажи сваковрсних производа, лековима, паклицама цигарета.[225]

Седми конгрес СКЈ одржан је 1958. године. Према новом, тада усвојеном партијском програму југословенство је напокон одређено, премда је пре реч о магловитом опису него о дефиницији, као „форма социјалистичког интернационализма, и демократска национална свест, која је прожета духом интернационализма". Тај драгоцени баланс требало је чувати деловањем комуниста јер: „Свако апсолутизовање једног или другог нужно би морало довести до скретања било ка реакционарном национализму, било ка исто толико реакционарном великодржавном хегемонизму и негацији принципа са-

225 Лазо М. Костић, *н.д.*, 41–60.

моопредељења и равноправности народа.“[226] Латиничко писмо, у случају Југославије то је стандардна хрватска латиница, одраније је било идентификовано са интернационализмом: српска редакција ћирилице, премда једнако подесна или подеснија за записивање штокавског језика, још једном је асоцирана са реакционарним великодржавним хегемонизмом. Два писма истог језика била су равноправна књижевно-нормативно, али то нису била идеолошко-политички.

226 Наведено према R. Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina*, Beograd, 2016, 119–120.

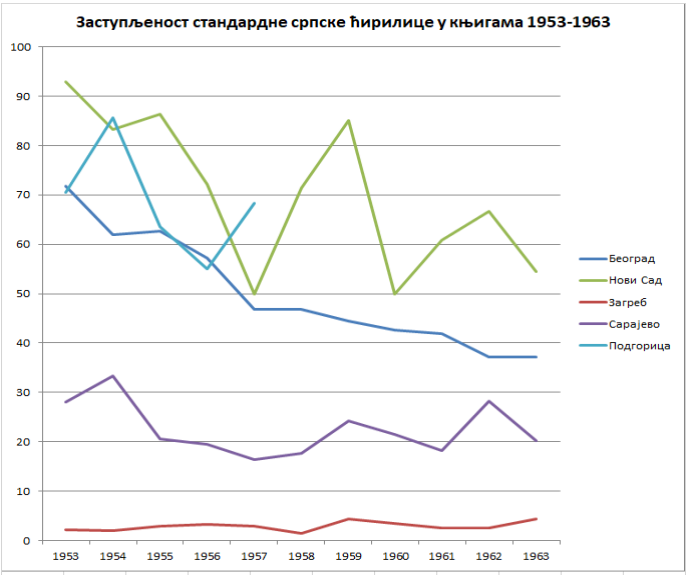

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО		ПОДГОРИЦА	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1953	1288	71.83	13	92.86	9	2.12	42	28		
1954	1085	61.96	10	83.33	8	2.10	78	33.33	0	
1955	1094	62.77	19	86.36	13	3	43	20.67	0	
1956	1238	57.13	26	72.22	16	3.30	43	19.55	1	
1957	1070	46.79	5	50	18	3.01	40	16.33	3	
1958	1018	46.74	20	71.43	10	1.54	50	17.73	6	
1959	1131	44.48	17	85	35	4.42	60	24.19	12	70.59
1960	1165	42.61	14	50	23	3.45	62	21.45	24	85.71
1961	1190	41.83	14	60.87	19	2.50	56	18.30	14	63.64
1962	1056	37.24	20	66.67	19	2.56	62	28.18	11	55
1963	1132	37.09	18	54.55	39	4.41	79	20.20	28	68.29

Графикон 5. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву и Загребу у периоду од 1953. до 1963. године (и у апсолутним бројевима)

Иако се општи трендови опадања употребе ћирилице нису променили, они нису линеарни нити су једнако убрзани у читавој Југославији. Приметно је да до суноврата од приближно 10 процентних поена у Београду (налик времену разлаза са Коминтерном и „ибеовцима“) није дошло *после*, него *пре* усвајања *Новосадског договора*. По доношењу споразума примећује се, напротив, благи

раст. Томе, током 1956–1957. следи нови, драстичан суновратод 15,98 процентних поена, што би могло да се доведе у везу са предстојећим партијским конгресом. За разлику од Београда, у Сарајеву је пад континуирано веома велик. Нешто мање од 13 процентних поена у години по договору, затим се наставља до конгреса (још неких 6 проц. поена), да би након тога проценат ћириличких издања порастао и стабилизовао се на нивоу нешто вишем од 1955. године. Напротив томе, приметно је да по *Новосадском договору* у Загребу долази до скромног пораста, што се понавља и по партијском конгресу, али то су варијације у општем просеку већ устаљеном на око 3%. На питања која из тога проистичу за сада немамо доказивих одговора, осим једног: не може се изричито тврдити да је слом ћирилице у Србији изазван *Новосадским договором*.[227] У сваком случају, 1957. године у Београду је први пут у историји модерне Србије, изузевши Велики рат, било издато више латиничких него ћириличких књига. Тако ће остати до 1993. године.

Смишљене смутње

Како у овом раду идеолошке и политичке промене унутар система дотичемо тек на нивоу опште оцене, и временске одреднице ради, напоменућемо само да се после достизања језичког споразума политика мењала у правцу продубљеног федерализма, па је 1963. године на снагу ступио устав којим су увећане надлежности република. Нови курс се снажно одразио у просветној и заједничкој језичкој политици, где се успостављено је-

227 Како то веома упорно тврди Јован Збиљић, нпр. у тексту Ј. Збиљић, „Недопустиво против ћирилице“, *Политика*, 22. новембар 2019.

динство веома брзо урушило. Иако се историчари СФР Југославије везују за 1962. годину као преломну у погледу концепта решења националног питања, али знајући да су нам политичке одлуке у погледу положаја ћирилице недоступне, уколико су уопште негде записане, ми ћемо се држати формалног оквира.

Устав СФРЈ 1963. члан 42.
„Равноправни су језици народа и народности Југославије и њихова писма.
Припадници народа Југославије имају, у складу са републичким законом, на територији друге републике право на наставу на свом језику.
Изузетно, у Југословенској народној армији командовање, војна обука и администрација врше се на српскохрватском језику."
Члан 131.
Савезни закони и други општи акти савезних органа објављују се у службеном листу федерације у аутентичним текстовима на језицима народа Југославије: српскохрватском односно хрватскосрпском, словеначком и македонском.
Органи федерације у службеном општењу придржавају се начела равноправности језика народа Југославије."

Нови партијски курс у националном питању, изражен уставом, доноси интересантну и веома значајну промену на тисканицама најшире циркулације: у изгледу новца. До 1953. године на новчаницама ДФ Југославије и ФНР Југославије називи само две федералне републике – Хрватске и Словеније – били су навођени латиницом, азбучним редом, без обзира да ли су се налазили на лицу или наличју. Лица су издавана наизменично, према апоенима. На новчаници од 100 динара из 1953. године нема ни азбучног ни абецедног реда, али је „Босна и Хер-

цеговина" написано латиницом, што одговара нашим статистичким показатељима: та република је за петнаест година постала премоћно латиничка. (Апоени од 500 и 1000 динара, где такве измене нема, нису били пуштени у оптицај.) Азбучни ред враћен је на новчанице СФР Југославије из 1963. године, али оне доносе битну промену: сви називи република на наличју били су латинички или ћирилички, абецедним или азбучним редом, већ према писму употребљеном на лицу. Применом начела равноправности према *Новосадском договору* изостављен је национално-културни аспект писма република.

Жртва уставног система из 1963. године било је, такође, изучавање књижевности народа Југославије: доказана је изразита тенденција да се у читанкама и лектири обрађују национални аутори.[228] Такође, *Новосадски договор* је, већ од самог усвајања, био предмет све оштријег спорења. Наиме, упоредо са радом на *Правопису* и *Речнику* развила се полемика Михаила Стевановића и Људевита Јонкеа око тачке 8.:

> „Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развитку хрватскосрпског књижевног језика. Треба спречити штетну појаву самовољног 'превођења' текстова и поштовати оригиналне текстове писаца."

Стевановић је сматрао да се под том тачком подразумева оригинална верзија текстова без обзира на форму и штампани медиј, такође „[…] да није постојала опасност да ће ћирилица бити 'жртвована' латиници или да ће екавица силом бити наметнута ијекавици". Нека се, у датим оквирима, ствар сама од себе развија. Водећи хрватски лингвиста Људевит Јонке је, томе напротив, заступао идеју да већ постоје два књижевна језика, што је потврђе-

228 A. Watchtel, *The Precipitous Rise and Calamitous Fall of Multicultural Yugoslavia*, Washington, D.C, 1996.

но *Новосадским доīовором*, а то би значило да правописи књижевних језика не морају да буду идентични, те да у најмању руку преводну књижевност треба прилагодити читаоцима.[229] Та дебата се, упоредно све јачем изражавању незадовољства партијских елита у републикама, ширила кроз прилоге лингвиста у стручним часописима и изван њих, кулминирајући на Петом конгресу југословенских слависта, одржаном септембра 1965. године у Сарајеву. Хрватски лингвисти су наступили тезом да су српски и хрватски књижевни језици *варијанūе*, а не *изīовори* истог језика што су, томе претходно и полазећи од идеја прашке структуралистичке школе, прихватили Милка и Павле Ивић. То прихватање је, међутим, хрватској страни било „потицај за своје декларацијске захтјеве".[230] Током следеће године, кроз ужарену дебату присталица варијанти међусобно, противника варијанти међусобно, присталица и противника, тј. свакога са сваким[231] хрватска страна је разрађивала, припремајући притом јавност, тезе за *Декларацију о имену и īоложају хрвашскоī језика*.

Истовремено тој, развијала се и дебата о новом и веома сугестивном медију, телевизији. Одлуком о формирању Југословенске радио телевизије из 1956. године формирана су три студија – у Љубљани, Загребу и Београду. Програм је почео да се емитује 29. новембра 1958. Као и у случају филма, било је одређено да титлови, боље разумљивости у читавој земљи ради, буду на латиници.

229 С. П. Селинић, *Србија и језички сукоб у Југославији 1967*, Београд, 2017, 37–38.

230 Разумевање термина „варијанте" у београдским стручним круговима, у првом реду код П. Ивића, није водило ка раздвајању језика, већ ка признавању утицаја наслеђа на књижевни језик. N. Bašić, „Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam", *Jezik*, god. 54, br. 5, Zagreb, 2007, 163.

231 С. П. Селинић, *н.д.*, 41–72.

Такође, због смањења трошкова и близине савезним и међународним информацијама, било је одређено да се централна информативна емисија, *Дневник*, уређује у Београду. Загребачки студио, који је први почео да емитује експериментални програм, био је фрустриран предношћу која је дата београдском. Што се Љубљане тиче, спорaн је био удео словеначког језика у програму, а и на толико колико га је било стизале су жалбе, јер је тек понеком изван Словеније био разумљив. Многима се, са словеначке стране, чинило да је недовољна заступљеност и словеначког језика и локалних тема. Већ 1963. године у Љубљани је почело гласно да се размишља о увођењу дневника којега би љубљански студио емитовао за своје подручје.[232] Чланци и прилози у часописима, у којима су писци захтевали равноправност словеначког језика на основу члана 42 савезног устава, навели су Организационо-политички одбор Скупштине Словеније да 1964. године расправља и усвоји *Информацију о неравноправној употреби, о кварењу и запостављању словеначког језика у јавности*. Октобра исте године Друштво писаца Словеније установило је да се проблеми употребе словеначког налазе у титловању филмова; телевизији; пословању неких радних организација и Господарске зборнице; у раду Службе државног књиговодства, Народне банке и неких државних органа. Како су рестриктивне реакције изостале, четири угледне институције словеначке језичке културе – Друштво писаца Словеније, Славистичко друштво, Институт за словеначки језик при САЗУ и локални ПЕН клуб – биле су почетком 1967. године слободне, или нису биле ометане, да у државним новинама *Дело,* премда у споредној рубрици, објаве *Писмо* (такође: *Отворено писмо*) којим се тражи увођење телевизијског

232 M. Prpič, „Kako smo dobili slovenski TV dnevnik", *Javnost*, vol. 15, Ljubljana, 2008, 97–101.

дневника на словеначком језику, осетно више усмереног према локалним темама. Наводимо прве две тачке програма које су за настанак *Декларације о имену и йоложају хрваӣскоī језика* од значаја не мањег него за неке ставове *Предлоīа за размишљање īруйе књижевника*:

> • На првом месту за Словенца је национално увредљиво, па и противуставно, да мора сваке вечери да слуша вести на туђем (премда братском) језику, јер другог избора нема.
> • Како народ ТВ дневник у великом броју прати, то има веома шкодљив утицај на употребу словеначког језика, јер дан за даном систематски у подсвест гледалаца уноси туђу синтаксу и туђе језичко градиво. Пре свега шкоди млађој публици, која нема уобличено језичко осећање.[233]

Одговор на питање како је таква дебата, са свим импликацијама које је носила, уопште била могућа у идеолошко-полицијском режиму којим је непосредно руководио Александар Ранковић, који је колебљиве застрашивао а сумњиве затварао, налазимо у цитату од 20. марта 1967, забележеном на Титовом састанку са сарадницима из СР Србије (поред Едварда Кардеља: Коча Поповић, Мијалко Тодоровић, Добривоје Радосављевић, Петар Стамболић, Драги Стаменковић и Владимир Поповић) пред пут у АП Косово и Метохију. Едвард Кардељ је, једини говорећи о проблему који је током претходна четири дана готово сеизмички затресао читаву Југославију, рекао:

> „Ето, на пример, 22 године после ослобођења почињемо стварно да решавамо језички проблем, иако смо још 1945. прокламовали равноправност језика. Или да поменем случај Словеначке телевизије. Ја сам још пре не-

233 M. Prprič, *исйо*, 102–103. Са словеначког превео аутор.

колико година говорио да треба да дају више програма на словеначком језику. Рекао сам да ће се грађани побунити и да ће оштро поставити питање зашто тога нема. Сада се показало да је то и раније требало решавати. Сличан је случај и сада у Загребу са том Декларацијом. Ми смо доста говорили о правима националности, о борби против национализма, али се нисмо благовремено позабавили живим проблемима. У таквим стварима треба рашчистити и одређено знати шта је оправдано, а шта није, и онда на тој основи заоштрити битку."[234]

Тај жесток потрес донела је *Декларација о имену и положају хрватског језика* и одговор на њу, *Предлог за размишљање групе књижевника*.

Наиме, ни партијска платформа из 1958. ни доношење Устава из 1963. нису ни пригушили, још мање решили национално питање у Југославији. Напротив, учинили су га сложенијим. Вођу да проблеме решава даљим умањењем надлежности федерације Броз је демонстративно показао *Брионским пленумом* 1. јула 1966. када је из политичког живота уклоњен свемоћни шеф савезне државне безбедности (УДБЕ) Александар Ранковић „Марко", присталица функционалне федералне власти. По уклањању Ранковића – од круга најмоћнијих предратних и ратних комуниста у централној идеолошко-политичкој власти остали су само Јосип Броз и Едвард Кардељ – покренут је рад на даљем преносу надлежности савезних на републичке органе, почев од служби безбедности. Упоредно томе, осим чистке, покренут је и процес доношења новог устава. Охрабрена је јавна дебата и покренут изборни процес који је, у основи, требало да послужи за мирно уклањање ранковићеваца и смену партизанске ге-

234 М. Живковић, „Стенографска белешка са састанка Јосипа Броза Тита и високих партијских функционера одржаног 20. марта 1967. уочи посете Косову и Метохији", *Архив*, бр. 1–2, Београд, 2012, 226.

нерације новом. Како је то изгледало и функционисало читамо из документа *Информација о неким актуелним политичким питањима* ИК ЦК Србије, где се наводи да одређивање ваљаних кандидата за изборе није могло да буде спроведено без интервенције одозго. У делу јавности је „кружила парола да политички форуми и Савез комуниста не треба да се мешају у предизборну дискусију да не би нарушили демократску атмосферу." Штавише, у десетак изборних срезова „политичка сукобљавања [...] добијала су и свој организациони облик" где су групе „покушале а понегде и успеле да наметну своје изборне пароле [...] у суштини антисамоуправне". Њихове методе политичке борбе вукле су корене „из политичког арсенала старог друштва". Групе су биле сачињене „од бивших пропалих политиканата и четничких елемената до снага потучених на Четвртом пленуму [пад А. Ранковића, 1. јула 1966. *прим. С. С.*]", а желели су да кроз изборе „наметну сопствени монопол." Шта те групе мотивише и повезује? Схватање због којег „нападају и наш Централни комитет да је анационалан, да се не брине о интересима Србије, српске нације, итд ..."[235]

Декларација и *Предлог за размишљање*

Декларација о имену и положају хрватског језика већ дуго се слави као први корак у покрету који је Хрватску довео до независности, па је њена годишњица кулминација месеца посвећеног хрватском језику. О *Предлогу за размишљање групе књижевника* се до 2017. године, педесете годишњице, мало и тек спорадично писало.[236] У

235 ИАБ – 865 – к. 533. *Информација о неким актуелним политичким питањима* ИК ЦК Србије, март 1967.

236 С. П. Селинић, *Србија и језички сукоб у Југославији 1967*, Београд, 2017.; R. Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i centura*

Србији је остао у лимбу идеолошко-политичке дисквалификације тадашњег Централног комитета СКС којим су доминирали Латинка Перовић и Марко Никезић (тзв. „либерали“),[237] а у Хрватској се не да унети у званичну нарацију о ослобођењу од србокомунистичке цокуле. О педесетој годишњици у хрватским масовним медијима наводила се следећа хронологија настанка *Декларације*: текст је усаглашаван од 10. марта, Управни одбор Матице хрватске га је примио 13. 3. те га разаслао хитно и конспиративно; следећа два дана текст је потписиван у институцијама, 15. 3. су га акламацијом прихватили на пленарном скупу Друштва књижевника Хрватске (тада се, према званичној верзији, и у јавности дознало); 16. 3. је био у редакцијама новина где је заустављен, осим у „Телеграму“ где је, под образложењем да нема ко да надокнади штету повлачења броја, следећег дана објављен.

u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina, Beograd, 2016. Радове колега узимамо као драгоцене, али за наш предмет недостатне, јер су документе које ћемо анализирати посматрали у другачијем контексту и са другачијим истраживачким циљем.

237 Да ће тако бити дао је наслутити Едвард Кардељ који је у наведеном разговору споменуо, индиректно, и словеначко *Писмо* и хрватску *Декларацију*, а *Предлог* је – иако се обраћао руководиоцима СР Србије – потпуно игнорисао. У том смислу тумачимо и позив да се „заоштри борба”. Тај је документ био прокажен у толикој мери да Б. Брборић, у коментару уз објављени текст документа, каже: „Када сам текст Предлога (крајем 1971) затражио од Драгана Јеремића, којег сам добро упознао у време мог „уласка у српско-хрватску (социо)лингвистичку арену“ преко *Књижевних новина*, које је он уређивао, није ми га могао дати, нити је знао да ли је икада објављен. Тек почетком 1980. године нашао сам га у загребачкој *Борби* – у магацину Народне библиотеке Србије.“ Бранислав Брборић, *О језичком расколу*, Београд, 2000. (Белешка уз документ. Интернет издање, *Пројекат Растко*) Интересантно је да документ у прегледу најзначанијих догађаја у историји српскохрватског језика не наводи ни R.D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans,* Oxford, 2004, 55.

Такву хронологију даје и *Борба* од 2. априла 1967. године, а уз извесне ограде и нове елементе прихвата је и С. Селинић уз податак да је већ 13. марта у загребачком *Вијеснику* била најављена у оквиру дневног реда пленарне скупштине Друштва књижевника Хрватске.[238]

Декларација је, формално гледано, предлог уставних решења којом се нуди повратак слову одлука АВНОЈ-а као правној основи комунистичке Југославије:

> „1) Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga.

238 Хронологију у основи потврђује В. Богишић, наводећи да су консултације биле сазване за 3. март, 9. 3. су одржане, а потписан документ је 15. 3. послат Владимиру Бакарићу у Извршни комитет Централног комитета СК Хрватске уз допис којим је препоручен „за потпору с 'највишег мјеста'". V. Bogišić, „Labuđi pjev stare boljševičke garde. Je li ipak Tito bio ključni šaptač iz sjene u nastanku Deklaracije o nazivu i položaju hrv. književnog jezika?", *Jutarnji list*, Zagreb, 26. 03. 2017. Званичну верзију оспорава обавештајац Јосип Манолић, десна рука Фрањи Туђману у послу осамостаљивања Хрватске, који је као надлежан за Загреб и у то време био у контакту са веома значајним људима, међу осталима и Стевом Крајачићем, за којега тврди да је доцније о *Декларацији* избегавао да му на било какав начин одговори. Манолић у мемоарима тврди да је Владимир Бакарић за декларацију знао месец дана пре него је била објављена те да се о томе консултовао са Београдом, којег је у самом зачетку обавестила супруга значајног хрватског интелектуалца, мајор Удбе; да се из докумената Службе јасно види да су у писању Декларације активно учествовали проверени оперативци, те да је идејни творац и главни носилац посла такође био агент, тада на служби у загребачкој градској скупштини, који је 15 година био задужен за књижевнике. Туђман је, како тврди Манолић, био свестан да у причи о *Декларацији* нешто „не штима" али, дошавши напокон у прилику да се из архивске грађе упути у оперативну позадину, није био вољан да се то питање ваљано истражи. T. Mamić, „Manolić otkriva u memoarima. Na pripremi Deklaracije o hrvatskom jeziku radili su i dugogodišnji agenti Udbe!", *Jutarnji list*, Zagreb, 7. 7. 2015. За исцрпно образложен хронолошки оквир види С. П. Селинић, *н.д.*, 96–104.

> U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz Ustava SFRJ, čl. 131, koja bi morala glasiti ovako:
> »Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.«
> Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji."

Такав је предлог мотивисан процесом који је угрожавао чистоту хрватског језика (као и словеначког) применом латиничко-екавског псеудостандарда српског језика у читавој земљи. Српски језик екавског изговора у документу се сматра (у пракси) „државним језиком" и директно га се везује за „оживјеле тенденције етатизма, унитаризма, хегемонизма". Под тим се подразумева политика А. Ранковића, који је био уклоњен од власти и уђуткан, за њим бројни процењени или стварни присталице његове „фракције":

> „Poznato je u kojim su okolnostima u našoj zemlji oživjele tendencije etatizma, unitarizma, hegemonizma. U vezi s njima pojavila se i koncepcija o potrebi jedinstvenog »državnog jezika«, pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice. Usprkos VIII kongresu, IV i V plenumu CK SKJ, koji su u našim danima posebno naglasili važnost socijalističkih načela o ravnopravnosti naših naroda pa, prema tome, i njihovih jezika ... faktično se i danas provodi nametanje »državnog jezika«, tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja."

Стога је одбачен српскохрватски/хрватскосрпски књижевни језик:

„Novosadski dogovor opravdano je deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturno-historijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakoga naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života. [...]“

Уместо „једног“ народног језика штокаваца и „јединственог“ књижевног језика Новосадског споразума, *Декларација* дефинише „заједничку лингвистичку основу“ двају одвојених књижевних језика, хрватског и српског. Из тога логично следи кључни захтев:

„2) U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.“

Премда се односи на решење спора око тачке 8. Новосадског договора, овај захтев, који представља саму суштину *Декларације*, није нов нити је оригиналан. Реч је о константи хрватске језичке политике у Југославији коју је Владимир Назор изрекао (поновио, реинтерпретирао) још пре конституисања Народне Републике Хрватске. Ствар се, логично, односи и на писмо: правопис хрватског језика дефинише да се он записује хрватском стандардном латиницом.

Околности настанака и објављивања *Предлоīа за размишљање* потпуно су другачије од *Декларације*. Доступна грађа указује да је у петак, 17. марта пре подне, у издавачку кућу *Просвеīа* дошао Борислав Михајловић Михиз доневши рукопис којег је написао током те ноћи и јутра. Текст су прочитали и редиговали Антоније Исаковић, Светозар Лукић, Милорад Павић, Момчило Миланков и Петар Џаџић, с намером да га предложе на

годишњој скупштини Удружења књижевника Србије, одраније заказаној за недељу 19. марта.[239] Моментално извештен, Извршни комитет СК Србије покушао је да спречи изношење *Предлоīа* јавности и пре[240] и током[241] те седнице, за шта су били задужени Милојко Друловић „Чича" и републички секретар за културу Милан Вукос. Изостанак званичне реакције културна јавност у Београду схватила је као подршку ставовима изреченим у *Декларацији*.[242] На седници од 19. марта узбуђење је достигло врхунац. Већина присутних у згради Удружења књижевника Србије (Француска бр. 7) била је веома емотивна: „Дошли су тужни због информације о декларацији и сви су очекивали неку иницијативу. Једина иницијатива која нам је понуђена био је овај предлог."[243] Није било замисливо да би оперативно толико захтеван пројекат, какав је била *Декларација*, могао да буде изведен без макар прећутне сагласности: факултети и институти друштвених, поготово језичких наука, били су под посебним надзором идеолошке и полицијске власти. Од тога није далека била мисао да *Декларација* у ствари представља вољу хрватских комуниста, па и самог врха, јер је подржао и Брозов миљеник Мирослав Крлежа.[244]

239 ИАБ – 865 – к. 533. Zapisnik sa sastanka Osnovne organizacije Saveza komunista pri Izdavačkom preduzeću „Prosveta". Izjava Petra Džadžića, 3.

240 ИАБ – 865 – к. 533. Izveštaj Komisije Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SK Srbije o odgovornosti članova SK koji su pripremili i potpisali Predlog za razmišljanje, 2.

241 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram Skupštine Udruženja književnika Srbije, 19. mart 1967.

242 ИАБ – 865 – к. 533. Zapisnik sa sastanka komunista pisaca Beograda koji je održan 31. marta 1967. godine, Reč Stevana Raičevića, 71.

243 ИАБ – 865 – к. 533. Zapisnik sa sastanka Organizacije SK NIP Politike, 3. april 1967, izjava Žike Lazića, 4.

244 Крлежа је декларацију подржао најпре у ЈАЗУ, а на самој седници његова је подигнута рука, док се велика већина присутних

Користећи се паузом у раду седнице и процедуралним могућностима Борислав Михаиловић Михиз и једномишљеници успели су да на лицу места прикупе још тридесетак потписа и *Предлоī* прочитају под тачком „разно". Прочитавши, Зоран Гавриловић је инсистирао да „ово није резолуција и молим да се пажљиво записнички бележи, ово није предлог за дискусију у овом тренутку, [...] и радећи се о крупним питањима ми ипак морамо да размислимо, према томе ова група писаца овај текст предлаже као једну од тема за први разговор који нам је обећан."[245] Расправа, напротив процедуре, била је покренута на иницијативу фрустрираног члана ИК ЦК СКС, М. Друловића. Како га књижевници нису уважавали[246] прелом у горљивој расправи о процедуралном

писаца колебала, омогућила да документ буде усвојен акламацијом. С. П. Селинић, *н.д.* 99, 101.

245 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram Skupštine Udruženja književnika Srbije, 19. mart 1967, 2–3. Стенограм којег смо читали вођен је управо од момента када је Зорану Гавриловићу било могуће да прочита *Предлоī*. Бурну дебату прати, уз непрецизности и делове појединих излагања испуштене због ларме, до краја.

246 Бунећи се против жеље М. Друловића да узме учешћа у дебати Душко Радовић је рекао да непартијци имају право слободно да расправљају макар у својим институцијама, ударивши притом где је било недозвољено, по самоме врху: „Prvo mislim da je naivno verovati da je do dokumenta koji smo primili iz Hrvatske došlo slučajno. Druga naivnost je poverenje u autoritet članka koji je objavljen u „Vijesniku" u odnosu na onih osamnaest institucija koje su potpisane ispod tog dokumenta. Mislim da su institucije koje su to potpisale daleko autoritativnije nego anonimni pisci teksta u „Vijesniku" koji čak nisu smeli ni da se potpišu. Ja ovde govorim o tome da je to jedan vrlo krupan politički problem i ja sam protiv toga da politički ljudi ovde govore, jer smatram da su oni tu političku igru izgubili i da su bili dužni da je vode na jednom drugom terenu i da nemaju nikakvog moralnog prava na ovom jedinom mestu gde ja imam prava da govorim da oni govore. Ja ih upućujem na ona vrlo važna i značajna društvena mesta gde su ti problemi mogli biti rešeni i drugačije nego što je to danas. Ja njih okrivljujem za ovu situaciju i mislim da je amoralno i nedostojno da oni ovde danas drže lekciju. (Aplauz.)" ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Duško Radović, 25.

положају *Предлоīа за размишљање* начинили су чланови УКС пореклом из Хрватске: Роксанда Његуш („Кад ће се завршити годишња скупштина и то ми одлучујемо, мени се чини, а не секретар.“),[247] Владимир Буњац („Сматрам ову годишњу скупштину ... историјском и због тога бих хтео да се под ванредним околностима ванредно и заседа.“),[248] и тринаестојулски првоборац Вукашин Мићуновић, партизански и доцнији политкомесар. Он је одбио да се повинује процедури: „То је једна политичка декларација дата, ја хоћу о политици политички да говоримо.“ Позиција *Предлоīа* се не разликује од позиције *Декларације*: нико нема права да скуп књижевника Србије користи у те сврхе. *Предлоī* је штетан, не треба чинити ништа што би могло да одмогне у Хрватској већ покренутим снагама супротстављања *Декларацији*, обавеза писаца је да подрже те снаге.[249]

Предлоī за размишљање īрупе књижевника веома је кратак и језгровит документ, од свега две тачке и 469 речи. То је једини нама познат, за период СФР Југославије, јавно прочитан документ у коме се језик, култура и ћириличко писмо Срба посматрају као недељива целина. Друга значајна карактеристика овог документа јесте што захтеве *Декларације* прихвата са грађанских и демократских начела: легитимног и неотуђивог права народа те одлука његових националних институција које су, будући у конкретном случају научним и културним, у потпуности мериторне да захтеве дефинишу и изразе.[250] Полазећи с тих начела:

247 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Roksanda Njeguš, 8.

248 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Vladimir Bunjac, 10.

249 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Vukašin Mićunović, 15–16.

250 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Borislav Mihajlović Mihiz, 32. То је право, које је у *Предлоīу* потврђено у првом пасусу, Михиз током изнуђене дебате образложио речима: „Institucije koje su ovo

> „[...] група писаца која предлаже ову резолуцију, не улазећи у историјске и научне видове проблема и имајући у виду чињеницу која произилази из захтева ове декларације, сматра бечки и новосадски договор поништеним. Хрватски и српски језик развијаће се у пуној самосталности и равноправности."

Образлажући, Борислав Михајловић Михиз упутио је на чињеницу да су *Бечки доīовор* постигла неколицина, а *Новосадски доīовор* мало већа комисија квалификованих језичких стручњака чије је закључке подржала још већа група угледних књижевника. *Декларацију,* која ту основу одбацује, слободном вољом су потписали не многи, већ референтне институције СР Хрватске. Стога аутори *Предлоīа* сматрају „природним да се ово има односити и на све језике народа Југославије и на све националне азбуке: латиницу, македонску и српску ћирилицу, и правописе". То свуда, у свему и без изузетка треба да се спроводи јер „група која предлаже сматра да није сувишан ниједан напор и да није велика ни једна цена да равноправност језика и писама наших народа буде увек и доследно поштована".[251] Решење проблема којег је поста-

---

potpisale predstavljaju najmerodavnije, najelitnije, najuzdignutije predstavnike hrvatske inteligencije po pitanju jezika. [...] Pitanje određivanja sudbine jednog jezika je pravo tog naroda i njegovih, pošto se radi o književnom jeziku, ne radi se o narodnom, i literarnih i naučnih reprezenata." Ни потписник Александар Поповић није сумњао ни у меритум нити у право хрватских институција да се изјашњавају јер „ja nisam u prilici niti bilo iko (sic) ovde da te institucije proglasi siledžijskim, uzurpatorskim, da odrekne pravo tim institucijama da govore u ime hrvatskog naroda ... da odrečemo tim institucijama pravo da govore ono šta govore, ali imamo pravo da na njihovo ono šta govore, na stavove koje zauzimaju, zauzmemo svoj stav, odnosno da li to prihvatamo ili ne prihvatamo." Он је био против ставова *Декларације*, али постављао је суштинско питање: „S kojim pravom ja imam pravo da poričem njihovo da svoj jezik nazivaju svojim jezikom." ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Aleksandar Popović, 49–50.

251 Александар Поповић је у дебати подсетио да се у *Декла-*

вила *Декларација*, издвајање хрватског књижевног језика, афирмација његовог везивања за ијекавски изговор и захтев за његовом књижевном чистотом нађено је предлогом обнове институције културне аутономије Срба:

> „Уставом је гарантовано право на самосталан развој националног језика и културе свих наших народа и народности. Афирмација самосталности назива и развоја хрватског и српског језика захтевају да ово право буде уставним прописима обезбеђено, и свим Хрватима који живе на територији СР Србије и свим Србима који живе на територији СР Хрватске.
> Група писаца захтева да се у уставе Социјалистичке Републике Србије и Социјалистичке Републике Хрватске унесу прописи који обезбеђују свим Хрватима и Србима право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима. Право на употребу свог националног језика и писма у општењу са свим органима власти, право на стварање својих културних друштава, завичајних музеја, издавачких и новинских предузећа, једном речју право на неометано и слободно неговање свих видова своје националне културе.“

Аутори *Предлоīа* сматрали су да су српска култура, српски језик и српска редакција ћириличког писма начелно неодвојиви и да би, као такви, требало да буду

рацији тврди „da se srpski jezik nameće hrvatskom jeziku ... da se (sic) iz Beograda dolazi jedna jasna tendencija da se hrvatski jezik potčini srpskom jeziku ili da se potisne“ и упитао: „Da li iko ovde ko sedi oseća pravo da bude taj koji će na bilo koji način utiskivati hrvatski jezik?“ Потписници мисле југословенски управо зато што су последњи који би желели да потчињавају хрватски језик и не желе да ћуте, јер би ћутање у Загребу могло да се протумачи да „nama ide u račun da ostane stanje koje jeste a oni to stanje smatraju kao subordinirano. [...] Ali, ni jednog trenutka nećemo biti ti ako nas osećate kao tutore koji ćemo i dalje i dalje ostati tutori. Mi nećemo biti tutori i nećemo nametati svoju viziju srpskohrvatskog jezika bilo kome.“ ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, 49–50.

основ са којега би се приступило уставним реформама у Југославији. Фонетска редакција ћирилице за српски језик, захваљујући дистинктивној функцији писма, јесте лепак који спаја српско двојно изговорно језичко-национално-културно и његов је штит, одвајајући га од хрватског стандардног писма и језика унутар заједничке државе. Позиција *Предлоīа за размишљање* – афирмација равноправности српског језика и културе у оквиру Југославије – за циљ има очување уставног поретка (члан 42 алинеја 2. „Припадници народа Југославије имају, у складу са републичким законом, на територији друге републике право на наставу на свом језику.“) прихватањем хрватског предлога. То што полазе са грађанско-демократског принципа институционалне репрезентативности и меродавности хрватских предлагача не значи да им није било јасно да иза иницијативе стоји хрватски Централни комитет или још моћнији од њега, што је Душко Радовић отворено рекао. Група књижевника је на *Декларацију* одговорила нудећи („у складу са републичким законом“) решење питања положаја Срба у Хрватској у текућем процесу измена устава. Бранећи се, нешто доцније, на састанку комуниста писаца Београда (31. марта) од идеолошких оптужби и тешких квалификација Антоније Исаковић је нагласио да *Предлоī за размишљање* није више од извлачења консеквенци из *Декларације.* Њоме се нарушава братство и јединство народа јер је „за равноправност у оквирима [...] Југославије, а тотално унитаристичка у оквиру своје републике“. У *Предлоīу* нема унитаризма, сепаратизма или шовинизма, све што се предлаже јесте да „уколико се то усвоји онда је природно и нормално да Срби у Хрватској односно Хрвати у Србији имају она права која Устав свим народима и свим језицима даје.“[252] К томе, за такав захтев постојала је правна основа

252 Михиз тражи право да Хрвати у СР Србији и Срби у СР Хрватској уче на свом језику у складу је са одлукама Четвртог

одлука АВНОЈ-а и ЗАВНОХ-а, иако ти аргументи, очигледно подразумевани већ самим захтевом за културном аутономијом, нису били изнешени у расправи. У јавну дебату ће бити уведени тек 1986. године са „исцурелим" *Меморандумом САНУ*.[253]

Прихвативши основе *Декларације*, али и *Писма* словеначких језичких стручњака у *Предлогу* се, у контексту остваривања пуне равноправности свих језика и писама народа СФР Југославије, захтева:

> „[...]да Радио-телевизија Београд престане да неовлашћено игра улогу централног југословенског студија и да у свом локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама Радио-телевизије Југославије паралелно употребљавају оба писма."

И овај захтев је од прворазредног значаја. Из центра власти над Југославијом спровођена је скерлићевска, премда никада и нити од кога било каквом процедуром договорена, пракса која је, у крајњој линији, била противна *Новосадском договору*. Чак је и званична историја комунистичке партије, написана на иницијативу ЦК СК Југославије, била штампана латиничко-екавским псеудостандардом.[254] Образлажући ову тачку у дебати Михиз је рекао да сматра да је „београдски студио исписујући своје натписе латиницом [...] на унионистичкој великосрпској страни сматрајући да је он централни југословенски студио. У противном случају он би писао азбуком народа којем припада."[255] Екавско-латиничка пракса, дакле, није

пленума и „...tendencijama svih novih mera koje se u ovoj zemlji sprovode na sve načine..." ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, 31.

253 *Меморандум САНУ*, Београд, 1986. Део који се односи на законске основе права Срба на језик и писмо дело је, извесно, академика Павла Ивића.

254 R. Čolaković, ur., *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963.

255 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Borislav Mihajlović Mihiz, 32.

српско наметање другима већ једно исто унитаристичко наметање свима. Упоредна употреба писама за два језика би ћириличко српско-национално са два изговора раздвојила од латиничког екавског српско-унитаристичког и хегемонистичког.

Поставља се још једно питање: како су потписници *Предлоīа* видели положај српског према српскохрватском језику? Током дебате о *Предлоīу* вођене тог дана, па и касније, испоставило се да су не малобројни међу потписницима, што од своје воље што под притиском, сматрали да се под језиком Срба подразумева српскохрватски језик према *Новосадском доīовору*. Хрватима ето хрватски ако хоће да га издвоје, то је њихово право, а осталима нека буде српскохрватски, јер је тако и са филолошких и са других разлога исправно и добро. Грађа такође указује да потписници предлога нису нигде упућивали, нити да им је била намера да захтевају, да Срби у југословенским републикама треба да се служе само екавицом. О томе у грађи једне једине речи нема. За задржавање српскохрватског језика са два изговора било је и других, веома озбиљних политичких разлога: инсистирање на хрватском, односно српском, у Босни и Херцеговини би могло да доведе до тешких проблема. На то је одмах упозорио Бранко Ћопић, а један од потписника који је ревидирао још на самој седници, сликар Зуко Џумхур, рекао је да подела може да буде лака у Београду и Загребу, али да је српскохрватски „језик који је једини могућ језик споразумевања и општења. [...] Међутим у овом тренутку мислим да треба радити на стишавању и на неговању српскохрватског језика баш на том подручју где се директно они сударају и где се обично,

Да су слично мишљење делили и други интелектуалци указује изјава професора правног факултета Радомира Д. Лукића: „Усвајањем латинице не поспешујемо уједињавање наших народа него само изазивамо сумњу да хоћемо насилан унитаризам." Кордић, З., „Две азбуке двоја отворена врата", *Свеī*, бр. 787, Београд, 5; година: 1971.

ако се ради непромишљено, лингвистичка питања решавају одсецањем језика и глава.“[256] Да ли потпуно невезано, али ова изјава је већ 27. марта 1967. добила највишу потврду из ИК ЦК СК БиХ:

> „Доношење Декларације и Предлога су покушаји који представљају наставак хегемонистичких аспирација према Босни и Херцеговини које су у прошлости долазиле с једне и с друге стране. [...] Истакнуто је да се и сва расправљања о српскохрватском, односно хрватскосрпском језику, као једном од чинилаца националног живота, увијек морају посматрати са становишта њиховог одражавања на братство и јединство, равноправност и зближавање народа и у СР Босни и Херцеговини ... Савез комуниста Босне и Херцеговине ... увијек се залагао за неотуђиво право свих грађана у Босни и Херцеговини да се користе богатством језика, слободно и до краја толерантно.”[257]

Иако је дубоко уткана у *Предлоī,* о ћирилици су током те седнице Удружења књижевника Србије говорили једино Вукашин Мићуновић и Михиз. Њихова (кратка) размена јесте од суштинског значаја за данашњи положај ћирилице у Србији и међу Србима. В. Мићуновић је, противно процедури тражећи расправу о *Предоīу*, инсистирање на српској ћирилици назвао шовинистичким:

> „Ми се не можемо ћирилицом клати са латиницом сем ако нећемо да супротставимо слово Ч слову У … то није пут превазилажења историјски наследних противуречности ... то није пут изграђивања оног што зовемо равноправношћу и народа и култура и језика.“[258]

256 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Zuko Džumhur, 45–46.

257 Izjava IK CK SKJ BiH, у: M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest, 1999, 128–132.

258 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Vukašin Mićunović, 15–16.

Није објаснио због чега то није прави пут, нити је таквог оцртао: ова тешка идеолошка (дис)квалификација била је сасвим довољна. У звучном излагању, колико год да је у стенограму испрекидано виком окупљених, Михиз се ћирилици вратио дваред, а нико у доцнијој дебати и политичким оценама његове аргументе није ни покушао да оспори:

> „Тврдим да је прича о ћирилици и латиници као четничкој и усташкој недозвољена прича. Ја не видим да је било ко ко се залаже за равноправност ћирилице није (*sic!*) четник, нити било ко ко се залаже за право латинице да је тиме усташа. То су два национална писма која трају хиљаду година, биле су написане стотине и хиљаде књига. То су наши реалитети који никоме живом у овој земљи не могу сметати. […] Право је сваког појединца да употребљава „готицу", ћирилску азбуку, латиницу, коју хоће. Ни једна српска институција нема права да без референдума, без референдума српског народа да уведе у званичној употреби латиницу. И зашто би имала право и зашто би то било шовинистички? (приговори и граја). Рећи ћу само још једну реченицу, молим вас, немојте ми тврдити да је ћирилица писмо које свет не разуме, ћирилица је давно престала бити провинцијално писмо, ћирилицом се, господо, пише у космосу и на Месецу."[259]

Сам термин „шовинизам" у расправу су увели књижевници из Хрватске. Њихови иступи, а говорили су пре Вукашина Мићуновића, били су веома сугестивни, тиме од великог значаја како за даљи ток расправе, тако и за историчаре. Роксанда Његуш[260], која је говорила као

259 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Mihiz, 31.

260 Роксанда Његуш је у *Просвети* дошла из Загреба, са места секретара Лексикографског завода за СР Србију: „Ako sam dala ostavku ... što nisam htela da slušam šovinizam, ne znači da sam pri-

„Српкиња из Хрватске“, одрекла је потребу да „Скупштина Србије“ штити језик којим она говори јер „Срби из Далмације говоре тим језиком, такозваним хрватским књижевним језиком. Шта то треба мени да заштити неко?“ и позвала да се не долива „уље на ватру једног шовинистичког беса и једне шовинистичке стихије [...] кад знате шта нас је та ватра коштала?“[261] Њеним иступом у расправу је уведен термин „шовинизам“, којег је Владимир Буњац, говорећи убрзо за њом, одмах прихватио. Употреба тог термина се, међутим, у оба случаја односила на *Декларацију*. Њена сугестија на усташе основа је на коју се накалемио В. Мићуновић: за ћирилицу је везао слово „Ч“ и глагол „клати“, тиме аксиом изједначавања усташа и четника. А они су могли да буду само шовинисти, премда је један те исти термин очигледно имао два предефинисана значења од којих се није смело одступати: један је био сепаратистички, а други унитаристички.[262] Да се захтев за употребом ћирилице за српски језик трајно идентификује са шовинизмом побринуо се, на самој седници књижевника, секретар за културу СР Србије

stala da budem srpski šovinista. Ja sam reagovala na pojedina istupanja pojedinih saradnika Leksikografskog zavoda. Time nisam dala ostavku na svoje ubeđenje da je nacionalizam najsramnija stvar jednog čoveka i jednog komuniste.“ ИАБ – 865 – к. 533. Zapisnik sa sastanka OO SK pri izdavačkom preduzeću Prosveta iz Beograda, 6. april 1967, Reakcija R. Njeguš na istupanje Živorada Stojkovića, 25.

261 ИАБ – 865 – к. 533. Stenogram, Roksanda Njeguš, 8–9.

262 ИАБ – 865 – к. 533. Zapisnik sa sastanka komunista pisaca Beograda koji je održan 31. marta 1967. godine, Reč Vukašina Mićunovića, 86. Према његовим речима, које се не могу потврдити у другим сведочењима, Михиз му је поставио питање „Znate li koji je najveći srpski grad?“ и одмах одговорио да је то Јасеновац. Та је аргументација „strašnija za mene bila od same deklaracije i njenog teksta.“ Рекао му је да тиме не показује респект према жртвама „nego nas vraćate na pozicije da žrtava iz istih pobuda ponovo bude. Osećate li, Mihiz, da reaktivirate srpskohrvatsko pitanje a zna istorija i mi znamo šta znači problem srpsko-hrvatski.“

Милан Вукос. Говорећи о потпису осамнаест хрватских институција под *Декларацијом,* рекао је да је то

> „[...] израз једног таласа национализма који је захватио нашу земљу. Тај (је) талас национализма захватио не само Хрватску, тај талас *шовинизма* [*наīл. С. С.*] захватио (је) и Србију и ми би били слепи када чињеницу не би имали пред очима. Тај талас се види и овде и ја ћу то да тврдим и покушаћу Михизу да докажем.“

Све што је морало да ћути после Четвртог пленума дигло је главу:

> „Поставља се питање ко је тај ко треба да води борбу против национализма? Јесмо ли ми ти који треба да водимо борбу против хрватског национализма или смо ми, пре свега, ти који водимо борбу против српског национализам и шовинизма, а има га и код нас.“[263]

Таква, на самом скупу у УКС 19. марта изречена платформа за партијски обрачун са потписницима чланови Савеза комуниста била је прочитана, будући да је посао био поверен том телу (осим у случају А. Исаковића о коме се изјашњавао ЦК СКС), на седници Градског комитета одржаној 24. марта 1967. године. У том документу проблем ћирилице директно се не спомиње, премда је она у самом центру *Предлоīа* који је узима за важно средство којим би хрватској страни била дата тражена језичка дистинкција према српској. Захтев за ћирилицом неизречено је проглашен делом отпора „оних бирократско-централистичких снага које су тучене на IV пленуму и после њега“; иако су потписници основе хрватске стране у целости прихватили, речено је да то „великосрпски национализам“ управо зато што покушава да „почисти национализам у туђој кући“; да је то „прерушена унитаристичка тежња“, јер нема поверења да ће

263 ИАБ – 865 – к. 533. M. Vukos, Stenogram, 37.

други народи да се обрачунају са властитим национализмом. Средишњи захтев, културна аутономија Срба, одбачен је „пошто се говори о употреби српског и хрватског и азбуке и абецеде у јавном саобраћају и администрацији“ оценом да се народи доводе у положај националних мањина „као да се не ради о земљи равноправних народа са заједничким Уставом [...] са заједничком социјалистичком међунационалном политиком“.[264] Иницијатива коју су потписале хрватске језикословне институције је српску страну довела у веома неугодан положај. Уколико би била одбачена, Срби су унитаристи и гушитељи права народа и тако схваћених тековина револуције. Уколико би била прихваћена, онда су националисти. Ако су националисти, онда су – доктринарно – великосрби и хегемонисти. Логика значаја нема: доктрина је истина. Оцена врхова Партије да је хрватски захтев националистички аутоматски се рефлектовала на *Предлоī*, коме је на лицу места додата и етикета „шовинистички“.

Предлоī за размишљање је положај и употребу ћирилице у Србији, званичну и личну, као недељиве од језика и културе отворио за све Србе у читавој СФР Југославији. Реакција Роксанде Његуш на седници УКС од 19. марта 1967. године јасно указује да је имплицитна подела на хрватски ијекавски који се пише латиницом и српски екавски који се пише ћирилицом („ћириличко-екавски“), која је издавањем *Правоūиса Маūице сриūске – Маūице хрваūске* (1960) фактички остварена,[265] већ тада била интегралан део националне политике СК Хрватске коме се централни комитети, у првом реду ЦК СК Србије, нису супротстављали. То доказује обраћање, чија је сврха била супротстављање *Декларацији*, Стипе Шувара

264 ИАБ – 865 – к. 533. GK SK Beograd, *Idejno politički aspekti nekih diskusija i inicijativa o jeziku,* Материјал са састанка одржаног 24. марта 1967.

265 Правопис је упоредно издат у ћириличко-екавској и латиничко-ијекавској верзији

у листу *Младосйи* од 30. марта 1967. године:

> „При том потпуно свјесно одбацују истину да се не ради о два него о јединственом језику, који има своју хрватску, западну, ијекавску варијанту и своју српску, источну, екавску варијанту.“[266]

Да је таква политика била спровођена у дужем периоду сведочи писмо које је у ГК СК Београда стигло из Војнића:

> „Исто тако и појаве реагирања од стране неких српских књижевника из Београда осуђују као неосноване, реакционарне, у основи шовинистичке, ... [...] ако се ради о језику онда не одговара тврдња да је садашњи хрватскосрпски језик намијењен само Србима у Хрватској. Међутим, баш овдије и то баш овдије и у цијелости по говору и дијалекту потпуно се примјењује хрватскосрпски језик почев од школа, службене кореспонденције, назива и натписа установа, означавања споменика. Пише се латиницом. И колико год би хтјели примјенити српски језик и екавштину то је немогуће и то треба да знају српски потписници ‘приједлога за размишљање’ и хрватски потисници Декларације.“[267]

Ово писмо посебно је значајно уколико се посматра са становишта оптужнице у Велеиздајничком процесу из 1909. године и са положаја места: 25 километара источно од Карловца, на граници са Босанском крајином, у самом епицентру усташког покоља. Постојала су и другачија мишљења. У стенографском записнику седнице председништва ЦК СК Хрватске од 3. априла 1967. године нала-

266 S. Šuvar, „Aktualnost međunacionalnih odnosa i izvori nacionalističkih pojava”, *Mladost*, b.m., 30. ožujak 1967. у: *Nacionalno i nacionalističko*, Split, 1974, 210. Стипе Шувар био је штићеник Владимира Бакарића.

267 ИАБ – 865 – к. 533. Pismo Općinskog komiteta SKH i Općinskog komiteta SSRNH, 28. 03. 1967.

зимо на занимљиво сведочење о догађајима у Кистању. На збору бирача „у изразито партизанском крају" 18. марта јавно је прочитана *Декларација* што је довело до тога да је чувени борац Симо Дубајић, уз одобравање присутних, скинуо неке латиничке натписе, штавише, једногласно је одлучено да се скину сви латинички натписи. Сличност са догађајима из 1903. године, када је хрватска младеж уклонила мађарске натписе, није промакла пажњи. Записник са тог збора, било је оцењено, снажно је изражавао „националистичко-шовинистичко држање".[268] Такође, и писмо које је Милошу Жанку, након текста у *Борби* којим се супротставио *Декларацији,* послао Симо Дубајић.[269]

Док су М. Жанко и остали грмели у новинама, Градски комитет СК Београда усвојио је документ *Idejno politički aspekti nekih diskusija i inicijativa o jeziku,* који је за нас од посебног заначаја, јер доноси још неколико индиректних, али значајних елемената за разумевање политичког и културолошког аспекта проблема положаја ћирилице. Према Градском комитету, одговорност комуниста Београда у овој ствари кудикамо је већа јер је „Београд главни град југословенске социјалистичке заједни-

268 „Stenografski zapisnik sa sjednice Predsjedništva CK SK Hrvatske održane 3. 4. 1967.", y: J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990, 48.

269 „Čudovištima treba konfrontirati čudovišta i zbog toga Tvoj trud ima efekta samo među nama Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, tj. među onima koji su najkrvavije platili bratstvo i jedinstvo i koji su se nazivali Jugoslovenima, gordo, do Kardeljeve interpretacije tog finog balkanskog fenomena. [...] Da je trebalo skočiti protiv „Deklaracije" svi smo složni s Tobom, ali sad treba dati mogućnost i Srbima da brane svoj jezik od atributa „državnog", osobito nama u Hrvatskoj, jer u protivnom mi opet ostadosmo u neravnopravnoj poziciji pred objavljenom „Deklaracijom". I u neku ruku ušutkani Tvojim napadom na „Deklaraciju", koja nam je upravo trebala (da bi se pobunili protiv Jelićeve izjave o ćirilici) jer samo tako nas više nitko ne može spriječiti da postavimo pitanje naše nacionalne neravnopravnosti ..." „Pismo Sime Dubajića Milošu Žanku od 21. 03. 1967." y: J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *н.д*., 22.

це“ па комунисти и грађани „имају посебне дужности у пуној доследности у развоју социјалистичких међунационалних односа“. Одустајање од Бечког договора је „несоцијалистичка платформа и покушава да се вратимо у време пре Вука и Мажуранића и да све напоре прогресивних људи од тога до данашњег времена избришемо једним потезом.“ Такође, да је време такво да ће снажан технолошки, транспортни и комуникациони напредак довести до све већег зближавања људи.

> „Све то ново што наступа помагаће афирмацији националних култура, али ће их и зближавати. [...] Хоћемо ли у ту будућност ићи главом окренутом у прошлост, хоћемо ли гледати сто година уназад да бисмо крочили напред [...] У томе је прва одговорност комуниста потписника овог текста: нису се понашали као прогресивни људи [...] Напротив, све што је предложено конзервативно је до реакционарности. Јер, и поред смоквиног листа фразеологије о равноправности, врло су јасно уочљиве ултранационалистичке и шовинистичке инспирације састављача овог текста.“[270]

Културолошки аспект проблема употребе ћирилице, који се рефлектује и у данашњем времену, илустроваћемо догађајима у *Књижевним новинама,* недуго након *Предлоīа*. Уредништво *Књижевних новина*, пред тога што је коректно и широко цитирало и *Предлоī* и најзначајније говорнике у дебати од 19. марта 1967. године, и само је у великој мери, полазећи са југословенских позиција, делило мишљење да је *Декларација* настала из тренда националистичких захтева и испада у Хрватској, против којих ништа није било предузето. То је, наравно, значило да се спрема оптужница: критикован је национализам у

270 ИАБ – 865 – к. 533. GK SK Beograd, *Idejno politički aspekti nekih diskusija i inicijativa o jeziku,* Материјал са састанака одржаног 24. марта 1967.

Хрватској, а не у Србији, или барем не подједнако, Црна Гора је сматрана делом српске културе и народа итд. У јануару 1968. године уредништво је, путем Градског комитета и српског издања листа *Комунист* било оптужено за штетна скретања.[271] Именован је нови уредник, Зоран Глушчевић. Он је изменио концепцију и изглед листа који је, након прекида који је трајао од 1955. године, поново штампан ћириличким писмом. Према његовим речима, због тржишта које је претежно ћириличко „сматрали смо да радимо у интересу наше културе и у складу с њеним националним традицијама."[272] То није наишло на одобравање у кругу критичке фракције марксистичке интелигенције. У броју који је изашао пред Божић 1969. године штампано је, латиницом како је очигледно и приспело, писмо групе окупљене око часописа *Праксис*:

> „Разуме се, ви сте у праву ... па чак и да посегнете за аргументом да су ћирилица и латиница код нас равноправна писма. Али ми желимо да вас упозоримо да је управо због те равноправности бежање од латинице више него обична промена писма. Зар не претпостављате да ће се овим гестом дискредитовати оно што је било највредније у Књижевним новинама? [...] Вероватно је да ћете у извесним круговима добити подршку и похвале [...] али нам је тешко да поверујемо да сматрате [...] да је дошло време да се наше националне и културне традиције провинцијално затварају у своје сопствене оквире, уместо да се отварају што је више могућно свим југословенским и другим културама

271 „Teze Gradskog komiteta SKS Beograda o idejno-političkoj poziciji „Književnih novina"", *Književne novine*, god. XX, br. 319, Beograd, 20. Januar 1968, 1–2, 11. О случају *Књижевних новина* пресек даје R. Vučetić, *н.д.*, 169–189.

272 „Čitaocima i prijateljima „Književnih novina"", *Književne novine*, god. XX, br. 343, Beograd, 21. decembar 1968, 1.

света? Коју културу ви имате на уму, српску, југословенску? Ако је тако у ком правцу се ви сада отварате, а у ком затварате? [...] није тешко закључити шта би у овом историјском тренутку такве промене могле да значе. У најбољем случају оне нас воде у провинцијализам и тесногрудост, а у најгорем – нетолеранцији или свакојаким разрачунавањима. Као научни и културни радници слободни смо да [...] вас замолимо да будете мудри и храбри и да поменуту одлуку повучете у интересу развитка наше културе [...]“[273]

Уредништво часописа у потпуности је, као апсурдну, одбацило аргументацију „праксисоваца“: неприхватљива је идеја да је латиница оруђе прогреса, а ћирилица оруђе реакције, као што је неприхватљива мисао да ћирилица значи затварање у провинцијално, културну изолацију. Кључни аргумент уредништва не одступа много од принципијелног полазишта *Предлоīа за размишљање*: „Сложићете се са нама да је било какав прогрес незамислив без права личности и народа на слободан избор средстава за изражавање, а ту, поред језика, спада и писмо.“[274]

Пет мишљења о српском писму

Напротив СР Србији, где су и М. Жанко са југословенском и они са српском платформом били уђуткани, у

273 „Redakcijskom odboru „Književnih novina““, 23. 12. 1968, *Књижевне новине*, год. XXI, бр. 344, Београд, 4. јануар 1969, 2. Писмо су потписали: Јован Аранђеловић, Вељко Корач, Александар Крон, Александра Марјановић, Михаило Марковић, Војин Милић, Драгољуб Мићуновић, Зага Пешић Голубовић, Никола Поткоњак, Светозар Стојановић и Миладин Животић.

274 „Невиност писма“, *Књижевне новине*, год. XXI, бр. 344, Београд, 4. јануар 1969, 3.

СР Хрватској је дуготрајан процес уставних промена досегао врхунац тзв. масовним покретом (МАСПОК), којег бисмо за ову прилику оценили завршном фазом политике хрватског државног права остваренога на основама АВНОЈ-а. У атмосфери растућег вербалног, па и физичког насиља, језичко питање и његово решење према тезама из *Декларације* било је филолошки и лингвистички продубљивано и демократизовано. Суочена са ескалацијом која би представљала отворену контрареволуцију, тиме и адекватан одговор савезне идеолошке државе, хрватска страна показала се осетљивијом и спремном на уступке. Део Срба у Хрватској је преко тада активног листа *Просвјета*, претекавшег од српских националних културних институција према одлукама ЗАВНОХ-а, захтевао права које су тражили Хрвати: име и статус српског језика, али и његовог ћириличког писма. Добрим бројем сведоци злочина НДХ, који су тада чинили ЦК СКХ, те су захтеве смотрено тумачили. Предлагали су, црпећи из историје српског питања, флексибилније основе. Већ 13. фебруара 1971. године, кроз изјаву Председника ЦК СК Хрватске Савке Дабчевић Кучар, права Срба су афирмисана: тиме је била решена кључна замерка о недемократичности хрватских језичких захтева. Прихваћено је начело, али је језик, будући ијекавским, код многих у дебати свеједно сматран хрватским.[275] Предлог руководства СР Хрватске, међутим, није имао ко да прихвати: оцену из 1967. године, коју је узео са основу политике у том питању, ЦК СК Србије ни 1971. није ни за живу главу желео да мења.[276]

275 П. Ивић, „Преокренути језички фронтови“, *Књижевне новине*, год. XXIII, бр. 402, Београд, 1. новембар 1971, 1–2.

276 „Savez komunista Srbije je svojevremeno osudio tzv. „Predlog za razmišljanje“ kao manifestaciju nacionalističke politike, kao pokušaj da se u oblasti lingvistike proture nacionalistički velikosrpski interesi. Taj predlog nije bio lingvistički, već prevashodno, politički akt. Nema nikakvog razloga da dezavuišemo ovakvu ocenu „Predloga za razmišljanje“. I

Хрватска страна је подигла улог. *Изјавом Матице хрватске* од 16. априла 1971. године, којој се одлуком годишње скупштине 8. маја придружило Хрватско филолошко друштво, те посебном изјавом од 10. маја и Институт за језик ЈАЗУ, одбачен је *Новосадски договор.* Дакле: хрватскосрпски језик. У аргументацији, Матица хрватска је изнела да се *Новосадски договор* „показао неприкладан да се на њему заснују равноправни језички односи" међу равноправним књижевним језицима:

> „Polazeći od uopćene izjave o jezičnom jedinstvu, on je od samog početka omogućivao samovoljna tumačenja pa i takva koja niječu samobitnost hrvatskog književnog jezika i tobože oslobađaju obveze da se poštuje njegova prostorna i povijesna cjelovitost. Zbog takvih se tumačenja Novosadski dogovor pretvorio u sredstvo za opravdavanje jezične neravnopravnosti i za nametanje srpskog književnog jezika ekavskog tipa. […] Zbog svega toga Matica hrvatska odriče se Novosadskog dogovora smatrajući ga bespredmetnim i nevažećim, jer ga je i povijesna zbilja već opovrgla, upravo kao i Bečki dogovor prije njega."[277]

На шта је Институт за језик ЈАЗУ додао да њиме нису решени проблеми због којих је био усвојен, да је пут ка решењу „да се за хрватски књижевни језик израде нормативни приручници основани на хрватској језичкој традицији и пракси", к томе и да:

---

ranije i danas to je platforma suprotna platformi Saveza komunista Srbije. Zato bi svaki pokušaj reafirmacije stanovišta izraženih u tom predlogu Savez komunista Srbije video kao dejstvo s nacionalističkih pozicija i kao akt sračunat na podrivanje dosledne i jasne političke orijentacije Saveza komunista u razvoju i ostvarivanju politike pune nacionalne ravnopravnosti svih naroda i narodnosti u našoj zemlji." Навод из „Вечерњих новости" од 25. фебруара 1971. према: S. Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd, 1987, 94.

277 „Izjava Matice hrvatske", *Jezik*, god. XVIII, No. 5 (1970/71), Zagreb, lipanj 1971, 139.

„Novosadski dogovor je u Hrvata bio shvaćen kao dokumenat koji će osigurati ravnopravnost ijekavskog i ekavskog narječja i pravo da svaki narod zove svoj jezik svojim imenom, a u službenoj upotrebi da se ističu oba narodna imena, nasuprot dosadašnjoj praksi administracije saveznih ustanova koje su upotrebljavale samo naziv srpski. […] Institut za jezik […] Novosadski dogovor smatra nevažećim, pogotovu kad danas u ustavnim amandmanima ima svaki naš narod sigurne garancije za nacionalni razvitak kako na ekonomskom tako i na kulturnom, pa i na jezičnom polju.“[278]

Из тога следи да одговорност за изостанак новог српско-хрватског договора, макар на нивоу вековног проблема националних језика и њихових писама, пада на Марка Никезића и Латинку Перовић, не на Савку Дабчевић Кучар. Показало се да су, када се све сведе, Б. М. Михиз, редактори и потписници *Предлоīа за размишљање* били у праву: проблем је у латиничкој екавици, српски језик је његовим писмом – за оба изговора – требало одвојити од хрватског. Проблем је – ту налазимо дубоку иронију – практично враћен на време пре настанка хрватско-српске коалиције, са једном разликом. Уместо од Беча и Пеште, Хрвати име и државни статус језика (писмо се подразумева) траже од Београда; уместо од Беча и Пеште, Срби исту ствар (уз додатак писма, јер се више не подразумева) траже од Београда.

У преломној 1971. години у СР Србији је постојало, колико је могуће да их систематизације ради разлучимо, пет приступа питању писма за Србе у СФР Југославији. Сва су, у основним линијама, изречена у дебати на 64-ој редовној годишњој скупштини Српске књижевне задруге одржаној 17. маја 1971. године. У приступу сте-

278 „Zaključak Hrvatskoga filološkog društva”, *Jezik*, god. XVIII, No. 5 (1970/71), Zagreb, lipanj 1971, 138–193.

нограму те скупштине, којег узимамо за основни извор, не треба из вида испустити да су *Изјава МХ* и *Закључак ХФД* учесницима, извесно је, били познати. Такође, да је ЦК СК Србије био оштро противан критици предлога амандмана на устав, нарочито у делу који се односио на српско национално питање. Током јавне расправе правних стручњака о предложеним изменама устава СФРЈ, одржане 18, 19. и 22. марта исте године, професор Правног факултета Михаило Ђурић у аргументацију је увео и положај ћирилице, као део питања права на националну културу:

> „У СР Хрватској и СР Македонији српски народ нема никаквих посебних Уставом загарантованих права на национални живот. Та права му нису дата с на изглед умесним и безазленим образложењем да му нису ни потребна, будући да су Срби у Југославији народ, а не национална мањина, односно народност у смислу садашње терминологије. У СР Босни и Херцеговини, иако чини већину становништва, српски народ фактички нема могућности ни да се служи својим ћириличким писмом, што је само један од спољних знакова његове издвојености из целине националне културе којој припада. А у СР Црној Гори српски народ нема право ни на властито национално име, или се бар то право оспорава оним, никако малобројним, Црногорцима који се осећају Србима."[279]

Партија којом су руководили „либерали" реаговала је брзо и репресивно. Већ на дан одржавања скупштине СКЗ, Окружно јавно тужилаштво „због написа којима се износе алармантна тврђења, а којима се изазива узнемирење грађана" забранило је растурање научног часописа *Анали Правног факултета* бр. 3/71: један од

279 М. Ђурић, „Смишљене смутње", *Анали правног факултета*, год. XIX, бр. 3, Београд, 1971, 232–233.

цитата у образложењу био је управо овај навод.[280] Забрањивано је и растурање појединих бројева *Књижевних новина*.[281] То је, разумљиво, могло да има утицаја на рад скупштине, али није могло да спречи да се чује глас и аплаузи подршке ставовима који су ишли у прилог тезама *Предлога за размишљање* и професора Ђурића. Јавни отпор ће утихнути са гушењем „црног таласа" у кинематографији и пресудама којима је 1972. године на робију послат најпре филозоф, за њим и дипломац-режисер Лазар Стојановић (1973, због филма *Пластични Исус*).

У уводној речи седнице, Добрица Ћосић је говорио о угрожености културе Срба и њих самих као народа, не поменувши ћирилицу нити једном речју;[282] о штетном потискивању југословенства; да „никаква искушења не треба да нам помуте тежњу за зближавањем, прожимањем и уједињавањем са свим југословенским, балканским, европским кутурама" те, приводећи закључку, „данас само за себичњаке и подлаце не поставља се питање: шта смо спремни да жртвујемо култури и будућности, да Светозарева „Србија на истоку" буде Србија у читавом свету."[283] Дебату о положају ћирилице изазвао је Ђорђе Трифуновић заступајући *национално мишљење*, којега је поред круга људи изван Партије делио и значајан број комуниста.[284] Основне идеје *Предлога за размишљање* препознају се, попут духа и правца расправа вођених у

280 „Обавештење читаоцима", *Анали правног факултета*, год. XIX, бр. 4, Београд, 1971, 471, 474.

281 Због одговора хрватском књижевнику Крсти Шегедину. В. Мајсторовић, „У основи је борба против шизматика", *Књижевне новине*, Београд, 1. август 1971, 3.

282 „Говор председника Добрице Ћосића", *Гласник Српске књижевне задруге*, год XXVI, Београд, 20. јун 1971, 4–9.

283 *Исто,* 9.

284 То што је било уочљиво и у случају *Предлога за размишљање:* партијски и непартијски потписници равномерно су распоређени.

то време, у аргументацији коју је изнео говорећи о делатности СКЗ:

> „С друге стране – не треба се устручавати то рећи – СКЗ треба да искористи жудњу и потребу тренутка за српском књигом и књигом писаном ћириличком азбуком. (Аплауз!) [...] При томе треба имати на уму и отворено рећи чињеницу да су делови српског народа у двема републикама, скоро би се могло рећи, лишени свакодневног уобичајеног обавештавања и животног комуницирања ћирилским писмом. (Аплауз!) То никако неће значити затварање према другим културама наше земље [...] Други би био сарадња са културним и сличним организацијама у другим републикама; нарочито са Српским културним друштвом „Просвјета“ из Загреба (Аплауз!) које је прегалац на откривању, чувању и ширењу културе и културне баштине српског народа и ћирилског писма. А ако пођемо од факта једностраног одрицања од Новосадског договора, чак и од Бечког договора, онда се поставља питање обезбеђивања егзистенције српског језика и српског правописа у СР Хрватској. (Аплауз!)“[285]

Одговарајући на идеје националне струје, историчар културе и потпредседник СКЗ Војислав Ј. Ђурић, пожурио је да каже да: „у предлогу друга Трифуновића има једна велика опасност по српску културу: затварање у ћирилицу“ будући да је српски народ „и екавац и ијекавац, али и ћириличар и латиничар, од памтивека.“ Према његовом мишљењу, било би „врло опасно инсистирати на једном писму“, а када је реч о проблему прогона ћирилице „треба дићи свој глас, али не да српски народ врши заузврат прогон латинице, која је такође његово писмо.“[286]

285 „Душан Тифуновић“, *Гласник …*, 25.

286 „Војислав Ј. Ђурић“, *Гласник …*, 25.

Други правац називамо *скерлић-ранковићевско мишљење* о ћирилици као сметњи националној интеграцији Југословена и неометаном функционисању федерације. Током пет година, од Брионског пленума до дебате у Српској књижевној задрузи, струја је изгубила политичку моћ. Али, латиничко-екавски псеудостандард, према Уставу 1963. године, свеједно је примењиван у војсци. К томе, без икакве формалне одлуке, све више у Србији. У средишту овог, у друштву утицајног мишљења, налазимо идеје стварног аутора Скерлићевог дописаног питања о писму, које налазимо и код „праксисоваца": ћирилица је средство изолације српске културе. Ту основну мисао, на специфичан начин протумачену, називамо и *природно-математичким мишљењем,* налазећи је у речима водећег математичара Ђуре Курепе:

> „Наиме, ради се о питању ћирилица-латиница и равноправности писама. Свакако, формално су писма равноправна. Међутим, то је тек формално, јер у саобраћају, у музици, у науци, у техници сви народи употребљавају латиницу. Али треба поћи од чињенице, што је, уосталом друг председавајући рекао, да се велики број Срба служи више латиницом. Сложићемо се једним и другим. [...] Моје је дубоко убеђење да непријатељи напретка Руса држе ћирилицу у Совјетском савезу, а да би Совјетски савез највише добио преласком на заједничко писмо. Што се тиче конкретно наше ситуације, мислим да би било оправдано да Српска књижевна задруга издаје своја издања измешано, и на ћирилици и на латиници. Ми смо данас сведоци да има неког поларизовања што се тиче тога писма и да нема смисла да нас та небитна ствар цепа односно да нас изолује од појединих других људи и скупина ... [...] У интересу је нас Срба да дођемо до јединства писма. То је моје дубоко убеђење."[287]

287 „Ђуро Курепа", *Гласник* ..., 25–26.

Четврто мишљење о положају ћирилице називамо, због порекла и правца његовог развоја, *институтско мишљење*.[288] Суштину тог национално-југословенски мотивисаног и репресивном политичком тренутку у Београду прилагођеног мишљења изнео је Павле Ивић, како у записнику скупштине СКЗ, тако и у књизи *Срйски народ и њеїов језик* (1971). У његовим речима сажета је политика, колико год изнуђена, која ће по статус и употребу ћирилице имати тешких и дуготрајних последица. Не само стога што ће, поставши главним и толерисаним српским опозиционим током до самог распада СФРЈ *националну мисао* потиснути на маргину, већ стога што ће по себи национално-културни интегративни/дистинктивни чинилац, писмо, супротставити културном јединству Срба у Југославији. Ивић је тврдио да постоји научна истина са једне и „демократизам" са друге стране: научна истина треба да претегне. Научна је истина да је српскохрватски књижевни језик „један језик" без обзира на разлике: „овакав књижевни језик код Срба у Хрватској одговара њиховом народном дијалекту" и близак је књижевном језику у СР Босни и Херцеговини, „одакле порекло води главнина српског живља у Хрватској." Разлика према хрватском, какав се издваја, минимална је и претежно терминолошка. Научна је, такође, истина да се језичкој диверсификацији „код нас придружује и алфабетска." Та двострука предвојеност српској култури доноси много проблема, али интервенција из Србије која би водила промени постојећег стања не би била ни

288 Овде уводимо „институтско мишљење" чиме, прецизности и јасноће ради, ревидирамо раније уведен израз, тј. поделу на скерлић-ранковићевску, природно-математичку, националну, *инсйитуционалисйичку* и државнопартијску, у: С. Стефановић, „О јавној употреби језика и писма", *Векови*, 2/2015, Андрићград, 2015, 113–117. Томе је више узрока, али кључно је што ту мисао овим додатно везујемо за Павла Ивића и њему близак круг сарадника у Институту за српски језик и књижевност САНУ.

оправдана, ни легитимна, нити усвојена (поред осталог и зато што је „слобода кретања западнијих Срба ограничена потребом да се не издвајају сувише из амбијената у којима живе"). Свака интервенција која би водила мењању „постојећег стања ствари" била би неприхватљива, пошто свака средина има право „да се служи оним језиком и оном азбуком којима је навикла или којима жели". Легитимне су „само оне промене до којих долази без наметања споља, путевима природног, спонтаног развоја или евентуално свесном вољом етничког колектива о којем се ради". Реалност, од слободе кретања до чињенице да веома велики број Срба живи „ван основне јединице српског народа, која се назива ужом Србијом", томе намеће одређена ограничења. Циљ је очување јединства националне културе: нема разлога „да ширину замењујемо неговањем некакве аутохтоности". Што су мање разлике међу републикама, то ће тај задатак бити лакше остварив. Не треба се издвајати ни именом језика, јер српскохрватски је у употреби у Босни и Херцеговини и Црној Гори.[289]

Војислав Ј. Ђурић је, противећи се Ђорђу Трифуновићу, рекао да до тада „бар у историји српског народа" није било инсистирано на једном писму.[290] То није било тачно. Тачно је, међутим, да до његовог времена никада није било инсистирано *на двама писмима* за српски језик. То је у описаном контексту, у изнудици, учинио Павле Ивић и свакако не само у своје име.

> „Целовитости српске културе не иде на руку ни наша двострука предвојеност, она азбучна и она у наречјима књижевног језика. Из ове стварности могу и неопажено проистећи тешке консеквенце, такве као узајамно нечитање источних и западних Срба које би водило расцепу

289 „Павле Ивић", *Гласник …*, 26–28.

290 „Војислав Ј. Ђурић", *исто*, 25.

> у српској култури. Да би се ово спречило, потребно је много мудрости и стално бдење. Свака искључивост, неделикатност или немар могу нам се тешко осветити. Потребно је да до сваког Србина допре истина да Срби имају две азбуке, ћирилицу и латиницу, и два наречја књижевног језика, екавско и јекавско, и да сви треба да познајемо, волимо и негујемо обе азбуке и оба наречја. На нашим школама лежи задатак да свест и знања о свему овоме усаде у сваког ученика, а на културним делатницима је да објашњавају и нашој јавности."[291]

Двоазбучност као интегративни чинилац српске културе у југословенском оквиру – на штету ћириличког интегративно/дистинктивног – зависи о балансу употребе обају писама у свим крајевима у којима Срби живе јер:

> „Али у мери у којој се Срби служе само једном или само другом азбуком, то је тешка препрека која неминовно отуђује припаднике истог народа. Ово, наравно не значи да је време да се одлучујемо за жртвовање једне од двеју азбука – иако није искључено да ће време ставити на дневни ред и такав задатак."[292]

Кључна разлика између институтске и националне мисли налази се управо у овој тачки, у односу ћириличког писма према култури и језику. У датом моменту, Ивић је уз подршку Добрице Ћосића, о којој сведочи овај ванредно значајан документ, низ наслеђено-културно-симболичко-правно у потпуности подредио, попут Даничића, језичком: *срйскохрваћском језику* према *Новосадском доїовору*. Пошто га се хрватска страна одрекла, српскохрватски језик остао је као повезујућа датост за Србе из чијег су етничког корпуса, током тадашњег реформског процеса, као засебне нације, али унутар истог

291 П. Ивић, *Срйски народ и њеїов језик*, Београд, 1971, 222–223.
292 *Исйо,* 222–223.

језика, и формално издвојени Црногорци и Муслимани.

Та идеолошки национално-југословенски опредељена група у и око Српске књижевне задруге је, несумњиво, у разматрање морала узети развој језичке политике у СР Босни и Херцеговини. Тамо је изјава Извршног комитета ЦК СК БиХ од 27. марта 1967. године добила најпре лингвистичку разраду (*Закључци симпозијума о језичкој толеранцији,*[293] априла 1970.), а фебруара 1971. документом *Књижевни језик и књижевнојезичка политика*[294] и политичку платформу. Она се своди на четири кључна принципа:

„ 1. Прихватање хрватскосрпског, односно српскохрватског књижевног језика са свим разноликостима и варијантним разликама;
2. Отвореност према позитивним културним и језичким утицајима из свих република и свих културних средина нашег језика
3. Његовање аутохтоних књижевнојезичких и културних вриједности, које су заједничко благо свих народа БиХ и чине мост међу њиховим културама, тј. инсистирање на ономе што нас зближава и
4. Пуна слобода индивидуалног избора језичких изражајних средстава, без обзира на њихову варијантску маркираност у другим срединама."[295]

293 „Zaključci simpozijuma o jezičkoj toleranciji", Sarajevo 23–25. april 1970, y: M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike,* Budapest, 1999, 137–141.

294 „Književni jezik i književnojezička politika. Zaključci Komisije CK SK BiH za rad na daljem jačanju i razvoju međunacionalnih odnosa i međurepubličke saradnje, Komisije CK SK BiH za idejno-političko djelovanje u oblasti kulture i javnog informisanja, Komisije CK SK BiH za idejno-političko djelovanje u oblasti obrazovanja i nauke, Sekretarijata CK SK BiH i Izvršnog odbora RK SSRN BiH od 17. februara 1971. godine", *исто*, 142–155.

295 „Književni jezik i književnojezička politika", *исто*, 145.

Положај и употреба ћирилице већ су били одређени на седници ИК ЦК СК БиХ од 15. марта 1968. године. Партијски врх оценио је да наметање варијатности

> „[…] представља повреду права сваког човјека на слободан избор и употребу језичких изражајних могућности, његових облика, нарјечја и писма (латиничког или ћириличког) како у свакодневној употреби, тако у науци, публицистици и средствима јавног комуницирања."[296]

У потоњим одлукама питање употребе двају писама у СР БиХ, на основу одређења да су она равноправна, додатно је разрађено. Прецизирано је да је изговор ијекавски, те да су просветна тела, школа и издавачи школске литературе дужни да обезбеде да „ученици основне школе овладају и једним и другим писмом", али ученици средњих школа „могу потпуно слободно у настави употребљавати једно од два писма – по своме избору."[297] изузев на часовима српскохрватског/хрватскосрпског језика где су, као и у основној школи, наставници дужни да се наизменично служе обама писмима.[298] Услед специфичности ситуације у тој републици: „Пуним остваривањем језичке слободе у индивидуалном избору (у границама које не угрожавају туђе права и слободе) наша вишенационална заједница добиће много."[299]

На поменутој седници скупштине СКЗ став (и праксу) којег називамо *државнопартијским мишљењем* назначио је Живан Берисављевић, пречански кадар, представник нове генерације руководилаца без борач-

296 „IK CK BiH, Ocjena stanja u oblasti jezika u BiH", *исто*, 136.

297 „Zaključci simpozijuma o jezičkoj toleranciji", *исто,* 140.

298 „Prosvjetno-kulturno vijeće Skupštine SR BIH. Zaključci o književnojezičkoj politici u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti", *исто,* 140.

299 „Književni jezik i književnojezička politika", *исто*, 151.

ког стажа, статуса и одличја, али са довршеним основним студијама на Вишој партијској школи,[300] тадашњи републички секретар за културу. За разлику од М. Вукоса и М. Друловића који су се четири године раније, на седници УКС од 19. марта 1967, једва изборили да саопште став Партије, он је наступио са висине њене моћи. „Занимљиву дискусију" о језику назвао је „очигледно бесперспективном са становишта данашњег завршетка", подржавши предлог да се сазове скуп на ту тему. Глатко је одбацио и уводну реч Добрице Ћосића, свакако безмерно значајну за историчаре националне културе и Југославије, јер „и други постављају та питања на сличан или други начин и дају различите или мање или више идентичне одговоре" позвавши на озбиљније, и са више „интелектуалних шанси од ове коју пружа вечерашњи разговор", консултације („да се сретнемо и разговарамо"). Укратко, његов говор није била очајничка одбрана партијске позиције, већ демонстрација силе. Допала му се нарочито, и за њу ће се залагати, „интонација ... којом се пледира за сарадњу", што је још један велики посао Српске књижевне задруге, да би из те наклоности прешао на суштину, која се начелно односи и на писмо:

> „Мислим да би било врло погрешно ако бисмо чињеницу што у интегралном бићу нашег народа живе значајни делови других народа, југословенских и других суседних, и обрнуто, што значајни делови српског народа живе у већим целинама наших југословенских народа, ако бисмо ту чињеницу искористили, или, боље речено, ако бисмо насели тенденцији да та чињеница буде јабука раздора. Мислим да педоаје који је овде од почетка дат ... искористимо у интересу повезивања култура и народа"[301]

300 Данашњи Факултет политичких наука.

301 „Жика Берисављевић", *Гласник Срйске књижевне задруїе*,

Док је институтска струја предлагала језичку политику с обзиром на токове у СР Хрватској и политику у СР Босни и Херцеговини, државнопартијска је, полазећи са своје антинационалистичке доктрине, платформу примерену националним приликама у СР БиХ усвајала[302] као средство идеолошко-политичког обрачуна са непријатељем.[303] Језгровите елементе за разумевање државнопартијске мисли у односу на писмо и идеју његове службености налазимо у закључном делу ванредно значајне анкете *Свеūа* из октобра – новембра 1971. године.

год XXVI, Београд, 20. јун 1971, 28–29.

302 „Izlaganje Marka Nikezića, Predsednika CK SK Srbije na sastanku Republičkog aktiva SR Bosne i Hercegovine, 11. novembar 1970. Republike su u osnovi i po pravilu nacionalne države jugoslovenskih naroda", у: L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2003, 184–190.

303 „Šovinizam je moguć uza sve popuštanje i izvesne međurepubličke i međunacionalne kurtoazije. U tom smislu: mi vas nećemo dirati, vi nas ne dirajte. Ali svaki će da gaji one biljke koje ima kod sebe, ne govoreći jedni o drugima. To je osnova, suštinski ista osnova – mada ti ljudi to ne moraju razumeti – na kojoj ovi iz „Deklaracije" i „Predloga za razmišljanje" potpuno jedan drugom ne samo odobravaju, nego su spremni jedan drugom da izdaju sertifikat o isključivoj nadležnosti da svaki u svojoj sredini rešava ta pitanja. Jer to implicira da i on u svojoj naciji ima to isto pravo. Prema tome, oni će biti nadležni i odlučivati kad će da nas posvađaju, a kad da nas mire i pod kojim uslovima. Ja malo stvari uprošćavam i generališem, ali mislim da suštinski to tako stoji i da se takve stvari kao što su „Deklaracija" i „Predlog za razmišljanje" i zasnivaju na tome što se dopušta da u jednoj nacionalnoj sredini u bazi rastu stvari ove vrste, koje ne moraju odmah biti agresivne, ne moraju ni u čemu preći granicu kućnog reda. Ne moraju biti agresivne u smislu da se zakače za nekog u drugoj republici. Ali se postepeno vrši jedno zaokrugljivanje na nacionalnoj bazi, koja onda mora dobiti nacionalistički karakter. Mi, pa mi, a onda je sve spremno za sukob. Onda tu treba samo varnica. Tako da ne bih te stvari gledao kao bezazlene." „Izlaganje Marka Nikezića na sastanku sa direktorima i glavnim urednicima listova, radija i televizije, 23. novembar 1970. godine. Nacionalni faktor – trajni problem Jugoslavije", у: L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2003, 196–197.

Суштину тог правца изнела је секретар ИК ЦК СК Србије Латинка Перовић:

> „Искључивост у свему, па и у питањима језика и писма, осиромашује. Досадашње потискивање ћирилице, ако се о томе може говорити, не треба да буде замењено њеним проглашавањем за званично писмо у Социјалистичкој Републици Србији и потискивањем латинице. Оба писма су равноправна. Предности су на страни оне средине која то у пракси омогући. Демократској оријентацији нашег друштва у свему, морала би одговарати равноправност и најшира толеранција у језику и писму. Демократско је право сваког појединца да се служи писмом којим жели. Интерес је, шта више, цивилизованог грађанина да упозна и да се користи и једним и другим писмом, као што је то до сада најчешће био случај. Што се, пак, тиче школа, произвођача писаћих машина и организација и институција које комуницирају с људима – њихова је друштвена и политичка обавеза да осигурају уставна начела о равноправности језика и писма."[304]

За разлику од институтске мисли, овде је равноправност писама аксиоматског карактера. Није реч о јединству српске културе, већ о демократској оријентацији друштва Србије у духу југословенства као своје врсте интернационализма.

Интересантно је посматрати политичке и културалистичке елементе те мисли-праксе, како су је изрекли и остали испитаници у том, закључном, наставку анкете. Марко Чанадановић, председник Покрајинског комитета СК Војводине, држећи се слова већ абортираног *Новосадског договора,* сматрао је да сви у Југославији треба да савладају „само педесет знакова", да ваља настојати

304 З. Кордић, „Две азбуке двоја отворена врата", *Свет*, бр. 787, Београд, 4.

да сви науче оба писма. Није проблем у писмима, већ у неписмености и недостатку читалачких навика, стога би „препирке ћирилица или латиница биле [...] равне трагикомедији, поготово ако би се водиле у националној одећи.“[305] Александар Бакочевић, потпредседник Републичког извршног већа (владе) Србије нагласио је да треба поћи од „елементарног“ уставног начела[306] о равноправности обају писама „што омогућава слободну употребу једног или другог, зависно од конкретних потреба и околности“. Нема потребе да се питање употребе ћирилице драматизује, не треба слушати оне који оптужују да се она свесно своди на другоразредно писмо, он не мисли „да се треба повлачити под притиском који би хтео просто да нас натера да се служимо искључиво ћирилицом, да нас потискује у византинизам.“[307] Председник Уставног суда СР Србије др Јован Ђорђевић није изрекао нити једну за професију везану или из ње проистекавшу или произилазећу мисао. Зато је, са становишта тумачења идеолошко-политичког оквира у којем се развијала државнопартијска мисао, његова дугачка изјава, из које преносимо сасвим мали део, кудикамо драгоценија:

> „Дужност је једног просвећеног социјалистичког јавног мњења а тиме и културне политике и науке ослобођене бирократизма и национализма да утичу на стварање таквог јавног мњења и тиме здраве и чисте моралне климе у друштву. [...] Ствари се не чисте конфронтирањем с позиција „сопствене бирократије“ национализма и затвореног културног круга. [...] Ако обрнуто чинимо [...] само компликујемо одно-

305 *Исīто,* 4.

306 Ово начело није било уставно дефинисано, већ је изведено из дефиниције српскохрватског као службеног језика

307 *Исīто,* 4.

се, отежавамо да се остваре праве културне и националне својствености и вредности и спречавамо да се оне превазилазе у једном интегрираном и напредном друштву.“[308]

Ћирилица у уставном лимбу: језик у јавној употреби

Током месеци у којима је развијано и проглашено издвајање књижевног (стандардног) хрватског језика појавио се, логично, и захтев за регулисањем његовог правног положаја. У складу са хрватским државно-правним традицијама захтевана је, у склопу уставних реформи, и његова службеност.[309] Како смо већ на-

308 *Исто,* 5.

309 „Norme hrvatskoga standardnog jezika ustanovljavaju se prema njihovoj usklađenosti s reprezentativnom i njegovanom hrvatskom jezičnom praksom i s ustaljenim hrvatskim jezičnim naslijeđem, prema njihovoj prilagođenosti sustavu hrvatskoga jezičnoga standarda i prema njihovoj funkcionalnoj i uporabnoj vrijednosti za izgrađivanje i bogaćenje toga standarda. Norme se utvrđuju istraživanjima i potvrđuju samim hrvatskim jezičnim osjećajem, a služe njegovanju, razvijanju i usavršavanju standardnoga jezika, što je potreba svakoga društva i naroda, pa su zato i hrvatskomu narodu potrebne ustanove posvećene kulturi jezika i njegovu znanstvenom proučavanju, a hrvatske škole treba da omoguće mladim naraštajima da hrvatski standardni jezik usvajaju i njeguju s istom ljubavi, rodoljubljem i ponosom s kojim su ga naši predci izgrađivali i nama namrli. Kako bi pak standardni hrvatski jezik mogao u punoj mjeri i svestrano vršiti funkciju nacionalnoga jezičnog sredstva za sve više oblike javnoga života u hrvatskome društvu, ono mu mora osigurati službeni položaj u SR Hrvatskoj kao nacionalnoj državi hrvatskoga naroda. Taj položaj neće ugrožavati ravnopravnost drugih jezika i jezičnih oblika koji se upotrebljavaju u SR Hrvatskoj kao domovini, državi i samoupravno-socijalističkoj zajednici svih narodnih skupina što je naseljavaju, ali će hrvatskomu jeziku osigurati ravnopravnost u jugoslavenskoj, slavenskoj, europskoj i svjetskoj zajednici ljudskih jezika.” D. Brozović, „Deset teza o hrvatskome jeziku. O ključnim pitanjima hrvatskoga književnog jezika“, у: *Deklaracija o nazivu i položaju*

поменули, хрватска страна била је спремна на уступке. Понуда из фебруара пратила је главне линије захтева изречених у *Предлоїу за размишљање*, а тако је било и након одбацивања *Новосадскоī доїовора* аргументацијом на линији *Декларације*. То је јасно видљиво у предлогу амандмана на устав СР Хрватске који су 23. августа 1971. године објављени у загребачком *Вијеснику*:

Амандман IV

1. Равноправни су народи и народности у СР Хрватској.
2. Ради остварења равноправности Срба у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик и писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање на својем језику и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама.
Осигуравају се увјети за слободно изражавање националних особености Срба у Хрватској.
Срби у Хрватској размјерно су представљени у представничким и другим органима који обнављају функције власти.

Амандман V

1. Закони и опћи прописи и други акти републичких органа и организација објављују се у „Народним новинама“ на хрватском, односно српском језику (Срба у Хрватској), латиницом и ћирилицом.
2. У СР Хрватској аутентични су текстови савезних закона и других савезних опћих аката који су објављени у „Службеном гласнику СФРЈ“ на хрватском језику.
3. Поступак пред судовима води се на хрватском, односно српском језику. [310]

hrvatskog književnog jezika. 1967–1997, Građa za povijest Deklaracije. Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1997, 18.

310 Б. Брборић, „Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења“, *О језичком расколу*, Београд, 2000, 273.

Овај ванредно значајан предлог доказује да је ЦК СКХ Савке Дабчевић Кучар био спреман и вољан да Србима и Југославији плати цену издвајања хрватског језика. Овим предлогом се језику и писму Срба – премда се издваја локални ијекавски од екавског изговора, али се назива *срӣским језиком* – у СР Хрватској даје званичност у уставно-правном и издвојеност у филолошком смислу, а Србима у Хрватској паритетно представљање и културно-образовна аутономија.[311] Остаје непознато – домаћој литератури то није било предметом – у којикој су мери на формулисање оваквог предлога амандмана утицаја имали противљења (национална струја) и компромиси (институтска струја) у Београду, колико стање духова међу локалним Србима, односи међу разним мишљењима унутар СК Хрватске и његовог ЦК, или општа атмосфера у којој је све мање успешно спречавано насиље претило да се измакне свакој контроли. Без обзира да ли је иза тог предлога задњих мисли било, или су оне изостајале, и он је био на столу и током октобра те године: у амандманима на савезни устав налазила се одредба којом су републике добијале право да одређују службени језик, али је „остала на снази одредба о праву народа Југославије на наставу на свом језику у свим републикама.“[312]

Питање положаја српског језика, тиме и ћириличког стандарда, решио је Јосип Броз Тито током 21. Седнице председништва ЦК СКЈ, сазване за 1–2. децембар 1971. године на државном ладању у Карађорђеву. Интервенција је ишла у корист максималистичке струје у ЦК СКХ. То је у коначној солуцији, без отпора у насиљем упреподобљеном Београду, довело до, према осталим штокавским ре-

311 О бројним отвореним питањима, несугласицама и сукобљавањима и поводом овог предлога амандмана види: „Који језик – чија историја“, *НИН*, Београд, 28. новембар 1971. у: . Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990, 687–692.

312 П. Ивић, „Преокренути језички фронтови“, *Књижевне новине*, бр. 402, Београд, 1. новембар 1971, 2.

публикама дистинктивне, формулације у Амандману бр. V на Устав СР Хрватске од 16. фебруара 1972. године, који је без измена унешен у Устав СР Хрватске из 1974. године:

„Чланак 138.:

У Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној је употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски.
Законом, статутима друштвено-политичких заједница и другим самоуправним актима организација удруженог рада те других самоуправних организација и заједница осигурава се у јавном животу остваривање равноправности језика и писама народа и народности на подручјима на којима живе и утврђују се начин и увјети примјењивања те равноправности.
Припадници народа и народности имају право на употребу својег језика и писма у остваривању својих права те поступку пред државним органима и организацијама које обављају јавна овлаштења.“

Суштина тог члана не може да се разуме ако у обзир не узме да је чланом 137 Устава СР Хрватске:

„ […] зајамчено [...] сваком народу и народности и право да у складу с потребама заједничког живота, социјалистичког развоја и учвршћивања братства и јединства слободно и равноправно употребљава свој језик и писмо, да језик назива својим именом, да развија своју културу, одгој и образовање на својем језику […]
Ради остваривања права на слободну употребу језика и писма те изражавања и ширења своје културе народности могу оснивати организације.“

Дакле, народно и мањинско право је гарантовано *у складу с йотребама* (које утврђује ЦК СК Хрватске), с тим да је право оснивања организација остављено само

народностима (националним мањинама). Потребе заједничког живота већ су довеле до гашења *Просвјете*.[313] Одустајање од афирмисаног појма „службености“ у корист правно изузетне „у јавној употреби“ у члану 138 није само једна у низу специфичности правног система СФРЈ, знаног са високог нивоа терминолошке оригиналности. Разумљиво је тек ако се у обзир узме да је чланом 263 Устава СФРЈ регулисано да се савезни закони и акти објављују у службеном гласнику СФРЈ „на језицима народа Југославије утврђеним републичким уставима“. С тим је у вези члан 293. у уставу СР Хрватске који одређује да се правни акти у савезном гласнику објављују „на хрватском књижевном језику, латиницом“, а републички (члан 292) латиницом и ћирилицом. У читавој конструкцији положај ћирилице је посебно интересантан. Будући да је за хрватски књижевни језик дефинисано латиничко писмо, што је норма још од првог хрватског правописа Ивана Броза, *Народне новине* су биле штампане хрватским књижевним језиком пресловљеним на модерну српску ћирилицу. Овакво решење је, највероватније, сковано у периоду октобар-децембар 1971. године. Извршилац је био један из проширеног круга потписника *Новосадског договора*, књижевник Мирко Божић, тада потпредседник Сабора и председник саборског Одбора за међунационалне односе. Већ 31. јануара 1972. године, на проширеном састанку актива СК књижевника Хрватске, проглашено је

313 „*У њој су најлошије прошли Срби у бившој Хрватској* (њихов је званични језик био „хрватски књижевни језик”, а његово једино културно друштво „Просвјета” потпуно је замрло 1971. г. да би одлуком Републичког секретаријата за унутрашње послове девет година потом било исписано из регистра постојећих с циничним образложењем да се укида због „неактивности”), *оставши без било какве заштите културног идентитета*.” Б. Брборић, „Српске социолингвистичке прилике у ретроспективи и српска језичка политика у новим државним околностима“, *С језика на језик*, Београд – Нови Сад, 2001, 102.

решење проблема српског језика у СР Хрватској: књижевни језик Срба у Хрватској је хрватски књижевни језик.

> „Језик Срба и Хрвата по типологији је исти језик. Хрватским књижевним језиком на новоштокавској и ијекавској основици написана су сва најбоља дјела хрватских и српских књижевника, научењака, публициста и других у Хрватској. Хрватски књижевни језик заједнички је и Хрватима и Србима у Хрватској с пуним обостраним поштивањем одређених специфичности, с пуном толеранцијом лексичког блага [...] Логично је да сваки народ назива језик својим именом. Одвајање и подвајање на националној основи или на самом имену језика сматрамо националистичким, сепаратистичким, односно унитаристичким тенденцама и манипулацијама [...] у контексту нашег става сматрамо да је непотребно у Хрватској наглашавати службеност језика.“[314]

Тешко достигнута уставно-правна норма *хрва̄тски или срйски језик*, усвојена у Сабору 1867. године, иза које су у зачетку увођења фонетског (Вуковог) правописа у Загреб политички стајали кнез Михаило и бискуп Штосмајер, а научно Ђура Даничић и ЈАЗУ, сведена је на назив народног језика, уместо стандардног *хрва̄тско-срйскоī*/*срйскохрва̄тскоī* према *Новосадском доīовору*. Друга специфичност овог решења је увођење израза „у јавној употреби” за хрватски књижевни језик којим се,

---

314 На шта се надовезује Владо Поповић: „A odgovor je, da uopćim stvar do krajnjih granica, na pitanje jezika za Srbe i za pisce srpske nacionalnosti samo jedan, naime, da se služe istim jezikom kao i Hrvati kada je riječ o štokavskom, odnosno novom štokavskom dijalektu i tu nije u pitanju nikakva asimilacija srpskog naroda u Hrvatskoj kako to hoće srpski nacionalisti s ove i s one strane Save, nego književni jezik zemlje koja je i njihova domovina i taj književni jezik drukčiji ne može biti jer su ga udahnuli još u danima djetinjstva, usisali takoreći s majčinim mlijekom.“ J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990, 958.

задржавајући садржај, замењује током МАСПОК-а захтеван термин „службена употреба". Почетком 1972. године термин „службена" био је политички неприхватљив. По усвајању Амандмана бр. V многи су, очигледно, разумели да је хрватски књижевни језик у статусу службеног. Формулација је била уистину необична, збуњујућа. Мирко Божић је, позивајући се на хуманистичке вредности марксизма и лењинизма, на седници РК ССРН Хрватске од 3. новембра 1972. године, пружио додатно образложење израза „у јавној употреби",:

> „Утврдивши име у јавној употреби и народно име језика Хрвата и Срба у Хрватској, Устав је само утврдио чињеницу. Живот ће дати дух и садржај језику. За нас су битне управо садржајне функције и димензије језика: знанствене, културне, социолошке, друштвене, комуникативне.
>
> У контексту тог става – хуманог, толерантног, културног – Устав и не наглашава службеност језика, иако говори о језику у јавној употреби. [...] Сви они који не би језик проматрали у тим опћељудским, марксистичким оквирима, творили би од њега средство манипулације (политичке, или политизиране, или политикантске манипулације) а управо то не би било у духу амандмана на Устав Социјалистичке Републике Хрватске."[315]

Изразу „у јавној употреби" језика начињеном да, преузевши му садржај, замени термин „службена употреба" за потребе заокруживања хрватске језичке самосвојности као елемента хрватске државотворне политике, у СР Србији је 1989. године додат наставак „и писма": питање употребе овог израза, премда расправљано, и данас је нерешено.[316]

315 М. Божић, „Језик и толеранција", *Политика*, Београд, 24. новембар 1972, 15.

316 С. Стефановић, „О јавној употреби језика и писма", *Векови*, 2/2015, Андрићград, 2016, 109–138. Такође: Полемика Р. Бугарски –

Насупрот томе, Уставом СР Србије („Уже Србије“) из 1974. године службена употреба српскохрватског језика једва да је дефинисана, а писма ни толико. У ставу првом чл. 146 одређено је: „У Социјалистичкој Републици Србији равноправни су језици народа и народности и њихова писма.“ Остали ставови тог, претходног и два потоња члана унутар одељка *7. Остваривање равноправности народа и народности* не одређују који је језик у СР Србији службен. Одредницу налазимо тек у одељку *Уставност и законитост*, где је у чл. 233. предвиђено: „Закони и други прописи и општи акти републичких органа [...] објављују се на српскохрватском језику [...]“; у првом ставу чл. 234.: „Закони и други прописи и општи акти републичких органа објављују се у Службеном Гласнику Социјалистичке републике Србије“; у првом ставу чл. 240.: „Државни органи и организације које врше јавна овлашћења воде поступак на српскохрватском језику.“[317] Насупрот томе, Устав САП Војводине језик и писма одређује у начелима устава, чланом 5: „У Социјалистичкој Аутономној Покрајини Војводини равноправни су српскохрватски односно хрватскосрпски, мађарски, словачки, румунски и русински језик и писма.“ Покрајини је већ током 1972. године и у том питању била дата законодавна надлежност.[318] Графикон показује да се та проме-

---

С. Стефановић у листу *Политика*, август-октобар 2017.

317 Детаљан преглед уставног положаја српскохрватског језика (након 1974. године користи се и термин „стандардна новоштокавштина“ којим је, због хрватског одбијања Новосадског споразума, требало да буду избегнуту сукоби око назива језика) у СФРЈ и СР Србији види Б. Брборић, „Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења”, у: *О језичком расколу,* Београд, 2000, 241–291.

318 „Скупштина Војводине ће ускоро, како се очекује, донети покрајински закон о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности у државним органима и организацијама које врше јавна овлашћења у Покрајини. После преу-

на снажно одразила на употребу ћирилице: удео књига штампаних тим писмом опада са 66,67 у 1972. на 31,91 процента у 1973. години.

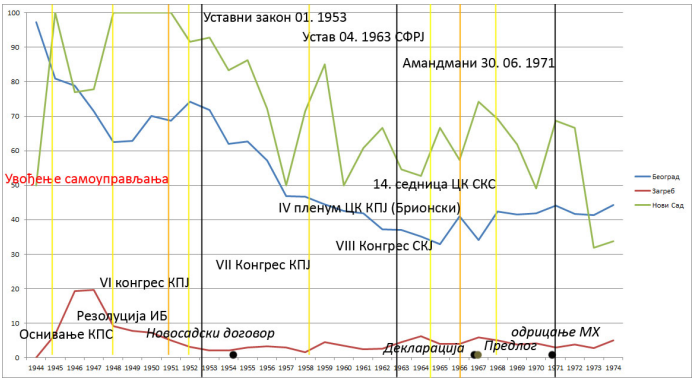

Графикон 6. Заступљеност ћириличких издања књига у Београду, Новом Саду и Загребу у периоду од 1944. до 1975. године (у политичко-правном контексту)

Потискивање ћирилице као културна политика СК Србије

Доступне расправе и монографије базиране на историјској грађи, као и нама до сада доступни документи, не указују на изворе којима би се, за период 1944–1967. године, могло цитатом доказати постојање политике потискивања употребе ћирилице у СР Србији и међу Срби-

зимања законодавне делатности, ово ће, како се сматра, бити један од најзначајнијих покрајинских закона. [...] Осим тога, предложено је да највише представничко тело Покрајине донесе и политички акт којим би се посебно указало на обавезе организација удруженог рада, месних и интересних заједница и других друштвених институција у спровођењу закона у својим срединама.“ „Равноправна употреба језика и писама“, *Политика*, Београд, 13. новембар 1972, 5.

ма у Југославији. На располагању су нам само посредни докази. Статистике за тај период, с обзиром на природу и идеолошке основе комунистичког режима у националном питању, међутим, указују да је таква политика постојала и да је спровођена. Могуће је утврдити да је политиком југословенског интегрализма на унионистичкој (идеолошки: унитаристичкој) скерлићевској латиничко-екавској основи српска („Вукова") ћирилица била неравноправна у техничком погледу (писаће машине, штампарски слог и сл.), у администрацији, издаваштву, у најутицајнијим медијима (филм, телевизија). Наметање латинице као федералног писма одражавало се на трговачка предузећа и на робу: постала је пословни стандард (што је и данас). Такође, да је на самом почетку завршне фазе процеса распада *Новодсадскоī доīовора* (1967–1971) ћирилица идеолошки оцењена као исказивање шовинизма уколико се инистирало на искључивој вези са српским (или српскохрватским) језиком обају изговора и правним положајем Срба и њихове културе у СФР Југославији. На културолошком нивоу, најкасније од 1968. године схватана је као природним путем нестајућа у општем културном и технолошком развоју, те као средство изолације од општих културних токова и културне размене међу југословенским народима. Коначно, у складу са тумачењем *Новосадскоī доīовора* тадашњег ЦК СК Србије, ћирилица је узимана за начелно равноправну на нивоу појединачне слободе у избору писама, укључујући и употребу у институцијама (где су ћириличке машине нестајале), али је доктринарно посматрана као израз српског унитаристичког (и/или бирократског) национализма. Тој је политици, парадоксално, на руку ишло националним интересима мотивисано решење групе интелектуалаца коју је представљао Павле Ивић о двојном стандарду писма за српски (српскохрватски) језик: премда политички одбачено, оно се репресијом и пропагандом лако дало лишити садржаја, што је и учиње-

но. У уставним решењима у СР Србији, где је као језик „у употреби" дефинисан српскохрватски, употреба обају писама као равноправних се подразумевала.

Прве назнаке културне политике свођења питања писмо-држава-култура на дебату о језику-нацији, ограничену на лингвистичке кругове, налазимо већ током жучне расправе у Удружењу књижевника Србије 19. марта 1967. године, када је Милојко Друловић изнео став:

> „Можда ће доћи време за овакве резолуције, када то постане лингвистички програм свако има право и хрватски народ и српски народ да постави питање свога језика. Можда ћемо се договорити да се језици, можда, да се раздвоје језици, да се зове посебно српски, и хрватски, али тада ће то бити лингвистички проблем. Тада ће о том проблему дискутовати књижевници и лингвисти и филолози на начин како се то дискутује. Начин како је почео тај разговор он није ни научни ни лингвистички, не треба га признати као такав."[319]

Већ одранније – пре *Предлоīа за размишљање* – постојећи недостатак јавне дебате[320] о ванредно значајном културном, друштвеном и политичком феномену је, након усвајања амандмана (затим и устава СР Србије, покрајина и СФР Југославије 1974. године), прерастао у својеврсну пређутну норму. „Вунена времена", која се у питању положаја, значаја и употребе ћирилице прекидају у периоду од 1967. до 1971. године, вратила су се и трајала све до 1986, без обзира на то што је Јосип Броз већ новембра 1972. године од власти уклонио цензури и хапшењу склону „либералну струју" у Савезу комуни-

319 ИАБ - 865 - к. 533, M. Drulović, Stenogram, 43.

320 „Прелиставајући новије и старије комплете многобројних листова из Београда који се штампају ћирлицом – нисмо наишли ни на један чланак – о ћирилици." З. Кордић, „Умире ли ћирилица?", *Свеī*, бр. 781, Београд, 8. октобар 1971, 4–5.

ста Србије. Новонамештени ЦК СК Србије је политику према језичком питању уопште и ћирилици напосе радо наставио: свођењем дебате на лингвистичку, из ње су искључени књижевници, научници других струка и шира јавност.

Будући да је Устав СФРЈ из 1974. године предвиђао службену употребу словеначког, хрватског, српскохрватског и македонског језика, тражено је заједничко решење прилагођено ситуацији у којој штокавци језичку равноправност у федерацији остварују у четири републике. Уставна решења нису била униформна већ, према аустријском (нео)феудалном моделу, обласна. За разлику од Хрватске где је „у јавној употреби" био хрватски књижевни језик, српскохрватски са равноправношћу оба писма се као „службени језик" налазио у уставима СР БиХ и СР Црне Горе. У Србији је тај језик са два писма био у „у употреби", а аутономне покрајине су, га полазећи са тог основа и на основу новостечених овлашћења, регулисале самостално. Суштинско питање, за које је одговор мукотрпно тражен, било је: како две варијанте (тиме је замењено „два изговора" у *Новосадском сйоразуму*) књижевног језика (модернији термин „стандардни језик", будући у уставу СР Хрватске, тада је почео да бива прихватан), развијене на основу другачијих културних наслеђа Срба и Хрвата из исте штокавске језичке основе, помирити с чињеницом да се ти народи скоро без икаквих тешкоћа међусобно споразумевају у четири републике лабаве федерације? У покушају да се очува повезујућа улога српскохрватског језика отпочела је дебата о језичком и терминолошком компромису. Одговор на то питање требало је, међутим, да буде тражен у републикама знатно повећаних надлежности и уз два нова народа, црногорски у СР Црној Гори и муслимански, додат Србима и Хрватима у СР Босни и Херцеговини. Још током процеса уставне редефиниције СФРЈ,

испрва маргинално, али готово моментално, ти су новопризнати народи почели да показују вољу за издвајањем властите републичко-националне књижевности. Тиме, аналогно хрватском случају, и националне варијанте српскохрватског језика. Хрватски књижевни језик „у јавној употреби" био је у асиметричном положају у односу на српскохрватски који је био „службен", односно „у употреби". Питање положаја и употребе ћириличког писма било је понекад истицано и дебатовано,[321] али стање се мењало споро.[322] Лингвисти су проблем, будући да је 1972. године било сасвим јасно да је питање политичке природе и ван њиховог досега,[323] покорно компликовали преко границе бесмисла.[324] Политички аспект питања писма, у истоветној традицији, једва да је спомињан на скуповима меродавних тела и комисија у Србији. Схватање о проблему равноправности писама као искључиво лингвистичком и по значају секундарном – ако и то-

321 С. Танасић, „Језичка политика у Босни и Херцеговини послије другог свјетског рата", у: *Језик и писмо у Републици Српској*, Бања Лука, 2012, 208.

322 „Треба рећи да се, као резултат књижевнојезичке политике у Босни и Херцеговини, ћирилица повратила у школство и добрим дијелом у штампу, али је и даље није било у другим видовима живота." С. Танасић, *исто,* 215.

323 „Za političku sam kontrolu nad lingvističkim djelatnostima, ne u tom smislu da politika i političari propisuju stručne norme u jeziku, već u smislu da ne zloupotrebljavaju tobožnje norme u jeziku." S. Šuvar, *Politika i kultura*, Beograd, 1980, 227.

324 „Треба да се навикнемо на то да *источна варијанта*, *западна варијанта*, *српска језичка култура*, *хрватска језичка култура* и *српскохрватски књижевни језик* нису исти појам или пет назива за један те исти појам, већ појмови, називи и творевине који нису међусобно супротстављени, па их све ваља уважавати како би се видело и знало да су у међусобном складу. Наравно, тих пет појмова могуће је видети и као *пет разина једноја надређеноі појма – српскохрватски језик*." Б. Брборић, „Смисао и домет нове „Политикине" језичке оријентације", *О језичком расколу*, Београд-Нови Сад, 2000, 141.

лико – питању, потпуно у Вук-Даничићевој традицији, остаће преовлађујуће у српској академској и политичкој мисли.[325] Објављени реферати једног од таквих скупова о актуелним питањима српскохрватског језика, тачније две (језичким стручњацима) проширене седнице Комисије Председништва ЦК СКС за идејно деловање СКС у култури из 1979. године, показују да питање писма није било предмет расправе.[326] Пример тога је и необјављени преглед о идејним питањима у култури, начињен у Заводу за проучавање културног развитка, у коме се проблем писма уопште не наводи.[327]

Поред пребацивања дебате на чисто језичко (лингвистичко) поље, први директан доказ потискивања ћирилице као културне политике налазимо на Конгресу културне акције одржаном у Крагујевцу новембра 1971. године. За разлику од градова у Србији, где се станов-

325 „У свему овоме ја нисам сентименталан: за мене је азбука пуко средство биљежења мисли и ријечи и – ништа више“ Б. Брборић, „Писмо проф. Светозару Марковићу (25. новембар 1972.)“, *О језичком расколу*, Београд-Нови Сад, 2000, 59.; „Па ипак – имајмо у виду да су и ћирилица, и латиница, и свако друго писмо, само скуп знакова, само средство да се забележе мисли.“ И. Клајн, „Против искључивости“, *Политика*, 18. фебруар, 1989, 14.

326 B. Milošević, ur., *Srpskohrvatski jezik: aktuelna pitanja*, Beograd, 1979.

327 „Pokušaj da se jezik iskoristi za izazivanje nerazumevanja i razdora među našim narodima rezultat je preterane težnje za razgraničenjima pri čemu se potiskuju čak i prirodne srodnosti i istovetnosti. Nekoliko puta u posleratnom razdoblju sa posebnom oštrinom stavljao se naglasak na razlike u varijantama srpskohrvatskog jezika. Nekada je, kao na primer, 1968. godine (*sic*!) u Deklaraciji o hrvatskom jeziku i Predlogu za razumevanje (*sic*!) nastalom u Beogradu, taj naglasak išao čak do deobe jedinstvenog jezika. Prodori ovakvih tendencija najčešće su rezultat nedovoljno razvijene jezičke politike i nerazvijenog odnosa prema jeziku kao sredstvu i politike između ostalog.” M. Nemanjić, R. Đokić, B. Stojković, *Savez komunista Jugoslavije i idejna pitanja u kulturi*, Beograd, 1981, 173–174. (Необјављени извештај Завода за проучавање културног развитка)

ништво постепено навикло на латиницу као упоредну или претежућу, на селу је њено ширење доживљавано као, за културни развој, штетно наметање. Проблеми су постојали у сеоским библиотекама и администрацији: становништво је латиницу читало с тешкоћама или никако. Многе вредне књиге нису позајмљиване што је, наравно, имало негативног ефекта на уздизање од опште базичне образованости. Посебно се жалило на телевизију. Програм за пољопривреднике, којим се тежило унапређивању познавања аграрне технике, јесте био ћирилички, али само он. Културна понуда била је латинична: велик део сељаштва је, не могавши да чита титлове, тек на основу слике могао да прати садржај, као да гледа неми филм. Неки од депутата на конгресу запазили су латинички натпис под пригодно постављеном Вуковом бистом, штавише, да су текстови и легенде чак и у Тршићу латинички. Да је културна политика потискивања ћирилице наметањем латинице уистину постојала доказују речи земљорадника Славка Томића из среза шабачког: „Очекивао сам да ће неко од научника на овом Конгресу рећи нешто о ћирилици, али нико о томе ни речи не проговори. То је велики пропуст Конгреса, јер је свима добро познат положај ћирилице." Не мање директна била је Ружица Стефановић из среза зајечарског: „Ако сваки народ у нашој земљи може да користи право да негује свој језик и писмо, зашто ми не бисмо могли да користимо своје право на писмо?"[328]

У таквој интелектуалној и јавној атмосфери налазимо други изворни доказ потискивања јавне дебате о положају ћирилице, као делу културне политике СК Србије.[329] Реч је о

328 З. Кордић, „Кад сељак пође по књигу", *Свет*, бр. 786, Београд, 12. новембар 1971, 6–7.

329 М. Пешикан, линвиста: „Наиме, видимо да је ћирилица уствари искључена из неких значајних институција (од којих неке имају уникалан, монополни положај) и делатности, какве су телевизија, филм, саобраћај, дактилографија и друго. Нарочито је важно што је таква пракса захватила најмасовнија средства која битно

хитром спречавању расправе о резултатима једне од анкета Центра за истраживање програма и аудиторијума Радио-телевизије Београд, које је на самом крају 1975. године приказао *НИН*. Анкетом, којом је руководио Првослав С. Плавшић, а резултати јој били анализирани у интерном билтену, било је утврђено да тек половина писменог становништва може без тешкоћа да чита латиничке титлове, „што значи да је разумевање знатног дела програма на известан начин угрожено и отежано."[330] Према дневничкој белешци проф. Драгана Крстића, који је у том истраживању учествовао, П. С. Плавшић је допао озбиљних проблема на послу, и зато што је поставио таква питања, и зато што су резултати процурели у јавност. Чак је и са новинаром разговарао, оцењујући проблем као „веома осетљив". Руководиоце није ни најмање занимало што становништво тражи увођење ћирилице на телевизију, „(није их брига због намерног бојкота ћирилице и стварног узнемирења јавности)" већ је аутора присилило да се писмено изјашњава како је до инцидента дошло, јер је тиме – као и у случају М. Ђурића! – „узнемирена јавност":

> „Тим захтевом стављен је у положај изигравања неке опште, недиференцијалне блесавости, у коме се налазе сви „руководиоци", да основни проблем није стварно стање ствари, већ његова сазнатост. Као и сви други, и он је знао за ту општу менталну позицију, али сада и он треба да преузме ту улогу, и да о њој остави писмено сведочанство."[331]

За положај ћирилице физичка смрт Кардеља и Броза није се показала олакшавајућом околношћу. Иза њих у

утичу на навике нових генерација, јер је на пример, за много деце телевизијски екран први стварни додир са писмом, што снажно утиче на основно опредељење." С. Кордић, „Већи хонорар за књиге на латиници", *Свеī*, бр. 785, Београд, 5. новембар 1971, 7.

330 С. Н., „Ћирилица или латиница", *НИН*, бр. 1304, Београд, 28. децембар 1975, 7.

331 Д. Крстић, *Психолошке белешке. Покушаји īсихолошке хронике*, књ. 4 (1976–1977), Нови Сад, 2017, 23–24.

политичком животу остао је владајући слој медиократа-апаратчика, а у друштвеном, образовном и уметничком бирократизован интелектуални средњи ниво трансмисије. Додатне узроке можемо да оцртамо у успостављеном друштвеном и културном систему вредности, у условима релативног благостања и социјалног мира обезбеђеног иностраним кредитирањем, који је тежио потрошачком моделу западног света. Комисије за преглед издања у области масовне културе (тзв. „комисије за шунд“) ублажиле су критеријуме на начин који је нагон за друштвеном побуном код млађих урбаних генерација, на нивоу Југославије, каналисао у супкултуре изграђене према западним узорима. Њима је прећутно, и без обзира на квалитет, придат општи друштвено-модернизацијски карактер; дозвољен је чак и извесни ниво субверзивности, што се надоградило на већ постојеће чиниоце неповољне по статус модерне српске ћирилице. У овом времену симболичка тежина поделе писма на „западно“ (латиничко) и „источно“ (ћириличко) добила је пуног израза: прво је идентификовано са прогресивним, урбаним, демократским, цивилним, док је друго поред трајно присутне обједе „српског национализма“, „унитаристичког шовинизма” и негативног призвука којег је носио изграђени култ победе над Информбироом/Стаљином, идентификовано са командним, репресивним, затвореним, материјално сиромашним СССР. То је било сасвим у складу са хладноратовском поделом света на блокове, у којем је СФРЈ била „нешто између“. У укупном ефекту, уз стални раст значаја комерцијалности као вредности и критеријума, процес је довео до идентификације латинице са модернизацијом и на нивоу појединца. У жаргону се за комерцијалну народну музику, карактерисану у великом броју случајева наглашеним оријенталним звуком и радо конзумирану међу руралним и рурбаним становништвом, усталио израз „ћирилица“. Парадоксално, омоти тих плоча, као и у случају осталих жанрова популарне музике, били су штампани готово искључиво латиницом.

Посебно је интересантно посматрати ефекте примене схватања П. Ивића о потреби да се кроз школство Срби, ради очувања културног јединства нације, науче да се подједнако служе двама писмима. Такво је схватање могло да има смисла само унутар опште културне политике која би водила том, изнуђеном, националном циљу. Она, међутим, није била таква: резултат је био убрзавање, ширење и продубљивање процеса потискивања ћирилице. Једини нама познат статистички преглед о употреби двају писама у Србији јесте управо поменуто истраживање РТ Београд из 1975. године. Усмерено на читљивост, дакле на *личну употребу* писма, оно даје следеће резултате[332]:

Tabela 2 - ČITANJE ĆIRILICE I LATNICE NA TELEVIZIJI (u %)

Na televiziji …	Maj 1975	Novembar 1975
Podjednako dobro čita ćirilicu i latinicu	69	73
Lakše čita ćirilicu	25	18
Lakše čita latinicu	4	4
Ni jednu ni drugu ne čita lako na televiziji (iako je pismen)	2	5
UKUPNO	100	100

Tabela 3 – KOJIM PISMOM SE ČEŠĆE SLUŽI PRI PISANJU (u %)

	Maj 1975	Novembar 1975
Podjednako ćirilicom i latinicom	17	14
Češće ćirilicom	67	65
Češće latinicom	16	21
UKUPNO	100	100

Пуно разумевање тих података, као основа за процену успеха тада вођене културне политике, налазимо тек када их упоредимо са налазима из сасвим неубичајеног

332 Захваљујемо се најтоплије гђи Славици Јосифовић из Архива РТС, која је била љубазна да нам ове драгоцене податке достави.

извора, ђачких споменара и лексикона грађана Краљева, Панчева и Врњачке Бање. Споменари са краја 19. и почетка 20. века показују да припадници разних народа пишу својим језиком и писмом, а Срби увек српски и ћирилицом. Другарски листови из 1944. и 1948. године (Краљево и Београд) у потпуности су ћирилички. Латиничко писмо за српски језик јавља се тек у првој половини шездесетих година, најпре као ручно исписан наслов и белешка о месту и времену уз ћириличке записе, као и на друштвеном листу из 1962/63 године, којега су потписали ученици седмог и осмог разреда на коме је међу 42 потписа латиничких свега 2. (Панчево). Ћирилички насловљен другарски лист из 1975. године (Краљево), к томе у наменској свесци са крупним ћирилички штампаним натписом „Ђачка љубав", показује сасвим другачију слику. Међу 32 потписа ученика осмих разреда 24 су латиничка. На наставничком листу, међутим, налазимо 12 ћириличких потписа. Примере наменски штампаних ђачких споменара и лексикона из осамдесетих година, осим што су одреда екавско-латинички, карактерише претежна употреба латинице у уносима, а гдегде исти аутор, већ према питањима, користи оба писма.[333]

Све то није било предмет истраживања. Ако и јесте, у јавност се износити није смело. О ћирилици, жигосаној као шовинистичко писмо[334] није се говорило јер је „о најдели-

333 Користили смо се Power Point презентацијом јавног предавања гђе Мирјане Савић, вишег кустоса-историчара и библиотекара Народног музеја у Краљеву под насловом *Од сйоменара до лексикона*. Предавање је одржано 8. децембра 2016. године у Заводу за проучавање културног развитка http://zaprokul.org.rs/u-srcu-samte-zakljucala-istorija-spomenara/

334 „Да ли ова, на жалост истинита анегдота, говори о једној, ипак, вештачки створеној клими, у којој чак и старо савршено писмо некоме може да буде повод за политикантска опредељења: један угледни директор је приликом замене легитимације питао да ли његово име може да буде исписано ћирилицом. Службеник на

катнијим стварима најбоље ћутати".[335] Ћутање о положају ћирилице – уочљива је та правилност – прекинуто је са још једном у низу уставних криза Југославије.

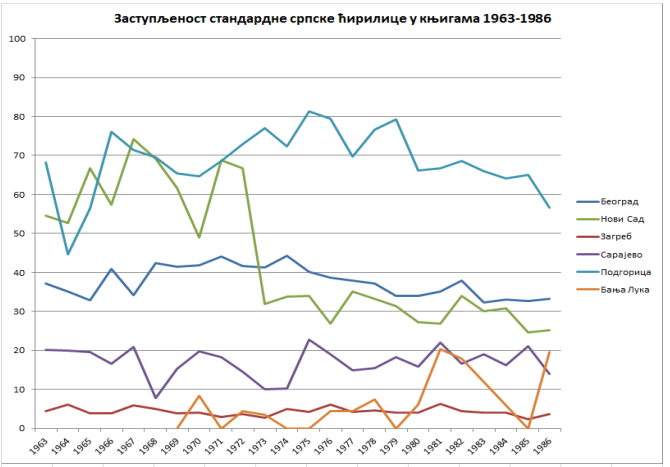

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО		ПОДГОРИЦА		БАЊА ЛУКА	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1963	1132	37.09	18	54.55	39	4.41	79	20.20	28	68.29	0	
1964	1223	35.14	20	52.63	77	6.20	101	20.04	21	44.68	0	
1965	1089	32.91	40	66.67	46	3.96	115	19.59	22	56.41	0	
1966	1428	41	31	57.41	70	3.90	101	16.56	35	76.09	1	
1967	1132	34.16	23	74.19	105	5.86	140	20.96	25	71.43	0	
1968	1470	42.35	18	69.23	99	5.04	26	7.78	25	69.44	0	
1969	1389	41.44	21	61.76	81	3.82	76	15.32	34	65.38	0	0
1970	1453	41.86	25	49.02	87	4.10	111	19.82	55	64.71	1	8.33
1971	1603	44.12	33	68.75	60	2.91	106	18.34	35	68.63	0	0
1972	1707	41.72	52	66.67	71	3.74	89	14.54	59	72.84	1	4.35
1973	1718	41.34	30	31.91	47	2.73	68	9.97	50	76.92	1	3.57
1974	1901	44.23	25	33.78	103	5.07	61	10.29	42	72.41	0	0
1975	1997	40.08	32	34.04	85	4.19	176	22.80	74	81.32	0	0
1976	1936	38.59	59	26.94	140	6.12	144	18.95	132	79.52	3	4.48
1977	2048	37.87	148	35.07	116	4.29	127	14.92	90	69.77	1	4.35
1978	1977	37.17	151	33.19	120	4.65	123	15.57	118	76.62	3	7.50
1979	1866	34.03	158	31.29	109	3.98	156	18.27	152	79.17	0	0
1980	1853	34.04	138	27.22	111	3.98	163	15.76	153	66.23	3	6.12
1981	1947	35.11	141	26.96	181	6.22	216	22.02	224	66.67	13	20.31
1982	2095	37.86	185	33.94	119	4.37	182	16.67	173	68.65	9	18
1983	1659	32.26	177	30	105	4.05	163	19.11	177	66.04	7	11.86
1984	1521	32.98	179	30.86	99	4.16	130	16.21	146	64.04	2	5.88
1985	1481	32.74	234	24.68	50	2.30	181	21.10	145	65.02	0	0
1986	1439	33.24	282	25.18	89	3.66	105	13.89	125	56.56	8	19.51

Графикон 7. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву, Загребу, Подгорици и Бањи Луци у периоду од 1963. до 1986. године

шалтеру једноставно му је одрезао: „Ви сте шовинист". То се баш тако десило усред Београда." З. Кордић, „Компјутери убијају писменост", *Свеī*, бр. 782, Београд, 15. октобар 1971, 6.

335 В. Зечевић, „Зашто узмиче ћирилица", *НИН*, бр. 1840, Београд, 6. април 1986, 12–16.

Табела показује да у периоду по објављивању *Декларације*, у времену МАСПОК-а и до доношења устава (1968–1974), број издања штампаних ћирилицом у Београду порастао и стабилизовао се у распону од 41–44%, док се у Загребу на 5% пење у време избијања и завршетка процеса. У оба случаја реч је о процентима приближним или мањим од половине процентуалног удела српске популације. Криза и трансформација режима у приступу националном питању довела је до пораста издања на ћирилици у Београду да би, по окончању процеса, проценат пао испод 40% и наставио стабилно да опада, осим у време болести и смрти Јосипа Броза. Насупрот Београду, а то је могуће повезати са персоналним променама по уклањању Александра Ранковића и струје интегралних Југословена, у Новом Саду значајан пад удела почиње већ са 1968. годином. Драстичан пад од 12 процентних поена у 1969–1970. години праћен је наглим опоравком у 1971–1972. години, да би – када је јасно постало шта је АП Војводини додељено амандманима те да се у Београду незадовољници хапсе – у 1973. био видљив пад од скоро целих 35 процентних поена. Реакцију на Брозово здравствено стање у Новом Саду не запажамо, већ на његову смрт: у 1982. години раст удела ћириличких издања изнео је приближно 7%, чиме је досегнута трећина укупног боја. Након тога, пад се наставља брже него у Београду. У Сарајеву, запажамо да број штампаних издања прелази 20% само у 1967, 1975, 1981. и 1985. години, с тим да је најнижи просек, нешто мање од 8%, у 1968. години, већ у следећој био двоструко увећан. У годинама МАСПОК-а, Конгреса о језичкој толеранцији и процеса усвајања устава (1974), нови нагли пад; по завршетку уставног процеса нагли скок, на ниво приближан 1967. години, што би делом могло да се објасни и јавно изреченим незадовољством положајем ћирилице на Мостар-

ском конгресу 1974. године.[336] И у овом случају запажамо нагли скок, више од 6 процентних поена у 1982. години, тј. по смрти Јосипа Броза, а затим постојан опадајући тренд.

336 „Мостарско савјетовање је организовано као скуп језичких стручњака, просвјетних радника и представника друштвено-политичких организација ради процјене како се примјењују раније донесени закључки о језичкој проблематици." С. Танасић, „Језичка политика у Босни и Херцеговини послије Другог свјетског рата", у: *Језик и йисмо у Рейублици Срйској*, Бања Лука, 2012, 208.

ЋИРИЛИЦА У ПОСТЈУГОСЛАВИЈИ (1987–2000.)

Стално слабљење веза унутар конфедерализованог савеза, оличеног у осмочланом колективном председништву СФРЈ, општи пад функционалности система уз растуће привредне, друштвене и националне проблеме који су чланице (партијске републике) решавале најпре с обзиром на властите потребе, поново је наметнуло питање уставне реформе. Јуна 1985. године у Српској академији наука и уметности била је формирана комисија академика да ради на документу којим је требало да буду приказани различити аспекти проблема са којима су се суочавали народ и СР Србија. У раду комисије учествовао је и Павле Ивић.

Рад на иновирању и осавремењивању правописних аспеката *Новосадског договора* био је покренут током седамдесетих година, не доневши резултата осим чисто лингвистичких.[337] Обнављање јавне дебате о ћирилици догодило се упоредно раду на достизању новог језичког договора којег је, на високом политичком нивоу, 1985. године потакао ЦК СК Хрватске.[338] За разлику од

337 „Циљ рада био је иновирање укупне српскохрватске правописне норме, али се није налазио начин да се она поново утврди и верификује као заједничка, пре свега зато што се хрватска нормативистика већ била определила за посебно и независно неговање хрватског језика." М. Пешикан, „Правописна норма", у: М. Радовановић, ред., *Срйски језик на крају века*, Београд, 1996, 174.

338 Б. Брборић, „Резиме расправе у ЦК СКС и РК ССРНС о

1967. године, у Загребу је постојала намера да расправа о остваривању равноправности путем језичке политике остане међу стручњацима и политичарима. Информације су ипак процуреле у београдске новине. Дебата о положају ћирилице у јавности Србије, одакле се прелила међу Србе изван ње, овом приликом није била спречена „одозго". Тема је већ била покренута и у тим круговима.[339] Питање положаја и употребе ћириличког стандарда говором у савезној скупштини, марта 1986. године, покренуо је Батрић Јовановић. Носилац Партизанске споменице, борац Прве пролетерске бригаде, отворено је рекао да је ћириличко писмо на Косову и Метохији, у СР Хрватској и СР БиХ фактички нестало. *НИН* је двадесетак дана касније објавио анкету о употреби ћирилице у Србији, другу и последњу у СФРЈ. Испитаници су, за разлику од анкете из 1971. године, били само стручњаци за језик. Њихови одговори били су стручно опрезни.[340] Питање положаја ћирилице, које је по себи узбуђивало духове, нашло се у контексту бурних догађаја из септембра 1986. године, када су *Вечерње новости,* да би га дезавуисале, неовлашћено објавиле делове рукописа тзв. *Меморандума САНУ*. Бурне реакције унутар Савеза комуниста Србије, у аутономним покрајинама Србије, осталим

проблемима језика и језичке политике на српскохрватском говорном подручју", у: *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад, 2000, 433.

339 „Указано је и на то да је у исту раван с језиком потребно ставити и писмо. Полазило се од тога да свако ко познаје српску или хрватску баштину врло добро зна да су оба писма заједничка баштина сва четири једнојезичка народа. Што се тиче српске културе, она је данас изразито биалфабетска, ћириличко-латиничка, са сталним помицањем ка све већој латиничкој превласти. Узмак ћирилице је, наиме, таквих размера да то мора изазвати велику забринутост, а представља несумњиву слабост језичке и шире културне политике." Б. Брборић, *исто*, 432.

340 В. Зечевић, „Зашто узмиче ћирилица", *НИН*, бр. 1840, Београд, 6. април 1986, 12–16.

републикама и јавности СФРЈ, жестоко су потресле већ расточен политички и друштвени систем. У *Меморандуму САНУ* питање положаја ћирилице дотакнуто је 1. у контексту положаја Срба у Хрватској; 2. у контексту положаја Срба у оквиру уставног уређења СФРЈ.[341] Питање ћирилице за српски/српскохрватски језик није било обновљено као питање стандарда, већ као идеолошко и политичко, какво је и и данас. Посматра се и разумева као део целине онога што се у Србији и иностранству назива „меморандумска политика". Разлог томе јесте што је постављено, посматрано, па и озлоглашено попут *Предлоīа за размишљање,* који је и сам био израз фрустрације политиком ЦК СК Србије. Суштинска разлика према 1967. години јесте то што се процес дубоког националног преиспитивања, којег је том приликом уместо групе књижевника формулисала и изразила научно компетентна комисија САНУ, из друштва прелио у партијско-државне кабинете где је, током следећих дванаест месеци, послужио као полуга којом је претендентска фракција у ЦК СК Србије из лежишта изместила владајућу.

Већ 1987. године дебата о положају и статусу српске ћирилице, сада у ширем контексту растућег унутарпартијског сукоба, амалгамисана је са прославом двестоте годишњице рођења Вука Стефановића Караџића, културном кампањом под називом „Два века Вука". Те године Вуков сабор, протегнувши активности од маја до новембра, досегао је врхунац као државни културно-идеолошки пројекат обухватајући, између осталог, и део 17. међународног конгреса слависта. На том скупу Павле Ивић је саопштио да

341 Један од чланова комисије која је радила на *Меморандуму* био је Антоније Исаковић, редактор Михизовог изворног текста и потписник *Предлоīа за размишљање*. Одељак који се односи на положај културе Срба у СФРЈ је незнатно редигован део (у овом тексту цитиране) изјаве Михаила Ђурића из 1971. године.

„Међу великанима у историји наше културе нема ниједног који би се по заслугама могао мерити са горостасом из Тршића. Можда једино Растко Немањић, Свети Сава, такође велики зачетник, иницијатор и инспиратор, човек који је положио чврсте темеље многим одредницама у нашој култури, па и у политичкој историји."[342]

Централну свечану беседу „Вук и наше време" на сабориште је држао председник Председништва СР Србије Иван Стамболић, оголивши не само основну линију југословенског подтекста вуковске митологије у СР Србији, већ и њену политичку сврху:

„Проницљивошћу револуционара слутио је да би, споља наметнута, издељеност јужнословенске браће могла бити кобна уколико би прерасла у племенска затварања, надмене самодовољности, у међусобна подозрења [...] Завештао је своме, српском народу убедљиве поруке да су мржња и раздор семе братоубилаштва, а крвопролићем се никаква љага не да спрати и никаква рана не да залечити. Уместо претњи и осветољубља, Вук саветује разум и праведан мир на вазда узаврелом балканском простору. Вук се неустрашиво, готово дрско опредељује за излажење из скучених атара једног османлијског пашалука. [...] Данас бисмо морали, у извесном смислу, поновити тај вуковски подвиг излажења у свет уколико хоћемо да избегнемо даље заостајање и провинцијализацију и економије и културе."[343]

Премда су у тадашње време, што се у делу јавности прихвата и данас, манифестације тим поводом сматране изразом „националистичке политике Слободана Милошевића", то ни према извору,[344] ни према исходу, докле

342 Ф. Пашић, ур., *Вук, з.ӣ. Тршић. Вукови сабори 1933–2008*, Лозница, 2008, 175.

343 *Исӣо*, 179.

344 „А што се српског национализма тиче, мислим да је поли-

год је о ћирилици реч, не би могло да се докаже. Управо је годишњица, коју је у најширој јавности обележила телевизијска серија-биографија Вука Караџића према сценарију књижевника Милована Витезовића, за будуће време поставила додатну препреку озбиљној расправи о историји и последицама реформе саме: школским програмима и универзитетским курикулумом већ дубоко утиснуте идеолошки профилисане представе добиле су најсугестивнији, унапред пажљиво припремљен визуелно-наративни облик.

Једва видљив од прашине подигнуте око политички страствених тумачења *Меморандума САНУ* и прослављања Вукове годишњице, из штампе је 1987. године изашао *Правойисни йриручник хрваџскоїа или срйскоїа језика* В. Анића и Ј. Силића. Рад на приручнику почео је 1977. године, са првобитним насловом *Правойис хрваџскоїа књижевноїа језика*. Полазишна основа нађена је у правопису Ивана Броза (1892), чиме је разумевање да је *Новосадски сйоразум* у Хрватској мртав коначно добило отеловљење.[345] За разлику од 1971. забрањеног

тички неприхватљиво да се руководству Савеза комуниста Србије прети оптужбама за српски национализам. Српски комунисти и српски народ нису никада били болећиви према својим националистима. Њих није мимоилазила осуда – ни кривична, ни политичка, ни морална. Ми смо често пропуштали да реагујемо ... али своје националисте увек смо или готово увек ... третирали као непријатеље прве категорије. [...] Српски национализам, данас, то није само нетрпељивост и мржња према другом народу или другим народима, већ је сама змија у недрима српског народа, који је кроз своју историју тежио уједињењу са свим јужнословенским народима ..." С. Милошевић, „Раскид са нејединством у руководству Србије", у: *Године расйлеџа*, Београд, 19892, 171. (Текст је скраћена верзија *Информације* из 1987. године коју је председништво ЦК СКС после Осме седнице упутило организацијама СКС)

345 М. Пешикан, „Отворена питања нашег књижевног језика уочи Вукове године", *Књижевносџ и језик*, бр. 1–2, Београд, 1987, 121–129.

Хрватског правописа С. Бабића, Б. Финке и М. Могуша („*Лондонац*"), ослоњеног на Боранићев правопис из 1947. године, пројекат није потакла Матица хрватска, већ издавачи уџбеника: *Свеучилишна наклада Либер* и *Школска књига*.[346] Хрватски језик је на терминолошкој Штосмајер-Даничићевој основи, коју је хрватска страна нудила и 1954. године, коначно афирмисан као издвојен од хрватскосрпског позивањем на засебну хрватску правно-правописну традицију. Следеће године изашла је књига *Језична политика*, која је иницијативи дала лингвистички теоретски оквир.[347] Читава ствар је са хрватске стране изведена пажљиво и веома тактично: када је издвојени правопис био пред довршетком или већ довршен, покренута је иницијатива за нови језички договор. Када је пропала, хрватски језик издвојен је на основама тамошње политичке и правне традиције. Српска страна није ништа томе слично спроводила, задржавши се на допуњавању и унапређивању *Правописа Матице Српске* из 1960. године у заједници са преосталим двема штокавским републикама.[348] Инистирање на дуалности језика и писма (п)остало је делом платформе за очување Југославије и у времену успона струје компартије коју је предводио Слободан Милошевић.

На Осмој седници ЦК СК Србије, 23–24. септембра 1987. године, унутарпартијска борба решена је успоном Слободана Милошевића на партијски врх. Упркос перцепцији Осме седнице и Вукове годишњице као јединствене идеолошко-културне тачке од које се ћирилица агресивно наметала у СР Србији и Србима, она није статистички доказива. Уместо очекиваног наглог скока, заступљеност ћириличких издања код београдских изда-

346 V. Anić, A. Silić, *Pravopis hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 2001, V–VI.

347 D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb, 1988.

348 М. Пешикан, ур., *Прилози правопису*, Нови Сад, 1989.

вача наставља тренд пада: 1988. године достигнут је минимум. Везивање обновљеног питања српске ћирилице као националног стандарда за политику Слободана Милошевића, које је упорним понављањем постало део наметнуте опште представе о националистичкој политици тог псеудокомунистичког режима, научно је недоказиво:

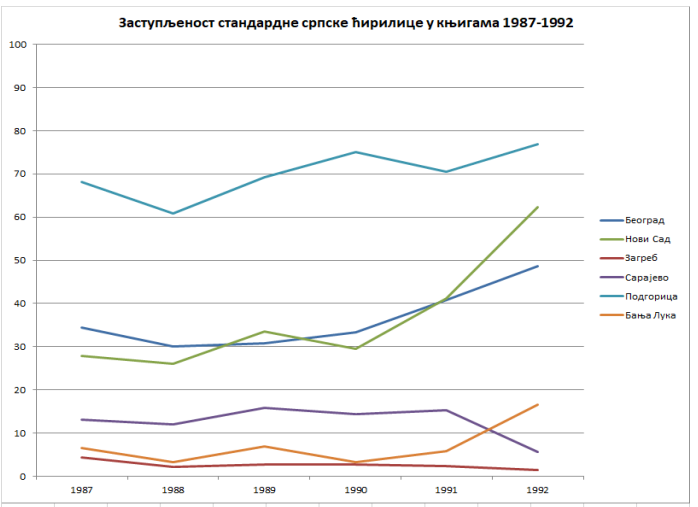

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ЗАГРЕБ		САРАЈЕВО		ПОДГОРИЦА		БАЊА ЛУКА	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1987	1493	34.40	322	27.88	115	4.38	106	13.22	137	68.16	3	6.52
1988	1553	30.02	352	26.11	58	2.20	105	12.04	132	60.83	2	3.23
1989	1566	30.85	469	33.48	70	2.72	177	15.78	167	69.29	5	6.85
1990	1637	33.29	633	29.54	68	2.71	161	14.45	177	75	2	3.33
1991	1703	40.84	813	41.19	28	2.38	91	15.24	186	70.45	2	5.88
1992	1721	48.70	807	62.36	2	1.49	3	5.66	193	76.89	1	16.67

Графикон 8. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Сарајеву, Загребу, Подгорици и Бањи Луци у периоду од 1987. до 1993. године (и у апсолутним бројевима)

Преглед указује да се тренд опадања у Београду статистички осетно зауставља тек у 1990. години, а у Новом Саду – где су од власти уклоњени „аутономаши" – од 1991. (пораст већи од 10%). Такође, да је раст у Подгорици и Бањи Луци директно везан за рат, односно про-

глашење Републике Српске. Претпоставка улоге ћириличког писма као вредности националне политике[349] у времену успона режима Слободана Милошевића ствар је наметнуте перцепције: бројевима – социолигвистичком методом! – то није могуће доказати. Да је режим желео да наметне ћирилицу као стандард, он би на томе од самог почетка радио и посао са избијањем рата довршио. Напротив, запажамо да се понавља образац раста употребе из ранијих системских криза (1967–1974; 1981–1982): раст у Београду 1990–1992. је постепен, око 8%, а у Новом Саду (и Подгорици) где су се догодиле „антибирократске револуције" знатно бржи, али (у случају Новог Сада) још увек мањи од наглог пада из 1972–1973. године.

Идеолошка потка Слободана Милошевића налазила се у традицији мисли која је Југославију видела као оквир за решење питања националног јединства Срба.[350] Терминална фаза болести југословенске компартије, затим и њено расипање упоредо са глобалним идеолошко-политичким распадом лењинистичког револуционарног социјализма, легитимним је учинила обнову грађанских схватања идеја о Југославији (југословенско-српских и српско-југословенских), колико и схватање према коме Србима било каква Југославија није потребна. Развијало се, такође, мишљење изведено из праксе дела комуниста

349 Овде наглашавамо терминолошко разликовање између *националне* и *националистичке* политике, па и културне.

350 Мишљење ЦК СК Србије и Слободана Милошевића (1987, након Осме седнице ЦК СКС): „Поред тога, српски националисти би највећу штету српском народу нанели данас оним што му, као наводно најбоље, нуде да се нетрпељивошћу и сумњом у друге, практично изолира, економски, политички, социјално, културно – како да живи сам, а свој и слободан, мали српски народ кад сами, а своји и слободни, не могу да живе ни већи народи – у овом свету где су сви народи и људи све више повезани и све више упућени једни на друге." С. Милошевић, „Раскид са нејединством у руководству Србије", у: *Године расплета*, Београд, 19892, 172.

СР Србије (тзв. „либерала"), која је очување јединства Југославије (тиме и Срба) видела најпре у очувању стања према уставу из 1974. године, а потом у оквиру Европске економске заједнице (од 1992. године Европске уније) којој би се било каква Југославија, или државе-наследнице, прикључиле поново се у некој мери уједињујући. Та фракција, доктринарно, српско питање није видела као југословенску солуцију, већ као југословенски проблем. У том процесу не да се видети остварење претпостављеног идеолошког циља Слободана Милошевића, већ политичка прагма полуреформисане партије. Реафирмација ћириличког стандарда у Србији и међу Србима није била културно-политички циљ власти. То је био уступак нарастајућем националном покрету у условима обнове минималних демократских институција у Србији – општих, директних и тајних избора за вишестраначко представничко тело – док се СФР Југославија распадала како је и настала, у крви. Тиме је режим био изложен још јачем притиску националних струјања, покрета и реакција изгубивши, силом прилика, пуну контролу над штампом.

Како су се, када је питање положаја ћирилице било обновљено у одсуству монопола Партије, поставиле и развијале културно-политичке мисли које смо препознали у 1971. години?

За *државнопартијску струју*, губитничку на Осмој седници, српскохрватски језик са два писма у начелно равноправном, али нерегулисаном, односу био је део *европске будућности Србије*; њега није требало нити га се могло проблематизовати. На првом месту, државнопартијска линија је одраније имала своје лингвисте, од којих су свакако најистакнутији Ранко Бугарски и Иван Клајн. За њих се, у најкраћем, може рећи да су остали чврсто привржени *Правопису МС/МХ* из 1960. године и дотадашњој културној политици према употреби ћирилице. У динамичним политичким, друштвеним и културним

приликама и ту, из опште матице, долази до разнородним мотивима узрокованих или вођених раслојавања и преусмеравања. Иван Клајн је, не напустивши државнопартијско схватање значаја и положаја ћирилице, био значајан сарадник у институтској струји,[351] док се Ранко Бугарски[352] определио да лингвистичким образложењима подржи групацију која се формирала око „Београдског круга",[353] политичког израза добивши у облику Грађан-

351 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија* (Излагање прочитано у расправи поводом 60-годишњице Новосадског договора, у Културном центру), Нови Сад, 10. децембар 2014, 5–7.

352 „Što se pak tiče drugog pomenutog kruga mojih preokupacija u ratno i poratno vreme, on je u velikoj meri pristekao iz mog javnog delovanja sa nacionalističkih i antiratnih pozicija tokom tih burnih godina, kada sam se odlučno i nedvosmisleno suprotstavljao politici režima u Srbiji – između ostalog i kao jedan od osnivača Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca, početkom 1992. godine." R. Bugarski, „Skica za jednu stručnu autobiografiju", у: *Jezik i identitet*, Beograd, 2010, 93–94.

353 Основан је 26. јануара 1992. године из Удружења независних писаца и интелектуалаца. Према необјављеном дневнику Павла Угринова, једног од оснивача: „Posle završetka Skupštine, Miša Stambolić (direktor „Nolita") je pozvao Radeta [Радомир Константиновић, *прим. С. С.*] i mene – kao naš izdavač i učesnik skupštine – na ručak kod „Dušanovog grada", na pečenu jagnjetinu. Miša nam uzbuđeno kaže: „Meni je čast što sam danas bio ovde! I što sam uopšte među ovim ljudima". Što se Radetovog izbora za predsednika tiče, dodaje, kao u šali, „s njim neće biti nimalo lako!" Svako od nas sigurno ima i neki svoj lični motiv pored onoga opšteg koji svi prihvatamo. Radetov i moj cilj je jasan – želimo da napišemo, a Beogradski krug odobri – ozbiljan programski tekst koji bi trebalo da predstavlja nacionalni program, ako ne svih a ono onih koji hoće modernu, liberalnu, humanističku – „evropsku Srbiju". Tekst, od 20–30 strana, treba da nosi naziv Druga Srbija. To nije, međutim, samo Radetov i moj cilj, već i većine članova, ako ne i svih, ovoga Upravnog odbora i verujemo, većine našeg članstva, pa i velikog broja intelektualaca Srbije. Naravno da to nije lako; nije lako sastaviti i napisati taj tekst. Tu ćemo angažovati najbolje ljude za svaku posebnu oblast. To mora uspeti. Ako to ne učinimo, ili to ne uspe, čitava naša dugogodišnja borba protiv nacionalizma, vrlo intenzivna, čak od početka sedamdesetih, ostaće jalova, neostvarena, zapravo promašena.

ског савеза Србије. Државнопартијска мисао отишла је у леву опозицију која ће, око идејног и персоналног језгра комунистичких „либерала", других губитника на Осмој седници и уз нешто изворних грађанских либерала, преко полазишне марксистичке политике ускоро спустити свилени грађанско-демократски вео:

> „Међу многобројним и различитим функцијама које језик и писмо обављају у људским друштвима, за овај осврт посебно су релевантне две – комуникацијска и симболичка. [...] Прва је општа и уједињујућа, утолико што повезује све кориснике датог језика или писма, а друга је посебна и дистинктивна, јер у симболичкој равни издваја поједине групе, наглашавајући њихову особеност. У принципу, грађанска оријентација у политици полази од комуникацијске функције у духу толеранције постојећих разлика, док национално усмерење инсистира на симболичкој функцији у знаку искључивости, чиме се већинска нација у вишенационалној заједници фаворизује и путем језика, односно писма [...] Данашња начелна двоазбучност код Срба и Црногораца, као и других представника српскохрватског у Југославији, отуда је неприкосновена културна и цивилизацијска тековина, у којој треба гледати обогаћење а не отуђење, стваралачки потенцијал а не повод за нове поделе и сукобе"[354]

Та платформа је, у новонасталом униполарном свету неолибералне идеологије, стекла растућу идеолошку, међународно-политичку и финансијску подршку

Posredi je jedan istorijski zadatak; posredi je jedan istorijski akt. Mi smo toga svesni. Mi moramo Srbiju vratiti iz neistorije u istoriju, iz barbarstva u civilizaciju, iz krvi u humanost." „Kako je nastao Beogradski krug (4)", *E-novine*, Beograd, 11. novembar 2011. http://rave-koncept.blogspot.com/2011/11/kako-je-nastao-beogradski-krug-4.html

354 R. Bugarski, „Ćirilica i latinica", у: *Језик од мира до рата*, Београд, 1995[2]. 125–126. Текст је први пут изашао у часопису *Време*, августа 1994.

служећи се све широм мрежом невладиних организација за људска права, културу и тсл.[355] Овај правац мишљења држи се континуитета политике према ћириличком писму, успостављеног 1967–1971. године, на основама опште политике „либерала" како је сажела Л. Перовић, закључака ИК ЦК БиХ из 1967. и сарајевског *Симпозијума о језичкој толеранцији* из 1971. године.

Групи лингвистичких аргумената о јединству штокавског језика као полазишног критеријума, без обзира на то што је *Новосадски договор* био одавно разврстан, придружени су културолошки аргументи псеудодисидентске марксистичке интелигенције, „праксисоваца". Став те групације, политички проказане и идеолошки потиснуте од 1968. године, о ћирилици за српски језик као штетном националном и културном затварању, није био промењен. Задржана је основа партијске политике усмеравања националне културе у интернационалистичком правцу. Та марксистичка фракција, као и раније, нагињала је идеолошко-политичким схватањима државно-партијске струје, ограђујући се од полицијске праксе које су и сами били жртве. О утицају „праксисоваца" на положај српског стандарда писма, у том времену, можемо да размишљамо већ кроз партијско разврставање: Миладин Животић и Небојша Попов су пришли „Београдском кругу"; Михаило Марковић је заузео врло виско место

355 „Део лингвистичких кадрова, па и јавног мнења, како онај који је наставио да подржава идеје пролетерског интернационализма, тако и онај који је прихватао идеологију мондијализма као „вестернизоване верзије интернационализма" (где се нашло доста идеолошких конвертита), нерадо је гледао на покушаје да се језичка политика и језичко планирање организују око концепта *српског књижевног језика,* а не *српскохрватског* језика, као и на враћање ћирилици статуса примарног писма српске културе." П. Пипер, „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века", *Пројекат Растко*, Београд, б.г., https://www.rastko.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html

у политици Социјалистичке партије Србије; Љубомир Тадић, Драгољуб Мићуновић и Триво Инђић, после издвајања Демократске странке Србије (1992) као десног крила првобитног заједничког језгра политичког центра, постали су стожери Демократске странке. Ови правци исте идеолошке основе, раздвојени прагматичним обзирима и методама, апсорбовали су *Скерлић/Ранковићеву југословенску струју*, укључујући и њен природно-математички изданак.

Институтска струја развијала се у другачијем правцу. Темељан концепт српског језика са два изговора и два писма, у насталим околностима, постао је део политичког концепта *српске будућности у Европи*. Политички проказан и на разне начине притискан „симиновац"[356] Павле Ивић је током осамдесетих година, не са знатним успехом, деловао у два правца: 1. залагао се за законски и стручан институционалан оквир[357] којим би се 2. постиг-

356 Група будућих интелектуалаца и уметника која се убрзо по успостављању револуционарне власти окупљала у студентском стану у Симиној 9а који је гледао на „Главњачу", истражни затвор. Ту групу, према сведочењу Б. М. Михиза (поповски син, антикомуниста), осим њега су чинили: Војислав Ј. Ђурић (историчар уметности, из комунистичке радничке породице), Миодраг Мића Поповић (сликар), Дејан Медаковић (историчар уметности из традиционално богате и утицајне фамилије – тзв. „нобилитет" – Срба у Хрватској), Мирко Борота (историчар уметности, из комунистичке породице), Војислав Кораћ (архитекта, „идеолошки веома чист комуниста"), Михајло Ђурић (филозоф, „ратни скојевац и илегалац", након рата одбио да уђе у Партију), Павле Ивић (лингвиста, „мудри и ћутљиви скојевац"), Петар Омчикус (сликар), Бата Михаиловић (сликар, „препаметан је он да би био сликар"), Мац Шинжар (биолог). Редовни посетилац и покровитељ пред влашћу био је Добрица Ћосић. Према: B. Mihajlović Mihiz, *Autobiografija – o drugima*, knj. 1, Novi Sad, 2003, 116–121.

357 Бранислав Брборић каже да оснивање сталне комисије, као централног регулаторно-стандардизујућег тела за српски језик, пропало због отпора војвођанских „аутономаша" који ће се „кас-

ло да се *равноправност употребе* двају изговора и двају писама на српскохрватском подручју (макар пређутно) огледа у *равномерности употребе*.[358] Опредељени за нормативно деловање, вође те струје (са центром у Институту за српски језик и књижевност САНУ) били су, по увођењу вишестраначког система, усмерени ка сарадњи са државом, односно владајућом Социјалистичком партијом Србије. У том прегнућу од велике помоћи био је Бранислав Брборић,[359] човек беспрекорне биографије: почевши позних шездесетих као сарадник војног ча-

---

није прометнути у горљиве Србе унионисте" и неколико професора на катедри за јужнословенске језике Филолошког факултета у Београду. Напротив томе (парадоксално?), тврди да су политичари „у Србији били готово сасвим одлучни да се оно оснује", да је иницијативу „добро разумео већи број политичара, међу којима и веома утицајни Петар Стамболић". Б. Брборић, „Комисија на расклапање", у: *О језичком расколу*, Београд, 2000, 146.

358 „... па сам тако на оном чувеном Савету РТБ за језик (Пешикан, Ивић, Брборић, Савићевић, Драго Ћупић, Иван Клајн, и други), код формулација о „равноправној" употреби Ћ и Л инсистирао бар на „равномерној" употреби – што није имало не само одјека него ни прилике. Једно време је, сходно локацији према Статуту куће, Савет заседао у мојој канцеларији-галерији у Кнеза Милоша уз студио и Центар за истраживање јавног мњења, програма и аудиторијума ..." Лично сведочење г. Првослава Плавшића у писму аутору од 29. августа 2019.

359 Веома је интересантна еволуција мишљења Бранислава Брборића, десне руке Павла Ивића током осамдесетих и деведесетих година. Афирмишући идеју да је целовитост српске културе у Југославији могуће очувати само двозбучношћу и двоизговорношћу, о ћирилици је изјавио: „Ја сам за свођење ћирилице на ову праву меру. Даље сужавање не би се смело дозволити, а досадашње сматрам потребним. Ако је баш треба враћати на телевизију, мада сам ја против тога, онда је ставити на Други, никако на Први програм. Уџбенике за основне школе требало би штампати пола ћирилицом, пола латиницом, док би писаће машине у 90 одсто случајева требало да буду латиничне, а само 10 одсто ћириличне." М. Кордић, „Равноправно па заборављено", *Свет*, вр. 784, Београд, 29. октобар 1971, 4.

сописа догурао је до намештења у служби Централног комитета СКС, да би у пресудно важној 1993. години био помоћник, доцније и саветник, министра културе. Несклони наглим прекидима или променама праваца, лингвисти из ове групације су, у основи задржавајући *двосйруку йредвојеносй*, тежили фаворизовању и постепености као методу обнове положаја ћириличког писма у држави и култури.

За трећу, *националну сйрујју*, платформа српски језик – ћириличко писмо била је несумњив део националног и државно-културног *суверенишеша у Евройи*. Она је ослоњена на *Предлоī за размишљање īруīе књижевника* из 1967, који је тадашњој (скоро као и садашњој) јавности био потпуно непознат. Када се СР БиХ, са њом и концепт с обзиром на којега је развијана и политика према писму у Србији, разлагала у властитој крви, захтев националне струје за начелном ћириличком једноалфабетношћу за српски језик добио је снажан подстицај: и самом логиком ствари и од грађанским ратом непосредно захваћених „прекодринских" Срба. Национална, принципијелно грађанска, струја мишљења о положају ћирилице као стандарда за српски језик и даље није била представљена истакнутим именом или институцијом домаће лингвистике. Након *Предлоīа за размишљање* и утамничења Михаила Ђурића била је потиснута у интелектуалне салоне и кафане. Како јој елаборација лингвиста начелно није ни била потребна, добила је идеолошког и политичког израза у Демократској странци Србије. У том, из првобитног покрета издвојеном национално-либералном правцу, налазио се део веома угледне књижевне, уметничке и правне елите. Најистакнутији међу њима били су некомунистички „симиновци" Б. М. Михиз и Мића Поповић; грађански емигрант-повратник, књижевник Борислав Пекић; књижевни теоретичар и демократски активиста Никола Милошевић; проказани правници

млађе генерације Коста Чавошки и Војислав Коштуница. За све те живописне особе могло би се рећи да су макар у једном питању биле сагласне па га нису, или макар не јавно, ни постављале: на основама *Предлоīа за размишљање* за државу Србију и Србе ван ње стандард српског језика и културе јесте српска ћирилица. Подразумевањем државног правног и културног стандарда они су били блиски институтској струји са којом су, макар неки од њих, имали дубоких личних и интелектуалних веза. Та блискост у идејама о државности, због давања предности ћирилици као примарном српском писму, даље ће се развијати.

Изван тих идејних језгара, али трансмисијом као методом компартије дубоко прожет, налазио се знатан део културне јавности: школство, бирократија на свим нивоима те професионалци невезани за хуманистичке науке (инжењери, лекари, економисти ...). У времену трансформације јавних и организационих полуга моћи СК Србије тај друштвени слој, у великој мери концентрисан у Београду и подједнако идеолошко југословенски, образовањем дубоко утиснутих основних линија комунистичке фазе изградње вуковске митологије, постао је тржиште за пласман идеја, па и оних које се односе на општи положај и значај ћирилице. А она је веома дуго и веома сугестивно била приказивана као израз шовинизма. Да се такво разумевање задржи, можда и ојача, значајно је придонео широк, плитак и разуђен покрет фрустрираних маса (народа) различитих породичних, идеолошких и прагматичних стремљења над којима је полицијски надзор ослабио у мери приближној идеолошком. Српска радикална странка и Српски покрет обнове издвојили су се из истог, свеколиким фрустрацијама и наставшим ратом мотивисаног националног покрета.[360] Заједничка

360 Трећа странка издвојена из истог језгра је Српска народна обнова.

им је за дуго време остала масовност, апел на ирационалност лумпеннационалистичких руралних и рурбарних маса, реваншизам, контрола над не малим бројем ратних добровољаца. У оба случаја начелно прихваћена веза српски језик – ћириличко писмо код чланства и симпатизера била је саморазумевајућа ствар: ту је реч колико о принципијелном везивању српског језика обају изговора за ћириличко писмо (и православну веру, у грубом разумевању те везе), толико и о реакцији на распад СФР Југославије и грађански рат. Кључна разлика овог гранања националне струје, у односу на десни центар, могла би формулисати као *Србија насуйрот заūадној Европи*. Врхови тих партија одликовали су се прагматизмом, у случају СРС бескрупулозним. Делећи исто политичко тржиште, СПО се временом окренуо ројалистичкој српско-југословенској традицији четничког покрета и проамеричком курсу. Одбацивши монархизам СРС је, напротив, нагласак ставила на српско-православно-руско у тој традицији, позивајући се, између осталог, на историјске и језичке аргументе, повлачећи границе српских територија тако да обухватају целокупан историјски штокавски простор. Све то је, с обзиром на носиоце те политике, на њихове методе у Србији и на ратом захваћеним подручјима, образованом свету доносило одбојан задах примитивизма. Циљна група тих партија постала је примарна и лингвистичким „неовуковцима". Осим професионалних фрустрација, заједничко са СРС било је одбијање хрватског (и бошњачког) језика: све су то, према Вуку, били Срби римокатоличке и мухамеданске вероисповести, само заблудели.

Тиме се придонело да питање положаја националне (Копитар-Вукове, „вуковице") ћирилице буде, према наслеђеним поделама и обрасцима мишљења, даље развијано као идеолошко; да буде још згоднијим пропагандним средством, барјаком да се њиме маше и под њега окупља.

Псеудокомунистичка власт, сасвим налик њеним радикалним опонентима, проблем је наставила да посматра и да делује као да је реч инструменту националне политике у мутним временима, уместо да га сагледа као целовит, несумњив и наслеђен културни стандард.

Положај српског стандардног писма био је и током тих година одређиван, поред наслеђених и новонасталих унутрашњих, пресудно снажним спољнополитичким чиниоцима. У приликама насталим распадом Варшавског уговора[361] и СССР нестале су, будући геостратешки непотребним, и две композитне државе-наследнице Аустроугарске монархије, Чехословачка и Југославија. Потоња се распадала кроз грађански рат међу штокавцима различитих, пре Краљевине и у СФР Југославији изграђених, верско-националних идентитета. Ток и исход процеса одређивала је сила-победница Хладног рата изложивши, између осталог, Србе свобухватним економским, војним, политичким и наративним санкцијама (последње две су и данас на снази). Са распадом Југославије међу Србима се на дневном реду нашло питање *стандардизације*: назив (име) језика, однос двају његових изговора, писмо (или писма) којим(а) би решење требало да се записује.[362] Одлучивање о писму у Србији

361 Војно-политички савез обухватао је Пољску, Чехословачку, Мађарску, Румунију и Бугарску, ДР Немачку и СССР: изузев Југославије, све земље међуратног „санитарног кордона" којег су силе Антанте поставиле између Немачке и бољшевичког СССР.

362 „У СР Југославији, где је остало двојство писма (ћирилица и латиница), изговора (екавица и ијекавица), а донекле и назива језика (српски и, све ређе у употреби – српскохрватски), није нестала неопходност сталног балансирања у језичкој политици и језичком планирању између елемената таквих двојстава него је само донекле ублажена. [...] Оквир за језичку политику дали су пре свега државни органи у СР Југославији, Републици Српској и Републици Српској Крајини одговарајућим уставним решењима, а степен неусаглашености тих трију језичких политика био је при-

и међу Србима било је мотивисано и вођено *не с обзиром* на, *већ као део* бурног унутрашњег политичког процеса вођеног уз, у монополарним геополитичким и геоекономским оквирима, неспутано идеолошко, политичко и новчано уплитање САД и ЕУ. Резултат процеса није био – а није ни данас – јединствен и демократском процедуром усвојен правни положај наслеђеног државно-културног стандарда. Резулат је део српског културкампфа.

Писмо у Уставу Србије (1989–1990)

У тексту од 7. јануара 1989. године *Полийика* је пренела текст Амандмана бр. XXVI Уставне комисије Скупштине СР Србије којим је требало да буде уређена употреба службеног језика и писма:

> „У Социјалистичкој Републици Србији у службеној и јавној употреби је српскохрватски језик и његова писма – ћирилица и латиница.
> У Социјалистичкој Републици Србији, на подручјима на којима живе поједине народности, у равноправној службеној и јавној употреби су српскохрватски језик и језици тих народности и њихова писма, у складу са Уставом и законом.
> У раду државних органа и организација која врше јавна овлашћења, у Социјалистичкој Републици Србији и у другим случајевима утврђеним републичким законом, у службеној и јавној употреби је ћириличко писмо.“

ближно сразмеран степену укупне политичке неусаглашености међу њима.” П. Пипер, „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века“, *Расйко*, Београд, б.г., https://www.rastko.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html

Како се у тексту наводи, „права расправа“ вођена је управо о том амандману. Делегатима је образложено да су српскохрватски језик као службени и јавни језик и „његова писма ћирилица и латиница“ у СР Србији дефинисани у складу са Уставом СФРЈ и тумачењем Уставног суда СФРЈ. Законом ће бити ближе уређен „начин њихове употребе, као што су симултаност, наизменичност и слично, како се не би догађале произвољности каквих је до сада било веома много, па и штетно потискивање једног од тих писама.“ Тада моћни функционер Борислав Јовић, закључујући расправу, рекао је да текст амандмана остварује „све друштвене циљеве које смо желели да остваримо“ те да га је тешко „у било чему променити, наравно, ако се полази са истих идејних опредељења.“ Премда је било различитих мишљења стручњака, нађена је равнотежа која обезбеђује „оно шта је данас и у будућности за нашу републику најрационалније“.[363] Ова изјава доказује да је, према потребама ЦК СК Србије у унутрашњој политици СФРЈ, уставна реафирмација основних начела *Новосадског договора* виђена као идеолошко-политички ваљано решење, као *средство за остваривање циљева*. Парадокс налазимо у томе што је тумачењем Уставног суда СФРЈ, на којег се позива, у питање доведена заснованост већ цитираног члана 138 Устава СР Хрватске, а Амандман бр. XXVI управо из њега преузима израз „у јавној употреби“.[364] Тада, и са тог извора, у

363 „Све новине у Предлогу амандмана представљају нужну промену“, *Политика*, Београд, 7. јануар 1989, 5.

364 „Уставни суд Југославије сматра да је одредба члана 138 став 1. Устава Социјалистичке Републике Хрватске вишезначна и сама себи противречна и да, као таква, омогућује да се схвата тако да је том одредбом утврђено да је у Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној употреби један језик и тако да су у Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној употреби два језика. Због тога, по мишљењу Уставног суда Југославије, одредба члана 138 става 1. Устава Социјалистичке Републике Хрватске онемогућује оствари-

уставну праксу СР Србије улази у лингвистичкој и правној дебати већ преузет израз „јавна употреба“ језика и писма. Сврха, у датом тренутку, било је одржање правописног јединства са Босном и Херцеговином те Црном Гором: то је, уз одлуку уставног суда СФРЈ, по себи био притисак на СР Хрватску.[365]

Најшира јавност усвајала је идеје националне струје о ћирилици као писму српског језика, али она није имала озбиљнијег институционалног упоришта, осим донекле – и привремено – на одељењу за славистику Филолошког факултета, где је деловао професор Радмило Марojевић. Он је предложио да уставом Србије буде прописано, као начелна одредба,

> ... „да је у службеној употреби на територији ове републике српскохрватски језик екавског или ијекавског изговора и ћириличко писмо и да је национално писмо српског језика ћирилица“.

Том начелу додаје три изузетка: службена употреба језика и писма народности у њиховим аутохтоним подручјима; употреба латинице и облика књижевног језика који је у употреби „у матичној републици“ тог народа српскохрватског језичког израза; грађани могу у приватној и јавној комуникацији да користе оба писма, ћири-

---

вање одредбе члана 246 став 1 Устава СФРЈ о равноправности језика народа и о службеној употреби језика народа у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.” Уставни суд Југославије, У-број 15/85, 7. децембар 1988. Према: Б. Брборић, „Супротност међу језичким одредбама (мишљење Уставног суда Југославије)“, у: Б. Брборић, *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад, 2000, 346.

365 „При томе, Уставни суд Југославије, у складу са својом улогом утврђеном Уставом СФРЈ, не може улазити у то како ће Уставом Социјалистичке Републике Хрватске бити утврђено који је језик народа у јавној употреби ... већ може само дати своје мишљење о томе да ли је формулација наведене одредбе ... у супротности да Уставом СФРЈ.” Б. Брборић, *исīо,* 346.

лицу и латиницу, према нахођењу.[366] Академик Радомир Д. Лукић је, оценивши предложени амандман мањкавим са становишта нормативне технике, приметио да је у постојећем облику „правило ... и ћирилица и латиница, а изузетак је ћирилица" сматрајући да би амандман требало да гласи:

> "У СР Србији је у службеној и јавној употреби ћирилица. Изузеци од овога утврђују се републичким законом."

Најзначајније државне, научне и верске институције служе се ћирилицом. Стога је „у извесној мери противправно ако нижи органи употребљавају латиницу", а Српска академија наука и уметности је у уставној расправи „званично захтевала искључиву употребу ћирилице и у служби и у јавности".[367] Његова аргументација готово у потпуности понавља основна полазишта *Предлога за размишљање*. Према Р. Д. Лукићу смисао *Новосадског договора* није у одређивању подједнаке употребе оба писма, а и ако јесте, он се на штету ћирилице крши и у Србији и у Хрватској: „Стога је једино исправно тумачење да Срби користе ћирилицу, а Хрвати латиницу, без обзира на подручје (републику) у којој се налазе." Сви грађани Југославије морају имати право на употребу својих језика и писама на читавом подручју државе „како у приватној тако и у јавној употреби и у општењу с властима и органима који врше јавна овлашћења" и оно се мора доследно спроводити.[368] Питање писма је у надлежности институција, народа и његових представника:

„Треба рећи да су лингвисти једино надлежни да струч-

366 Р. Маројевић, *Ћирилица на раскршћу векова, Огледи о српској етничкој и културној самосвести*, Горњи Милановац, 1991, 29.

367 Р. Д. Лукић, „Ћирилица у андманима на Устав СР Србије", *Политика*, Београд, 14. јануар 1989, 15.

368 Р. Д. Лукић, „За и против ћирилице", *Политика*, Београд, 25. фебруар 1989, 15.

но кажу да ли оба писма, ћирилица и латиница, подједнако тачно изражавају српскохрватски језик ..., а не да ли треба да се употребљавају оба писма подједнако."[369]

Извор и компромисни карактер амандмана, на које је упућивао Б. Јовић, на интересантан начин се огледа у првој и трећој алинеји, које се односе на („у службеној и у јавној") употребу писма: првим су оба писма једнака у српскохрватском, а трећим је употреба српске ћирилице „службена и јавна" у раду државних органа и организација које врше јавна овлашћења, дакле државно привилегована. Из изјаве да ће законом бити уређен „начин њихове употребе, као што су симултаност, наизменичност и слично, како се не би догађале произвољности" лако је прочитати утицај институтске струје:[370] они су се за такво шта, као и за дефинисање опсега „јавне употребе", већ дуго залагали. Ова струја тада није била склона језичком (под језиком се подразумева и писмо) разлазу: иако је у погледу проблема употребе ћирилице била знатно осетљивија, она ће до распада СФРЈ остати блиска државнопартијској линији.

Лингвистичко схватање, према коме је писмо „само средство да се забележе мисли", Иван Клајн је надопунио социокултурним аргументима о којима је, у једном од претходних поглавља, већ било речи. Он се је:

„ ... поносио што у мом родном граду, Београду, преов-

369 Р. Д. Лукић, „Ћирилица у андманима на Устав СР Србије", *Политика*, Београд, 14. јануар 1989, 15.

370 Институтска струја је заступала мишљење да би било потребно законски регулисати равноправност употребе двају писама и двају изговора. Лишени политичке подршке, идеје нису успели да спроведу у *Политици* и на Радио-телевизији Београд, тако да је њихов највећи успех у том периоду било издавање сарајевског дневног листа *Ослобођење* и ћирилицом и латиницом, наизменично по странама. Према: Б. Брборић, „Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења (1979–1980, 1984)", *н.д.*, 282–283.

ладава дух јединства и југословенства. [...] Утолико ме више чуди и боли кад [се чују, *прим. С. С.*.] неки досад непознати тонови искључивости, нетрпељивости и сепаратизма. Емоције све више надгласавају чињенице. О ћирилици се (буквално) певају песме, пред њом се пале кандила."[371]

Каже, такође, да би се потписао испод става Јована Деретића, изреченог на Председништву ЦК СК Србије, да је у расправи вођеној претходне године констатовано како је ћирилица била запостављена, да треба да се употребљава али не потискујући латиницу, јер двоазбучност није зло него, напротив, предност наше културе. Потписао би се, такође, и испод става Славка Вукомановића који је у ћирилици видео не темељну националну вредност већ анахроне, византијске и средњевековне симболе.[372] Потпуно на партијској линији, И. Клајн је поновио став ГК СК Београда из марта-априла 1967. године, не познавајући или градећи се да не познаје *Предлоī за размишљање*, не пропустивши да у новинама понови мишљење Александра Бакочевића из новембра 1971. године *о ћирилици као византīинизму*. (А. Бакочевић је по партијском преврату, поставши председник градске скупштине Београда, заузео друго место у хијерархији СК Србије.) Уредништво централног стручног часописа *Наш језик* тражило је да се амандмани допунама ублаже „у складу с начелима за која се стално залажемо, а пре свега с потребом језичке толеранције, демократич-

371 И. Клајн, „Против искључивости", *Полиīика*, Београд, 18. фебруар, 1989, 14.

372 „Ћирилица нам ипак није потребна да би 'спасавала' српство. Српски народ има у својој историји и цивилизацији великих, оригиналних остварења, па не видим зашто би данас, на прагу XXI века, требало тражити некакве византијске и средњевековне симболе који би били заштитни знак српства." (др Славко Вукомановић, 1987.) према: И. Клајн, *исīо*.

ности и права људи на слободну употребу свога језика" због потреба живота у СФР Југославији. Такође, да „није оправдана нормативна искључивост" јер на „нашем језичком простору нигде не треба да буде циљ искључиви монопол једног писма". Средства за побољшање положаја стандардне ћирилице уредништво дефинише у оквиру културне политике која полази од начелне двоазбучности: треба „предузети све потребне мере да се заштити ћирилица од истискивања (практичне мере у свим гранама школства, у развијању графичке и рачунарске технике, у издавачкој политици и др.)".[373]

Уредништво *Политике* тему је закључило интервјуом са Ранком Бугарским, водећим гласом државнопартијске струје. Четири дана узастопно, у данима великог узбуђења изазваног арнаутском побуном на Косову и Метохији („Стари трг") и сукобом који се тим поводом развио између социјалистичких република и у органима федерације, добијао је по половину стране ексклузивне културне рубрике. Интервју је вођен „у време обликовања језичких амандмана на Устав СРС", а један од наставака односи се на питање писма. Р. Бугарски је захтев за ћирилицом као једином службеним писмом у Србији сматрао за „екстреман" и „вишеструко опасан". На уставно-правном нивоу противан је основним опредељењима за равноправност језика и писама народа и народности, а могао би да има последице на уставно-правне регулативе у осталим републикама. На културном нивоу противан је традицијама српске и југословенске културе. Такође, битно ограничава индивидуалне слободе, право избора језика и писма. Нема лингвистичких аргумента којима би се могло бранити давање привилегованог статуса у односу на латиницу, јер иако је ћирилица „основ-

373 „Кад је ћирилица обавезна", *Политика*, Београд, 21. јануар 1989, 18.

но“ српско писмо, многи од Срба су се служили и служе се латиницом. На идентитетском нивоу, неодрживо је поистовећивање народа са писмом, како се види у случају Турака или Румуна који су прешли на латиницу. Коначно, и за Бугарског најважније, језици и писма треба да служе „отварању, споразумевању и богаћењу“, док се „предложеним фаворизовањем ћирилице доприноси даљим језичким поделама“. Једино исправно решење је оно које начелно предвиђа заступљеност оба писма у службеној употреби, „што је став заузет у расправи на Филолошком факултету у Београду, установи свакако надлежној да саопшти своје мишљење о овим питањима.“ Поред тога, изјаснио се против формулације која обухвата и „у јавној употреби”: она је „знатно шири појам од службене употребе језика”. Стога таква формулација „може да има изузетно рестриктивно дејство” што би требало да буде избегнуто пратећим законом.[374] Нагласивши да се *Политика* није укључивала у расправе („с не малим политичким набојем“) о језичким амандманима на уставе СР Хрватске и СР Србије („сем кад је реч о положају и судбини ћирилице“) аутор интервјуа је изричито нагласио да је намера „да тој дебати дамо један релевантан прилог, без намере да на јоту ставимо тачку“.[375] Јота је, после интензивне дебате током јануара и фебруара, објављивањем тог разговора добила тачку.[376]

374 С. Даутовић, „Писмом до разумевања”, *Политика*, Београд, 1. март, 1989, 19.; R. Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Beograd, 1995[2], 50–56.

375 С. Даутовић, „Дух стваралачке сарадње”, *Политика*, Београд, 27. фебруар, 1989, 10.

376 „Novine, posebno dnevna štampa u Srbiji u periodu 1986–1992, sigurno nisu dobar izvor objaktivnih informacija o političkim zbivanjima, ali su izvanredan izvor za analizu metoda oblikovanja javnog mnenja i sredstava za njegovu manipulaciju i instrumentalizaciju. *Politika* tu ima ključno mesto. Uređivana je namenski, pre da uobličava javno mnenje nego da informiše. Kao list – mezimče vlasti i masa kojima

Расправа о амандману била је, након овог интервјуа, угашена: без икаквих измена усвојен је 28. марта 1989. године.

Одговор хрватске стране на уставно решење прихваћено у Србији није дошао ни брзо ни нагло. Тиме је био вештији. Дала га је Хрватска демократска заједница (ХДЗ), која је под вођством пензионисаног генерала Фрање Туђмана освојила власт на општим вишепартијским изборима. Упућен тек када је буран процес урушавања идеолошко-политичких темеља федерације према Уставу из 1974. одмакао до парализе федералне власти и међунационалних сукоба, у дубоком је у складу са традицијом, наслеђем и смером хрватске државно-језичке политике. По усвајању Амандмана LXVIII на Устав СР Хрватске од 25. јула 1990, којим је замењен став други, члан 138 изгледао је овако:

> „U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.
> U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi latiničko pismo.
> Uz obvezatnu uporabu latiničkog pisma u upravnim jedinicama s većinskim dijelom pučanstva koje koristi ćirilicu ili drugo pismo jamči se i službena uporaba tih pisama. Način službene uporabe ćiriličnog ili drugog pisma, uz latiničko, uređuje se zakonom.
> Pripadnici naroda i narodnosti imaju pravo na upotrebu svojeg jezika i pisma u ostvarivanju svojih prava te postupku pred državnim organima i organizacijama koje obavljaju javna ovlaštenja."

---

se obraća verno je sprovodila i služila poželjnoj političkoj opciji." O. Milosavljević, „Upotreba autoriteta nauke. Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986–1992)", *Republika*, Beograd, 1–31. jul 1995.

Занимљивост овог амандмана јесте то што не одређује, нити именује, хрватски као службени језик: с обзиром да је „у јавној употреби“ већ био хрватски књижевни, он се *на основу писма* подразумева. Веома довитљиво, хрватски су правници изразу „у јавној употреби” за језик придали и одавно сневано „у службеној употреби“. Осим тога, члан који се односи на језик и писмо изражајно је усклађен са већ усвојеним амадманом у Србији. Садржајем и циљевима био је, међутим, потпуно другачији. Колико год то парадоксално звучало, ћириличко писмо српског језика доведено је бољи положај од онога којег је имало у Уставу СРХ из 1974. године: дефинисано је као мањинско и територијално одређено службено писмо, уз латиничко. То није задовољило Србе у Хрватској, ни када им је била понуђена обнова културне аутономије по узору на одлуке ЗАВНОХ-а. Централни проблем било је свођење са статуса конститутивног народа на ниво националне мањине, што никада нису били, у републици која је тежила конфедерацији/отцепљењу од Југославије, што никако нису желели. Први ефекат амандмана било је постављање, па скидање, ћириличких саобраћајних табли у околини Книна. У позадини тог инаћења било је, поред осталог, и одбацивање ћирилици додељеног статуса. Коначно, Срби у Хрватској су, одбацивши амандмане пре заседања Сабора – на којем су свеједно усвојени – те формиравши Заједницу општина северне Далмације и Лике, 25. јула усвојили *Декларацију о суверености и аутономији српског народа*. Према тој декларацији, СР Хрватска је целокупном територијом „држава и српског народа”, који је „суверен народ” и „има право на аутономију”; у условима (могућег будућег) федеративног уређења Југославије, „има право на несметану и без ограничења употребу у службене и приватне сврхе српског књижевног језика, писма ћирилице, школа и српских школских програма”, а у условима конфедеративног уређења, на

политичко-територијалну аутономију; оснива се српски сабор и национално веће; проглашавају се „ништавним за српски народ у Хрватској све уставне и законске промјене које негирају његов суверенитет као народа и умањују његова аутономна права".[377] Вербално и физичко насиље у Хрватској постајало је уобичајено, као и ноћне straže, пуцњаве и експлозије, док је на нивоу Југославије расправљано о могућностима будућег федералног или конфедералног уређења. Социјалистичка партија Србије определила се за очување Југославије, предузевши шта је било потребно да буде усвојен нови устав, али без избора за уставотворну скупштину, које је захтевала опозиција. То се снажно одразило на исход тадашње, уобличујући и данашњу дебату о језику и писму: у савршено недемократским условима превагнула је државнопартијска струја. На руку јој је ишло постојање две комисије одређене једнопартијском Скупштином: прва и стручно ужа била је сазвана након усвајања амандамана из 1989. године и већ је радила на закону о језику и писмима, док је друга радила на формулисању устава. (За ову прилику, тј. до претреса тог питања кроз архивску грађу, можемо као основану да поставимо претпоставку да је рад прве имао утицаја на рад друге комисије.)

Питање положаја ћирилице у Србији – *Полūтику* задржавамо као полуслужбени извор – било је потиснуто изјашњавањем о називу језика у *Предлоīу Нацрūа Усūава* објављеном 11. јула 1990. године (истоветан предлог је 28. јула упућен у формалну јавну расправу):

Члан 7:

У Републици је у службеној и јавној употреби српскохрватски језик и ћирилично писмо, а латинично писмо у скла-

377 „Декларација о суверености и аутономији српског народа", *Полūтика*, Београд, 26 јул 1990, 7.

ду са законом. У деловима територије Републике у којима живе народности у службеној и јавној употреби су и њихови језици и писма, у складу са законом.[378]

Уместо интереса народа израженог путем изабраних представника у уставотворној скупштини, расправа о нацрту устава омогућена је дописним изјашњавањем грађанства. Приказивана је, избором пристиглих писама, у рубрици „Одјеци и реаговања". Одмах по предочавању предлога новог устава, спајањем Савеза комуниста Србије и Савеза социјалистичког радног народа Србије, формирана је Социјалистичка партија Србије на програму који није упућивао на политику обнове ћирличког стандарда, већ на очување постојећег стања.[379]

Информацију о тадашњем стању духова налазимо у прилогу уредника рубрике који је, очигледно, у обзир узео сва пристигла писма, а не само објављене прилоге. Према његовом сумирању претходне расправе, око 70% изјаснило се за српски језик насупрот српскохрватском, за којег су се залагали лингвисти. То нам даје основа да претпоставимо да је изјашњавање у корист ћирилице пратило тај просек. Слично је било и у случају избора између „национална мањина" и „народност".[380] После,

378 „Нацрт устава СР Србије", *Политика*, Београд, 11. јул 1990, 17.

379 „У завршној речи на крају Првог конгреса Социјалистичке партије Србије Слободан Милошевић је рекао: – Криза Југославије која се налази под притиском конзервативних и дезинтеграционих снага, као и присуство таквих снага у самој Србији, наметнули су реално и оправдано потребу да се обједине социјалистичке, односно лево оријентисане снаге, идеје и људи – да би се сачувао и да би се обезбедио прогресиван друштвени развој." „Основана Социјалистичка партија Србије", *Политика*, 18. јул 1990, 1.

380 „Вероватно нико није могао да претпостави да ће највише полемике, па и „аргумената" подвучених увредама бити око члана 7. који каже да је у Републици у службеној и јавној употреби српскохрватски језик и ћириличко писмо. Отприлике 70 одсто

за то време и за те новине, зачуђујућег уредничког прилога, приметно је да писма у корист српског готово да нису објављивана, а у корист ћирилице још мање. Стручну дебату у тој рубрици не налазимо, изузев чланка Ђорђа Костића и Зорана Глушчевића[381] објављеног 14. јула на целој страни, с тим да се односи на нацрт закона о језику, тада већ упућеног на јавну расправу, а на нацрт устава тек индиректно. У суботњем додатку *Култура – уметност – наука* изашла су два значајна текста: 21. јула Радомира Д. Лукића,[382] а Ранка Бугарског 18. августа.[383] По завршетку јавне расправе (1. септембра), у рубрици „Културни живот" објављено је мишљење Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.[384] Друга велика институција српског новинарства тог времена, *НИН*, није била укључена у расправу о том члану устава, али је у рубрици „Тачка гледишта" 7. септембра објавила прилог Р. Бугарског.[385]

наших читалаца реагује врло емотивно називајући српскохрватски – несрећном кованицом, термином који не постоји, наметнутим изразом, објашњавајући да су српски и хрватски у ствари два језика. Они захтевају назив српски језик. Лингвисти с друге стране упозоравају да српскохрватски није никаква несрећна, већ давно уобичајена кованица међу лингвистима и славистима, одавно прихваћена у страним језицима као назив за заједнички језик Срба у Хрвата. [...] Једна од најчешћих примедби је зашто се и даље користи термин „народност". То је нереводиво, тврди већина читалаца и нигде у свету не постоје народности већ националне мањине". Г. Козић, „Устав пишемо сви", *Политика,* Београд, 29 јул 1990, 17.

381 Ђ. Костић, З. Глушчевић, „Којим језиком говоре Срби", *Политика*, Београд, 14. јул 1990, 14.

382 Р. Д. Лукић, „Против посебног закона", *Политика*, Београд, 21. јул 1990.

383 Р. Бугарски, „Језик са оба писма", *Политика*, Београд, 18. август 1990.

384 Р. С., „Против једночланог имена", *Политика*, Београд, 4. септембар 1990, 16.

385 Р. Бугарски, „Устав и језик", *НИН*, Београд, 7. септембар 1990, 31.

Ђорђе Костић и Зоран Глушчевић одбацили су *Нацрт закона о службеној и јавној употреби српскохрватског језика и језика народности*, који је тада био у изради, најпре зато што, за разлику од осталих језика, па и националних мањина, назив нема национални карактер. Може га имати само уколико постоји народ који се зове српскохрватски, или уколико су се два народа „преко својих лингвистичких представника" договорила да тако називају заједнички језик. Хрватска страна је договор развргла и развија засебан. Српскохрватски је у односу на хрватски књижевни језик, који је у службеној и јавној употреби у Хрватској, дефинисан као „поткатегорија или као модул хрватског језика", што значи да би усвајањем предложеног закона такав језик постао званичним у Србији. То би се односило и на Србе изван Србије, са свим последицама тренутно и у будућем времену: шта год ко и где са језиком радио, неће бити појма српског књижевног језика, правно или другачије. Такође, закон предвиђа израз „народности", што ваља одбацити, између осталог и стога што није међународно прихваћен израз и што, као такав, не подлеже дефиницији, омогућавајући злоупотребе налик онима у САП Косово. За наш предмет, иако се писмо речју не спомиње, изванредно су значајни погледи који се односе на законодавни поступак. Коаутори препреку пуштању нацрта тог закона у процедуру виде у следећем:

> „Како је могуће донети закон који се мора заснивати на уставу кад устав још није прихваћен ни формулисан? То значи да законодавац сматра да је овај закон старији од устава зато што унапред зна какав ће бити устав па прејудицира неке битне одредбе Устава које су релевантне за поједине чланове или ставове овог закона о језику."[386]

Предложени нацрт закона треба хитно да буде повучен из јавне расправе: потребно је именовати нову коми-

386 Ђ. Костић, З. Глушчевић, *н.д.*, 14.

сију „која ће другачијом формулацијом Закона о језику успоставити равноправност српског књижевног језика".[387]

Политика је објавила и другу линију аргументације националне струје. Према Р. Д. Лукићу, на предложени закон не би вредело трошити речи: и закон и комисија која би га изнова писала непотребни су. Предложеним нацртом устава дата је одредба „кратка и јасна, која најзад решава питање на једини могући и исправан начин и прекида све досадашње непотребне расправе." Равноправност писама према Уставу СФРЈ лоше је протумачена, к томе нико се тога не држи: због чега се она у Србији сматра важећом у смислу подједнаке употребе ако се то нигде не остварује? Оваква одредба, уместо „бесконачног разглабања и цепидлачења о разграничењу употребе двају писама према предлогу закона о коме се води расправа", уводи „стање сасвим јасно и чисто" у коме је такав закон непотребан.[388] Из тога следи да је Р. Д. Лукић „а латинично писмо у складу са законом" разумевао као посебна одређења у законима, где је таква регулатива умесна. За њега назив језика није важан, већ увођење ћириличког стандарда:

> „У Републици је у службеној и јавној употреби српскохрватски језик и ћирилично писмо."[389]

Будући правником, он разумевање и примену израза „у службеној" и „у јавној употреби" дефинише на следећи начин:

> „Службена употреба је употреба свих службених органа, како државних тако и самоуправних, при чему је врло важно да су и све врсте школа службене установе те да се на њих у потпуности односи ова одредба. Осо-

387 *Исйо.*

388 Д. Лукић, „Против посебног закона", *Полийика*, Београд, 21. јул 1990.

389 *Исйо.*

> бито је важно да под службеном употребом треба разумети и ону тзв. јавноправних служби, укључујући ту јавноправну привреду и друге такве делатности.
> Што се тиче јавне употребе, она је такође сасвим јасан појам. Јавно је оно што није приватно, тј. што није упућено приватном лицу него јавности. Дакле, све што се јавно пише, односно објављује (како се види, у самој речи „објављује" садржана је јавност!). Ту, разуме се, најпре долазе у обзир све врсте штампане речи, али и објаве приватних лица које су упућене јавности, а не само оно што јавни субјекти објављују. Разуме се, ту долазе натписи улица, фирме, имена места, итд., итд."[390]

Његова дефиниција одговара како дотадашњој уставној пракси у СР Хрватској, тако и начину на који је она, са становишта социолингвистике као дисциплине, терминолошки образложена: уместо „у јавној употреби" као еуфемизму за „службена употреба" Д. Шкиљан је увео „у јавној комуникацији":

> „У грубој дихотомијској подјели могло би се рећи да се неки од канала налазе само под неформалним и неизравним надзором друштва и његових институција (на примјер једино под утицајем етичких норми), док су други подвргнути експлицитном друштвеном надзору, па кршење правила повлачи за собом и експлицитно кажњавање прекршитеља (модалитети тог кажњавања могу, дакако, бити веома разнолики и варирају од друштва до друштва). Размјену језичних порука у првом случају зват ћемо приватном комуникацијом, а *јавна* је *комуникација*, према томе, језично саобраћање комуникацијским каналима који се налазе под неким обликом формалне друштвене контроле и у друштвено строже нормираним ситуацијама."[391]

390 *Исто*.

391 D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb, 1988, 9.

Као у случају амандмана из 1989. године, последњи прилог дебати дао је Р. Бугарски. Он се одлучно заузео са српскохрватски језик са два писма и усвајање закона о језику. Према његовом уверењу, захтев за увођењем термина *срйски језик* непромишљен је и вишеструко погрешан. Они који то захтевају само желе да одговоре равном мером на „једнострану интервенцију" којом је 1974. године уведен хрватски књижевни језик. Лингвистичко јединство, без обзира на то, оправдава двочлан назив који је једини прихваћен у међународној науци; он је традиција која симболизује „заједничка стремљења најумнијих глава како српског тако и хрватског народа, од Вука, Гаја и Даничића на даље", стога

> „Административно пресецање овог континуитета, данас у Србији, било би равно културном скандалу. Језички сепаратизам других не може да буде пример Србији, отвореној земљи демократских традиција."[392]

Такође: српскохрватски није само језик Срба и Хрвата, већ Муслимана, Црногораца и Југословена – зато не треба пратити пример Хрватске. У том случају свако ће тражити свој језик. Боље је Србији да, задржавши *срйскохрваћски*, „остане у друштву са Босном и Херцеговином и Црном Гором"; Југословени, Муслимани и Хрвати у Србији би инсистирање на српском језику „могли да доживе као асимилаторски притисак". Борба за језик Срба у Хрватској изнуђена је хрватским језиком као званичним, па би увођење српског језика иницирало исту ствар са Хрватима у Србији; то би могло да осиромаши лексику чишћењем, по хрватском узору, српског језика од хрватског; српскохрватски повезује са Србима изван Србије и Југославије „који су на њега навикли, не вређајући

392 Р. Бугарски, „Језик са оба писма", *Полиѓика*, Београд, 18. август 1990.

при томе оне којима је ближе српско име језика"; он је незванично средство комуникације у читавој Југославији и међу исељеницима који га називају „југословенски".[393]

У двоазбучности, реткој појави, „ваљда би требало гледати својеврсно обогаћење, пре него додатни чинилац подвајања и националног разврставања". Латиница као „још једно велико цивилизацијско писмо отвара нове културне просторе" што је у Србији било „добро схваћено већ у време њеног највећег процвата почетком нашег столећа"; касније прилике, „нарочито после II светског рата, допринеле су даљој афирмацији латинице у Србији". То не умањује значај „ћирилице као основног писма српског народа, нити је оспорена њена данашња употребна вредност". Двоазбучност ваља посматрати као својеврсно обогаћење, а потпуно двоазбучни говорници „зацело су у предности над онима који признају и познају само једно писмо". То су у највећем броју млађе генерације „отворене према свету и према будућности": уколико су они, двоазбучни толико да не разазнају које писмо читају, „најбоља залога њеног напретка", онда је „непримерена званична дискриминација било којег од њих". Погрешно је уверење, из кога следи драматизовање и политизовање, да ћирилици „једино устав може да ... пружи сламку спаса."

> „Учвршћивање положаја ћирилице, у неким доменима, несумњиво потребно, може се постићи разним мерама – укључујући и законске, које су у припреми: на пример може се прописати обавезност овог писма у раду државних органа, и слично. Али у равни уставних начела морала би напоредо да фигурирају оба писма, без помињања двосмисленог појма равноправности али без фаворизовања једног уз деградацију другог. [...] Треба уз то имати на уму да је слобода појединца – дакле сва-

393 *Исто.*

ког становника Србије без обзира на националност – у избору језика и писма такође уставна категорија"[394]

Коначно, Бугарски се још једном заложио да се из уставне формулације уклони израз „јавна употреба језика" јер она је „у свету непозната као призната уставна категорија, па је не треба експериментално уводити ни у Србији." Тај је појам

> „толико широк и неодређен да се не може подвести под законске параграфе без изазивања хаоса у јавној комуникацији, отварањем широког простора за произвољна тумачења, селективну примену, па и голу репресију. Дејство које се овом новином вероватно имало у виду много се безболније може постићи прецизирањем службене употребе језика и писма ... [...] прва реченица члана 7 нацрта устава требало би да гласи: 'у Републици је у службеној употреби српскохрватски језик са својим писмима – ћирилицом и латиницом.'"[395]

Време непосредно по завршетку јавне расправе Р. Бугарски је искористио да, напротив правном тумачењу које је пружио Р. Д. Лукић („у јавној употреби" обухвата све осим приватне употребе), продуби и пропагира аргументацију против усвајања израза „јавна употреба". Према његовом тумачењу, „службена употреба језика (је) један знатно ужи и специфичнији појам од јавне употребе језика, чији део представља." Употребљава се, у зависности од тога шта су и где (у унитарним, федералним, конфедералним уређењима) државни органи, а може да се протегне „и на парадржавну сферу, па и изван ње – на рад неких органа који, како се то код нас каже, врше јавна овлашћења".

> „А јавна употреба језика је много шири и веома неодређен појам, јер уз строго службену употребу укључује

394 *Исӣо.*
395 *Исӣо.*

> и сваку другу употребу језика која није приватног карактера – дакле, у школству, издаваштву, масовним медијима, привредном, политичком и културном животу итд. Лако је видети да се ова два појма суштински разликују. Стога се не смеју мешати, нити се пак разлика између њих може тек тако подразумевати, без јасног разграничења и прецизне дефиниције једног и другог – а велико је питање колико се то може постићи (О томе обилато сведочи и Нацрт закона о језику и писму, сада у процедури.)"[396]

Укратко речено, „у уставни текст не треба уопште уносити категорију јавне употребе језика" јер је новотарија која нигде не постоји, док би прецизирања „посебно појма службене употребе" била у закону о језику и писму „ако он буде донет, или у посебне законе".[397]

Став режима према питању језика и писма налазимо експлицитно изреченим непосредно по јавној расправи, у мишљењу „Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Србије" које „обухвата наставни кадар у основним, средњим, вишим и високим школама и научним установама Републике":

> „Назив српскохрватски језик није никад био наметан српским лингвистима, него је резултат њиховог научног уверења о идентитету овог језика. Овај назив није наметан ни српском народу, него је опредељење за њега израз поверења у науку о језику и израз политичке мудрости и далековидости. Слобода у избору назива за национални језик не огледа се само у томе што је народ властан да тај језик назове својим именом, него и у томе што може да избором имена искаже језичко заједништво и своју језичку отвореност и толерантност. Они

396 Р. Бугарски, „Устав и језик", *НИН*, Београд, 7. септембар 1990, 31.

397 *Исто.*

који се залажу за назив српски језик губе из вида далекосежне нежељене последице које би то решење имало на српско-хрватском језичком подручју, а и у иностранству. Наиме, ако би назив језика био сведен само на српски језик, то би био несрећан допринос језичкој дезинтеграцији и политички потез који одавно прижељкују језички сепаратисти изван Србије. Такво решење би послужило као аргумент и оправдање за стварање хрватског, црногорског, бошњачког и сличних „језика"; [...] унело би забуну у сербокроатистичку науку у свету, за коју постоји само српскохрватски језик; [...] смањило би комуникативност нашег језика, односно ишло би на штету протока информација и приступачности штампане продукције на српскохрватском језичком подручју".[398]

Социјалистичка партија Србије је, представљајући програм на јавним скуповима, Југославију видела „као савремену федеративну државу, али не по сваку цену", допуштајући могућност да се отцепе они који то желе, за шта је „потребно ... направити нека правила игре и под којим условима је то могуће".[399] СПС је посебно против „националних подела, присвајања и размирица"; против је „појединаца, група и странака који хоће да нам садашњост замене прошлошћу, који хоће да оживе своје историјски поражене идеале" и „оних који врше насиље над историјом тако што изврћу чињенице": „Са демократским Уставом и сигурним уставним и политичким положајем, јединствена Србија бори се принципијелно и демократски за федеративну Југославију".[400]

398 Р. С., „Против једночланог имена", *Полиūика*, Београд, 4. септембар 1990, 16.

399 Изјава др Станка Радмиловића. М. Пешић, „За ефикаснију друштвену својину, а не њен слом", *Полиūика*, Београд, 7. септембар 1990, 5.

400 Изјава Радмиле Анђелковић. „Против деоба, раздора и мржње", *Полиūика*, Београд, 7. септембар 1990, 5.

Српскохрватски језик треба да буде у уставу (подразумева се, и двоазбучност), тиме се одбацује распад Југославије.[401] Политички став према положају ћириличког стандарда у Србији можда је најлепше описао Петар Шкундрић говорећи на скупу у Светозареву (Јагодини):

> „Ми смо за испољавање националних интереса, за чување верских и националних традиција, али смо против њиховог агресивног испољавања и наметања, јер то вређа и плаши људе других вероисповести, политичких и националних убеђења, уноси страх и стрепњу."[402]

Сасвим је јасно, с обзиром на идеолошко и културно-политичко наслеђе СПС, где се у горњем опису налази ћирилички стандард српског језика. Њега је требало на неки начин ускладити са очигледном вољом већине у Србији и захтевима које су постављали Срби изван ње. Једнопартијски октроисан Устав Србије од 28. септембра 1990. године у члану о језику и писму доноси следеће решење:

Члан 8.

> У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом.

---

401 Веома је значајна изјава члана Председништва СР Србије Слободана Вучетића у дебати о предлогу устава вођеној у Скупштини Војводине. „Кад је о језику реч – рекао је Вучетић – У Предлогу смо пошли од тога да не дозволимо да нас нова хрватска власт увуче у прљаву игру поделе Југославије, па чак и преко вештачког дељења једног језика." Р. Драгичевић, „Предлог устава Србије подржан без иједног гласа против", *Политика*, Београд, 28. септембар 1990, 11.

402 Изјава генералног секретара Главног одбора СПС Петра Шкундрића. „Против агресивног испољавања верских и националних особености", *Политика*, Београд, 28. септембар 1990, 5.

> На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом.

Већ самим утврђивањем српскохрватског језика – тиме Белићеве традиције и *Новосадскоī доīовора* – као уставне вредности, ћириличко писмо је начелно остављено у положају у којем је и било. Српскохрватски језик према тој дефиницији има два равноправна писма, јер су словом Устава језици и писма националних мањина јасно издвојени. Изостављено је „и у јавној употреби" у смислу хрватског узора и одговарајућег свеобухватног разумевања Р. Д. Лукића. Службеност која се у предлогу односила само на ћириличко писмо подељена је на начелну (ћирилица) и законом утврђену (латиница):

> *Предлоī:* У Републици је *у службеној и јавној уйоīреби* српскохрватски језик и *ћирилично йисмо*, а латинично писмо у складу са законом.
>
> *Усвојено:* У Републици Србији у *службеној је уйоīреби* српскохрватски језик и *ћириличко йисмо*, *а лаīиничко йисмо је у службеној уйоīреби* на начин утврђен законом.

Све у свему, очигледна је намера да ћирилички стандард не буде јасно уведен за српскохрватски језик. Вербално, решење задовољава захтев Срба у Хрватској за службеношћу ћирилице са отвореном могућношћу реципроцитета у Србији, истовремено заобилазно прихватајући постојећу службену двоазбучност у Босни и Херцеговини и Црној Гори. Радило се на томе да у „крњој Југославији" остану три републике штокавског језика, али у преговорима су учествовали само Срби.[403] Сво то

403 Б. Радивојица, Т. Вујић, За Југославију, са новим уставом, *Полиīика*, Београд, 13. август 1991, 5.

маневрисање није помогло, ни у најмањем. Хрватска се определила да усвојене уставне амандмане спроведе силом. Ноћне straže прерастале су у чете. Било је жртава, интервенисала је и Југословенска народна армија. Уставом Хрватске од 22. децембра исте године, којим се Хрватска „установљује ... као национална држава хрватскога народа и држава припадника иних народа и мањина, који су њезини држављани“ одређено је:

„Članak 12.

U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo.
U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilično ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanima zakonom."

Тиме је круг био затворен: слово и дух уставног решења у складу су како са царским едиктом о илирском језику из 1849. године тако и са царством потврђеном саборском одлуком из 1892. године о званичном хрватском правопису (Ивана Броза). Хрватски језик и латиничко писмо део су континуитета хрватске државности и културе, док је ћириличко писмо, као било које друго мањинско и у складу са општим напретком у том питању, у сувереној Хрватској ограничено на локалну заједницу. Чак ни *хрва̄тски или срп̄ски језик*, као народни, никоме у тим странама више није био потребан. Хрватска је, недељена са Србима, на наслеђу илираца и Копитар-Вуковим принципима, коначно стекла *само свој ста̄ндард* језика и латиничког писма. Реакција на исход у Загребу, у смислу националног стандарда језика и писма, међу Србима у Хрватској и БиХ довела је до квалитативно приближног одговора:

„... Срби у Српској Аутономној Области Крајини (Статут САОК 21. 12. 1990, Уставни закон 29. 5. 1991) и, касније,

> у Републици Српској Крајини (Устав РСК, 19. 12. 1991), као и Срби у Босни и Херцеговини, односно у Републици Српској, такође су се јасно и недвосмислено определили за изнуђени растанак са „заједништвом", а то значи – за назив српски језик и ћирилицу, његово примарно писмо."[404]

Стога је значај *Закона о службеној употреби језика и писама Републике Србије* (*Службени гласник РС*, бр. 45, 27. VII 1991.) за положај српске редакције ћириличког писма у држави и култури Србије, будући да је уз мноштво техничких измена још увек на снази, немерљив. Његовом усвајању претходила је хармонизација са *Статутом АП Војводине*, усвојеним 18. јуна исте године:

Члан 6.

> У раду органа Аутономне покрајине Војводине у службеној употреби истовремено са српскохрватским језиком и ћириличким писмом, и латиничким писмом на начин утврђен законом, су и мађарски, словачки, румунски и русински језик и њихова писма и језици и писма народности, на начин утврђен законом.[405]

Закон о службеном језику и писмима усвојен је 27. јула:

Члан 1.

У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).

---

404 Б. Брборић, „Српске социолингвистичке прилике у ретроспективи и српска језичка политика у новим државним околностима", *С језика на језик*, Београд – Нови Сад, 2001, 104.

405 „Статут Аутономне покрајине Војводине", *Службени лист Аутономне покрајине Војводине*, бр. 17/91, Нови Сад, 29. јун 1991. Начелник Одељења за прописе и уредник *Службеног листа АП Војводине* гђа Дијана Катона веома љубазно је, поред остале грађе, доставила и копију штампаног издања.

У Републици Србији у службеној је употреби ћириличко писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом.
На подручјима Републике на којима живе припадници народности у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и језици и писма народности, на начин утврђен овим законом.

Већ сам назив закона, у коме је именица *йисмо* у множини, збуњујује. Први члан уноси још већу збрку. Да ли је по среди један службени језик са два писма (српскохрватски) који се назива српским? Или формулација изједначава српскохрватски са српским језиком, који се пише ћириличким писмом, па се стога употреба латиничког писма посебно уређује управо тим законом? Којег латиничког писма, будући да су мањинска, тиме и хрватски стандард, ставом другим Устава (1990) заштићена као службена на територијалном принципу? Додатна, много већа компликација налази се у члановима 2. и 3, којима се одређује шта је службена употреба језика и писама.

Члан 2.

Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писама у раду: државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина (у даљем тексту: органи), установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења (у даљем тексту: организације које врше јавна овлашћења).
Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се и употреба језика и писама у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене овим законом.

Да је законописац могао да подразумева да службено (ћириличко) писмо треба свобухватно да се примењује могуће је да се разуме из правног континуитета израза „организације које врше јавна овлашћења". Налазимо га у законодавству САП Војводине, будући да тзв. ужа Србија није имала посебан закон о језику и писму. Користећи се могућностима које су пружили до тада усвојени амандмани на Устав СФРЈ, већ 30. марта 1973. године у *Службеном листу САП Војводине* дефинисано је, након издвајања законодавне, судске, извршне власти и органа државне управе (чланови 3–12), следеће:

Члан 14.

Радним и другим организацијама које врше јавна овлашћења сматрају се у смислу овог закона:

– радне организације чија је делатност од посебног друштвеног интереса (здравство, социјална заштита, социјално осигурање, образовање, наука и култура, комунална делатност, издавачка делатност, промет и приказивање филмова и др.);

– предузећа за производњу, пренос и дистрибуцију електричне енергије, предузећа поштанско-телеграфског-телефонског и железничко-транспортног саобраћаја, заједница ових предузећа, осигуравајући заводи, Служба друштвеног књиговодства, банке и коморе;

– остале радне и друге организације које врше јавна овлашћења решавањем у управним стварима на основу посебних прописа.[406]

406 „Указ о проглашењу Закона о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности пред државним организацијама које врше јавна овлашћења, бр. 90–1 од 28. марта 1973.", *Службени лист САП Војводине,* бр. 6/73, Нови Сад, 30. март 1973.

Из овог корпуса су издвојена „јавна предузећа" и „јавне службе", шта год да су оне биле (или то јесу) али то ништа није требало да мења на ствари. Ипак, буни то што закон, упркос већ тада покренутој приватизацији друштвеног и развоју приватног капитала, није предвидео никакву обавезу за приватна предузећа. Још већу недоумицу чини потреба да се већ у следећем члану закона, у дефинисаном досегу примене службеног језика и писма, нешто посебно наглашава:

Члан 3.

Службеном употребом језика и писама *сматра се нарочито* [*нагл. С. С.*] употреба језика и писама у:
1) усменом и писменом општењу органа и организација међусобно, као и са странкама, односно грађанима;
2) вођењу поступка за остваривање и заштиту права, дужности и одговорности грађана;
3) вођењу прописаних евиденција од стране општинских органа и организација које врше јавна овлашћења на територији општине (у даљем тексту: евиденције);
4) издавању јавних исправа, као и других исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана;
5) остваривању права, дужности и одговорности радника из рада или по основу рада.
Службеном употребом језика и писама сматра се и употреба језика и писама при: исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, обавештења и упозорења за јавност, као и при исписивању других јавних натписа.

Из тога би се дало закључити да власт Слободана Милошевића није желела, или није могла, да службеност у таквом опсегу примени одмах и у целости, већ да је проценила да је примена могућа корак по корак, кроз

време, у којем случају би чл. 3 био почетна тачка, док се не стекну техничке могућности: у држави Србији и СР Југославији ћириличких писаћих машина, осим изузетно, било није. Да ли је законодавац овим чланом, као чл. 1 у питању имена језика у односу према Уставу, желео да „премости" тај проблем до стицања свих услова за примену тог закона? Уколико бисмо закон извукли из целокупног тока и тадашњег (унутрашњег и спољашњег) политичког и културног контекста, одговор би био потврдан. Проблем је што власт Социјалистичке партије Србије, осим техничких могућности, није имала воље да тако схваћен закон спроведе, већ је осећала потребу да га тумачи флексибилно и према потреби.

Због тога су трајно била отворена врата тумачењима која воде у сасвим другачијем правцу. Досег „у службеној потреби", према супротстављеном тумачењу, налази се у исказу „у раду", којег налазимо у амандману из 1989. године, Статуту АП Војводине из 1991. године и на неколико места у чл. 2 самог Закона. Како закон чланом трећим границе службене употребе делимично („сматра се нарочито") ограничава на државну употребу у најужем смислу, пређутно је уведено и прихваћено тумачење да то у ствари значи *искључиво*. Тиме је отворен простор *йодразумевању йосшојања*, сходно томе и употреби, израза „у јавној употреби" као правног, који ће се, и тада и у будућем времену, постовећивати са сличним, али нипошто истим, лингвистичким „јавна употреба језика и писма". Напротив хрватском извору, изразом „у јавној употреби", какав је подметнут, слобода избора језика и писма без критеријума се проширује се све до „у службеној употреби", схваћеној као „у раду" државних органа: у канцеларијама и преписци међу њима. Уместо да га пресече, закон је наставио процес „бесконачног разглабања и цепидлачења о разграничењу употребе двају писама" (Р. Д. Лукић), што је, узевши у обзир тврдњу Р. Бугарског

да је „велико ... питање колико се то може постићи", законодавцу највероватније и био циљ. Недефинисаност израза „у раду" државе итд. довела је до тога да министарство просвете формално одобрава уџбеник, којег је неки издавач штампао, чинећи га према томе службеним: како онда може, и под којим условима, да одобри да буде штампан другим писмом осим службеног? Већ 1993. године влада је подржала захтев министарства просвете да се уџбеници, осим у случају страних и језика националних мањина, штампају ћирилицом. Србији је требало тачно стотину тридесет и три године да положај ћириличког писма као службеног доведе до тачке на којој га је јануара 1860. године књаз Милош оставио. И то је било дочекано протестима државнопартијске струје.[407]

Због чега је тако схваћен израз „у јавној употреби", неизречен, неформалан и по себи нејасан, задржан и примењиван у Србији? Више је узрока. Први, дубљи узрок, налази се у српској правној и политичкој традицији, у којој се питање стандарда језика и писма оставља отвореним као научно, тј. лингвистичко. Други је континуитет идеологизовања Вукове реформе у сврху народног јединства Срба и Хрвата, уз додатак Црногораца и Муслимана. Трећи је, у СФР Југославији настало, схватање о трочланој подели на службену, јавну и приватну употребу језика и писма, коју налазимо и код присталица ћириличког стандарда, тј. националне струје.[408] Фак-

407 „За овакву одлуку тешко да би се могао наћи уставноправни основ, јер уџбеници не спадају у службену употребу језика, па је она напросто израз политичке воље власти." R. Bugarski, „Zagledanost u prošlost", у: *Jezik od mira do rata*, Beograd, 1995², 105.

408 „... сви народи Југославије имају на целој територији Југославије право на употребу свог језика и писма како у приватној тако и у јавној употреби и у општењу с властима и органима који врше јавна овлашћења." Р. Д. Лукић, „За и против ћирилице", *Политика*, Београд, 25. фебруар 1989, 15.

тички, употреба ћириличког стандарда нађена је у ускоj државној употреби, док је све ван ње остало по старом, према идејама тзв. либерала, како је предлагао Р. Бугарски. Национална струја била је, још једном, тешко потучена. Иако блиска власти, институтска струја, која се дуго залагала да се досег службене употребе прошири,[409] за одговарајућу дефиницију није могла да се избори ни уз ауторитет САНУ.

Нејасноће и двосмислености овог закона биле су циљане према потреби политичког тренутка. Ипак, био је постигнут известан помак у погледу писма што је, све заједно узевши, за Павла Ивића било ваљано и примерено:

> „Недавно усвојена формулација у Закону о језику у Србији у потпуности одговара нашим потребама. Он отвара пут за слободну употребу природног, нашој публици оправдано дражег назива „српски језик", сада кад више нема шансе да се преко назива „српскохрватски језик" обезбеде у исти мах узајамност на целом српскохрватском језичком подручју и језичка равноправност Срба у Хрватској. С друге стране, нови закон задржава и могућност да се, кад је то умесно, употреби и назив „српскохрватски језик", који још увек има значајних предности у вези са ситуацијом у Босни и Херцеговини и у Црној Гори, а такође и у примени на оне делове Војводине где живе Хрвати. Добро је што је коначно устоличена ћирилица као основно српско писмо. Међутим, учинили бисмо фаталну грешку ако бисмо се одрекли латинице, која представља драгоцен мост пре-

409 „Међутим, службена употреба језика никако се не може свести на државне органе (то је само њен ужи опсег), а још мање на њихова службена гласила (што је најужи сегмент претходне категорије ...". Б. Брборић, „Српскохрватски језик у свјетлу уставноправних и социолингвистичких одређења (1979–1980, 1984)", *О језичком расколу*, Београд-Нови Сад, 2000, 305.

> ма већем делу Европе и осталог света, а такође и према Муслиманима, па и многим Србима западно од Дрине. Што је најважније, напуштањем латинице постали би за будуће генерације неупотребљиви они милиони примерака српских књига штампаних латиницом. Нико од нас нема права да нанесе такав удар српској култури.[410]

Правопис Матице српске (1994) и увођење двоазбучности

Од трију проблема стандардизације српског језика – имена, изговора и писма – у датом тренутку најлакше је решено прво питање. Већ *Законом о службеној употреби језика и писама Републике Србије* од 27. јула 1991. године терминолошки се одустало, али не у потпуности, од српскохрватског језика у уставу од септембра 1990. године:

> Члан 1 став 1. У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик)

Свакако да се власти овакво решење чинило и брзим и практичним. Одавно је постојала општа и неспутавана навика да се српскохрватски језик назива српским; прекодрински Срби су свој језик тако дефинисали својим уставима; процедура уставних измена, и у облику најскромнијег амандмана, подразумевала је отварање Пандориног ћупа пуног захтева опозиције. Опасност оваквог приступа, а на то је упозоравао Р. Д. Лукић, налази се у

410 Изјава Павла Ивића у: М. Вучелић, „Препород свести српског народа“, *Политика*, Београд, 23. август 1991, 7. Политичка тежина његових речи лежи већ у чињеници да га је интервјуисао Милорад Вучелић, тада генерални директор РТВ Нови Сад, а текст је објавила *Политика*.

правној техници: *нешто што је по дефиницији уставна вредност тумачи се и утврђује нижим правним актом*.

Том корекцијом омогућено је уједначавање у имену језика, чиме је отворен пут ка усвајању, априла 1992. године, Устава СР Југославије којим је дефинисано:

Чл. 15

> У Савезној Републици Југославији у службеној употреби је српски језик екавског и ијекавског изговора и ћириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби у складу са уставом и законом.
> На подручјима Савезне Републике Југославије где живе националне мањине у службеној употреби су и њихови језици и писма, у складу са законом.

Законско решење проблема назива језика у Уставу Србије, где се записан српскохрватски именује српским, потврђено је вишим, савезним уставом. Осим те измене, члан је преписан. Изједначавање назива језика постигнуто је Уставом Републике Црне Горе (1992), усвојеним након савезног, али са битно другачијим решењима о језику и писму:

Чл. 9

> У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. Равноправно је ћириличко и латиничко писмо.
> У општинама у којима већину или значајан дио становништва чине припадници националних и етничких група у службеној употреби су и њихови језици и писма.

Коначно, Устав Републике Српске Босне и Херцеговине од 28. децембра 1992. године предвиђа:

Члан 7

> У Републици је у службеној употреби српски језик ијекавског и екавског изговора и ћириличко писмо, а

латиничко писмо је у службеној употреби у складу са уставом и законом.
На подручјима гдје живе друге језичке групе у службеној употреби су и њихови језици и писма, на начин одређен законом.[411]

Уставима (и тумачењем у случају СР Србије) свих тадашњих српских ентитета за језик у службеној употреби проглашен је *срйски* језик. Стандардизација је, у делу који се односи на назив језика, била успешно спроведена.

Питање изговора показало се знатно сложенијим. Уставом Црне Горе ијекавски је био изричито дефинисан чиме се – према Уставу из 1974. године, који садржи истоветну формулацију – наглашавао основ државног континуитета/посебности за тамошњу популацију. А она се тада, у претежном броју, самоидентификовала као српска и црногорска у исти мах. Република Српска је, напротив, изменила изричиту одредницу Устава СР БиХ из 1974. године, ијекавском изговору додавши и екавски. Тиме је начињен одлучан прекид са континуитетом политике ЦК СК БиХ од 1967. године према којој су варијанте српскохрватска и хрватскосрпска, као засебне, могле то да буду у СР Србији и СР Хрватској, али не и у СР БиХ: тамо је варијантно раздвајање могло да буде

411 „Poslije prvih stranackih izbora u BiH, u proljece 1992.godine, u vijecnici Doma kulture u Banjaluci, sastali su se prosvjetni radnici, knjizevnici i nekolicina intelektualaca druge struke, da se dogovore o sluzbenoj upotrebi jezika i pisma u tek proklamovanoj „Srpskoj Bosni i Hercegovini". Jednoglasno je zakljuceno: da u sluzbenoj upotrebi treba da bude srpski jezik ijekavskog izgovora; da su ijekavska i ekavska varijanta ravnopravne u svakom pogledu; da se u skolama mogu da koriste udzbenici iz Srbije i Crne Gore, izuzev u prva cetiri razreda osnovne skole, gdje moraju da budu napisani ijekavskom varijantom; da se cirilicno pismo uvodi kao obavezno, ali da u skolama mora biti zastupljena i latinica u zadovoljavajucoj mjeri." R. Risojević, „Ekavicom protiv razuma", *AIM*, Banja Luka, 8. septembra 1996. http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199609/60908-006-pubs-sar.htm)

само на нивоу личне (индивидуалне) употребе језика и писма.[412]

У јесен 1993. године, одлуком Народне скупштине Републике Српске, у службену употребу уведени су екавски језик и ћириличко писмо. Иницијативу је понео Момчило Крајишник, тадашњи председник Народне скупштине, мотивисан идејом „да сваки народ који хоће да буде нација мора имати јединствен језички стандард". Био је довољно утицајан да она буде усвојена, према доступној грађи судећи, без консултација са институтском струјом у Београду.[413] Тиме је била одбачена платформа континуитета, коју је понудило Сарајево: чл. 4 *Пречишћеноī ӣексӣа Усӣава Босне и Херцеīовине* из маја 1993. године, који је предвиђао два изговора и равноправност писама.[414] На такву одлуку морали су, несумњиво, утицаја имати језички токови у остатку Босне и Херцеговине где се, из намере да муслиманско становништво стекне национално-језички идентитет, усталио израз *босански језик*.[415] Тај ток довршен је, у складу са ратним приликама, формирањем Федерације БиХ 18. марта 1994. у Вашингтону, САД: одређена је равноправна употреба босанског и хрватског језика, где је (хрватска стандардна)

412 „Književni jezik i književnojezička politika" у: M. Šipka, *Standardni jezik* ..., 145.

413 „Укидања ијекавице заиста није било" у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Срйски језик у нормаӣивном оīледалу. 50 одлука Одбора за сӣандардизацију срйскоī језика*, Београд, 2006, 217.

414 „Odluka o utvrđivanju prečišćenog teksta Ustava Republike Bosne i Hercegovine", *Službeni list RBiH/Службени лисӣ РбиХ*. Sarajevo, 14, mart/ožujak 1993. у: M. Šipka, *Standardni jezik* ..., 249.

415 M. Šipka, *исӣо*, 17. У брзом процесу распада СФРЈ, још пре рата, објављене су две књиге које су водиле ка распаду заједничког језика СР Босне и Херцеговине: Dž. Jahić, *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo, 1991. и S. Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo, 1991.

латиница службено писмо.[416] Одлука Скупштине РС о екавском стандарду и њено спровођење, тада и доцније, међу Србима је изазвала бурне реакције за[417] и против,[418] чиме је суштина те мере потиснута у други план. Из правописно-речничког угла посматрано, то је било прихватање ћириличко-екавског плода *Новосадскоī доґовора*. Културнополитички, реч је о покушају да Срби у Босни и Херцеговини у потпуности (назив, изговор, писмо) остваре *ст̄андардизовано* језичко-културно јединство са матицом. Нестала је потреба за правописним основама пројекта националног уједињења свих штокаваца, за политиком кнеза Михаила и Ђуре Даничића ослоњеном на Доситејеву и Вукову изворно немачку идејну традицију јединства, у језику, Срба три вере. Тражење ваљаног ре-

416 „Odluka o proglašenju Ustava Federacije BiH", у: M. Šipka, *ист̄о,* 278.

417 „Argumente u korist ekavice, koje su iznosili najpoznatiji i najgorljiviji dr Branislav Brboric i dr Milorad Ekmecic, svodili su se na isticanje potrebe konacnog ujednacavanja jezika, sto do sada nije bilo poslo za rukom cak ni jednom Skerlicu, a ni unitaristima iz vremena vladavine kralja Aleksandra Karadjordjevica. [...] Oni koji su bili skloniji politickoj i nacionalnoj argumentaciji, govorili su da Srbi 'ne smiju da se povlace ispred agresivnih Hrvata i Muslimana, koji su srpski jezik prvo prihvatili, a sada ga posmatraju kao iskljucivo svoj'". R. Risojević, *н.д.*,, 1996.; Б. Брборић, „О језику обазриво и одговорно", у: *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад, 2001, 165–180.

418 „Na sve proteste ljudi iz prosvjetne struke, knjizevnika i mnogih drugih gradjana, vlast je ostala nepopustljiva i nijema. Nikakvog dijaloga, nikakvog okruglog stola, nikakvog savjetovanja, ili panel diskusije. U beogradskim knjizevnim casopisima pisci i lingvisti uglavnom su protiv uvodjenja ekavske varijante srpskog jezika u Republici Srpskoj. [...] Zastupnici suprotnog misljenja isticali su neprihvatljivost nasilnog ukidanja vjekovne jezicke prakse Srba u BiH i Hrvatskoj, i potrebu da se moguce ujednacavanje posmatra kao dugi i nenasilni proces. Isticano je znacajno ijekavsko knjizevno naslijedje, kako ono narodno, tako i autorsko." R. Risojević, „Ekavicom protiv razuma", *AIM*, Banja Luka, 8. septembra 1996.; 1996.; R. Bugarski, „Topovima na jezik", у: *Jezik od mira do rata*, Beograd, 19952, 129–137.

шења за једначину са три непознате, коју ни Аустроугарска ни СР Босна и Херцеговина нису умеле да нађу, нити да било какав приближан резултат наметну, изгубило је сваки смисао. Из те се матрице ваљало издвајати. То више нису биле три вере истог народа и истог језика, већ три са религијско-национално основа политички дефинисане и државотворне нације, са два стандарна писма и два језика (и трећим у настанку), одраније закрвљене, а у текућем грађанском рату. Овом одлуком Скупштине Републике Српске тежиште стандардизације српског језика требало је одлучно да буде везано за културну осовину Београд – Нови Сад, подручја у којима је велики број људи пореклом из области Републике Српске био насељаван пре, током и по распаду Југославије, у највећој мери прихвативши екавицу. Национално јединство је примарно: Београд је Пијемонт народа и српског језика, а српски језик пише се ћирилицом.

Стандардизација изговора у Црној Гори пошла је сасвим другачијим путем. Инсистирању на ијекавском изговору придружила се и иницијатива за издвајањем и стандардизацијом црногорског језика као, уз историју, кључне одреднице засебног црногорског народа, издвојеног из (или, невезаног за) општег националног корпуса Срба. Ту идеју је, дуже од две деценије, носио Војислав П. Никчевић.[419] У издању Црногорског друштва независних књижевника 1993. године објавио је књигу *Пиши као шīо зборић.*[420] Она ће постати основ црно-

419 R. Katičić, „Dobrom junaku na spomen", *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, 15–18.

420 V. Nikčević, *Piši kao što zboriš: glavna pravila crnogorskoga standardnog jezika*, Podgorica, 1993. „Realizaciju procesa naučne i književne afirmacije i standardizacije crnogorskoga jezika otvorili su naučni radovi poznatog crnogorskoga jezikoslovca, akademika Vojislava P. Nikčevića. Naučnijem pionirskim osvjetljavanjem ovoga još uvijek aktuelnog pitanja, Nikčević je dao kapitalan doprinos afirmaciji crnogorske

горског језичког и, доцније, националног и државног одвајања. Та група била је у дубоком сукобу са лингвистима у Никшићу и Црногорској академији наука и умјетности, у првом реду са дописним чланом Бранославом Остојићем, који је црногорски видео као део српског језика. У ијекавски изговор и двозабучност, у

lingvistike, u kojoj će vazda imati zaslužno mjesto. Njegova nauka o jeziku predstavlja izradu i kompletiranje projekta normativne pripreme za javnu upotrebu crnogorskoga jezika, koji se, kao dio jezičke svijesti kolektiva, kroz dugu istoriju (od sredine IX vijeka do danas) koristio spontano, bez ikakvijeh pisanih normi, izvanj propisa, gramatika, rječnika, leksičkijeh, stilističkih i drugijeh priručnika. Akademik Vojislav P. Nikčević još 1993. godine objavio je priručnik *Piši kao što zboriš* kao skup najopštijih pogleda, ideja, principa i pravila pravogovorenja i urednopisanja. Time je otpočeo proces kodifikacije crnogorskoga jezika, sa ciljem njegova vrtanja na put prirodnog i slobodnog istorijskog razvoja. Načela u ovoj knjizi uspostavljaju istorijski kontinuitet crnogorske norme u skladu sa trima glavnijem pravilima: 1. Piši kao što zboriš, a čitaj (zbori) kako je napisano! 2. Drži se upotrebne norme crnogorske „općene pravilnosti"! 3. Tuđe piši kao svoje!" Ž. L. Đurović, „Normativna priprema za javnu upotrebu crnogorskoga jezika", *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, 246–247. О утемељености оваквог основа стандардизације код В. Никчевића: „I kad se danas zalažem za ovo načelo, kao uzor za njegovu primjenu u osnovi mogu da posluže ne samo djela crnogorskijeh klasika Petra I i Petra II, Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića nego i govor najstarije generacije naših neobrazovanijeh sunarodnika sa sela koja se manje-više još uvijek nije otuđila od izvornoga crnogorskog jezika" (*Piši kao što zboriš*, 10.) наука се одређује негативно. „Upravo obrnuto, aktuelni pravopisi se ne zasnivaju na narodnim govorima, niti na književnoj tradiciji XIX vijeka, već na jezičkom uzusu u prestižnim funkcionalnim stilovima i ustaljenoj normi. [...] U kojim god značenjima uzimali termine standardni, književni i narodni jezik, toga, zaista, nema nigdje u svijetu, pa ne može biti ni u Crnoj Gori. Nikad nijedan standardni jezik nije identičan nijednom narodnom govoru, pa ni onom koji mu se nalazi u osnovici. Standardni jezik je vještačka, dogovorena tvorevina s eksplicitnom (planskom) normom, a narodni govori su prirodni idiomi s implicitnom (spontanom) normom." R. Glušica, „Restandardizacijski procesi u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku", у: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, knj. 1, Sarajevo, 2012, 31.

тадашњим приликама, без великог ризика није се могло залазити. Поред политичког и правног проблема, какав је исказан у трима уставима, тј. четвртом уставу и пратећем закону којим га се тумачи, за уједначавање у изговору у свим тадашњим српским земљама изостао је и консензус лингвиста о правопису српског језика самог. Наиме, 1993. године довршени су, а 1994. године из штампе изашли најпре *Правōпис срūскоīа језика са речником* Р. Симића, Ж. Станојчића, Б. Остојића и М. Ковачевића (у марту), а одмах за њим (у априлу) *Правōпис срūскоīа језика* у издању Матице српске (екавски, у плану је био и ијекавски) М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице. Начела тих правописа била су толико различита да нису могли да буду усаглашени.[421] Дебата о правописима прелила се у новине, у којима се већ расправљало о увођењу екавице у Републици Српској. Уместо стандардног правописног решења, настао је рат. Вођен је на личном и стручном нивоу, неодвојив од политичко-идеолошких сукоба у времену у којем су трошкови и сваковрсне последице рата, умножене свеобухватним међународним санкцијама, довели до веома дубоке државне, друштвене и културне кризе.

Током описаног процеса непрекинуто је вођена дебата о положају ћирилице. Можемо да издвојимо неколико кључних питања. Прво: да ли само ћирилица и која, тачно, ћирилица за српски језик? Друго: да ли и ћирилица и латиница? Која, тачно, латиница? Уколико оба писма, свеједно да ли реформисана или нереформисана, зашто? Како у том случају разрешити равноправну и равномерну заступљеност која је у двоазбучном систему приметно (многима фрустрирајуће) изостајала? Да ли у том случају једно од њих треба да има приоритет, које и зашто?

421 М. Пешикан, „Поређење понуђених правописних правила“, *Наш језик*, XXIX/5, Београд, 1994, 259–278.

Како то утврдити правописно и уставно-правно? Да ли уопште уређивати то питање?

> „Мислим да не може бити сумње: ако се настави досадашња пракса и досадашњи однос према ћирилици и њеном неговању, ћирилица као активно писмо, као основа наше културе, неће надживети хиљадугодишњицу првог датираног ћирилског споменика – натписа македонског цара Самуила, и петстогодишњицу прве ћирилске књиге (обе годишњице падају 1993. године) него ће се претворити у секундарно, помоћно или пригодно писмо."[422]

Како је већ напоменуто, 1993. године били су довршени, а 1994. године из штампе изашли, *Правопис српскога језика са речником* Р. Симића, Ж. Станојчића, Б. Остојића и М. Ковачевића, а одмах за њим *Правопис српскога језика* М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице у издању Матице српске. Премда је М. Пешикан тврдио да су начела тих правописа била удаљена толико да договора није могло бити,[423] у погледу писма запажамо да ствари нису биле баш тако једноставне.

Бранислав Брборић је у реферату на редовном скупу слависта на Филолошком факултету, којег је обележила прослава Вукове годишњице 1987. године, обновио идеју из магистарског рада одбрањеног марта 1982. у Загребу. Његов је предлог, будући да је био намењен како решавању тадашњих (и у времену настанка и у времену обновљене презентације) југословенских техничко-комуникационих колико и језичко-интегративних проблема, био радикалан. За полазиште је узео 23 од 26 знакова међународне стандардне латинице, избацивши *q*, *x*, и *w*

422 Изјава М. Пешикана у: С. Кордић, „Већи хонорар за књиге на латиници", *Свет*, бр. 785, Београд, 5. новембар 1971, 7.

423 М. Пешикан, „Поређење понуђених правописних правила", *Наш језик*, XXIX/5, Београд, 1994, 259–278.

(који би били задржани само за писање страних властитих имена латиницом). Полазећи од такве основе предложио је да се стандард ћирличког писма за српскохрватски језик потражи враћањем на идеју Вуковог претходника Саве Мркаља: вратити „меки знак“ и увести јат[424] (уместо *Ě* = *Ѣ* било би EY = ЕЬ) да би се писмом превазишле изговорне разлике. Идеја је да се користе заједнички стандардни знакови у свим латиницама и у свим ћирилицама што би, технички гледано, било оптимално. Резултат би, абецедним редом, био следећи:

A = A = A	G = G = Г	O = O = O	EY = ЕЬ
B = B = Б	H = H = Х	P = P = П	
C = C = Ц	I = I = И	R = R = Р	
Č = KY = КЬ	J = J = Й (Ј)	S = S = С	
Ć = TY = ТЬ	K = K = К	Š = SY = СЬ	
D = D = Д	L = L = Л	T = T = Т	
Dž = GY = ГЬ	Lj = LY = ЛЬ	U = U = У	
Đ = DY = ДЬ	M = M = М	V = V = В	
E = E = Е	N = N = Н	Z = Z = З	
F = F = Ф	Nj = NY = НЬ	Ž = ZY = ЗЬ	

док би *ч*, *ж*, *ш* послужили као симболи за *q*, *x*, *w*.[425]

Овај исувише логично начињен систем није, наравно, могао да буде прихваћен другачије него као интересант-

424 „За идеју о могућој обнови графеме јат најприје сам се заинтересовао 1972. године, када је о њој проговорио сарајевски англиста Рифат Рифановић. Од те Рифановићеве идеје, као и од неких других, оградила се редакција сарајевског часописа, чији је био члан, јер тамо се једва смјело и помислити на могућност да се било чиме доведе у питање „аутохтоност” тзв. босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза.” Б. Брборић, „Ко је ‘помијешао лончиће’”, у: *С језика на језик*, Београд-Нови Сад, 2001, 309.

425 Б. Брборић, „Фонолошка графија и Вукова (орто)графија (Размишљање о реформи ћирилице и латинице)“ у: *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад, 314–322.

на интелектуална спекулација. Стога је од већег значаја то што га је, и којом приликом, близак сарадник Павла Ивића уопште изнео. Веома је вероватно да се ради о забацивању мамца у мутну воду политичке лингвистике: осим пређутне, језичка политика у СР Србији није постојала. Први се, расрђено, упецао слависта Радмило Марojевић: Брборићу је као социлингвисти оспорио надлежност, а као англисти стручност, да решава та питања. Полазећи од предлога којег је изнео још 1989. године, понудио је другачије решење. Уместо реконструкције двају писама, заложио се за реформу којом би на строго фонолошким принципима био афирмисан, к томе модификован и надограђен, рад Вука и Даничића. Док је Брборић предлагао општи нови и национално неутралан двојни стандард, Марojевић се вратио изворном Вуку, који је тврдио да су сви штокавци Срби, и Даничићу који је, настављајући се на његов рад и идеје (претпостављено) начинио *срӣску латӣницу*. (Ту редакцију латиничког писма Хрвати, из својих разлога, нису прихватили, већ су стандардизовали оно што је проистекло из традиције Гаја и илираца.) Применом Даничићеве абецеде српски ијекавски језик писан латиничким писмом био би одвојен од хрватског стандарда. Према његовом предлогу, специфични гласови српског језика (штокавски = српски) имали би се записивати на следећи начин:

Ћирилица	Латиница
Ћ ћ	Ǵ ǵ
Џ џ	Ǧ ǧ
Щ щ	Ś ś
Љ љ	Ľ ľ
Њ њ	Ń ń
Ђ ђ	Ď ď

Будући пореклом из Никшића, Марojевић предлаже увођење знака за провинцијално (тада дијалектско) умекшано „ш“ (нпр. „шјутра“) за шта је, као адекватно, нашао *Щ / щ* (које је у руској и бугарској редакцији ћирилице задржало гласовну вредност „шт“), а за латиницу према пољском узору *Ś / ś*. Реафирмација старословенског „јат“ (Ѣ, ѣ), односно „рогатог е” (Ě, ě) за латиницу, чиме би би било омогућено да из једнако написаног свако чита у складу са властитим изговором,[426] наслања се, али је не наставља, на дебату започету са Вуковом реформом самом. Марojевић је, такође, у том знаку видео начин да се у писању превазиђе изговорна разлика. И ништа више од тога.

Поглед на ове предлоге реформи, колико год да су другачије по времену настанка и по свом циљу, упућује на две заједничке практичне тачке. Прва је потреба да се писмом реши проблем двоизговорности српског језика. Друга је да српски језик има два писма, ћириличко и латиничко. Сума идеја о српском језику и писму, које је назначио Р. Марojевић, била је разматрана и код других лингвиста, национално опредељених али супротстављених институтској струји. Напротив Марojевићевом општесловенском оквиру, идеја реформе правописа и писма базирала се на враћању изворним Вуковим принципима народног изговорног језика као правописне основе и Даничићевом прилогу у том духу. Око правописних идеја Радоја Симића[427] формирала се лингвистичка

426 Р. Марojевић, „Функционална доградња и конвертибилност српских писама“, у: *Ћирилица на раскршћу векова. Огледи о српској језичкој и културној самосвести*, Горњи Милановац, 1991, 177–190.

427 „Аутор „контраправописа” др Радоје Симић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, још раније је најавио свој правописни и свеобухватни језички „п(р)отрес”, правописни још од раних 80-их година ... [...] С обзиром на то да је супотписни-

струја знана као *неовуковци*. Тзв. *Контраправопис* те групације, за разлику од предлога Р. Марojевића, задржао је Вукову редакцију ћирилице каква јесте, додајући уз њу, као *српску латиницу*, редакцију Ђуре Даничића. Будући да је знак ***đ*** била Даничићева иновација (коју су прихватили и Хрвати) задржан је, а као српски дефинишу се (**ǉ** = *lj*, **ǵ** = *dž*, **ń** = *nj*), с тим да њихово увођење треба, у складу са техничким могућностима, да буде постепено.[428] Изостанак знакова „јат" и „шт", за које се Марojевић раније залагао, можемо да тумачимо као принципијелно држање линије Вук-Даничић, али под условом да у обзир не узмемо сукоб на линији Никшић – Цетиње (односно Стара Херцеговина – Стара Црна Гора) са Подгорицом као политичким и културним центром између њих. Управо 1993. године у Подгорици је штампан правописни предложак В. Никчевића *Пиши као што збориш*. Будући да се показала потреба, за гласове који су локално изговарани, било је предвиђено додавање знакова из предвуковског ћириличког, односно општег словенског корпуса, у абецеду и азбуку издвојеног црногорског стандардног језика. Под истим императивом: „Пиши као што говориш"! То је неовуковцима било неприхватљиво. Они су *српски* сматрали јединственим језиком: нису тежили његовом цепању на изговорно-дијалектолошкој основи, већ одбацивању Белић-Ивићеве традиције *српскохрватског* језика.

цима „контраправописа" додељена пратећа улога (израда Регистра, један супотписник) и „сређивање" и „уређивање" (дакле, не чак ни израда) „правописног речника" (три супотписника), њихова реална одговорност, изузму ли се њени морални аспекти, неупоредиво је мања." Б. Брборић, „До новог правописа преко минских поља (Прилог хроници настанка и озваничења новог правописа)", *С језика на језик*, Београд – Нови Сад, 2001, 250–251.

428 Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић и М. Ковачевић, *Правопис српскога језика са речником,* Београд-Никшић, 1993, 45–46.

Од великог значаја за разумевање могућности усаглашавања идеја о реформи писма јесте интервју Бранислава Брборића, тада помоћника министра културе Србије, априла 1993. године – са упућивањем *Правойиса МС* у штампу[429] – подгоричкој *Побједи*. Ради уједначавања изговорних разлика српског језика писмом, Б. Брборић је још једном разматрио разлоге за враћање знака „јат" (ѣ):

> „Веровао сам и верујем да *унуйарсрйско екавско-ијекавско двојсйво* треба превладати *у йисмености срйском језичком сйандарду*. [...] Уверен сам да би заједнички словни знак за „јат" ... – нпр, *обновљени сйари знак за јаш* или какав други знак – трајно решили неке наше језичке проблеме, уз неометан опстанак оба изговора."

Дуалност стандарда писма за српски језик, у којем би латиница била упоредно пуноправно писмо уместо помоћног ("несметана активна двоазбучност") могла би да се реши увођењем заједничког „јат" (ѣ) за оба писма: у старом облику само за ћирилицу, уз чешко „рогато *е*" (ě) и Даничићева решења за *љ*, *њ* и *џ* (ļ = *lj*, ģ = *dž*, ń = *nj*) за *срйску лашиницу*. Ипак, увођење знака „јат" јесте „једина и крајње нужна реформа у ћирилици", једно једино слово више, с великом практичном вредношћу, којим не би био „изневјерен" ни „срушен" Вук, већ би само, у једном битном детаљу, био коригован, односно, како вели један лингвиста, био „осмишљен".[430] Овај предлог рефор-

429 Рукопис је био предат Војној штампарији средином 1993, али је услед хиперинфлације штампа заустављена. Влада је 16. фебруара 1994. године услишила захтев Матице српске да јој се у ту сврху доделе додатна средства.

430 Б. Брборић, „Цјеловита писменост и разуђена усменост", *С језика на језик. Социолинйвисйички оїледи II*, Београд-Нови Сад, 146–147. Јасно је да алудира на Р. Маројевића. На Маројевићеву идеју позива се и неовуковац М. Ковачевић: „Од свих досад нуђених идеја можда је реализацији најближа и са најмање негативних последица она проф. др. Р. Маројевића о васпостављању јата, чиме

ме, који није био прихваћен, био је жив, разматран, па и пропагиран, и када је нови правопис био припремљен за штампу. Узевши у обзир значај Б. Брборића у институтској струји, као и његов висок положај у тадашњем министарству културе, можемо да поставимо питање: да ли је и Павле Ивић подржавао ту идеју? Реч је, на крају крајева, о самом језгру Вуковог залагања за целовиту примену фонетског принципа. Такође, о замерци Вуку да увођењем „јоте“ (j) „шокачи“ српску азбуку: од свих тачки спорења у тадашњој дебати, око ове се распиривало највише страсти. Аргумент да „јат” (ѣ) омогућава јединство у изговорима, к томе и „словенску коренитост“, био је минимум којег је попечитељ Јован Стејић супротстављао Вуку. На значај „јата“ за јединство књижевног, дакле, писаног језика, још је 1959. подсетио Б. М. Михиз који је, упозоравајући на неодрживост *Новосадског договора*, приметио да је давно „пропао покушај да се уведе један знак за старо јат па да буде „мирна Босна”“. О том проблему се, нема сумње, и раније разговарало у уским књижевним и стручним круговима. Због чега, уистину, оваква реформа – којом би српски језик био повезан, а азбуком и абецедом одвојен од хрватског – није била спроведена, упркос свим аргументима и потребама?

Правопис Матице српске из 1993. године настао је у околностима које обележава 1. притисак неовуковаца, који су довршавали рад на *Контрправопису*; 2. правни оквир наметнут законом из 1991. године, који је омогућавао остваривање принципа и циљева државнопартијске струје; 3. потребе власти да нађе прелазно решење у духу

би се постигло јединство писаног српског језика. [...] Међутим, и ту идеју треба размотрити и елаборирати шире. Око ње би се морала постићи општа сагласност свих надлежних политичких и научних кругова е да би се могло приступити њеној реализацији” М. Ковачевић, „За равноправност ијекавице и екавице“, у: *У одбрану језика српскога*, Београд, 1997, 84.

југословенског континуитета.[431] Аутор *Правойиса МС* (1993) био је, у највећој мери, академик Митар Пешикан:

> „Да је главни човек из Србије у свим тим *расйравама* и *разрадама* (дакле, „и у збору и у твору") био др Митар Пешикан, научни саветник у Институту за српски језик и дописни члан двеју академија, САНУ и ЦАНУ, зна сва иоле у проблем упућена јавност. Зна и Сава Даутовић. Знала је и Матица српска, прихвативши баш Митра Пешикана и људе који су с њим и раније били укључени у заједнички правописни рад – двојицу угледних новосадских универзитетских професора, др Јована Јерковића и др Мата Пижурицу, као сараднике у коначном обликовању текста, нарочито његовог речничког дела."[432]

---

431 „У целини пак приређивачи овај посао схватају као довршавање програма започетог Прилозима Правопису и његово употребно саображавање околностима у којима живимо. [...] Употребно је овај правопис намењен првенствено задовољавању српске језичке културе – српске у традиционалном и језикословном смислу, тј. културних и просветних потреба на тлу садашње Савезне Републике Југославије, као и оних књижевнојезичких средина које остају у културној и књижевнојезичкој заједници с тим простором." М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правойис сриског језика*, Нови Сад, 1993. 9–10. Рецензенти издања су Павле Ивић и Драго Ћупић.

432 Б. Брборић, „Даутовићева арбитража", *С језика на језик* ..., 244–245. М. Пешикан (Цуце, 1927 – Београд, 1996), скојевац који је допао Голог отока. На попису становништва 1971. године изјаснио се Црногорцем. „Разуме се, рад тога изузетног човека и стручњака – који се добро разуме и у изванјезичка питања црногорства, србијанства и свесрпства – донеће не само ауторско штиво него и производ ширег корисничког искуства и колективне стручне памети. Та је памет око многих спорних ствари консултована и писмено и усмено, и то у дужем раздобљу. Лично не очекујем правописни преокрет – ни потрес ни, како би рекао Сава Мркаљ, протрес – већ одмерено, уравнотежено и деликатно (социолингвистичко) штиво за дужу временску употребу, подесно и за нове, повремене доградње." Б. Брборић, „Нема правописног преокрета", у: *С језика на језик* ..., 241.

Под насловом који би упућивао на традицију Стојана Новаковића, овај се правопис директно наслања на *Новосадски договор*,[433] али га, у погледу положаја ћириличког стандарда (Копитар-Вуковог), превазилази. Деценијама потискивано државно-културно, тиме и национално, питање добило је у новом правопису значајно место: посебан есеј са становишта историјске лингвистике. Под насловом „Писмо" обухватио је, одмах иза уводних напомена, читавих 28 страна (17–45), укључујући табле са приказима историјског развоја и графичког стандарда. *Правопис МС/МХ* из 1960. године говорио је о двама равноправним писмима јединственог српскохрватског језика. До 1993. године та се је дефиниција, која није била ни опозвана нити потврђена, изродила у тумачење *начелне двоазбучности српске културе*.

433 М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис* …, 9–12.; М. Пешикан, „Правописна норма у српској језичкој култури", у: М. Радовановић, ред., *Српски језик на крају века*, Београд, 1996, 174–175. *cf.* „Да је Матица српска, као научна и стручна институција, бринула о правопису, и сама устрајавајући до последњег момента на томе да српска страна не удари по „заједништву", сведочи и књига *Прилози правопису* (Матица српска 1989), с расправама и закључцима које је потписало чак 11 аутора из Србије, бивше БиХ и Црне Горе (Павле Ивић, Јован Јерковић, Јован Кашић, Бранислав Остојић, Асим Пецо, Митар Пешикан, Мато Пижурица, Живојин Станојчић, Мевлида Караџа-Гарић и Милан Шипка)." Б. Брборић, „Даутовићева арбитража", *С језика на језик* ..., 244.

Правопис МС и МХ 1960.	**Правопис МС 1993.**
1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским. 2) У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела. 3) Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом. 4) Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна.	Сврха овога приручника ... није да опозове правописну норму утврђену првим Матичиним правописом ... (стр. 9) ... поглавље о писму у овом приручнику не ограничава се на нормативне обрасце, него излаже оно што треба да уђе у општа знања ... Та знања спадају у образовни минимум за људе ... који признају двоазбучност као реалност свог културног света, истовремено словенског и европског – без обзира на то дају ли у личној употреби предност ћирилици или латиници. (стр. 17) У нашем језику као двоазбучном ... (стр. 39)

Основа са које се у новом *Правойису МС* полазило била је *културна дашосш* као образовни минимум елите. Она се не образлаже као историјска, јер би то подразумевало да есеј треба да пружи нека објашњења процеса, већ као геокултурна. Али, и тако постављена, рђаво је приказана: формулација „између словенског и европског" лепо звучи, али ништа баш не значи. У датом тренутку постојали су Словени који пишу латиницом, као и несловени који пишу ћирилицом. Поред тога, упућује да ћирилица није европско писмо – шта год да је то у том тренутку могло да значи. Укратко, избегнуто је да се погледа уназад, како на узроке настанка тог писма, тако и на зачетке српске државности: управо тада су српска држава и култура, на приближно једнаком географском и геокултурном простору, биле *одређене и ойредељене* као ћири-

личке. Штавише, сугерише се да цивилизацијско наслеђе царства Ромеја, а ћирилско писмо је највише уочљив и распрострањен део тог наслеђа, није европско. Такође, не анализира се процес увођења хрватске стандардне латинице у државу и културу Србије и Срба, премда је он М. Пешикану још 1971. године био кристално јасан.[434] Упркос томе, или баш због тога, износи још једну веома опрезну, и према ауторима *Контраправописа* помирљиву формулацију:

> „У сваком случају, то је тематика од великог значаја за свеколику српску културну средину и за културу која се – потпуно или делимично – темељи на српској језичкој и изражајној традицији ..."[435]

Не спорећи му значај и остављајући питање двоазбучности отвореним, М. Пешикан се у извесној мери оградио: у *Правопису МС* двоазбучност није дефинисана као правописна стална, већ као савремена културна (и политичка) датост. Додатне информације о положају и намерама институтске струје дознајемо из већ поменутог интервјуа Б. Брборића:

---

434 „Међутим, послератна пракса довела је до практичног искључења или потискивања ћирилице из неких крајева. Па и овде, у Србији сведоци смо појава које већ не значе нормалну отвореност и толеранцију према латиници за коју су се филолози о други културни радници залагали, него добијају карактер преласка са ћирилице на латиницу. [...] О разлозима потискивања ћирилице, према речима др Пешикана, филолози не могу говорити „из прве руке" јер се о томе одлуке доносе без консултовања лингвистичких установа." С. Кордић, „Већи хонорар за књиге на латиници", *Свет*, бр. 785, Београд, 5. новембар 1971, 7.

435 Уводне напомене есеју у ствари су тек незнатно измењен увод у књигу М. Пешикан, *Наша азбука и њене норме*, Београд, 1993, као што је есеј унеколико скраћен и прилагођен текст те књиге. Књига темељито расправља пореклосне и графичке облике – ништа више – српске стандардне ћирилице и хрватске стандардне латинице.

„*Шта данас за Вас, односно за нашу културу, значи ћирилица?*

Азбучни проблем није најважније питање за нас потомке оних који играју у Колу Бранка Радићевића и слиједе националну и културну мисију тројице стожера наше културе – Доситеја, Вука и Његоша. [...] Па, ипак, упркос распаду и друге Југославије, уклањање мање укоријењеног писма, онога с краћом традицијом, није на дневном реду. На дневном је реду нешто друго – обнова примарности ћирилице у нашем јавном, културном, просвјетном и информацијско-комуникацијском животу. Кад се та примарност ваљано утемељи и обезбиједи, остаће доста простора и за латиницу, друго (секундарно) писмо наше културе, ... "[436]

Уместо јасног и јединственог правописног стандарда писма за српски језик, будући да је стандардна ћирилица већ била дефинисана као *државно йисмо*, Б. Брборић потврђује и развија двоазбучност уводећи поделу на *йримарно* и *секундарно* писмо. Културној датости, од које полази *Правойис МС*, има се приступити културном политиком. Оправдање за такав правац деловања, у којем се реч *стандард* не спомиње, јесте било у складу са тадашњим међународним и унутрашњим политичким приликама.

„Ћирилица постаје легитимно средство одбране континуитета нашег многовјековног бивствовања у источноме културном кругу и нашег смјештаја на западном рубу његовом, одн. на оном простору гдје се источни културни круг преклапа са својим западним супарником и сумоћником."[437]

Нови *Правойис МС* био је у пуном складу са важећим, на темељни правни акт примењиваним, законом из јула

436 Б. Брборић, „Цјеловита писменост и разуђена усменост", у; *С језика на језик*, Београд-Нови Сад, 146.

437 Б. Брборић, *исйо,* 146.

1991. године којим су (изузевши назив језика, али не у потпуности) образовање, култура, информисање, привредни и сваковрсни други живот остављени изван дефиниције, тј. подразумевајућем „у јавној употреби".[438] Тиме је идеолошки и политички мотивисана правна крпеж положаја ћирилице у држави и култури Србије и Срба добила и лингвистичко оправдање.[439] Када се *Правопис МС* (1993) и *Закон о службеном језику и писмима* (1991) узму заједно, а тако их је исправно посматрати, може да се закључи да је у процесу стандардизације српског језика током и по распаду СФРЈ „двострука предвојеност", у делу који се односио на писмо државе и културе, уместо да аналогно другим народима бивше СФР Југославије буде уклоњена, била потврђена. Штавише, реафирмисана је предвојеност функционалном употребом: ћирилица за државне послове, латиница или ћирилица по слободном избору за културу и све остало. Ублажавање те поделе на националном културном пољу („примарно писмо") показује сву рђу компромиса између лингвиста међусобно и лингвиста према власти: уколико је латиничко писмо секундарно, да ли је и наслеђена латинички

438 У којој је мери – макар јавно исказивано – мишљење институтске струје било усклађено са политиком у тој области видљиво је из следећег цитата, у коме се домаће специфично стање пројектује на цео словенски свет: „Језичка политика (= „планирање статуса") у словенским земљама (језик, језици у јавној употреби; језик, језици у службеној употреби; уставна, законска и правна решења и језичка пракса) ..." М. Радовановић, *Српски језик на крају века*, Београд, 1996, 4.

439 „У СР Југославији, где је остало двојство писма (ћирилица и латиница), изговора (екавица и ијекавица), а донекле и назива језика (српски и, све ређе у употреби – српскохрватски), није нестала неопходност сталног балансирања у језичкој политици и језичком планирању између елемената таквих двојстава него је само донекле ублажена." П. Пипер, „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века", *Растко*, https://www.rastko.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html

писана култура Срба секундарног карактера? Уколико је ћириличко писмо примарно, онда се та примарност има остваривати културном политиком, тј. вољом власти да такву креира и спроводи. Тиме су врућ кестен питања ћириличког писма као стандарда за српски језик обају изговора, уместо да га извуку из идеолошког лимба, аутори и рецензенти *Правōписа МС* формално и суштински бацили у политичку арену.

Упркос компромисном карактеру *Правōписа МС,* сукоб лингвиста наставио се жестоким расправама у којима није недостајало тешких стручних и личних дисквалисфикација. У тој су работи предњачили неовуковци, острвивши се у првом реду на Павла Ивића[440] да би, ударајући у највиђенијег, оспорили правописни рад читаве групе – нипошто јединствене – окупљене око Института за српски језик САНУ.[441] *Правōпис МС* су подржали, поред Матице српске и Института за српски језик и књижевност, централне научне установе: САНУ, Филозофски факултет у Новом Саду, Филозофски факултет у Нишу и Народна библиотека Србије, где је био представљен јавности. Сукоб са неовуковцима, у основи, вођен је око положаја ијекавице у српском је-

440 „Уследиле су полемике, највећим делом новинске, у којима су посебну оштрину показали поједини коаутори и присталице Унирексовог правописа, не устручавајући се ни политичких инвектива (нпр. да Матичин правопис није довољно српски јер се у њему израз *срīски језик* не среће довољно често), ни напада на личност аутора Матичиног правописа и његових рецензената, посебно на П. Ивића." П. Пипер, „Српска лингвистика деведесетих година XX века", *Расīко*, https://www.rastko.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html

441 Институт је основан 1947. године. Први директор Института био је академик Александар Белић, најзначајнији српски и један од водећих светских слависта прве половине XX века. Ту су деловали академици Ирена Грицкат, Милка Ивић, Павле Ивић, Митар Пешикан и други.

зичком стандарду.[442] Како је одлука Републике Српске да прихвати екавски изговор као службен била усмерена ка изједначавању са Србијом у интересу јединства у расправу се, опозиционо али са неовуковцима[443] дијаметрално другачијим циљевима, прикључила и државнопартијска линија.[444]

Напротив токовима и одлукама у Београду, иницијатива за увођење јединственог ћириличког стандарда за српски језик обају изговора добила је законског израза у Републици Српској. По међународном признању субјективитета Републике Српске унутар Босне и Херцеговине, на основу Дејтонског споразума из децембра 1995. године, усвојен је *Закон о службеној употреби језика и писма* од 29. јуна 1996. године (*Службени гласник Републике Српске,* 15/1996). Тај закон је од великог значаја за разумевање како политичке воље, тако и примене израза „у јавној употреби" језика и писма у српском праву и српској култури. У овом закону изузеци од службене употребе – којој је опсег јасно дефинисан – *односе се на изговоре српског језика, а не на његово ћириличко писмо*. Задржавајући одлуку Скупштине Републике Српске из

442 „Вук нам је, наиме, оставио јединствен књижевни језик ијекавског изговора, а подијељеност је настала тридесетак година након Вукове смрти када је у Србији, уз ијекавицу, и екавица добила књижевнојезички статус. И то заслугом Стојана Новаковића ..." М. Ковачевић, „За равноправност екавице и ијекавице", у: *У одбрану језика српског*, Београд, 1997, 93–94.

443 „Доносиоци такве одлуке вјероватно су јој намијенили и улогу мотивационог фактора у оружаној борби за постизање сањаног циља – уједињења са Србијом и СР Југославијом, не језичког него државног." М. Ковачевић, „За равноправност екавице и ијекавице", *У одбрану језика српског*, Београд, 1997, *Исто*, 86.

444 „А нескривени крајњи циљ јесте остварење политичког пројекта једне уједињене и велике Србије, ћириличне и екавске, пројекта заснованог на снази оружја, а не аргумената." R. Bugarski, „Jezik na političkom panju", у: *Језик од мира до рата,* Београд, 19952, 138.

1993. године, закон тај изузетак дефинише у чл. 9:

„Српски језик ијекавског изговора изван употребе утврђене овим законом може се користити без ограничења.“[445]

Закон већ од наслова, за разлику од онога (и данас) на снази у Србији, не познаје *йисма*, већ *йисмо*.

Члан 1.

Службеном употребом језика и писма, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писма у:

1. Предшколским установама, основним, средњим и вишим школама, на факултетима и академијама уметности,
2. школским уџбеницима, другим наставним средствима и школским обрасцима
3. средствима јавног обавештавања
4. државним органима
5. службеним евиденцијама и преписка
6. исписивању службених назива, јавних натписа и јавних ознака

Члан 3.

У настави српског језика у другом, трећем и четвртом разреду основне школе обавезно се, уз ћирилично, учи и, један дан у седмици, користи латинично писмо.

Члан 4.

Предузећа, установе и друга правна, као и физичка лица, која обављају издавачку делатност, могу употребљавати оба књижевна изговора, али обавезно, ћирилично писмо.

445 „Закон о службеној употреби језика и писма од 29. јуна 1996. године“, у: M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest, 1999, 275.

Изворни текстови штампају се без промене у изговору и језичком изразу.[446]

Утврђујући изузетке за употребу латиничких редакција, за разлику од језика где је двоизговорност ствар афинитета аутора и издавача, овај закон јасно – премда не експлицитно – уводи „јавну комуникацију" у пуном смислу дефиниције Д. Шкиљана и праксе у Хрватској. *Новосадски договор* тиме је био двоструко раскинут. Екавски изговор, стандардан и законски уређен, афирмише Београд као културни центар, искључујући Загреб (и Сарајево). Копитар-Вукова ћирилица је стандардно писмо обају изговора за све сврхе; хрватска стандардна латиница сведена је на минимум образовних потреба, на базично описмењавање. У оваквом проширењу досега службености могла је да се осети рука неких од београдских институционалиста,[447] иако не и њихова званична правописна политика. Због чега „националистички режим" Слободана Милошевића није, националне интеграције ради, прихватио ову основу ни пре, ни након усвајања *Правописа МС* (1993) као државног? Проблем језика и писма као правног стандарда и као средства културне интеграције, у условима даље међународноправне фрагментације подручја и насилне територијалне прерасподеле народа српског језика, тиме се још снажније наметао.

Да закон усвојен у Републици Српској остане без утицаја на прилике у Србији најважнија је била воља Милошевића самог. Током преговора у војној бази „Патерсон" у Дејтону (Охајо, САД) новембра 1995. године он

446 *Исто*, 275.

447 Неовуковац Милош Ковачевић именовао је академике Милорада Екмечића и Павла Ивића као покретаче и покровитеље, а Бранислава Брборића за тумача језичких политика у Републици Српској. М. Ковачевић, „За равноправност екавице и ијекавице", *н.д.*, 86–96.

је делегацију Републике Српске у највећој мери игнорисао, да би ускоро свима постало јасно „да је Милошевић био спреман да их прода било за какав уговор"[448] који би олакшао притисак санкција и ојачао његову позицију у Србији, због чега је сам иницирао решење проблема поделе Сарајева[449] и арбитражу за Брчко.[450] Судбину Радована Караџића и Ратка Младића већ је у самом почетку преговора, гледајући како да их се реши, препустио суду за ратне злочине,[451] да би делегацији Републике Српске коначан споразум показао тек пред самим потписивањем. Момчилу Крајишнику је позлило. Делегација је одбила да потпише иницијелни споразум, као и да учествује у завршној церемонији. Милошевић се обавезао да ће их натерати да потпишу.[452] Националистичком хорски називана и проказана власт, одранније видећи ћириличко писмо за српски језик као једно од политички употребљивих питања, била је задовољна тиме што је ћирилица у Србији проглашена за административни стандард. Воља режима *у питању писма* одражавала је колико трајне идеолошке основе врхова власти одгојених у духу СКЈ и СК Србије, толико и опрезност према реакцијама на оно што се и у Србији, не међу малобројнима, називало „дејтонском издајом". Напокон добивши међународну подршку и олакшавање свеобухватних санкција, поставши од балканског монструма гарантом мира на Балкану, Милошевићу ослонац на националисте више није био на корист, већ на штету. Рат је био завршен, санкције олакшане и условљавано укидане: режиму је била потребна

448 U.S. Department of State, *The Road to Dayton, US Diplomacy and Bosnia Peace Process, May - December 1995,* Washington, 1997, 277. Документ Стејт департмента декласификован 2003. године.

449 *Исто*, 239.

450 *Исто*, 248.

451 *Исто*, 212.

452 *Исто*, 251.

стабилизација. Да би је остварио, окренуо се изразито антинационалним и неокомунистичким (Југословенска удружена левица) политичким и културним стујама, толеришући неолиберале. Прве је инкорпорирао у власт, док су друге већ формирале чврсту структуру невладиних организација и појединаца, до политичког израза долазећи путем политичких партија које су савремени западни либерализам накалемиле на основе (1967–1972) комунистичког.

Идеје тог идеолошко-политичког миљеа о ћириличком стандарду изнео је 1996. године Ранко Бугарски књигом *Писмо*.[453] Информативна у општем прегледу, који несумњиво није резултат истраживања, већ компилирања, она је у ауторским деловима који су се односили на текућу дебату о српском језику и писму сврховита. На првом месту, српскохрватски језик и двозвучност су аксиом. На другом месту, одељак о ћирилици је површан и у елементима који се односе на подручја раније Југославије научно недоказив,[454] а читаво је излагање оквир у

453 Дело је маја 1996. изашло у серији „Свезнање" Матице српске, ћирилицом, да би већ новембра исте године изашло у издању „Чигоја штампе" у Београду, латиницом. У раду смо се користили другим (прештампаним и незнатно измењеним, издањем) те трећим измењеним и допуњеним издањем из 2010. године. Писана као научно-популарна књига, премда обилује мноштвом (концизно објашњених) стручних термина, лишена је научног апарата. То је, будући да је једина модерна домаћа књига која се бави писмом, врло необично. С друге стране, опус тог аутора, прикупљен у „Библиотеци XX век" указује да фусноте, тј. научни апарат, он уопште не употребљава.

454 „Dve najveće, [зоне писама од пет постојећих, *прим. С. С.*], latinična i ćirlična, sustižu se na teritoriji bivše Jugoslavije, presecajući srpskohrvatski jezik. Od Hrvatske kao svoje istočne granice latinica ... Ćirilici je zapadna granica u Srbiji, odakle se prostire ..." Наравно, поставља се питање да ли је Србија до граница Хрватске, или је граница Хрватске негде у Србији. Познајући ставове аутора и инсистирање на употреби с пролећа 1967. године обновљеног и

коме се тенденциозно и у идеолошку сврху тумаченим већинским лингвистичким *халал* до ирелевантности релативизује посебно и историјско:

> „Примарно повезано са религијом, писмо ће се у каснијем следу догађаја, са распадом старих империја и почецима конституисања нација, секундардно везивати ... и са националношћу. [...] Ипак, не треба узимати да је веза између писма и националности нужна, универзална и непроменљива. Напротив, у многим случајевима њу би било тешко установити, тим пре што није никаква реткост да неки народ из цивилизацијских, конфесионалних, идеолошких и практичних разлога, сопственом вољом или под неком врстом историјске принуде, своје традиционално писмо замени неким другим, не губећи тиме свој национални идентитет. […] И народи који се синхронијски служе двама писмима, колико год представљали сразмерну реткост, релативизују поменуту асоцијацију – што је добро познато многим говорницима српскохрватског који прихватају оба његова писма, не делећи их на „своје" и „туђе". А шире гледано, „националне" верзије латинице и ћирилице данас у оптицају у Европи ... најчешће су толико сличне да би ретко коме пало на памет да свој етнички идентитет везује за мале специфичности у писању – осим, разуме се, ако се тако нешто ради у сврхе политичке манипулације, за што је писмо као и језик захвална материја. Укратко, премда се писмо и језик често осећају као чиниоци националне припадности, у источној и југоисточној Европи изра-

пласираног политички дерогативног израза „ћириличко-екавско" логично је закључити да он, у основи, прихвата тумачење *Новосадскоī доīовора* према коме је ијекавски везан за Загреб као културни центар. Доказа томе налазимо неколико страна пре наведеног: „U srednjevekovnoj Bosni pisalo se i bosančicom – zapadnom, pretežno katoličkom i hrvatskom varijantom brzopisne ćirilice, čiji je poznat spomenik povelja Kulina Bana iz 1189. godine." R. Bugarski, *Pismo*, Beograd, 1996[2], 110, 104.

зитије него другде, то нема снагу општеважеће норме, како за друштвене заједнице тако ни за њихове појединачне чланове."[455]

У лингвистичком нереду, који се ни у Дејтоном промењеним међународно-политичким околностима никако није смиривао, поставило се питање правописа за школску употребу. Српскохрватски језик био је правописно укинут, а положај ћириличког писма био је, у најмању руку, недефинисан. Дошло је време за директну државну интервенцију, а она није била без преседана, како у својој заводљивој, али лошој,[456] нарацији износи Р. Д. Гринберг.[457] Министарство просвете и кул-

455 Одељак „Писмо, националност и језик", *н.д.,* 111–115.

456 Овде се показује да подела Р. Грингберга на три главне фракције у српској лингвистици није адекватна. Он, наиме, идентификује: „статус кво" лингвисте, (одговарали би предложеној „институтској" струји) који се залажу за еволуцију стандарда на основу „источне" варијанте; „неовуковске" лингвисте, који се залажу за „чисте принципе" Вука и Даничића, што је одговарајуће (јер је било очигледно); „православне" („Orthodox") лингвисте који представљају идеологију екстремног национализма, тражећи ортодоксни језик и ортографију. Проблем његове поделе је то што недостаје „државнопартијска линија" која је, судећи према обимном цитирању Р. Бугарског (кога упркос очигледном утицају, па и на њега, уопште не класификује), била његов основни извор информација, док је трећа од струја била сасвим ирелевантна. R.D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*, Oxford, 2004, 65.

457 „… влада је предузела меру без преседана декларишући приручник Матице српске за „службени" српски правопис ..." [... the government took the unprecedented measure of declaring the Matica srpska manual the "official" Serbian Pravopis ...], *исто,* 76. Аутор ово тврди са непознавања српске историје 19. века, па и са недостатка читања како извора, тако и литературе. Прегледом законске грађе која се односи на ово питање утврдили смо да је такво законодавство постојало у периоду 1832–1868. године и да је било предмет спора. Премда пише и о Вуковој реформи, он у списку литературе не наводи чак ни фундаментално Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука*

туре је тек 21. октобра 1996. године, две године по изласку књиге коју је ванредно финансирало, САНУ и факултетима (Београд, Нови Сад, Ниш, Приштина) упутило писмо којим препоручује да *Правойис МС* (1993) замени *Правойис МС и МХ* из 1960. године.[458] У трећој тачки образложења износи се да решавање питања „правописне и друге стандарднојезичке проблематике" намеће потребу сарадње свих институционалних елемената „на целом говорном подручју српскога језика, укључујући и евентуалну институционализацију те сарадње како би се меродавне иновације, односно измене и допуне, у Правопису српскога језика и језику опште – могле доносити и објављивати, и без помоћи државних органа, када се покаже да су нужне."[459] Изнуђени

Сйефановић Караџића, Београд, 1924. То питање је било подручно министарству просвете које је обухватало културу и уметност све док није усвојено „Решење о преносу послова из области културе и уметности из министарства просвете на министарство за науку и културу", *Службени їласник НР Србије*, 17. април 1950, 160–161. Значај саме чињенице да су 1997. године оба министарства потврдила *Правойис МС (1993)* као службени му, сходно томе, измиче.

458 „Полазећи од закључака Владе Републике Србије од 16. фебруара 1994. године и у вези с њима прибављених стручних мишљења Института за српски језик САНУ (26. 5 . 1994), Филозофског факултета у Новом Саду (2. 6. 1994), Српске академије наука и уметности, односно Комисије Одељења језика и књижевности САНУ (22. 6. 1994) и Филозофског факултета у Нишу (2. 12. 1994), правописне праксе настале у међувремену, као и закључка Владе Републике Србије од 9. 8. 1996. године, Министарство просвете и Министарство културе Републике Србије обавештавају вас да су се стекли услови да Правопис српскога језика Матице српске (1993) замени Правопис српскохрватскога језика двеју матица (важећи од 1960)." Б. Брборић, „Озваничење Правописа српскога језика", *С језика на језик* ..., 246–247. У коментару уз текст, на страни 247. Б. Брборић наводи да је он лично "... уз консултацију професионалних институција, настојао да буду наведене неопходне чињенице, с тим да тон буде благ, срочен као препорука, а не наредба."

459 *Исйо,* 247

правописни компромис из 1993. године, према којем је ћириличко писмо националне редакције било културни проблем, а не чврст правописни стандард, требало је надопунити, довести до краја.

Утврђивање правописне норме о *писмима* српског језика спроведено је зборником редактора М. Радовановића *Српски језик на крају века* (1996.) То је био српски прилог великом пројекту (вођеном од 1992. до 1996. године) *Савремене промене у словенским језицима 1945–1995,* који је требало да кулминира представљањем коначних резултата на Дванаестом међународном конгресу слависта у Кракову (1998.) М. Радовановић је био координатор потпројекта за српски језик, док је носилац био Институт за српски језик САНУ. Рецензенти зборника су академици Павле Ивић и Ирена Грицкат. Део који се односи на *писма* написао је Митар Пешикан, аутор есеја о писму те у највећој мери и самог *Правописа МС* (1993). Он полази са погрешних, тада недоказаних а данас недоказивих премиса, дакле из једне произвољне оцене да је двоазбучност код Срба настала више-мање спонтано, из жеље за премошћавањем разлика:

> „Сама природа српске говорне базе условила је трајно двојство замене јата – напоредност екавице и ијекавице, а у тежњи ка премошћивању разлика, поред традиционалне српске ћирилице, широко је прихваћена и латиница. У српским интелектуалним круговима било је спремности и на потпуно напуштање ћирилице – у оквиру Скерлићеве замисли о екавској латиници као општем и обједињавајућем српскохрватском обрасцу, али је реални исход био српско двоазбучје, напоредност ћирилице и латинице, уз изговорно двојство."[460]

460 М. Пешикан, „Правописна норма у српској језичкој култури", у: М. Радовановић, ред., *Српски језик на крају века*, Београд, 1996, 172.

Из оваквог исказа би се дало закључити да је премошћавање разлика међу Србима и њиховим изговорима споровођено кроз прихватање још једног писма за српски језик пре Другог, па и Првог светског рата. (Да би неко писмо било *йрихваћено*, морало је да на неки начин буде *уведено*: да ли га је, ко, када и зашто у том времену увео Пешикан не говори.) Напротив, јасно је да се „премошћавање разлика" могло односити само на проблем писмене комуникације међу Југословенима. Да Срби пишу ћирилицом, а Хрвати латиницом несумњиво доказују *Правойис* Стојана Новаковића, језичка политика Аустро-Угарске пре и након анексије Босне и Херцеговине, колико и историја хрватске уставности у другој половини деветнаестог века. У сваком погледу несравњиво меродавнији од М. Пешикана да о том времену говори, Стојан Новаковић је наде полагао у познавање обају писама код свих Југословена, јер су латиничко, учећи западне језике, школовани Срби већ познавали, не имајући тешкоћа да науче пар знакова нужних за облежавање појединих гласова штокавског језика. Опрезна тврдња да је у српским интелектуалним круговима „било спремности" да се српска стандардна редакција ћирилице замени хрватском стандардном редакцијом латинице у општој екавској изговорној норми не говори колики је удео тих кругова у тадашњој српској интелигенцији. Резултати Скерлићеве анкете показују да је он био миноран чак и међу њему блискима, којима је питање упутио. Када М. Пешикан говори о двоазбучју као „реалном исходу" сугерише да се до тога дошло већ у периоду између два светска рата, што не одговара истини ни бројчано, нити суштински. Та је двоазбучност постојала само у ограниченим круговима, док је општа народна писменост још задуго била готово искључиво ћириличка, што начелно потврђује анкета *Света* из 1971, односно истраживање РТ Београд из 1975. године. Мисао да Срби треба свесно

да прихвате латиницу, као своју и равноправну ћирилици, формулисана је, из нужде, тек 1971. године и никада није постала званична културна политика. Мисао да једни изговорни Срби пишу латиницом, а други ћирилицом, апсолутизовање је поделе према културним центрима у *Новосадском договору* и њено пројектовање на време када није постојала, осим у случају Срба римокатолика, иако ни у том случају не би ваљало искључити познавање ћирилице (старе или нове редакције).[461]

Све би то било лоше прикривено прање руку једне генерације југословенских лингвиста, у великом броју невољко или невољом поставших српским, да није као компетентан приказ института за језик локалне академије наука (САНУ) ушло у европску и светску лингвистику. Пешиканов реферат писан је за општу рекапиталуцију славистике, као одговор на питање како слависти у својим државама виде свој језик и писмо по паду Берлинског зида, ослобођени идеолошких ограничења комунистичке власти. У одељку трећем реферата „Актуелна начела српске језичке и правописне норме" наведено је:

> „(2) *Двоазбучје и заштита ћирилице од истискивања и запуштања.* – Исход минулог раздобља треба схватити као трајно прихватање латинице у српској култури, али не тако да потисне и замени ћирилицу, него да буде друго и напоредно писмо. Латиница и спонтано одржава своје место, али је ћирилици нужно национално старање – да се заустави њено потискивање, које је узело

461 Крајња импликација била би да је М. Пешикан под старе дане јавно прихватио неовуковску тезу према којој су сви штокавци били Срби, али њу не бисмо могли да сматрамо за основану препоставку. Не након свега што је та групација написала и изговорила о његовом животном делу, *Правопису МС* (1994). К томе, постоји ли студија која би указивала на ниво познавања и употребе ћирилице, старе и (или) реформисане, међу Србима римокатоличке вероисповести да би се о томе било шта тврдило? Нисмо је пронашли.

маха у овом веку, да се врати у навику и обичај школске младежи и да се на прави и ефикасан начин уведе у рачунарску технику. Стандардно писмо у српском језику чине 30 Вукових ћириличких слова, као и одговарајућа латиничка графија у којој су слова *lj*, *nj* и *dž* двојна, али је *đ* само просто слово, а изван правила је његово писање као *dj*. Међутим, у програмима општег образовања као и у типографском сервису треба да нађе места и историјска ћирилица, као мост ка културном наслеђу."[462]

Прва битна разлика у односу на формулацију дату у *Правойису МС (1993)* налази се у појачавању, ослонцем на рђаво тумачење историје процеса, културолошке тезе о двоазбучности коме је додат, за ћирилицу дефанзиван, културнополитички императив. Друга, капитално значајна разлика, јесте правописна дефиниција према којој је поред 30 Копитар-Вукових ћириличких слова, за српски језик стандардна и одговарајућа латиничка графија која у потпуности одговара хрватском латиничком стандарду.

Дакле, у времену стабилизације власти Слободана Милошевића по Дејтонском споразуму из децембра 1995. године, утврђена је норма према којој је двоазбучност српског језика уређена усвајањем стандардне хрватске латинице за „друго и напоредно писмо". Процес правно започет Крфском декларацијом 1917. године, а језичко-правописном политиком постављен 1954. године, са двама равноправним писмима *срйскохрвашскоī* језика, довршен је 1996. године нормирањем *срйскоī* језика – пред светском славистиком и лингвистиком – као културно и правописно српско-хрватско двоазбучног. Иако је на терминолошком нивоу формално изгубила српскохрватски језик, државнопартијска струја је победила у питању писма.

Током описаног процеса значај очувања и даљег изграђивања Вукове митологије као употребне политич-

462 М. Пешикан, *исшо*, 175–176.

ко-културне вредности није био умањен.[463] Напротив, он је био национализован. Југословенско-интеграционистички лајтмотив ранијих времена био је напуштен, али однос према једном од достигнућа које се назива његовим именом –редакцији ћириличке азбуке – није. Иако смо указали да је међу српским лингвистима (централне) институтске и (десне) неовуковске струје постојала начелна сагласност о потреби увођења „јат" (ѣ), те да ни увођење Даничићеве редакције латинице за штокавски језик као српске није било спорно, то није имало никаквог утицаја на поступке власти. Говорећи 1991. године на сабору у Тршићу, у овом делу раније спомињани Александар Бакочевић, носилац Вукове награде од 1990. године, у својству председника Народне скупштине рекао је:

> „У српској културној историји није нико тако добро повезивао националну културну традицију, ново дело културе са интернационалним духом културног стварања. [...] Предуго смо били, што својом историјском немарношћу, што вољом силника, раздељени на паланке, рејоне, на тзв. јужну, средњу и западну Србију, на пашалуке веће и мање, на Србе и Србијанце, на западне и србијанске Србе, на оне изнутра и оне из „прека". Вуковим путем морамо ка целини народа. Од духа до језика, од граматике до културне логике, од спонтаног сусретања до јединствених институција на јединственом духовном простору. [...] Ми нисмо ни за велику ни за малу Србију већ за политичко и културно јединство

463 У статусу помоћника министра културе у разговору за *Политику* (1993.) Бранислав Брборић је изјавио: „Чувајући успомену на Вука Караџића, горостаса српске културе, и негујући (и) његов мит (у који спада и то да је он чак и „створио" ћирилицу а није био ни њен изворни реформатор ...) морамо бити свесни да баш све оно што је Вук учинио, ипак није било, нити је могло бити, најбоље" и наставља о „јату" и користи које носи. Б. Брборић, „Нема правописног преокрета", *С језика на језик* ..., 243.

> српског народа у једној држави у којој он хоће слободном вољом да живи. Против смо политичке сецесије."[464]

За однос власти према правописном положају ћирилице у преломној 1993. години, премда се писмо изричито не спомиње нити се је задуго након тога спомињало у централним беседама на сабориштy, кључне идеолошке индиције и смер политичке праксе дао је „праксисовац" Михајло Марковић:

> „[Вук, *īрим. С. С.*] нам је омогућио да схватимо ко смо и шта смо као народ."

Космополитизму и „лажном интернационализму" примитивног менталитета скоројевића, одбојним и презирућем према сопственом народу, он супротставља Вука који „показује како треба учити од света а и остати свој" наглашавајући опасност:

> „... да се поносито повучемо у оквире наше националне културе и да са светом сами пресечемо неке од виталних културних веза."[465]

Два месеца пред одлазак С. Милошевића на преговоре у Дејтон, септембра 1995. године, министар културе Србије гђа Нада Поповић-Перишић свечано је беседила да:

> „… добар део Вукове величине лежи управо у његовом односу према стварности ... [...] ... неупоредиво највећи део Вуковог дела окренут је питањима националне културе, али је он у исти мах био изузетно отворен за историју и за културно благо других народа."[466]

---

464 Ф. Пашић, прир., *Вукови сабори 1933–2008*, Лозница, 2008, 198–199.

465 Једна од виталних веза са светом, како смо већ указали, за „праксисовце" јесте била (хрватска стандардна) латиница. Ф. Пашић, *исīо*, 205.

466 Ф. Пашић, *исīо*, 209.

Следеће године, режисер Мирослав Беловић је уобичајено, пригодно метанисање претворио не у лауду Вуку, већ у његово обожење:

> „Поштовани и неуморни учитељу наш ... Сви смо ми синови својих отаца и унуци својих дедова, али смо и твоји духовни потомци. [...] Твоје епохално дело буктиња је прометејска ...; она је светионик у тминама ... И као што је Хомер био у духовном језгру старих Хелена, тако си и ти у средишту бића српског народа. Ти си наша покретачка снага и савест.“[467]

Дакле, период у коме се држава српскохрватског језика распала, у коме су разматране идеје о писму или писмима српског језика, могућој ревизији враћањем знака „јат”, прошао је без спомињања „двоструке предвојености” као проблема. А управо су њу, делом Вук, делом Даничић, делом епигони, оставили Србима учествујући у грађењу југословенске идеологије и политика. У години у којој је хрватска стандардна латиница „провучена” као упоредно српско писмо, Вук је митологизован као да Србија, упркос тада већ деценијском позивању и призивању, никада није чула ни за средњевековне утемељитеље независне државе, Св. Симеона Мироточивог, Св. Стефана Првовенчаног, нити за утемељитеља самостојне културе, Св. Саву Српског. И они, и њихово стандардно писмо, остали су згодна политички употребна флоскула, не добивши ни током процеса – макар и принудног – државног и културног осамостаљења Срба, улогу рационално доказивог правног и духовног темеља. Шта су знали и Карађорђе и Милош и уставобранитељи, Милошевићев режим није: он је полазио од језичке политике кнеза Михаила и Штросмајера, и њој се враћао без обзира на свеопшти слом идеја и реализација идеологије

467 Ф. Пашић, *исто*, 211.

југословенства. Југославија је још увек била жива, макар са само две преостале бакље.

Ствари су, међутим, кренуле у сасвим другачијем правцу. Власт у Црној Гори постепено је преузимао Мило Ђукановић, један од у титоизму васпитаваних и форсираних младих кадрова, председник владе од 1991. године. Вешто се користећи спољнополитичким околностима и тамошњем народу урођеном гордошћу родовско-племенским пореклом, не мање него економским санкцијама и ратом изазваним тешким материјалним приликама, криминализацијом друштва и државе, те политичким покретом који је црногорску државну и националну посебност према Србима („либерали", „зеленаши") снажно истицао, започео је процес удаљавања од до тада више-мање заједничке политике, па у и погледу језика и писма. Устав Црне Горе одређивао је (чл. 9) ијекавски српски језик и равноправност обају писама, ћириличког и латиничког: у том погледу на снази је био *Правойис МС-МХ* (1960.). Положај двају писама био је донекле измењен савезним уставом, који је као службену прописивао ћирилицу. Да би се удаљио од Београда, локалном режиму добро је дошао покушај Републике Српске из 1993. да уведе ћирилицу и екавицу као општи стандард, као и сукоб око *Правойиса МС* и *Конйрайравойиса*. Писмо препоруке *Правойису МС* двају министарстава Србије из октобра 1996. године није добило званичног одговора: једино је „надлежни министар у Црној Гори дао изјаву за штампу у којој је наглашено да Црна Гора неће улазити у засебну правописну регулативу, али није уследило озваничење Правописа, мада се то збивало у време пре разбуктавања међурепубличког сукоба."[468] Пропао је и покушај двају министарстава (образовања и културе) из

468 „Озваничење Правописа српскога језика", у: Б. Брборић, *С језика на језик* ..., 246–247. У коментару уз текст, на стр. 247.

новембра исте године да се са Подгорицом и Палама уговори заједнички школски правопис на основу *Правойиса МС*.[469]

Статистички показатељи који се односе на издања књига у Подгорици показују да је управо од 1996. године почео да пада удео ћириличких књига у укупном броју (да би се до 2000. године сасвим приближио београдском просеку).[470] Истовремено, јачала је црногорска „етногенетска" струја: у издању црногорског ПЕН центра[471] 1997.

469 Б. Брборић, „Предложак за разговор о даљим корацима за решавање правописне проблематике", *С језика на језик* ..., 252–255. О општем метежу у којем је ова иницијатива потекла сведочи то што је Б. Брборић изричито навео да би аутори школског правописа били родом из Црне Горе (М. Пижурица) и Републике Српске (М. Дешић), наглашавајући да је у том погледу од порекла важнија била стручност, као у случају *Правойиса МС*, где су двојица приређивача пореклом из Црне Горе, један из Србије (Војводине), а рецензенти су му из Србије и Црне Горе.

470 „У Црној Гори ћириличко писмо није добило преференцијални третман. Република Црна Гора спроводила је строгу једнакост латиничког и ћирличког писма на својој територији. [...] ... црногорске власти су одбациле у Србији преовлађујућу тенденцију фаворизовања ћирилице, што је Бугарски (1995:166) назвао политиком српског национализма и „ћириличко-екавском". У томе, као и у многим другим политикама, Црногорци су тежили да зацртају своју властиту будућност." R.D. Greenberg, *Language and Identity* …, 62. У контексту у којем се овај цитат налази – уставна решења одмах по распаду СФРЈ – показује се да аутор уноси знатно позније аргументе, актуелне у време када је књигу довршавао. На те аргументе вратићемо се у контексту Мишљења Венецијанске комисије (2007.)

471 Црногорски ПЕН центар основан је 15. марта 1990. године, а међународно признање добио је уз помоћ амбасаде САД у Београду. Први покушај, слањем 160 писама на разне адресе, да буде примљен у интеранционални ПЕН на конгресу у Мадери био је игнорисан, за шта је оптужена државна безбедност која је, наводно, спречила да буду отпослата. „Za kongres u Beču trebalo je obaviti isti posao. Ali, da bi bili sigurni da će pisma ovoga puta stići na prave adrese Mijović je otišao u američku ambasadu u Beogradu i tražio da ga primi ambasador. Poslije kratkog ubijeđivanja sa osobljem,

године у Цетињу, што је на симболичко-пропагандном нивоу од великог значаја, латиницом је штампан *Правоīис црноīорскоī језика* Војислава П. Никчевића. То је, с обзиром на полапску хипотезу[472] црногорске етногенезе и њен циљ, било сасвим логично.

Због чега је сумњиво демократска власт којом је руководио Слободан Милошевић тек 1996. године наговестила да би, „евентуално", тело које би се старало о језичкој политици и правопису, у сарадњи са релевантним

---

ambasador ga je primio, saslušao priču o crnogorskom PEN-u i na traženje Pavla Mijovića uzeo pisma za svjetske PEN centre, da ih ambasada pošalje. Tako su pisma stigla na prave adrese. [...] Početkom novembra 1991. Kongres je, sa srpskim glasom protiv, Crnogorski PEN primio u međunarodnu asocijaciju." M. Lompar, „Pavle Mijović i Crnogorski PEN centar", *Matica*, br. 43, Cetinje-Podgorica, 2010, 535–536. Године 1995. издали су проглас *Jezik kao domovina*, *Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika*, који је добио подршку Међународног ПЕН центра на 62. конгресу одржаном у Перту, Аустралија. Посебном резолуцијом, припремљеном током конгреса, црногорски језик је фактички добио међународно признање и пре него је био прихваћен у самој Црној Гори. Према: P. Krejči, *Eight Fragments from the World of Serbian, Croatian, Bosnian and Montenegrin Languages*, Brno, 2018, 86.

472 V. Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Cetinje, 1997. „Nacionalistički mitovi koji se iščitavaju iz Nikčevićevih knjiga, prihvaćeni od njegovih sljedbenika koji danas kreiraju crnogorsku jezičku politiku, jesu: 1. crnogorski je autohton jezik (u nauci o jeziku termin autohton jezik rezervisan je za jezike kojima se ne može dokazati pripadnost nekoj jezičkoj porodici, koji nemaju jezičkih srodnika, niti se mogu povezati s nekim drugim poznatim jezikom), 2. kao poseban donijet iz prapostojbine Polablja-Pomorja (današnja istočna Njemačka), 3. nastao je iz izumrlog polapskog, 4. nema zajedničko prijeklo sa drugim južnoslovenskim jezicima, pa se zbog toga i razlikuje od njih, 5. od srpskih unitarista i asimilatora crnogorski je jezik prognan, a da bi se ispravila „istorijska nepravda" nanesena mu od nacije-nerpijatelja treba ga onakvog kakva je bio u XIX vijeku učiniti standardnim". R. Glušica, „Restandardizacijski procesi u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku", у: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*: Zbornik radova, knj. 1, Sarajevo, 2012, 31.

научним институцијама, могло да буде основано? Чему то попуштање, знајући да су Павле Ивић и сарадници деценијама неуспешно покушавали да га оснују? Осим што одговор на то питање није предмет нашег истраживања, можемо да запазимо и сугеришемо да је то, могуће, био део политике стабилизације режима у Србији и СР Југославији. Посматран са становишта политичке прагме, као основне карактеристике режима СПС, недоречен државно-правописни систем у Србији био је добра основа флексибилног решења и за савезну републику. Недостајао му је институционални научни оквир за достизање језичког (писмо се под тим, традиционално, подразумева) израза политичког консензуса међу републикама.

Припреме за оснивање Одбора за стандардизацију српског језика трајале су готово читаву 1997. годину. Најпре су се договорили председници тријe академија (САНУ, ЦАНУ, АНУ Републике Српске), затим је секретар Одељења за језик и књижевности САНУ Предраг Палавестра послао писмо (копотписник П. Ивић) о разлозима оснивања одбора на четрнаест адреса оснивача. Одбор је основан у статусу радне групе и без квалитета правног лица, 12. децембра 1997. године. Када се погледају потписници[473] акције да, напокон, почне координисано да се ради на језику (и писму), прва асоцијација су потписници *Декларације о имену и статусу хрватског језика*. Српска лингвистика каснила је свега тридесет и још пола године, а политичка подршка није дошла да би у бурним политичким временима наметнуто правописно стање било промењено, већ да би било конзервирано. То се, колико и начелна лингвистичка догма о секундарном

473 Оснивачи су: САНУ, ЦАНУ, АНУРС, Матица српска, Институт за српски језик у Београду, филолошки факултети у Београду и Приштини, филозофски факултети у Новом Саду, Никшићу, Нишу, Српском Сарајеву и Бањој Луци, Универзитет у Крагујевцу и Српска књижевна задруга.

значају писма у односу на језик – цементирана вуковским наслеђем – огледа и у комисијама Одбора. Њих је девет, али није формирана комисија за писмо и типографију, неопходна за вођење било какве културне политике у погледу ћириличког писма. Један од најпречих послова Одбора био је одговор на неовуковску декларацију-памфлет *Слово о срīском језику*. Имајући у виду да је током зиме 1996. на 1997. годину масовним демонстацијама пољуљана власт Слободана Милошевића тражила, и нашла, подршку међу до тада од власти систематски потискиваног Српског покрета обнове, те Српске радикалне странке, лингвистички сукоб је именовањем Радмила Маројевића за декана постао ратом на Филолошком факултету и у јавности. Како ти догађаји, који су имали великог значаја за персонални састав појединих факултета и одељења нису предмет овог истраживања, пажњу ћемо обратити на неовуковски *амалīам* теза о писму.

Основно полазиште, према којем је група добила име, сажима се у мисли: „Вук је сматрао да српски језик обухвата читаво штокавско наречје и по језичком критеријуму доказао је да су сви штокавци Срби и да су сви Срби штокавци." Следствено, након целог века и по бурне историје, ова Вукова језичко-национална основа није могла да буде друго до радикална платформа, резонујућа идеологији тада све јаче Српске радикалне странке, којом се другим штокавцима одричу изграђена национална саморазумевања и опредељења. У погледу писма, такође позивањем на Вука, ствари не постављају у толикој мери једнозначно:

> „Српски књижевни језик има два равноправна писма: ћирилицу и латиницу. Срби су културни баштиници старословенске писмености и њених азбука, а старословенска глагољица и ћирилица српска су историјска писма.

> На темељима хиљадугодишње српске и словенске ћириличке писмености Вук Стефановић Караџић је створио национално фонетско писмо – српску ћирилицу, која је стожерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета.
> Срби имају и своје друго писмо: Вуковој ћирилици прилагођену српску латиницу. Употреба писма није национална диференцијална црта – па је латиница саставни део српске културе."[474]

Користимо реч амалгам јер цитат, када се стави у општи описан контекст, очигледно садржи: 1. изворно неовуковске елементе; 2. изворне елементе митологизације Вука; 3. изворни текст и резултате процеса дефинисања *Правописа МС* 1993–1996. године; 4. изворно државнопартијско лингвистичко одбацивање писма као националне диференцијалне црте.

Дакле, упоредо са развојем кризе између Србије, Црне Горе и савезних власти, у августу 1998. године разбуктао се и никад згасао сукоб: Одбор за стандардизацију српског језика одговорио је Одлуком бр. 2, *У одбрану достојанства српске језичке науке.*[475] Предмет спора био је национално-језичке и инстиуционалне природе. Поло-

---

474 Потписници су др Вера Бојић, мр Мирјана Влајисављевић, Предраг Р. Драгић Кијук, Милорад Ђурић, проф. др Милош Ковачевић, Зоран Костић, проф.др Радмило Маројевић, проф. др Петар Милосављевић, Слободан Ракитић, Тиодор Росић, проф. др Божо Ћорић, мр Михаило Шћепановић. Слово о српском језику, *Србистика/Serbica*, I, бр. 2–3, Приштина, 1998, 41–49.

475 „Одлука бр. 2. У одбрану достојанства српске језичке науке", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Српски језик у нормативном огледалу. 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*, Београд, 2006, 72–76.; такође: „Одлука бр. 4. Спој незнања, измишљања и ароганције", *исто*, 79–81. Сукоб је изнова плануо у пролеће 2000. години, када су објављене „Одлука бр. 13, Ружење српске језичке културе", *исто*, 113–116. и „Одлука бр 14, Ружење српске језичке културе (II)", *исто*, 117–121.

жај модерне српске ћирилице није био предмет полемике: обе стране биле су одраније сагласне да српски језик има два писма, с тим да је Одбор (коме је члан, упућен из Српског Сарајева, био и неовуковац М. Ковачевић[476]) наглашавао примарност ћирилице са (гео)културно-историјских разлога.

Пре свега тога, у Републици Српској угашен је покушај стандардизације на екавској основи. Убрзо по оснивању Одбора, почетком 1998. године, власт Милорада Додика опозвала је *Закон о службеној употреби језика и писма* (1996).[477] Док је укидање екавског дела одредби

476 „Проф. Милош Ковачевић, до рата у БиХ (1992) сарајевски а после избијања рата никшићки, нишки, српскосарајевски и бохумски (СР Немачка) лингвиста није се бавио проблематиком „комадања", „преименовања" и „отуђивања" српског језика, нити је, мада је доста година био универзитетски наставник нашег језика у главном граду СР БиХ, у чијем се уставу српски језик звао „српскохрватски односно хрватскосрпски" – био заокупљен друштвено-политичким положајем српског језика у тој републици, нити пак у двема бившим Југославијама. Откако је напустио предратно Сарајево, проф. Ковачевић тиме се интензивно бави оптужујући за спровођење „хрватског филолошког програма", заједно са својим истомишљеницима, све оне који су се судбином српског народа и његовог језика бавили и у време када је то било опасно. Рад у Српском Сарајеву довео је М. Ковачевића и у чланство Одбора за стандардизацију српског језика, о чему је одлучивао тамошњи Филолошки факултет, и то пре оснивања Одбора (12. 12. 1997). Све би било у реду да проф. Ковачевић, у блиском садејству са бившим деканом Филолошког факултета у Београду, наш и свој Одбор не назива – „одбором за сатанизацију српског народа и српског језика" (лист *Демократија*, 13. 9. 1998.). И то би било разумљиво, чак доследно и морално, да је поднео оставку на чланство у Одбору, а није је поднео." „Одлука бр. 13, Ружење српске језичке културе", *исто,* 115.

477 „Одлука бр 14. Ружење српске језичке културе (II)", *исто,* 118. О мотивима за увођење и укидање тог закона, те о његовој природи, види: „Одлука бр. 38. Укидања ијекавице заиста није било", *исто,* 216–221.

тог закона, услед бројних отпора, више-мање разумљиво, није подједнако јасно због чега ијекавица није враћена амандманом на закон, или зашто опсег службене употребе писма није био ограничен, барем према моделу на снази у Србији. Оваквим поступком, Република Српска остала је без закона који би се односио на службено писмо предвиђено уставом ратом изборено, а Париским (Дејтонским) споразумом потврђеног, српског ентитета у конфедералној Републици Босни и Херцеговини.

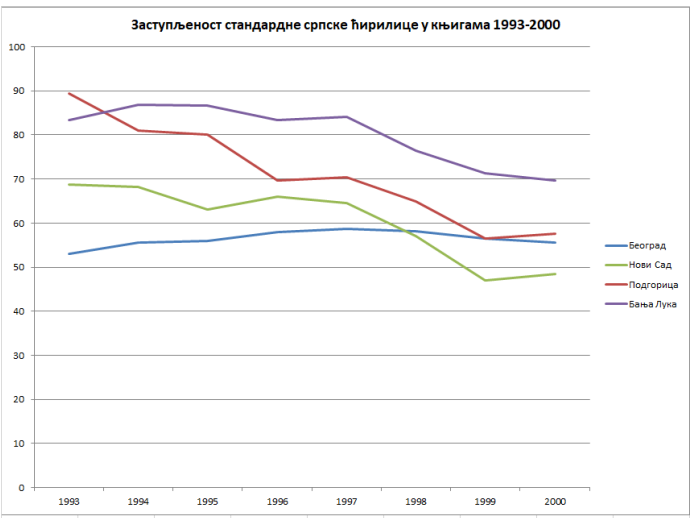

	БЕОГРАД		НОВИ САД		ПОДГОРИЦА		БАЊА ЛУКА	
година	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице	број књига ћирилица	% ћирилице
1993	1537	53	634	68.84	176	89.34	10	83.33
1994	2516	55.54	891	68.12	174	80.93	53	86.89
1995	3091	55.90	867	63.01	205	80.08	52	86.67
1996	3647	57.92	1085	65.96	255	69.67	80	83.33
1997	3866	58.71	1215	64.49	289	70.49	95	84.07
1998	3954	58.10	971	56.98	282	64.83	91	76.47
1999	3257	56.42	617	46.99	216	56.54	97	71.32
2000	3792	55.63	739	48.52	217	57.56	156	69.64

Графикон 9. Заступљеност ћириличких издања у Београду, Новом Саду, Подгорици и Бањи Луци у периоду од 1993. до 2000. године (и у апсолутним бројевима)

Трендови указују да је за употребу ћирилице преломна 1997. година. Постепено опадање пратимо од 1995. године, да би 1997–1998. тренд пада постао знатно израженији: у Новом Саду око 7 процентних поена, Подгорици 5 процентних поена, а у Бањи Луци више од 7 процентних поена. У Београду, опадајући тренд такође запажамо од 1997–1998. године, али он одговара стопи дотадашњег раста од 1–2% годишње. У превратну 2000. годину, са изузетком Новог Сада, ушло се са преко 50% књига штампаних ћирилицом.

У СРБИЈИ ОД 2000. ДО 2014.

Службеност ћирилице макар у каквом обиму, премда декларисана уставима, никада није заживела ни у Србији ни у СР Југославији. Техничке могућности биле су ограничене (наслеђен недостатак машина, типографска запуштеност и спреченост санкцијама да се организовано учествује у дигиталној револуцији), а воља да се закон спроводи политичким обзирима и калкулацијама. К томе, спољнополитички притисак био је усмерен на функционалну, ако не и формалну, обнову темеља политичко-језичког система из 1974. године. Напротив другим говорницима истог народног језика, Срби општу и униформну стандардизацију имена, изговора и писма, упркос свим оптужбама да режим остварује идеологију Велике Србије,[478] нису остварили. Државотворна веза српски језик – ћириличко писмо – национална култура постала је, још једном, жртвом очувања какве год Југославије па и када је она, фактички, била апсолутном већином српска.

При одлучивању у питању писма за српски језик власт СПС-а је, на програму очувања „крње Југославије" имала, уистину, велики број фактора које је требало да узме у обзир. Ти фактори, као и у дотадашњој култур-

478 Сам термин је аустроугарског порекла, скован за спољнополитичку колико и за унутрашњу (Хрватска и Босна, у првом реду) употребу. Ч. Попов, *Велика Србија. Стварност и мит*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2014, 7.

ној историји Србије, нису били међусобно изоловани. У већој или мањој мери били су део или продукт империјалних културних политика које су локалне елите прихватале, модификовале и примењивале према властитим политичким (што врло често значи личним) интересима. У датом међународно-политичком тренутку постојала је само једна империјална културна политика која је, на државно-културном нивоу, била оваплоћена у оптимизму идеолошки либерално-демократске Европске Уније. Новонастала (1992, Споразум у Мастрихту) творевина[479] прихватала је аргументацију државнопартијских експонената о нерегулисаној двоазбучности као либералном достигнућу, не обазирући се на то – као што се није обазирала ни на узроке национално-територијалних демографских промена у Југославији – да је феномен опадања употребе ћирилице за српски језик био наметнут лењинистичким режимом и методама. Државнопартијска, сада либерал-демократска левичарска[480] струја и њени моћни спољнополитички спонзори су у погледу писма за српски језик били начелно сагласни (изузев назива језика) са режимом којим је *Правопис МС* накнадним тумачењем лингвиста из 1996. године начинио двозабучним, а државном одлуком званичним. То модерним, из титоизма израслим српским левим демократама, посве у складу са ширим европским обрасцима,

479 Према дефиницијама међународног права Европска унија нема државноправни квалитет нити томе припадајуће одговорности, већ је међународна организација. Њу се стога не може тужити пред међународним судовима, као ни САД које такво ограничење суверенитета не признају нити прихватају. Када се ствар сведе: те две правне творевине изван су или изнад међународно договорених закона и правила (Уједињених нација и Савета безбедности УН), како у тадашњим околностима, тако и данас. Одатле, формално гледано, извире самопридато право да их намећу.

480 У модерном српском политичком речнику „грађанска", као да конзервативна, национално-либерална или социјалдемократска то нису.

није било гадно, напротив. Током распада СФР Југославије, насупрот империјалној културној политици која ће добити епитет „евро-атлантска", стајала је идеолошки шаролика идеја засебности културе Срба која се протезала од маглovитог традиционализма, као замене за културну политику коју су очекивали гласачи партија вођа (СПО, СРС, СПС), до принципијелног национално-либералог концепта десног центра (ДСС) ослоњеног на Б. М. Михиза, тј. *Предлоī за размишљање īрупе књижевника* (1967). Тој непомирљивој политичкој опозицији режиму СПС-а, обележеној мишљу о ћирилици као српском правном и културном (тим редом) стандарду, након преврата из октобра 2000. године, приближиће се део институтске струје. Иако је водећи ауторитет међу њима, Павле Ивић, преминуо септембра 1999. године, у превратом коренито измењеним околностима, у којима је постојала потреба за стабилизацијом институција и друштвених прилика доношењем новог устава, превладаће, након много мука и само привремено, „симиновци".

Питање положаја ћирилице у Србији покренуто је пре него се мирис сузавца и паљевине од 5. октобра сасвим разишао.[481] Поред процеса државом подстакнутог сузбијања ћирилице у Црној Гори, њен положај у Србији

481 Псеудореволуционарна нова власт није много марила за језик и писмо, делом и због реваншизма према онима које су видели као сараднике режима СПС: „На другој страни, државни органи Србије држали су скоро годину дана на ивици финансијског и кадровског колапса водећу институцију за српски језик (Институт за српски језик САНУ) одбијањем финансирања већине пројеката посвећених битним аспектима развоја и функционисања српског језика (неки други предложени пројекти о српском језику у Министарству за науку и технологију Републике Србије су изгубљени, неки пропустом Министарства нису рецензирани, неки су одбијени с фиктивним разлозима у немуштим усменим образложењима чиновника тог министарства), а ни у време када се овај текст редигује стање се није битније поправило." П. Пипер, *Срūски између великих и малих језика*, Београд, 2003, 34.

оспорила је Скупштина АП Војводине. Већ на седници од 21. децембра 2000. године изгласан је *Предлоī закона о изменама и доīунама закона о службеној уīоīреби језика и īисама* и упућен републичкој скупштини на разматрање. Основни циљ предлога био је да се обезбеди потпунија примена мањинских права; да се закон учини оперативнијим давањем „овлашћења покрајинским органима и општинама"; да се тим путем обнове решења која су постојала у ранијем покрајинском закону (из 1977. године), показавши се добрима за обезбеђивање права мањина, „а којима се истовремено ничим нису ограничавала или угрожавала права и интереси већинског народа у домену службене употребе језика и писама".[482] За представнике су одређени председник и потпредседник покрајинске скуштине, Ненад Чанак и Гордана Чомић.

Према предлогу, члан 1. став 2. био би допуњен на следећи начин:

Члан 1

У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).

У Републици Србији у службеној је употреби ћириличко писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом, *а у Аутономној Покрајини Војводини у равноправној службеној употреби су ћириличко и латиничко писмо.* [*наīл. С.С.*]

На подручјима Републике на којима живе припадници народности у службеној употреби су, истовремено са

482 „Образложење Предлога закона о изменама и допунама закона о службеној употреби језика и писама од 21. децембра 2000. године", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сīиси одбора за сīандардизацију сриīскоī језика*, књ. 4, Београд, 2001, 75.

српским језиком и језици и писма народности, на начин утврђен овим законом.[483]

У формалном образложењу ове измене налазимо да се преко 50% становника Војводине користи латиничним писмом, што предлагачи закона сматрају по себи довољним разлогом да му буде обезбеђена равноправност у службеној употреби српског језика. К томе, равноправност „ћириличког и латиничког писма одговара дуговечним традицијама Војводине".[484] Образлажући иницијативу, посланик Ђорђе Суботић је нагласио да је током „последње деценије у Војводини ... постојао апсурд да је углавном писано ћирилицом, па чак и тамо где живе Мађари, Словаци, Румуни".[485] Ненад Чанак је сматрао да је полемика о ћирилици и латиници „којештарија": „Неодговорно је политизовање употребе латинице и ћирилице јер су оба писма подједнако наша. Друга је ствар што је досадашња власт потиснула латиницу без разлога."[486]

Дознавши из новина о иницијативи, те примивши (на писмом упућен захтев) текст предлога измена закона, Одбор за стандардизацију доставио је стручно мишљење Народној Скупштини Србије и владама Србије, Црне Горе и Републике Српске. Позивајући се на „културноисторијско мерило, које одређује употребу ћирилице у свеколикој, па и службеној употреби", Одбор констатује да су у Војводини, противно Уставу и Закону, јавни натписи многогде једино латинички. Овакве би измене допринеле

483 *Исйо*, 72.

484 *Исйо*, 76.

485 „S jezikom u Evropu", *Blic News*, br. 52, Beograd, 4. januar 2001, 20, у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сйиси одбора за сйандардизацију срйскоī језика*, књ. 4, Београд, 2001, 277.

486 „Војвођани између ћирилице и латинице", *Полийика*, Београд, 21. јануар 2001, 8. у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сйиси одбора за сйандардизацију срйскоī језика*, књ. 4, Београд, 2001, 279.

„одржавању и продубљивању" постојећег стања „које је не само неуређено него је и у нескладу са идентитетом и интегритетом српске језичке културе"; прихватањем би били нарушени уставни оквири статуса српског језика, и суштински и територијално. Од Војводине, која се присајединила Србији пре оснивања Краљевине СХС, не треба чинити corpus separatum.

На основу свега Одбор је републичкој скупштини и владама приложио

Закључак

1. Одбор предлаже Народној скупштини Републике Србије да задржи одредбу о примарности ћириличког писма у службеној употреби на целој територији Републике Србије

2. Преиспитивање других одредаба Закона и њихово мењање ваља одгодити до доношења новог устава Републике Србије, који би у језичкој политици морао бити усклађен с Уставом СРЈ.[487]

Значај овог *Предлоīа Закона о изменама и доīунама* ... за будући развој питања положаја ћирилице налазимо у 1. издвајању АП Војводине као претежно латиничке сабирањем свих мањина (и не-штокавских) у општи број становника; 2. везивању ограничавања досега службености српског језика и писма за мањинска права; 3. у постављању иницијативе на нетачним и нејасним основама „дуговечне традиције" равноправности употребе ћириличког и латиничког писма. Уколико се мисли на српски језик таква „дуговечна традиција" у Војводини уопште не постоји: хрватска латиница му је наметнута 1971. године. Уколико се мисли на однос српског језика писа-

487 „Одлука бр. 17, Нарушавање уставних оквира статуса српског језика", у: *н.д.*, 245–248.

ног ћирилицом према другим латиничким редакцијама (мађарска, румунска, словачка ...), онда се равноправност тражи на основу законодавства САП Војводине на основу устава из 1974. године.

Покрајинска скупштина је, између осталих, затражила и измену члана 3. става 2. који би требало да гласи:

> Службеном употребом језика и писама сматра се и употреба језика и писама при: исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, *обавешйења* [*испуштено*, *йрим С.С.*] и упозорења за јавност, *као и йри исйисивању друїих јавних наййиса*. [замењено са: *исписана од стране органа и организација која врше јавна овлашћења.*]

Образложено је да је појам службене употребе „прешироко одређен", јер без те измене „сваки напис на јавном месту сматра се службеном употребом": закон ће се „много ефективније спровести у живот, ако се на пример натписи и друге рекламе у привредном и приватном сектору изузму из појма службене употребе језика" јер „и у ужој Србији" мноштво је латиничких натписа. Коначно, тиме „ће бити олакшана и имплементација одредаба о мањинским језицима и остављена нужна слобода цивилној и привредној сфери"[488] што је у вези са општом идејом да се мањинама дају максимална права, далеко преко уобичајених у европским државама.[489]

---

488 „Образложење Предлога закона о изменама и допунама закона о службеној употреби језика и писама од 21. децембра 2000. године", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сйиси одбора за сйандардизацију сриског језика*, књ. 4, Београд, 2001, 76.

489 „Deo zamerki, uglavnom poslanika DSS, izrečenih na skupštinskoj sednici, nema nikakvog osnova – smatra Korhec Tamaš, pokrajinski sekretar za prava nacionalnih manjina. – Neki poslanici su tvrdili da ćemo uvođenjem suviše širokih prava za manjine doći u situaciju da integracijom u Evropu budemo prinuđeni da ta prava uskratimo,

Ова законска иницијатива – прва коју је након након десет година покренула покрајинска скуштина[490] – није била прихваћена. Приоритет су били прелазни закони и израда новог устава. Једна од њених последица било је организовање присталица општег ћириличког стандарда у удружење „Ћирилица" са седиштем у Новом Саду[491] и (ускоро) филијалом у Београду. У првом саопштењу за јавност наводи се да ће удружење да указује „на проверену чињеницу да узмицање ћириличког писма у нашим условима нема никакве везе с некаквом `несавршеношћу` ћирилице ... али има и те какве везе са нашим карактером и спремношћу да се држимо свог идентитета и својих славних културних корена. Разуме се, и латиница је данас у основи стваралаштва на српском језику и то писмо се мора с много разлога уважавати, али нема ниједног правог разлога да се српски језик и корисници тог језика одрекну савршеног, па у много чему и најсавршенијег писма."[492]

Расправа о писму и у новом контексту остала је тач-

jer su veća od evropskih standarda. To nije istina. Evropske konvencije predstavljaju minimum, dok maksimum prava ne postoji." *S jezikom u Evropu ... н.д.*, 277.

490 „Inicijativa, međutim, ima dva pozitivna aspekta. Skupština Vojvodine konačno je iskoristila ustavno pravo i podnela zakonsku inicijativu, a uz to, u Evropu ćemo pokušati da uđemo po svim civilizacijskim standardima. [...] On [Korhec Tamaš, *прим, С. С.*] očekuje da će nova republička skupština prihvatiti „dobar deo" prve vojvođanske zakonodavne inicijative posle čitave decenije ..." *исто*, 277.

491 Удружење је основано 15. фебруара 2000. године. Помоћ у формирању удружења пружили су чланови Одбора за стандардизацију Мато Пижурица, Драгољуб Петровић те, у административно-техничком погледу, Бранислав Брборић. „Pismo udruženja „Ćirilica" predsedniku Odbora za standardizaciju Ivanu Klajnu", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 4, Београд, 2001, 80. Није јасно да ли је реч о доброј вољи појединих чланова Одбора или је реч о покушају Одбора самог да утицај прошири преко грађанских интересних групација.

492 *Исто*, 82.

ка идеолошке поларизације, у којој је се једна страна изобилно користи идеолошким трендовима на којима се заснивају политике чвршће и ближе интеграције држава у Европској унији: „све је доминантнија теза о промоцији модернизације над било каквом традицијом која се, по правилу, везује за национализам."[493] Широки међународни идеолошки трендови по дефиницији јесу инструмент спољне политике појединачних држава и савеза. Политика одржања раздвојености Срба пре, током, и по распаду СФР Југославије настављена је на много начина и на више нивоа, па и у погледу српског језика и његовог ћириличког писма као стандарда. У самој Србији је, одмах по успостављању нове власти, питање службеног језика и писма наметнуто као *европско* у смислу обзира ка општим демократским и правима мањина, тачније, као покушај да се кроз нову реторику прогура обнова двоазбучности српског језика као део војвођанске законитости (1977) произашле из уставности (1974). С друге стране, до приближавања Србије и Црне Горе није дошло упркос уклањању Слободана Милошевића: у 2003. години однос двеју република редефинисан као конфедералан, са минимумом заједничких функција. Трајаће до маја 2006. Настављено је издвајање црногорског језика, што ће коначно бити остварено јула 2009. године. Упркос изостанку било каквог правописног консензуса тамошњих стручњака усвојен је, одлуком Министарства просвјете и Владе Републике Црне Горе, *Правойис црноїорскоī језика и йравойисни рјечник* са својом редакцијом абецеде и азбуке. У Републици Српској, која се нашла у положају провинције под међународним протекторатом, дошло је, након напуштања Закона о службеном језику, до уставне формулације двоазбучности. Изгледа да у Бањи Луци, у коју је пренешен центар власти, под иностраним при-

493 М. Ђурковић, Д. Вујадиновић, *Народна куīура у културној йолиīици Србије*, Београд, 2011, 10.

тиском двоазбучност више није довођена у питање,[494] али ни то није задовољило тзв. међународну заједницу. Њен представник, аустријанац Волфганг Петрич, октроисао је 2002. године Амандманом LXXI решење у којем постоји двоазбучност, али не постоји српски језик,[495] премда се он наводи у уставу Федерације БиХ.

Кључна питања стандардизације српског језика, име, изговор и писмо – о којима се толико расправљало током 90-их – разрешена су, осим у Србији, радикалним резовима, уз подршку или директном интервенцијом политичког и идеолошког Запада. У Србији оно постаје део уставног питања.

Ћирилица у Митровданском уставу (2006)

Након Октобарског преврата 2000. године објављено је неколико партијских и стручних предлога новог устава. Полазећи од зборника којег је уредио Зоран Лутовац[496] за ову су анализу[497] изабрани, прегледности ради, тада најутицајнији предлагачи. Изостављена је странка Г17 Плус, јер нема јасну одредницу о писму, те Српска радикална

494 „Амандман на Устав из 2002. године: Српски, хрватски и бошњачки језик, ћирилично и латинично писмо равноправно се употребљавају у Републици Српској." С. Реметић, „Језик и писмо у Босни и Херцеговини од Вука до наших дана", у: *Језик и йисмо у Рейублици Срйској*, Бања Лука, 2012, 52.

495 „Службени језици Републике Српске су: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Службена писма су латиница и ћирилица." *Исйо*, 53.

496 З. Лутовац, ур., *Предлози за нови усйав Србије*, Београд, 2004. Нисмо успели да дођемо до документа *Основна начела за нови Усйав Рейублике Србије* којег је 2001. године објавила Демократска странка Србије.

497 Преносимо, допуњену и измењену у светлу доцније проучене грађе, расправу С. Стефановић, „Ћирилица у Уставу Србије, Преглед значајније изворне грађе (1974 – 2014)", *Кулйура*, бр. 152, Београд, 2016, 350–374.

странка која је учествовала у изради и консензусу којим је нови Устав досегнут, али није поднела формалан предлог.[498] Каснији предлози прикупљени су претраживањем интернета на основу назнака у штампаној грађи.

Табела 1. Преїлед важећих и йредложених усйавних норми йе йравоїисне дефиниције Одбора за сйандардизацију.

ГОДИНА	ПРЕДЛАГАЧ	СЛУЖБЕНИ ЈЕЗИК И ПИСМО
1989.	Амандман XXVI Уставне комисије Скупштине СР Србије од 7. јануара 1989. године	У Социјалистичкој Републици Србији у службеној и јавној употреби је српскохрватски језик и његова писма – ћирилица и латиница. У Социјалистичкој Републици Србији, на подручјима на којима живе поједине народности, у равноправној службеној и јавној употреби су српскохрватски језик и језици тих народности и њихова писма, у складу са Уставом и законом. У раду државних органа и организација која врше јавна овлашћења, у Социјалистичкој Републици Србији и у другим случајевима утврђеним републичким законом, у службеној и јавној употреби је ћириличко писмо.“ [499]

498 J. Komšić, „Decentralizacija i regionalizacija u programima relevantnih političkih partija Srbije“, у: *Decentralizacija u kontekstu novog ustava Srbije i EU integracija*, Novi Sad, 2008, 28.

499 „Све новине у Предлогу амандмана представљају нужну промену”, *Полиūика*, 7. јануар 1989, стр. 5.

1990.	Устав Србије из 1990.	Члан 8. У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом. На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом.
1993/94	Правопис МС	„Сврха овога приручника ... није да опозове правописну норму утврђену првим Матичиним правописом ... (стр. 9) У нашем језику као двоазбучном ... (стр. 39)
1996.	М. Радовановић, ред., *Срйски језик на крају века*, Београд, 1996.	„Стандардно писмо у српском језику чине 30 Вукових ћирличких слова, као и одговарајућа латиничка графија у којој су слова *lj*, *nj* и *dž* двојна, али је *đ* само просто слово, а изван правила је његово писање као *dj*." (стр. 172)
1999. децембар	Одбор за стандардизацију српског језика, „Картотека језичких недоумица"	„Наша културна историја изабрала је била само ћирилицу. [...] Одбор је ипак одређен у једноме: примарно писмо језичке културе на српском говорном простору, осим ако ко моћан не одабере какав други курс, мора остати ћирилица ..."

2000. крај године	Скупштина АП Војводине (предлог за измену Закона о службеном језику и писму)	„У Републици Србији у службеној је употреби ћириличко писмо, а латиничко писмо на начин утврђен овим законом *`дойуњено са `* а у Аутономној Покрајини Војводини у равноправној службеној употреби су ћириличко и латиничко писмо“[500]
2001.	Београдски центар за људска права (Грађански савез Србије)[501]	У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћириличко и латиничко писмо. Службена употреба језика и писама других народа, на подручју Републике Србије где чине већину, гарантује се Уставом, на начин ближе утврђен законом.[502]
2001. мај	Одбор за стандардизацију	„... премда важећи Закон о службеној употреби језика и писама – допуштајући и секундарно писмо наше културе у неким елементима службене употребе језика и писама (нпр. у саобраћајним знацима) – свакоме јасно ставља до знања да је (и када је све) у службеној употреби искључиво ћирилица, примарно писмо културе српскога језика.“[503]

500 „Образложење Предлога закона о изменама и допунама закона о службеној употреби језика и писама од 21. децембра 2000. године“, у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сйиси одбора за сйандардизацију сриског језика*, књ. 4, Београд, 2001, 75.

501 З. Лутовац, ур., *Предлози за нови усйав Србије*, Београд, 2004, 13.

502 „Београдски центар за људска права, Предлог за нови Устав Србије“, у: З. Лутовац, *Предлози…*, 22.

503 „Одлука бр. 18, 17. мај 2001. Случајност која се могла избећи (Реаговање на графијски изглед документа Prvih sto dana Vlade

2002.	Forum Iuris, Нови Сад	чл. 7. Језик и писмо (1) У Србији је у службеној употреби српски језик и екавског и ијекавског изговора и ћирилично или латинично писмо. (2) Свим грађанима и грађанкама Србије гарантује се право да слободно употребљавају свој језик и писмо, у приватној и јавној комуникацији, усмено и писмено.[504]
2002. новембар	Декларација Савезне скупштине Србије и Црне Горе о заштити ћирилице	„Скупштина Савезне Републике Југославије овим позива државне органе, органе локалне самоуправе, предузећа која врше јавна овлашћења, просветне, културне и медијске установе да у складу са законским прописима користе ћирилицу. [...] На исти начин се мора строго придржавати законских прописа када они предвиђају употребу неког другог писма уместо ћириличког.“[505]
2003. мај	Демократска странка	Члан (Језик и писмо) (1.) У републици Србији у службеној употреби је српски језик и ћирилично писмо. (2.) Начин употребе латиничног писма, као и писма и језика националних мањина регулишу се законом.[506]

Republike Srbije)”, у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 4, Београд, 2001, 249.

504 „Радна група Forum Iuris-а, Пројект Устава Републике Србије“, у: З. Лутовац, *Предлози…*, 112.

505 „Декларација Савезне скупштине Србије и Црне Горе о заштити ћирилице,” *Службени лист СРЈ*, бр. 61/2002.

506 „Демократска странка, Нацрт Устава Србије“, у: З. Лутовац, *Предлози…*, 178.

2003. јули	Демократска странка Србије	Чл. 10 Језик и писмо У Републици Србији у службеној употреби је српски језик и ћириличко писмо. Националне мањине имају право на службену употребу свог језика и писма, у складу с органским законом.[507]
2003. октобар	Уставна комисија Народне скупштине Србије	Члан 15. (Језик и писмо) У Републици Србији у службеној употреби је српски језик и ћириличко писмо. Зајамчена је службена употреба језика и писма националних мањина на начин утврђен законом. *(Поткомисија за основна питања и координацију)* Алтернативни предлог: У Републици Србији службени језик је српски језик и ћирилично писмо. На подручјима Републике Србије где припадници националних мањина чине значајан део популације, њихов језик и писмо је у равноправној службеној употреби. Начин службене употребе латиничног писма као и писма и језика националних мањина регулишу се законом. (*Антон Бијачи*) [508]

507 „Демократска странка Србије, Нацрт Устава Републике Србије", у: *Предлози…*, 218.

508 „Уставна комисија Народне скупштине Србије", у: З. Лутовац, *Предлози…*, 274.

2004. јун	Влада Републике Србије	Језик и писмо Члан 10. У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Националне мањине имају право на службену употребу свог језика и писма, у складу са органским законом[509]
2005. јануар	Демократска странка	Члан 18 (Језик и писмо) Српски језик, ћириличног и латиничног писма, у службеној је употреби, у складу с Уставом и законом.[510]
2006. новембар	УСТАВ 2006	Чл. 10. У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћириличко писмо. Службена употреба других језика и писама утврђује се законом, на основу Устава.

Владајућа Демократска странака Србије и у скупштини најбројнија Српска радикална странка су за српски језик предвиђале само ћириличко писмо, јасно их одвојивши од мањинских језика и писама. Приступ Демократске странке Србије и тадашње владе овом питању принципијелно одговара решењу примењеном у Хрватској, где су службени језик и писмо регулисани уставом, права мањина уставним законом, а права на службену употребу мањинских језика и писама законом.[511] Тај приступ

509 Влада Републике Србије, *Нацрт Устава Републике Србије*, Београд, 2004.

510 Demokratska stranka, *Predlog Ustava Srbije*, Beograd, 2005.

511 „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, pročišćeni tekst", *Narodne novine*, No. 155/02, No. 47/10, No. 80/10, No. 93/11, Zagreb, 2002–2011.; „Zakon o uporebi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj", *Narodne novine*, No. 51/00. i No. 56/00, Zagreb, 2000.

налазимо у предлогу изложеном у *Нацрту Уставне комисије Скупштине Србије* из 2003. и предлогу републичке владе из следеће године.

„Брборићев предлог"[512]

На предлозима уставних решења тадашње скупштинске већине и владе заснива се *Преднацрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму* (15. новембар 2004. године),[513] подржан од Одбора за стандардизацију. Био је позитивно примљен у Министарству културе и информисања.[514] Према том предлогу за широко схваћену службеност српског језика било је

512 *Преднацрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму.* О њему се у литератури писало мало, паушално и збуњујуће: премда то није случај, могуће је стећи утисак да постоји више верзија.

513 „У члану 10. став 1 Нацрта устава утврђује се да су у Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћириличко писмо, с тим што се очекује да ће се у даљој процедури утврдити одредба следеће садржине: „У Републици Србији национални службени језик јесте српски језик, а његово је матично писмо ћирилица." *Образложење Преднацрта Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму (15. новембар 2004. године)*, 1.

514 „Др Вељко Брборић подсетио је присутне да се прошле године [2005. *прим. С. С.*] Министарство културе похвално изразило о Нацрту закона о службеном језику и писму и да се усвајањем новог Устава Одбор за стандардизацију још једном обрати надлежнима и затражи његово хитно усвајање. [...] Др Милош Луковић [...] После избора сигурно ће се усвојити, барем ми очекујемо, Закон о службеном језику и писму, а са предложеним Нацртом већ је упознато законодавство. У изради нацрта овог Закона учествовао је и покојни Бранислав Брборић. Задатак Одбора је да инсистира на његовом што скоријем усвајању." „Белешка са седнице комисије број 8 одржане 5. децембра 2006. године", *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 10, Београд, 2007, 102.

предвиђено само ћириличко писмо.[515] Службено латиничко писмо је алфабет енглеског језика као прихваћени међународни стандард саобраћаја и саобраћања (*lingua franca*), други језици и њихова писма („када је умесно“) те језици и писма националних мањина, чија се службеност – као у Хрватској! – регулише органским законом. За српски језик латиничко писмо дефинисано је као помоћно.

515 О утицају политичких околности и политичке воље на лингвистичке ставове и тумачења, на шта је академик Р. Д. Лукић обратио пажњу тврдећи да су лингвисти надлежни само да кажу да ли се језик да подједнако добро писати овим, оним или обама писмима, јасно упућује тврдња која се односи на укидање Закона о службеном језику и писму Републике Српске (1996) из јануара 1998. Упоређивањем тог закона са *Преднацртом* из 2004. године уочава се да је исти тај Одбор, одређујући се према питању досега службене употребе језика и писма (без обзира што се односи на изговор) констатовао: „Тај закон се бавио (додуше прешироко захваћеном) „службеном употребом језика” и предвиђао (углавном непотребно) „кажњавање” (махом правних лица, предузећа, установа и др.) за неиспуњавање његових норми.” „Одлука бр. 14, Ружење српске језичке културе (II)” у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Српски језик у нормативном огледалу. 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*, Београд, 2006, 118. Досег службене употребе језика и писма тог закона, упоређен са *Преднацртом* (2004), показује да је потоњи исту основу разрадио и прецизирао.

Табела 2. Поређење Закона о службеном језику и йисму и Преднацрйа закона о националном службеном језику и њеїовом маїичном йисму

Закон 2010
Члан 1. У Републици Србији у службеној је употреби српски језик. У Републици Србији у службеној је употреби ћириличко писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом. На подручјима Републике Србије на којима живе припадници националних мањина у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и језици и писма националних мањина, на начин утврђен овим законом.
Члан 2. Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писама у раду: државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина (у даљем тексту: органи), установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења (у даљем тексту: организације које врше јавна овлашћења). Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се и употреба језика и писама у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене овим законом.
Члан 3. Службеном употребом језика и писама сматра се нарочито употреба језика и писама у: 1) усменом и писменом општењу органа и организација међусобно, као и са странкама, односно грађанима; 2) вођењу поступка за остваривање и заштиту права, дужности и одговорности грађана; 3) вођењу прописаних евиденција од стране општинских органа и организација које врше јавна овлашћења на територији општине (у даљем тексту: евиденције); 4) издавању јавних исправа, као и других исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана; 5) остваривању права, дужности и одговорности радника из рада или по основу рада. Службеном употребом језика и писама сматра се и употреба језика и писама при: исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, обавештења и упозорења за јавност, као и при исписивању других јавних натписа.

Преднацрт Закона нов. 2004

Члан 1.

Овим законом уређује се употреба националног службеног језика и његовог матичног писма у јавном животу и правном промету на територији Републике Србије.

Национални службени језик у Републици Србији јесте српски језик, а матично писмо јесте ћирилица.

Члан 5.

Службеном језику и писму може се, кад год је умесно и корисно, придружити и страни језик, језик универзалне међународне комуникације (енглески), и сваки други страни језик, са својим писмима, као и језици и писма националних мањина, чија се службена употреба уређује посебним (органским) законом. [...]

Члан 8.

Употреба службеног језика и матичног писма обухвата укупно усмено и писмено општење:

1) органа државне власти (законодавне, извршне и судске);
2) органа покрајинске аутономије и локалне самоуправе;
3) предшколских установа, као и установа основног, средњег, вишег и високог образовања, те других образовних установа;
4) научноистраживачких установа;
5) јавних гласила (медија), штампаних и електронских;
6) привредних предузећа и установа на осталим подручјима јавног живота (културног, научног и просветног; трговачког и потрошачког; угоститељског и туристичког; стамбеног и комуналног; саобраћајног и здравственог; издавачког и рекламно-пропагандног; забавног и сваког другог).

Члан 9.

Службени језик и матично писмо употребљавају се у правном промету између правних субјеката на територији Републике Србије и у случајевима када је бар једна од страна домаћи правни субјекат.

Употреба службеног језика и матичног писма у правном промету посебно се односи на основна обележја предузећа и других учесника у правном промету (фирма, седиште, делатност), називе робе и услуга, упутства за употребу, информације о својствима робе и услуга, гаранцијске услове, понуде, фактуре, рачуне и потврде.

Фирма и скраћена ознака фирме могу бити исписане и на помоћном латиничном писму или на другом језику, с тим да садржина буде истоветна као на службеном језику.

Део фирме који се користи као знак (логотип) може бити исписан само латиничким или само којим другим писмом, а може садржати и бројчане и друге графичке елементе.

Закон доноси две суштинске новине, обе базиране на намери (потреби) да се Србија прикључи европској правној терминологији и пракси у погледу језика и писма, као и универзалним стандардима. У првом случају уместо „језик у службеној употреби" уводи се међународни термин „службени језик" са епитетом „национални" под којим се подразумева српски стандардни („књижевни") језик и његово матично писмо („вуковица"). „Овим појмом обухвата се употреба језика у целокупном јавном животу једне земље."[516] Логички супротна одредница, „у неслужбеној употреби", не дефинише се, већ се наводи шта закон не уређује (дијалекте и сл, језике и писма вера, језике националних мањина и њихових писама, за шта се доноси посебан закон). Насупрот матичном писму стандардног језика налази се његово помоћно писмо. Оно је латиничко, према стандарду ISO 9:[517]

> „Од 1986. године Међународни стандард ISO 9 препоручивао је, у неколико случајева, и двословно пресловљавање ћирилице, али се у новој верзији Међународног стандарда ISO 9 од 1995. године примењује начело једнословне транслитерације свих ћириличких типова, једнако за 23 слова постојећа у свакој стандардизованој словенској ћирилици (аА = aA, бБ = bB, вВ = vV, гГ = gG, дД = dD, еЕ = eE, жЖ = žŽ, зЗ = zZ, кК = kK, лЛ = lL, мМ =mM, нН = nN, оО = oO, пП = pP, рР = rR, сС = sS, тТ = tT, уУ = uU, фФ = fF, хХ =hH, цЦ = cC, чЧ = čČ, шШ = šŠ), а неједнако за преосталих 7 слова у вуковици. Преостала слова преносе се на латиницу овако: иИ = iI (једнако у бугарској, македонској, руској и украјинској ћирилици, док белоруска има друкчији знак за ову фонему и

516 *Преднацр̄т Закона о националном службеном језику,* 5.

517 „Стандард ISO 9 из 1995. године наша земља још није верификовала иако за тим постоји прека

потреба, а није се примењивао нити се примењује стандард ISO 9 из 1986. године, који је био верификован.", *исто*, 4.

> њено друкчије пресловљавање у латиницу), jЈ = jJ, љЉ = lL, њЊ =nN, џЏ = dD (једнако у српској и македонској ћирилици) и, најзад, ђЂ = đĐ, ћЋ =ćĆ (где је посреди пресловљавање српске ћирилице у латиницу идентично знацима који су стандардизовани у хрватској латиници).”[518]

Као и ранији, и овај претерано логичан и консеквентан Брборићев предлог није имао перспективе. Премда се оптимистички тврди да је разлика само у четири словна знака, што се да лако научити, да је такав систем подједнако разумљив и људима и машинама (рачунарима), стандард ISO 9, међутим, „не обавезује земље-чланице ... да га примењују у унутрашњој комуникацији.”[519] Годину након подношења овог предлога усвојен је терминолошки прилагођен постојећи закон: уместо „српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик)” уведено је „српски језик”, а уместо „народности” међународно стандардно „националне мањине”.[520] Из доступне грађе могуће је утврдити да је Министарство културе и информисања почетком 2007. Брборићев предлог закона без измена упутило на увид САНУ и Матици Српској[521]; да је предложило Влади да га усвоји; те да

518 *Исто*, 8.

519 *Исто*, 8–9.

520 „Закон о службеној употреби језика и писама“, *Службени гласник РС*, бр. 101, 21. XI 2005. – др. закон, Београд, 2005.

521 Говорећи десет година касније о „Брборићевом нацрту” (новембар 2004.) Мато Пижурица каже да је реч о нацрту „... Министарства културе из 2007. године, достављеном у ограниченом броју примерака на пробране адресе (између осталог Матици српској и Српској академији наука и уметности у јануару 2007), који је ефикасно и нечујно скрајнут ...” М. Пижурица, „Прилог дефинисању домена службене и јавне употребе језика и писма“, у: С. Танасић, *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд, 2014, 63.

су се новембра-децембра 2008. године у одговорима Републичком секретаријату за законодавство о њему позитивно изјаснила министарства владе Мирка Цветковића. Због чега је од предлога до изјашњавања министарстава Владе новог сазива протекло годину и по дана није познато, али јесте да је након тога нестао у процедури.

Традицији националне струје од *Предлоīа за размишљање īрупе књижевника*, да се одобри и поступи онако како се чини у Хрватској, уз остале странке национално-демократског програма, пришло је и вођство СРС. Тиме је у народу широко распрострањен и дубоко утиснут сентимент односа према ћирилици добио рационалног правног израза, а Одбор за стандардизацију политичку подршку и правни оквир да покуша да спроведе политику стандардне ћирилице као примарног писма српског језика. До промена је дошло и код супротстављене стране: државнопартијска и њој блиска „праксисовска" струја мишљења биле су у одмаклом процесу амалгамисања.

У посматрању тог процеса посебно је интересантан нови нацрт устава Демократске странке из јануара 2005. године („Тадићев устав"). Члан који се односи на језик и писмо одређује два писма, ћириличко и латиничко, за српски језик. Одредба у предлогу Демократске странке дефинисаном за живота Зорана Ђинђића,[522] председника те странке и премијера Србије настрадалог у атентату 12. марта 2003. године, за српски језик начелно везује само ћириличко писмо, док за латиничко писмо (не каже се које) предвиђа посебну законску регулативу. Два става „Милошевићевог" устава из 1990. године ту су спојена у

522 „DS nudi predlog Ustava sa asimetričnom decentralizacijom", *B92*, Beograd, 2. 03. 2003. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=03&dd=02&nav_category=11&nav_id=102448

један: начин „употребе латиничког писма, као и писма и језика националних мањина“ регулише се законом. Нисмо могли да дођемо до податка ко је, осим саветника Зорана Ђинђића за политичка питања и координатора за уставна питања од 2001. до 2003. године Зорана Лутовца,[523] учествовао у раду на „Ђинђићевом нацрту“. Аутори и сарадници на изради „Тадићевог устава“ наведени су у уводу у тај документ.[524] Списак аутора показује да је при његовој изради постојао веома снажан утицај Грађанског савеза Србије.[525] Суштина уставног концепта коју

523 „Lutovac ... na mestu savetnika za politička pitanja pokojnog premijera Zorana Đinđića radio je od Đinđićevog stupanja na čelo vlade do njegovog ubistva. Bio je ... stručni konsultant Komisije za pisanje Ustavne povelje SCG. Tu funkciju obavljao je i u Komisiji za donošenje novog Ustava 2003. godine. U Koordinacionom telu za Kosmet radio je od 2001. do 2003. Naredne godine prešao je na mesto koordinatora za Ustav u timu predsednika Srbije. U isto vreme bio je i njegov specijalni savetnik, a u kabinetu Borisa Tadića vršio je i dužnost predsednika Saveta za odnose sa građanskim društvom.” Према: „Zoran Lutovac (Crnogorac se vraća kući)”, *Глас јавности*, Београд, 11. 08. 2007.

524 „Na poziv predsednika Republike Srbije Borisa Tadića, ovaj model Ustava Srbije izradila je grupa stručnjaka u sastavu: prof. dr Momčilo Grubač, prof. dr Vojin Dimitrijević, prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr Dragoljub Popović, dr Oliver Nikolić, mr Svetislava Bulajić, mr Vladimir Đerić, mr Ružica Žarevac, mr Zoran Lutovac i mr Svetozar Čiplić. Dragocenu pomoć prilikom sastavljanja ovog teksta pružili su prof. dr Lidija Basta Fleiner, prof. dr Dejan Popović, prof. dr Dragor Hiber i prof. dr Nenad Dimitrijević.“ Demokratska stranka, *Predlog Ustava Srbije*, Београд, 2005.

525 Професоре Лидију Басту Флајнер и Драгољуба Поповића, уз остале из Београдског центра за људска права налазимо као ауторе „Уставне претпоставке за демократску Србију” из 1997. године. С те је основе грађен предлог устава којега је та невладина организација понудила 2001. године. Потписници тог пројекта који су учествовали у изради „Тадићевог устава“ су професори Лидија Баста Флајнер, Драгољуб Поповић, Маријана Пајванчић и магистар Владимир Ђерић; проф. Војин Димитријевић је наведен као издавач. Уз њих је на „Тадићевом уставу“ радио и проф. Ненад Димитријевић, члан новосадске радне групе Forum Iuris, у којој је учешћа узела и Маријана Пајванчић.

заступа та идеолошко-политичка групација је грађанска и мултикултурална држава, првенствена надлежност региона у дводомном систему као радикалан раскид са централизованом државом, те садржајно другачији положај националних мањина:

> „2.1. *Легитимацијски темељи* – Текст преамбуле за нови устав Србије залаже се за грађански суверенитет у условима мултикултурне и мултиетничке заједнице. Демократска реконституција Србије могућа је само као демократска интеграција мултикултурне и мултиетничке Србије. Стога су слободарска државна традиција српског народа и равноправност свих народа у Србији подједнако одлучујући за легитимитет и стабилност Србије. Предлог се залаже за коначан раскид са начелом етнонационалне државе већинске нације у којој „мањине уживају сва права", и одређује Србију као „мултикултурну демократску државу свих грађана и свих народа који у њој живе". С друге стране, Предлог садржи и посебна права припадника националних мањина усклађена са важећим међународним стандардима. Тиме се није одступило од легитимацијског начела да у државотворном смислу не постоје етничка већина, као конститутивни народ, и мањине, већ се мултикултуралност и равноправност свих народа обезбеђују управо тако што се мањинским групама додељују посебна права. То уједно значи да националне мањине уживају непосредну уставну заштиту и да само Устав може бити основ за ограничавање њихових права."[526]

Окретање Демократске странке ка идеологији „грађанске левице" (Грађански савез Србије се априла 2007. ујединио са Либерално-демократском партијом) по

526 „Београдски центар за људска права, Предлог за нови Устав Србије", у: З. Лутовац, ур., *Предлози за нови устав Србије*, Београд, 2004, 13.

смрти Зорана Ђинђића приближио ју је основама језичке политике из 1972–1974. године. Будући да је Скупштина АП Војводине 2008. године[527] – ослањајући се на *Предлог Закона о изменама* ... из 2001, у оквиру нацрта покрајинског статута предложеног републичкој скупштини, кроз захтев за службеном употребом и ћирилице и латинице за српски језик, поново истакла претензију на ту надлежност, може са извесношћу да се тврди да је том приближавању значајан потицај дао тада веома утицајан Покрајински одбор Демократске странке.

Током процеса којим је Митровдански устав (2006.) био коначно уобличен и прихваћен Демократска странка није била у позицији да инсистира на двојности писма за српски језик: уосталом, ни држава није била дефинисана као грађанска, већ као национална и грађанска. Ипак је, користећи се одустајањем ДСС од модела уређења мањинских права примењеног у Хрватској, успела да поткопа члан који се односи на службени језик и писмо. У првом ставу чл. 10. налазимо више пута поновљену формулацију Демократске странке Србије: „*У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћириличко писмо.*“ Други став, „*Службена употреба других језика и писама утврђује се законом, на основу Устава*“, настао је из другог става „Ђинђићевог предлога“, којег је у једном тренутку заступао и Одбор за стандардизацију, али са сасвим другачијим циљем.[528] Формално, проблем је изостанак

527 *Нацрт Статута Аутономне Покрајине Војводине*, Нови Сад, 16. септембар 2008.

528 Одбор за стандардизацију није био непосредно консултован. „Не улазећи у друге одредбе Устава, сматрамо да је пропуштена прилика да се одредбе о језику и писму дефинишу на дуге стазе. [...] Одбор за стандардизацију српског језика сматра на да је овај члан Устава требало га гласи: „У Републици Србији службени језик је српски, а службено писмо ћирилица. Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу устава.” У складу с новим уставом треба донети и нови Закон о службеној употреби

одреднице „њихових“ испред речи „писама“. Политички: Демократска странка је под „утврђује се законом“ подразумевала важећи Закон о службеној употреби језика и писма (*Службени гласник РС*, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон) којег је касније тек вербално (*Службени гласник РС*, бр. 30/2010) прилагодила новом уставу којега, уосталом, није подржавала.

Присталице Митровданског устава истицале су вредности које „у својој целовитости воде Србију напред ка европским интеграцијама и модерним европским државама.“ Међу тим вредностима на првом месту је „припадност Србије европским вредностима и принципима“, а на четвртом „утврђивање ћириличког писма као уставног института“.[529] Раскид са СФРЈ значи и раскид са српскохрватским језиком – тиме и хрватском стандардном латиницом – у члану 8. устава из 1990. године, јер то „може носити одређене међународноправне последице, посебно у односима са сувереном државом чији је језик хрватски.“[530] Против ћириличког писма као службеног и јединог за српски језик нису се одредили ни оштри критичари уставног решења, попут проф. Марка Павловића[531]

језика, те молимо Владу Републике Србије да неизоставно укључе и његови израду и Одбор за стандардизацију српског језика, као тело које је најпозваније да води бригу о српском језичком стандарду.“ Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, М. Тасић, „Одлука бр. 56, О службеном језику и писму у Републици Србији“, *Сйиси одбора за сйандардизацију сйрйскоī језика*, Београд, 2008.

529 M. Vasiljević, „Pravni, politički i vrednosni razlozi neophodnosti donošenja novog ustava“, у: Srećko Mihailović, prir., *Oko izbora (14),* Beograd, 2007, 87.

530 *Исйо*, 86.

531 Др Марко Павловић, „Карактеристике устава Србије од 1888. и 2006, Правни систем Србије и стандарди Европске уније”, у: С. Бејатовић, прир., *Правни сисйем Србије и сйандарди Европске Уније и Савеша Европе*, књ 2, Крагујевац, 2007, 12.

или проф. Радмила Марковића.[532] Бранећи нови Устав од бучних приговора на текст и поступак усвајања који су долазили из кругова идеолошки блиских Грађанском савезу Србије,[533] а позивајући грађане да га подрже, председник Борис Тадић је у јавном обраћању уставни компромис бранио нужностима тренутка и оним што је у Устав, ипак, ушло. На пример, уставну забрану умањивања достигнутог нивоа права националних мањина, или покрајини враћено право на имовину и високе сопствене приходе, али је и тиме био сневесељен: „Нећу да кријем да се садржина предлога Устава не поклапа у свему са визијом Војводине коју смо ја, странка који предводим и наши политички пријатељи имали."[534] „Митровдански устав" је прелазног карактера: „А ако, евентуално, буде потребно да се у тексту нешто измени, овај устав отворен је за промене."[535]

Мишљење Венецијанске комисије

Осим зловоље Демократске странке и њених политичких пријатеља, али у складу са њиховим ставом о привремености Устава, положај ћирилице веома је теш-

532 Р. Марковић, „Устав Републике Србије из 2006. године – критички поглед", *Анали Правног факултета*, год LIV, бр. 2, Београд, 2006, 10.

533 На пример: V. Rakić-Vodinelić, „Ustav kao normativna forma ne može pomerati granice realnosti", у: S. Mihailović, prir., *Oko izbora (14), Ustavni referendum 28. i 29. oktobra 2006*, Beograd, 2007, 90–95.

534 В. Тадић, „Зашто подржавам Устав", у: S. Mihailović, *н.д.*, 84.

535 В. Тадић, *исто*, 85. Однос Демократске странке према Уставу још је јасније изнео Десимир Тошић: „... treba da vodimo računa da je, na žalost, ovaj ustav ne rezultat „jedinstva" – kako tvrde naši politikanti – nego rezultat kompromisa. Dakle, prihvatamo jedan ustav (1) bez oduševljenja i sa jasnom i javnom namerom (2) da ga menjamo u prvoj mogućoj prilici." D. Tošić, „Ustavnopravna istorija, pravna originalnost i pravna svest," у: S. Mihailović, *н.д.*, 104.

ко оптеретило *Мишљење о Уставу Србије (бр. 405/2006)* Европске комисије за демократију путем права („Венецијанска комисија“). Комисија је 17–18. марта 2007. године усвојила примедбу на чл. 10. Устава:

> „12. Према овом члану у службеној употреби су српски језик и ћириличко писмо. Упадљиво је да у поређењу са Уставом из 1990. године постоји *умањење заштите права на језик мањина*, јер је у члану 8. тог устава изричито било предвиђено да је латинично писмо такође „у службеној употреби на начин утврђен законом.“ Како произилази из члана 14, 18.2, и 75. до 81. Устава јасна је намера законодавца да се права мањина заштите на уставном нивоу. Стога Венецијанској комисији није јасно из којих разлога се *законом заштићена употреба латиничног писма, које већина мањина радије користи, више не спомиње изричито у Уставу*. То је још више зачуђујуће јер се према члану 20.2. Устава достигнути ниво људских и мањинских права не може умањивати.“[536]

Пада у очи да ни Комисија нигде не прецизира *о којем* латиничком писму говори. Највише збуњује то што је идеју да би већински народ – било који – требало да се служи и писмом које се мањинама више свиђа Комисија увела у оквир заштите језичких права мањина. Право већинског народа у Србији на стандардно писмо у целој држави одређено је наклоношћу „већине мањина“ према њему.[537] Према другом мишљењу, оце-

536 Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici (Venecija, 17-18. mart 2007)*, Strazbur, 19. mart 2007. Превод на српски језик начинила је Канцеларија Савета Европе у Београду, латиницом, како је и објављен. Ћириличко издање на званичној интернет презентацији не постоји.

537 „Можда треба Венецијанску комисију предложити за неку награду пошто је открила једно, заиста до сада никада захтевано и никада упражњавано право – право етничке мањине не само да

на Комисије је начелно нетачна и нестручна, лишена упоришта у упоредном праву[538] што се, очигледно, односи и на питање писма. Социолог проф. Слободан Антонић је одговорност за овакву оцену видео у извору информација Комисије: „угледнику“ који „не воли ћирилицу“.[539] Налазимо да је оваква оцена проистекла, што је наведеним критичарима оцене Венецијанске комисије према свему судећи промакло, из *Предлога Закона о изменама и допунама Закона о службеном језику и писмима* Скупштине АП Војводине из децембра 2000. године, који се позива на сасвим другачији уставни основ, на мањинска права из 1972–1974 (1977) године. Такође, јер је нису довели у везу са, горе наведеним, уставним предлогом Београдског центра за људска права. Извесно је да Венецијанска комисија у обзир није узела, ако га је уопште погледала, негативно мишљење Одбора за стандардизацију српског језика о том законском предлогу:

> „Питање двоазбучности не тиче се, ни најмање, осталих етничких заједница у АПВ, односно у Републици Србији, нити оних другде на говорном подручју српског језика. [...] Однос двају писама, заправо, јесте унутрашње питање српског језика. То треба посебно имати у виду како се не би упадало у замку бркања

тражи да држава са њом саобраћа на њеном језику, већ и да захтева да држава са својим грађанима који припадају етничкој већини саобраћа на писму које више одговара етничким мањинама.“ С. Антонић, „Венецијанска комисија и ћирилица“, у: *Културни рат у Србији*, Београд, 2008, 47.

538 М. Јовановић, „Мишљење Венецијанске комисије о Уставу Србије – случај слободни мандат“, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2007, 243.

539 С. Антонић, *Венецијанска комисија …*, *н.д.*, 48–49. До изворне грађе, ни поред поновљених писмених обраћања Секретаријату Комисије и Канцеларији Савета Европе у Београду, нисмо успели да дођемо.

категорија, самозбуњивања законодавца и збуњивања грађана."[540]

У обзир би, такође, требало да буде узето да је српска ћирилица у иностранству одавно дошла на рђав глас као мила „ултранационалистима" насупрот „толерантној заједници Срба",[541] што је Одбор одлучно одбацио:

„По нашем мишљењу, корисницима ниједног писма на овом свету не треба приписати никакав злоћудни национализам, а камо ли ултранационализам. […] Зар се корисницима српског језика сме приписивати ултранационализам зато што своје древно писмо, заједно са још неким народима источног културног круга, желе сачувати као упориште свог *идентитета*, *континуитета* и *интегритета*, да по страни оставимо оно што се понекад назива *народним суверенитетом*?".[542]

Већ постојећу суму предрасуда и вредновања утврђује и даље разрађује – што се да осетити у (доцнијем

540 „Одлука бр. 17, Нарушавање уставних оквира статуса српског језика", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 4, Београд, 2001, 248.

541 Фрапантан пример примене таквог начина мишљења у иностранству налазимо 2002. године у случају ограничавања српског језика на хрватску латиницу у Институту за лингвисте у Лондону, власном да издаје званичне потврде овлашћеним судским преводиоцима. У писму Одбору за стандаризацију које је упутила преводилац Славица Ивановић Елиот стоји да јој је председавајући реченог инситута Хенри Павлович саопштио да: „Још увек постоји један проблем за Институт а то је да ли да испит за српски језик буде увек на ћирилици (што би задовољило ултранационалисте али би изазвало жалост код 'толерантне' заједнице Срба) или да буде и на ћирилици и на латиници, што би знатно повећало повећању наших административних проблема". „Одлука бр. 28, Српски језик у Лондону", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 5, Београд, 2002, 220.

542 *Исто*, 222.

према настанку текста) мишљењу Венецијанске комисије – Р. Д. Гринберг у широко навођеном делу:

> „Прихватање и ћирилице и латинице за Црногорце је имало практичан значај. На тај начин не само да су се диференцирали од својих српских комшија, већ су се симболички надали да се прикључе западним нацијама, испод чега је [тј. у позадини, у крајњој линији, енг. *underscoring*] стајала жеља да привуку иностране инвестиције, да развију своју туристичку индустрију, и да пруже руку својој бошњачкој и албанској мањини које су ћирилицу идентификовали као писмо њихових главних регионалних ривала, Срба."[543]

Присталице става Венецијанске комисије нису пронашле ништа спорно: оцена се у правилу препричава и понавља.[544] Извесно одступање, које носи и значајну садржајну новину, налазимо код проф. Марјане Пајванчић. И она парафразира одлуку Комисије, али не истичући само директну везу с правима мањина („већина мањина радије користи") већ и са људским правима начелно, према чл. 20. став 2.[545]

У Србији су, да сведемо, оцене *Мишљења* Венецијанске комисије о службености националне редакције ћирилице биле посматране и тумачене из двају супротстављe-

543 Цитат се односи на позне деведесете године. R.D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*, Oxford, 2004, 62.

544 YUCOM, *Ustav na prekretnici*, Beograd, 2011., 13.; YUCOM, *Ustav Republike Srbije – nedostaci i potreba za reformom*, Beograd, 2013., 18.; YUCOM, *Ustav Republike Srbije. Sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu*, Beograd, 2013, 32.

545 „Uprkos tome što Ustav izričito garantuje da se „dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati" (čl. 20 st. 2), ovu normu prekršio je sâm Ustav jer je dostignuti nivo prava na službenu upotrebu jezika i pisma uključivao i latinično pismo (čl. 8, i čl. 109. st. 2 Ustava Srbije iz 1991. godine)." Marijana Pajvančić, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Beograd, 2009, 22.

них идеолошких углова, али нису расправљане. То још увек не значи да питање тог *Мишљења* о чл. 10 није занимљиво у размерама ширим од српских – у научном, идеолошком и међународном политичком погледу.

На првом месту, несравњиво је са чињеницом да Европска унија уставне и законске одредбе које се односе на званичне језике и писма у држава-чланицама, државама-кандидатима и претендентима на чланство, посматра са становишта посебног интереса: заштите права мањина на слободно коришћење својих језика и писама. Заштита права националних мањина у Европи изводи се из општег оквира, као специфичан подскуп, конвенцијама и повељама дефинисаних људских права. Разлог томе је што појединцу, припаднику неке националне мањине у некој држави, треба да буду заштићена, осим неприкосновених индивидуалних, и специфична из њих произилазећа – фактички, ако не и формално – колективна права у области културе, информисања и образовања, те у правном саобраћају са органима локалне власти. У жижи нашег истраживања је део који се односи на права на употребу језика и писма, те национални културни живот. Тачније, на питање: да ли право већине на службеност властитог језика и писма у уставно националној и грађанској држави омета уживање мањинских језичких права, тј. каква је европска пракса у том питању?

Најзначајнији документи који се односе на права националних мањина усвојени су током деведесетих година двадесетог века: распад Совјетског Савеза и грађански рат у СФР Југославији наметнули су потребу да то питање буде у што већој мери кодификовано у међународним конвенцијама, повељама и препорукама. Савет Европе (СЕ) је након фундаменталне *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода* (примљена 1950, на снази од 1953.) усвојио *Документ из Копенхагена* (1990), *Европску повељу о регионалним и мањинским*

језицима (1992)[546] те *Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина*[547] (усвојена 1994, на снази од 1998.), а Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), између осталих, *Хашке препоруке о праву на образовање националних мањина* (1996) и *Препоруке из Осла о језичким правима националних мањина* (1998).[548] Европска Унија је тек *Лисабонским уговором* (2009) дефинисала опште вредности заједнице, обухватајући раније одлуке и *Повељу основних права Европске уније* (2000), али задржавајући као основу заштите људских и мањинских права *Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода*.[549] Прихватање *Повеље основних права ЕУ* (2000), која је *Европску конвенцију о заштити* ... унела у темељни закон, не значи да је аутоматски преузела, тиме обавезавши чланице, и све остале документе који се односе на права мањина. То није ни захтевано. Државе чланице биле су слободне да повељама које се односе на права мањина, будући чланицама Савета Европе, саме

546 *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg, 1992.

547 *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg, 1995.

548 *The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rihts of National Minorities*, Oslo, 1998. Веома је занимљиво да је OSCE 1. јануара 1993. године формирао канцеларију Високог комесара за националне мањине „као инструмент превенције конфликта у најранијој фази", у највећој мери као реакцију на тадашња догађања у ранијој СФР Југославији.

549 Article 6 (2-3) LTEU: 2. „Унија прихвата Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода. То прихватање неће имати утицаја на овлашћења Уније дефинисана уговорима. 3. Основна права, каква су гарантована Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, и како она проистичу из из уставних традиција заједничких државама чланицама, представљају опште принципе закона Уније.". „Treaty on European Union", у: *Consolidated Texts of the EU Treaties as Amended by Treaty of Lisbon*, London, 2008, 7.

приступе и пре и након усвајања *Повеље основних йрава ЕУ* (2000),

Оквирна конвенцију за заштиту националних мањина је начињена као међународна обавеза коју државе прихватају селективно и извршавају добровољно, у складу са могућностима које диктирају њихови историјски и други услови (финансијски, нпр.) те политичка и правна култура, укључујући и вољу нижих (судских и извршених) власти да на ваљан начин тумаче и примењују законе. Разлог томе била је немогућност да се на макар какав начин утиче на спровођење правно необавезујућих *Опште декларације о људским йравима* (1946) и *Међународної сйоразума о ґрађанским и йолиґичким йравима* (1966) Уједињених нација. Дошло се до закључка да је мудрије да државама које би желеле, али нису у могућности да одмах спроведу преузете правне обавезе према мањинама, буде омогућено да то раде постепено и под институционалним међународним надзором. Какве је природе тај надзор? Према члановима 24–26. државе потписнице обавезне су да благовремено достављају петогодишње извештаје о мерама усвојеним за спровођење *Повеље*. Извештаји се упућују Саветодавном комитету који на основу њих и информација прикупљених од власти, мањинских организација, НВО и сл. формира *Мишљење* о постигнутом, препоручујући даље мере. Упућује га Комитету министара Савета Европе који држави потписници упућује резолуцију. Фундаментална слабост процеса надзора јесте што државе потписнице могу да игноришу и *Мишљење* Саветодавног комитета и *Резолуцију* Савета министара.[550]

Ствар је веома слично постављена и у односу према *Европској йовељи о реґионалним и мањинским језицима*

550 D. J. Molos, „The Mixed Tale of Croatia's Implementation of FCNM", *ECMI Working Paper #113*, Flensburg, 2018, 6.

коју је Србија (тада у државној заједници са Црном Гором) прихватила децембра 2005. године.[551] Будући лишена формалних механизама, Европска унија се према државама-чланицама, кандидатима и претендентима на чланство у погледу заштите мањинских права одређује преузимајући двогодишње извештаје генералног секретара Савета Европе. Ти извештаји настају на основу извештаја и препорука комитета независних експерата[552] који податке прикупљају, према *Повељи*, од влада потписница и путем извештаја невладиних организација којима је додељен пресудан (decisive) значај.[553] У извештајима комитета експерата (евалуација и препоруке) и препорукама комитета министара о Србији употреба ћирилице као таква не поставља се, нити се спомиње, као проблем за остваривање права мањина на језик (и писмо).[554] Налазимо је само у *Декларацији мањинских већа и НВО* из новембра 2009. године где хрватска и бошњачка (у тексту босанска) мањина, поред пробле-

551 *Указ о проглашењу Закона о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима*, Београд, 21. децембра 2005.

552 Council of Europe, „Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages" https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/committee-of-experts

553 „Тела или асоцијације које промовишу регионалне или мањинске језике и/или представљају те говорнике кључни су саговорници власти у спровођењу заједничког циља промовисања тих језика. Њихова улога је од пресудног значаја и пре и након ратификације Повеље." Детаљније: Council of Europe, „The role of NGOs in the implementation and monitoring of the European Charter for Regional or Minority Languages", https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/ngos

554 Council of Europe, „Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages", https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations

ма језика и писма у уџбеницима материњег језика, наводе и да: „Службена употреба језика не би требало да буде третирана као просто транскрибовање писама, већ као конзистентна употреба обају језика са различитим писмима."[555] Повеља је, без обзира на наведене околности, од посебног значаја већ стога што даје дефиницију језика мањина:

Члан 1.

Дефиниција

За потребе ове повеље:
а) „регионални или мањински језици" су језици који:
(i) су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су
(ii) различити од званичног језика те државе,
што не укључује дијалекте званичног језика те државе или језике радника миграната;
б) „територија у којој су регионални или мањински језици у употреби" означава географску област у којој су поменути језици средство изражавања одређеног броја људи, чиме се оправдавају различите мере заштите и унапређења предвиђене овом повељом;
ц) „нетериторијални језици" су они језици које користе држављани државе чланице који се разликују од језика који су у употреби код осталог становништва државе али који, иако се традиционално користе на територији те државе, не могу да буду поистовећени са неком њеном конкретном територијом.

555 *Declaration of the National Councils of National Minorities and Non-govenmental Organisations on the Implemetation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and The Charter for Regional or Minority Languages in Serbia*, Novi Sad, 28th November 2009.

Иако је *Повељом* омогућено да државе изаберу чланове и параграфе које сматрају примењивим у локалним условима, потписало је свега 25 држава Савета Европе, а од чланица ЕУ 18 од 27,[556] без обзира на то што у Преамбули носи два суштински важна ограничења:

став 5.

Наглашавајући вредност интеркултурализма и мултилингвализма и сматрајући да је заштита и унапређење регионалних и мањинских језика нешто што не треба да буде сметња званичним језицима и потреби да се они познају

Члан 5.

Постојеће обавезе

Ништа у овој повељи не може се тумачити да подразумева право на упуштање у какву активност или на вршење какве радње који су у супротности са циљевима Повеље Уједињених нација или другим обавезама према међународном праву, укључујући ту и начела суверенитета и територијалног интегритета држава.

Европска унија у *Лисабонском уговору* као темељном акту, поред начела изнешених у Прембули

став 6:

У жељи да продуби солидарност међу њеним народима поштујући истовремено њихову историју, њихову културу и њихове традиције[557]

556 Уједињено Краљевство, које је потписник, смо искључили. Потписнице нису: Белгија, Бугарска, Естонија, Грчка, Ирска, Италија, Латвија, Литванија, Малта, Португал, а Француску издвајамо јер у њеној уставној традицији, начелно, нема мањина.

557 „Treaty on European Union", у: *Consolidated Texts of the EU Treaties as Amended by Treaty of Lisbon*, London, 2008, 7.

нема непосредних дефиниција о културним правима, па ни мањина, осим једног јединог, преузетог из *Повеље основних йрава Европске уније*

Члан 22

Културни, верски и језички диверзитет
Унија ће поштовати културни, верски и језички диверзитет[558]

нити има права да се у та питања меша, јер то не спада у досег додељених јој ексклузивних или делимичних супранационалних права.[559] Као и у случају мањинских права, Европска Унија нема јединствену културну политику, већ је црпи из UNESCO *Конвенције о заштити и йодстицању разноликости културної израза* из 2005. године.[560]

Језички диверзитет је, дакле, вредност Европске уније која је у потпуно суверености надлежности држава чланица, ограниченој уговорима о заштити права мањина Савета Европе уколико су их, и у ком обиму, државе добровољно ратификовале, те општих начела Европске уније, тзв. *европских вредности*. Према Преамбули и члану 2. Лисабонског уговора *европске вредности* су:

---

558 *Charter of fundamental rights of European Union*, 13. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

559 „Treaty on the Functioning of the European Union", у: *Consolidated Texts of the EU Treaties as Amended by Treaty of Lisbon*, London, 2008, 38–39.

560 „Kada je reč o oblasti kulture, Uneskova Konvencija o zaštiti i podsticanju raznolikosti" kulturnog izraza iz 2005. godine, koju su članice EU ratifikovale, predstavlja glavnu komponentu pravnih tekovina Evropske unije. [...] Kada je reč o politikama u oblasti kulture, primenom načela iz člana 167 UFEU, omogućiće se razvoj, očuvanje i promovisanje kulturne raznolikosti. Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, „O poglavlju 26 - Obrazovanje i kultura", Beograd, http://eukonvent.org/o-poglavlju-26-obrazovanje-i-kultura/

Члан 2

Унија је заснована на вредностима поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине закона и поштовања људских права, укључујући права особа које припадају мањинама. Те вредности су заједничке државама чланицама у друштву у коме преовлађују плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и једнакост између жене и мушкарца.[561]

Према свему наведеном, не налазимо разборити могућност да се тврди:

1. да се дефинисањем наслеђеног (традиционалног) писма државе и културе као службеног за језик већинског и сувереног народа на било који начин угрожавају језичка права националних мањина;

2. да је Европска унија на било који начин предвидела могућност да национална већина у политици према властитом, суштински важном државном културно-идентитетском, правном и техничком (писмо је стандард) питању може, и треба да буде, било чиме ограничена. Другим речима: да је начело суверенитета било чиме ограничено.

Мишљење Венецијанске комисије о чл. 10 Устава Србије критикује искључиву употребу ћириличког писма за службени језик позивајући се на два аргумента: 1. умањење заштите права на језик мањина укидањем службености латинице за српски језик, 2. и то услед необазирања на наклоност „већине мањина" ка латиничком писму. Први аргумент је потпуно и очигледно нелогичан. Други аргумент већ смо означили егзотичним јер у европској (ЕУ и остале европске државе) правној традицији нити има са чим да се упореди, нити га се дâ пронаћи

561 „Treaty of European Union", *н.д.*, 5.

у тумачењима и применама конвенција о мањинским правима на језик и писмо. Стога ваља обратити пажњу на први аргумент, умањење постојећих права тиме што је службена употреба латиничког писма (чл. 8, 1990)[562] за српски језик испуштена,[563] чиме су, тврди се, умањена права националних мањина. Комисија не наводи којих тачно мањина, али то могу бити само штокавске: хрватска, бошњачка и југословенска. Будући да је употреба (стандардног хрватског) латиничког писма (али и осталих редакција) већ заштићена члановима устава који се односе на мањине, другим ставом члана 10 и важећим законом,[564] остаје да су угрожена права нетериторијалне мањине која није традиционална,[565] Југословена, који се служе српскохрватским језиком писаним стандардном српском ћирилицом и стандардном хрватском латиницом. Основни проблем налази се у томе што су Југосло-

562 „Члан 8. У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик и ћириличко писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом. На подручјима Републике Србије где живе народности у службеној употреби су истовремено и њихови језици и писма, на начин утврђен законом."

563 „Члан 10. У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћириличко писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу Устава."

564 „Заштита мањина је једна од кључних вредности у Уставу и законима Србије, и особе које припадају традиционалним мањинама уживају задовољавајући ниво стандарда у подручјима заштите њиховог идентитета: култури, медијима, образовању, службеној употреби језика, религије, са напоменом да је испољавање права националних мањина у већој мери достигнуто у Покрајини него у осталим деловима Србије." *Declaration of the National Councils of National Minorities and Non-govenmental Organisations on the Implemetation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and The Charter for Regional or Minority Languages in Serbia*, Novi Sad, 28th November 2009.

565 Традиционалне нетериторијалне мањине у Србији су Јевреји и Роми.

вени *идентитетска група* чија права (па ни на језик и писмо) нису обухваћена дефиницијом у *Повељи*.

Како и Устав и Закон изричито предвиђају заштиту мањинских језика и писама, што Комисији свакако није промакло, потребно је вратити се целини уставне формулације да бисмо дошли до могућих извора оваквог тумачења. Каже се да је чланом 8 Устава (1990) „изричито било предвиђено да је латиничко писмо такође 'у службеној употреби на начин утврђен законом'" а њега „већина мањина радије користи" што је, укупно узевши, умањење људских и мањинских права према члану 20.2, на којег се позива и М. Пајванчић. Погледајмо цео тај члан.

> Члан 20. **Ограничења људских и мањинских права**
>
> Став 1. Људска и мањинска права зајемчена Уставом могу законом бити ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих га Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права.
>
> Став 2. **Достигнути ниво људских и мањинских права не може се смањивати.** [*наїл. С.С.*]
>
> Став 3. При ограничавању људских и мањинских права, сви државни органи, а нарочито судови, дужни су да воде рачуна о суштини права које се ограничава, важности сврхе ограничења, природи и обиму ограничења, односу ограничења са сврхом ограничења и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права.

Као што се из целокупног текста тог члана да прочитати, ставови први и трећи изричито предвиђају да се људска и мањинска права могу, под одређеним условима, законом ограничити, док став други не би требало

да буде посматран или узиман издвојено, већ у складу са „зајамчена Уставом" у ставу првом, дакле: тим и нити једном другим Уставом. Став први и трећи изричито дефинишу „ограничавање" људских и мањинских права, док став други користи израз „смањивати", што није исто, јер се мисли на начело, а не на законску меру. Било какво *ограничавање* не може да постане било какво *смањивање*. То би значило, када се све сведе: 1. да је Уставом (2006.) дозвољено законско „ограничавање" људских и мањинских права; 2. да се то односи на мањинска права прописана члановима истог тог и нити једног другог Устава; 3. да се права мањина ни у којем случају, привременом (нпр. ванредно стање према одговарајућем закону) или сталном (демографски пад мањине испод прага од 15%), под тим изговором не смеју „смањивати" или смањити.

Из којег би правног извора могла да дође фомулација о неуставном „умањењу" права мањина на законску заштиту (хрватског стандардног) латиничког писма, наметнутог већинском народу у Србији лењинистичком културном политиком, а којег „већина мањина *ради* користи"? Венецијанска комисија тврди да су Уставом 2006. умањена права дата мањинама октроисаним Уставом 1990, а та се састоје у двоазбучном – српском стандардном и хрватском стандардном – службеном систему писања српскохрватског језика. Према томе: решење у уставу којег је наметнуо комунистички режим за федералну јединицу у времену распада СФРЈ ваљано је, а оно у уставу за самосталну државу по распаду СРЈ, које представља најшири политички консензус демократски изабране скупштине и референдумске већине народа, није. Под радном претпоставком да смо тај аргумент прихватили, поставља се питање: да ли су, када и како националне мањине имале право да равноправно са већинским народом о том питању одлучују? Само у уставном систему довршеном 1974. године.

У ставу првом члана 146 Устава СР Србије (1974.) одређено је: „У Социјалистичкој Републици Србији равноправни су језици народа и народности и њихова писма.“[566] Насупрот томе, Устав САП Војводине језик и писма одређује у начелима устава, тиме као *вредност*, чланом 5: „У Социјалистичкој Аутономној Покрајини Војводини равноправни су српскохрватски односно хрватскосрпски, мађарски, словачки, румунски и русински језик и писма.“,[567] што само делимично одговара члану 5. Устава САП Косово, којим се се „обезбеђује равноправност албанског, српскохрватског и турског језика и њихових писама.”[568] Иако СР Србија није имала сличан закон, САП Војводина је 1973. донела,[569] а 1977. га је ускладила[570] са Уставом САП Војводине (1974.). Члан 1 тог закона измењен је тако што је формулација „утврђује се начин обезбеђивања равноправне употребе” замењена са „уређује се начин на који ... се обезбеђује равноправност” језика и писама. Упоредимо ово са релевантним члановима Устава СР Хрватске, као другом делу хрватскосрпске/српскохрватске теореме. У члановима који се односе на језик и писмо за мањине било је предвиђено:

566 *Устав Социјалистичке Републике Србије, Устав Социјалистичке аутономне покрајине Војводине, Устав Социјалистичке аутономне покрајине Косова*, Београд, 1974, 102.

567 *исто*, 291–292.

568 *исто*, 541.

569 „Указ о проглашењу Закона о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности пред државним организацијама које врше јавна овлашћења, бр. 90-1 од 28. марта 1973.“, *Службени лист САП Војводине,* бр. 6/73, Нови Сад, 30. март 1973.

570 „Закон о изменама и допунама Закона о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности пред државним органима и организацијама које врше јавна овлашћења“, *Службени лист САП Војводине*, бр. 5/77, Нови Сад, 11. март 1977.

Чланак 138.

„Законом, статутима друштвено-политичких заједница и другим самоуправним актима организација удруженог рада те других самоуправних организација и заједница осигурава се у јавном животу остваривање равноправности језика и писама народа и народности *на подручјима на којима живе* [*йодв. С.С.*] и утврђују се начин и увјети примјењивања те равноправности.
Припадници народа и народности имају право на употребу својег језика и писма у остваривању својих права те поступку пред државним органима и организацијама које обављају јавна овлаштења."

Уколико се упореде полазишне основе устава двеју република, пре и након државног распада и идеолошких преврата, уочљиво је да Венецијанска комисија полази од правне традиције социјалистичког самоуправљања у појединачним републикама. Она прихвата како националне (у питању језика и писма народа и мањина) основе Устава СР Хрватске, тако и ненационалне основе устава СР Србије, стављајући их у исту раван. Стога је умањење права мањина на писмо „којим се радије користи", очигледно, схватила како су га заступали предлагачи Статута АП Војводине (2000). Они су своје аргументе темељили на закону из 1977. године, према коме већина има два писма српскохрватског језика, који је равноправан са мањинским. То је противно полазишним начелима Митровданског устава којим се Србија дефинише као национална и грађанска држава[571] са ћириличким (наци-

571 Члан 1. „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима."

оналне Копитар-Вукове редакције) писмом као службеним. Венецијанска комисија национално начело директно не оспорава, али се на њега и не обазире, суштински прихвативши и у конкретну примедбу уневши основе уставног предлога „Београдског центра за људска права":

> „Тиме се није одступило од легитимацијског начела да у државотворном смислу не постоје етничка већина, као конститутивни народ, и мањине, већ се мултикултуралност и равноправност свих народа обезбеђују управо тако што се мањинским групама додељују посебна права."[572]

Дакле, посебна права мањина обухватала би и то да се „радије служе" писмом којег је већини систематским правним, културним и политичким насиљем, преточеним у Устав (1974.), наметнуо лењинистички режим Јосипа Броза Тита. Ослањање на такво наслеђе противно је резолуцијама Парламентарне скупштине Савета Европе бр. 1096 (1996)[573] и 1481 (2006)[574] о нулификацији наслеђа тоталитарних режима. Венецијанска комисија Савета Европе за те документе, изгледа, није чула.

Ако у питању службеног писма за језик „у службеној употреби" комисија прејудицира Србију као грађанску и мултикултуралну државу-наследницу уставног система 1972–1974. године, она у другим постсоцијалистичким случајевима поступа супротно, афирмишући језик

572 „Београдски центар за људска права, Предлог за нови Устав Србије", у: З. Лутовац, ур., *Предлози за нови устав Србије*, Београд, 2004, 13.

573 Council of Europe. Parliamentary Assembly, *Resolution 1096 (1996) Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems*, Strasbourg, 27 june 1996.

574 Council of Europe. Parliamentary Assembly, *Resolution 1481 (2006) Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes,* Strasbourg, 25 January 2006.

и редакцију писма националне државе. *Мишљење* Венецијанске комисије о чл. 10 добија пун смисао тек ако се осмотри са становишта мишљења исте те комисије у случају Украјине која је, као и Србија, и посткомунистичка држава и потписница *Повеље о реīионалним и мањинским језицима*. У случају нацрта украјинског закона о језицима (2011),[575] не обазирући се на мишљење дато о уставу Србије из марта 2007. године, а позивајући се на мишљење дато о словачком закону о државном језику (2010, објављено 2011),[576] Венецијанска комисија истиче државни језик (и његову варијанту ћириличког писма) као интегративни фактор за национално-језичке мањине, укључујући и руску. Комисија у случају Словачке наводи да је „у европским државама веома уобичајено да се језику да место у уставу" (36, укључујући и Словачку имају, 10 немају) а разлози су: 1. да је само стицање независности разлог за то (Словачка, Хрватска и друге); 2. да се таква одредба сматра гаранцијом националног идентитета и јединства и да се чување националног језика посматра као уставна вредност (Литванија); 3. да се понегде национални језик сматра симболом јединства (Француска); 4. да заштити билингвалну или мултилингвалну особину државе и одржи баланс (Кипар, Белгија, Швајцарска); 5. да заштити мањинске језике и/или им истакне вредност (Србија међу деветнаест, укључујући и Украјину).[577] Комисија наглашава да „власти имају пуно право („perfectly entitled") да промовишу познавање и употребу службеног („official") језика [произилажење, и редакције писма, *īрим. С.С.*] и обезбеде његово усавршавање". То је важно најпре због тога што је промоција званичног језика значајна за све грађане, јер државне

575 Venice Commission, *Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine*, Strassbourg, 2011.

576 Venice Commission, *Draft Opinion on Act of the State Language of the Slovak Republic*, Strassbourg, 2010.

577 *Исīо*, 8–9.

власти добијају приступ информацијама, тиме постајући одговорнима за своје деловање (захтеви јавног реда). У новонасталим државама, каква је Словачка, заштита државног језика је „од посебног значаја када језичке мањине чине висок постотак становништва", јер „његова промоција гарантује развој идентитета државе [као] заједнице", штавише, „осигурава међусобно разумевање конститутивних делова популације". Могућност коришћења званичног језика обезбеђује права свим грађанима и у сваком делу земље, па и „у областима где лица која припадају националним мањинама имају позицију већине". Комисија такође наводи да је „познавање официјелног [„official"] језика такође значајно из перспективе лица која припадају националним мањинама" зато што је, према *Објашњењу одредби Оквирне конвенције о заштити националних мањина* (чл. 14 став 3.), „познавање официјелног језика фактор социјалне кохезије и интеграције". К томе, спречава да говорници језика мањина буду територијално ограничени, што би их ограничавало у личном и професионалном развоју. Коначно, преамбулом *Повеље о регионалним и мањинским језицима* одређено је да подстицање употребе регионалних и мањинских језика не би требало да буде на штету официјелних језика и потребе да се они уче, те да се то подстицање треба спроводити „у оквиру националног суверенитета и територијалног интегритета".[578]

> „Венецијанска комисија је услед претходно наведених аргумената сагласна са властима Словачке Републике и дели становиште Високог представника за националне мањине ОЕБС да амандмани на Закон о државном језику теже легитимном циљу. [...] Што значи ... да такве мере не би требало да иду даље од онога што је неопходно да се достигне жељени легитиман циљ."[579]

578 *Исто*, 9–10.
579 *Исто,* 10.

Мишљење Венецијанске комисије у случају нацрта закона о језицима у Украјини за нас је још интересантније.

Комисија је правне основе и тумачења, изнађена као одговарајућа за државу-чланицу Европске уније, применила и на Украјину, која то није, запажајући „да је нацрт закона којег разматра изродио бурне дискусије". Анализирајући одредбе двају украјинских устава и предложеног закона, замерила је одступање од права државе у корист руске националне мањине, тиме прекорачење како европске уставне традиције у том питању, тако и *Европйске конвенције* и *Повеље*, које је Украјина ратификовала. Прекорачење се састоји у чињеници да се руском језику (и редакцији писма), у читавој држави и територијално, даје положај који далеко превазилази постојеће правне оквире заштите мањинских језика Савета Европе, тиме и Европске уније. Решење којег нуди јесте свођење руског језика на ниво осталих мањинских, без икаквог обзира на запаљивост питања, на историјске, културне и сваковрсне друге чињенице прошле и тадашње, међу којима је и та да је проблем званичности и односа украјинског и руског језика у веома озбиљан сукоб претворен 2005. године инсистирањем „наранџастом револуцијом" уздигнутог режима Виктора Јушченка.[580] Колико је за Венецијанску комисију значајан принцип првенства државног језика и писма у односу на мањинска видљиво је већ из односа према језичкој пракси у Латвији. Изразито рестриктиван закон о званичном језику и писму из 1999. године[581] није био препрека пријему у Европску Унију (2004) која није имала посебних примедби на то што је трећина становништва – рускојезичног – остављена без

580 Tadeusz A. Olszanski, *The Language Issue in Ukraine. An Attempt at a New Perspective*, Warsaw, 2012., 27. О основама постојећег стања, види N. Kudriavtseva, „Ukraine: What's Language For?", *Kennan Cable No. 15*, Washington, D.C., 2016.

581 Official Language Law, *Valst Volodas Centrs*, Riga., б. г.

било каквих мањинских права и пре и након пријема (укључујући право на име детета[582]), те је изложена политици сегрегације/асимилације.[583]

Ваља запазити и то да су у оба наведена случаја мишљење дала двојица експерта, члан-заменик Сегио Бартоле (Италија) и стални члан Јан Велерс (Белгија). У случају Словачке трећи члан комисије, такође заменик, био је Бен Вермелен (Холандија). У случају Украјине двојица су током припреме „у обзир" узели мишљење Маркуса Галдије, експерта Генералног директората за људска права и правна питања Савета Европе.[584] Будући да се стални члан Јан Велерс јавља на списку експерата који су дали мишљење и о Митровданском уставу, чини се основаном претпоставка да тај човек стоји иза коментара на члан 10 о службеном језику и писму.[585] К томе, у оба наведена случаја комисије су радиле на захтев двеју држава, долазиле су „на терен" и представиле исцрпну правну анализу. У случају српског устава захтев за оценом поднео је Комитет за надзор Парламентарне скупштине Савета Европе, не наводи се долазак у Србију, али се јадикује над лошим, грешкама оптерећеним, преводом на енглески језик преузетим са интернет пре-

582 „Европейский суд не разрешил назвать ребенка из Латвии без буквы 's'", *Delfi Online*, Riga, 14. март 2016.

583 „Латвия запретила общение на русском языке", *Русская Весна*, Донецк, 19. јануар 2015.

584 Формулација је крајње магловита. „У припреми овог мишљења … коментари приложени од ... Г. Маркуса Галдије, експерта Генералног директората за људска права и правне послове Савета Европе, такође су узети у обзир." Venice Commission, *Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine*, 3.

585 Белгија је уставно двојезична земља, вештачки створена консензусом сила по слому Наполеона (део је Лотариншког питања), ноторна са своје разједињености међу германофоним Фламанцима и франкофоним Валонцима. Није потписница Европске повеље о регионалним и мањинским језицима.

зентације Народне скупштине Србије. У случају закона у Словачкој процес је, од захтева до усвајања радног текста, обухватио период септембар 2009. – октобар 2010; у случају закона у Украјини процес је обухватио новембар 2010. – март 2011, јер су два члана комисије већ поседовала у ранијем случају исцрпно образложену основу; у случају Србије за пет месеци обрађен је читав један устав, а његов члан који се односи на државни језик и писмо завредео је један једини теоретски (компаративно, контекстуално, уставноправно) никако образложен одељак.

Из свега наведеног да се закључити да је *Мишљење* Венецијанске комисије о чл. 10 Устава Републике Србије неодрживо: 1. са становишта унутрашње логике, за коју није било нађено за сходно да буде макар оквирно образложена; 2. са становишта доцнијих мишљења Венецијанске комисије о односу државни језик и писмо – мањинска права на језик и писмо; 3. са становишта селективности политике ЕУ према мањинским правима у државама-чланицама у односу на кандидате и аспиранте на чланство; 4. са становишта опште правне нерегулисаности и необавезности, јер такав је принцип темељних уговора ЕУ; 5. са становишта докумената Савета Европе о нулификовању последица законодавстава тоталитарних режима; 6. са становишта специфичности ситуације у Србији и у односу на Србе, јер потискивање српске редакције ћирилице јесте саставни део културних политика културцида/геноцида и комунистичке диктатуре.

Тежина *Мишљења* Венецијанске комисије највише се осећа у чињеници да га је Европска комисија узела за полазиште извештаја о напретку Србије у прилагођавању прописима и политици Европске Уније, колико и то да део *Мишљења* које се односи на чл. 10 Устава, као неутемељено, Србија никада није званично одбацила. У одељку који се односи на устав, од 2008. године, понавља се потреба да буде измењен: „након оцене Венецијанске

комисије Савета Европе, у вези са уставним одредбама оцењених да нису у потпуности у складу са европским стандардима" а затим се прецизира које се у датој години виде као најзначајније: парламентарни мандати, избор судија и сл.[586] Промену доноси извештај за 2015. годину: „Устав тек треба ревидирати како би у потпуности био у складу са препорукама Венецијанске комисије ..."[587] Европска комисија је на тај начин одбацила властити фундаментални принцип: одређивање службеног језика и писма, па и права мањина на службену употребу језика и писма, суверено је право држава-чланица.[588] Необично тумачење Венецијанске комисије у случају члана десетог Устава тиме је стекло природу *lex specialis*-а за латиницу у српском језику на основу мањинских права, поставши условом интеграције Србије у Европску унију.

На питање која је то, тачно, латиница у *Мишљењу* Венецијанске комисије одговор је пружио Ранко Бугарски: то је „српска латиница, или латиница српског језика, ако то осетљивијим ушима боље звучи".[589] Употреба (хрватске стандардне) латинице у српском језику је, према Р. Бугарском, датост која није настала идеолошком, политичком и полицијском присилом већ постепено и природно, захваљујући глобалним комуникацијским и интегративним преимућствима: најбоље уставно решење језика и

586 Комисија Европских заједница, *Извештај о напретку Србије за 2008. годину SEC(2008) 2698*, Брисел, 05.11.2008, 6. Сви извештаји Европске комисије доступни су на интернет адреси Канцеларије за европске интеграције Владе Србије

587 Европска Комисија, *SWD (2015), Србија 2015, извештај о напретку*, Брисел, 10. 11. 2015, 7.

588 „EUROPSKA KOMISIJA: 'Vukovar je u vašoj nadležnosti, ali jezična raznolikost je kamen temeljac EU'", *Jutarnji list*, Zagreb, 03.09.2013.

589 R. Bugarski, „Jezička politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1990. godine", *Evropa u jeziku*, Beograd, 2009, 141.

писма налази се у уставу СР Србије из 1974. године.[590] Не чуди, дакле, што се вуковски жестоко окомио на *Преднацрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму* (15. новембар 2004. године), приказавши предложено решење о српској ћирилици и енглеском алфабету као неукусан националистички испад.[591] Није без значаја приметити да је Р. Бугарски у периоду од 2006. до 2018. године, дакле у време када је стварано и објављено (у европским размерама, у најмању руку) јединствено правно *Мишљење* Венецијанске комисије о чл. 10, био члан међународног Комитета експерата Савета Европе за Повељу о регионалним или мањинским језицима.[592]

Крај партије: формализовање двоазбучности

Недуго по усвајању Митровданског устава били су расписани избори чији је исход био формирање друге влада Војислава Коштунице (од маја 2007, до марта 2008 године). Настала као плод изнуђеног компромиса између Демократске странке Србије и Демократске странке (уз Г17 плус), у условима дубоке политичке кризе која је кулминирала проглашењем независности тзв. „Косова", та

590 „A sve skupa, ako u kvalitativnom smislu uporedimo ustavne odredbe iz 1974., 1990., i 2006. godine, ne može se izbeći zaključak o njihovoj opadajućoj adekvatnosti u pogledu jezičke tematike: prvi je bio najbolji, drugi nešto slabiji, a treći izrazito najlošiji.", *исто*, 134.

591 *Исто*, 142–143.

592 R. Bugarski, „Nedopustivo je otpisivati bosanski jezik", *Danas*, 30. septembar 2019. Није нам познато да ли је га је именовала Влада Републике Србије, што би га обавезивало да образлаже њену званичну политику, или је на нечији предлог био именован дискреционим правом Савета Европе, па је наступао како је сам, према својој памети, налазио за сходно. У сваком случају, са становишта дипломатије и природе међународних институција, необично је што то место није добио правник, већ идеолошки јасно профилисан лингвиста.

влада питање примене одредби чл. 10. уопште није разматрала. Коалиција се распала на питању суверенитета и односа према придруживању Европској унији, формално у односу према суверенистичкој скупштинској иницијативи Српске радикалне странке. Нову владу (2008–2012) формирала је особа лишена каквог год политичког значаја, Мирко Цветковић, од коалиционе листе За европску Србију (ДС, Г17+, Лига социјалдемократа Војводине и друге) и Социјалистичке партије Србије, уз подршку Либерално-демократске партије и мањинских листа. Невољан однос Демократске странке и њених „политичких пријатеља" према уставном компромису са десним центром и националистима из 2006. године нашао је израза у стварању покрета за придруживање Европској унији, којег је надуставно водио председник Борис Тадић, крилатицом „Европа нема алтернативу". Консеквентно томе, ни *Мишљење* Венецијанске комисије није могло да буде спорно. Већ је септембар 2008. године донео међусобно невезане (могућа веза остаје за будуће историчаре) догађаје пресудне за процес дефинисања положаја ћирилице. Први је био дело опозиције: радни председник (док је Војислав Шешељ одговарао пред трибуналом у Хагу) Томислав Николић је одлуком да подржи Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ расцепио десну националистичку Српску радикалну странку. Основана је Српска напредна странка, лишена крајње десних елемената, прагматична и усмерена ка десном центру као политичком тржишту. У томе јој је на руку ишао суноврат Демократске странке Србије. Други је дело владајуће већине: 16. септембра. покрајинска скупштина предложила је *Нацрт Статута АП Војводине*.[593] Такав политички склоп ће се у односу према положају стандардне српске ћирилице у држави и култури Србије показати пресудним.

593 *Нацрт Статута Аутономне Покрајине Војводине*, Нови Сад, 16. септембар 2008.

Владајућа већина у тадашњој покрајинској скупштини (За европску Војводину, Мађарска коалиција, СПС–ПУПС–ПВРЕР и ЛСВ–Заједно за Војводину) формирала је радну групу (координатор је био Драгослав Петровић (ДС)), која је текст важећег Статута ревидирала са намером да „максимално искористе надлежности које су новим Уставом Србије дате аутономним покрајинама, те да је овај предлог у потпуности усаглашен са највишим правним актом државе." Лига социјалдемократа Војводине повукла се када је нацрт био усвојен, тврдећи да јој је коначан предлог упућен јутром на дан када је требало да буде на дневном реду. Ванредно занимљив текст у *Политици* нама је веома значајан и због следеће аргументације:

„7. Примена латиничног писма српског језика (члан 26)

Критике:

– У супротности је са Уставом, јер највиши правни акт прописује да је у службеној употреби на територији Србије српски језик и ћирилично писмо (Ратко Марковић).

Објашњење:

– Ми имамо два закона која уређују службену употребну језика и писма, а у самом Уставу је предвиђено да се та материја може уредити и другачије законом. Статут се позива на закон о службеној употреби језика и писма. Тај закон је донет пре новог Устава, али док год не буде донет нов, тај је на снази (Светозар Чиплић)."[594]

594 Б. Баковић, А. Исаков, „Напади и одбрана статута Војводине", *Политика*, Београд, 3. октобар 2010,

Нацртом статута из 2008. године било је предвиђено да покрајина у надлежности има уређење употребе службених језика и писама. Чланом 26 у прва два става одређено је:

> „У раду органа и организација АП Војводине у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо, мађарски, словачки, хрватски, румунски и русински језик и њихова писма.
> Примена латиничног писма српског језика уредиће се покрајинском скупштинском одлуком. [...]“[595]

У образложењу којег су Уставном суду упутили заступници скупштине аутономне покрајине уочљиво је стављање нагласка на: 1. разумевање степена аутономије као достигнутог степена права националних мањина; 2. претпоставку, на основу важећег закона, постојања „латиничког писма српског језика“ у уставу. Доказује се да би само изостављање члана о службеном језику и писму „могло бити протумачено“ као закидање од начела очувања достигнутих права националних мањина,[596] јер је слично решење постојало у чл. 6 *Статута Аутономне Покрајине Војводине* (*Службени лист АПВ,* број 17/91):

> “У раду органа Аутономне Покрајине Војводине у службеној употреби истовремено са српскохрватским језиком и ћириличним писмом, и латиничким писмом на начин утврђен законом, су и мађарски, словачки, румунски и русински језик и њихова писма и језици и писма народности, на начин утврђен законом.”

Други аргумент покрајинске скупштине ослања се на Закон о службеној употреби језика и писма (*Службени*

595 Уставни суд Републике Србије, *Одлука Уставног суда број IУо-360/2009 и издвојено мишљење судије и сагласност судије са издвојеним мишљењем,* Београд, 5. децембар 2013, 32.

596 *Исто*, 33.

їласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005 – др. закон). Према разумевању покрајинске скупштине тај закон „познаје и уређује службену употребу латиничког писма српског језика“.[597]

Будући да је Устав Србије из 2006. године достигнут и усвојен консенсусном већином парламентарних странака у време прве владе Војислава Коштунице, за тумачење овог члана веома је значајан став Демократске странке Србије. У правној анализи *Нацрйа Сйайуйа,* којег је та странка објавила у свом билтену, налазимо следећи аргумент:

> „...Уставу (члан 10) који прописује да је у службеној употреби у Србији само српски језик и ћириличко писмо, док се употреба других језика и писама начелно дозвољава, али се то питање уређује законом ... [...] Такође, ставом 2 истог члана Предлога Статута предвиђа се да ће скупштинском одлуком бити регулисана и примена латиничког писма српског језика, које Устав уопште не познаје.“[598]

Напротив таквом тумачењу, новонастала скупштинска већина подржавала је несуверенистички приступ асоцијацији са ЕУ („нема алтернативу”), што је белодано у расправи која је о изменама Закона о службеном језику у писмима вођена у Скупштини Србије 13. априла 2010. године.[599] Председавајућа Гордана Ћомић питање писма, насупрот опозицији,[600] поставила је као мање битно или

---

597 *Исйо*, 33.

598 Демократска странка Србије, „Правна анализа неуставног Предлога Статута АП Војводине који је сачинила владајућа коалиција”, *Порука*, св. 2, Београд, 2008, 19.

599 „Narodna Skupština republike Srbije, Druga sednica Prvog redovnog zasedanja”, *Otvoreni parlament.rs*, Beograd, 13. april 2010.

600 Светлана Стојановић, ДСС : „‘Jezik jednog naroda predstavlja temelj njegove individualnosti i kulturnu baštinu.’ Po slovu našeg Ustava, srpski jezik i ćirilično pismu su u zvaničnoj upotrebi na čitavoj teritoriji RS, ali Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma ni u jednom

контрапродуктивно за достизање жељених друштвених циљева,[601] а министар културе Небојша Брадић је, упр-

svom članu ne propisuje kada je ta službena upotreba jezika i pisma obavezna, ni kaznene odredbe ovog zakona ne odnose se na posledice kršenja takve obaveze, jer je i nema. Upotreba srpskog jezika i ćiriličnog pisma ipak je obavezna na celoj teritoriji RS, i to: u radu svih državnih organa i javnih službi; u procesu obrazovanja, udžbenici i diplome, kako na državnim tako i na privatnim fakultetima, moraju biti na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu; obavezna je u trgovini, natpisi na prodavnicama, restoranima, frizerskim radnjama, knjižarama moraju biti na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu, kao i sve fakture, računi i ugovori; obavezna je u saobraćaju, natpisi na autobuskim železničkim stanicama, aerodromima i putevima, tačnije na svim javnim prostorima moraju biti na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu. Obavezna je na televiziji, u TV emisijama i reklamnim porukama. Posebno državno telo Savet RRA mora da prati eventualno kršenje ove obaveze i prijavljuje nadležnim organima. Pre nego što zakleti Evropejci, za koje Evropa nema alternativu, za mene samo Srbija nema alternativu, ovo moje izlaganje proglase nacionalističkim, unitarističkim ili nepoštovanjem prava nacionalnih manjina, odmah ću reći, sve što sam navela kao obavezno za službenu upotrebu jezika preuzela sam iz zakona o francuskom jeziku i cirkularnog pisma premijera francuske vlade. Moja originalnost sastojala se jedino u tome što sam umesto reči – francuski jezik, zamenila rečima – srpski jezik i ćirilično pismo i što za potrebe današnje rasprave nisam navela baš sve situacije u kojima je francuski jezik obavezan. Francuski zakon je znatno precizniji od mog kratkog izlaganja." *Исто.*

601 Гордана Ћомић, ДС: „ Zašto je dobro da sasvim jasno preciziramo službenu upotrebu jezika i pisma? Zbog toga što se radi o stečenim pravima. Tradicija višenacionalne, multietničke, multikulturne Srbije je takva da je sasvim prirodno da u nekim delovima Srbije šest ili sedam različitih jezika, u nekim drugim delovima dva ili tri različita jezika, govore o zajedničkom životu, govore o zajedničkoj istoriji, govore o zajedničkoj tradiciji. Govore o još nečemu, govori o kapacitetima nas kao društva i Republike Srbije kao države, kapacitetima za zaista demokratsko uređenje države. [...] Ne bi trebalo nikako da mešamo volju onih koji smatraju da kroz priču o jeziku mogu da izazovu sukobe, mogu da izazivaju niske strasti, sa onim na šta se kao država obavezujemo. A obavezujemo se – da ćemo graditi demokratsko društvo u kome se svi osećaju minimalno dobro, i oni koji su etnička većina i oni koji su većina po polu ili po rodu, i oni koji su po jeziku većina i oni koji su manjina [...] Želim da na takvom mestu, u takvoj državi, svi koji govore bilo koji

кос опису посла и ставу опозиције, пропустио да изнесе образложење предлога. Ипак, дебату је обележио посланик Балинт Пастор[602] који је током расправе – у пракси примењући тумачење Венецијанске комисије – с уверењем изјавио:

> „Онда сте требали да избришете и ту одредбу и да буде јасно да нема могућности за коришћење латиничког писма српског језика. Против тог решења смо и сматрамо да треба оставити латиничко писмо, али ако остављамо латиничко писмо, онда то треба урадити на начин да то и у пракси буде примењиво.“[603]

То ни Светозару Милетићу, премда је често био био каштигован, није пало на памет да за мађарски каже пред ондашњим парламентом у Пешти, као што не би ни било којем од српских посланика у данашњем. У таквим политичким околностима довршен је, у делу који се односи на писмо, рад на ревизији правописа.

Формалну одлуку да се приступи изради измењеног и допуњеног издања *Правойиса Маīице срйске* Одбор за стандардизацију донео је 25. јануара 2002. године, на предлог Комисије за праћење и истраживање правописне проблематике. Комисија се одлучила да рад буде „дозирано” јаван „из бојазни да се не оспори норма, чија се

---

jezik, pišu bilo koje pismo, imaju udoban osećaj da je država preuzela odgovornost da im to omogući.” *Исīо.*

602 У том сазиву био је председник Посланичке групе мањина, члан Одбора за иностране послове и Одбора за финансије Народне скупштине.

603 B. Pastor, *O Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama; o granicama upravnih okruga*, 13. april 2010, Beograd. Уочљиво је да се понавља аргументација из образложења иницијативе Скупштине АП Војводине из децембра 2000. године. Према том тумачењу, закон се не примењује јер је неприменљив: узрок томе је стандардна ћирилица, а не безакоње, тј. недостатак политичке воље да се закон доследно примени.

примена тек уходава, и, наравно, да се не повампире правописне распре".[604] Одбор је прихватио предложену групу редактора, чланова Одбора за стандардизацију (Мато Пижурица, Милорад Дешић, Бранислав Остојић и Живојин Станојчић[605]), зацртавши да ће она „припремити нову стилизацију *ретушираної* издања Правописа растерећујући га релације према Правопису српскохрватског књижевног језика из 1960. године и према хрватској стандардизацији, као и сувишних двојстава."[606] Посао је требало да буде довршен до краја 2003. године. Упркос потребама – правопис пре устава – одужио се, па је штампан тек након доношења *ретушираної* Закона о службеном језику и писмима из 2010. године. Један од проблема који је то кашњење узроковао био је и одељак о писму: „Засад је задржана основна концепција текста М. Пешикана да би ауторски тим избегао накнадна (актуелна) јавна спорења у вези са статусом ћирилице."[607] Пет година по тој одлуци, када питање писма у званичним *Сйисима одбора за сйандардизацију сйрйскої језика* нестаје, у првом одељку *Правойиса МС* („Писмо") објављено је следеће решење:

604 „Информација Комисије за праћење и истраживање правописне проблематике од 8. децембра 2001", у: Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Сйиси одбора за сйандардизацију срйскої језика*, књ. 5, Београд, 2002, 183.

605 Састав комисије, будући да је постојала нада да ће правопис бити прихваћен и у Републици Српској и у Црној Гори, упућује на напор да се избегне свака помисао на „србијанско" наметање решења: тројица аутора су пореклом из Црне Горе (Нови Сад, Београд, Београд-Никшић), а четврти (М. Дешић, Београд) пореклом из Републике Српске.

606 „Одлука бр. 23, Озваничење новог правописног програма", у: *Сйиси одбора* … књ. 5, 201.

607 „Информација о припреми новог издања правописа", у: *Сйиси одбора* ... књ. 8, Београд, 2005, 89.

„Ћирилица је, по важности, прво и основно српско писмо, од седамдесетих година XX века запостављена, маргинализована и запуштена, од потискивања *у службеној и јавној употреби* [*наīл. С. С.*] до уметничке стагнације. Она у српској традицији има и неспорну симболичку функцију и зато је оправдана њена фаворизација у службеној јавној и просветној и културној делатности.* Новији културноисторијски и политички развој, везан пре свега за скоро једноиповековно српско-хрватско језичко заједништво (седамдесетак година и државно), из којег је настало богато српско наслеђе писано односно штампано латиницом (наравно, делом и старије од тог периода), потом савремене потребе културе и науке и комуникације (с доминацијом латиничких култура) – *учинили су да сигурно владање латиницом и у писању српским језиком постане наша свакодневна потреба.* [*наīл. С. С.*] Такав, истина редак, суживот двају писама за нас с једино прихватљивим редоследом савладавања и приоритетом употребе - ћирилица па латиница, верујемо, не може бити штетан по српску културу све дотле док не би заиста била егзистенцијално угрожена."

(* Чл. 10 Устава Србије гласи: *У Рейублици Србији у службеној уīотреби су сриīски језик и ћириличко īисмо. Службена уīотреба друīих језика и īисама иређује се законом на основу Усīава.*)

„Српску ћириличку азбуку чине следећа слова: [табела знакова стандардне српске ћирилице, *С. С.*]

Латиничко писмо из времена српско-хрватског језичког заједништва, чији се статус утврђује Уставом, законом и упутствима и препорукама надлежних државних, просветних, стручно-научних и културних органа и институција: [табела знакова стандардне хрватске латинице, *С.С.*]"[608]

608 М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правойис сриīскоīа језика*, Нови Сад, 2010², 15–17. Друго и допуњено издање. Редакција

Премда се наглашава примарност српске редакције ћирилице и потреба да се („као прво и основно" писмо које у српској традицији „има и неспорну симболичку функцију") фаворизује, она није изричито названа *стандардним* писмом српског језика, као што ни стандардна хрватска латиница није названа писмом хрватског језика. Штавише, у тексту нема поделе на *примарно* и *секундарно* писмо, јавно успостављене 1993–1996. године и уобичајене у списима Одбора до 2007. године. Нема ни *матичног писма* српског језика из *Преднацрта закона* (2004.). Премда се за ћирилицу каже да је „по важности, *прво* и *основно* српско писмо" за латиницу „из времена српско-хрватског језичког заједништва" (хрватску стандардну) не каже се да је – што би било доследно – *друго* и *помоћно* српско писмо, нити јој се положај макар како утврђује. Решења су препуштена самом извору проблема: правним актима, њиховим тумачењима и препорукама институција.

Дакле, *Правопис МС* (2010) нигде изричито не спомиње правописну двоазбучност српског језика, уведену 1996. године. Латиничко (хрватско стандардно) писмо своди на наслеђено, корисно и прописима дозвољено. Занимљиво је, такође, којим је начином прећутан *Предлог нацрта* из новембра 2004. године: с једне стране, ту је „фаворизација у службеној јавној и просветној и културној делатности", што је у том контексту опште и наслеђено место, док се, са друге стране, наглашава (идеолошко) политичка реалност која је његово усвајање, пред самим завршетном процедуре, спречила. Не мање интересантно је посматрати како су аутори (гео)културну поставку о писмима за српски језик из *Правописа МС (1993)* локализовали у новом геополитичко-идеолошком контек-

измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић.

сту сводећи је на наслеђе југословенства као остварене идеологије („заједништво"). Томе је придодата наслеђена идеолошка стална – „савремене потребе културе и науке и комуникације" што, заједно узевши, намеће „да (је) сигурно владање латиницом и *у йисању срйским језиком*" наша „свакодневна потреба". Тиме је статус (хрватске стандардне) латинице унапређен у односу на *Правойис МС (1993)* у коме је познавање (не и писање!) латиничког (не каже се којег) писма „образовни минимум за људе који теже свестранијем хуманистичком образовању и који признају двоазбучност као реалност свог културног света". Решење питања двоазбучности у *Правойису МС (2010)* представља однос – спољашњих и унутрашњих – политичких снага према питању од суштинског значаја: да ли Србија, након распада Југославије, има потребу и да ли има суверено право да се врати стандарду (подразумевајућем, у крајњој линији) којег је налик, али не истоветно бановини Хрватској, у њу 1918. године као краљевина унела?

На такав развој правописног решења несумњивог утицаја је морала имати прерана смрт Бранислава Брборића, маја 2005. године, предлагача закона о којем је већ било речи. Сарадник и ученик Павла Ивића, човек јаких веза у Социјалистичкој партији Србије, која је обезбеђивала скупштинску већину првој влади Војислава Коштунице (2004–2007), био је члан двеју комисија Одбора за стандардизацију српског језика: Комисије за историју језичког стандарда и, још значајније, Комисије за односе са јавношћу и решавање неодложних питања. Његовим одласком, водећи носилац залагања за побољшање положаја ћирилице постаје Предраг Пипер, а најгласнији Милош Ковачевић. Вероватно осокољени политичким променама (владу су формирале СПС и СНС, а за председника републике изабран је ранији радикал Томислав Николић) лингвисти су за 28. октобар 2013. године са-

звали научни скуп. Одржан је у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика, Института за српски језик САНУ и Фонда „Ђорђе Зечевић" за заштиту и унапређење ћириличког писма. Приложена грађа налази се у зборнику *Српски језик и актуелна питања језичке политике* у издању САНУ.[609] Иако наслов зборника упућује на језик, пажњу ћемо обратити на прилоге који се непосредно односе на наш предмет, писмо.

Први међу тим прилозима је уводни реферат *Српска језичка политика: основни предуслови и важност консензуса.*[610] Текст је програмског садржаја и карактера: пресек проблема и понуђена начела језичке политике. Премда је обичај да домаћин поставља оквире, аутор уводног реферата је председник Матице српске. Потписао га је уметничким псеудонимом Иван Негришорац.[611] Према том аутору, никаква разборита језичка политика није одржива без изграђеног темеља: „1. историјско-националне самосвести; 2. језичко-културне самосвести; 3. друштвено-политичке самосвести."[612] Полазећи од претпоставке научног, културно-институционалног и државно-политичког консензуса (спорна питања била би остављена по страни, за доцније време) успешна језичка политика „не би смела да буде само србијанска него свесрпска";[613] требало би да буде заснована на консензусу („за сада") Републике Србије и Републике Српске;[614] стратешки циљ

609 С. Танасић, ур., *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд, 2014.

610 И. Негришорац, „Српска језичка политика: основни предуслови и важност консензуса", у: С. Танасић, ур., *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд, 2014. 9–21.

611 Проф. Драган Станић (Универзитет у Новом Саду), секретар (1995–2004.) и председник Матице српске (од 2012.).

612 И. Негришорац, *Српска језичка политика* ..., 12–13.

613 *Исто*, 17.

614 *Исто,* 18.

би био да се „све језичко-стандардне разлике на целом српском језичком простору сведу на што мању меру", притом „да се задржи екавско-ијекавска разлика у наречју".[615] Успех језичке политике он условљава општом сагласношћу унутар српске друштвене и политичке заједнице: „треба да постоји јасна политичка воља да се ова сфера друштвеног живота уреди и да се о њој трајно води рачуна" што подразумева како „доношење, тако и систематску бригу о спровођењу и примени тих аката".[616]

Док се у наведеном тексту питање писма, већ стога што се посебно не обрађује, очигледно сматра спорним, програмски текст Предрага Пипера *О стратегији језичке политике у Републици Србији*[617] нуди прецизно дефинисане основе и солуције, укључујући и положај ћириличког писма. Њему је посвећена посебна пажња. Полазећи од претпоставке да је држава та „која има извршну улогу у доношењу и остваривању језичке политике" и која „доноси коначне одлуке" па је „њена одговорност ... ту највећа"[618] П. Пипер дефинише домене службене, јавне и приватне употребе језика и писма да би потом предложио мере за побољшање положаја српске ћирилице:

> „*Службена употреба језика и писма* обухвата све облике комуникације између појединих државних органа и све облике комуникације државних органа и служби са јавношћу, правним и приватним лицима (државна управа, јавни сервис, образовни систем, правосудни систем, војска, полиција итд.), као и све облике званичне идентификације установа и појединаца (личне исправе, регистровани називи установа, компанија, угоститељских објеката, приватних фирми и др.), што не искључује мо-

615 *Исто,* 21.

616 *Исто,* 15.

617 П. Пипер, „О стратегији језичке политике у Републици Србији", у: С. Танасић, *н.д.,* 117–128.

618 *Исто,* 117–118.

> гућност да се у неким случајевима, нпр. у називу фирме, поред званичног назива на службеном језику и писму исти назив испише (мањим словима) на било ком другом језику и писму.
> *Јавна употреба језика и писма* обухвата све друге случајеве употребе језика и писма, у којима пошиљалац није држава нити неки њен орган или служба, а порука није регистровани назив нити званична лична идентификација. То су, дакле, сва издања приватних издавача, рекламе, титлови на филмовима приватних телевизијских станица, кинематографских кућа и сл.
> Приватна употреба језика и писма представља њихову усмену или писмену употребу у општењу између приватних лица."[619]

Полазећи са тог основа – свакако знатно ограниченог у односу на закон примењен у Републици Српској 1996. године – сматра да је, након упоредне анализе језичког права у европским земљама, „неопходно побољшати постојећи, односно донети нови закон о језику и писму". Такође:

> „Неопходно је адекватном законском регулативом обезбедити пуно остваривање коришћења *српског језика* као 1) *службеног језика* у Србији и 2) као примарног језика јавне и приватне комуникације међу представницима различитих народа у Србији, а тиме и *интегративног друштвеног чиниоца*, будући да службени језик има и интегративну функцију у друштву које тежи консолидацији и стабилности. Стратегија језичке политике треба да афирмише чињеницу да је српски језик, поред своје примарне функције, и језик комуникације становника Србије различите изворне говорне припадности, па у том смислу српски језик може представљати важан културни кохезиони фактор у друштву оптерећеном

619 *Исто,* 118–119.

сваковрсном, често вештачки створеном хетерогенизацијом."[620]

Мере за афирмацију положаја ћирилице „у јавној употреби" аутор види у давању предности издањима на ћирилици приликом доделе државне помоћи („суфинансирања") за преводе дела од капиталног значаја; приликом откупа по конкурсу Министарства културе и информисања; у обавезивању јавног медијског сервиса да филмове преко 50% титлује ћириличким писмом, те да се у том склопу пронађу мере подстицаја за приватне власнике медија.[621]

Трећи прилог којег сматрамо веома значајним пружио је правник Милош Луковић, чланком *Акūуелна ūиūања језичкоī законодавсūва у Рейублици Србији*. Према постојећем Закону о службеној употреби језика и писама „изван сфере службене употребе остала је јавна употреба, тј, употреба језика и писама у широким областима јавне комуникације."[622] „Јавна употреба" у опозицији „службеној употреби" се „најчешће дефинише у социолингвистици"[623]. Из тога би се дало претпоставити да се не дефинише у правној науци, или да је неки аутори дефинишу: он било какву са макар којег разлога не наводи, премда би то у прегледном чланку било не само оправдано, већ и очекивано.

Насупрот таквим основама налазимо мишљење Мате Пижурице, угледника Матице српске, млађег сарадника у изради *Правойиса МС* (1993) и главног редактора *Правойиса МС* (2010). Кратким прилогом посвећеним искључиво проблему положаја ћирилице, којег стога можемо

620 *Исūо,* 121–122.

621 *Исūо,* 124–125.

622 М. Луковић, „Актуелна питања језичког законодавства у Републици Србији", у: С. Танасић, *н.д.*, 103.

623 *Исūо,* 98.

да сматрамо образложењем новог правописног решења, реафирмисао је[624] поделу на службену и јавну употребу језика и писма, али је домен „службене употребе" дефинисао знатно уже од П. Пипера:

> „2. *Верујем* [*наїл. С. С.*] да се домен службености у смислу Устава и закона не може спорити у следећем:
> • Обележавање свеукупног простора: државне границе, путева, насељених места, просторних имена, мостова, речних токова, назива улица, тргова и сл.;
> • Исписивање назива државних, односно јавних предузећа, установа, музеја, споменика културе и др.;
> • Исписивање званичних исправа и образаца;
> • Вођење званичне преписке и целокупне документације (административне, судске, школске и др.), од заглавља одн. логотипа до потписа;
> • Исписивање текстова међудржавних уговора и споразума у којима се као једна страна појављује Србија, односно нека њена институција или установа, предузеће и др.;
> • Текст на новчаницама (укључујући и потпис гувернера), мислим без паралелног латиничког исписа."[625]

У ту сврху М. Пижурица критикује Брборићев предлог из 2004. године као „несрећно склепан".[626] Сужавање домена „јавне употребе" непотребно је, а укидање недопустиво. Циљ је да „ћирилица мора трајно постићи статус националног писма", да треба да буде остварена „видљива доминација ћириличког писма у свим областима и видовима употребе" јер је то писмо „наш лични и ко-

624 „Спадам у оне који су на разликовање службене и јавне употребе пристали. Не невољно, него уверено." М. Пижурица, „Прилог дефинисању домена службене и јавне употребе језика и писма", у: С. Танасић, *н.д.*, 63.

625 *Исто*, 63.

626 *Исто*, 63.

лективни идентитетски знак".[627] У стању ствари какво је, према постојећем Закону, у подручју „јавне употребе" ваља стрпљиво деловати уредбама и препорукама кроз промишљену политику, у првом реду просветну, усмеравањем и обликовањем јавног мнења „уз напомену да се неизричитост не изроди нити у настављање доминације латинице нити у самовољно политикантско арбитрирање, односно потпуни изгон латинице".[628] За тај посао довољни су просветни органи и Одбор за стандардизацију, а стварање посебног тела у ту сврху, како је нацртом закона предлагао Б. Брборић, бесмислено је. Другим речима, оставити све као јесте и радити на подизању свести иако је управо у то време, према председнику Одбора за стандардизацију Ивану Клајну, рад Одбора био паралисан смрћу Бранислава Брборића, а министарство просвете је рутински игнорисало захтеве струке.[629] Веома је занимљив и однос М. Пижурице према „латиници из доба српскохрватског језичког заједнишва" коју назива и „српскохрватском (*и нашом*) латиницом". Када инструментима које је предвидео буде био остварен циљ којег снева, доминација ћириличког писма, онда се латиничко писмо неће „национално отуђивати" и тек онда ће се видети прави значај његовог познавања (и употребе). Стога за остваривање наведеног циља:

> „Услов ... није прогон и заборављање латинице. Напротив, беспрекорно владање латиницом из доба заједничког нам српскохрватског језика уистину је наша комуникацијска и цивилизацијска потреба, а већ остварена двоазбучност неспорна предност. Не видим зашто бисмо млађе генерације лишавали те привилегије.

627 *Исйо,* 64–65.

628 *Исйо,* 64.

629 M. Stevanović, „Klajn: Političare ne zanima jezička kultura", *B92*, Beograd, 13. 10. 2014.

(Овоме се подсмевају само они који или не виде, народски речено, „даље од носа“ или пак они који су заборавили стару поуку да чињенице могу потцењивати само они који их знају.)“[630]

Укратко: П. Пипер питање статуса ћирилице поставља као државно-политичко, а М. Пижурица га разуме као друштвено-културно. За првог, кључне речи су закон и научне институције; за другог, образовање и појединац. Заједничко је прихватање „јавне употребе”, без обзира како су је разумевали. Поред осталог, велики значај овог зборника налазимо у исказима немогућности, да не кажемо немоћи, институтске струје да (јавно) засече у саму срж проблема: начин на који је Копитар-Вукова редакција ћирилице уведена. Као што 1993. године нису имали храбрости да одустану од Вуковог решења за „јат“, када је његово враћање било императивно са становишта стандарда и развоја правописног јединства двају изговора српског језика, двадесет година касније они нису били у стању да предложе укидање система базираног на Милошевом закону из јануара 1860. године, чија се природа и трајност сажимају у изразу „у јавној употреби“. Суштина сукоба Вука и Даничића са уставобранитељима око писма и правописа, а данас између двеју вуковски праверних струја око правног положаја хрватске стандардне латинице за српски језик и државу Србију, остала је, у ствари, иста. Задржавање ограничења досега „у службеној употреби“ има, као раније, јасан спољнополитички контекст који се исказује као домаћи идеолошко-политички сукоб. Избегавши да крену ка језгру проблема, наши лингвисти су наставили још брже да се врте око њега. Природно, завртело им се у глави. Одустајући од самог језгра Вуковог и Даничићевог одбијања надлежности државе (код С. Новаковића, и академије) у погледу

630 М. Пижурица, *Прилоī дефинисању домена …,* 64.

језика и правописа (писма) као правног, политичког и друштвеног питања, П. Пипер од државе очекује *йравну инйервенцију у складу са йрейорукама академије.* И. Негришорац, када се све сведе, говори као Јован Стејић. Али, као у искривљеном огледалу, његов предлог да се делује у оквирима постојећег, док се не дође до научног и друштвеног консензуса, води очувању свега чему је Стејић био противан. Одбија „српијанско" решење, иако је управо тим начином Вукова реформа била уведена. М. Пижурица се ноктима и зубима држи Милошевог закона. Он тврди да ће очувањем правних основа који су омогућили потискивање „старе" ћирилице, процес потискивања „вуковице" хрватском латиницом бити упућен у супротном правцу: културно-политичком интервенцијом у нерегулисаном – јер се не да регулисати – пољу лингвистичког израза „јавна употреба", тј. његовог псеудоправног изданка „у јавној употреби". Укратко, Београд жели нови закон којим би ствар била пресечена, а Нови Сад задржавање постојећег док се не стекне консензус за измену, ако је она уопште потребна. Идеолошко-политичке поделе унутар институтске струје, где су једни блиски државнопартијској, а други националној струји, огледају се и као сукоб између и унутар центара лингвистичке науке у Новом Саду и Београду. Матица српска је, и личним саставом редакције, преузела правопис, на незадовољство Института за српски језик и књижевност САНУ, који није крио претензије да буде централна установа.[631]

631 „Потребно је у државној стратегији обезбиједити статус српског језика и научних институција у области српског језика примјерен и значају српског језика и научних институција како би оне могле испуњавати своју мисију везану за статус српског језика. 2. Наша најзначајнија научна истиуција основана ради проучавања језика јесте Институт за српски језик САНУ ... [...] 2.1. Потребно је да се у националној стратегији, и промјеном у законодавству, обе-

Све то се јасно уочава у прилозима зборнику насталим изван Србије, учесника из Републике Српске, Црне Горе, Косова и Метохије те Хрватске. Сваки за себе описује део проблема на скорије насталом формалном међународно-правном нивоу, а сви заједно континуитет којег пратимо од стварања прве српске аутономије у Аустрији. Слободан Реметић је излагање базирао на аргументима и закључцима Округлог стола *Језик и писмо у Републици Српској* (25. новембар 2011):[632] међународни представник Волфганг Петрич је наметањем амандмана на Устав Републике Српске уклонио термин *српски језик* и наметнуо двозбучност као службеност.[633] Јелица Стојановић је положај српског језика и ћириличког писма у Црној Гори приказала као систематски угрожаван у

збиједи положај Института примјерен његовој улози у пословима везаним за српски језик. [...] За остваривање задатака који се односе на статус научних институција чији предмет проучавања је српски језик потребно је да се успостави боља, потпунија и сврсисходнија стална сарадња између тих институција и државе, имајући у виду и улогу коју у томе треба да има Одбор за стандардизацију српског језика, са сједиштем у Институту, као кровно стручно тијело за обједињавање кадрова, креирање језичке политике и послова у области стандарднојезичке проблематике, као и давање предлога држави из области књижевнојезичке политике као битног елемента укупне националне политике." С. Танасић, „Значај научних институција за статус српског језика", у: С. Танасић, *н.д.,* 58–59.

632 „Пошто је насилним чином високог представника у БиХ из Устава Републике Српске (амандманом LXXI) избачен назив језика, неопходно је не само ускладити него и појачати научне и политичке активности да се у службеној употреби у Републици Српској прогласи српски језик (ијекавског и екавског изговора) са ћирилицом као примарним писмом. Статус осталих језика и латиничког писма треба регулисати посебним законом о употреби језика и писма." „Закључци округлог стола 'Језик и писмо у Републици Српској'", у: С. Реметић, прир., *Језик и писмо у Републици Српској*, Бања Лука, 2012, 313.

633 С. Реметић, „Српски језик у Републици Српској и Босни и Херцеговини", у: С. Танасић, *н.д.,* 40–41.

процесу издвајања државно-националног и језичког идентитета Црногораца,[634] на основама хрватске граматике и уз изобилну помоћ хрватских лингвиста.[635] Потребно је да научне институције и надлежни органи предузму шта се може и на шта су обавезни за „очување српског језичко-културног историјског насљеђа", а научна србистика да „у стандарду и даље баштини вуковски српски књижевни модел" те да „истрајава на враћању достојног мјеста ћирилици као вјековно препознатљивом српском писму (узимањем у обзир и српско језичко насљеђе и на осталим писмима – глагољици, латиници")."[636] Представници Срба у независним државама-наследницама СФРЈ начелно су сагласни са институтском струјом у Београду, осим једног: Милорада Пуповца. Његов прилог посматрамо са двојне улоге коју му је судбина доделила, професора лингвистике на Филозофском факултету у Загребу и мањинског политичара у традиционално нетолерантном окружењу. Текст је настао у времену још једног таласа хрватске национале искључивости у коме је он сам добио не мало погрда и

634 „Укратко, у Црној Гори је за посљедњу деценију извршено насиље над науком, над српским језиком, над историјским континуитетом и насљеђем, ћирилица је сведена на најмању могућу мјеру; у васпитању и образовању српски језик је потпуно маргинализован, са тежњом да се сасвим изостави. То се рефлектовало у многим сферама: у Уставу и законодавству (промјеном Устава и законских аката); покушајем нове стандардизације српског језика; преименовањем српског језика; покушајем да се на јавној сцени Црне Горе, као и у васпитању и образовању, српски језик потисне, изостави, заобиђе, забрани, прећути. Посљедица свега тога је дискриминација српског језика и говорника српског језика; кривотворење науке, историје, књижевно-језичког насљеђа." Ј. Стојановић, „Актуелни процеси у вези са писмом и језиком у Црној Гори – задаци језичке науке и језичке политике", у: С. Танасић, *н.д.,* 152.

635 *Исīо,* 155–156.

636 *Исīо,* 164.

претњи.[637] То је теоретском, уздржаном тону излагања придало и опрезност у исказу. Прилог почива на основама државнопартијске струје: основни проблем је у свесном растурању штокавског језика (користи тај термин као национално неутралан) на основама идеологија аутентичности и идеологија стандардности језика. Управо тај идеолошки склоп „има кључну улогу у прозвођењу језичности која је од произвођења нормативности прешла на произвођење идентитетности."[638] М. Пуповац сматра да „српски језички стандард и његова језичка политика требају задржати своју полицентричност и појачати своју комуникативност"[639] будући да „у нашем времену није реално" очекивати да буде признат штокавски (српскохрватски) језик са његовим варијантама, што би обновило „језичну толеранцију и допринијело редефинирању језичних идеологија".[640] Положај језика и писма Срба у условима језичке нетолеранције[641] у Хрватској од њих изискује језичку политику која ће „зауставити или

637 B. Bradarić, „Vukovarski HDZ: Licemjerni su neki stavovi Milorada Pupovca", *Večernji list*, Zagreb, 10. listopad 2013.; S. Sabljak, „'Gospodine Pupovac, ne igrajte se vatrom!'", *Večernji list*, Zagreb, 10. listopad 2013. У поднаслову: („Prenosim reakciju predsjednika Udruge Hrvatski dragovoljac 1991. Dražena Kaspreka Tysona na izjave Milorada Pupovca"); i.kri, „Udovice rata poslale otvoreno pismo Pupovcu u vezi s ćirilicom!", *Večernji list*, Zagreb, 11. listopad 2013.

638 M. Pupovac, „Jezične ideologije, jezične politike i proizvođenje jezične netolerancije u postjugoslovenskim zemljama", у: С. Танасић, *н.д.*, 136.

639 *Исто,* 139.

640 *Исто,* 140.

641 „Zato se jezična netolerancija najčešće ogleda u nekoliko praksi: javnom demoniziranju (kao što je to slučaj s ćiriličnim pismom u Hrvatskoj), javnom stigmatiziranju (kao što je to slučaj s markiranjem ili ikonizacijom jezičnih razlika u Hrvatskoj) ili otvorenim prozivanjem zbog jezičnog separatizma i jezične segregacije u obrazovnom procesu (kao što je to slučaj s školskim programima prema modelu A u hrvatskom Podunavlju)." *Исто,* 131–141.

ублажити ефекте произвођења нетолерације". Средство су мањинске медијске, образовне и истраживачке институције, а на политичко-правном плану рад са европским, хрватским („и институционалним особама") и институцијама у Србији.[642] Укратко:

> „Београд нам више није главни град, сада нам је Брисел главни град. Београд је главни град матичне државе Срба у Хрватској."[643]

Упоредно утврђивању правописне двоазбучности текао је и процес њеног уставно-правног формализовања. Уставни суд је о *Нацрту Статута АП Војводине од 16. септембра 2008.*[644] расправљао четири године. Решење спора је *Одлука Уставног суда број IУо-360/2009 и издвојено мишљење судије и сагласност судије са издвојеним мишљењем*[645] усвојена на седници 5. децембра 2013. године.[646] Најзначајније достигнуће Уставног суда, у делу који се односи на ћирилички стандард српског језика, јесте увођење израза „латиничко писмо српског језика" у уставно право. Уставни суд је прихватио аргументе којима је оспоравана надлежност покрајине да самостално одлучује о службеном језику и писму, али је од покрајин-

642 *Исто*, 139.

643 „Teška vremena za Srbe u Hrvatskoj", *B92*, Beograd, 29. novembar 2013.

644 *Нацрт Статута Аутономне Покрајине Војводине*, Нови Сад, 16. септембар 2008.

645 Уставни суд Републике Србије, *Одлука Уставног суда број IУо-360/2009 и издвојено мишљење судије и сагласност судије са издвојеним мишљењем,* Београд, 5. децембар 2013, 32–33.)

646 Како се процес отегао, уместо *Нацрта Статута* предложен је и усвојен *Закон о утврђивању надлежности Аутономне Покрајине Војводине* (*Службени гласник РС*, бр. 99/2009). И он је био оспорен. *Закон о утврђивању надлежности* није садржао одељак „Службени језик и писмо". Уставни суд Републике Србије, *Одлука Уставног суда IУо-353/2009,* Београд, 10. јул 2012.

ске скупштине и противно аргументацији Демократске странке Србије – без икаквог образложења – усвојио израз „латиничко писмо српског језика“. Тиме га је унео у правни систем целе Србије, уместо – како је од 2000. године било тражено – само у Војводину:

> „Наиме, ни закон, а доследно томе нити један општи правни акт ниже правне снаге од закона не може утврђивати службену употребу српског језика и ћириличког писма, јер је то учинио уставотворац у одредби члана 10. став 1. Устава. Са друге стране, службена употреба не само других језика, већ и других писама, што значи и *латиничког писма српског језика* [*наїл. С. С.*], према ставу 2. члана 10. Устава, уређује се законом.“[647]

У тренутку када је *Нацрт Статута* усвојен, и када је *Одлука Уставног суда* била донета, ни у Уставу, ни у важећем *Закону о службеној употреби језика и писама,* није постојао – не постоји ни у ревизији из 2010. године – израз „латиничко писмо српског језика“. Не постоји ни у *Правопису МС* (2010), барем не формулисан на тај начин. Тај закон само члановима 2. и 3. нејасно ограничава употребу службеног језика и писма – ћирилице – на рад („*у раду*“) државних и јавних органа и институција. Будући да је покрајинска скупштина у аргументацији изнела „да важећи Закон о службеној употреби језика и писама познаје и уређује службену употребу латиничког писма српског језика, а веза је са тим законом успостављена применом формулације ‘у складу са законом’, на крају оспорене одредбе” ваља приметити да, је две године пре доношења одлуке о *Нацрту,* Уставни суд већ расправљао о Закону о службеном језику и писму. Удружење „Ћирилица“ из Новог Сада оспорило је Закон полазећи од премисе да је чл. 10. Устава „императиван и могућа је његова

647 *Одлука Уставног суда број ІУо-360/2009,* 100.

директна примена у правној пракси и за српски језик је везано и именовано једно писмо – ћириличко". Полазећи од уставних права националних мањина (чл. 79) и члана 1 из којих проистичу (Србија је заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима) Уставни суд је иницијативу одбацио софистичким огледом:

> „Полазећи од наведеног, прописивање у оспореним одредбама члана 1. ст. 1 и 2 и чл. 4. и 5, назива Поглавља II „Службена употреба латиничког писма", члана 10. и члана 20. став 3. Закона службене употребе поред ћириличког и латиничког писма, по оцени Суда, не представља повреду члана 10. став 1. Устава како то сматра иницијатор, с обзиром на то да је ставом 2. члана 10. Устава изричито утврђено да се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава. Како је Законом о службеној употреби језика и писама, сагласно Уставу, одређена употреба и других језика и писама, на подручјима на којима живе припадници националних мањина који су истовремено са српским језиком и писмом у службеној употреби, не стоје наводи иницијатора да је према Уставу „за српски језик везано и именовано једно писмо – ћириличко."[648]

Поред закључака који се односе на латиничко писмо за српски језик, обратимо пажњу и на *Закључак Уставног суда Републике Србије* ИУз–309/2013 од 24. децембра 2013. године, који га допуњује. Њиме се као „апсолутно неоснован" одбија *Предлог за оцену уставности и законитости члана 40. Закона о тржовини* (*Службени гласник РС,* бр. 53/2010, 10/2013) којег је 2. септембра исте годи-

---

648 Уставни суд Републике Србије, *Решење ИУз-883/2010 о нейрихваћању иницијаћиве удружења „Ћирилица" Нови Сад о уставносћи Закона о службеном језику и йисму*, Београд, 8. децембар 2011.

не поднео г. Драгојло Лековић из Београда. Грађанин је оспорио други став, који одређује да „сви подаци о роби ... морају бити наведени на јасан, лако уочљив начин, на српском језику на ћириличком или латиничком писму.“ Упућено му је следеће образложење:

> „Законом о службеној употреби језика и писама („Службени гласник РС“, број 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 и 3/10) прописано је, између осталог, следеће: службеном употребом језика у писма, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писама у раду: државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина (у даљем тескту: органи), установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења (у даљем тексту: организације које врше јавна овлашћења) (члан 2. став 1.); као и да се службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се и употреба језика и писама у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене овим законом (члан 2. став 2.).
>
> Према схватању Уставног суда, употреба латиничког писма и страних језика и писама у смислу оспореног члана 40. Закона о трговини не може се сматрати службеном употребом језика и писма у смислу Закона о службеној употреби језика и писама и члана 10. Устава, већ спада *у домен јавне употребе језика и писама* [*наїл. С. С.*] који се у уставноправном смислу може законом уредити на предвиђени начин, па нису основане тврдње да оспорене законске одредбе нису у сагласности са Уставом. “[649]

649 Д. Лековић, *Предлоī за оцену уставности и законитости члана 40 Закона о тріговини*, Београд, 2. септембар 2013.; Уставни суд Републике Србије, *Закључак Малоī већа Уставноī суда бр. ІУз-309/2013*, Београд, 24. децембар 2013. Оба документа доступна су на адреси http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/2013_lekovic_ustavni_sud_cl_40_zakona_o_trgovini.pdf

Иза нејасне линије поистовећивања службене са државном употребом, до овог *Закључка*, налазила се *подразумевана* терминолошка вредност израза „у јавној употреби" језика и писма. Овим је све разјашњено. Уставни суд напокон се решио непријатности да, на сваки захтев који се односи на чл. 10 Устава из 2006. године, пред целим светом мора да устав тумачи законом петнаест година старијим и писаним за неки други устав. Претходно обезбедивши „латиничко писмо српског језика", псеудоправном „у јавној употреби" језика и писма судије су додале лингвистичко „домен јавне употребе језика и писма": створен је је паратерминолошки клон „у домену јавне употребе језика и писама". Терминолошко шибицарење, настало из специфичног разумевања система уведеног у СР Хрватску 1972–1974. године, које у правној традицији Србије постоји само у амандману из јануара 1989. године, завршено је. Троје савршено анонимних и некомпетентих да питање стандарда писма у Србији на било који начин решавају, коначно је увело двоазбучност српског језика као уставну норму. Вероватно је да нису ни знали шта раде. Да су размишљали о импликацијама, још мање. На пример, из овог *Закључка* Уставног суда следи питање које би се могло поставити са становишта људских права: да ли појединац без обзира на припадност националној већини или мањини мора да научи још једно писмо, осим службеног, да би остварио право на пуну и разумљиву информацију од јавног значаја (одобрену од стране надлежног министарства) која се, к томе, односи на његов непосредни интерес и његову личну добробит? Рецимо: да ли је храна у некој конзерви кошер, халал, посна, лишена присуства алергената, којих?

Наведена *Одлука* и *Закључак* Уставног суда пун значај, у односу према положају српског ћириличког стандарда у Србији, добијају тек када се посматрају заједно са *Законом о министарствима*, усвојеним априла 2014.

године. Према чл. 18 „Министарство културе и информисања обавља послове државне управе који се односе на: ... заштиту непокретног, покретног и нематеријалног културног наслеђа; ... сарадњу у области заштите културне баштине, културног стваралаштва и информисања на језику и писму припадника српског народа у региону; ...", док према чл. 24 „Републички секретаријат за законодавство обавља стручне послове који се односе на: ... обезбеђивање усаглашености прописа и општих аката у правном систему у поступку њиховог доношења и старање о њиховој нормативно-техничкој и језичкој ваљаности; ... припрема прописе који се односе на ... службену употребу језика и писама".[650] Службена употреба (језика и) писма везана је искључиво за државу, одвојена је од свега осталог, па и културе. Подразумева да је ствар чисто правна, да треба да буде прихваћено да је писмо изван тог контекста културно наслеђе попут какве археолошке ископине или средњевековног манастира, старе књиге или филмског записа, славе или гусларске музике који су као такви уведени у међународни регистар нематеријалних културних добара. И у случају да је таква поставка прихватљива, постоји озбиљан проблем: писмо није ни непокретно, ни покретно, ни нематеријално културно наслеђе, већ је у исти мах и све то заједно и много више од тога. Да ствар буде гора, писмо је у надлежности Сектора за примену прописа Републичког секретаријата за законодавство,[651] који над њим има апсолутну власт. Министарство културе и информисања „обавља послове", а речени Сектор „припрема прописе". Без сагласности тог

650 „Закон о министарствима", *Службени гласник Репубике Србије*, 44/14, Београд, 26. април 2014, 9. Таква подела надлежности у погледу писма на снази је и данас.

651 Према званичној интернет презентацији: Републички секретаријат за законодавство, Сектор за примену прописа, http://www.rsz.gov.rs/sektor-priprema_propisa.html

Сектора никаква законска иницијатива о писму не може да дође ни пред Владу, ни пред Скупштину, а свака ће бити претходно посматрана фишкалски, само и једино са становишта горе наведених тумачења Уставног суда.

Свега седам година раније Министарство културе и информисања, за потребе новог устава, прихватило је и на усвајање предложило решење којим се укидају: 1. терминолошки и суштински језик и писмо „у јавној употреби"; 2. хрватска стандардна латиница као подразумевано латиничко писмо српског језика; 3. аргументи против суверености српског језика и његовог стандардног ћириличког писма у држави национално-грађанског устава. Суму овог и оваквог процеса можда најлепше осликава изостанак обележавања шездесете годишњице *Новосадскоī доīовора*. Прилику да научним скупом резимира стање и предложи основе консензуса за будуће време Матица српска је пропустила. Обележавање шездесете годишњице 10. децембра 2014. године, уместо ње, организовао је Културни центар Новог Сада, тачније, тадашњи његов управник Андреј Фајгељ. Институције, нити једна, нису послале ни представнике ни званична саопштења.[652] Ток скупа (у којем је овај аутор имао прилику да учествује) и *Закључци*[653] указују да је институционална лингвистичка наука *Правоīисом МС* (2010) најпре припремила, а затим ћутке прихватила одлуке Уставног суда и државе. Сам скуп доказао је да, уместо принципијелног става, постоје само појединачна

652 „60 година након Новосадског договора: Српска језичка политика данас – ПРЕВАРА коју Срби кршећи сопствени Устав слепо спроводе и дан-данас!", *СРБски ФБРеīорīер*, б. м., 14. децембар 2014.

653 З. Радисављевић, „Како је српски преименован у српскохрватски", *Полиīика*, Београд, 12. децембар 2014.

С. Стефановић и Д. Ивковић су се на самом скупу формално оградили од усвојених Закључака.

мишљења.[654] Једно од њих је и тадашњег председника Одбора за стандардизацију Ивана Клајна. Скупу је послао прилог чије је основне тезе потврдио и за *B92*: „Ћирилица неће нестати у потпуности, али јој прети опасност да ће постати архаично писмо. [...] Држава би требало да предузме озбиљну акцију како би сачувала ћирилично писмо, али она није заинтересована за то."[655] Изјаву је дао коментаришући анкету агенције за испитивање јавног мнења „Open Source" према чијим резултатима се ћирилицом више пише у неразвијеним крајевима (источној и јужној Србији) док у Београду „латиницом чешће пише 61,6% становништва"; да испитаници који се служе интернетом знатно више користе латиницу.[656] Ово нигде и никада објављено истраживање[657] ушло је преко наведеног чланка и у енглеску верзију *Википедије*, поставши општим знањем.[658]

654 Закључак је, лично сведочим, усвојен „италијанским начином": најгласнији је био Милош Ковачевић.

655 K. Živanović, I. Klajn: „Ćirilica će postati arhaično pismo", *B92*, Beograd, 16. decembar 2014.

656 Власник организације која је истраживање спровела тврди и следеће: „Jednostavno, u savremenom svetu komunikacije bez latinice se ne može – ističe Đokić. Naš sagovornik kaže da su ispitanici na pitanje koje pismo više koriste uglavnom prvo odgovarali kontrapitanjem: „Mislite li na tastaturu?", što potvrđuje da sa povećanjem informatičke pismenosti raste i upotreba latinice.", *исто*. Из тога се да закључити да тај човек није у стању да из питања испитаника којима се тражило објашњење закључи да 1. питање није било ваљано формулисано; 2. да „тастатура" јесте део хардвера који се у Србији не да регуларно набавити у ћириличкој варијанти, 3. да већ из тога следи да је забуна имала утицаја на одговоре (резултате).

657 Видети на презентацији истраживача: http://www.open-source.rs/index-sr.html

658 Одредница „Serbian Cyrillic Alphabet", напомена бр. 5. https://en.wikipedia.org/wiki/Serbian_Cyrillic_alphabet

… ДО КРИМСКОГ РАТА

Одлуке Уставног суда које се односе на положај ћириличког стандарда донешене су у дубокој сенци дебата изазваних потписивањем *Бриселског споразума* од 19. априла 2013. године између Србије и тзв. „Косова“, плода преговора вођених, уз посредовање Европске уније, од 2011. године. Када се све сабере и одузме, влада Ивице Дачића је у замену за почетак преговора о приступању Европској унији потписала, са становишта суверенитета Србије, веома дискутабилан документ. Европска унија је, са своје стране, већ 28. јуна 2013. године омогућила почетак приступних преговора, а 1. септембра на снагу је ступио *Споразум о стабилизацији о придруживању*. Жестоки политички и идеолошки сукоби изазвани *Бриселским споразумом* довели су до, 28. јануара 2014. године, оставке владе и расписивања нових општих избора. Свега неколико дана пре оставке, 21. јануара, у Briселу је одржана конференција којом је процес придруживања формално покренут. За наш предмет веома је значајна *Уводна изјава Владе Србије на Међувладиној конференцији о приступању Републике Србије Европској Унији* 21. јануара 2014:

> „19. Национални и културни идентитет Србије део је заједничке европске културне баштине и ЕУ, утемељене у максими *Уједињени у различитостима*. Употреба српског језика и ћириличног писма као једног од служ-

бених језика и писма Европске уније ће допринети развоју културног богатства и разноликости коју Европска унија са пуним правом баштини, као и очувању националног идентитета српског народа и Републике Србије, као будуће државе чланице ЕУ. Истовремено, Република Србија *баштини заједничке европске вредности* [*наїл. С. С.*]. Као држава која међу својим грађанима има преко 20 националних мањина, Србија у потпуности подстиче културу поштовања различитости, солидарности, једнакости и партнерства међу државама и залаже се за очување културног идентитета, језика и традиције свих народа."[659]

Европска унија је, са своје стране, представила *Опшшу йозицију*, у којој, поред снажног условљавања довршетка процеса односима са тзв. „Косовом", између осталог налазимо следеће:

„7. Данашње отварање приступних преговора представља прекретницу у еволуцији наших односа. Ваша држава је део наше заједничке европске историје, наслеђа, вредности и културе, те се радујемо даљем јачању веза које нас већ сад блиско повезују.

13. Правне тековине ЕУ, између осталог, садрже циљеве и начела на којима је Унија заснована. Као будућа држава чланица, од вас очекујемо да се придржавате *вредности на којима Унија почива.* [*наїл. С. С.*]"

14. На свом путу ка приступању Србија ће морати да […] обезбеди […] недискриминаторски приступ према националним мањинама на целој територији Србије, као и решавање проблема дискриминације на основу сексуалне оријентације или родне припадности.

16. Регионална сарадња и добросуседски односи такође

659 *Уводна изјава Владе Србије на Међувладиној конференцији о йриступању Рейублике Србије Европској Унији,* Брисел, 21. јануар 2014.

остају кључни елементи процеса пороширења. Србија треба да настави да конструктивно учествује у инклузивној регионалној сарадњи и јача односе са суседским земљама.

17. Подсетимо да ће, упоредо са приступним преговорима, Унија наставити дијалог са цивилним друштвом и сарадњу у области културе са Србијом, како би се народи међусобно приближили и обезбедила подршка грађана процесу придруживања.[660]

Мандат за састав нове владе добио је Александар Вучић, вођа највеће парламентарне странке (СНС), који је и до тада фактички владао у формалном својству првог потпредседника владе. Његова изборна коалиција сама је имала натполовичну већину у скупштини, али владу формирану 27. априла саставио је у коалицији са Социјалистичком партијом Србије, допунивши је једним бројем нестраначних личности. Већ 22. маја 2014. године усвојен је Статут АП Војводине (*Сл. лисī АП Војводине*, бр. 20/2014, на основу Одлуке о давању претходне сагласности Народне скупштине Републике Србије (*Службени īласник Рēīублике Србије* бр. 54/2014.):

Аутономна покрајина Војводина

Члан 1.

Аутономна покрајина Војводина (у даљем тексту: АП Војводина) је аутономна територијална заједница Републике Србије у којој грађани остварују право на покрајинску аутономију у складу са Уставом и законом.

АП Војводина је неодвојиви део Републике Србије у којој *се негују европски принципи и вредности.* [*наīл. С. С.*]

660 *Оīшīа īозиција ЕУ*, Брисел, 21. јануар 2014.

Вишејезичност, вишекултуралност и слобода вероисповести

Члан 7.

Вишејезичност, вишекултуралност и слобода вероисповести представљају *вредности од посебног значаја* [*наīл. С. С.*] за АП Војводину.

АП Војводина, у оквиру својих надлежности, подстиче и помаже очување и развијање вишејезичности и културне баштине националних мањина - националних заједница које у њој живе и посебним мерама и активностима помаже међусобно упознавање и уважавање језика, култура и вероисповести у АП Војводини.

Службени језици и писма

Члан 24.

Поред српског језика и ћириличког писма, у органима АП Војводине у равноправној службеној употреби су и мађарски, словачки, хрватски, румунски и русински језик и њихова писма, у складу са законом.

У оквиру својих надлежности органи АП Војводине предузимају мере у циљу доследног остваривања законом уређене службене употребе језика и писама националних мањина - националних заједница.[661]

За разлику од претходеће праксе, питање пис(а)ма је из првог одељка, основних одредби, којима припадају симболи и вредности (чл. 9) вешто уведено у одељак други, чл. 24, у оквир оставаривања људских и мањинских

661 Скупштина Аутономне покрајине Војводине, *Статут Аутономне покрајине Војводине*, https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut&j=SRC

права, под сенку тумачења члана 20. став 2. Венецијанске комисије, који је сваком рационалном разлогу упркос, прихваћен као релевантан, ако не и оправдан. *Уводном изјавом*, а она је политичка декларација, наглашена је вредност стандардне српске ћирилице како за државу тако и за културну разноликост ЕУ у процесу и исходу придруживања. У њој се позива на баштину (наслеђе) *заједничких европских вредности,* које се већ следећом реченицом доводе у везу са правима мањина. Дакле, на *европским вредностима* како и коме тренутно биле подразумевајуће или корисне. Управо са звучности обрнуто сразмерној квалитету овог израза, он има широку употребну вредност: замагљује и скрива мноштво разноликих одговора на тешко питање: шта су *вредности Европе*?

Вуковарске табле и други знаци

Проблем употребе ћилиричког писма био је, без обзира на очигледно политиком мотивисану акробатику *Правописа МС (2010),* горућим. Примећивала га је и стручна и општа јавност, тиме више што је у Хрватској по довршетку процеса пријема у Европску унију (1. јула 2013.) покренута кампања „ломљења табли", тј. оспоравања или спречавања права српске националне мањине на службену употребу националне редакције ћириличког писма на јавним местима. На покушај тадашње владе Хрватске да пре и због пријема у ЕУ оствари позитивно мањинско право,[662] најпре је у Вуковару скочила праваш-

662 „To znači da će u 2013. u Vukovaru uvesti dvojezičnost i svi službeni natpisi na javnim institucijama, policiji, pošti, kao i nazivi ulica i trgova bit će i na latinici i na ćirilici. Isto tako, najnoviji podaci popisa stanovništva potvrdili su da u Hrvatskoj ima još dvadesetak općina u kojima pripadnici srpske manjine čine više od trećine stanovništva, a to znači kako su ispunjeni formalni preduvjeti za uvođenje dvojezičnih natpisa u

ка опозиција са удружењима доборовљаца.[663] Захтеве да се закони у Вуковару не примењују, након локалних мартовских нереда и априлског скупа у Загребу, подржао је и Каптол[664] упркос, или баш њих ради, флексибилном ста-

Vojniću, Vrginmostu, Plaškom, Udbini, Korenici, Gračacu, Negoslavcima i још десетак мјеста у источној Славонији, на Баниji, у Лици и Далмацији.

Увођење двојезичности у складу је с Уставним законом о правима националних манјина, као и Хелсиншком повељом, који члановима манјина гарантирају права на коришћење и исticање властитог језика и писма. И док су се Талијани у Истарској жупаниji без већих проблема и трзавица изборили за двојезична права (иако их је много мање од трећине у пучанству Истре), најновија емancипација употребе ћирилице почела је наилазити на отпоре. У Влади, међутим, тврде како не намјеравају одустати од проведбе закона: - У овој се земљи закони морају провођити и вјерујем да ће тако бити и у граду Вуковару. Закон о уporаби језика и писма је јасан, а онима који то проблематизираju желим само рећи да су се хрватски бранитељи тамо борили да тамо буде хрватски грб, а не да не буде нешто што не би требало бити. Желим исказати спремност Владе да се и у том дијелу закон о уporаби језика и писма националних манјина проведе – изјавио је недавно министар управе Арсен Бауk." R. Bajruši, „MINISTAR BAUK NAJAVLJUJE 'Natpise i na ćirilici sigurno uvodimo u najmanje 20 općina'", *Jutarnji list*, Zagreb, 2. siječanj 2013.

663 N. Patković, „'VUKOVAR NIKADA NEĆE BITI BYKOBAP' Branitelji organizirali prosvjed protiv uvođenja ćirilice", *Jutarnji list*, Zagreb, 19. siječanj 2013.; S. Barilar, „'SUŽIVOT SE NE MOŽE POSTIĆI ĆIRILICOM' Više od 4300 Vukovaraca potpisalo peticiju", *Jutarnji list*, Zagreb, 30. siječanj 2013.

664 „Zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić podržao je u ponedjeljak u Vukovaru nastojanja braniteljskih udruga da se ovaj grad proglasi mjestom posebnog pijeteta te da se izuzme iz primjene Ustavnog zakona kojim je definirano uvođenje ćirilice u javnu uporabu. [...] U Vukovaru nisu na prvome mjestu oni koji su razarali, nego oni koji su čuvali i gradili. Branitelji Vukovara danas uočavaju da se posebnost Vukovara želi izbrisati. [...] Zbog toga treba jasno reći da je pitanje jednoga pisma sažetak mnogih drugih pitanja na koja nisu dani odgovori – poručio je Bozanić, indirektno pozvavši Vladu da odustane od uvođenja ćirilice u Vukovar. – Stoga Vukovar zaslužuje posebnu osjetljivost koja treba biti izražena i posebnim okvirom pozitivnih propisa o uređenju pojedinih pitanja. Naime, politička mudrost odlikuje se osjetljivošću za stvarnost, ne utječe se nasilju prema osjećajima građana da bi provela svoj plan, poznaje

ву легитимних представника српске националне мањине.[665] У атмосфери растуће нетрпељивости и раздражености локална акција прерасла је у општу референдумску иницијативу која је завршила пред Уставним судом Републике Хрватске. Циљ потписника била је промена основа права на употребу модерне српске редакције ћирилице: 1. да се „мањински праг" подигне са трећине на половину локалног становништва[666] те да се 2. Вуковар као „мјесто посебног пијетета" и из тако модификова-

iznimke i strpljiva je u iščekivanju da sazrije vrijeme – rekao je Bozanić." N. Patković, „'U VUKOVARU SU NA PRVOM MJESTU ONI KOJI SU GRADILI, A NE RAZARALI'", *Jutarnji list*, Zagreb, 29. travanj. 2013.

665 „Pitanje uvođenja ćirilice u Vukovaru nije ratno pitanje, nego mirnodopsko. Tu se radi o poštivanju hrvatskih zakona o pravima nacionalnih manjina. Ćirilica nije ratno pismo, niti je ona simbol ratnog stradanja Hrvata i razaranja Vukovara. Previše je tu nedosljednosti, politikantstva i izazivanja nepotrebnih strasti. No, svakako toj problematici treba prići sa svim pijetetom i zato predlažem da se do rješenja dođe kroz razgovor i dogovor Vlade i lokalne samouprave s predstavnicima srpske zajednice zbog cijelog niza razloga... Jer je riječ o Vukovaru, treba biti obazriv. Treba se dogovoriti o tome u kojem opsegu i kojom je vremenskom dinamikom moguće primijeniti odredbe tog zakona u Vukovaru – kaže nam na početku razgovora o jednoj od trenutačno najvrućih političkih tema u Hrvatskoj Milorad Pupovac, saborski zastupnik SDSS-a i predsjednik Srpskog narodnog vijeća." V. Vurušić, „'ĆIRILICA NIJE RATNO PISMO, NITI SIMBOL STRADANJA HRVATA I RAZARANJA VUKOVARA' Pupovac o uvođenju ćirilice", *Jutarnji list*, Zagreb, 11. veljače 2013.

666 Референумско питање Грађанске иницијативе "Стожера за одбрану хрватског Вуковара" гласи: „Jeste li za to da se članak 12. stavak 1. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina ('Narodne novine', br. 155/02., 47/10., 80/10. i 93/11.) mijenja tako da glasi: 'Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma kojim se služe pripadnici nacionalne manjine ostvaruje se na području jedinice lokalne samouprave, državne uprave i pravosuđa, kada pripadnici pojedine nacionalne manjine čine najmanje polovinu stanovnika takve jedinice.'?" „Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske br.U-VIIR-4640/2014. od 12. kolovoza 2014. ", *Narodne novine,* 104/2014, Zagreb, 28. kolovoz 2014.

ног закона начелно изузме од његове примене.[667] Одговарајући на захтев Сабора за тумачењем, Уставни суд је указао на своју ненадлежност. Сам предмет иницијативе, употреба мањинског ћириличког писма подручан је Сабору: мањинска права регулисана су посебним Уставним законом, а права на службену употребу писма законом. Одвагавши, ипак, све – од права на референдумску иницијативу до њеног циља у контексту уставних вредности које прожимају целину појединачних чланова устава – Уставни суд је Сабору, имајући у виду мотивацију предлагача те друштвено и политички запаљиву основу, препоручио да то право српске мањине у Вуковару на годину дана суспендује тј. да се позитивно право не спроводи присилним мерама, док ствар не буде била решена у складу са законом.[668] Истога дана, на захтев Владе РХ, укинуо је одлуку од 4. новембра 2013. године којом је локална хрватска већина, дефинишући „мјесто посебног пијетета на жртву Домовинског рата", град изузела из примене одредби Закона о упораби је-

667 „Zbog neizmjernih ljudskih i svakih drugih stradanja te herojske, Davidovske obrane grada i Hrvatske kao jedno od mogućih rješenja koncipirali smo i predložili projekt Vukovar – 'Mjesto posebnog pijeteta' kojim smo zatražili da se Vukovar kao simbol pod pokroviteljstvom Sabora zaštiti na razini Ustavnog zakona i kao takav izuzme od dvojezičnosti i izvođenja himne Republike Srbije." *исто*.

668 „Ustavni sud ... – obvezuje Vladu Republike Hrvatske da u roku od jedne godine od dana objave ove odluke u „Narodnim novinama" uputi u parlamentarnu proceduru izmjene i dopune Zakona o službenoj uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u kojima će urediti prikladan pravni mehanizam za slučajeve kad predstavnička tijela jedinica lokalne samouprave ne provode obveze iz Zakona o službenoj uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina odnosno opstruiraju njegovu provedbu;

- određuje da u razdoblju do donošenja izmjena i dopuna Zakona o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina nadležna državna tijela neće provoditi taj zakon na području Grada Vukovara uporabom prisilnih mjera." „Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske br. U-VIIR-4640/2014 od 12. kolovoza 2014.", *Narodne novine,* 104/2014, Zagreb, 28. kolovoz 2014.

зика и писма националних мањина и Уставног закона о правима националних мањина. И донео Одлуку којом је:

„Обавезао ... Градско вијеће Града Вуковара да у року од једне године од дана објаве те одлуке у „Народним новинама", водећи се чланком 6. ЗУЈиПНМ[669], а у духу чланка 8. УЗоПНМ[670], у статуту Града Вуковара изријеком пропише и уреди, за цијело подручје односно поједини дио или поједине дијелове подручја Града Вуковара, индивидуална права припадника националних мањина на службену упорабу свога језика и писма те јавноправне обвезе тијела државне и јавне власти између оних наведених у ЗУЈиПНМ, за које сматра да одговарају животним чињеницама и фактичним околностима у Граду Вуковару, и то у опсегу који не угрожава саму бит тих права, а истодобно уважава потребе већинског хрватског народа које извиру из још увијек живих посљедица великосрпске агресије почетком 90-их година 20. стољећа те потребу праведног и правилног третмана српске националне мањине на подручју Града Вуковара;

– обвезује Владу Републике Хрватске да у року једне године дана од дана објаве ове одлуке у „Народним новинама" упути у парламентарну процедуру измјене и допуне Закона о службеној употреби језика и писма националних мањина у којима ће уредити прикладан правни механизам за случајеве кад представничка тијела јединица локалне самоуправе не проводе обавезе из Закона о службеној употреби језика и писма националних мањина односно опструирају његову проведбу;

669 Закон о упораби језика и писма националних мањина, *йрим. С. С.*

670 Уставни закон о правима националних мањина, *йрим. С. С.*

– одређује да у раздобљу до доношења измјена и допуна Закона о службеној упораби језика и писма националних мањина надлежна државна тијела неће проводити тај закон на подручју Града Вуковара упоребом присилних мјера." [671]

Расправљајући мотиве и текст референдумске иницијативе тамошњи уставни суд приметио је следеће:

„Међутим, тражити расписивање референдума с поруком да се ћирилица у Граду Вуковару »доживљава као симбол страдања« дубоко је узнемирујући чин који напада писмо као универзалну цивилизацијску тековину човјечанства која одређује сам идентитет хрватске уставне државе. Из те поруке извире ирационалност на коју се треба упозорити."[672]

Уставни суд РХ мотиве је оценио као „ирационалност", скуп осећаја изазваних фрустрацијама скоро завршеног рата и његових емотивних последица. Формулацијом се одбија и одбацује (премда не и осуђује) токсичан и погромашки однос Хрвата према (модерној, српској стандардној) ћирилици у франковачком национално-клерикалном амалгаму узимајући и њу, напротив, као „цивилизацијску тековину човјечанства" која је део основа идентитета *хрватске уставне државе*. Не каже се изричито које. Не каже се „сувремене", већ „уставне" хрватске државе: имплицирана је могућност тумачења да се формулација односи на хрватско државно право уопште, што би било у складу са идејом континуитета хрватске културе-државе („тисућљетна уљудба"), уграђе-

671 „Ustavni sud istodobno naglašava da je u točki III. izreke i u točki 32. alineji 1. odluke broj: U-VIIR-4640/2014 od 12. kolovoza 2014. primijenio članak 31. stavke 4. i 5. Ustavnog zakona. Ustavni sud upućuje i na točke od 28. do 30.3. obrazloženja odluke broj: U-VIIR-4640/2014." „Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske br.U-II-6110/2013. od 12. kolovoza 2014.", *Narodne novine,* 104/2014, Zagreb, 28. kolovoz 2014.

672 U-VIIR-4640/2014 od 12. kolovoza 2014.

ног у саме темеље националне уставотворне идеологије.

Управо та нејасноћа нас доводи до иницијативе дела хрватских научника којој је циљ прихватање ћирилице као дела хрватског[673] идентитета, што је јавно, у Сабору, прихватио и тадашњи премијер (данашњи председник) Хрватске Зоран Милановић.[674] Наиме, упоредно вуковарској референдумској иницијативи вођена је кампања дела хрватске језичке науке за афирмацију (хипо)тезе о Хрватима као „трописменом народу". У време када је, најавом примене закона, почела да се кува ћириличка љута чорба, у Загребу је, крајем новембра 2012. године, у палати Хрватске академије знаности и умјетности (ранија Штросмајеров(ск)а ЈАЗУ) одржан научни скуп „Хрватска ћирилична баштина" посвећен 500. годишњици издања *Молитвеника од блажене госпође офичје*, с придружених *Петнаест молитава Свете Бригите*.[675] Књига[676] штампана у Венецији је према речима једног од

673 Овде је неопходно напоменути да је – аутор се тога живо сећа премда није у поседу директог извора са тачним податком – да је у замаху југословенске кризе тадашњи вођа ХДЗ (или је већ био изабран?) Фрањо Туђман на питање због чега се државна телевизија назива „хрватском" а не „Хрватске" одговорио да је ствар чисто језичка: хрватски језик тежи посвојном придјеву (присвојном придеву), а српски генитиву. Политика је, значајним делом, семантика.

674 „Mi osporavamo Srbima da koriste ćirilicu?! Dajte prijedlog za to jer meni je to ispod časti. Mi smo narod koji ima svoju ćirilicu i žao mi je što ju djeca u školi ne uče. To je naše." Suzana Barilar, „ŽESTOKI OBRAČUN BIVŠEG I SADAŠNJEG MINISTRA Matić Ivića: 'Hoću li i ja proći kao Rađenović, Miljuš i žena Ž. Saba?'", *Jutarnji list*, Zagreb, 23. siječanj 2013.

675 Плод тог скупа је зборник *Hrvatska ćirična baština. Međunarodni znanastveni skup povodom 500. obljetnice tiskanja prve hrvatske ćirličke knjige*, Zagreb, 2012. Иницијатор скупа био је академик Стјепан Дамјановић, потпредседник Матице хрватске.

676 Тачан стручни термин за ране књиге је *инкунабула* и односи се на (Гутенбергову) технику штампе и увезивања. Те лепе књиге наоко изгледају као да су рукописно преписане: суштинска

организатора скупа, професора Одсјека за кроатистику Матеа Жагара, најстарија хрватска ћириличка штампана књига. Скупу нису присуствовали колеге из Србије. У домаћој јавности о томе се бурно али краткотрајно говорило,[677] а српска наука се, колико се из цитата да закључити, задовољила једним чланком којим је такво тумачење студиозно – на катедри у Нишу – одбачено.[678] Државна политика је, упркос тадашњим општим околностима положаја српске мањине у Хрватској, била уздржана,[679] штавише, реаговала је неодустајањем од великог наступа на сајму књига у Загребу.[680] И то је, углавном, било све.

Како тврдња о „хрватској ћирилици" није нова, већ је само у подесном тренутку (интеграција Хрватске у ЕУ) употребљена, потребно је утврдити основне тачке садржајно обухватније критике. Интерпретација *Молитвеника* као хрватске књиге оптерећена је барем двама озбиљним национално-културним и научно-метолошким питањима. Прво питање: да ли су тадашњи Дубровчани себе сматрали Хрватима? Нису. Они су себе видели Дубровчанима. Да ли је дубровачка патрицијска република, пре и након самог почетка 16. века, имала посебне и за

разлика – а то је квантни скок човечанства – јесте уметање знакова (рефлексно издељаних, као у огледалу) у рамове за редове, њих у рам за странице, да би био отиснут произвољан број идентичних примерака. Суштински: уметност мултиоригинала.

677 М. Четник, „ХАЗУ својата Мирослављево јеванђење", *Политика*, Београд, 9. децембар 2012.; „Стручњаци: Хрвати уочи уласка у ЕУ "шминкају" историју", *Политика*, Београд, 16. децембар 2012.

678 Ј. М. Стошић, „Поводом питања о хрватској ћириличкој баштини", *Јужнословенски филолоī*, бр. 70, Београд, 249–266.

679 „Teška vremena za Srbe u Hrvatskoj", *B92*, Beograd, 29. novembar 2013.

680 „Под окриљем Народне библиотеке Србије, као врховног организатора, и уз подршку Министарства културе и информисања, представљена су два наша удружења издавача." М. Вулићевић, „Српски издавачи први пут заједно на сајму књига у Загребу", *Политика*, Београд, 18. новембар 2013.

самосталност пресудно важне, у односу према етничком залеђу, Венецији и папству, верско-дипломатске интересе? Јесте.[681] „Дубровчани [су] још 1502. имали израђене калупе за ћирилска слова и штампарску машину ...“ али се, упркос томе, прве ћириличке књиге у Дубровнику штампају тек у другој половини 19. века. Заслугом госпара Франа Раткова *Молитвеник* је штампан 1512. године у Венецији „*in littera et idiomate serviano*“.[682] Које су основе савремене хрватске интерпретације? Обратимо пажњу на одредницу „Ћирилица” у многоструко оспораваној Енциклопедији Југословенског лексикографског завода коју су приредили Едуард Херцигоња и Славко Вукомановић:

> „У Хрватској се дуго држала у Дубровнику и средњој Далмацији, али нема никакве сумње да се ово писмо ту употребљавало – мада неједнако интензивно у појединим историјским раздобљима – на много ширем простору у приморју од Дубровника до Истре и дубоко у континенталном делу Хрватске. Доказ за то су сачувани епиграфски споменици, старе листине, статути (Поваљски натпис, Поваљска листина, Пољички статут) и многи нелитургијски (а и неки литургијски) хрватски средњевјековни кодекси те многе ћирилске белешке у глагољским рукописима. Дакле, и у хрватској средини ћ. је, заједно са глагољицом, сматрана за хрватско писмо.”[683]

У не малобројним делима којима се доказује постојање хрватске ћирилице приметна је тенденција да се сва грађа са територије савремене Хрватске сматра хрватском: у случају верске грађе римокатоличко је већ

681 Р. Самарџић, *Велики век Дубровника*, Београд, 1962.

682 П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, 191. П. Ђорђић се позива на истраживање Милана Решетара, дубровачког Србина-римокатолика.

683 S. Vuksanović, E. Hercigonja, „Ćirilica”, *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 3, Zagreb, 1984, 337.

по логици ствари хрватско, а све што није такво такође је хрватско, јер није у потпуности рашко – с тим да се под епитетом „рашко" подразумева држава династије Немањића, као да пре тога ничега није било. Та се ствар, међутим, на томе не зауставља, јер по себи доводи до питања „босанчице". Док у трећем тому *Енцикопедије Југославије* под одредницом „Ћирилица", у коауторству са С. Вукомановићем, Е. Херцигоња тврди да је доказано да се она не може посматрати као засебно ћирилиско писмо,[684] у одредници „Босанчица" у другом тому он тврди да „по неким својим значајкама индивидуализира се као засебан тип славенског брзописа".[685] То поткрепљује позивајући

684 „Pod uticajem latiničke ortografije ti su se glasovi od druge pol. XV v. počeli obeležavati tako da se ... [...] Isticano je čak da je to zasebno bosansko pismo ... Ali novija su ispitivanja jasno pokazala da bosančica nije zasebno pismo, već da je samo vid srednjevekovnog kancelarijskog brzopisa sa specifičnim oblikom slova za pojedine glasove (b, v, d i dr.). Sva ta slova koja se smatraju obeležjem zapadne ćirlice (bosančice) javljaju se u starim rukopisima širom Balkana." S. Vuksanović, E. Hercigonja, *н.д.*, 339. Из исказа је уочљива екавизација хрватског исказа, па ауторство можемо без већег двоумљења приписати Е. Херцигоњи.

685 E. Hercigonja, „Bosančica", *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb, 1982, 88–92. Да бисмо уопште говорили о споменицима средњевековне ћириличке писмености читаоца је нужно, и пре свега, увести у неке техничке појединости. За средњевековне ћириличке рукописе (и штампу од краја 15. века) у нашој се научној традицији користе термини *уста̄в*, *канцеларијски уста̄в* (или *полууста̄в*) и *брзопис*. Њих разликује начин писања којег начелно одређују како сврха, тако време и место настанка те материјал, али и индивидуални фактори – порекло, образовање и општа писменост дијака или логотета (писара). Преписујући или записујући они су остављали трага родног дијалекта у језику, а како су у немалом броју познавали више језика и писама (грчко, ћириличко, глагољичко, латинско) то је на коначном тексту остављало већег или мањег утицаја на облик знакова. Ако по страни оставимо писање у тврдом материјалу и фреске, разликовање међу типовима средњевековног ћириличког писма своди се на меру задржавања

се на П. Ђорђића, премда он то не каже ни у контексту дела, ни у целокупности конкретног исказа.[686] Насупрот П. Ђорђићу (којег поради доказивања селективно цитира) Е. Херцигоња настале морфолошке разлике у брзопису који у Босну, за потребе канцеларије Твртка Првог (1353–1391), и физички долази из српске канцеларије у лику и делу логотета Владоја, посматра као исход развоја од самих почетака различите (према прекодрнискиим областима, тј. Рашкој) ћирилице у Босни „све до XV ст. кад је б. коначно развијена на широком употребном простору". „*Развијеном* [*наīл. С. С.*] су босанчицом *наст̄авили* [*наīл. С. С.*] дјеловати босански фрањевци и након доласка Турака у Босну."[687] Укратко, Е. Херцигоња

текста између две у пергамент (на посебан начин обрађена кожа) утиснуте помоћне линије. У књигама које бележе свету реч ћирилицом видљива је тежња да писање буде дволинијско, а у писању и језику промичу утицаји старијег глагољашког узора. То је устав. За потребе световне правила се није морало у толикој мери држати, знакови слободније прелазе две линије: то је канцеларијски устав, у употреби и у Србији и у Босни, који преноси знатно више локалних израза и језичких особина. Из таквог начина писања ће се развити брзопис, чији су елементи видљиви већ у повељама хумског краља Радослава из прве половине 13. века, а који ће као начин писања ћирилицом бити обликован у дворској канцеларији краља Милутина (1282–1321).

686 „Још пре пада Босне под Турке подигнут је у XV веку православни манастир Добрун. У исто време почели су долазити у Босну и католички калуђери фрањевци који су пишући на народном језику, и тада и доцније, све до XVIII века, сви служили само ћирлицом, и то њеним брзописним типом. Поједина слова у том брзопису имају специфичне облике које нећемо наћи у графији припадника источне цркве. Морфолошке иновације у брзопису које су се јавиле у писмености припадника западне цркве толике су и такве да **могу чинити** [*наīл. С. С.*] посебну, западну варијанту ћирилског брзописа. Из Босне је ћирилица, односно западни брзопис, прешла у Славонију ..." П. Ђорђић, *Ист̄орија срīске ћирилице*, Београд, 1971, 171-172.

687 E. Hercigonja, „Bosančica", *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb, 1982, 88–92.

тврди да у Босни, Захумљу и Дубровнику постоји изворно оделита и трајна појава која са средњевековном српском писменошћу нема суштинске везе, а са српским народом и његовом државном историјом-културом никакве. Такву конструкцију у Србији јавно је прихватио само Ранко Бугарски.[688] Према Е. Херцигоњи и следбеницима[689] глагољичко је само и једино хрватско, а уколико је ћириличко макар детаљем другачије од подручја Рашке (што је само српско) објашњава се продирањем ћирилице јужним правцем (од мора, Византијом) и проглашава се изворно хрватским, макар стога што је римокатоличко, или је написано/преписано под утицајем морфолошких облика глагољице и/или латинског писма. Из тога се изводи да су *Кулинова повеља* (1189) и *Мирослављево јеванђеље* (1180–1191) споменици хрватске средњевековне писмености-културе, као и потподела према којој постоје три типа, односно подврсте, хрватске ћирилице: дубровачка, босанска и средњедалматинска (пољичка). Према томе, (и) ћирилица је хрватско писмо.[690]

688 „U srednjevekovnoj Bosni pisalo se i bosančicom – zapadnom, pretežno katoličkom i hrvatskom varijantom brzopisne ćirilice, čiji je poznat spomenik povelja Kulina Bana iz 1189. godine." R. Bugarski, *Pismo*, Beograd, 1996[2], 102.

689 Старословенски институт у Загребу настао је 1948–1952, године озакоњавањем раније институције у оквирима римокатоличке цркве, а заслугом Владимира Бакарића. Данашњи истакнути представници те школе су академик Стјепан Дамјановић, проф. Матео Жагар, проф. Маринка Шимић.

690 Све горе наведене поставке код Д. Бунчића налазимо као чврсту полазишну основу социолингвистичке анализе. Проблем тог приступа, с једне стране, налазимо у томе што Д. Бунчић, ни у аргументацији ни у исцрпном списку литературе, уопште не наводи палеографске аргументе српске науке, па ни П. Ђорђића. С друге стране, квалитет социолингвистичког приступа је такав да аутори, па и Д. Бунчић, у правилу немају ваљану историјску перспективу проблема. Види: D. Bunčić, S. L. Lippert, A. Rabus, ed., *Biscripality. A sociolinguistic typology*, Heidelberg, 2016, 82–88.: 167–173, 198.

Упркос континуитету историје културцида која је у савремености ескалирала (НДХ као изворну геноцидну државу за овај и само овај исказ остављамо по страни) књигоцидом[691] као творбеним на вектору модерне хрватске државности-културе, средњевековна ћирилица у прекодринским крајевима проглашава се хрватском и представља делом културног континуитета. Е. Херцигоња и у одредници „Босанчица" као полазишно оправдање узима тврдњу Мирослава Крлеже:[692] ако се неки народ некад служио неким писмом, онда је и оно његово.

> „То повијесно јединство, преплетање славенских графија у нас, осјетили су и они дјелатници у нашој култури којима словенска палеографија није непосредан предмет проучавања. („Хрвати су писали глагољицом, а ћирилица је је исто тако хрватско писмо као и глагољица, мислим, хрватско хисторијско народно писмо", М. Крлежа, *Заīтаве*, књ. IV.)"[693]

Са такве основе полазећи, академик Е. Херцигоња 1994. заокружује и до 2006. године додатно развија следећу конструкцију:

> „Основна је, међутим, намјера читавог овог приказа садржана у управљању позорности на чињеницу о трајној суживљености, испреплитању трију писама – латинице, глагољице и хрватске ћирилице (босанчице) – и трију језика - хрватскога, латинскога, старословенскога (до краја 11. стољећа)/црквенословенскога хрватског типа (од почетка 12. до у 16. стољеће) – у писмености

691 A. Lešaja, *Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb, 2012.

692 О Крлежиним идеолошким схватањима и политичком деловању видети: G. Miloradović, „Miroslav Krleža i pravaštvo. Prilog istoriji ideja i ideologija", *Исīорија XX века*, бр. 2/2019, Београд, 2019, 29–63.

693 E. Hercigonja, *н.д.*, 92.

хрватског срењовјековља. Трописменост и тројезичност представљају, наиме, једну од темељних одредница њезине дијакроније. Развијено је отуда у нашој средини позитивно повијесно искуство – свијест о истовриједности свих трију писмених сустава, о потреби њихова познавања као својеврсном императиву произишлом из реалности геополитичког положаја и особитости културне еволуције ..."[694]

Упоредна историја европских држава и народа упућује да је тврдњу о „трописменом народу" као континуитету још од раног средњег века изузетно тешко одржати пред макар каквом критиком. Тога и тако, у Европи макар, нити је било нити бива. Која је корист од апропријације средњевековне босанске и приморске ћириличке грађе и њено представљање као трописменог карактера хрватске културе, односно „цивилизацијске тековине човјечанства која одређује сам идентитет хрватске уставне државе"? Вишеструка. Између осталих, прва је међународно-пропагандна (са туристичком применом): читава је хрватска култура, идентитет, држава, јединствен пример толерантности и међусобног прожимања цивилизација. Друга је стратешка, јер се повезује Босна са Хрватском и сугерише да је то некада био један државни и културни простор.

Културна политика националне елите данас се окреће против народних сентимената који ћирилицу изједначују са издајом домовине (Велеиздајнички процес; НДХ; књигоцид 1990–их) и великосрпским насилним пресезањима,[695] са намером да је преусмери ка прихватању

694 E. Hercigonja, *Tropismena i trojezička kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006², 8. (Предговор првом издању, 1. октобар 1994.)

695 „Ako bismo razgovarali o aktualnostima u Vukovaru, nikako ne treba smetnuti s uma da se srpskom ćirilicom obilježavao zaposjednuti prostor i zaposjednuta imovina, ona je dakle bila zloupotrijebljena

предвуковске ћирилице као хрватске. Осим што се тиме избеђују веома непријатне чињенице из историје хрватског национално-државотворног покрета, омогућава се сугестија или тврња да је, између осталих, и Никола Тесла (1856–1943) хрватски научник, јер његова је крштеница[696] писана црквеном, предвуковском, дакле самостално развијаном хрватском историјском ћирилицом. Без обзира на то што је био рођен у аустријској Војној крајини, тада неподложној Сабору у Загребу, и томе што су му управо неки Хрвати дваред запалили родну спомен-кућу. Тако циљана институционална наука пут је ка решењу аномалије савремене државе Хрватске која се, као наслеђе неуспешног покушаја формирања државе Хрвата, Словенаца и Срба од делова Аусторогарске (1919),[697] белодано приказује у њеном данашњем географском облику. Као што у историји Европе током једног миленијума није континуирано постојала трописмена култура-држава, тако није ни у таквим географским границама: само доктрина „три реке" као остварен циљ може да реши тај свеобухватан проблем. Све што је унутар географске „кифле" проглашва се народним језиком Хрвата[698] који

– kao znak (simbol) srpske dominacije." K. Devčić, „PROFESOR KROATISTIKE 'Nema nikakvog razloga da Hrvati zaziru od ćirilice'", *Jutarnji List*, Zagreb, 24. kolovoz, 2015.

696 „Објављена крштеница чувеног српског проналазача! Ово је право име Николе Тесле", *ИН4С*, Habana, 13. децембар 2019.

697 Конференцији мира у Паризу 1919. године обратила се делегација упућена из Загреба са предлогом формирања државе којој географски одговарају поставке „три реке". Поједини њени чланови су, пошто је предлог био глатко одбијен, постали чланови делегације Краљевине СХС.

698 „Premda u Bosni i Hercegovini živi najvećim dielom samo jedan te isti, i to hrvatski narod, to su ipak vjerski, zatim politički i socijalni odnošaji raztrojili ovaj jedini narod na tri naroda: na Turke, Bišćane (Vlahe) i Kršćane (Latine). Ovi se luče jedni od drugih i sami i od službenih ljudi. U istinu medjutim jesu sva tri tobožnja naroda samo jedan narod, a to svjedoči jezik, mnogi običaji i narodne predaje (tradicije.) Svi

се писао хрватским народним писмима, чему је индиректни и контекстуално начелни пристанак са српске стране дао *Новосадски договор*. Како нема ни угласте глагољице, ни латинског, у историјској грађи средњевековне босанске државе и властеле (штавише, ти су људи себе и своје државне творевине називали српским), ћирилица којом су се служили треба да буде хрватска.[699]

> „(Питање новинара): Зашто је ћирилица хрватско писмо? (Одговор проф. Матеа Жагара):
> Најједноставнији је одговор: зато што су њоме писана важна дјела хрватске књижевности и дипломатике, и зато што су Хрвати, односно њихови преци у вријеме када национална идентификација није била као данас, њоме писали. Одговор је заправо исти као кад бисте ме питали за латиницу или глагољицу. Да се разумијемо, ћирилица није служила као неко резервно писмо, само гдјегдје, и то у одабраним приликама, већ управо супротно, била је она у одређеним функцијама доминантно хрватско писмо на широку простору источно од ријеке Крке и Врбаса, а повремено (особито старијих стољећа) и западније.[700]

žitelji slovjenski u Bosni i Hercegovini, bili ma koje vjere, govore jednim jezikom, i to hrvatskim. Nariečje bosansko-hercegovačko najkrasnije je i najobilnije od sviju nariečja hrvatskih, pa su ga upravo zato svi Hrvati uveli u knjigu kao književni jezik." V. Klaić, *Bosna. Podatci o zemljopisu i povijesti*, Zagreb, 1878, 72–73.

699 Колико је дубок логички проблем хрватске старословенске филологије видимо из исказа: „No, potreba da se njegov naziv poistovjeti s kulturnim krugom u kojem je nastao i u kojem se razvijao uvijek je prevladala te je tako kontinuitet naziva „hrvatski jezik" sačuvan sve do današnjih dana, pa i unatoč tomu što je u 19. stoljeću za govornu osnovicu odabrana jekavska novoštokavština – koju su govorili svi hrvatski Srbi, a tek vrlo, vrlo malen broj Hrvata (npr. Dubrovčani, nešto u Bosni, zapadnoj Slavoniji)." K. Devčić, „PROFESOR KROATISTIKE 'Nema nikakvog razloga da Hrvati zaziru od ćirilice'", *Jutarnji List*, Zagreb, 24. kolovoz, 2015.

700 M. Muhoberac, „Hrvatska ćirilica dio je bogatstva hrvatske povijesne raznolikosti", *Vijenac*, br. 488, 15. listopad 2012.

Због чега, уколико је то тачно, народ ћирилицу не прихвата као хрватско писмо? Према М. Жагару узрок томе је филологија 19. века: у процесу настајања националних филологија као главног ослонца конституисања нација „крхак успостављени национални оквир мора почивати на искључивости", на концпцијама „једне државе чврстих граница у којој живи један народ (једноставне етногенезе), једног језика и писма, тиме и јединствене, правоцртно развијане културе". Одатле потиче подела Ватрослава Јагића према којој је „средњовјековни глагољички корпус с ових простора припао хрватској филологији, а ћирилички српској".[701] Други разлози су предмет колективне психологије: хрватска ћирилица наводи на преиспитивање властитог идентитета као хрватског и римокатолички-западно усмереног, док српска ћирилица подсећа на великосрпску политику.[702]

Из таквих премиса логично следи тумачење одсуства српских научника на скупу посвећеном дубровачкој инкунабули. Постављање ћириличког питања као националног у словенском штокавском језичком подручју, на основама филолошке науке 19. века (које је саставни део и критичка историографија), јесте савремени али за светом заостајући српски национализам, идеолошки мотивисано методолошко оптерећење којег српска наука тек треба да се растерети. Да би до разговора дошло, српска филолошка наука треба да прихвати савремени приступ, као што су то учиниле хрватска и босанска филологија:

701 *Исīо.*

702 „Vjerojatno bi to mogli bolje objasniti psiholozi koji se bave stanjima kolektivnoga duha. S jedne strane, hrvatska nas ćirilica potiče na preispitivanje vlastite „hrvatskosti" ili „zapadne, katoličke orijentiranosti", a s druge srpska ćirilica podsjeća na nepreboljene rane iz prošlog i prijašnjih ratova, na velikosrpsku politiku koja se dugo očitovala, nerijetko i tolerirala." K. Devčić, „PROFESOR KROATISTIKE 'Nema nikakvog razloga da Hrvati zaziru od ćirilice'", *Jutarnji List*, Zagreb, 24. kolovoz, 2015.

„Иако бисмо очекивали присутност и колега из Србије, јер тамошњи се филолошки кругови интензивно баве свеукупношћу јужнославенске ћириличке палеографије и текстологије, чини се да још није дошао тренутак за искорак из једнодимензионалне филологије оптерећене искључивошћу националне идентификације. *Озбиљније и отворене разговоре између хрватске и српске филологије, које – осим познатог и агресивног пресезања* [*наїл. С. С.*] – дијеле знатан број заједничких тема, поготово с граничних земљописних подручја, остављамо смиренијим временима. [...] На крају крајева, ваљда и нема потребе говорити колико су јужнославенски простори, посебице у њихову средишњем дијелу, комуницирали пословно, трговачки, па тако и културно. Штовише, посве је јасно да неке средњовјековне писане споменике и није могуће строго разврстати по националним филологијама (нпр. Михановићев одломак апостола и Мирославово еванђеље, из 12. стољећа). Добар је примјер однос босанске (дакако укључујући и херцеговачку саставницу) и хрватске филологије. Нема тако сумње да босански културни круг ваља уважавати, и да према томе постоји боснистика, у којој судјелују све три националне културе. Но нема никакве сумње да је и све оно што је баштина босанских и херцеговачких Хрвата (укључена и у боснистику) – баштина коју укључујемо у свеопћу хрватску филологију."[703]

703 M.Muhoberac, *н.д.*. Слично томе: „Nemoguće je razgovarati s nekim tko isključivo nameće svoj diskurs, i to u zoni nacionalnih i kulturnih identiteta koje podrazumijeva filologija. Ako srpski kolege dubrovačku književnost danas ne uvrštavaju u hrvatski korpus, doista je teško voditi ozbiljniju raspravu. Isto se, na primjer, događa i s književnošću bosanskih franjevaca. Dakako, nijedan narod ne može propisivati drugome gdje će postavljati granice svoje književnosti i jezika, ali kada je to platforma za negiranje tuđeg identiteta koje vodi do osvajanja, teško je takav kontekst ignorirati." K. Devčić, *н.д.*

Конкретну примену тако циљане културне политике базиране на научним претензијама[704] према подручјима аустроугарског протектората/анектираног пашалука, односно језички-културно гравитирајећег Загребу према *Новосадском договору,* налазимо на *Викийедији*, последње деценије најчитанијем извору првих информација о свему.

За средњи век:[705]

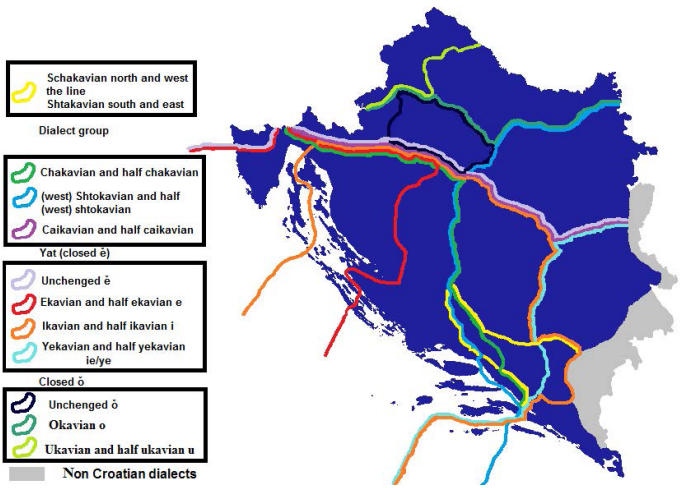

704 Можда најобухватнији преглед тих недовољно чврстих аргумента налазимо у: D. Derk, „Hrvati su ćirilicom pisali katoličke tekstove, djela na čakavici...", *Večernji list*, Zagreb, 14. listopad 2013.

705 Hrvatski jezik, *Wikipedia*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_jezik Веза ка мапи: https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Croatian_medieval_isoglosa.PNG

За савремену ситуацију:[706]

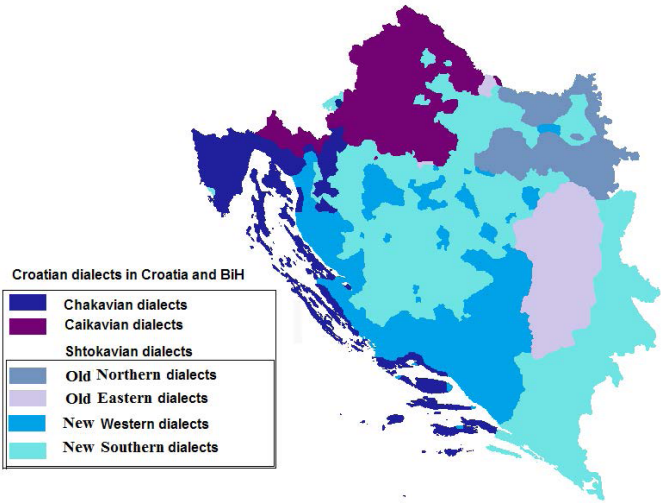

Када се „ћириличка афера" сведе на међународно-политичку реалност у контексту раније империјалих, а данас међународних културно/идеолошких политика према положају ћирилице у Србији (која се „на европском путу" већ две деценије „у процесу европеизације" налази негде између „европске перспективе" и „европске интеграције"), ствар бисмо оцртали двама формалним, међу многим могућим, полазиштима. Основа првог је дипломатска изјава квалификованог представника ЕУ којом се одређује према догађајима у Вуковару 2013. године:

> „Поштовање језичне и културне разноликости један је од камена темељаца Европске уније, то је уписано у европске уговоре и законе, али језична политика је у надлежности држава чланица и одлуке о постављању двоје-

706 Croatian language, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Croatian_language Веза ка мапи: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Croatian_dialects_in_RH_and_BiH.PNG

зичних натписа нису регулиране европским законима", рекао је Абот, гласноговорник повјеренице Андруле Василиу, која је задужена за образовање, културу и вишејезичност. На примједбу новинара да би Комисија у овом случају упутила оштру изјаву да је Хрватска земља кандидаткиња, а не пуноправна чланица, гласноговорница Комисије Пиа Ахренкилде Хансен је рекла да је то хипотетско питање на које нема коментара."[707]

Изостанак реације Брисела утемељен је у ставу да питање писма није питање вишејезичности, па ЕУ нема формалног основа да се меша[708] што је, поред осталог, још један доказ потпуне неоснованости *Мишљења* Венецијанске комисије о чл. 10 Устава Србије.
Основа другог полазишта је узајамна обавеза према Уговору о стабилизацији и асоцијацији ЕУ и Србије:

„Члан 103: Стране се обавезују да промовишу културну сарадњу. Ова сарадња, између осталог, служи за повећање међусобног разумевања и поштовања између појединаца, заједница и народа. Стране се такође обавезују да сарађују ради промовисања културне разноликости у оквиру Конвенције УНЕСКО о сарадњи на заштити и промовисању разноликости културног изражавања."[709]

---

707 „EUROPSKA KOMISIJA: 'Vukovar je u vašoj nadležnosti, ali jezična raznolikost je kamen temeljac EU'", *Jutarnji list*, Zagreb, 03.09.2013.

708 „Govoreći o reakciji Brisela povodom čitave situacije sa ćiriličnim natpisima, Pupovac kaže da nije iznenađen. „Brisel nije ćutao, on se oglasio pre nekoliko meseci na ovu temu, rekavši da to nije problem Brisela, argumentujući da to ne spada u pitanje višejezičnosti. Očigledno je da je neko u Briselu nesposoban za viđenje i za tumačenje problema..." „Teška vremena za Srbe u Hrvatskoj", *B92*, Beograd, 29. novembar 2013.

709 *Сйоразум о сйабилизацији и йридруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне сйране, и Рейубике Србије, са друїе сйране,* Београд, 1. септембар 2013, 54.

У првом случају Европска унија се држи властитог правног оквира немешања у суверена, непрепуштена и недељена права држава-чланица, према *Повељи ЕУ*. У другом случају најпре налазимо политичку ставку: промоција културне сарадње са одређеним циљем. Након тога правни оквир *Повеље*: конвенција УНЕСКО о културној разноликости, као основа политике сарадње. Поставља се питање због чега се тачно у *Споразуму о стабилизацији и придруживању* не полази низом право–политика, како би било очекивано и уговору примереније?

Проблем било каквог тумачења овог споразума лежи у питању: да ли ЕУ под културном разноликошћу Србије сматра двоазбучност или „вуковицу"? Прво је плод политичког насиља, а друго је у глобалној културној разноликости јединствени ћирилички стандард („писмо као цивилизацијско достигнуће" према решењу уставног суда државе-чланице)? Јер:

> „Као таква савремена српска ћирилица не само да је ванредно подесан критеријум дигиталног претраживања/постојања, већ је јединствен споменик конструктивног прожимања германског и словенског, средњеевропског и балканског, западног и источног. Стога би као ендемичан феномен европске историје и културе требала да буде заштићена не само националном законском и културном иницијативом већ и подршком Европске уније ..."[710]

710 Није углађено самог себе цитирати, али овакав јавно изречен став није претрпео никакву објективну критику, па ни Ранка Бугарског, који је на тезу објављену у *Политици* одговорио избегавши да се изјасни, и тада, и доцније. Узимајући ћутање за начелну сагласност, сматрамо је ваљаном све док се дебатом не утврди другачије. С. Стефановић, „Србија и њен ћирилички стандард", *Политика*, Београд, 26. август 2017. Целокупна тада са Р. Бугарским вођена полемика доступна је на https://zaprokul.org.rs/polemika-bugarski-stefanovic-avgust-oktobar-2017/

Европска унија на то питање никада неће дати формалан одговор. Најпре зато што би се прогласила ненадлежном, јер то јесте, а затим и што би било какво изјашњавање фактички затворило врата политичком деловању у сегменту који, како смо приказали, најдубље задире у уставни карактер државе Србије. Политичко деловање у култури и кроз културу Србије подразумевано је у формулацији према којој она „служи за повећање међусобног разумевања и поштовања између појединаца, заједница и народа". То је политички циљ. Тиме изостанак чврстог опредељења о ћириличком државном и културном стандарду Србије и Срба омогућава идеолошко-политичко (антинационалистичко, јер инистирање на ћирилици је у том склопу део наводне „милошевићевске политике") тумачење општег (гео)културног карактера Србије и њеног правца културне сарадње са чланицама ЕУ и државама-наследницама СФРЈ. То је неодвојиво од уређења права мањина у Србији, јер пет држава-чланица (Мађарска, Хрватска, Бугарска, Румунија, Словачка) у њој имају територијалне мањинске заједнице. Све те елементе налазимо у документу *Оūшūаūозиција ЕУ* (21. јануара 2014.) према преговорима о пријему Србије.

Скуп многих аргумената за двозабучност, у оквиру ширег концепта политике ЕУ према српском ћириличком стандарду у Србији и за Србе, те практичних мера културне политике *европеизације* Србије, налазимо у конкретном примеру Вуковара и у време када је то питање било решавано:

> „Нипошто се не треба заборавити ни то да је и латиница српско писмо. Не знам како је то тамошњим законима у Србији уређено, али то је стварност. Ријетко би се који Србин одрекао латинице, као и српскога писма. *Зашто та латиница не би могла послужити и као српско писмо у Вуковару?* [*нагл. С. С.*] Стога сваке реванши-

стичке успоредбе с могућностима забране латинице у Србији, или чак оне у Јасеновцу након краја II свјетског рата, испадају крајње непримјеренима. Нажалост, лако је стећи дојам да политичарима није у интересу смиривање националних тензија, па смо још врло далеко од тога да се сви Срби осјећају у Хрватској као „политички Хрвати". То јест у сваком случају идеална пројекција сваког цивилног друштва, од које се ипак многи и утјецајни јако труде да будемо што даље."[711]

У том контексту сагледавамо епилог случаја „вуковарских табли". Закон којег је Сабор требало да усвоји Влада Републике Хрватске је 24. јуна 2015. године, у форми измена и допуна постојећег и пред истеком рока којег је задао Уставни суд, упутила на решавање по хитном поступку. То није прошло: 9. јула прихваћен је предлог да буде усвојен у редовној процедури. (Ни дан данас није.) Тиме је законодавно тело државе Хрватске, не омогућивши Влади да изврши обавезу у складу са цитираном *Одлуком Уставног суда РХ*, решење проблема поставило на основама постојећег законодавства. Према њему је и Градско вијеће Вуковара, за разлику од Сабора, регулативу припремило и усвојило у задатом року: августа 2015. године у Вуковару је усвојен нови градски статут. У односу на онај из 2009. у питању употребе ћириличког писма српског језика измењено је следеће: ћирилички натписи на градским институцијама и улицама се уклањају, а остају на државним; правни документи ћирилицом издају се на лични захтев и уз новчану накнаду од 20 куна; градски већници, такође

711 K. Devčić, „PROFESOR KROATISTIKE 'Nema nikakvog razloga da Hrvati zaziru od ćirilice'", *Jutarnji List*, Zagreb, 24. kolovoz, 2015. Да овакав приступ писму за српски језик буде прихватан у светској лингвистици основе, између осталих, налазимо и у: D. Bunčić, S. L. Lippert, A. Rabus, ed., *Biscripality. A sociolinguistic typology*, Heidelberg, 2016, 231–241.

на лични писмени захтев, могу затражити документе на ћирилици, а добиће их уколико у градском буџету буде било новаца. Задржава се право на химну, подношење ћирилицом писаних службених докумената, право на наставу и јавну комуникацију српским језиком (и писмом). Посебна је особина овог решења то што је предвиђено да градско веће сваког октобра разматра

> „ ... достигнути ступањ разумијевања, солидарности, сношљивости и дијалога међу грађанима Вуковара, те да у складу с расправљеним и донесеним закључцима доноси одлуку о могућности, односно потреби проширивања опсега индивидуалних права припадника српске националне мањине новим правима."

а сваке друге године, уколико већина градских већника тако буде одлучила, изменом градског статута Србима се „признају претходно договорена нова права."[712] Тиме је опсег права националне мањине на језик и писмо у Вуковару постао предметом одлучивања националне већине на локалном нивоу, а за њу је мерило остваривања тих права процесуирање и кажњавање одговорних за ратна разарања и злочине. Темељни проблем налази се у томе што локална српска национална мањина тај захтев не може да испуни, јер он уопште није у њеној, већ у надлежности Републике Хрватске. Критеријум „задовољавања услова" није законски дефинисан, већ субјективно (политички) одређен; к томе, процес је отворен, у времену било чиме и како неограничен. Након жалби домаћим и телима Европске уније, Уставни суд РХ је поништио чланове вуковарског статута који су се односили на документе писане ћирилицом, али није принцип ни садржај условљавања, као ни тумачење правног основа на којем се измене статута базирају,

712 I. Šašakor, „Ćirilica u Vukovaru opet na čekanju", *Radio slobodna Evropa*, Prag, 18. avgust/kolovoz 2015.

због чега је троје судија издвојило мишљења.[713] Како измене закона које је Уставни суд августа 2014. године наложио нису биле спроведене, Градско веће Вуковара је аргументацију у спору базирало на постојећем праву:

> *Чланак 8.* (Уставног закона о правима националних мањина)
> Одредбе овога уставног закона и одредбе посебних закона којима се уређују права и слободе припадника националних мањина морају се тумачити и примјењивати са сврхом поштивања припадника националних мањина и хрватског народа, развијања разумијевања, солидарности, сношљивости и дијалога међу њима.
>
> *Чланак 6.* (Закона о употреби језика и писма националних мањина)
> (1) Равноправна службена упораба језика и писма националне мањине у правилу се уводи за цијело подручје поједине општине или града.
> (2) Изузетно од ставка 1. Овог чланка, равноправна службена упораба језика и писма националне мањине може се увести само на дијелу подручја поједине општине или града када се може статутом предвидјети и у ужем опсегу од права утврђених овим Законом, али се не може искључити право на служење својим језиком у поступцима пред тијелима из чланка 5. точке 3. Овога закона, те право на добивање јавних исправа и на језику и писму националне мањине.

Након те одлуке Уставног суда одлучивање према том основу било је праћено скандалом: 2019. године српски већник Срђан Колар је градоначелнику Ивану

713 „Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-II-1818/2016 od 2. srpnja 2019, dva Izdvojena mišljenja sudaca i Izdvojeno podupirajuće mišljenje suca", *Narodne novine*, 78/2019, Zagreb, 2019.

Пенави поклонио градски статут штампан ћирилицом, а овај га је бацио на патос назвавши гест „чином агресије". Председник Републике Хрватске Колинда Грабар Китаровић, сагласивши се са одлуком градског већа, Пенаву је оправдала тумачењем да „с обзиром да и Уставни закон о правима националних мањина предвиђа да сва та права *морају бити у сврху* суживота између већинскога хрватског народа и мањина, односно *да треба поштовати права већинскога хрватског народа* [*наīл. С. С.*]"; председник Уставног суда Мирослав Шепаровић „устврдио је како очекује да се одлуке Уставног суда поштују", да Влада РХ осигура спровођење, али „да се Уставни суд у предизборно вријеме, у правилу, суздржава од доношења одлука које имају политичке посљедице"[714]; премијер Андреј Пленковић је из Брисела, где се послом затекао, поручио да треба водити политику снижавања тензија и помирења,[715] јер права Срба на службено писмо у Вуковару су у надлежности Градског вијећа.[716] Октобра 2020. године још једном је решено да се нису стекли услови довољног међусобног

714 „Naime, nakon što je prošle godine Gradsko vijeće Vukovara donijelo identičan zaključak predsjednik Ustavnog suda Miroslav Šeparović najavio je kako će sud reagirati nakon što i službeno dobiju dopis Grada Vukovara to se nikada nije dogodilo iz čega se može zaključiti kako se i Ustavni sud slaže da u Vukovaru još nisu sazreli uvjeti za uvođenje ćirilice u javni prostor, odnosno da je sadašnje stanje zadovoljavajuće..." N. Pataković, „SDSS prozvao Penavu, gradonačelnik im uzvratio: „A što ste vi učinili da se postigne iskorak?", *Jutarnji list*, Zagreb, 28. listopad, 2020.

715 „Gradonačelnik Vukovara bacio na pod Statut grada napisan ćirilicom", *Al Jazeera*, b.m., 18. oktobar 2019, (refreshed 30. jun 2020.)

716 „Govoreći o pravima Srba u Vukovaru rekao je da je tu riječ o nadležnosti Gradskog vijeća te da se baš na današnjoj sjednici toga tijela trebalo odlučiti kakva je situacija između većinskog hrvatskog naroda i manjinskih predstavnika." *Jutarnji list*, 18.10.2019.; „Pogledajte incident u Vukovaru, Penava je bacio statut na ćirilici, a drugi čovjek grada spremio je 'poklon' za vijećnika SDSS-a [Video]", *Veritas*, Beograd, 18. oktobar 2019.

разумевања, солидарности, сношљивости и дијалога.[717] Проблем се, на крају, решио сам од себе: према попису из 2021. године удео Срба пао испод једне трећине, чиме је изгубљено право на ћириличке натписе.[718]

Документ Уставног суда РХ и начин његовог спровођења од ванредног је значаја за разумевање питања употребе ћирилице у Србији самој. Напуштањем хрватског модела устава, на иницијативу Демократске странке и њених политичких пријатеља, изгубљена је могућност да мањинска права буду по себи политичко и законодавно питање с обзиром на начела и целину устава и потписане међународне обавезе. То практично значи да је свако тумачење мањинских права према унутрашњим и спољнополитичким околностима, укључујући и принцип реципроцитета као темељан у међународним односима, од своје воље одбачено. Флексибилност законодавства, па и шибицарење налик примењеном у случају „вуковарских табли", којим би притисак у том питању био амортизован и сведен на слабости процедуре, надлежности и тумачења према уставу на снази, у Србији не постоји. Мањинска права на језик и писмо посматрају се као уставна категорија, па и када се према *Мишљењу* Венецијанске комисије интерпретирају као обавеза већин-

717 „U tom se zaključku navodi kako u uvjetima „kada su još zapostavljena temeljna ljudska prava velikoj većini građana Vukovara svih nacionalnosti, koji su se usprotivili velikosrpskoj agresiji 1991. godine, i to pravo na ljudski život, ljudsko dostojanstvo i ljudsku slobodu sustavnim odgađanjem provođenja postupaka protiv počinitelja ratnih zločina, nisu učinjeni potrebni preduvjeti za priznavanje novih posebnih prava u okviru ravnopravne uporabe jezika i pisma srpskoj nacionalnoj manjini". V.B./Hina, „Vijeće Vukovara: još se nisu stekli uvjeti za ćirilicu", *Tportal*, Zagreb, 28. listopada 2020.

718 Ј. Керблер, „У ВУКОВАРУ ЈЕ СВЕ МАЊЕ СРБА, ВИШЕ НЕМА НИ ЋИРИЛИЦЕ: Након пописа Хрватска и формално смањује права нашег народа", *Вечерње новости*, Београд, 23. септембар 2022.

ског народа да, одустајањем од властитог стандарда писма, изађе у сусрет захтевима мањина какви никада, нигде и никоме нису постављани. Напротив, у питању принципа уређења службеног језика и писма већинског и мањинских народа у Хрватској Венецијанска комисија није имала примедби,[719] као ни Европска унија сама, када је примила чланицу у којој је право српске мањине на језик и писмо упркос историји културцида и геноцида (1909; 1914–1918; 1941–1945) постављено као политички варијабилна, а не уставно стална. Европска унија се, такође, оградила од Вуковарског случаја и његовог решења, колико год он скандалозан био и остао. Србија је, сво време и на све то, ћутала.

Са тачке гледишта Европске уније као међународне организације окупљене око идеолошко-вредносног склопа бирократије у Бриселу, један од проблема у придруживању Србије јесте национална запаљивост употребе српске редакције ћирилице („вуковице") на подручјима раније СФР Југославије. Проблему се приступа и он се посматра са становишта политичке прагматичности, где се наметнута датост двозабучности у Србији, тиме и међу Србима, узима за полазиште и нужан услов жељеног *īроцеса īомирења*. Уколико се на ћириличком стандарду не буде инсистирало, јер општа је и циљано пласирана памет да је то национализам по себи и наслеђе Слободана Милошевића, онда ће не само Хрватска, већ и сва Босна (под протекторатом „међународне заједнице"[720]) бити мирна, што се јасно уочава у октроисаном

719 Council of Europe, *Venetian Commission opinions on Croatia*, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?country=8&year=all&other=true

720 Израз се према основама међународног правног поретка, какав јесте у Повељи Уједињених нација и њом дефинисаном Савету безбедности, да оквирно дефинисати као пропагандно-политичка „задња врата", семантички начин да се заобилажење

уставу Републике Српске. Претпоставка те прагматичне конструкције јесте да не постоји *европским вредностима* обухваћен било какав српски аргумент, тиме ни сам национални ћирилички стандард. А он би, према квалитету, требало да буде и *европска вредност*, јер већ јесте *вредност Европе* и пример *УНЕСКО културне разноликости* по себи и за себе. Српска ћирилица се у дозлабога замршеним структурама моћи Европске уније прихвата као национализам по себи, оличење идеологије непријатељске данашњим европским либералима колико и ондашњим југословенским комунистима. Када се тако идеолошки мотивисана зловоља посматра у оквиру мотива и механизама одлучивања те међународне организације, српски национални стандард писања као у време модерне досегнуто јединствено, колико креативно толико компромисно, решење двојности хеленско-римског темеља европске културе, нема будућности. Да би консензус о придруживању Србије био достигнут, на основама разумевања функције културе како је дефинисана у *Споразуму о стабилизацији и придруживању* (2013) и *Општој позицији ЕУ* (2014), треба да буду задовољени појединачни интереси свих чланица ЕУ. То већ према природи те организације и разносмерним интересима чланица значи погађање, трговину, где је ЕУ своје врсте економско-политички Волстрит у којем слабији бране и/или теже да остваре кључне националне интересе на рачун општих принципа. У недостатку властитих снага и изобиљу прљавог веша, то је најлакше чинити на рачун трећих, понајпре кандидата и претендената на чланство. То нас доводи до питања: какав је однос најјачих емисионих установа на тој међународно-политичкој берзи: Немачке, Француске, Велике Британије и САД, као нефор-

потписаних процедура, обавеза и одговорности и оправда некаквом идејом опште воље.

малне али свеприсутне силе у ЕУ, према Србији и њеном државно-културном стандарду?

Самит Европске уније и држава западног Балкана у Солуну 2003. године потврдио је двострану намеру интеграције држава-наследница раније СФР Југославије. Тај сложени процес је, са стране у ЕУ, до 2014. године показао две међусобно потхрањујуће тенденције. Прва је јачање улоге држава-носилаца политике интеграција према Европској комисији, теоретски општем консензусу, која је изазвана другом тенденцијом, засићењем и исцрпљеношћу грађанства (*enlargement fatigue*) економски најразвијенијих држава-чланица ширењем Европске уније[721] и тешкоћама које им је тај процес донео, у првом реду финансијским и социјалним, као појачањем оних које је изазвало увођење заједничке валуте.[722] Са пријемом Бугарске и Румуније 2007. године, двеју држава слабих демократских традиција и са институцијама које обележава ендемска корупција, појачан је културно-цивилизацијски скептицизам, одавно изазван обећањем и процесом пријема Турске, у којој је 2002. године власт преузела и држи је Партија правде и развоја (АКП), филијала политичког ислама неоотоманских империјалних стремљења.[723] Уз све то, ширење ЕУ је као унутрашње питање увезло конфликте од Рајне географски дале-

721 Кипар, Чешка, Естонија, Мађарска, Летонија, Литванија, Малта, Пољска, Словенија и Словачка чланицама постају 2004. године.

722 Многе државе-чланице остале су лишене могућности економско-друштвене интервенције путем емисије суверeног кредита-новца и других суверених фискално-финасијских инструмената употребљивих на корист неких региона, сектора или привреде у целини. То се снажно осећало у државама PIGS групе (Португалија, Италија, Грчка, Шпанија) да би са мигрантском и глобалном економском кризом појачаном реакцијама на Covid-19 проблем досегао ниво дебате о самом опстанку Европске уније.

723 Д. Танасић, *Неоосманизам*, Београд, 2010.

ке и геополитички неупоредиве лотариншком питању, историјском језгру и оправдању за стварање Европске уније. Увезени проблеми квалитативно се протежу од геостратешких, геокултурних и геоенергетских (пример подељеног Кипра највише је познат и сажима све наведене приступе) до елементарних људских и мањинских права који је у случају Прибалтика, као веома важног дела трансатлантске војно-стратешке политике, највише прећуткиван, будући драстичним примером хипокризије те међународне организације номинално високих идеала. Након пријема Хрватске 1. јула 2013. године врата ЕУ су затворена: тадашњи председник Европске комисије Жан-Клод Јункер кандидован је, и прихваћен, на платформи коју је 15. јула 2014. изнео у инаугурационом говору Европском парламенту у Стразбуру као званичну политику: проширења током следећих пет година бити неће. Да би та политика Брисела била ублажена, немачки канцелар Ангела Меркел истовремено је радила на стварању четворогодишњег програма сарадње влада балканских кандидата и појединих чланица ЕУ. Циљ програма био је да помогне економском и инфраструктурном развоју, као и решавању међусобних сукоба кроз регионалну интеграцију, пре уласка у Европску унију.[724] *Берлински ūроцес* замишљен је као временски ограничена (са могућношћу продужења, што је остварено) стална међувлади-

724 „Берлински процес је покренут да у животу одржи европску перспективу, доносећи тренутне и опипљиве резултате, да заштити услове и стандарде (*acquis*) претприступног процеса консолидујући достигнућа и обнављајући посвећеност реформама, да запречи спољашње утицаје обезбеђивањем финансирања кључних пројеката повезивања и да подстакне регионалну сарадњу проширивањем постојећих и додавањем нових елемената, у првом реду укључивањем цивилног друштва и омладине." T. Pavlovski, „What's next for Western Balkans?", *European Western Balkans*, Belgrade, 11. september 2019. https://europeanwesternbalkans.com/2019/09/11/mle-berlin-process-whats-next-for-western-balkans/

на координација, у којој са стране ЕУ учествују Аустрија, Хрватска, Француска, Велика Британија, Италија, Словенија и Немачка,[725] уз подршку Европске уније и међународних финансијских институција. У оквиру мера интеграције и стабилизације односа између држава раније СФРЈ, предвиђа се „достизање помирења унутар и међу друштвима региона". Да би тај и такав прокламовани циљ био достигнут, покренуто је оснивање *ad hoc* институција координације и заједничког деловања цивилног друштва, којима је дата прворазредна улога, упоредно са програмом повезивања омладине према моделу примењеном између Француске и Немачке. Положај Србије и њене државно-културне традиције у оквирима *Берлинског процеса,* којим је стављена у положај налик оном у којег је била доведена Париским миром из 1856. године, треба посматрати са становишта покретача и водеће силе те међународне организације, Немачке:

> „3. Помирење у региону; не треба да буде нових интерпретација историје, на пример, у вези са геноцидом у Сребреници.
> (Ако се настави позитиван развој („остварење контакта са суседима, сусрет председника Србије са председницом Косова"), наша очекивања била би испуњена)"[726]

Поред одржавања „европске перспективе" тих држава, од реда ранијих делова Отоманског царства, постојао је и важан спољнополитички циљ: зауставити јачање традиционално постојећег руског утицаја. Налазећи се на кључном чворишту балканског дела контакта међу

725 Укључене су три водеће државе ЕУ, стално присутне силе у процесима на Балкану, те четири државе наследнице (у разним степенима) Аустрије. Мађарска, други део царевине, интересантно, није укључена.

726 Б. Митриновић, „Седам захтева Немачке", *Политика*, Београд, 20, март 2013, 1, 5.

континентима, Србија је постала простор геостратешке борбе на вертикали украјинског (источноевропског) и критско-сиријског (источномедитеранског) евроазијског коридора, миленијимских зона додира и прелаза. Урушавање односа Русије са колективним Западом (САД, ЕУ и НАТО савез) за положај Србије, тако и њеног националног ћириличког стандарда, од највећег је значаја. Покушаји да се превазиђе криза у односима, разбуктана Грузијским ратом августа 2008. године, нису успели. Сједињене америчке државе су 2012. године увеле низ санкција Русији („Магницки акт“) и покушале да утичу на исход председничких избора, на којима је победио Владимир Путин. Помагање масовних демонстрација, под образложењем „изборне крађе“ успешно у више наврата и у више земаља, пропало је. Али, у новембру 2013. године покренуте су масовне демонстрације у Кијеву, које су прерасле у нереде, због покушаја тадашњег председника Виктора Јануковича да Украјину одржи у дотадашњем положају, између Европске уније и Русије. НАТО савезницама, у првом реду САД, неприкривено – политички и другачије – помагани присталице Европске уније почели су да окупирају државна надлештва. Уз гаранције Немачке, Француске и Пољске председник је, потписавши 21. фебруара 2014. споразум о формирању привремене владе и расписивању ванредних избора, са улица повукао полицију. Већ сутрадан, пошто је опозиција наставила да насилно преузима институције, напустио је земљу. Пуч је био успешан. Како су присталице Европске уније углавном долазиле из западног дела државе, а Русије из источног и Крима, држава је почела да се распада по националној линији: с једне стране Украјинци, са друге Руси, између већина народа неизоштрене националне (само)идентификације. Већ у марту Крим је прогласио отцепљење и присаједињење Русији, а источне области

одбациле су власт новог режима и дигле се на оружје. САД и ЕУ су, због припајања Крима, Русији увеле читав низ, у првом реду економских, санкција. Сукоби на побуњеном истоку умирени су почетком 2015. године, Минским споразумима. Повративши и наоружавши Севастопоље, матичну луку црноморске флоте, у септембру исте године Русија је, полазећи из луке Тартус коју је као логистички центар у источном Медитерану већ имала у закупу, на позив владе у Дамаску интервенисала у тамошњем грађанском рату. Ратујући против снага које су помагале САД, ЕУ и њихови арапски савезници и против покушаја радикалне сунитске терористичко-герилске војске да створи исламски калифат у деловима Сирије и Ирака, Русија је успела да одбрани, делимично обнови, и стабилизује власт Дамаска као легитимног и сувереног државног језгра, без обзира што су делови земље остали ван директне контроле. Током тог рата, Русија се на светску геополитичку сцену вратила и као заштитница хришћана на Блиском истоку: ни у окупираном Ираку, ни у деловима Сирије под контролом локалних савезника, САД и ЕУ нису успеле да спрече њихово физичко уништење, нити су јавном дипломатијом показивале да то сматрају озбиљним проблемом. Налик времену формирања српске аутономије и државности, овај контекст и данас, обновом геополитичког, геостратешког, геоекономског и културно-идеолошког[727] сукоба Русије са ма како потрошеним ко-

727 Целокупан инвентар спорних питања налазимо у уџбеничком примеру јавне дипломатије из којег цитирамо само кључне идеолошке елементе. „Ту је, такође, и такозвана либерална идеја, која је надживела своју сврху. Наши западни партнери су признали да неки елементи либералне идеје, попут мултикултурализма, више нису одрживи. [...] дакле, либерална идеја постала је застарела. Дошла је у сукоб са интересима велике већине становништва. [... о LGBT] Нека свако буде срећан, ми са тим немамо проблем. Али,

лективним Западом,[728] снажно се рефлектује на Србију. Стога би потоње процесе у питању српског ћириличког стандарда било потребно посматрати у оквиру концепта *European resilience*[729] (коме је Берлински процес примарни инструмент за Србију[730]), отпора претпостављеној сваковрсној и свеобухватној руској агресији, тј. ширењу утицаја.[731] У Србији, та се напетост препознаје као политичка, економско-енергетска, медијска и културна, нарочито у области културе историјског сећања,[732] у којем циљу је била финансирана и посебна иницијатива.[733] Обраћање ранијег амбасадора Руске Федерације

не сме да се дозволи да то наткрили културу, традиције и традиционалне породичне вредности милиона људи који чине језгро народа." Vladimir V. Putin's Interview with The Financial Times, *President of Russia*, Moscow, June 27, 2019.

728 Gi Metan, Rusija – Zapad. *Hiljadu godina rata (Rusofobija od Karla Velikog do ukrajinske krize)*, Novi Sad, 2017.

729 Према Cambridge Dictionary Online та реч нема парњака у српском језику, значење је истовремено негде између самоопстојности и самоизлечивости, али значи и оба истовремено. Могла би се описно превести као могућност да се нешто и (неко) врати првобитном облику (себи) након агресивног спољашњег утицаја. Конкретно политичко значење налазимо у документу: European Comission, *Joint Communication to the European Parliament and the Council. A Strategic Approach to resilience in the EU's external action*, Brusseles, 07.06. 2017.

730 Tobias Flassenkemper, „The Berlin process: resilience in EU waiting room", y: S. Lange, Z. Nachev, F. Trauner, *Resilience in the Western Balkans*, Paris, 2017, 23–29.

731 E. A. Pavlova, T. A. Romanova, „Resilience in EU Discourse: A New Norm in Relations with Russia?", *Russia in Global Affairs*, No. 4, Moscow, 2019.

732 F. A. Lukyanov, „Why Memory Wars Will Be More Acute, and How this Threatens the EU and Russia", *Russia in Global Affairs*, Moscow, 02. 03. 2020. Овај, као и претходни текст, изабрани су и ваља их схватити само као увод и илустрацију тема које су предмет како званичних докумената, тако и дебате стручњака у области историје и међународних односа. Верзија на руском доступна.

733 „Tekst Deklaracije „Odbranimo istoriju" na svim varijantama zajedničkog jezika ..." *Krokodil*, Beograd, 2020.

Александра Чепурина новембра 2013. године, поводом руског празника Дан народног јединства, и у времену у којем је дипломатски сукоб Русије и Европске уније око Украјине достизао врхунац, нити мало није – у кумулативном ефекту – придонело међународно-политичкој одрживости државне политике која би водила враћању Србије свом ћириличком стандарду.

> „Буквално пре 20 година доживели смо „највећу геополитичку катастрофу 20. века" – распад СССР. Милиони породица су били раздвојени. Унутар земље догодио се раскол између традиционалног друштва колективних погледа и нове руске индивидуалистичке буржоазије. То се превазилази корак по корак. [...] Већи део своје историје Срби су окупљали око себе народе и земље. Србија више не сме да допусти унутрашње расколе, нарочито кад је реч о самом постојању српске државе, српског народа и суверенитета земље. [...] Јединство Русије и Србије је у оном што је корисно за обе земље и за наше народе – то је важна карика процвата наших народа. Морамо да се сећамо своје прошлости, свог идентитета, свог језика, наше ћирилице, наше вере. Морамо да идемо напред помажући једни другима."[734]

Разлог томе, осим потпуног окруживања Србије Атланским савезом,[735] јесте и то што Руска Федерација у Србији, као и другде, не финансира мрежу невладиних и медијских организација, тј. не служи се легализованом идеолошком и културном корупцијом као средством за остваривање спољнополитичких

734 А. Чепурин, „Морамо да се сећамо свог идентитета, свог језика, наше ћирилице и наше вере", *Вечерње новостīи*, Београд, 5. новембар 2013.

735 Након покретања Берлинског процеса у NATO савез примљене су узорито демократска Црна Гора, за њом и Република Северна Македонија, након државног удара.

циљева.[736] Напротив, то у случају Србије јесте омиљени инструмент којим се државе-чланице и Европска унија служе унутар „resilience" концепта за блиско суседство и државе кандидате.

Стратегија, документ којег нема

Успостављање формалне двоазбучности у Србији одвијало се у две фазе. Прва се завршава у 2010. години, усвајањем нешто измењеног *Закона у службеном језику и писмима* и новог *Правописа Матице српске*, у времену надуставне власти председника Бориса Тадића, када је покренут процес стабилизације и придруживања Европској унији. Друга се завршава крајем 2013. године, у време фактичке власти председника највеће парламентарне странке Александра Вучића, тада у својству првог потпреседника владе. Осим односа према парламентарној републици, за обе управе над Србијом заједничко је уверење да најкрупнији државни и национални проблем – питање Косова и Метохије – може и треба да буде решен приступањем Европској унији. Такође, политика стварања фронта за достизање тог циља. Комбиновање разних, па и супротстављених идеолошких и политичких снага, упропаштавајући парламентаризам, расточило је и до тада више-мање формирану, демократски здраву принципијелну поделу на политичку левицу, леви центар, десни центар и десницу. Политичка прагма заменила је парламентарну политичку борбу. Што логиком ствари, што свесним презиром према процедури или недостојношћу не малог броја посланика, Народна скупштина

736 Руска Федерација је своју „меку моћ" усмерила на културну сарадњу, у првом реду на сценску уметност (балет, хорска музика), не знатно другачије него што су САД у времену СФРЈ помагале наступе џез и рок музичара.

је изгубила значај, са њим и углед. Попут левог, распао се и суверенистички десни центар: једни су пришли власти сматрајући да могу да „делују изнутра", други су потиснути на маргину, међу разочаране раније чланове и наследнике изворних идеја Српског покрета обнове и Српске радикалне странке. Тај процес можда понајбоље осликава присуство Ивице Дачића и Социјалистичке партије Србије у обе владе које су одлучивале о судбини ћириличког стандарда. Власт над Србијом је у том времену, 2008–2014. године, новом редакцијом правописа и одлукама Уставног суда, без демократске сагласности народа и у вишем државном циљу, двоазбучност учинила формалном. Остаје нам непознато, тачније, не можемо да докажемо да се Хрватска, и колико мери, одмах по пријему у ЕУ окористила „вуковарским таблама" да у Бриселу охрабри политику коју је српски уставни суд формулисао у одлукама из децембра 2013. године, али извесно је да упозоравајућа новембарска изјава одлазећег руског амбасадора није изречена услед прекомерне свечарске чашице вотке. Политика придруживања Европској унији представља се, и намеће, као нужно средство модернизације Србије (и Срба), подизања народног благостања, достизања решења не само спорова између држава наследица СФРЈ и у Србији самој, већ и сваковрсних њихових узрока. За основно средство и циљ по себи узима се, као и у случају југословенске компартије, коренита идеолошка промена: (нео)либерализам уместо националних политика и сентимената, централна идеолошка и правна власт бирократије у Бриселу насупрот прерогативима суверенитета. Један од услова придруживања – достизање „међусобног разумевања" као услова помирења и суживота на тзв. западном Балкану – између осталог подразумева и подстицано развијање културне сарадње, неку врсту заједничког културног простора. Европска унија је за једно од средстава за достизање тог циља пређутно

одредила хрватску стандардну латиницу, и по цену одустајања од начела властитог правног поретка као таквог, што се на примеру Вуковара да јасно видети.

У процесу приближавања Европској унији модерни српски ћирилички стандард нашао се, у односу према хрватској стандардној латиници, приближно положају старе (нереформисане, „кирилица") према новој (реформисаној, „вуковица") редакцији ћирилице: под туторством средње и западне Европе над државом Србијом. Поред општег геополитичког оквира на то јасно упућује достигнуто решење, слично Милошевом из 1860. године. На континуитет са изворним решењем режима Слободана Милошевића, које није било мотивисано суверенитетом Србије већ опстанком Југославије, упућује обнављање терминологије („у јавној употреби") да би, на начин Амандмана XXVI из 1989. године, ћирилички стандард био прихваћен само као државни („у службеној употреби"). У Србији је, под спољним политичким и идеолошком притиском, посезањем за старим и недемократским решењима проблема стандардног писма, дат компромисан одговор на идеолошко-политичку дилему из „деведесетих година": *европска Србија* или *Србија у Европи.* Остало је да се реши како би се он примењивао „у јавној употреби". Између осталог, у култури. У ту сврху сагледајмо, још једном, статистичке показатеље.

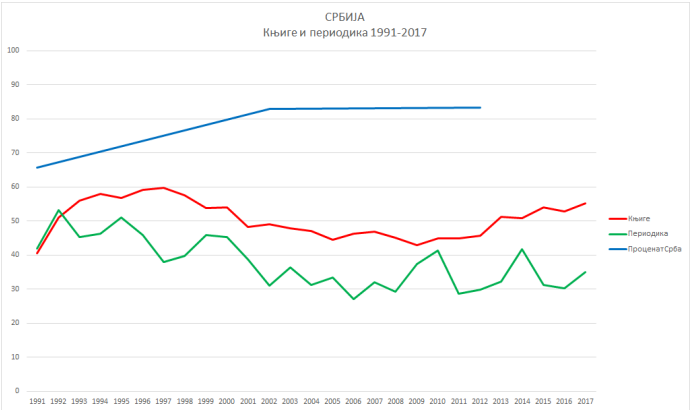

Графикон 10. Заступљеност ћириличких издања у Србији у периоду од 1991. до 2017. године (према истраживању из 2018. године)

У општем просеку за период,[737] може да се утврди да постоји равнотежа између монографских издања штампаних српском стандардном ћирилицом и хрватском стандардном латиницом. У случају периодике претеже хрватска стандардна латиница. Такав преглед наслова на овом или оном писму посматран у светлу политичких промена јесте индикативан оквир, али га ваља у некој мери рашчланити.[738] При дефинисању поља интересо-

737 За разлику од претходних поглавља, у овоме користимо резултате статистичког истраживања из 2018. године. И њега је спровела гђа Бојана Вукотић из Матичног одељења Народне библиотеке Србије, а обрадила гђа Маријана Узуновски из Завода за проучавање културног развитка. Проценти у веома малој мери варирају у односу на претходно истраживање (лето 2015. године), што није резултат промењене методологије већ нових уноса у базе података библиотеке.

738 Сличну потребу увидео је и Вук Вукотић са Института за литвански језик: „Dok se ne utvrdi činjenično stanje, mislim da nema smisla voditi politiku koja se bazira na zapažanjima „golim okom", za koje znamo da može biti varljivo. Utisak da latinica dominira se može stvoriti ako gledate isključivo izloge i javne natpise (mada o jeziku u njima nema

вања у истраживању општег положаја српске редакције ћирилице кроз податке Народне библиотеке Србије били смо вођени жељом да проверимо да ли постоји *функционална подела у употреби* овог или оног писма у издаваштву Србије. Постојање такве поделе између *кирилице* и *вуковице* у Кнежевини Србији, омогућене ограничавањем досега темељног закона о државном (службеном) правопису, опазили смо у периоду од 1860. до 1868. године. Покушали смо да утврдимо да ли таква подела начелно постоји и данас, имајући у виду да је „вуковица" заузела место „кирилице" према хрватској стандардној редакцији латиничког писма. Уколико постоји,[739] у којим областима? Показало се да је доминација хрватског латиничког стандарда нарочито истакнута у научним областима која се сматрају, или се показују, материјално и друштвено пробитачним у земљи или у иностранству. Бројеви указују да је литература перспективнијих и боље плаћених струка (примењене науке и медицина, рачунарске науке и технологија, економска наука и управљање (тзв. менаџмент) и сл.) готово искључ-

nijednog empirijskog istraživanja). Ali, kao što vidimo, kad su knjige u pitanju – ćirilica je u blagoj prednosti. Ostaje mnogo nerešenih pitanja. Zašto se ćirilica koristi više? U kakvim knjigama? Da li u nekim žanrovima ili oblastima dominira jedno od pisama? Koji bi mogao biti razlog za to? Da li pol, obrazovanje i godine autora imaju neke veze s tim? Iskoristio bih priliku da pozovem studente lingvistike i istraživače da se udube u tendencije upotrebe ćirilice i latinice, za koje verujem da su vrlo kompleksne. Tada možemo imati ozbiljnu i produktivnu diskusiju o ovoj temi." V. Vukotić, „U Srbiji ima više ćirlice nego latinice", *Danas*, Beograd, 5. januar 2018.

739 Наша истраживања функционалне употребе двају писама за српски језик, на жалост, нису обухватила период културне политике увођења (период власти компартије) те правне и лингвистичке нормативизације и стабилизације двоазбучности (власт Социјалистичке партије Србије), већ само време од Октобарског преврата 2000. године до *Стратегије* из 2017. године. Стога нисмо у могућности, до боље прилике, да дубље пратимо развој тог процеса. Такво статистичко истраживање би било веома корисно за даље разматрање овог питања.

чиво, или у најмањем са 2/3, латиничка, са трендом раста. У области хуманистичких наука сличну појаву налазимо код психологије, као са становишта тржишта рада атрактивне науке: стручна периодика је потпуно латиничка, док се код монографија удео ћириличких књига диже до 25%. Напротив, у групи која обухвата лингвистику и књижевност часописи су ћирилички, али употреба двају писама у монографијама је фактички подједнака. У случају природних наука, употреба обају писама подједнака је у часописима, али претежу латиничке монографије. Док би се у случају стручних часописа различити трендови могли даље тумачити, почевши од традиције часописа, код монографија ситуација је много јаснија: и аутори и издавачи слободни су да изаберу писмо којим ће дела бити штампана. Тиме би се дала објаснити драстична разлика између периодике и монографија у групи лингвистика и књижевност, јер код монографија су укључени и преводи књижевних дела. Ту се слобода избора исказује мотивисаном, поред културно-идеолошких, и комерцијалним разлозима: претпоставком да стручна књига, из области које нису уско националне тематике, неће бити одбијена на простору бивше Југославије зато што је штампана писмом којег тамошњи образован свет не уме или не жели да чита. То се односи и на комерцијалну књижевност меког повеза. Ћирилица је у веома неповољном положају и када је реч о новинама (дневна до месечна штампа): дневни листови најшире циркулације и најнижег квалитета (таблоиди) највећим су бројем латинички; слично је и са групама која се односе на домаћинство, становање, моду, спорт и забаву. Ћирилица је након 2009. године мање коришћено писмо и у публикацијама које се односе на децу и омладину. Када би се просек наслова исказао у тиражима, показатељи у корист хрватске стандардне латинице били би, основана је претпоставка, још више изражени. Без обзира на мањкавости наших пока-

затеља, неопозиво је утврђено да функционална подела употребе српског ћириличког или хрватског латиничког стандарда за посматрани период објективно постоји и да је, у условима „јавне употребе", субјективна.[740]

Било је, такође, потребно надоместити готово потпун изостанак статистичких показатеља о односу јавности према питању положаја ћириличког стандарда.[741] Спроведена је (интернетом) пилот-анкета.[742] Учесници су претежно високо образоване особе оба пола, професионалним опредељењем већином у хуманистичким наукама, у активном животном добу и, према властитој процени, осредње ситуиране особе („узорак компетентних").[743] Показало се да 70.4% испитаника опажа да у свакодневном животу учесталије наилази на латиничко писмо. Занимљив је показатељ о перцепцији угрожености ћири-

740 С. Стефановић, *Статистички преглед функционалне употребе српске стандардне ћирилице и хрватске стандарне латинице у периодици и монографијама у Србији 2000–2017*, Београд, 2020., https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/grafikoni_statistika_cyr_lat_SRB_funkciona_upotreba_2000-2017_web.pdf

741 Веома корисне анализе употребе писама налазимо у радовима Дејана Ивковића, сарадника на York University (Toronto) и University of Toronto (Канада) https://www.dejanivkovic.com/publications; Веома значајно истраживање употребе писама и ставова испитаника, премда на веома ограниченом узорку, јесте М. Антовић, Д. Стаменковић, М. Тасић, „Ставови студената Департмана за англистику Филозофског факултета у Нишу према употреби ћириличног и латиничног писма", *Теме*, бр. 38, св. 1, Ниш, 2014, 213–228.

742 П. С. Плавшић, *Ћирилица у личној употреби и јавној комуникацији*, Београд, 2018. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/PSP-Izve%C5%A1taj-o-rezultatima-jul-2018_final..pdf

743 „Налази који следе показују да је реч о селекционисаној скупини добро образованих људи оба пола и свих узраста из неколико десетина места, пре свега Србије али и бивше Југославије и наших људи у свету. По својој обавештености и ставовима то је мотивисан скуп наклоњен одговорном односу према коришћењу писма, људи склони коришћењу и вредновању ћирилице." *исто*, 6.; табеле и графикони 7–13.

лице: 64,8% испитаника има утисак да јесте, док 17,3% има утисак да није угрожена. Анкетно питање је формулисано тако да, индиректно, одговори и на питање да ли је државна интервенција у том пољу уопште потребна. Да ћирилица „свакако јесте" угрожена сматра 44,6% испитаника јер то, веома важно, питање државу и већину народа не дотиче, а 20,2% да „јесте", јер држава не спроводи законе које је у том питању донела, па се од народа ништа друго не може ни очекивати. Напротив, 13,9% одсто испитаника има утисак да „није" угрожена јер се учи у школама и службено је писмо, а 3,4% да „уопште није" угрожена. Из одговора се, дакле, да закључити да две трећине испитаника очекује да се држава у том питању ангажује и да спроводи уставне одредбе (начелно одговара аргументацији П. Пипера) мотивишући тиме народ, а значајна мањина да је то непотребно (начелно одговара аргументацији Р. Бугарског). Један од налаза указује да компетентна јавност прихвата базичне идентитеско-културне аргументе о подстицању употребе српске ћирилице:

** Како оцењујете инсистирање на употреби ћирилице у јавној комуникацији – шта се тиме изражава пре свега? (Могуће је дати до 3 одговора)*

Одговори	Број	%
1. Самосвојност, аутохтоност, идентитет	484	67,9
2. Познавање наше културе	390	54,7
3. Поштовање закона и регулативе	207	29,0
4. Традиција	382	53,6
5. Патриотизам	175	24,5
6. Национализам	98	13,7
7. Шовинизам	20	2,8
8. Противљење модерности, конзервативизам	36	5,1
9. Наслеђе ратова 90-тих	27	3,8
10. Не знам, не умем да одговорим	8	1,1
УКУПНО	713	>100.0
	1827	256.2%

Те околности дале су оквир, и одредиле судбину, ћириличком стандарду привржене политике Владана Вукосављевића, ранијег члана Демократске странке Србије, најпре као секретара за културу Београда, затим као републичког министра културе. Крајем марта 2015. године, Секретаријат за културу Града Београда, уз подршку Катедре за српски језик Филолошког факултета и Библиотеке града Београда, покренуо је акцију *Негујмо српски језик*. Циљеви акције били су: 1. заштита српског језика и писма; 2. повећање опште језичке културе и писмености. Спровођена је предавањима, изложбама и рекламном кампањом,[744] такође истоименом колумном у *Политици*.[745] У то време је Одбор за културу и информисање Скупштине Републике Србије, према иницијативи посланика Саше Мирковића (СНС), у основи

744 О спроведеним делатностима види: В. Брборић, „Негујмо Српски језик", *Политика*, Београд, 23. новембар 2016.

745 Исцрпније у чланку S. Vevaet, „'Let's Work on our Serbian!': Standard Language Ideology, Metaphors and Discourses about Serbian National Identity in the Newspaper *Politika* in 2015", у: Šarić, Ljiljana, and Mateusz-Milan Stanojević, *Metaphor, Nation and Discourse*, Amsterdam, 2019, 101–126.

подржао нешто ранију иницијативу Демократске странке Србије:[746] ћириличким издањима новина, периодике и монографија порески терет умањити за 50%. На то су се надовезали уредници Ратко Дмитровић (*Вечерње новости*), Милорад Вучелић (*Печат*) и секретар Удружења новинара Србије Нино Брајовић, тражећи потпуно ослобођење од пореза, што је изазвало жестоку полемику са уредницима Драгољубом Жарковићем (*Vreme*) и Драгољубом Петровићем (*Danas*). Сасвим недостојном, са сврхом или другачије, учинио је колумниста Светислав Басара (*Danas*), лично се окомљујући на уредницу Љиљану Смајловић (*Политика*),[747] након чега је и прекинута. Новембра исте године најављена је могућност проширења акције *Негујмо српски језик* и на Републику Српску.[748] Упоредно, спровођен је тромесечни пројекат *Сачувајмо српски језик* у којем су, поред Филолошког факултета, суделовали министарство културе и лист *Политика*[749]. Након преласка В. Вукосављевића на дужност републичког министра културе и информисања, ав-

746 „Рашковић Ивић је на конференцији за новинаре испред Градске библиотеке у Новом Саду рекла да ће ДСС предложити да се књиге, часописи и новине који се штампају на ћирилици ослободе ПДВ-а, а да се фирмама чији су називи, табле, рекламе и слично исписани ћирилицом смањи порез за, на пример, пет одсто." „ДСС: Ћирилица без ПДВ." *ИН4С*, Habana, 21. фебруар 2015.

747 С. Стефановић, „Прилог дебати о пореским олакшицама издањима штампаним српском ћирилицом", *Искра*, Андрићград, 4. јул 2015. (са спољашњим везама на прилоге учесника у дебати)

748 „Акција 'Његујмо српски језик' и у Српској", *РТРС*, Бања Лука, 26. новембар 2015.

749 „...уз подршку Института за српски језик САНУ, међусекцијског Одбора за српски језик Српског лекарског друштва и других истакнутих појединаца." М. Вулићевић, „Политичари би требало да слушају филологе", *Политика*, Београд, 12. новембар 2015. У оквиру тог пројекта *Политика* је издала два подлистка, *Хлеба и језика* и *Најбоље писмо за српски језик* који, на жалост, нису доступни у дигиталном издању.

густа 2016. године, акција *Неīујмо срīски језик* је, након не много времена, подигнута на државни ниво. Крајем октобра исте године формиран је *Посебан одбор за сīровођење акције*, са овлашћењима да организује стручне семинаре, различите програме и промотивне активности. Акција је усмерена на школу, ученике и наставнике, и ширу јавност.[750] Прва конкретна делатност одбора била је кампања која је обухватила период између празника Св. Саве и Св. Ћирила и Методија, укључујући промотивне активности у више градова.[751] За предмет нашег интересовања од значаја је следећа функција тог одбора: он ће „подстицати и анализирати потребу за израдом законодавних и других планских докумената у области језичке политике."[752] Од значаја је, такође, иницијатива Горана Весића, управника („менаџера") Града Београда, којом је фирмама које поставе ћирилички натпис („фирму") олакшана градска такса. Кључна поставка ове кул-

750 „У састав Одбора именовани су: министар културе и информисања Владан Вукосављевић, министар просвете, науке и технолошког развоја Младен Шарчевић, градски менаџер Београда Горан Весић, директорка Библиотеке града Београда Јасмина Нинков, главни и одговорни уредник културно-уметничког програма РТС Небојша Брадић, ванредни професор Филолошког факултета у Београду Вељко Брборић, в.д. директора Установе културе „Вук Караџић" и драмски уметник Светислав Гонцић и књижевник и виши научни сарадник Института за књижевност и уметност Драган Хамовић." „Формиран одбор за спровођење акције „Негујмо српски језик" на територији целе Србије", *Министарство културе и информисања*, Београд, 27. октобар 2016. (Веза ка овој, као и другим вестима које се односе на рад Министарства пре садашњег министра, након привремене доступности у архиви http://arhiva.kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/, данас је неактивна.) „Формиран Одбор за спровођење Акције 'Негујмо српски језик'", *Политика*, Београд, 27. октобар 2016.

751 „Promocija akcije Negujmo srpski jezik", *SEECult*, Beograd, 27. januar 2017.

752 *Министарство културе и информисања*, *н. д.*

турне иницијативе јесте подстицање употребе ћириличког писма у оквиру двоазбучности српског језика: „Тако ћемо дати додатни допринос да се сачува ћирилица, јер иако је и латиница српско писмо, верујемо да је очување ћирилице у време интернета и глобализације један од наших најважнијих задатака."[753]

На те иницијативе државнопартијска линија реаговала је *Декларацијом о заједничком језику*. Настајала је као консензус учесника у дебати вођеној у оквиру пројекта „Језици и национализми" удружења „Крокодил" из Београда, одржаној током 2016. године у Подгорици, Сплиту, Београду и Сарајеву.[754] Формулисање дебате у декларацију потакла је група младих лингвиста из Сарајева. Они су, уз помоћ лингвисте Сњежане Кордић, израдили почетни текст; редакција текста радне групе пројекта упућена је на дебату; коначан облик документу 16–17. јануара 2017. године дала је проширена радна група.[755] Мотив за акцију било је схватање о „негативним друштвеним, културним и економским посљедицама политичких манипулација језиком и актуалних језичких политика". Ослонац *Декларације о заједничком језику* јесте „заједнички стандардни језик полицентричног типа" на штокавској дијалекатској основици. То је језик „којим говори

753 M. M. Stevanović, „Povoljnosti za ćirilicu medveđa usluga firmama?", *Danas*, 25. maj 2017.

754 R. Bugarski, *Govorite li zajednički?*, Beograd, 2018., 45–47. Радну групу пројекта чинили су Ханка Вејзовић (БиХ), Божена Јелушић (ЦГ), Сњежана Кордић (Х) и Ранко Бугарски (С).

755 „Tako se, posle nekoliko meseci zajedničkog rada, rasprava, sporenja i predloga za poboljšanje teksta, došlo do uglavnom usaglašene verzije, koju je rana grupa u proširenom sastavu, uključujući i Vladimira Arsenijevića i Anu Pejović iz Krokodila, finalizirala po završnom sastanku u Zagrebu (14-17. 1. 2017). Iz ovoga se vidi da Deklaracija nije delo male grupe autora, nego kolektivni plod razmišljanja i saradnje tridesetak eksperata za jezičku problematiku jedne ili druge vrste, raznih nacionalnosti a iz sve četiri države." R. Bugarski, *исīто*, 98–99.

више народа у више држава с препознатљивим варијантама – какви су њемачки, енглески, арапски, француски, шпањолски, португалски и многи други". Он има четири стандардне варијанте. Зато потписници сматрају да:

- чињеница постојања заједничког полицентричног језика не доводи у питање индивидуално право на исказивање припадности различитим народима, регијама или државама;
- свака држава, нација, етно-национална или регионална заједница може слободно и самостално кодифицирати своју варијанту заједничког језика;
- све четири тренутно постојеће стандардне варијанте равноправне су и не може се једна од њих сматрати језиком, а друге варијантама тог језика;
- полицентрична стандардизација је демократски облик стандардизације најближи стварној употреби језика;
- чињеница да се ради о заједничком полицентричном стандардном језику оставља могућност сваком кориснику да га именује како жели;
- између стандардних варијанти полицентричног језика постоје разлике у језичним и културним традицијама и праксама, *употреби писма*, [*наїл. С. С.*] рјечничком благу као и на осталим језичним разинама, што могу показати и различите стандардне варијанте заједничког језика на којима ће ова Декларација бити објављена и кориштена;
- стандардне, дијалекатске и индивидуалне разлике не оправдавају насилно институционално раздвајање, већ напротив, доприносе огромном богатству заједничког језика[756]

756 R. Bugarski, *Govorite li zajednički?,* Beograd, 2018., 101–103.

Укратко, полази се од *Правойиса Маīице срйске/ Маīице хрваīске (1960)* и њему се враћа као решењу. Разлика је у томе што се „један" народни језик и „јединствен" књижевни језик замењује „заједничким стандардним језиком полицентричног типа"; изоставља се спорaн назив језика, али се игноришу проблеми који су довели до распада тог концепта; уместо стандардизације заједничког језика, уводи се да је чини свака стандардизација његових варијанти; такође, уводи се избор појединца као први критеријум правилности, било да је реч о варијанти, дијалекту или комбинацији (слобода „мијешања"). Наравно, институционална наука четирију држава *Декларацију о заједничком језику* моментално је одбацила.[757]

Да је реч о документу који представља суштину размишљања и деловања државнопартијске струје према ћирилици могуће је доказати уколико се пажљиво прочита транскрипт дебате вођене у Београду 5–6. октобра 2016. године,[758] интервју Р. Бугарског недељнику *Време* објављен 5. априла 2017. године и прилог Ивана Клајна (такође потписник *Декларације о заједничком језику*) конференцији поводом 60-годишњице Новосадског договора одржаној 10. децембра 2014. у Културном центру Нови Сад.[759] Што се односа према језику тиче, када се по

757 Преглед реакција, груписаних по основним примедбама, пружа сам Р. Бугарски, *исīо,* 105–123.

758 „Transkript prvog debatnog kruga Konferencije br. 3", *Jezici i nacionalizmi*, Beograd, 5. oktobar 2016., 10–14. http://media.jezicinacionalizmi.com/2017/01/Beograd-Transkript-prvog-debatnog-kruga.pdf Ставови свих говорника су изразито антинационалистички, што нам даје за право да читаву дебату оценимо идеолошки мотивисаном.

759 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија*, Нови Сад, 2014. Радни материјал, с њим и прилог И. Клајна, уклоњен је са званичне презентације Културног центра Новог Сада. Адреса на којој је првобитно објављен http://www.kcns.org.rs/novosadski-dogovor/ivan-klajn-daleko-je-skandinavija/ више није активна, али га је могуће преузети са презентације Завода за проучавање културног развитка.

страни остави идеолошки активизам Р. Бугарског, налазимо да он не тврди ништа другачије од Ивана Клајна који је, ослоњен на Р. Бугарског и С. Кордић, таквој замисли још 2014. године дао језгровит увод:

> „Српскохрватским не бисмо називали једино локалне језичке појаве, оне које су у једној од четири државе признате као стандардне али се у осталим државама не јављају или се не осећају као своје."[760]

И. Клајн дозвољава да из српскохрватског буду издвајани делови језика који локалне лингвистичке институције развијају као стандардне, премда не долазећи до границе поделе на „виши" (стандардни) и комуникациони „нижи" (народни) језик, попут загребачког лингвисте Матеа Жагара.[761] У наведеном високоидеологизованом консензусу *заједнички језик* није, како се тврди, нови наднационални термин: то је полицентричан стандардни језик којим се служи више народа, у више држава, са варијантним специфичностима (попут енглеског, француског, немачког, португалског,

760 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија* ...

761 „Hrvatski jezik jest zaseban jezik, sa svojim vlastitim povijesnim i kulturnim identitetom, uspostavljen, građen i dograđivan temeljitim kulturnim promišljanjem i kreativnim naslojavanjem kroz niz stoljeća, tako je i normiran, tako i bogaćen, tako i prihvaćen, i korišten dakako. Hrvatski je jezik, dakle, najbogatija naša kulturna institucija. Kao što imamo hrvatsku književnost, hrvatsku dramu, hrvatski film, hrvatsko slikarstvo, tako – pa i još više od toga – imamo hrvatski jezik, vlastiti aparat najnijansiranije kulturne komunikacije, dakle standardni jezik. Kada se registar jezične uporabe snizi ispod zahtjevnih komunikacijskih visina medija, književnosti, kazališta, po mom dubokom uvjerenju govorimo svi istim jezikom. Nitko me ne može uvjeriti da moj prijatelj Sarajlija i ja uz kavu razgovaramo različitim jezicima. Isti fonološki sustav, gotovo identičan akcenatski, deklinacije, konjugacije, tvorba riječi, a sve je to zapravo jezična mašinerija, oni su gotovo identični." (Intervju sa prof. Mateom Žagarom, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu). K. Devčić, „Nema nikakvog razloga da Hrvati zaziru od i ćirlice", *Jutarnji list*, Zagreb, 24. kolovoz 2015.

шпанског, арапског и сл.), којег свако може називати како хоће, па и српскохрватским. Према Р. Бугарском „код нас је надваријантна целина, која више нема службени статус, остала без званичног назива". Може се укинути назив језика, „што се десило са српскохрватским језиком", али заједнички језик је „лингвистички и комуникацијски жив и здрав."[762] Из основне националистичке поставке, начела „сви на своме", следи да „не може ћирилица да буде хрватско писмо, ћирилица је српска светиња ..."[763] Та је „ћепеначка психологија" растурила Југославију: „оде Југославија, не може постојати српскохрватски језик".[764] У Србији се језички национализам не огледа у политици према језику, која није мењана, већ у политици према писму.[765] Основна поставка Р. Бугарског у односу на ћириличко писмо специфичне редакције као националног писма Срба произилази из начелног схватања значаја писма као секундарног у односу на језик. Према Р. Бугарском, кључно је питање „власништва над језиком, па онда и власништва над писмом": „језици припадају својим говорницима, ма којем народу ови припадали", као у случају енглеског језика, а „по мени бар ... погрешно је и писма везивати за народе. Писма треба везивати за језике, писма припадају језицима који се на њима

762 S. Ćirić, „Dobronameran apel javnosti", *Vreme*, Beograd, 5. april 2017.

763 „Transkript prvog debatnog kruga Konferencije br. 3", *н.д.*, 13–14.

764 *Исто,* 14.

765 „Ćirilica je proglašena temeljem srpskog identiteta i nacionalnom svetinjom koju ugrožava navodno tuđinska latinica, pa zato ovu treba proterati ne samo iz službene nego i javne upotrebe. Katastrofični scenario gašenja ćirlice, a time i nestanka srpskog jezika i posledično samih Srba, već decenijama provejava u zvaničnim proklamacijama i dokumentima, uključujući i aktuelni strategiju razvoja kulture u narednoj deceniji i najavljeni novi zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma." *исто*, 23.

пишу", односно „ако се неки језик пише неким одређеним писмом, онда је то писмо и писмо тог језика, што, наравно, дозвољава могућност и чак вероватноћу да се тај језик може писати и другим писмом."[766] Он одбацује „свето тројство језика, нације и писма". Верује се, наиме, да је „природно да сваки народ или каснија нација има своју државу и свој језик". Стога се на језик гледа као на светињу „и национално писмо, ако се тако схвата, такође као светињу".[767]

Подршку иницијативи потписима је на интернет страни пројекта дало више од 10.000 грађана са простора раније СФРЈ и даљих земаља, укључујући и нешто иностраних лингвиста, од којих је свакако најпознатији Ноам Чомски. Претежна већина потписника је из Србије, у првом реду из Београда. Прегледавши 9432 потписа, установили смо да је свега 65 ћириличких, што износи 0,68%. Од њих, свега 16 потписаних живи изван Србије (6 Црна Гора, 6 Република Српска, 2 Северна Македонија, 2 иностранство), урачунавши и шаљивџију који се потписао као Петар Петровић Његош.[768] Из тога, као и чињенице да претежна већина латиничких потписа није написана тзв. „ошишаном латиницом", тј. енглеским стандардним алфабетом, већ хрватском стандардном абецедом, можемо да закључимо да се управо та редакција латиничког писма, свесно или подсвесно, сматра за писмо *заједничкоī језика*. (Слична је ситуација и са потписницима[769] декларације *Одбранимо историју* објављене 13.

766 „Transkript prvog debatnog kruga Konferencije br. 3", *н.д.*, 13–14.

767 *Исто*, 12.

768 Целокупна листа потписника видљива је на адреси https://docs.google.com/spreadsheets/u/1/d/1XVGV5Z306SeDFzpdpUHhfeKvoAFdaakS48LqXfGozA/pubhtml

769 *Krokodil*, Beograd, 2020. https://docs.google.com/spreadsheets/d/1yQjG7csxDgSuoZfxPU6JL8ES1_I6Cz1SJRL0blS0QAA/edit#gid=1145674172

јуна 2020. Текст декларације у српској екавској верзији такође је латинички.[770])

Најаву и опште обрисе предлога нове културне политике, и промењеног положаја ћириличког писма у њој, дао је чланком у *Политици* од 22. априла 2017. године, министар културе Владан Вукосављевић. Да би у модерном свету нека култура опстала и развијала се потребно је дефинисати њено *културно језгро* и њен *културни простор*. У сврху очувања *културног идентитета* у условима глобализације посебну пажњу треба обратити на језик, али и на писмо, као веома значајне идентитетске елементе. Ћирилица је у све слабијем положају и треба га, јер прети велика културна погибао, ојачати.[771] Коначно, 30. маја 2017. године објављен је документ којег се чекало више од деценије: *Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027*. Полазишна дефиниција српске културе сачињена од седам димензија: она је *словенска*, *византијска*, *старобалканска*, *херојска*, *просвећено-европска*, *демократска* те *контактна*, *или димензија отворености*. Циљ *Стратегије* је да, полазећи од тих ослонаца, чува и негује културни идентитет, те да „одржавамо осетљиву равнотежу између отворености

770 „Odbranimo istoriju. Deklaracija", *Krokodil*, Beograd, 2020. https://drive.google.com/file/d/1YNWzD4wT1qIqAmY4SGDvHmT0CGs0BS5d/view

771 „Као да ћирилица све убедљивије губи битку. Иза те појаве не стоји теорија завере, већ проста, историјски објашњива глобална доминација латинице, чему треба придодати и наш осведочени мањак културног самопоштовања. Латиница је такође писмо дела српског народа и ту чињеницу треба посматрати као предност, а не каоману. Али, латиницу штити глобално повлашћен статус, а ћирилицу нико осим народа чији је она украс и непроцењива културна драгоценост. Ако престанемо да користимо ћирилицу, постаћемо народ који се без достојне борбе одрекао битног знака културног идентитета." В. Вукосављевић, „Дефинисати културно језгро и простор", *Политика*, Београд, 22. април 2017.

националне културе и заштите од утапања у масовну културу глобалистичког конзумеризма."[772] Документом се, поред осталог, предвиђа јачање улоге Србије као суверене матичне државе у културном животу Срба у блиском и даљем иностранству. Културно-идентитетски значај проучавања историје национално-културног потискивања и геноцида (имплицитно и историје потискивања проучавања геноцида) над Србима има значајно место, али у равни са залагањем за интегрисање српске културе у породицу култура Европске уније. Циљ стратегије је двојак: да дефинише и ојача националну културу као засебност, подстичући истовремено интеграције у опште оквире културних процеса у Европској унији. *Стратегија* је, идејно, у складу са тачком 19. *Изјаве* (2014) Владе Републике Србије: „Национални и културни идентитет Србије део је заједничке европске културне баштине и ЕУ, утемељене у максими *Уједињени у различитостима*." Српски језик и редакција писма изричито се наводе као прилог „културном богатству и разноликости" ЕУ.[773] У ту сврху, одељком *Садашње стање и циљеви културног развоја* констатује се да у „савременим условима глобалне комуникације, језичка култура у јавном простору, као и заступљеност ћирилице као историјског писма српског народа, трпе негативне последице које изискују системска решења и подршку."[774] Исправљања тих токова ради, дефинисане су мере које се односе на српски језик и српску редакцију ћириличког писма.

772 Министарство културе и информисања, *Нацрт Стратегије развоја културе у Републици Србији од 2017. до 2027*, Београд, 2017, 5.

773 *Уводна изјава Владе Србије на Међувладиној конференцији о приступању Републике Србије Европској Унији,* Брисел, 21. јануар 2014.

774 *Стратегија* (2017), 51.

„У околностима предоминације англофоне глобалне комуникације и латинице, потребно је предвидети законом и другим актима подстицајне мере за остваривање првог посебног циља: *Афирмисање срйскоī језика и срйске ћирилице у јавној уйоīреби*.

Мере:
1) Смањивање пореза за објављивање листова и часописа на српском језику и на ћирилици, као и пореске олакшице приватним издавачима за ћирилична издања
2) Приликом откупа књига за библиотеке на конкурсу Министарства културе и информисања предност давати домаћој књижевности и домаћој научној и стручној књизи, као и издањима штампаним ћирилицом
3) У државном финансирању преводних издања из књижевности и хуманистике давати предност оним преводима који се публикују на ћирилици; увести обавезног лектора за језички квалитет превода
4) Пореским олакшицама подстаћи дистрибутерске мреже на емитовање филмова на српском језику, као и страних филмова са ћириличким титлом
5) Стварање нормативног оквира за правилну употребу српског језика у јавној комуникацији
6) Обавезати комерцијалне телевизије да 50% титлова буде на ћирилици
7) Обавезати операторе да омогуће равноправно коришћење ћирилице на мобилним платформама
8) Културне манифестације које финансира Министарство културе и информисања морају имати и ћирилични лого
9) Препоручивати, уз одређене погодности (стимулансе), да компаније почну афирмисати ћирилицу, кроз упоредно коришћење ћириличног логотипа.[775]

775 *Сйраīеīија* (2017), 77-78.

Другим речима, овај део *Стратегије* (2017) представља разраду програма којег је П. Пипер изнео у горе наведеном зборнику из 2013. године. Други део предвиђеног посла било је доношење новог закона о службеном језику и писму, као дела пакета закона прилагођених циљевима *Стратегије*. Министарство га је представило саопштењем:

ПРЕДСТАВЉЕНИ ПРЕДЛОЗИ НОВИХ ЗАКОНСКИХ РЕШЕЊА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

Датум: 15.06.2017.

Радна група Министарства културе и информисања, у коју су укључени представници Одбора за стандардизацију српског језика, припремила је предлоге за измену и допуну Закона о службеној употреби језика и писма, које за првенствени циљ имају да боље регулишу статус ћирилице у јавном саобраћају, с обзиром да су језик и писмо део културне баштине и питање идентитета сваког народа и његове културе.

Предлог измена и допуна предвиђа да се први члан постојећег Закона усклади са чланом 10. Устава Републике Србије који у службеној употреби не раздваја српски језик од ћириличног писма. Ћирилица се означава као матично писмо, а латиница као помоћно писмо.

Предложеним допунама прецизно се означава појам службене употребе језика и писма, што досад није био случај, тако да је, да би се избегла различита тумачења, било потребно навести да се, поред органа власти на свим нивоима, службена употреба језика и писма односи и на образовне установе, медије, привредна предузећа и јавне

установе свих врста. Подразумева се и употреба службеног језика и писма у правном промету између правних субјеката односно када је бар једна страна домаћи правни субјекат. Одредба се посебно односи на обележја предузећа и сличних субјеката (назив фирме, седиште, делатност), затим називе робе и услуга, упутства за употребу, информација о својствима робе и услуга, гаранцијске услове, понуде, фактуре, рачуне и потврде.

Изменама се предвиђа и оснивање Савета за српски језик и дефинише друштвена брига о службеном језику и матичном писму. Утврђен је темељни садржај језичке политике и идентификоване су институције позване да у сарадњи с државним органима воде и спроводе језичку политику, која има и стручно-научне и правно-политичке и прагматичке аспекте.

У складу са „Европском повељом о регионалним и мањинским језицима“ дефинисани су мањински језици. Та повеља као мањинске језике препознаје оне језике који су „различити од званичног језика те државе“, чиме се не улази у право називања језика према имену народа који се њиме служи (тзв. симболичка функција језика).

Додаје се надлежност инспекцијске службе министарства задуженог за трговину за спровођење овог закона у делу који се односи на исписивање назива роба и услуга, упутства за употребу, информације о својствима робе и услуга, гаранцијске услове, понуде, фактуре, рачуне и потврде.

У важећем тексту закона нису предвиђене казнене одредбе за непоступање у складу са члановима који регулишу употребу службеног језика и матичног писма, а јесу када је реч о члановима који се баве службеном употребом језика и писама националних мањина. Предложеним ре-

шењем дисциплинским и казненим одредбама претходи управни надзор надлежних министарстава, којим се утврђују повреде одредаба овог закона, на које могу упозорити и грађани и стручно-научне институције.

На предложеном документу радила је радна група у саставу:
др Вељко Брборић, шеф катедре за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду,
др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду,
др Александар Милановић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду,
др Срето Танасић, професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу,
др Драган Хамовић, посебни саветник министра културе и информисања,
Оливера Игњатовић, саветник у Министарству културе и информисања и
Марко Деспотовић, саветник у Министарству културе и информисања.[776]

Према штампи, Министарство културе и информисања је пре 5. јуна 2017. године Влади Републике Србије упутило *Нацрт Закона о изменама и допунама Закона о службеном језику и писмима*;[777] а 15. јуна садржај нацрта закона званично је представљен на интернет презентацији МКИ,[778] истога дана када је мандат за састав владе, по одласку Александра Вучића са дужности премијера на функцију председника републике, добила Ана Брна-

776 „Представљени предлози нових законских решења за унапређење језичке политике“, *МКИ*, Београд, 15. јун 2017.

777 Р. Драговић, „Држава креће у бој за спас ћирилице“, Вечерње новости, Београд, 5. јун 2017.

778 „Представљени предлози нових законских решења …“

бић.[779] Дана 21. јуна *Радна група за израду Нацрта закона...* одржала је конференцију за штампу;[780] пре 29. јуна нацрт је ушао у процедуру, а најављено је и доношење адекватног закона у Републици Српској.[781] Претпостављало се да ће се *Стратегија* (2017), с њом и *Нацрт закона*, по окончаној јавној расправи, у октобру наћи пред Владом Србије[782] и скупштинским Одбором за културу и информисање.[783] Ствари су, међутим, кренуле другим током. Најављено усвајање *Споразума о спречавању асимилације српског народа,* базираног делом на идејама које налазимо у *Стратегији* (2017), изазвало је бурну реакцију у „цивилном друштву" утицајне Либерално-демократске партије[784] те, према свему судећи, негативне ре-

779 На основу резултата председничких избора од 2. априла 2017. године. Александар Вучић је оставку на место премијера дао 30. маја, следећег дана преузео је функцију председника, да би 15. јуна мандат за састав владе добила Ана Брнабић. Незнатно измењена влада изабрана је 29. јуна. Владан Вукосављевић је задржао место министра културе и информисања.

780 „Predlog za izmenu Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma: Cilj je bolji status ćirilice", *Blic Online*, Beograd, 21. jun 2017.

781 „Он је [Милош Ковачевић, члан Радне гупе МИК, *прим. С. С.*] додао да је у Републици Српској почела израда закона о језику и писму и изразио наду да ће тај закон бити сагласан са законом о језику и писму у Србији, јер је ријеч о истом, језику, народу и писму." „Округли сто 'Српски језик и ћирилица данас' у Андрићграду: Српски језик да добије надпредметни статус", *Искра*, Андрићград, 29. јун 2017.

782 М. Краљ, „Ћирилици прети да из употребе буде истиснута", *Вечерње новости*, Београд, 15. октобар 2017.

783 Saša Ilić, „Ministar i margarite", *Peščanik*, Beograd, 29. septembar 2017.

784 „Najava pisanja dokumenta koji treba da služi kao neka vrsta platforme oko koje bi se okupljali Srbi u regionu, ne predstavlja dobar put ako želimo da gradimo dobre odnose sa susedima i ispravljamo greške iz prošlosti.

Integracija Srba u društva u kojima se nalaze kao građani treba da bude osnovni interes države Srbije i ona mora pomoći da se njihova prava podignu na zadovoljavajući nivo u svim onim zemljama gde su trenutno možda marginalizovani ili nisu ostvarili mogućnosti koje im

акције држава и организација евроатланског блока.[785] Премда је тај, на претходном билатералном споразуму

zakonom pripadaju.

Međutim, pravljenje neke platforme kojom se u centar njihovog života opet stavlja Beograd i ponovno stvaranje nekih specijalnih veza samo je korak unazad posle godina postepenog poboljšanja odnosa na prostorima bivše Jugoslavije.

Zamisao crtanja nekih novih granica ili vršnje pritiska na druge države, zloupotrebljavajući položaj Srba u tim zemljama, stvara tenzije koje mogu biti iskorišćene za rast nacionalizma u regionu i naterati na slične poteze, pre svega, Hrvatsku, Kosovo i Bosnu i Hercegovinu.

Ovakva inicijativa nam govori da nismo mnogo naučili iz grešaka koje smo činili, pošto je prošlost koja je za nama prepuna ovakvih pokušaja koji su se tragično završavali, a ljudi koji su pristali da Beograd odlučuje o njihovoj sudbini danas su daleko od teritorija na kojima su nekada živeli i njihovo žrtvovanje, zbog nekog višeg cilja, završeno je tragedijom i u krvi.

Moramo poslati poruku da je centar okupljanja za Srbe u BiH Sarajevo, za Srbe u Crnoj Gori Podgorica, za one na Kosovu Priština i svaki drugi pokušaj da od njih napravimo poslušnike bilo koje vlasti u Srbiji i danas i u budućnosti završiće se neuspehom, a njihova prava mogu samo biti ugrožena ako se neko iz Beograda bude igrao njihovom sudbinom." N. Mičić, „Svaki pokušaj da od Srba u regionu napravimo poslušnike završiće se neuspehom", *Liberalno-demokratska partija*, Beograd, 8. avgust 2017. Занимљиво је приметити да саопштење више личи на оштру дипломатску депешу него на партијски документ, као и то да у потпуности одражава политику тзв. либерала (ЦК СК Србије 1966–1972.)

785 „Reč je o pravno-političkom aktu koji Srbima treba da omogući ono što je normalno za svaki narod u Evropi i svetu, a to je da zaštiti obeležje njihovog identiteta, naš srpski jezik, naše ćirilično pismo", rekao je Selaković gostujući na RTS-u. [...] Deklaracija će, kaže Selaković, zapravo biti Aneks Sporazuma o specijalnim i paralelnim odnosima, a biće fokusiran samo na jedno pitanje, a to je pitanje očuvanja obeležja srpskog nacionalnog identiteta srpskog jezika i ćiriličnog pisma." „Završena deklaracija o opstanku Srba", *Sputnik Srbija*, Beograd, 18. januar 2018.

утемељен[786] и према садржају бенигне природе,[787] документ био прихваћен на седници Владе Републике Српске[788] усвајање у Републици Србији је, услед недостатка спољнополитичке подршке, одложено,[789] чини се завека.[790]

---

786 Споразум о успостављању специјалних и паралелних односа између Републике Републике Српске и републике Србије потписан је 26. септембра 2006. године у Бањалуци; ратификан је следеће године у двема скупштинама.

787 „Svrha donošenja sporazuma jeste da bude omogućeno zajedničko i organizovano delovanje Srbije i Srpske, čiji je glavni cilj sprečavanje asimilacije srpskog naroda, navedeno je u dokumentu.

Kao mere za sprečavanje asimilacije srpskog naroda, između ostalog, navedeni su negovanje bliskih odnosa sa matičnom državom, jačanje svesti o zajedničkom poreklu, čuvanje i negovanje srpske kulture i nacionalnog identiteta i ubrzanje ekonomskog razvoja. Očuvanje i negovanje srpske kulture i nacionalnog identiteta sastoji se od ostvarivanja prava na upotrebu srpskog jezika i ćirilice kao njegovog matičnog pisma, prava na izražavanje, izučavanje i razvoj srpske kulture, izučavanje nacionalne istorije, negovanje herojske, pravdoljubive i slobodarske tradicije srpskog naroda i obeležavanje nacionalnih praznika, navedeno je u sporazumu. Sporazumom je predviđeno i uspostavljanje i sprovođenje jedinstvenih programa učenja srpskog jezika, ćiriličnog pisma, istorije, književnosti i kulture, a analizu sadržaja za više predmeta već su počeli predstavnici resornih ministarstava Srpske i Srbije." „Šta piše u deklaraciji Srpske i Srbije", *Sputnik Srbija*, Beograd, 16. februar, 2018.

788 T. Trikić, „Vlada Srpske usvojila nacrt Deklaracije o opstanku Srba", *Sputnik Srbija*, Beograd, 18. januar 2018.

789 „Medijima nije uspelo da dobiju objašnjenje zbog čega je to tako, ali su neki poslanici vladajuće stranke anonimno objasnili da je razlog verovatno to što Vučić ne želi da `gura prst u oko` Evropskoj uniji, odnosno da je zatražio odlaganje od nekoliko nedelja dok ne dobije širu međunarodnu podršku za takav akt, preneo je Danas." V. Popović, „Usvajanje deklaracije RS i Srbije odloženo, mediji preneli delove teksta", *VOA*, Prag, 16. februar 2018.; „Taj sporazum, odnosno deklaracija kako je ranije nazvana, trebalo je da bude predstavljen juče, na Sretenje — Dan državnosti Srbije, ali je predsednik Srbije Aleksandar Vučić zatražio da se to odloži nekoliko sedmica dok dobije širu međunarodnu podršku." „Šta piše u deklaraciji Srpske i Srbije", *Sputnik Srbija*, ...

790 „Deklaraciji o opstanku Srba u regionu izgubio se svaki trag", *Pobjeda*, Podgorica, 26. 02. 2020.

Не обазирујући се, Министарство је наставило да ради на пројекту измена *Закона о службеном језику и писмима*. Питање статуса ћирилице, о коме се у јавности бурно расправљало у контексту *Стратегије* (2017), привукло је пажњу и национално идеолошки усмерених парламентарних странака. Српски покрет Двери је 13. октобра 2017. године у процедуру Народне скупштине упутио *Предлог Декларације о заштити ћирилице и очувању књижевног и културног блага српског језика насталог на латиници*, са захтевом да се усвоји по хитном поступку. Предлог Двери, којим се такође наглашавао национално-идентитетски и културни значај, те износио захтев за усвајањем другачијег од важећег закона, разликује се и у томе што предвиђа усвајање посебне „Стратегије очувања ћирилице на целокупном говорном подручју српског језика, јер је нестајање ћирилице сигуран знак постепеног губљења националног идентитета Срба који живе изван Србије".[791] Већ из саме чињенице да је *Предлог нацрта Закона о изменама и допунама Закона о службеном језику и писмима* (у даљем тексту: *Нацрт закона*) најављен јуна 2017, а да је у штампи расправљан од краја јула 2018. године, упућује да је био примљен, задржаван и враћен на дораду. Коначна верзија упућена је 23. марта 2018. године Републичком секретаријату за законодавство.[792] Упоредно овој иницијативи, у процедури је био још један предлог за измену Закона о службеном језику и писмима: 20.

791 „Предлог Декларације о заштити ћирилице и очувању књижевног и културног блага српског језика насталог на латиници", *Народна Скупштина Републике Србије*, Београд, 13. октобар 2017. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2021/1538-21.pdf

792 „Подршка Министарства: ћирилица је идентитетско писмо које друштво мора да негује и развија", *Министарство културе и информисања,* Београд, 13. септембар 2019.

јуна 2018. године (*Службени гласник* 47/2018), усвојена је нова ревизија постојећег закона, којом су обухваћена додатна језичка права мањина[793] према *Акционом йлану за сйровођење йрава националих мањина.*[794] Није нам познато ко је предлагач, али се чини вероватним да је то Сектор за примену прописа Републичког секретаријата за законодавство. У сваком случају, овом изменом закона остварује се коалициони споразум Српске напредне странке и Демократског савеза војвођанских Мађара.[795] *Нацрт закона* Радне групе МКИ ни након

793 „Основни разлог за доношење предложеног закона садржан је у томе што је потребно извршити законску имплементацију мера предвиђених Акционом планом за остваривање права националних мањина, који је усвојила Влада почетком 2016. године и који представља један од стратешких политичких докумената у процесу приступања Републике Србије Европској унији, када је у питању положај, заштита и остваривање права и слобода националних мањина. Како се већина мера у овој области реализује доношењем Закона изменама и допунама Закона о заштити права и слобода националних мањина, овај закон заправо само преузима одређена решења која ће се налазити и у том закону, да би се обезбедила конзистентност и јединство правног поретка и међусобна усаглашеност ова два закона." *Образложење Закона о изменама и допунама Закона о службеном језику и йисмима, 70. седница Владе Рейублике Србије*, Београд, 24. мај 2018. https://www.srbija.gov.rs/prikaz/322626

794 Одељак V, тачка 5.6: „Измене и допуне Закона о заштити права и слобода националних мањина односно Закона о службеној употреби језика и писама у циљу да се у појединим насељеним местима на територији јединица локалне самоуправе у којима није у службеној употреби одређени језик националне мањине омогући исписивање топографских ознака и осталих ознака на језику/говору националне мањине ако проценат припадника те националне мањине у укупном броју становника на територији појединог насељеног места достиже 15% према резултатима последњег пописа становништва." Рок за спровођење био је први квартал 2017. године. Влада Републике Србије, *Акциони йлан за остваривање йрава националних мањина од 3. марта 2016. године*, Београд, 2016.

795 *Коалициони сйоразум Срйске најредне сйранке и Демократске заједнице војвођанских Мађара од 14. авїуста 2016.*, тачка

тога није ушао у скупштинску процедуру[796] већ је, као и „Брборићев закон" из 2004. године, остао заглављен у Републичком секретаријату за законодавство.[797] У новембру 2018. године чланови радне групе почели су јавно да исказују фрустрацију заостајањем у доношењу измењеног закона о језику и писму.[798] Чини се вероватним да је до краја пролећа 2019. године било извесно да *Нацрт закона* неће бити упућен Народној скупштини. Министар В. Вукосављевић је, чини се, лично интервенисао, али без успеха.[799] Почетком јула 2019. Драган Хамовић, посебни саветник министра културе и члан

6. *Мањинска права*, одељак е) „Усвојиће се измене Закона о службеној употреби језика и писама у складу са роковима утврђеним 'Мањинским акционим планом'".

796 Народна Скупштина Републике Србије, http://www.parlament.gov.rs/акти/закони-у-процедури/закони-у-процедури.10.46.html;

797 „Министарство на чијем сам челу одавно је поднело тзв. „овлашћеном предлагачу", Републичком секретаријату за законодавство, предлог Измена и допуна Закона о службеној употреби језика и писма. Овај предлог урађен је у сарадњи са нашим најугледнијим стручњацима и институцијама, прошао је широку и интензивну јавну расправу и био предмет различитих, углавном идеолошки острашћених критика из тзв. „другосрбијанског" дела јавности. Зашто предлагач није Влади проследио предлог, никад нисам успео поуздано да сазнам, упркос бројним интервенцијама које сам предузео. Одговорност за то свакако није на Министарству културе и информисања и мени лично ..." Владан Вукосављевић, „Духовно и морално клонуће Мила Ломпара", *НСПМ*, Београд, 1. јун 2020.

798 Љ. Бегенишић, „Закон чами у фиоци: Запело око заштите ћирилице", *Вечерње новости*, Београд, 22. новембар 2018.

799 „Министар културе Владан Вукосављевић каже, за „Новости", да нема утисак да неко намерно кочи усвајање измена и допуна овог закона, али и да је очекивао да ће процедура бити брже испоштована, пошто је доста времена прошло откад је Министарство дало предлог. - Имам разуман оптимизам да ће се он ускоро наћи пред посланицима – истиче министар." Ј. Ж. Скендерија, „Заштита ћирилице закочена у Влади", *Вечерње новости*, Београд, 6. јул 2019.

радне групе за израду закона, дао је неопозиву оставку зато што: „Стратегија развоја културе или иницијатива о изменама и допунама Закона о службеној употреби језика и писма, већ скоро две године чекају на усвајање, без обзира на снажне разлоге који су долазили из стручне и шире јавности."[800] *Стратегија* (2017) је враћена на дораду, уз учешће Секретаријата за јавне политике.[801] Новембра 2019. године помоћник министра културе (за дигитализацију) Дејан Масликовић најавио је нову, измењену верзију. Коначно, 13. фебруара 2020. године Влада је, без јавне расправе, усвојила *Стратегију развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године*.[802]

У новој, измењеној *Стратегији*, питање очувања употребе стандардне српске ћирилице добило је другачије, осетно мање истакнуто место. У одељку „Садашње стање и циљеви културног развоја" из претходеће преноси: „У савременим условима глобалне комуникације, језичка култура у јавном простору, као и заступљеност ћирилице као историјског писма српског народа, трпе негативне последице које изискују системска решења и подршку."[803] Разлика је у томе што не постоји посебан одељак посвећен системским решењима и подршци. Тако се и мере за подстицање употребе српске редакције ћириличког писма у овој верзији налазе у одељку „Мера 1.10. Неговање српског језика и ћириличног писма и повезивање српског културног простора". Из мера предвиђених првом верзијом испуштене су пореске

800 Д. Хамовић, „Због чега подносим оставку", *Печат*, Београд, 12. јул 2019.

801 „Strategija kulture još nije, a kad će ...", *SEE Cult*, Beograd, 2. novembar 2019.

802 Министарство културе и информисања, *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године*, Београд, 13. фебруар 2020.

803 *Стратегија* (2020), 42.

олакшице за ћириличка издања; уместо речи „предност" уведена је реч „подстицај" приликом откупа ћириличких издања за библиотеке; искључено је изједначено тарифирање писама код пружаоца услуга мобилне телефоније; на употребу ћириличког писма обавезују се само емитери са националном фреквенцијом. Остало је, више-мање, исто. Кључну разлику налазимо у томе што се овом *Стратегијом* уопште не предвиђа доношење новог закона о службеном језику и писму. Такође, тело које је *Нацртом закона* било предвиђено да креира и надзире језичку политику, Савет за српски језик, добија другачију улогу:

> „У циљу систематског вођења политике очувања и развоја српског језика и његовог матичног писма, Министарство културе и информисања, које је по закону одговорно за заштиту језика као сегмента културног наслеђа, предложиће Влади образовање Савета за српски језик, у сарадњи са Министарством просвете, науке и технолошког развоја и Одбором за стандардизацију српског језика. Задатак Савета биће да прати и предлаже активности с циљем реализације мера из Стратегије.
>
> Савети и препоруке Савета за српски језик, из области планирања, стандардизације и кодификације, узимаће се у обзир код дефинисања и примене мера у области јавне употребе српског језика и писма."[804]

Према овој дефиницији језик је културно наслеђе, с њим и „матично писмо". Да збрка буде већа, тај израз се у Уставу и релевантном закону уопште не наводи: постоји само писмо „у службеној употреби". Такође, у важећем правопису српска ћирилица дефинисана је као „по важности, прво и основно српско писмо". Мишљење тог саветодавног тела (правног субјекта?), које би требало да

804 *н.д.* 72–73.

буде остварење намера Павла Ивића, „узимаће се у обзир" у погледу „јавне употребе језика и писма".

Питање језика и писма у Србији, исказом и уређењем ревидиране *Стратегије,* везано је за српски културни простор, тиме као питање културне политике у Србији ограничено спољнополитичким обзирима („повезивање културног простора"), дакле, унапред несуверено. Ако се у обзир узме да је стандардно ћириличко писмо лишено адекватног терминолошког, правног и институционалног оквира, из свега се да извући да је полазишна основа реафирмисана и прецизирана: *Србија је држава једноазбучної административної стандарда са двоазбучном културом*. То, уосталом, налазимо у тачки 5. *Повеље о српском културном простору*

> „Посебну пажњу посвећујемо успостављању системске бриге о српском језику и ћириличком писму, о подршци програмима наставе српског језика, историје и културе, што представља једно од темељних оруђа у легитимном настојању да избегнемо однарођавање нових нараштаја, не само у све бројнијој дијаспори, него чак и у Србији и Српској. Обнова и заснивање лектората у иностраним центрима, нарочито у срединама са снажном српском заједницом, допринеће и ширењу интересовања припадника других народа за језик и културу српског народа. Ћирилица као историјско писмо и симболичка идентификација српског народа, широко је препозната као културно добро чију позицију у јавном саобраћају треба системски оснажити. *Двоазбучност је реалност српске културе,* [*нагл. С. С.*] али не сме да искључи бригу за првенство писма којим се Срби служе преко хиљаду година, а која је у региону потиснута, а у прошлости, у окриљу окупационих режима, и формално била забрањивана."[805]

805 Министарство културе и информисања, *Повеља о српском културном простору*, Сремски Карловци, 4. март 2019. https://www.kultura.gov.rs/vest/788/-povelja-o-srpskom-kulturnom-prostoru.php

Шта је, поред већ наведног, допринело таквом исходу? У пар речи: предлог *Стратегије развоја културе Србије* (2017) постао је идеолошко бојно поље.

Прве шире изјаве министра културе и његовог посебног саветника Драгана Хамовића о основама и намерама *Стратегије* (2017), као и о садржају *Нацрта закона,* објављене су 5. јуна у *Вечерњим новостима*: подстицајне мере *Стратегије* (2017) и казнене *Нацрта закона* за циљ имају повећано коришћење стандардне српске ћирилице у јавном простору и јавној комуникацији изван маговитог („у раду") досега службене употребе,[806] тј. у подручју које заузима „у јавној употреби".[807] Такође, она се дефинише као матично писмо, што одговара чл. 10 Устава[808] (а терминолошки предлогу закона из 2004. године). Сврха

806 „Први пут је спецификовано шта употреба службеног језика и матичног писма конкретно подразумева – од званичних натписа па до декларација на производима. [...] Предложени закон неће октроисати ћирилицу у читавом јавном простору већ ће дефинисати место које јој по статусу службеног језика и писма припада, а које раније није било прецизно одређено." Р. Драговић, „Држава креће у бој за спас ћирилице", *Вечерње новости*, Београд, 5. јуна 2017.

807 „У предложеном нацрту, достављеном Влади Србије, ћирилица је одређена као матично писмо чија употреба, уз српски језик, обухвата 'укупно усмено и писмено општење' државних органа и локалне самоуправе, школа и факултета, штампаних и електронских медија, као и предузећа и установа, док латиница има статус – помоћног писма. По угледу на Француску, Пољску и друге европске земље, бригу о језичкој политици преузеће ново тело – Савет за српски језик." Р. Драговић, *исто*.

808 „[Професор Филолошког факултета у Београду Александар, *прим. С. С.*] Milanović je ocenio da Predlog izmena i dopuna samo precizira postojeće odredbe Zakona, i predviđa da se prvi član postojećeg Zakona uskladi sa članom 10. Ustava Srbije koji u službenoj upotrebi ne razdvaja srpski jezik od ćiriličnog pisma – Ćirilica se označava kao matično pismo, a latinica kao pomoćno pismo." „Predlog za izmenu Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma: Cilj je bolji status ćirilice", *Blic*, Beograd, 21. jun 2017.

мера је њена заштита,[809] а предложеног закона је, између осталог, обједињавање српског културног простора,[810] јер су „језик и ћириличко писмо једно од битних обележја културног идентитета".[811]

Опозиција је реаговала и хитро и бурно. Колумниста недељника *Време* Теофил Панчић (потписник и активиста *Декларације о заједничком језику*) је већ у броју од 8. јуна успоставио основне тачке и метод, с те стране гледано, будуће расправе: предлог политике је противуставан,[812] службена и јавна употреба су две различите и научно основане ствари,[813] мере подстицања и кажњавања у случају изостанка примене закона су дискриминаторске, недемократске, чак фашистичке.[814] Предложе-

809 „Није реч о наметању ћирилице, већ о њеној заштити. Она је у Србији угрожено писмо – наводи министар. – Стање је релативно забрињавајуће пре свега због предоминантне употребе латинице. [...] Ћирилици прети некоришћење, што води њеном нестајању. Сигурно је да неће бити забрањена или потиснута из школских програма, али свеприсутност латинице опомиње на могућност да за неколико деценија ово писмо постане једино које је у практичној употреби." Р. Драговић, *исīто*.

810 „Vraćanje digniteta ćirilici je vraćanje digniteta srpskom jeziku, srpskoj kulturi kao objedinjavajućem faktoru Srba na svim prostorima na kojima žive – rekao je Kovačević i dodao da je zaštita ćirilice koja je radna grupa propisala jedina moguća za ceo srpski kulturni prostor i celu kulturnu istoriju Srba.", „Predlog za izmenu Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma: Cilj je bolji status ćirilice", *Blic*, Beograd, 21. jun 2017.

811 Према тврдњи министра В. Вукосављевића, *исīто*.

812 „... većina ovih ideja je – uz to što je otvoreno idiotska – *debelo protivustavna* ..." T. Pančić, „Tridesetogodišnji rat protiv smisla", *Vreme*, Beograd, 8. jun 2017.

813 „... istina jeste da Ustav tretira ćirilicu kao pismo „u službenoj upotrebi", ali službena i javna upotreba su dve sasvim različite stvari, i to laici stalno brkaju." *исīто*.

814 „... javne, pravno normirane diskriminacije u javnom prostoru po osnovu jezika, pisma i sličnog ne poznaje ustav demokratske zemlje: mnogo je primereniji zemljama fašističkih hunti." *исīто*.

не основе и мере су наставак Милошевићеве политике,[815] предлагачи су идиоти и незналице, а сам је министар културни никоговић једнак проусташком (тадашњем) хрватском министру Хасанбеговићу.[816] Дејан Анастасијевић, колумниста истог недељника, и у истом броју, мере је видео као стаљинистичке, а ауторе као идеолошки заслепљене глупане;[817] циљ тих мера је „очување чистоће националног идентитета" за шта је као пример – асоцијативно – узео политику Радована Караџића.[818] Све заједно озрачио је алузијом на кривицу за узрок и последице рата.[819] Т. Панчићу је у телевизијском сучељавању одговорио министар В. Вукосављевић образложивши да

815 „A počeli su da nas mlate, sećam se dobro, još 1987. sa „Dva veka Vuka", i od tada ne izuvaju čizme. [...] ... ova vlast, svoj evropejstvujuščoj slatkorečivosti uprkos, ipak pravi baštinik jednog tridesetogodišnjeg kontinuiteta." *исто*.

816 Понешен властитим троцкистичким тумачењем карактера Копитар-Вукове реформе ћирилице за српски језик у погрдама је најдаље отишао неки Дејан Илић, назвавши опоненете речју „убице": „Braniti Vukovu ćirilicu tako što će se pravnim merama osujetiti „prvi spontani izbor" znači ugušiti duh Vukove reforme koja je težila da jezik oslobodi stega a njegovo normiranje učini zavisnim upravo od svakodnevne upotrebe. Drugim rečima, ministar i njegovi stratezi brane Vukovu ćirilicu tako što ubijaju njen demokratski i potencijalno revolucionarni duh. Ali, na to smo se već navikli od „srpskih" dušebrižnika i nacionalista: na kraju se oni uvek ispostave kao ubice." D. Ilić, „Ministar i njegovi stratezi", *Peščanik*, Beograd, 10. jun 2017.

817 „Tvorci ovog zakona podsećaju na Staljinove satrape iz knjige Vladimira Vojinoviča „Život i priključenija vojnika Ivana Čonkina" u kome neki nastavnik klasičnih jezika biva uhapšen i poslat u logor kao – latinski špijun." D. Anastasijević, „Latinski špijun", *Vreme*, Beograd, 8. jun 2017.

818 „Za vreme vladavine Radovana Karadžića u Republici Srpskoj jezik bosanskih Srba je bio nasilno ekaviziran – jer valjda pravi Srbi ne govore ijekavicom – a ćirilica je uvedena kao jedino i obavezno pismo u sve institucije." *исто*.

819 „Od onog što ova država uzme da brani obično kamen na kamenu ne ostane." *исто*.

су казнене мере у складу са законом који се односи на прекршаје,[820] а збирни полемички одговор дао је Слободан Антонић, одбацивши и фактичке основе и мотивације („аутошовинизам", „културрасизам") двојице новинара.[821]

Након тога расправа о *Нацрту закона* нагло је заустављена, односно настављена је индиректно, као део општег оквира културно-идеолошког одбацивања *Стратегије* (2017). Писма се дотичући само у контексту критике предложених основа културног идентитета Саша Илић (потписник *Декларације о заједничком језику*) оценио је: нацрт *Стратегије* јесте савременој култури непријатељски, анахрон, конзервативан и националистички. Гледа се уназад, регресира се у национално (ћирилица је део склопа), уместо да се гледа унапред полазећи од, и ослањајући се на, парадржавну[822] алтернативну сцену.[823] Већ 15. јуна у *НИН*-у, текстом Радмиле Станковић, додатно је наглашена идеолошки борбена линија раздвајања регресивно/ретроградно (историјско – наслеђено – колективно (Србија)) насупрот прогресивном (будуће – креативно – индивидуално (Европа)). За-

820 „Zumiranje 63, Život i smrt ćirilice", *Vreme*, Beograd, 15. jun, 2017. https://youtu.be/zoQgQhmF5q8

821 С. Антонић, „Како изазвати крик културрасисте", *Фонд стратешке културе Србија*, Београд, 13. јун 2017.

822 Епитет „параджавна" налазимо ваљаним јер већина организација, удружења и појединаца из миљеа „алтернативне културне сцене" новац за свој рад добавља било од иностраних државних и парадржавних фондова, или од Министарства културе и информисања.

823 „Najveći problem ove Strategije razvoja kulture, pored loše projektovanih ciljeva i budžeta, ukoliko se čita pažljivije, može se videti i u njenom odustajanju od kulture i okretanju jednom njenom ideološkom derivatu, koji je rezultat kulturne politike kreirane na osnovu tzv. *srpskog stanovišta*. [...] Strategija definiše kulturu kao nešto nalik na bedem za odbranu *srpskog identiteta* ..." S. Ilić, „Strategija regresije kulture", *Peščanik*, Beograd, 9. jun 2017.

мерено је што „ова стратегија постаје својеврсни 'чувар идентитета'", што „политичка елита уз помоћ дела интелектуалаца" настоји да у један идентитет укључи мношво различитих „локалних колективитета". То није добро, то је тежња ка превлашћу над суседима, агресији.[824] Замера се укључивање Византије и Светог Саве у традиционалне вредности српске културе, јер је „светосавље као култ и доктрина настало између два светска рата деловањем Јустина Поповића и његових следбеника". Идеја о непрекидном трајању Србије је привид. Српски културни простор (и ћирилица) „може да васкрсне штетне термине „српскост" и „надсрбљавање", однос периферије према центру и сличне ретроградне процесе." Гледајући у прошлост *Стратегија* не види групу уметника с почетка двадесетог века „који су дефинисали појам стваралаштва као индивидуални чин и слободу померили на план индивидуалног". Улагање у културу треба усмерити на младе, на будуће уметнике, приоритет би требала да буде следећа генерација уметника јер „увек морамо да славимо суштинску вредност уметности као људског, емоционалног и преображавајућег искуства". Укратко, *Стратегија* је „апсолутно политички документ", превише загледана у прошлост, неодговарајућа је за Србију „која већ одавно

824 „Славна бугарска историчарка Марија Тодорова нотира потребу сваког од балканских народа да ишчита свој национални и културни идентитет као право на превласт у односу на народе у окружењу, а на основу доказа који се налазе у народном предању. Срби то своје право налазе јер су на Косову 1389. спречили напредовање турске силе дубље у Европу, жртвујући себе на олтару хришћанства. Постали су „небески народ" који је тиме добио право да чини херојска дела и злочине" Овде вреди додати, истине ради, да колега М. Тодорова можда јесте познат историчар, али да епитет „славни" иде уз неупоредиво значајније – и сама М. Тодорова би се највероватније сагласила – ауторе: Теодора Момсена, Роналда Сајма, Фернана Бродела, Георгија Острогорског, да споменемо само неке од стварних научних величина.

припада европској култури и која уредно стоји у реду за улазак у Европску унију“ и њену културу у 21. веку. Она не гледа у будућност, то је национални културни манифест који је срамота за Владу Републике Србије.[825]

Током јула питање *Сīраīеīије,* и ћирилице у њој, добило је епитет вредносно десничарске оријентације, тиме нужно супротстављене невладином сектору као локалном носиоцу прогресивног и демократског. На расправи вођеној 30. јуна у просторијама Покрета слободних грађана Борка Павићевић (потписник *Декларације о заједничком језику*) документ је назвала реакционарним, догматским, националистичким и деструктивним[826] док га је Јанко Бањак (такође потписник *Декларације о заједничком језику*),[827] не либећи се политичких денунцијација, назвао и непријатељским према невладином сектору.[828] Поред тога, новинар *Полиīике* ставила је *Сīраīеīију* у контекст статистичког истраживања о односу популација „у Европи, САД, Канади, Аустралији и Јапану” чији су резултати указали да је за „одређивање националног идентитета важнији језик од места рођења”,

825 Р. Станковић, „Гледање у прошлост“, *НИН*, Београд, 15. јун 2017, 48–51. Сви цитати, укључујући и претходну напомену, су из тог текста.

826 „Borka Pavičević ocenila je da je Nacrt strategije “dogmatski, reakcionarni dokument koji će poslužiti za eliminaciju političkih protivnika”, a posebno je kritikovala način na koji se taj dokument odnosi prema tradiciji i kulturnom nasleđu, ocenjujući da ih pretvara u kič. „Nacionalisti najviše uništavaju kulturni identitet. Ovo je nacionalistički dokument i treba ga odbaciti u celini”, rekla je Borka Pavićević.” „Oštro o Nacrtu strategije razvoja kulture i pre zvanične rasprave”, *SEE Cult*, Beograd, 03. jul 2017.

827 Филмски режисер, професор Факултета драмских уметности у Београду

828 „Prema njegovim rečima, govori se o važnosti civilnog sektora na par mesta, a u stvari se „civilno društvo prema Putinovom modelu na svakom koraku sputava”. Posebno je zamerio što nema načela o slobodi izražavanja i stvaralaštva, niti se na bilo koji način afirmiše kritičko mišljenje. „Sve što piše svodi se na represiju”, ocenio je Baljak.“ *исīо*.

што је у чланицама ЕУ изнело 77%. Такође у ЕУ, одговори о значају места рођења, националних обичаја и традиција не прелазе 50% у општем просеку, док је религија у одређивању националног идентитета од секундарног значаја. Култура и идентитет, национални обичаји и традиција важни су за присталице идеје „десничарских и популистичких" партија и влада[829] што је неколико дана касније нагласила и Горица Мојовић, ранији градски (Београд) секретар за културу.[830] Тиме је *Стратегија* (2017), постављењем у шири контекст друштвених феномена и политичких кретања у Европској Унији и земљама (нео)либералне демократије, интернационализована употребом (пропагандистичког) метода компаративног позиционирања. Следећи корак било је продубљивање проблема изостанка учешћа невладиних организација и удружења у састављању и дотеривању документа, пре обелодањивања и кроз потоњу јавну расправу: *Стратегија* је у ствари воља Александра Вучића.[831] Тиме је постављена као питање демократије саме: држава (А. Вучић) не мари за јавност.[832] Министар В. Вукосављевић

829 „Потреба да се у оквирима културне политике говори о идентитету је у складу са стрмљењима конзервативних, десно оријентисаних европских влада." А. Оташевић, „Идентитет на трапезу језика, нације и културе", *Политика*, Београд, 14. јул 2017, 13. Ваља напоменути да је реч о тексту солидног новинара: аутор је покушала да са те стране разговара са неколицином интелектуалаца, али њихови одговори су били веома опрезни и вишезначни, готово невезани за њена питања.

830 „Uvodni deo kao i deo o negovanju srpskog jezika i ćirilice pisani su kvazinaučnim stilom koje odlikuje poprilična pojmovna zbrka, a u vrednosnom smislu desničarska orijentacija." G. Mojović, „Kulturna strategija ministra Vukosavljevića", *Danas*, Beograd, 22. jul 2017, V

831 „Očigledno i kultura u današnjoj Srbiji mora da se povinuje volji vrhovnog komandanta." S. Ilić, „Cveće zla", *Peščanik*, Beograd, 30. avgust 2017.

832 „Da nije tako, koncept demokratije u Srbiji izgledao bi sasvim drugačije, odnosno bilo bi i te kako važno šta javnost govori o predlozima, projektima i planovima Vlade." *Исто.*

се оглушује на „поприличан број коментара стручњака и радника у култури",[833] намеран је да јавну расправу води у „затвореним" институцијама „од којих су неке у прошлости врло често заузимале антивилизацијске ставове спрам развоја државе". Према критичарима, циљ В. Вукосављевића, односно А. Вучића, јесте ревизија достигнутог након Петооктобарског преврата, враћање на културну политику режима Слободана Милошевића,[834] контрареволуција, јер одбацује као паушалне, неаргументоване и из политички тенденциозног читања документа настале, ставове људи који сарађују са цивилним сектором називајући их „бившим култур-трегерима".[835]

Промена владе, нетом по усвајању *Сīраīеīије* (2017), ослабила је позицију министра који се, према свему судећи, надао да ће резултати јавне расправе омогућити довршење законодавног процеса. Други, пресудно значајан проблем била је најава рада на заједничкој декларацији Републике Српске и Србије о опстанку српског народа, у чијем центру је требало да буде заједнички

833 „Skor svih čitanja Strategije tokom ovog leta trebalo bi da bude najvažniji korektiv za dalji rad Ministarstva kulture i njegovog bezimenog tima na ovom dokumentu". *Исīо*.

834 „Ministar Vukosavljević zastupa tezu o devastiranju Srbije srbije tokom dvehiljaditih, kada je uništen cvet srpske kulture koji je slobodno cvetao od 24. septembra 1987. do 5. oktobra 2000. Stoga on misli da će zalivanjem tog cveta u fingiranoj javnoj debati i kasnije, usvajanjem ovakve Strategije razvoja kulture 2017–2027, uspeti da obnovi tu fantastičnu floru koja je nekada bujala iz krvi i tla." *Исīо*.

835 Изразом „културтрегер" радо се служе интелектуалци десног центра српске политичке сцене на згодан начин спајајући приговор самољубивог и самоуздижућег некритичког приступа са становишта „европских вредности" на комунистичким основама и политичким пореклом, као у случају ранијег Градског секретара за културу Горице Мојовић. У јавним изјавама начелно резервисан министар В. Вукосављевић је, вероватно, пренео презрив однос каквог показује С. Антонић, „Зашто смета плурализам српске културе", *НСПМ*, Београд, 7. септембар 2017.

наставни програм српског језика,[836] која је изазвала већ наведену бурну реакцију Либерално-демократске партије. Користећи се насталом конјуктуром, противници министра и његове политике у култури Србије најпре су извели диверзију завршне јавне расправе у Народној библотеци Србије.[837] С јесени, када у Србији почиње сезона политичког рата, у центар су ставили питање *европеизације,* које је тумачено као грађење на марскистичком социјал-либералном наслеђу, нарочито на српској варијанти у титоистичкој идеологији и политици СФР Југославије. У ЕУ Инфо центру у Београду одржана је 18. октобра 2017. године трибина о *Стратегији* у организацији Асоцијације независна културна сцена Србије (НКСС, представник Вирџинија Ђековић) и Форума за културу Европског покрета у Србији[838] (представник Милена Драгићевић Шешић,[839] потписник *Декларације о заједничком језику*), уз учешће Горана Томке[840] и Саше

836 „'Kovačević je naglasio da ne bi bilo moguće razgovarati o jedinstvu srpskog naroda ukoliko nema zajedničkih identitetskih nacionalnih kriterijuma. U razradi tih različitih kriterijuma, koje podrazumijevaju i paralelne veze Republike Srpske i Srbije, najvažnije je ono što se podrazumijeva pod jedinstvom srpskog kulturnog i naučnog prostora, a to je izjednačavanje nastavnih planova i programa za nacionalne discipline, kao što su srpski jezik i književnost', rekao je Kovačević [...] On dodaje da je trenutno najugroženija ćirilica, te da bi deklaracija morala istaći jedinstvo u pogledu nacrta ili zakona o jeziku i pismu. 'Ukoliko jezik i pismo nisu jedinstveni na cijelom prostoru srpskog naroda, onda se ne može govoriti ni o jedinstvenom kulturnom prostoru, kao ni obrazovnom sistemu', smatra Kovačević." „Kovačević: bez jedinstva jezika i pisma nema jedinstva u obrazovnom sistemu", *SRNA*, Banja Luka, 10. jul 2017.

837 „Burna završna rasprava o Predlogu strategije razvoja kulture", *SEEcult*, Beograd, 29. septembar 2017.

838 Forum za kulturu Evropskog pokreta u Srbiji, http://www.emins.org/forumi/forum-za-kulturu/

839 Шеф УНЕСКО катедре за културну политику и менаџмент Универзитета уметности у Београду

840 Културолог из Новог Сада, предавач на УНЕСКО катедри

Илића (*Пешчаник*) те модерацију Милене Стефановић (Европски покрет у Србији): упућен је позив на одбацивање *Стратегије* у целини.[841] Током разговора, Милена Драгићевић Шешић изјавила је да као основни проблем *Стратегије* види то што је без најшире консултације, укључујући и цивилно друштво, усвојена на нивоу самих министарстава,[842] к томе, да је етнонационалистичка.[843] Са том оценом сагласио се и С. Илић додавши да је проблем у полазишном идеолошком приступу, да је *Стратегија* аутовиктимолошка.[844] Прихвативши реч, М. Д. Шешић је аутовиктимологију, односно нагласак на изучавању историје геноцида над Србима у XX веку, видела као противан евроинтеграцијама и културној сарадњи у региону,[845] као делу општег процеса евро-

---

за културну политику и менаџмент Универзитета уметности у Београду

841 „Za odbacivanje Predloga strategije razvoja kulture", *SEEcult*, Beograd, 19.oktobar 2017.; М. Сретеновић, „Бројне примедбе на Нацрт стратегије културе", *Политика*, 19. октобар 2017.

842 Asocijacija nezavisna kulturna scena, *Zašto Nacrt strategije kulture izaziva otpore?* https://youtu.be/rxFY1WeTtKA М. Д. Шешић (1.50 - 2.28)

843 „... опредељеност за заштиту националне културе, тиме јасно каже да је то није за развој културе у Србији него ... национална култура, онда су заштита националних мањина, па тек онда иде унапређење узајамног разумевања ..." *исто*, (4.48-5.15)

844 „Који су то елементи те идеологије? Овај продукт, како је нама пласиран, он у свом подтексту ... има врло јак етнонационалистички концепт: однос према нацији, однос према језику, однос према прошлости, и однос према аутовиктимолошком наративу који је убачен у ову стратегију." (10.15-11.15) „*И* када сам размишљао, на крају, како бих назвао концепт те културе за коју се залаже ова стратегија, на којег се ослања, ја сам дошао до једног рогобатног назива, а то је тип културе херојски, косовскозаветни, националистички, аутовиктимолошки тип мушке патријархалне културе." *исто*, (13.47-14.10)

845 „Одакле тај простор за аутовиктимизацију? Ја не знам и не могу да га разумем. Чак једна реченица каже да је геноцид над

пеизације путем помирења и продубљивања веза решавањем отворених питања. Једно од низа отворених културолошких питања је и језик.[846] Питању програма потицања употребе ћирилице пажња је током дебате била посвећена у два наврата, на тему подстицаја у издаваштву. Премда је министар В. Вукосављевић још 15. јуна у емисији „Зумирање" изричито одбацио рестриктивност и нагласио стимулативност тих мера,[847]

српским народом вршен континуирано у 20. веку. Дакле, то делује увредљиво за многе народе који су били прогањани од стране Срба у 20 веку ... геноцид је крупна реч и ја не бих рекла ... али култура сећања се спомиње много пута овде у овоме и то је нешто што би могло да делује, можда једино што је квалитативно, али та култура сећања сведена је на геноцид. Та култура сећања није, управо је она контра европских ... значи ако овде ми кажемо да смо на трагу европских интеграција, да хоћемо регионалну културну сарадњу, да је то приоритет, начин како је дефинисана култура сећања као аутовиктимолошка прича потпуно је контраиндикована савременим тенденцијама културе сећања у Европи која иде на разоткривање негативне прошлости, на онај део прошлости када смо, дакле, ми као неки колектив чинили нешто што можда баш није добро, а са друге стране иде на помирење. Ми немамо ни једну ... дакле стратегија није дала премису ни за једно отворено културолошко питање у региону без кога нема културне сарадње." *исто,* (51.50-53.27)

846 „Ја ћу рећи да је питање језика једно од тих. Јер дакле ... она чак и не каже да су у Србији признати други језици којима се говори у региону: мислим на бошњачки, мислим на хрватски и тако даље, али она једноставно нема чак ни ову врсту дискусије до које мере је важно направити, можда, кодификовати српски језик, али оставити отвореним дијалог са другим језицима у региону и тако даље." *исто*, (53.28-53.59.)

847 „Дакле, ако постоје пореске мере, ако постоје мере за плаћање инфостана и чуда и тако даље ви имате јасну ситуацију. Нешто вас кошта сто динара, али ако платите унапред коштаће вас јефтиније нешто. Ако платите порез у ратама коштаће вас оволико, а ако платите данас коштаће вас мање. То се зове стимулативне мере ... којима се стимулише неки модел понашања за који неко, ко треба да га афирмише, сматра да имају неки смисао ... [...] Ја се лично залажем за то да се употреби следећа логика: те мере не треба

С. Илић их је оценио дискриминаторским,[848] а М. Д. Шешић дерогирајућим у културном и сазнајном смислу уопште, а у смислу регионалне сарадње посебно.[849]

Да ствар за *Сīратēīију* (2017), у делу који се односи на писмо, постане још тежом побринули су се најмање једна држава-чланица ЕУ и Савети националних мањина

да буду претерано стимулативне, оне треба да се крећу на терену симболике ..." „Zumiranje 63, Život i smrt ćirilice", *Vreme*, Beograd, 15. jun, 2017. (27.40-28.48) https://youtu.be/zoQgQhmF5q8

848 „Ова стратегија је врло окренута ка издавачком сектору када је у питању језик, култура, дакле, они су отворено рекли: ми сматрамо да смо угрожени, да је језик угрожен, да је нација угрожена и ми ћемо подржавати ћирилицу. Шта то значи? То значи да ће на неком будућем откупу, можда већ следеће године, комисија бити инструисана тако да од целокупног тржишта нашег прави откуп књига на ћирилици. И сад, неки издавачи ће рећи: па добро, онда ћу ја прећи већим делом на ћирилицу, а неки други ће рећи, да али ја ћу покушати да нађем неку параструктуру, неку везу, и да преко те везе ми пласирамо неке књиге. И то значи да нас ова Стратегија уводи у неки парапростор ... где је ... где сви ми морамо да плутамо и трагамо за неким решењима јер то питање није решено како треба. И у том смислу она је дискриминаторска. И то је страшно. А ми једноставно тражимо равноправност за све и један подстрек за развој савремене културе." *Zašto Nacrt strategije kulture izaziva otpore?* https://youtu.be/rxFY1WeTtKA (12.32-13.46)

849 „Са овом политиком подршке књигама, па преведеним књигама, па књигама на ћирилици за откуп, па књигама домаћих аутора на ћирилици за откуп и тако даље, опет се само гледа ... пазите, није први став висококвалитетна књига, па онда други, унутар тог корпуса, ето, приоритет да имају књиге на ћирилици него просто стриктно каже за издаваштво, књиге научне и стручне објављене српских аутора на ћирилици. Верујете ми, за мене је својевремено библиотека *Сазвежђа* која је доносила искључиво преводу литературу била значајнија за моје формирање од не знам колико књига домаћих историчара ... значи не можемо ми на тај начин рећи: све што је написано на српском а одштампано на ћирилици боље је од било које преведене литературе, укључив и ону која се ... баш *20 век* када сте споменули, бави питањима из региона, Бугарске ... преводе ауторе који су релевантни ако хоћемо регионалну сарадњу." *Исīо*, (54.00 - 55.17)

(у Србији) као организације. На интернет презентацији суботичког часописа *Хрватска ријеч* децембра 2017. објављена су два чланка[850] у којима се, са становишта представника хрватске и мађарске националне заједнице, коментаришу *Стратегијом* предвиђене мере за подстицање употребе службеног писма (српске редакције ћирилице) у Србији. Први текст се односи на разговоре највиших представника Хрватског националног вијећа са премијером Андрејем Пленковићем у Загребу 15. новембра 2017. (присуствовала је и министар иностраних и европских послова Марија Пејчиновић-Бурић) и састоји се од цитираних изјава Томислава Жигманова (председник Демократског савеза Хрвата у Војводини и народни посланик). Према његовој интерпретацији, премијер је рекао да ће влада Хрватске, позивајући се на билатерални споразум о заштити мањина, између осталог инсистирати на одсуству „активности на плану асимилацијских политика". У том послу од суштинске важности су механизми, у првом реду билатерални, поред њих „на концу, али не и на посљедњем мјесту, јесте и процес еуропских интеграција".[851] А Хрватска је од средине 2013. године пуноправна држава чланица, дакле у позицији да оцењује и да одлучује о пријему Србије, са или без обзира на решења „вуковарског случаја".

850 „Obećavajući proaktivan odnos", *Hrvatska riječ*, Subotica, 4. 12. 2017.; „Definiranje dimenzija srpske kulture", *Hrvatska riječ*, Subotica, 4. 12. 2017. Текстови преузети децембра 2017. године су нам доступни јер су сачувани у архиви пројекта: с неког разлога они се не налазе на адресама са којих су преузети. Трагова у хрватској штампи, која је преносила широке цитате, ипак достаје.

851 „Ne treba, naime, smetnuti s uma da je Hrvatska od 2013. godine punopravna članica Europske unije te kao takva ima cijeli spektar mehanizama kojim može utjecati na poboljšanje društvenog položaja Hrvata u Srbiji i pozitivno rješavanje problema s kojima se oni suočavaju." „Obećavajući proaktivan odnos", *Hrvatska riječ*, Subotica, 4. 12. 2017.

Представници хрватске националне заједнице подржали су ставове Мађарског националног већа, прихваћеног од осталих мањина обухваћених Координацијом већа националних мањина, те га упутили радној групи за израду *Сīратеīије*. У делу који се односи на мере за афирмацију ћирилице наводи се:

> „Док Стратегија предвиђа (у)вођење суставне политике у циљу његовања српског језика и ћирилице, истовремено не предвиђа сличне мјере за његовање и очување националних мањина. Предвиђене афирмативне порезне мјере у сфери издавања листова, часописа и књига, дистрибуирања филмова, обавезивање комерцијалних телевизија на ћириличне титлове те утјецајем на привредне субјекте, практично се ради на кажњавању јавне употребе језика и писма националих мањина, за које је ноторна чињеница да 'већина мањина користи латинично писмо'[852] (Мишљење Венецијанске комисије о Уставу Републике Србије, тачка 10.). Осигуравањем ових афирмативних мјера употреба мањинских језика у култури ће бити осим фактички доведена и у правно неповољнији положај. На поштовање ове широке палете језика и писама у Србији, укључујући и српски језик који сам има два писма - ћирлично и латинично - треба гледати као на културно богатство, док фаворизовање српске ћирилице не смије никако дискриминирати језике националних мањина."[853]

То није било све. Да бисмо могли да разумемо и критикујемо ове исказе потребно је да кључне речи „Венецијанска комисија", „закон", „националне мањине" тумачимо у општем контексту тог документа:

852 Мишљење није ваљано цитирано. У оригиналном тексту: „Стога Венецијанској комисији није јасно из којих разлога се законом заштићена употреба латиничног писма, које већина мањина *радије* користи, више не спомиње изричито у Уставу."

853 „Definiranje dimanzija srpske kulture", *Hrvatska Riječ*, Subotica, 4. 12. 2017.

„На жалост, неједнаки услови постојања и даљег развоја различитих култура (недостатак кадрова, несразмјера у развијености културне инфрастуктуре, финанцирању, правном оквиру, медијској покривености, одвојеност од културног живота матичне земље, цјелокупан неповољнији положај мањинске културе) и међуутицаји *могу лако довести до сужења културе и асимилације* националних мањинских заједница. Уколико се међутим *интеркултуралност*[854] *и интегративна мултикул-*

854 „Pojam koji podrazumeva odnos, razmenu i skup dinamičkih tokova različitih kultura. Međutim, dok multikulturalnost označava postojanje više kultura na istom prostoru, interkulturalnost naglašava odnos među kulturama i neophodnost međusobne interakcije. Interkulturalnost podrazumeva suočavanje s problemima koji se javljaju u odnosima između nosioca različitih kultura, njihovo prihvatanje i poštovanje. Prefiks inter ne znači jednostavno prisustvo ili suživot, slučajno mešanje kultura, niti zamenu jednog oblika mišljenja drugim, već mogućnost upoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru. Interkulturalizam podstiče na razmišljanje o razlikama etničke, kulturne, religiozne i dr. prirode, o borbi protiv predrasuda, o mirnom suživotu među narodima, pojedincima ili grupama različitog porekla, o jednakim mogućnostima u obrazovanju ili ispovedanju različitih veroispovesti, ispoljavanju drugačijih mišljenja, stavova, seksualnih orijentacija, pitanja o tzv. ejdžizmu, tj. toleranciji prema staroj populaciji. Interkulturalizam putem konkretnih prilika omogućava da se dođe do suočavanja, komunikacije, međusobnog upoznavanja i vrednovanja, razmena vrednosti i modela života te društveno-etičkog poštovanja. Interkulturalno vaspitanje ima za cilj postizanje visokog stepena razumevanja i prihvatanja osoba koje pripadaju drugim kulturama. Dakle, interkulturalizam znači shvatiti drugog i biti u interaktivnom odnosu s njim. Pritom, shvatiti ne znači akumulirati informacije, govoriti o drugima, već govoriti sa drugima, slušati i odgovarati. Interkulturalizam treba posmatrati kao fenomen kulturne interakcije i kulturnog dinamizma. U tom procesu, puka tolerancija nije dovoljan poticaj interkulturalnosti. Pasivno prihvatiti ili uočiti postojanje različitog ne obvezuje i na vlastiti odnos prema utvrđenoj različitosti. Interkulturalno vaspitanje obraća se svim ljudima, svakom pojedincu, a ne samo učenicima, studentima ili migrantima. Interkultura znači mogućnost suočavanja ideja, što pretpostavlja promenu u

туралност упари са појачаном заштитом мањинских националних култура и поштовањем њихове самосталности, *онда се процеси који воде до изумирања вриједности* (*sic*!) *могу успорити или чак преокренути*, но за то се мора осигурати да комуникација између мањина и већине не буде једносмјерна, једнополна, *а националне мањине и њихове културне вриједности морају постати реални елементи вриједносног сустава цјелокупног друштва*. Димензијама интеркултуралности и мултикултуруралности недовољно је посвећена пажња у приједлогу Стратегије. [*све наīл. С. С.*]"[855]

Уколико из ове гомиле наизглед бесмислених фраза (не заборавимо да је текст био објављен упоредно са уцењивачким назнакама премијера Републике Хрватске), противних коалиционом уговору Српске напредне странке и Савеза војвођанских Мађара, обратимо пажњу на кључне речи показује се:

1. Да Србија не чини (новчано улаже, у најмању руку) довољно да би спречила асимилацију мањина што доводи до губитка (не мањинских, него општих) *вредносӣти*
2. Да вредности националних мањина *морају* постати неодвојив део вредносног система целог друштва (тј. и суверене националне већине)
3. Да је могућност „једносмерне и једнополне" комуникације ка мањинама недозвољива
4. Да је фаворизовање ћириличког писма кажњавање „јавне употребе" језика и писма националних мањина

начину мишљења, те се као такva темељи на замисли бољег и хуманијег друштва и будућности у којем ће бити елиминисани расизам и доминација човека над човекom." Према: „Leksikon multikulturalnosti", *Centar za interkulturalnu komunikaciju*, Novi Sad. http://www.cink.rs/index.php/i/76-interkulturalnost

855 „Definiranje dimanzija srpske kulture", *Hrvatska Riječ*, Subotica, 4. 12. 2017.

5. Да је „широка палета националних језика и писама" саставни део двоазбучности српског језика које је, по себи или га макар треба гледати као, културно богатство за шта се правног (?) основа да нађи у *Мишљењу* Венецијанске комисије.

На трибини Завода за проучавање културног развитка одржаној 18. децембра 2017. године[856] М. Д. Шешић је, наступајући као експерт[857] у дебати са министром културе В. Вукосављевићем, под окриљем интеркултурализма у аргументацију увела и наслеђе Југославије као процесом акултурације насталу вредност по себи насупрот националистичким покушајима да је потисну. То укључује нападе на Јована Скерлића и на Вука. Напад на Скерлића је напад на европеизацију Србије, а напади на Вука у таблоидима и на порталима, у постојећој медијској ситуацији, имају знатног утицаја на младеж, воде ка одвајању од европске и везивању за руску културу, чега је део фаворизовање ћирилице у оквиру културне

856 Учесници трибине били су министар културе и информисања Владан Вукосављевић, проф. др Милена Драгићевић Шешић, редовни професор Факултета драмских уметности у Београду, др Александра Ђурић Боснић, виши стручни сарадник за научна истраживања и развој Завода за културу Војводине и др Милош Константиновић, председник Удружења књижевних преводилаца Србије (модератор др Вук Вукићевић, директор Завода) Завод за проучавање културног развитка, *Трибина „Стеван Мајсторовић" – Мултикултурализам данас, илузија или неопходност?*, Београд, 18. децембар 2017. https://zaprokul.org.rs/2017/12/18/18-decembar-2017-tribina-stevan-majstorovic-multikulturalizam-danas-iluzija-ili-neophodnost/ Тонски снимак ове значајне расправе налази се на адреси: https://drive.google.com/file/d/1T_E1N_SVD5Nc2GDtz-FuFZE5L4vcBPJDk/view?usp=sharing

857 Експерт УНЕСКО-а за имплементацију Конвенције о културном диверзитету; експерт Европске комисије за питања културне политике.

политике.[858] Она сматра да је биалфабетност „једна врста богатства наше културе" и своје књиге, према властитом опредељењу, штампа наизменично једним па другим писмом.[859] Министар В. Вукосављевић није остао дужан. Рећи да је Скерлић био у заблуди југословенства није напад на њега, нити на његово дело; идеологизовање Скерлића као и „дискутабилног дела, филозофског или псеудофилозофског, *Филозофија īаланке* Радомира Константиновића, заслужује посебну анализу".[860] У

858 Овај и следећи цитати М. Д. Шешић на снимку се налазе се у временском оквиру 53.00 - 57-00. „Напади на Скерлића су напади на европеизацију српске културе и они постоје стално. Напади на Вука. Пазите, Меша Селимовић пише једну врло рационалну књигу у којој дебатује Вукову реформу, али данас шта можете у таблоидима прочитати, а нарочито то читају млади ... деца читају блогове и онда виде опасност у томе да је Вук за рачун Аустроугарске ... дошла сам до тога да читам текстове који су најискључујући, који желе да искључе све оно што српску културу везује са европском, да нас вежу са руском, при том Вукова реформа, тврдећи да нас је Вукова реформа одвојила од руског језика... и ма како ми мислили да те појаве у српском друштву нису довољно, нису значајне, ја мислим да јесу."

859 „Мислим да је од часописа *Зенит*. Можемо га ... видети како комбинује латиницу и ћирилицу, то је једна врста богатства српске културе да има два писма, Јапан има три писма ... то ништа не спречава. А мислим да књига треба да добије подршку због тога што ће оно што је у њој бити важно. И да ће наравно белетристика моћи да се штампа, и треба да се штампа ... и ја водим рачуна да моје књиге буду наизменично штампане нека латиницом нека ћирилицом, исто то важи и за текстове у часописима, јер ми се чини да не треба ништа да искључујемо, одстрањујемо из своје културе, већ треба да оба писма третирамо као своје богатство." *исīо*

860 В. Вукосављевић: „Напади на Скерлића, како сте ви то рекли ... није свака критика нечијег интелектуалног рада, у дијахронијском смислу, истовремено и напад. Идеологизовање Скерлића такође штети Скерлићу. Скерлић је [...] био носилац и неких заблуда. Као заблуде југословенства. Скерлићеви чланци у *Срīском књижевном īласнику* пре Првог светског рата су форсирали стварање једног новог културног језгра, југословенског, које је било у рудиментарном

савременом дискурсу десница је негативно одређена и готово нужно екстремна, што није случај са левицом.[861] Српски културни идентитетски образац потискује се глорификовањем и наметањем[862] југословенског.[863]

Дакле, у периоду јун – октобар 2017. године успостављена је негативна културно-идеолошка, културно-политичка и демократска (не у класичној дефи-

---

једном облику, у настајању, без да је српско културно језгро изашло из 19 века после крвавих ослободилачких ратова и без довољно дуге традиције и са културом дисконтинутета било заправо у повоју. Према томе правити од Скерлића недодирљиву, то је дозвољено, наравно, али постоји став супротан томе ... [...] Ја, рецимо, примећујем други један феномен, идеологизовања једног, као бих рекао, дискутабилног дела филозофског или псеудофилозофског које се зове *Филозофија йаланке*. Прављење од таквог једног дела јеванђеља или канона савремене мисли, па према томе упоређивати модерне културне обрасце или модерну идеологију такође може бити предмет једне интересантне анализе." *исто,* од 58.31

861 В. Вукосављевић: „Практично смо се пробудили у свету у коме се нужно феномен десница третира са негативним предзнаком. Те ако је десница онда је стални придев ... ако је десница онда је скоро нужно екстремна десница. Али, ако је левица не може екстремна левица." *исто*, од 1.02.23

862 В. Вукосављевић: „Врло често, хоћу да кажем да сам и сам запазио тај феномен да се у разумном, је ли, критиковању српског културног идентитетског обрасца посеже врло често за глорификовањем југословенског културног обрасца и да се намеће постјугословенски културни простор као једна ствар која је пожељна сама по себи. То је тема за једну озбиљну дебату, такође. Шта је југословенско наслеђе? Шта је донело у политици видели смо, шта је донело у националним односима видели смо ... а шта је донела у култури ствар је за дебату. Свакако занимљиве ствари, нове пројекте, специфичне ауторе, интересантно културно наслеђе, али је донела и неке друге процесе и неке друге феномене." *Исто*, од 1.23.20

863 За разумевање елемената културно-идеолошке индентификације, диверсификације и данашње конфронтације (и политичке прагматизације) на линији српско - југословенско веома солидан увод (подаци и позивање на бројне изворе) даје С. Антонић, „Токсични југославизам", *Искра*, Андрићград, 21. септембар 2019.

ницији тројне поделе власти и одговарајуће процедуре) вредносна оцена *Стратегије*. То значи: и мера за подстицање употребе стандардне српске ћирилице, у контексту евроинтеграција као општег државног програма и југословенског наслеђа као модернизаторског, тиме евроинтеграцијама претходећег, подобног, претпостављеног услова. Кључни значај октобарске јавне дебате налазимо у чињеници да се према *Стратегији* (2017) и месту српске стандардне ћирилице у њој, потврђујући претходне јавно изношене тезе, негативно одредио Европски покрет у Србији, професионализована невладина организација органски везана за странке левог центра и левих либерала[864] коју се може сматрати кровном за пројекат *Национални конвент о Европској унији у Србији*. То полузванично стално тело, основано према словачком узору за сврху уређења питања националних мањина, које делом финансира и држава Србија, има обавезно да учествује у законодавном процесу.[865] Мањине, позивањем на *Мишљење Венецијанске*

---

864 *Evropski pokret Srbija*, http://www.emins.org/o-epus-u/organizacija/ Секретар организације у периоду 2017–2020 била је активни политичар Сузана Грубјешић, један од оснивача Г17, доцније потпредседник владе за европске интеграције и шеф преговарачког тима за приступање ЕУ.

865 „NKEU se uspostavlja pre svega kao telo za posebnu saradnju Narodne skupštine Republike Srbije i civilnog društva u procesu pristupnih pregovora, u skladu sa dobrom praksom strateške saradnje civilnog društva sa najvišim zakonodavnim telom u zemlji i izabranim predstavnicima građana, koja je uspostavljena Rezolucijom Narodne skupštine iz 2004. godine i potvrđena rezolucijom iz 2013. godine.

U skladu sa principom obaveznosti konsultovanja civilnog društva u izradi zakonskih i strategijskih dokumenata koji je propisala Vlada Republike Srbije, NKEU će svojom strukturom i načinom rada biti pogodna platforma za saradnju i konsultacije sa Vladom i njenim telima zaduženim za pregovore o članstvu sa EU (Pregovarački tim, pregovaračke Radne grupe). Princip saradnje između državnih organa i organizacija civilnog društva baziran je na Deklaraciji Komiteta ministara Saveta

комисије, долазе након тога, али на истом таласу и из истог угла гледања, колико год он провизоран, неаргументован и несмислен био, супротстављајући српску стандардну ћирилицу „интеркултурализму и интегративној мултикултуралности", (који су, чини се, део *европских вредности*) тиме *европеизацији*. А она се посматра као неке врсте обнова и наставак југословенског модернизаторског искуства у Србији и међу Србима, са посебном и узорном применом у АП Војводини. Инсистирање на подстицању ћирилице у издаваштву и другде културно је назадно, *етноцентристичко*, идеолошко-политички *етнонационалистичко*, тиме вишеструко, у више новоа и димензија, опасно и непожељно. Претпоставка у подтексту јесте да ће Србија, уколико се не интегрише у Европску унију (са свим осталим републикама раније СФРЈ) под идеолошко-културним условима који јој се намећу („европеизација"), уместо да иде напред, модернизацији, да склизне некамо назад, идеолошки у шовинизам, а културно у варварство, којега је део национални ћирилички стандард. *Модернизација* се у нас традиционално везује за југословенство (митологизацијом Вука, па и Скерлића, и у случају М. Д. Шешић), пређутно се идентификући са *вестернизацијом*: тиме обнова идеје српске редакције ћирилице као фундаменталног државног и културног добра (стандарда) Срба, према том и таквом мишљењу, аутоматски води *русификацији*, деспотизму византијског квалитета у локалној изведби. Једном речју: Азији. То је веома

Evrope o kodeksu dobre prakse za učešće građana u procesu donošenja odluka. Vlada Republike Srbije svoju saradnju sa organizacijama civilnog društva, u skladu sa tim, gradi na sledećim principima: aktivno učešće organizacija civilnog društva u svim fazama donošenja propisa, uzajano poverenje, otvorenost i odgovornost, delotvornost i efikasnost, ekonomičnost i blagovremeno informisanje." *Nacionalni konvent o Evropskoj uniji u Srbiji*, http://eukonvent.org/o-nacionalnom-konventu/

блиско начину како је она код хрватских културшовиниста, и пре настанка Југославије, била традиционално супротстављана латиници као Европи.

Да бисмо пришли додатним елементима за разумевање положаја стандардне српске ћирилице у држави и култури Србије у контексту придруживања Европској унији – не губећи из вида промењиву глобалних кретања – потребно је проблем приказати у односу на основне поставке концепта *европеизације*. Дакле, као: 1. правно задатог оквира 2. прихватања *вредности* Европске уније као тумачења тог оквира 3. методологије тумачења и примене обеју датости посредовањем тзв. цивилног друштва.

Сагледајмо иницијативу Министарства културе и информација, као и реакције, у светлу прилагођавања законодавства Србије правним оквирима ЕУ. Процес стабилизације и асоцијације своди се на задовољавање претходно постављених услова и стандарда подељених – у случају Републике Србије – на 35 поглавља. Испуњавање услова по поглављима, а они се не показују сталном већ варијабилном, оцењује се и усваја појединачно. На *Стратегију* се односи поглавље бр. 26 „Образовање и култура" (отворено па одмах затворено 27. фебруара 2017.) за које не постоји, нити је предвиђена, било каква регулатива ЕУ.[866]

Упркос томе, у *Извештају Европске комисије о процесу пријема за 2018. годину* налазимо следеће:

866 „Naime, obrazovanje, kultura, omladina, sport, nauka i istraživanje spadaju u oblasti koje se smatraju delom „identiteta" država članica, te se, u tom pogledu, ne razvija zakonodavstvo na nivou EU koje bi regulisalo ove oblasti, kao što je slučaj u drugim poglavljima. U tom smislu, nema prenošenja pravila iz pravne tekovine EU. Ono što EU radi jeste uspostavljanje mehanizama za saradnju i prenošenje primera dobre prakse, definisanje strateških ciljeva, razvijanje i vođenje programa koji imaju cilj unapređenje pomenutih oblasti." *Knjiga preporuka Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji 2017/2018*, Beograd, 2019, 204.

„Министарство културе и информисања је израдило нацрт Стратегије развоја културе за период од 2017. до 2027. године. Овај процес је критикован због недостатка консултација са заинтересованим странама."[867]

Комисија садржај *Стратегије* (2017) не коментарише, само констатује да је критикована, наводећи и то да:

„Уставне измене ради усклађивања са европским стандардима и препорукама Венецијанске комисије још нису усвојене у областима од значаја за приступне преговоре, као што су независност судства, улога скупштине у именовању судија, контрола посланичких мандата од стране политичких странака, независност кључних институција и заштита људских права и слобода укључујући заштиту права на приватност и заштиту података о личности."[868]

Из тога би следило да Европска комисија мишљење о члану 10 устава (више) не сматра релевантним, јер то, услед недостатка супранационалних правних оквира, „нису области од значаја за приступне преговоре". Ситуација је, ипак, знатно комплекснија. У складу са препорукама Венецијанске комисије, Комисија наглашава „заштиту људских права и слобода" што се директно односи на текст *Мишљења* о чл. 10 Устава. Да бисмо овај став могли да разумемо потребно је да, у светлу начелно неповредивог културног суверенитета држава, утврдимо ко је критиковао начин на који је нацрт *Стратегије* начињен. С једне стране, то су били представници институција подручних министарствима науке и културе. Ти се приговори дају лако отклонити као субјективни, почевши од аргумента да је министарство на располагању

867 Европска комисија, *Република Србија. Извештај за 2018. годину*, б.м, б.г., 85.

868 *Исто*, 9.

имало потребне статистичке показатеље и информације прикупљане током петнаест година дебата о културној политици уопште и према појединим секторима појединачно, као и директан приступ мишљењу подручних републичких институција.[869] Мало је вероватно да је Европска комисија у обзир узела аргументе тих институција, будући да оне са њеним телима не саобраћају директно. С друге стране, приговарали су представници цивилног друштва,[870] а они су у односу на Европску комисију у посебном, привилегованом положају:

> „Оснажено цивилно друштво је кључна компонента сваког демократског система и државне институције треба да га препознају и третирају као такво. ОЦД [организације цивилног друштва, *прим. С. С.*] и борци за људска права играју кључну улогу у подизању свести о грађанским и политичким правима у окружењу које није отворено за критику ..."[871]

То је република Србија, уосталом, потврдила у јануару 2014. године прихвативши *Општу позицију* Европске уније, тј. тачку 17, коју смо већ цитирали. Уколико из дефиниције цивилног друштва Европске комисије[872] изуз-

---

869 „Према његовим речима, (министра В. Вукосављевића, *прим. С. С.*) приликом рада на стратегији, који је почео 2016, узета су у обзир и два претходна нацрта, консултована су и решења других европских земаља. Поред запослених у министарству културе предлог су осмишљавали и представници културних установа и институција, различити стручњаци и појединци. М. Димитријевић, „Завршен нацрт Стратегије развоја културе за наредну деценију", *Политика*, Београд, 1. јун 2017.

870 А. Оташевић, „Стратегија културе између прве и друге Србије", *Политика*, Београд, 4. јун 2017.

871 *Knjiga preporuka ...*, 9.

872 „Концепт организација цивилног друштва ("CSOs") обухвата широк опсег учесника различитих улога и мандата. Дефиниције се разликују према времену, интистуцијама и државама. Европска унија држи да организације цивилног друштва укључују

мемо оне који природом свог деловања о *Стратегији* не би имали шта да кажу, остају само невладине организације и неформални институти (тако бисмо понајближе превели енгл. „think tanks") у чијем су опсегу интереса/деловања људска права и евротланске интеграције Србије начелно, те неинстиуционалне пројектно финансиране групе у култури и уметности.[873] За ЕК и ЕУ цивилно друштво (у наставку текста термин користимо са наведеном оградом) има тројак значај:

1. укључивање цивилног друштва у управљање у ЕУ представља механизам који води ка добром управљању („good governance")

2. средство да се, ангажовањем грађанства, превазиђе Европској унији урођен „демократски дефицит"[874]

све недржавне, непрофитне структуре, непартијске и ненасилне, путем којих се људи организују да би досегли заједничке циљеве и идале, било да су они политички, културни, друштвени или економски. Радећи у распону од локалног до националног, регионалног или међународног нивоа, оне обухватају урбане и руралне, формалне и неформалне организације. ЕУ цени разноликост и специфичности организација цивилног друштва; она сарађује са одговорним и транспартнтним ОЦД које деле њену повећеност друштвеном напретку и фундаменталним вредностима мира, слободе, једнаких права и људског достојанства." European Commision, *Communication from the Commision to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Brussels, November 12th, 2012.

873 Један од веома илустративних примера вредносно усмереног уметничког активизма свакако је Б. Голубовић, „Језик уметности и женска права", *Политика Online*, Београд, 18. јануар 2020.

874 Кључна места у ЕУ не добијају се на изборима, већ договором елита институција ЕУ и држава-чланица. Избори за Европски парламент грађане ЕУ привлаче много мање него избори на државном и локалном нивоу, делом и због тога што та институција нема законодавну, већ дебатно-саветодавну улогу. Укупан резултат назива се „демократски дефицит ЕУ".

3. да се у државама-кандидатима достигне „вибрантна демократија".[875]

Значај цивилног друштва посебно је наглашен у процесу придруживања Европској унији. Процес пријема (колоквијално, *европеизације*) заснива се на условима (правним стандардима ЕУ које ваља прихватити и применити) постављеним према природи садржаја појединих поглавља те условљавању (као инструменту политике пријема) у свим областима,[876] укључујући и оне које су у суверености надлежности држава-чланица и, изражење, кандидата за чланство. Део услова је укључивање цивилног друштва, чија се улога у условљавању не своди само на контролу процеса *европеизације*, већ му је додељена улога активног чиниоца у обликовању и току тог процеса.[877] Државе-кандидати обавезне су да цивилно друштво прихватају, укључују и подржавају[878] у оквиру концепта „подизања капацитета" (capacity building), тј. обликовања државе и друштва према узорима ЕУ („вибрантне демократије"), за шта су

875 N. Perez-Solorzano Borregan, „Civil Society and EU Enlargement", у: *The Search for Europe. Contrasting Approaches*, б. м., 2016, 239–267.

876 M. A. Vachudova, *The Leverage of International Institutions on Democracy in States: Eastern Europe and the European Union*, San Domenico, 2001.; F. Schimmelfenning, *Journal of European Public Policy*, London, September, 2008, 918—937. Ј. Б. Тодоровић, „Србија и политика условљавања Евроипске уније", *Полиūичка ревија*, vol. 28, бр. 2, Београд, 2011, 183-200; M. Milenković, „Is Additional Conditionality Preventing EU Assession? Serbian Democratic 'Step Back'", *Социолошки йреūлед*, vol. XLVII, бр. 2, Београд, 2012, 189–210.

877 European Commission, *Communication from The Commission to The European Parliament and The Council*, Brussels, November 9th, 2010, 13–14.

878 Vlada Republike Srbije. Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, *Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa*, https://civilnodrustvo.gov.rs/podsticajno-okruzenje/pravni-okvir/smernice.370.html

предвиђени и посебни новчани фондови. У случају да државе не остваре процењени ниво преузимања/прилагођавања, процес пријема се успорава или зауставља. Цивилно друштво је истовремено и циљ и средство Европске комисије као међународно-политичког чиниоца и делатан је фактор у досезању појединачних резултата који су за донаторе њихових делатности (ЕУ, државе-чланице, остале државе, приватне фондове) приоритетни.[879] За разлику од других поглавља која се у процесу „отварају" и „затварају" (усклађивање закона и стандарда са надзором спровођења) поглавље 26. (отворено па одмах затворено) тумачи се са становишта *вредности*. Културне вредности било које државе нормативно су суверена ствар. Политички, међутим, нису. Комисија ЕУ процењује да ли се и како поштују *Критеријуми из Копенхагена* (1993) за приступање ЕУ[880] о либералној држави, привреди и

879 N. Perez-Solorzano Borregan, *н.д*, 245–246.

880 „КРИТЕРИЈУМИ ЗА ПРИСТУП (COPENHAGEN CRITERIA)

The Treaty on European Union поставља услове (Члан 49) и принципе (Члан 6(1)) које треба да прихвати свака земља која жели да постане члан ЕУ.

За пријем, потребно је задовољити одређене критеријуме. Те критеријуме (познати као Критеријуми из Копехагена / Copenhagen criteria) поставио је Европски савет (на заседању) у Копенагену 1993. године и појачао их (на заседању) Европског савета у Мадриду 1995.

Они (критеријуми) су:

- стабилност инситуција којима се гарантује демократија, владавина закона, људска права, поштовање и заштита права мањина;

- функционишућа тржишна привреда и могућност да се носи са притисцима конкуренције и тржишним силама унутар ЕУ;

- способност да прихвати обавезе чланства, укључујући капацитет да ефективно примењује правила, стандарде и политике које чине целину закона ЕУ (the 'acquis'), and привржености циљевима политичке, економске и монетарне уније.

Да могли да буду покренути преговори за приступање, држава мора да задовољи први критеријум." EUR-Lex, *Glossary of Summaries*

друштву, па и у областима људских права и заштите мањина. Управо у тој области, где се не налази *култура*, али се изводи да се налази *културна политика*, утицај цивилног сектора највидљивије се исказује.

Европска унија се базира на (нео)либерално-демократским политичким идејама. С обзиром на социјалдемократско наслеђе ЕУ, постсоцијалистичким кандидатима то чини, али не непребродивим, тешкоће прилагођавања у областима друштвених услуга: наслеђени елементи социјалне државе дају се у традицији европске социјалдемократије и у другачијем облику сачувати, макар и као субвенционисано приватно власништво/иницијатива. Проблем јесте у друштвено-културним: невладине организације које ЕУ (и државе-чланице) политички и финансијски подржава(ју) заступају управо (нео)либералну идеологију,[881] изразито антинационалну, која дивље буја из плодног тла стално нових тумачења индивидуалних људских и грађанских права. Инистирањем ЕУ на уделу управо тих и таквих организација цивилног друштва у формирању политике, доношењу и спровођењу закона који спадају у суверена права држава, оне се у Србији појављују и исказују као 1. део инструментаријума спољне политике Европске уније; 2. наметнути чиниоци политичке идеологије чији је утицај несразмеран изборним резултатима политичких организација

Bruxelles, https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhague.html

881 „Емпиријске студије показале су доказе о томе како је цивилни простор отворен процесом демократизације [у централној и источној Европи, *прим. С.С.*] био попуњен не само либералним и бенигним актерима цивилног друштва, већ и актерима који су идеолошки радикални, популистички, нетолерантни…“ N. Perez-Solorzano Borregan, *н.д.*, 249.

и представника тог правца политичког мишљења.[882] Другачије речено: систем намењен превазилажењу „демократског дефицита" неизабраних (делегираних) тела ЕУ према грађанима држава-чланица, у случају кандидата за пријем, јесте организовано фаворизовање једне идеолошко-политичке опције. Њен се утицај, путем неизабраних приватних особа, намеће у законодавном раду који би, према начелу тројне поделе власти у облицима репрезентативне демократије, требало да буде право *изабраних* народних представника. Тај институционално-политички буђкуриш левичарских идеологија и конкретних спољнополитичких интереса називан је звучним именом „партиципативна демократија". Дакле, државе - кандидати у процесу *европеизације* морају да је прихвате, уведу шта се захтева и без обзира због чега се захтева, независно од властитог уставног уређења и суверене воље грађана, чак и у сегменту где је она оснивачким актима Европске уније несумњиво гарантована: у националној култури.

У случају положаја српске ћирилице у држави и друштву, тиме и у *Стратегији* (2017) као темељном документу културне политике Србије, белодано се исказује културно-политички карактер методологије условљавања ЕУ. Сектори цивилног друштва који се залажу за промоцију *европских вредности* (не вредности Европе!), како их они схватају, баштине и разрађују наслеђене предрасуде, културну политику и танушне аргументе (специфично „вјерују") о ћирилици као *непожељном* националном стандарду преносећи их, и повратном спрегом појачавајући, на ЕУ саму. Доказ томе су интернет презентације цивилног друштва - изабра-

882 У сазиву скупштине (2016–2020) та групација имала је свега 13 мандата. На изборима 2020. године, које није бојкотовала, није завредела нити један.

ли смо на број шест оних које се сматрају утицајним или веома утицајним[883] – од којих нити једна („у јавној употреби која се може регулисати законом") нема верзију на службеном писму српског језика, стандардној српској ћирилици: само стандардна хрватска латиница и енглески. И саме државе-чланице ЕУ за то једнако маре. На својим презентацијама не користе писмо „у службеној употреби" земље домаћина, очигледно зато што су информације које пружају „у јавној употреби". Усталом, не само оне, са скорашњим изузетком САД:

Амбасада	**2014**	**2020**
Аустрија	срп лат/нем.	срп лат/нем.
Белгија	хол/фра/енг/срп-лат	хол/фра/енг/срп-лат
Бугарска	бул/енг.	бул/енг.
Хрватска		хрв/ лат
Грчка	грч/срп-лат.	грч/срп-лат.
Данска	дан/енг/срп-лат.	дан/енг/срп-лат.
Белорусија	нема сајт	*срй-ћир*
Италија	ита/срп-лат.	ита/срп-лат.
Кипар	нема сајт	гр/енг/срп-лат
Мађарска	само мађ.	мађ/срп-лат
Немачка	нем/срп-лат.	нем/срп-лат.
Пољска	пол/срп-лат.	пол/срп-лат.
Словенија	слов/енг/срп-лат.	слов/енг/срп-лат.
Велика Британија	енг/срп-лат.	енг/срп-лат.
Француска	фра/срп-лат.	фра/срп-лат.
Чешка	срп-лат/чеш.	срп-лат/чеш.

883 Asocijacija nezavisna kulturna scena Srbije, https://nezavisna-kultura.net; YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava, http://www.yucom.org.rs; Beogradski centar za ljudska prava, http://www.bgcentar.org.rs; Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, https://www.helsinki.org.rs/serbian/index_s.html; Beogradski fond za političku izuzetnost, https://bfpe.org; Evropski pokret Srbija, http://www.emins.org; којима додајмо и Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, http://eukonvent.org

Шведска	енг/срп-лат/шве.	срп-лат
САД	енг/срп-лат.	*срӣ-ћир*
Русија	срп-ћир/рус.	*срӣ-ћир*
Кина	срп-лат/кин/енг.	срп-лат/кин/енг.
Израел	хебрејски/срп-лат/енг.	хебрејски/срп-лат/енг.
Украјина	укр/енг/срп-лат.	*срӣ-ћир*

У односу према националној редакцији ћирилице као *вредности* коју би подстреком ваљало (о)чувати, локално цивилно друштво показује се пешадијом идеолошки мотивисане, и тиме у највећој мери, дефинисане *државнопартијске мисли,* којој је израз „у јавној употреби језика и писма" стратешко упориште, основно средство очувања континуитета са културном политиком према српској редакцији вођеној у самоуправном социјализму, а и пре њега. Додатни проблем у деловању тих неформалних организација са формалном улогом, која им је придата, јесу материјална привилегованост, коју ЕУ не држи за рђаву, и професионализација, коју држи за ваљану: укратко, у случају Србије можемо да тврдимо да је реч о варијанти из самоуправног социјализма познатог механизма идеолошке трансмисије и контроле. Данас Европска комисија игра улогу Централног комитета СКЈ[884] (са безбројним комисијама), а цивилно

884 Стога није никакво чудо да су читав склоп, премда лишене искуства социјалистичког самоправљања, првом могућом приликом одбациле државе и народи израсли из средњеевропске традиције борбе против пресезања најпре Хабсбуршке власти, затим идеологије наметане диктатом СССР. Реч је о државама „Вишеградске групе", у првом реду о Мађарској која је, истичући начело суверенитета те (мађарског и римокатоличког) културног идентитета већинског народа, не само одбила да прихвати политичку вољу ЕК у низу питања већ је темељито „прочистила" из иностранства финансиран део цивилног сектора (термин и даље користимо са наведеним ограничењем.)

друштво у Србији мрежу организованих партијских ћелија под оквирном управом Европског покрета у Србији. Уосталом, и сама ЕУ неодољиво подсећа на СФРЈ. Стога је сажета примедба Европске комисије, суштински изведена из примедби *Европског покрета у Србији* преко *Националног конвента о Европској унији*, за *Стратегију* (2017) била равна смртној пресуди.[885] Узалуд је министар Владан Вукосављевић, представљајући документ 1. јуна 2017. године, најавио да следује јавна расправа у којој ће документ бити критикован и према томе мењан.[886] Начело суверености у култури Европска комисија не оспорава, али га цивилним друштвом као инструментом широког тумачења политичких *Критеријума из Копенхагена* поништава. Резултат налазимо у *Стратегији* (2020).

У односу на идеолошке основе ЕУ, примењене у традицији основних организација Савеза комуниста Србије, и методе процеса *европеизације*, којима се крше начела културног суверенитета (тиме и правни оквири ЕУ), политика подстицања употребе ћирилице неподесна је вишем идеолошком циљу. Оно што се у овом систему чини посебно занимљивим налазимо у чињеници да су код нас, и за ово питање, релевантне и „умрежене" организације цивилног друштва идеолошке колико и технократске. То, када се повеже са њиховим титоистичким пореклом, упућује да се *Стратегија* (2017) нашла у

885 „Nakon toga, pre dve godine, sama država je, na jedan neparticipativan način, napravila strateški plan, ali i on je doživeo veliko osporavanje u javnosti, pa nije usvojen – dakle, kao da ne postoji." M. Dragičević Šešić, „Umesto od sada do večnosti, potrebni strateški planovi ustanova kulture", *SEE Cult*, Beograd, 3. decembar 2019.

886 „Spremni smo da prihvatimo sve razumne sugestije, da tekstove korigujemo novim idejama, jer smatramo da je moguće da nešto nije dovoljno jasno uočeno." D. Matović, „Strategija za kulturu: Renoviranje i izgradnja novih objekata, promovisanje manjina i nevladinog sektora", *Večernje novosti*, Beograd, 1. jun 2017.

сукобу, веома налик *Предлоїу за размишљање* (1967), са дериватом тадашњег ЦК СК Србије прилагођеним данашњем времену. Осим професионализованог идеализма/идеологије која одређује резултате (цинични би рекли: и вредност) њихове технократске експертизе, њима је заједнички ослонац на вишу идеолошку и псеудодржавну власт која показује особит презир према значају националних институција, изабраних и научних, премда су оне темељ класичног европског демократског механизма за остваривање воље већине.[887]

Нацрт закона (2017/2018): завршетак дебате

Да ли је министар В. Вукосављевић погрешно проценио снаге не можемо да одговоримо, али извесно је да се његова политичка основа постојано крунила. *Стратеїија* (2017) је пре краја 2017. или почетком 2018. године била „на леду", најкасније и вероватно коначно, са трајним одлагањем *Споразума о опстанку српскоі народа*. То га је, радна је претпоставка, додатно подстакло да покуша да спроведе иницијативу за доношење новог закона. Годину након прве најаве садржаја, Министарство културе и информисања покренуло је јавну кампању за усвајање *Нацрта закона*. О инструментима културне политике за подстицање употребе стандардног српског ћириличког писма министар и Министарство јесу у неколико наврата одговарали, у оквиру сучељавања о *Стратеїији* (2017), али о *Нацрту* самом дебата – изузев почетне дисквалификације – није била развијана.

887 Овде не треба упасти у замку аналогије па помислити, да су тзв. либерали са којима се Ј. Б. Тито обрачунао, били заступници демократије као такве. То је био обрачун унутар комунистичке партије, авангарде радничке класе која носи и остварује *диктатуру* пролетаријата.

Прво и најзначајније обележје *Нацрīа закона* из 2017. године налазимо у томе што је документ, у највећој мери, начињен копирањем или прерадом појединих чланова и образложења *Брборићевоī īредлоīа* из 2004. године. Задржан је „службени језик" (уместо „језика у службеној употреби"), с тим да је испуштена одредница „национални". Задржани су, такође, „стандардни српски језик", „матично писмо („вуковица")" и стандард ISO 9 за латиничко „помоћно писмо".[888] И један и други предлог предвиђају оснивање посебне институције за извршавање и закона самог, и језичке политике у ширем смислу. Права мањина на службеност језика једнако су постављена: на основама прихваћене међународне дефиниције мањинских и регионалних језика. Постоје, ипак, веома значајне разлике. Прву налазимо у форми двају нацрта: први је био преднацрт сасвим новог закона, док је други предлог измена и допуна постојећег. Разлог томе је изостанак органског закона који би се односио на мањине, којег је Б. Брборић, током процеса усвајања устава, претпостављао. Одбор за стандардизацију подржао је први предлог пред Министарством културе и информисања; други је начинила радна група министарства у којој су се налазили поједини чланови тог одбора. Први је био предложен током процеса доношења новог устава, прејудицирајући садржај члана који се односи на службени језик и писмо; други полазећи од чл. 10 Устава, као део пакета закона *Сīраīеīије* (2017) развоја културе. По прослеђивању законског предлога републичкој Влади (23. марта 2018.)

888 Формалним раздвајањем двају језика, на иницијативу из Загреба, од 2008. године српска редакција ћирилице једино је међународно стандардно писмо српског језика (в. Усвојени нови библиографски кодови за српски и хрватски језик ISO 639-2 (B)): у табели латиничких дигиталних стандарда (ISO/FDIS12199:1999(E); ANSI/NISOZ39.47-1993 (R2003)) српска латиница не постоји.

потписан је *Протокол о сарадњи Министарства културе и Одбора за стандардизацију српског језика,*[889] што је требало да представља велики корак у деценијским напорима да држава одговори захтевима институционалне струке, како се залагао Павле Ивић.[890] Практичан разлог било је формирање *Нацртом закона* предвиђеног Савета за српски језик[891] по узору на слична тела у Француској, Пољској и другде, тело које је у *Брборићевом предлогу* (2004) требало да има статус и значај засебног завода.

Према предлагачу, сврха предложеног *Нацрта закона* је

889 I. Mićević, „Zaštita srpskog pisma: Vlada će da brani ćirilicu", *Večernje novosti*, Beograd, 24. jul 2018.

890 „Odnos Ministarstva kulture prema odboru pohvalio je i njegov predsednik dr Sreto Tanasić, koji je rekao da prvi put u poslednje dve godine dobijaju budžetska sredstva za svoje aktivnosti. Ministarstvo kulture traži i njihovo mišljenje za važna jezička pitanja, kao što je nedavno bilo u slučaju naziva državljanstva – srpsko ili Republike Srbije. Tokom 20 godina, koliko odbor postoji, bilo je situacija u kojima je država krupna jezička pitanja rešavala bez nas, pravila se da za nas nije čula, da ne zna da postojimo. To u poslednje dve godine nije slučaj. Odnos Ministarstva kulture se promenio – kaže Tanasić." I. Mićević, *исто*.

891 „Vlada Srbije formiraće savet za srpski jezik čiji će posao biti da brine o poštovanju službene i javne upotrebe srpskog jezika i ćiriličkog pisma. Savet će imati devet članova koji će se, paralelno sa Odborom za standardizaciju srpskog jezika, starati o normiranju, negovanju, unapređivanju i zaštiti službenog jezika i matičnog pisma. [...] Članove saveta za srpski jezik imenovaće Vlada Srbije, a izveštaj o radu podnosiće Skupštini najmanje jednom godišnje. Pet članova će predlagati Odbor za standardizaciju srpskog jezika, a četiri ministarstva za kulturu i prosvetu. Savet analizira i daje mišljenje o stanju službenog jezika i matičnog pisma u Republici Srbiji i na srpskom jezičkom području, daje sugestije u kreiranju i sprovođenju jezičke politike, daje predloge za razvoj i unapređenje stanja službenog jezika i matičnog pisma – navedeno je u dokumentu u koji su „Novosti" imale uvid. Obaveze saveta biće i da daje sugestije i predloge za uređenje drugih pitanja u oblasti službenog jezika i matičnog pisma, kao i međuresorne saradnje. Propisano je da savet bude formiran šest meseci posle usvajanja izmenjenog zakona." I. Mićević, „Novosti" saznaju: Ili ćirilica ili kazna od milion dinara", *Večernje novosti*, Beograd, 31. jul 2018.

прилагођавање Члану 10. Устава и испуњавање обавеза преузетих потписаним конвенцијама о мањинским језицима.[892] Изван те и такве ограде, дакле у подручју које се односи на српски језик и писмо као службене у држави Србији, за чл. 2 *Нацрīта закона* из 2017. године преузима се објашњење чл. 8. *Преднацрīта („Брборићев īредлоī")* из 2004.

> „*Одредбом овог члана утврђује се садржина употребе службеног језика и матичног писма, која се односи на целокупан јавни живот.* [*наīл. С. С.*] Тиме се превладава досадашња вештачка подела на службену и неслужбену сферу јавне употребе језика, о чему је напред већ било речи."[893]

Нацрī закона из 2017. године, чланом 2, досег таквог решења одређује другачије у односу на предлог на којег се ослања, прецизније и са одређеним ограничењима:

> „Употреба службеног језика и матичног писма *обухвата укупно усмено и писмено општење* [*īодв. С. С.*]:
> 1. органа државне власти (законодавне, извршне и судске);
> 2. органа покрајинске аутономије и јединица локалне самоуправе;
> 3. установа, као и установа основног, средњег, вишег и високог образовања, те других образовних установа;
> 4. научноистраживачких установа
> 5. јавних медија, штампаних и електронских;

892 „Najbitniji razlog za izmene je usaglašavanje sa Ustavom, jer u članu 10 stoji da je službeni jezik srpski jezik, a službeno pismo ćiriličko, što nije primenjeno u zakonu. Drugi razlog je da se primene pravila iz Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima." S. Kljajić, „Latinica samo u četiri zida", *Deustche Welle*, b.m., 4. avgust 2018.

893 *Брборићев īредлоī*, 16; Министарство културе и информисања, *Иницијатива за измене и допуне Закона о службеном језику и īисмима*, Београд, 2017, 4. (У тексту и даљим напоменама, *Нацрī закона*)

6. привредних предузећа и установа на осталим подручјима јавног живота (културног, научног и просветног; трговачког и потрошачког; угоститељског и туристичког; стамбеног и комуналног; саобраћајног и здравственог; издавачког и рекламно-пропагандног; забавног и сваког другог).[894]

У изјавама предлагача објављеним током лета 2018. године налазимо детаље који упућују на одређена ублажавања и ограничавања у начину примене закона:

> „На српском језику, ћирилицом, како је предвиђено, обавезна је комуникација у правном промету, посебно за навођење назива, седишта и делатности предузећа, назив робе, упутства за употребу неког производа, декларација за производе, гарантне листове, рачуне, потврде ...
>
> Целокупна комуникација државних, покрајинских и органа локалне самоуправе мораће да буде на српском језику, ћирилицом. Исто важи и за образовне и научне медије чији је оснивач држава, који имају државни капитал, као и за електронске медије са националним, регионалним и локалним фреквенцијама. Ћирилица ће бити обавезна и за сва јавна предузећа и установе и предузећа са већинским државним капиталом, као и професионална и струковна удружења која представљају своју област на националном и међународном нивоу. Предложени закон дефинише латиницу као помоћно писмо, те ако се нешто исписује на оба писма, ћирилица мора имати предност."
>
> „Постоје и изузеци од службене употребе језика и писма, и то када је реч о приватној комуникацији, писању и употреби личних имена, двојезичким публикацијама и компјутерским програмима, прихваћеној међународној научној и техничкој терминологији, научним и уметничким делима, као и научној и образов-

894 *Нацрт закона* ... 2017, 1.

ној делатности школа на страним језицима. Изузете су и марке произвођача и робе и ознаке порекла робе и услуга"[895]

Нацрт закона базира се на јавно прокламованом одустајању од разликовања „у службеној употреби" и „у јавној употреби" језика и писма,[896] у којој је ова друга била подразумевајућа и неформална све до пресуде Уставног суда из децембра 2013. године. Од тада, она се „може регулисати законом".[897] Насупрот томе, предлагач је увео „службени језик",[898] уз њега и „његово матично писмо":

---

895 I. Mićević, „Zaštita srpskog pisma: Vlada će da brani ćirilicu", *Večernje novosti*, Beograd, 24. jul 2018.;

896 „U svim zemljama službena i javna upotreba jezika su sinonimi, samo kod nas je napravljena hibridna podela da je službena upotreba jedno, a javna drugo – rekao je ministar Vukosavljević." I. Mićević, *исто*; „Zaštita srpskog pisma: Vlada će da brani ćirilicu", *Večernje novosti*, Beograd, 24. jul 2018; „'Retko koji jezik ima problem slične vrste. Službena i javna upotreba su u nekim sredinama sinonimi, a kod nas je formirana ta veštačka razlika', objašnjava za DW glavni redaktor službenog pravopisa srpskog jezika Mato Pižurica." S. Kljajić, „Latinica samo u četiri zida", *Deutsche Welle*, b.m., 4. avgust 2018.

897 *Закључак Уставної суда Реūублике Србије* бр. IУз–309/2013 од 24. децембра 2013. http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/2013_lekovic_ustavni_sud_cl_40_zakona_o_trgovini.pdf

898 „Појмом *службени језик* оперише се и у законодавству већег броја земаља у Европи и изван ње. Тај се појам дефинише и у лексиконима, енциклопедијама и сличним приручницима (енг. *official language,* нем. *die Amtsprache*). Овим појмом обухвата се употреба језика у целокупном јавном животу једне земље. [*наūл. С.С.*] Њиме се превладава досадашња вештачка подела на две сфере јавне употребе језика – службену (општење државних органа, органа покрајинске аутономије и локалне самоуправе, јавних предузећа и јавних служби, установа, предузећа и других организација када врше јавна овлашћења) и неслужбену (употреба језика у школама и другим образовним и научноистраживачким установама, јавним гласилима, медијима, привредним предузећима и установама на осталим подручјима јавног живота), које се ни у теорији ни у пракси не могу доследно разлучити." *Брборићев ūредлоī*, 5–6; *Нацрт закона*, 4.

израз „у јавној употреби" више се не подразумева, већ се уместо њега уређује законом предвиђено изузимање од „службеног језика" као општег правила. Према *Нацрту закона* и изјавама његових твораца, изузимање обухвата културу, науку, највећи део кабловских телевизија и дигиталних медија (и дигиталну технологију), осим у случајевима када је држава оснивач или финансијер, односно има монопол управе (додела фреквенција). Проблем *Нацрта закона* је то што ни „службени језик" ни „његово матично писмо" формално не постоје, већ само језик и писмо „у службеној употреби". То што је предлагач, колико год основано, одбацио само постојање израза „у јавној употреби" друга је формална грешка: не може се садржај и досег тог израза, према одлуци Уставног суда већ уведеног као правни појам (да би се могао „регулисати законом"), решити тако што ће га предлагач прецртати, макар се са пуним правом позвао и на формалну логику и на Митровдански устав. Према уставноправној мисли Босе Ненадић, ранијег председника и судије Уставног суда до 2016. године, у том питању устав се тумачи са становишта закона,[899] не обрнуто, а закон ониме што у њему не пише, али подразумевајуће и делатно постоји: политичком вољом да се нерегулисана двоазбучност српског језика очува по сваку цену. Трећа формална грешка налази се у томе што су „језик и писмо у службеној употреби" већ били изузети из досега делатности

899 „SLUŽBENOM UPOTREBOM JEZIKA I PISAMA (JiP), u smislu Zakona o sluzbenoj upotrebi jezika i pisma smatra se upotreba jezika i pisama u radu: državnih organa, organa AP, gradova i opština, ustanova, preduzeća i drugih organizacija kad vrše javna ovlašćenja. Služb. upotrebom JiP, smatra se i upotreba JiP u radu javnih preduzeća i javnih službi, kao i u radu drugih organizacija." *Skripta iz ustavnog prava po pitanjima Bose Nenadić 2009/2010*, Beograd, b.g. Та скрипта, према онима који су на њу упутили, на Правном факултету Универзитета у Београду служила је (и даље служи?) за полагање правосудног испита.

Министарства културе и информисања, тј. подручни су Републичком секретаријату за законодавство. Писмо „у раду" привредних друштава подручно је другим министарствима да одреде шта је „у службеној употреби": чак ни фискални рачун издавача-књижара, као примера делатности у досегу овлашћења предлагача, није у његовој, већ у надлежности министарства финансија. Књига је део културе, издавачка делатност је део привреде, а фискални рачун је у надлежности Министарства финансија. Шта је подручно Министарству културе? Писмо као културно наслеђе.

Да сведемо. Овакав покушај да се положај ћириличког писма у Србији поправи – по страни оставивши проблем решења у *Правойису МС* (2010) насупрот у *Нацр̄ту* предложеном ISO стандарду – био је од самог почетка осуђен на пропаст. Да ли су одлуке Уставног суда логичне, ваљано аргументоване или примерене једно је питање, а друго је да ли су правници који припремају законе за Народну скупштину били вољни да га дебатују, будући да нису надлежни да га решавају. Ствар је остала „у фиоци". *Нацр̄т закона* није дошао пред Народну скупштину, о њему није вођена демократска јавна дебата целокупне културне и политичке јавности, нити је о њему макар како демократски одлучивано. Поред тога, инсистирање Министарства културе и информисања на *Нацр̄ту закона* произилази из самог концепта јединства српског културног простора који је – темељито испран и лишен ефикасних инструмената културне политике – задржан и у *Стр̄ат̄еїији* (2020). Упоредно најави *Нацр̄та закона,* крајем јула 2018. године, обновљен је рад на сличном закону и у Републици Српској[900] где је добио сличне

900 „Formirana je radna grupa. Ministarstvo prosvete će biti predlagač ovog zakona. Okupljeni su brojni stručnjaci koji trebaju dati svoj doprinos pri izradi ovako važnog zakona. U svakom slučaju, suština je jasna iz samih napora", kazala je premijerka Republike Srpske

филолошке[901] и мањинске[902] негативне реакције. Будући од самог почетка делом ширег међународно-политичког контекста, процес усвајања *Нацрта* се, логиком ствари, одразио у унутрашњој идеолошко-политичкој борби. С. Илић је на *Пешчанику* и власт, и коалиционо окупљену опозицију која је прихватила елементе културне политике *Стратегије* (2017), међу којима су и залагања за очување и побољшање статуса ћирилице и Срба у мањинском положају, уз институционалну сарадњу са Републиком Српском,[903] ква-

Željka Cvijanović. Dane Malešević, ministar prosvjete i kulture Republike Srpske, potvrdio je da su u toku pripreme za izradu ovog zakona. 'Da je lako napraviti takav zakon Srbija bi ga napravila za mjesec dana. Oni rade na tom zakonu skoro dvije godine i još uvijek nije prošao skupštinsku proceduru. Znači da određenih nedoumica ima. Mi ovdje imamo pripremu, a ta priprema je krenula od formiranja radne grupe, u kojoj su stručnjaci za jezik i pravnici, i taj zakon sigurno će se raditi dugo'", E. Katana, „Protivustavno nametanje ćirlice u RS?", *Radio Free Europe/Radio slobodna Evropa*, Prag, 10. avgust/kolovoz 2018.

901 „Filolozi smatraju da su latinica i ćirilica podjednako srpska pisma. Profesor na Filološkom fakultetu u Banjaluci, Duško Pevulja, ubijeđen je da egzistencija ćirilice u Srpskoj nije upitna. 'Jesam za ravnopravniju upotrebu ćirilice, iako ne vidim da je ona drastično ugrožena. Njen status se može vrlo jednostavno riješiti u Republici Srpskoj, ali radeći za jedan dio srpske kulturne tradicije nikako ne smijemo da rušimo naš nacionalni identitet i da se odričemo onoga što nas je oblikovalo', kaže Duško Pevulja, profesor na Filološkom fakultetu u Banjaluci." „Srpska dobija zakon o ćirilici: Dobra priprema da ne padne na Ustavnom sudu", *ATV*, Banja Luka, 10. avgust 2018.

902 „To što oni žele, da ćirilica bude jedino pismo u ovom entitetu je neustavno. Imajući u vidu šta sve radi ova Vlada, neustavno, ne bi nas iznenadilo da i to radi", rekao je Ramiz Salkić, potpredsjednik Republike Srpske." *исто*.

903 „21. Negovanje najboljih vrednosti naše tradicije i kulture, uz strateški pristup razvoju kulturne politike i zaštiti ćirilice.

22. Zaštita prava i interesa, kao i poboljšanje položaja srpskog naroda u regionu i dijaspori. Negovanje i razvoj posebnih veza sa Republikom Srpskom." „Program Saveza sa Srbiju u 30 tačaka", *N1 Online*, Beograd, 26. jul 2018.

лификовао као наставак „Милошевићеве" културне политике.[904]

У општим околностима, уколико смо их макар у најмањем оцртали, дебата о *Нацрту закона* није била дуготрајна: обухвата период од почетка августа до краја септембра 2018. године. У њој нису учествовали правници, књижевници, историчари, уметници („интелигенција") као непосредно заинтересоване стране, већ само лингвисти и новинари, који су дебату обликовали и усмеравали. Делом је за то, као и у случају *Стратегије* (2017), било заслужно време ферија. То не значи да *Нацрт закона* није био предмет веома занимљивог сучељавања којем, када је ћирилички стандард у питању уобичајено, није недостајало јетких израза личних и професионалних нетрпељивости.[905] Да се ова дебата разликовала од већ ритуалних образаца надгорњавања

904 „Naravno, tradicija je tu shvaćena kao izraz negovanja manastirske i folklorne baštine, književnost kao naslanjanje na istočnike iz 19. veka, ostale umetnosti su u službi negovanja dobrog starog *derta*, dijaspora je resurs za političku manipulaciju, dok je rad ministarstva kulture koncentrisan na sprovođenje ovakvog programa, koji se pre svega zasniva na regulisanju jezičke politike. Zapravo, talas ovakve politike otpočeo je sredinom 80-ih, dobio je veliki zamah tokom 90-ih kada je patentiran u ratnim SAO zonama, kao probnim teritorijama, gde je nakon velikih razaranja i progona građana drugih nacionalnosti uspostavljen neki vid vojne ćirilične uprave." S. Ilić, „Da li je moguća demiloševizacija kulture?", *Peščanik*, 30. jul 2018.

905 Полемика М. Ковачевић – Р. Бугарски у *Политици*: М. Ковачевић, „Заштита ћирилице и Срби латиничари", *Политика*, Београд, 10. август 2018.; Р. Бугарски, „Одговор једног англисте заштитинику ћирилице", *Политика*, Београд, 14. август 2018.; М. Ковачевић, „Англиста "лингвистичар" противник ћирилице", *Политика*, Београд, 20. август 2018; Р. Бугарски, „Србиста убија гласника", *Политика*, Београд, 14. август 2018. Да би подржао једну од страна, расправи се самозвано, и њему својственим начином, придружио Т. Pančić, „Ćirilična alhemija i Хрватски бог Марс", *Vreme*, Beograd, 16. avgust 2018.

о језику и писму, јер улог је био *Нацрт закона*, јасно је већ стога што су се већ при самом почетку, прилозима у штампи, придружили у обично време уздржани лингвисти Свенка Савић (Нови Сад) и Предраг Пипер (Београд), давши јој општи контекст:

> *С. Савић:* „Ако пратимо дискусију о угрожености ћирилице и српског језика у Србији од 1990. до данас, видимо доследно две теоријске линије и два предлога за непосредну праксу: једну која жели *теорију и праксу* [*наїл. С. С.*] да потчини основној политичкој идеји хомогене српске нације, и другу која би преко језика желела да се у Србији остварују идеје заједништва са другима у југословенском простору. [...] Једна трећина грађана и грађанки Србије, а тај број се повећава, већ је ван граница у разним земљама света где углавном користи латинично писмо. Како овим изменама рачунамо на њих? Срби у Хрватској немају могућност да користе српски језик *у јавној и службеној* [*наїл. С. С.*] употреби. Како овим изменама рачунамо на њих? Штампани материјал писан ћирилицом читају са тешкоћом, па онда радије и не читају. Да ли нам је стало да они вести из Србије добијају?"[906]
>
> *П. Пипер:* „Ћирилица је један од стубова српског националног и културног идентитета. Неки мисле да није тако. И они су, нажалост, баштиници вековне српске културе, чији је важан део ћирилица, али су то лоши баштиници, који су спремни да се одрекну неких од најважнијих тековина које су наследили ради извесне сумњиве добити. [...] Шта би то био наш циљ због којег бисмо оставили ћирилицу у културном запећку, у којем

906 Тога дана објављена су два текста који, упркос свему изреченом, нису били основа за даљу полемику: M. M. Stevanović, „Latinica državni neprijatelj broj 1", *Danas*, Beograd, 14. avgust 2018, и R. Bugarski, „Nepotrebno prizivanje haosa", *Peščanik*, Beograd, 14. avgust 2018.

се она сада налази? Уподобљавање земљама западног цивилизацијског круга? Зашто да мењамо себе да бисмо личили на њих? Да ли то неко покушава да се лечи од комплекса ниже вредности фаворизањем латинице игноришући све оне друге који тај проблем са самопоштовањем немају?"[907]

Заједничко овим супротстављеним мишљењима, која представљају линију поделе Нови Сад – Београд у свеколиком смислу, може се свести на одсуство идеје стандарда у савременом смислу те речи. На ћириличком писму се инсистирало као на угроженом елементу националног и културног идентитета Срба. Тиме је са терминолошки правописног и правног – *стандард* – за аргумент узет антрополошки – *идентитет* – што није мање од харакирија, сазнајног колико и политичког. Значајан број оних који су подржавали, па и спроводили, политику министра Вукосављевића тој су речи без ваљане дефиниције, јер је не и може бити, додали не мање широк епитет – национални. Слично је и са онима који су проблем писања „вуковицом" поставили као српски културно-идентитетски проблем. У горе наведеном цитату П. Пипера налазимо и прво и друго: то су тзв. колективни идентитети. Тиме је дата мана небеска свима вапијућима да та политика буде интерпретирана као десничарска и популистичка, штавише, као ентнонационалистичка, тиме шовинистичка, на шта изокола упућује С. Савић. Полазећи са становишта индивидуалног идентитета, данас пресудно значајног критеријума у земљама тзв. либералне демократије, противници *Стратегије* (2017) и њеног Нацрта закона, све су заједно одбацивали као кршење њихових елементарних људских права, којих је део

907 П. Пипер, „Поводом предлога измена и допуна 'Закона о језику и писмима' – о идентитету, самопоштовању и комплексима ниже вредности", *Политика*, Београд, 9. август 2018.

култура коју сматрају својом:

> „Ја сам стицао навике и мој идентитет се формирао у околностима које су другачије од околности у којима сада функционише ова држава. Ова држава нема ниједно право да ми намеће нешто шта руши моје навике и културне обичаје и што, на крају крајева, угрожава и мој идентитет. Мој идентитет је формиран у Југославији – без обзира да ли се ја осећам као Југословен, Србин или шта год хоћете. Ја сам формиран у том окружењу и навикао сам да користим и ћирилицу и латиницу. Ја заиста осећам да је угрожавање мојих елементарних права када ми неко каже – не можеш више да користиш латиницу, од сада мораш да пишеш ћирилицом.“[908]

Основна карактеристика дебате која је уследила је дефанзиван став предлагача, делом и стога што су опоненти – као и у случају *Стратегије* (2017) – уживали бројчано и садржинско преимућство у медијима.[909] За преломну тачку ове епизоде у вишедеценијској серији јавних спорења узимамо 14. август 2018. године. Тада је иницијатива, која је за циљ имала побољшање положаја ћирилице, оцењена – још једном – као кампања против латинице.[910]

Према изјави Р. Бугарског таблоиду *Блиц* од 2. августа 2018. године, што је датум почетка дебате о *Нацрту закона*, проблем није писмо, већ „недопустиво висок проценат функционално неписмених људи и ниска језичка култура.” Сматра да је то „само једна од кампања за заштиту ћирилице која закрива недостатак систематског

908 Изјава приватног издавача Дејана Илића. O. Karabeg, „Da li je u Srbiji ugrožena ćirilica?”, *Radio Free Europe/Radio slobodna Evropa*, Prague, 26. kolovoz/avgust, 2018.

909 Анализом није обухваћена аудио-визуелна (телевизијска) грађа.

910 M. M. Stefanović, „Latinica državni neprijatelj br. 1”, *Danas*, Beograd, 2018.

ског и озбиљног бављења језичком и образовном политиком."[911] У томе га је начелно подржала С. Савић.[912] Тај проблем се „неће решити форсирањем азбуке на уштрб абецеде."[913] Супротно мишљење пружио је учесник у изради *Нацрīта закона* Александар Милановић, упозоривши да сваке године на пријем у Филолошки факултет у Београду долазе студенти који уопште не владају ћирилицом. Према томе „познавање ћирилице је нулта тачка функционалне писмености", али то се не решава законом о језику и писму.[914] Тиме је у суштини поновио ставове П. Пипера, коме је инсистирање на повезивању степена неписмености и квалитета језичке културе са проблемом писма деловало „као покушај замене теза ради стављања питања законског статуса ћирилице у други план". Разговор се води о закону о језику и писму, а не о општој писмености.[915] Не оспоривши примедбе, нити се на њих осврнувши, Р. Бугарски је тај основни став у даљој расправи појачао. Изнео је примедбу „да би његово [В. Вукосављевића, *īрим. С. С.*] министарство пре него промовисањем ћирилице требало да се бави лавинама простачког језика и порнографије којима нас свакодневно засипају медији под државном контролом." Изјава да за то није надлежно Министарство културе и информисања, већ регулаторна тела, није га задовољила, већ зачудила.[916] Тиме је Р. Бугарски поново

911 A. Latas, „Zakon suprotan Ustavu, ćirlica je već zaštićena", *Blic Online*, Beograd, 2. avgust 2018; A. Timofejev, „Ćirlica ili sledi kazna", *Deutsche Welle*, b.m., 10. avgust 2018.

912 „... ističe profesorka Savić, i dodaje da je trećina stanovništva u Srbiji nepismena, te da bi država istovremeno morala da osmisli mere protiv nepismenosti." M. M. Stevanović, *н.д.*

913 N. Latković, „Može li zakon da spasi ćirilicu ili je veći problem 'biti nepismen na dva pisma'", *Blic*, Beograd, 12. avgust 2018.

914 *Исīо.*

915 П. Пипер, *Поводом īредлоīа измена и доūуна ...*

916 „... pa se čovek pita kako je to Ministarstvo kulture i infor-

покренуо питање надлежности над језиком и писмом, избегавајући да примети да, за јавност наглашено и уговором Одбора са Министарством културе и информисања формално, *Нацрт закона* предвиђа посебно тело које би, у том и другим (писмо) питањима, имало овлашћења да у регулисању и спровођењу активно учествује. Тај пропуст не треба да збуњује: одбацивањем *Нацрта закона* питање писма одржава се у постојећем, државнопартијској линији пожељном, суштински нерегулисаном стању[917] које, на основама постављеним у време режима С. Милошевића, омогућава идеолошки лов у мутном. Зачуђујуће је да представници предлагача нису приметили ову недоследност и да на њој у дебати нису инсистирали. Уместо тога, тврдили су да предложено стручно тело само по себи релативизује тврдњу да су предвиђене мере „присилне, стога немају велике шансе да заживе".[918]

Ћириличко писмо – овим долазимо до трећег сталног мотива – није угрожено: „Уставом је заштићено као прво писмо у нашој земљи и не можете завршити основ-

misanja nenadležno za jezik u medijima, a nadležno za predlaganje zakona o jeziku i pismu. To u najmanju ruku deluje kao čudna raspodela nadležnosti u Vladi Srbije." R. Bugarski, „Nepotrebno prizivanje haosa", *Peščanik*, Beograd, 14. avgust 2018.

917 Према М. Ковачевићу: „Један од претходних министара културе казао је на то да се Министарство културе не бави језиком, „јер култура је култура, а језик је језик", док су у Министарству просвете и науке рекли да је Винча важнија од питања језика. Занимљиво је да је и председник владе тада сматрао да се тим проблемом баве факултети. Ако се факултети „тиме баве", а постоји Министарство просвете и науке коме су факултети подређени, а које и не зна шта се изучава на тим факултетима, онда је јасно какав је однос према српском језику". „Требиње: 'Политикина' акција 'Сачувајмо српски језик' окупила је лингвисте из Србије, Републике Српске и Црне Горе", *Hercegovinapromo*, Trebinje, 29. septembar 2016.

918 A. Latas, *Zakon suprotan Ustavu* ...

ну школу ако не знате ћирилицу".[919] Штавише, према ранијој тврдњи И. Клајна, избор само једног писма значи да би требало узети латиницу, јер је она „јача".[920] П. Пипер глатко је одбацио оба аргумента (што у потоњој расправи преузима Драган Хамовић као заступник предлагача закона):[921] устав без ваљаног закона кров је без зидова, а лингвиста који тврди да је латиница у функционалној предности није се усудио да тврдњу докаже научним чланком у референтном часопису.[922] Без обзира на тежину такве замерке, безбројено понављана хипотеза о довољној заштићености (нико није написао научни рад којим би уклонио префикс хипо- и тезу поставио као подложну објективној научној критици) остала је сталном и задржава значајну функцију у сваком покушају разговора о овој теми. Министарство културе угроженост ћирилице видело је у „тренду некоришћења" из којег „прети опасност да практично буде истиснута скоро сасвим из јавне употребе. [...] Дух времена, доминација енглеског језика, интернет, развој индустрије забаве утицали су да ћирилицу потисне лати-

919 Изјава Р. Бугарског. N. Latković, *Može li zakon da spasi ćirilicu*

920 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија*, Нови Сад, 2014. То преузима С. Петрушић, „Кад *Happy* постане Срећа", *Нин*, бр. 3528, Београд, 9. август 2018, 32–33.

921 „Заступа се и теза да је ћирилица већ довољно заштићена Уставом. Притом се очигледно намерно или наивно превиђа, да Уставно решење не вреди ништа ако не постоји на њему ваљано засновано ниже законско решење, које се сада предлаже." П. Пипер, *Поводом йредлоīа измена и доūуна…;* Д. Хамовић, „Ћирилица у кривом огледалу", *Нин*, бр. 3529, Београд, 16. август 2018, 8–9.

922 „Угледан лингвиста који би бранио спорну тезу о функционалној супериорности латинице могао би да покуша да је брани у неком реномираном међународном лингвистичком часопису. Наравно да то неће учинити јер зна да би испао смешан, него се та теза 'за по кући' износи само за овдашње новине које су спремне да је објаве." П. Пипер, *Поводом йредлоīа измена и доūуна…*

ница, што није добро за културно наслеђе и идентитет."[923] Уколико такав тренд не би био заустављен:

> „овде би био случај да, за догледно време, српски ђаци у школама заправо уче мртво писмо, које се нигде осим у школама не користи. [...][924]

Писмо је наслеђено дистинктивно својство националне културе и њеног идентитета, и оно је угрожено:

> „У одговору се истиче да свака „држава и народ штите своје вредности и своја културна својства" па је стога нејасно зашто би неко већинском народу у Србији спорио писмо које су „само у прошлом веку двапут окупатори забрањивали, а у данашњем региону је буквално протерано из јавног простора, као непожељно.""[925]

Ту се се, отприлике, завршава аргументација Министарства културе: позивањем на, током дебате о *Стратегији* (2017), лармањем обрукану („аутовиктимологија") поставку о култури сећања на геноцид као делу културне политике. Мере подстицања употребе ћирилице, које се укључују и остварују *Нацртом закона*, у светлу тока и политичких промена наставших током дебате о ширем оквиру *Стратегије* (2017), Министарство културе и информисања поставило је, и могло је да га брани, у оквирима подручне му заштите културног наслеђа. Тачније, као дела културног идентитета, којега је плод Копитар-Вукове реформе несумњив и двоструко значајан део.[926] Опоненти нису били макар чиме ограничени. Та привилегија била је искоришће-

923 М. Краљ, „Ћирилици прети да из употребе буде истиснута", *Вечерње новости*, Београд, 15. октобар 2017.

924 M. M. Stevanović, „Latinica državni neprijatelj broj 1", *Danas*, Beograd, 14. avgust 2018.

925 M. M. Stevanović, *исто*.

926 „Ћирилица је један од основних израза културе и традиције нашег народа и Вукове језичке реформе." М. Краљ, *н.д.*

на да тежиште пренесу на уставне аспекте. У центар је стављен положај латинице. На тврдњу добијену из Министарства културе и информисања („Данашња решења нису усклађена са Уставом. Ћирилица се у нашем предлогу означава као матично писмо, а латиница, коју такође користимо, као помоћно писмо.") новинар листа *Данас* М. М. Стевановић, што наводећи што интерпретирајући, дала је коментар програмског карактера:

> „Без помена тако у последњем Уставу бива скрајнута латиница, као *претходно стечено а потом одузето право,* чиме је *сам Устав прекршио своју норму да се „достигнути ниво људских и мањинских права не може смањивати",* како бележи у коментарима на устав професорка Марјана Пајванчић. У најважнији државни документ, донет на брзину и без јавне расправе, утиснуте су *шовинистичке идеје тадашњих националистичких политичара, без обзира на сугестије стручне јавности* да се на тај начин раскида веза са Србима изван граница, као и са делом српске традиције остварене на латиници, те *да се у једном потпуно двописменом друштву не може све одвијати на само једном писму*, и то оном које је у многим сферама јавног живота слабије заступљено."[927] [*све наīл. С. С.*]

Министарство културе, затечено, реаговало је неодлучно, демантијем Одељења за односе са јавношћу МИК:

> „Таквим насловом читаоцима се сугерише да је Министарство културе и информисања започело борбу против латиничног (!) писма, што апсолутно не одговара истини. Напротив, намера Министарства културе и информисања је да се подстакне употреба ћирилице како би се зауставили процеси њеног потиски-

927 M. M. Stevanović, *исīо.*

вања до којих је дошло због духа времена и историјских околности. [...] Министар културе и информисања Владан Вукосављевић у више наврата је истакао да предложене мере немају никакву „непријатељску" намеру ка латиничном писму."[928]

Немоћ МИК да расправља изван надлежности и доступних проверивих аргумента најлепше се огледа у томе што саветник министра Д. Хамовић није другачије одговорио, иако је према правилу „два за два" имао свако право, на полемички текст у *Нин*-у којим је без увијања изречена суштина позиције према *Нацрту закона*:

„А смета вам формулација да се ради о „србовању" које сте у овом контексту правилно оценили као „негативну конотацију"? Шта је друго „него србовање у негативној конотацији" када се усред европских интеграција и неизбежне промене Устава (ако збиља желимо у ЕУ), одбаци став Венецијанске комисије и поручи: нећемо мењати Устав у складу са европским нормама, већ ћемо допустити законе који подупиру Устав који вам је споран."[929]

Тога ради, обратимо посебну пажњу на централни аргумент државнопартијске струје и његово лингвистичко-политичко оправдање. Истог дана када и чланак-коментар-одоговор (пример у прекоокеанским странама насталог и развијеног активистичког новинарства) М. М. Стевановић министарству, на политичком интернет магазину *Пешчаник* објављен је текст Р. Бугарског. Између много чега осталог, налазимо и следеће извођење:

„2. Далеко од „мирења" Закона са Уставом, Предлог управо драстично крши исти тај Устав, који експлицит-

928 „Ministarstvo kulture: Ne borimo se protiv latinice", *Danas*, Beograd, 17. avgust 2018.

929 С. Петрушић, „Ћирилица ваља, нови закон не ваља", *Нин*, бр. 2530, Београд, 23. август 2018, 7.

но забрањује „сваку посредну или непосредну дискриминацију по било ком основу", а нарочито по основу националне припадности, вероисповести и неколико других обележја, међу којима се изричито наводи и језик (чл. 21). *А како је писмо део језика* [*наīл. С. С.*], свако озакоњено фаворизовање једног од писама већ је по себи дискриминаторно у односу на оно друго, док је прописивање казни због „недозвољене" употребе тог другог писма очито још виши степен дискриминације. Према томе, Предлог је противуставан."[930]

Аргументација се базира на двема премисама. Према првој, „писмо (је) део језика": то је преко границе пуцања натегнута изведеница из већинске лингвистичке мисли, примењена на догму према којој „писмо прати језик" која се, у Србији, од малена учи наизуст. Према другој, језик је српскохрватски („заједнички") који је и српски (или обрнутим редом, за практичну сврху свеједно), који има два писма: (српско стандардно) ћириличко и (хрватско стандардно) латиничко. Према томе: оваквим предлогом се „огромном броју грађана драстично ограничава људско право на слободно коришћење једног од два писма српског језика."[931] Слободан избор двају писама, изван уско схваћеног „у службеној употреби", према томе је, у извођењу Р. Бугарског, људско право (Л. Перовић, 1971: „право сваког грађанина") што тек делимично компе-

930 R. Bugarski, „Nepotrebno prizivanje haosa", *Peščanik*, Beograd, 14. avgust 2018.

931 „Naime, nije pitanje da li je latinica srpska, nego je pitanje da li su i latinica i ćirilica pisma srpskog jezika. Na prvi pogled slično, ali lingvistički gledano, pismo na kome se neki jezik piše jeste i pismo toga jezika, iako se možda koristi čak primarno kao pismo nekog drugog jezika. Pisma ne pripadaju narodima, nego jezicima, ako se uopšte može govoriti o pripadnosti." M. M. Stevanović. „Latinica i ćirlica su pisma srpskog jezika", *Danas*, Beograd, 11. novembar 2018.

тентан предлагач *Нацрта закона* не уочава.[932] Комисија би требало да буде стручно шира, а учешћа у креирању предлога требало би да узме и цивилно друштво.[933]

Премда су сви ти прилози представљали савршену прилику да се читав *наратив* одбаци аргумент по аргумент, Министарство је престало да се опире. Управо стога за формални крај дебате узимамо изјаве једномишљеника, историчара-активисте Дубравке Стојановић и политичара-историчара Латинке Перовић, у разговору за званични инструмент пропаганде САД, *Радио слободна Европа*. Према њиховом уверењу, политиком културно-образовне интеграције Срба у ранијој Југославији власт води политику Добрице Ћосића, а она се од Милошевићеве ратне разликује само методом: мирним средствима достићи једнако морбидан циљ – „Велику Србију". У тој зломисли ћирилица има важно место:

> „С једне стране се преговара са Европском унијом, отварају се поглавља, док се у исто време ради на затварању Србије. Ево, најављује се закон о ћирилици као службеном писму који доводи у неравноправан положај латиницу, која је по уставу равноправна са ћирилицом. Да ли људи који то заговарају знају да је огроман део културног наслеђа српског народа на латиничком писму? Како се то може искључити из нашег културног простора? Како замишљају учење страних језика који

932 „Međutim, ovi koji predlažu ovakve mere koje podržava Ministarstvo uopšte nisu pokazali da su kompetentni." M. M. Stevanović, *исто*.

933 „Koliko je javnosti poznato, to su većinom stručnjaci za gramatiku i istoriju srpskog jezika, ali se oseća odsustvo lingvista opštelingvističke i sociolingvističke orijentacije, i pogotovo pravnika relevantnog usmerenja, čije bi specijalnosti bile bliže važnim delovima predmetne materije. Posebno bi vredelo čuti mišljenje institucija kao što su vladina Kancelarija za ljudska i manjinska prava ili Beogradski centar za ljudska prava ..." R. Bugarski, „Nepotrebno prizivanje haosa", *Peščanik*, Beograd, 14. avgust 2018.

> су неопходни за комуникацију са Европом? Знам шта моје колеге чине да обезбеде да им деца науче стране језике и припреме их за свет. У исто време влада припрема закон који би требало да нас стврдне и национално, и културно, и политички. И да нас омеђи."[934]

У овом цитату налазимо сажетак кључних, политички генерисаних и коришћених, перцепција и предрасуда о српском стандарду писања. То је амалгам псеудоисторических, псеудокултурних и псеудообразовних аргумената примењиваних у СФР Југославији и након ње. Све оно што се 1967. године и доцније изговарало о *Предлоїу за размишљање їруйе књижевника*, док о томе шта у њему стварно пише није смело – под претњом етикете „шовинизма" – да се говори или да се расправља, данас се поставља у темељ политике интеграције Србије у Европску унију. Управо око тог језгра, систематског пређуткивања критичких аргумената и кумулативних елемената пропаганде, врти се дебата о стандарду писања српског језика. У складу са геополитичким идеолошко/културним околностима, таложење домаћег политичког наслеђа и идеолошких тумачења сабило се у данашњу вредносну поделу: *(клеро)национализам – недемократско – колективистичко – антилиберално – културна затвореност – Русија – варварство и ратни злочин („їеноцид")* насупрот *йросвећеност – їрађанско – демократско – индивидуално („људска йрава") – либерално – културна отовореност – Европска унија – цивилизованост и йомирење („катарза", тј. йрихватање „їеноцида").* Прво иде уз ћирилицу, најпре „стару" па „вуковицу". Друго најпре уз „вуковицу", па „гајевицу".

---

934 Изјава Латинке Перовић. О. Karabeg, „Do velike Srbije bez rata?", *Peščanik*, Beograd, 24. septembar 2018. (Текст је преузет са *Radio Slobodna Evropa*.)

Исто истим

Власт је ту основу прихватила. Политика Европске уније у погледу двоазбучности српског језика остварена је и кроз изостанак оспоравања *Мишљења* Венецијанске комисије. Захтев да стандард писања већинског народа буде условљен односом националних мањима према њему („радије користе" латиничко писмо) био је прихваћен: током 2019. године у процес уређења питања употребе стандардног писма Србије био је укључен и Савез војвођанских Мађара.[935] Један од резултата те – на сваки начин несвакидашње – одлуке било је, са највишег места, коначно одбацивање *Нацрта закона* (2017).[936] Све

935 „Ja se sećam vremena kada je još Maja Gojković bila predsednica Narodne skupštine i mi smo povodom jednog prednacrta ovog zakona bili u Ministarstvu kulture kod tadašnjeg ministra Vladana Vukosavljevića. To je bilo 2019. godine." Изјава посланика Балинта Пастора. „Stenografske beleške Trinaestog vanrednog zasedanja Skupštine Republike Srbije (1. dan)", *Otvoreni parlament*, Beograd, 13. septembar 2021., https://otvoreniparlament.rs/transkript/7895?page=3; Како нисмо у поседу прецизнијих информација о том разговору можемо, као радну хипотезу, да поставимо могућност да је у вези са током приближавања Србије и Мађарске, чије су владе у Суботици у то време одржале заједнички седницу. N. Kovačev, „Brnabić: Srbija i Mađarska treba da imaju sveobuhvatno strateško partnerstvo", *N1*, Beograd, 15. april 2019.

936 „Одбор за стандардизацију српског језика априла 2019. обратио се председнику државе, председнику Народне скупштине и председнику Владе са апелом да се закон без одлагања упути Народној скупштини на усвајање. Из Скупштине је дошао одговор да је наш допис прослеђен неком њеном одбору, а из кабинета председника одговорено је да су „предметни допис проследили Министарству културе и информисања", које је, узгред, и сачинило предлог закона у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика. Закон је доживео судбину Декларације о заштити српског народа, чије је усвајање најавио државни врх пре четири године." С. Танасић, „Снага једног народа је у снази његове културе", *Вечерње новости*, Београд, 16. март 2021.

то заједно, посматрано са идеолошког становишта, може да се оцени као тријумф интеркултурализма, идеолошке компоненте неолибералне Европске Уније. Читавој Србији тихо је наметнуто војвођанско разумевање службености језика и писама. Упркос искуству из 2018. године, када је дипломатским притиском споља и идеолошким изнутра био спречен заједнички рад, на основама *Повеље о срūском култūурном ūросūору* из марта 2019. године са Републиком Српском биле су дефинисане, јула 2020. године, основе заједничког образовно-културног програма.[937] Са речи се на дело[938] прешло већ у августу, формирањем координационог одбора[939] у којем се нашао и

937 „Ministrica prosvjete i kulture Republike Srpske Natalija Trivić i ministar kulture i informisanja Srbije Vladan Vukosavljević su, nakon sastanka u Beogradu, saopštili da su definisane polazne osnove, te da je usaglašen zajednički stav da su jezik i pismo 'identitetsko pravo svakog naroda, pa tako i srpskog koji živi sa obje strane rijeke Drine.'" Milorad Milojević, „Zaštitnici ćirilice s obje strane Drine", *Radio Fee Europe/ Radio Slobodna Evropa,* Prag, 28. juli/srpanj, 2020.

938 „На састанку којем су присуствовао директор Републичког педагошког завода Српске др Предраг Дамјановић, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Србије и Српске академије наука и умјетности договорено је усаглашавање заједничке језичке политике српског језика и ћирилице како би законска рјешења у овој области била идентична или веома слична. Министарка Тривић је навела да је на састанку усаглашен заједнички став да су језик и писмо идентитетско право сваког народа, па тако и српског који живи са обје стране ријеке Дрине." „Република Српска и Србија ће заједно чувати српски језик и ћирилицу", *Реūублички ūедаūошки завод Реūублике Срūске*, Бања Лука, 03. август 2020.

939 „'Ћирилица и културна политика која се тиче заштите и унапређења језика и писма и њихово коришћење и употреба јесте питање од високог интереса у Српској и Србији, па смо с тим у вези данас водили разговоре о динамици, роковима и основали координационо тијело које ће се бавити тиме. Очекујем резултате већ половином септембра', навео је Владан Вукосављевић, министар културе и информисања Србије.", *исūо.*

Срето Танасић,[940] члан Одбора за стандардизацију српског језика и један од учесника у изради *Нацрта закона*. Коначно, у исправљеној и усвојеној верзији *Стратегије развоја културе* (2020) питање статуса ћирилице је формализовано као национално-идентитетско и спољнополитичко: као део мере 10.1 „Неговање српског језика и ћириличког писма и повезивање српског културног простора".[941]

Усвајање *Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма* од 15. септембра 2021. године не представља прекид, већ заокруживање процеса дефинисања српског језика као двоазбучног. К томе, усвојила га је крња скупштина: највећи део опозиције бојкотовао је изборе. Не много времена након формирања нове републичке Владе, у којој је ресор културе преузела Маја Гојковић, *Вечерње новости* су се ћирили-

940 *Исто*.

941 „Подсетимо се само неких председникових најава и обећања по правилу даваних на сусретима са Србима из региона (најчешће из Републике Српске и Црне Горе). Тако је он 4. 8. 2017. обећао 'доношење документа којим ће се штитити српски језик, култура и историја'. Тај документ назван је Декларацијом о опстанку српског народа, а касније преименован у Декларацију о очувању српског језика. Више пута најављено, усвајање те декларације никад није остварено, због тога што је, како је сам председник образложио, он желео 'да добије ширу међународну подршку, а не ширу међународну осуду'. Он је и 20. 6. 2018. посебно истакао потребу 'заједничког рада у области заштите језика, културе и националног писма', док је 28. 6. 2019. најавио 'да ће се у будућности посебно радити на очувању српског језика и ћириличког писма'. Слично је поновио и 16. 5. 2020. истакавши да је 'обавеза наше државе чување националног и верског идентитета, српског језика и ћириличког писма'. На састанку одржаном у Бањалуци 23. 7. 2020. године челници Србије и Републике Српске договорили су се да заједнички израде закон о заштити ћирилице и српског језика. Вучић је нагласио да треба да тај закон 'у идентичним текстовима усвојимо у оба парламента како бисмо дали допринос јачању улоге и значаја нашег језика и писма.'" М. Ковачевић, „Језик у све тежем стању", *Вечерње новости*, Београд, 9. март 2021.

ци вратиле серијом чланака у двема рубрикама, културној и друштвеној. Прилози у солидно оркестрираној кампањи се, хронолошки и према садржају поређани, могу поделити на дебатне и идеолошко-пропагандне (добрим бројем патетичне, без обзира да ли су таквима од дужности, од срца или са обају разлога[942]). Први се односе на законски положај, тј. на судбину *Нацрта закона*, други на потребу да ћирилица буде заштићена као национално културно и идентитетско добро. Обратимо пажњу на прву групу.

Дебату је 3. марта 2021. године покренуо Драган Хамовић, ранији посебни саветник министра В. Вукосављевића за питања језика и писма, оптужујући и претходне и актуелну власт да су, под притиском извана и изнутра, избегавале да макар шта конкретно учине у одбрану језика и ћириличког писма, темеља националне културе. Потребно је усвојити закон који би био у складу са Уставом, уместо постојећег који то није.[943] Слично су писали и остали чланови комисије за израду *Нацрта закона* (2017). Међу мноштвом различитих аргумената, уз навођење бројних њихових предузећа и разочарања, узроке проблема налазили су у титоизму, малограђанштини, у мондијализму изнутра и споља, у инерцији државе … захтевајући да *Нацрт закона*, Уставу прилагођен и за сврху очувања ћирилице (националне културе, идентитета ...) подесан, напокон буде усвојен.[944] Иницијатива фрустрираних

942 На пример у случају председника Скупштине Вукове задужбине. Б. Сувајџић, „Зашто држава не штити ћирилицу", *Вечерње новости*, Београд, 8. јун 2021.

943 Д. Хамовић, „Зашто закон о ћирилици и даље чами у фиоци?", *Вечерње новости*, 2. март 2021.

944 М. Ковачевић, „Језик у све тежем стању", *Вечерње новости*, Београд, 9. март 2021; С. Танасић, „Снага једног народа је у снази његове културе", *Вечерње новости*, Београд, 16. март 2021; А. Милановић, „Српска малограђаница", *Вечерње новости*, Београд, 23. март 2021; В. Брборић, „Невидљиви цензори", *Вечерње новости*, Београд, 30. март 2021.

лингвиста, који су оптужили власт за шићарџијство у виталном националном културном интересу, несумњиво је подстакла независног народног посланика Владана Глишића да, већ 25. марта на седници Скупштине, министра културе запита о судбини *Нацрта закона* којега је претходни министар „припремио", а он „већ три године чами у фиокама министарства". Она је одговорила да „МИК не може да буде предлагач таквог закона" те да, с тог разлога, „овај нацрт закона не постоји у МИК". „Могу само да Вас подучим да такав предлог закона може једино да поднесе Влади Републике Србије наше законодавство."[945] Веома је интересантно приметити да је, упоредно кампањи у Београду, „ћириличко питање" било подгрејано и у Црној Гори. *Предлог Закона о заштити ћириличног писма,*[946] поднешен Скупштини Црне Горе 1. априла, за циљ има да, као у неуспешној иницијативи из марта 2015. године,[947] обезбеди равномерну заступљеност („равноправност") обају, локалним правописом прилагођених, писама, и у складу са тамошњим уставним уређењем. Чини се да је и то, уз досађивање новинара *Вечерњих новости*, створило услове да се догоди чудо невиђено: надлежни су јавно одговорили. Дваред у три дана.

Први одговор Републичког секретаријата за законодавство, објављен већ 1. априла, био је нестрпљив и груб:

945 „Stenogramske beleške Četvrte sednice Prvog redovnog zasedanja (3. dan rada) Narodne skupštine", *Otvoreni parlament*, Beograd, 25. mart 2021., https://otvoreniparlament.rs/transkript/7843?page=10

946 „Предлог Закона о заштити ћириличног писма", *Скупштина Црне Горе*, Подгорица, 1. април 2021. https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/169/2524-14405-23-3-21-1.pdf

947 Н. Ђурић, „Законом до заштите ћирилице", *Политика*, Београд, 18. март 2015; Црна Гора: Није подржан закон о заштити ћирилице, *РТРС*, Бања Лука, 16. април 2015.

„Наиме, у Републичком секретаријату за законодавство кажу, за „Новости", да предложена решења у закону о изменама и допунама закона о службеној употреби језика и писма у већем делу превазилазе оквир службене употребе језика и писма као облика комуникације између државних и локалних органа власти, с једне стране, и грађана и других субјеката, с друге стране и да спадају у домен јавне употребе језика и писма, што није у делокругу овога секретаријата. Министарство у оквирима своје надлежности може припремити нацрт закона којим би се уредила јавна употреба језика и писма – каже се у одговору који је из Секретаријата достављен „Новостима".[948]

Одговор се обема ногама упире о решења Уставног суда и овлашћења Секретаријата у погледу службеног језика и писма, према *Закону о Влади РС*, и то није ништа ново. Новине налазимо у томе што секретаријат, поред тога, сматра да би прихватање *Нацрӣа закона* „наметнуло додатне финанансијске трошкове пре свега привредним субјектима".[949] Такође, да „избацивање латинице из јавног живота није мера која се може уводити административним декретом, имајући у виду досадашњи вишедеценијски начин употребе тог писма".[950] Коначно, да је потребно „да се употреби други приступ, а то је пре свега стимулисање и подстицање одређених субјеката да користе ћириличко писмо у јавном живо-

948 Љ. Бегенишић, „Републички секретаријат за законодавство одбацио пропис о писму, кажу да прелази оквире службене употребе", *Вечерње новосӣи*, Београд, 1. април 2021.

949 „... јер се у нацрту закона који нам је достављен подразумева и обавезна употреба ћириличког писма у медијима, при исписивању назива робе и услуга, упутстава за употребу, информација о својствима робе и услуга, исписивању понуда, гаранција и слично." *исӣо*.

950 *Исӣо*.

ту".[951] Тиме је Секретаријат за законодавство узео себи за право да примењивост *Нацрта закона* тумачи са економског (трошкови пословања), идеолошко-политичког („избацивање латинице") и становишта културне политике („потребно је да ..."). Веома је могуће да је овај набусит одговор изазвао звоњаву телефона. Министарство културе, одраније оправши руке, ћутало је. Већ 4. априла *Вечерње новости* објављују ново обраћање Секретаријата, за наш предмет са више разлога веома важно:

> „Суштински је важно то да се Влада у претходном сазиву везано за питање заштите ћириличког писма определила за други приступ и концепт у односу на онај који је заступљен у Предлогу закона, тако што је 13. фебруара 2020. усвојила Предлог стратегије развоја културе од 2020. до 2029. Очекује се даљи рад на том документу у овом сазиву Владе. [...] Наш саговорник тврди да се не ради о непредузимању мера и одсуству ставова, већ су мере конципиране на нешто другачији начин, и подразумевају пре свега стимулације и подстицаје."[952]

Група лингвиста (Милош Ковачевић, Александар Милановић, Вељко Брборић и Срето Танасић) успела је да колективном изјавом, три недеље доцније (13. априла), у истим тим новинама искаже дубоко негодовање на одговор министра гђе Маје Гојковић независном посланику.[953] Није јасно да ли су се споро усаглашавали, или је писмо одвећ дуго путовало. Несумњиво јесте да су *Вечерње новости,* упркос томе што су из Секретаријата на чистац истерале веома важне, јавности непо-

951 *Исто.*

952 Љ. Бегенишић, „У Секретаријату за законодавство кажу да је за заштиту писма довољна стратегија развоја културе", *Вечерње новости*, Београд, 3. април 2021.

953 В. Н. „Водећи српски лингвисти питају: За шта се залаже Маја Гојковић?", *Вечерње новости*, Београд, 13. април 2021.

знате, чињенице, прекинуле сваку дебату. Већ након рутинско-пригодног прилога Матије Бећковића (6. април) креће хорско певање: низ прилога у којима се наглашава национално-идентитетски квалитет ћирилице и значај Вука, у највећој мери усклађен са концептом *Стратегије културе* (2020). До јуче будни и критици ради лингвисти, обрачунавши се са министром културе, Секретаријату нису имали шта да кажу. Посебна занимљивост вишемесечног процеса јесте потпун изостанак каквог год гласа с друге стране, групације која је била у бучној опозицији *Стратегије културе* (2017) и *Нацрта закона* (2017). Уместо о конкретном проблему, писало се о идеји „српског света" коју је још септембра 2020. године изнео Александар Вулин, тада министар одбране: „Вучић треба да ствара српски свет. Београд мора да у себи и око себе окупи све Србе, а председник Србије је председник свих Срба."[954] Према другом извору, израз „српски свет" настао је раније, а потиче из српских кругова у Црној Гори, тачније из назива емисије на интернет телевизији *Национална ТВ*, којој је кумовао режисер Драгослав Бокан.[955] А. Вулин је израз поновио 18. јула 2021. године, тврдећи да под њим подразумева „политички и државни простор" који треба да буде остварен мирним путем;[956] затим и 5. септембра, поводом насилног покушаја да се спречи помазање митрополита Јоаникија у Цетињском манастиру. Позвао је Србе да наступају сложно, као „јединствен политички народ", у одбрамбене сврхе: „Погледајте какав је то степен мржње и антисрпског расположења ничим изазван."[957] Вулинове

954 I. Martinović, „Svi 'srpski svetovi' Aleksandra Vulina", *Radio Fee Europe/Radio slobodna Evropa*, Prag, 10. maj/svibanj, 2021.

955 V. Veljković, „Srpski svet", *Peščanik*, Beograd, 8. april 2021.

956 „Vulin: Srpski svet bi trebalo da bude jedan politički prostor, jedna država", *Danas*, Beograd, 18. jul 2021.

957 „Vulin: Zadatak ove generacije političara je da stvori 'srpski svet'", *Aljazeera*, Sarajevo, 6. septembra 2021.

изјаве, изречене пре и током кампање у *Вечерњим новостима*, као не званично државне у контексту односа са Хрватском и Црном Гором, наишле су на двојак одјек. Позитиван, у смислу културне и сваковрсне националне интеграције (Драган Станић/Иван Негришорац, председник Матице српске), као „свеукупност језичког, културног, традицијског и менталног, а не превасходно територијалног простора"; негативан, као повампиривање идеологије „Велике Србије", обнављање политике С. Милошевића и В. Шешеља, уз остале бројне епитете, сугестије и аналогије.[958] Како у тој зломисли и злопрегнућу српски ћирилички стандард, према много чему судећи, има подразумевајуће место, о њему се није ни расправљало.

Иницијатива за заштиту српског језика и ћириличког писма остваривана је, дакле, у свесно замућеним идеолошким условима. На годишњицу етноцида над Србима у Хрватској („Олуја") председник Александар Вучић организовао је састанак са руководством Републике Српске.[959] Одлучено је, између осталог, да до 15. септембра 2021. године, на Дан националног јединства, слободе и заставе „буду донети нацрти закона о заштити и употреби српског језика и ћириличког писма, који ће донети исту нормативу у Србији и РС".[960] А. Вучић је документ 26. августа уручио М. Додику, да

958 T. Marković, „'Srpski svet', kulturna ideja koja je izvršila kulturocid", *Aljazeera*, Sarajevo, 15. avgust 2021; V. Veljković, „Suveren srpskog sveta", *Peščanik*, Beograd, 22. jul 2021.; I. Čolović, „Na putu u srpski svet", *Peščanik*, Beograd, 30. avgust 2021.; D. Ilić, „Šta je nama srpski svet?", *Peščanik*, Beograd, 14. oktobar 2021.

959 „ODLUKE OD VAŽNOSTI ZA OPSTANAK SRPSKOG NARODA: Vučić sutra sa rukovodstvom Republike Srpske tačno u podne", *Tanjug*, Beograd, 3. avgust 2021.

960 „NOVI ZAKON ŠTITI SRPSKI JEZIK I ĆIRILICU: Vučić – Čuvamo svoje ime i prezime, svoju budućnost", *Večernje novosti*, Beograd, 4. avgust 2021.

би већ следећег дана његов садржај, у бираним цртама, био приказан путем *Вечерњих новости*[961] и *Гласа Српске* уз напомену да га је га је потребно ускладити са тамошњим уставним оквиром.[962] Реакција понајвише бучног лингвисте, М. Ковачевића, била је негативна. *Нацрт закона о заштити* ослоњен је на *Закон о службеном језику и писмима*: „Да би ово био закон, а не привид или маска закона, неопходно је у њему укинути позивања на овај други закон. Без тога, биће само мртво слово на папиру, декларативна, а не стварна заштита српског језика и ћирилице."[963] Одбор за стандардизацију српског језика, на састанку од 30. августа, није усвојио његове примедбе. Изречено је мишљење „да је он [закон, *прим, С. С.*] као нацрт добар" јер преузима решења из *Нацрта закона* (2017). Предложили су амандмане.[964] Документ је био послан двама председницима и двема министрима културе.[965] Текст *Предлога Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма* званично је објављен 2. септембра, одмах по усвајању, на интернет презентацијама Владе Републике Србије и Народне Скупштине.[966] Скупштински одбор за културу

961 Д. Милинковић, „ЋИРИЛИЦА СВУДА – ОД ФАКУЛТЕТА ДО РАЧУНА И ПОТВРДА: Шта пише у нацрту закона који је Вучић предао Додику?", *Вечерње новости*, Београд, 27. август 2021.

962 „Шта предвиђа закон о употреби и заштити ћирилице?", *Политика*, Београд, 27. август 2021.

963 „Ковачевић: Заштита ћирилице мора бити безусловна", *Срна*, Бања Лука, 28.август 2021.

964 „Саопштење Одбора за стандардизацију српског језика поводом 'Нацрта закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма'", *Одбор за стандардизацију српског језика*, Београд, 30. август 2021.

965 Љ. Бегенишић, „ЋИРИЛИЦИ ПУНА ЗАШТИТА: Примедбе Одбора за стандардизацију српског језика на Закон", *Вечерње новости*, Београд, 31. август 2021.

966 „Предлог Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма", *Влада Републике Србије*,

и информисање, пар дана доцније, једногласно је усвојио *Предлоī закона,* не укључивши амандмане Одбора за стандардизацију.[967]

Скупштинску расправу о националној редакцији писма још једном је обележио Балинт Пастор, чинећи све шта би заступник мањинског народа, кад му се већ може, било где чинио. Његов прилог дебати, баш зато што долази од баштиника државно-културног наслеђа Светог Иштвана, обухвата скоро све аспекте проблема положаја ћириличког стандарда, као наслеђа Светог Саве:

> „Ми као припадници мађарског народа мислим и сматрамо да је питање за српски народ и да је ствар српског народа којим језиком говори, како стандардизује тај језик и које писмо користи. Апсолутно је право српског народа да одлучи да ли ће користити ћириличко писмо, да ли ће користити латинично писмо, да ли ће користити оба писма и то је питање за српски народ. [...] *Желео би да нагласим и да, евентуално предложим да се чува и латиничко писмо као богатство српског језика и српског народа. То се у науци зове диграфија и колико ја знам, у свету постоји свега 10 језика који језици имају два писма, а један једини језик на тлу Европе који има два писма је српски језик,* остала девет језика се говоре ван територије Европе *и то је једно богатство које свакако треба чувати и неговати.* Да не заборавимо ни то да је латиница настала и дубровачка књижевност као врхунско достигнуће књижевности, хуманизма и рене-

Београд, 2. септембар 2021., https://www.srbija.gov.rs/prikaz/571891; „Предлог Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма", *Народна скупштина Републике Србије*, Београд, 3. септембар 2021., http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2021/1538-21.pdf

967 Б. С., „О ЋИРИЛИЦИ БЕЗ АМАНДМАНА: Скупштински одбор за културу и информисање једногласно усвојио Предлог закона", *Вечерње новости*, Београд, 9. септембар 2021.

сансе, да су Ђуро Даничић и Вук Стефановић Караџић који су превели Стари и Нови завет користили и латиничко и ћириличко писмо, да је латиницом написан и Бечки књижевни договор о књижевном језику на који је Вук Стефановић Караџић ставио свој потпис на латиници и због тога предлажем да се чувају оба писма, *а да се у потпуности и у пракси заживи ово што сте ви предвидели и да се у пракси чува и службена употреба и да се обезбеђује у пракси службена употреба језика националних мањина.* [све нагл. *С. С.*]"[968]

Када се ова изјава, а она – осим осталог – по себи остварује суштину *Мишљења* Венецијанске комисије о чл. 10 Устава (2006), узме заједно са изјавама министра гђе Маје Гојковић, долази се до закључка да је ћирилички стандард као државно-културно упориште Србије и Срба, коначно напуштен. Министар је понуђени закон ставила само и једино у контекст заштите културног наслеђа, двоазбучног, како га разуме:

„Трагично је то што се дешавало са српским језиком и ћириличним писмом и не треба бежати од тога. Из новије историје шта је урадио један управник Народне библиотеке Србије, господин Угричић који је био управник од 2001. до 2012. године? Каква је била његова брига о српској језику и ћириличном писму? Он је потписао тај споразум, ја мислим, са Конгресном библиотеком у Вашингтону у коме је прихватио да све што се штампа, књиге и било шта друго, публикације на латиничном писму буду, да је то културно наслеђе Хрватске а не Србије.

Када нас неко и данас напада зашто инсистирамо на очувању ћириличног писма па онда шта ћете већи аргумент од овога да је нама неко једним потезом, једним

968 „Stenografske beleške Trinaestog vanrednog zasedanja Skupštine Republike Srbije (1. dan)", *Otvoreni parlament*, Beograd, 13. septembar 2021., https://otvoreniparlament.rs/transkript/7895?page=3

заиста нечасним потписом одузео део нашег културног наслеђа јер ми, колико ја знам, пишемо и ћирилицом и латиницом. Читав живот сам читала књиге, као и ви, уважени посланици, на једном и другом писму сматрајући да је важно да су наши аутори на нашем језику то писали.

Кажем, прошла су времена када се све подразумева и морамо да се боримо да штитимо наше културно наслеђе, да штитимо нашу историју, да штитимо наш идентитет. То је помало чудно у 21. веку, али шта се радило пре нас, ето ми сада морамо да поправљамо те резултате."[969]

Текст *Закона о употреби српског језика у јавном животу и очувању ћириличког писма* усвојен је 15. септембра 2021. Од *Предлога Закона* ... разликује се тиме што су, амандманима на иницијативу Савеза војвођанских Мађара, мањински језици и писма додатно заштићени. Такође, што је прецизиран натполовичан број „представника језичке струке" према другим члановима Савета за српски језик, у складу са амандманом Одбора за стандардизацију српског језика. Одбору је додељено да те чланове именује. Закон је истовремено усвојен у Београду и Бањи Луци. У Србији је ступио на снагу, иако са применом (чл. 11) одложеном за шест месеци; у Републици Српској оспорен је одмах по усвајању.[970]

969 „Stenografske beleške Trinaestog vanrednog zasedanja Skupštine Republike Srbije (2. dan)", *Otvoreni parlament*, Beograd, 13. septembar 2021., https://otvoreniparlament.rs/transkript/7895?page=7

970 „Ne možemo i nećemo dopustiti ekskluzivitet upotrebe srpskog jezika i ćirilice na uštrb jezika bošnjačkog i hrvatskog naroda i latiničnog pisma" [...] Također, nema nikakve sumnje da će se zakon `vući` do Ustavnog suda BiH, nakon što bude pokrenut najavljeni veto, umjesto da je predlagač napravio zakon, čiji bi cilj zaista bio zaštita i očuvanje ćirilice." D. Maksimović, „Ћирилица – политичко питање првог реда", *Deutsche Welle*, Berlin, 22.09.2021; „Закон о заштити ћирилице иде на Уставни суд Републике Српске", *Sputnik Србија*, Москва, 16. октобар 2021.

Закон о уйоштреби ..., како је од почетком априла већ било најављено, у основи је анекс којим се проширује разумевање онога што би могло бити „у службеној употреби", према постојећем *Закону о службеној уйоштреби* ...[971] Како је то, са више разлога, његова најзначајнија особина, одговарајуће је да га се посматра као допису члан, иза чл. 3 *Закона о службеној уйоштреби.* Списак обавезаних да користе ћириличко писмо (поред образовно-васпитног рада на свим нивоима, према законима који регулишу ту област) „у раду и пословању, односно обављању делатности", прецизира се у проширеном опсегу. Односи се и на привредне, и на научне, институције са већинским јавним капиталом, јавне медијске сервисе (РТ Србије и РТ Војводине), професионална и струковна удружења на националном нивоу. За њих је:

> „Обавезна употреба српског језика и ћириличког писма, као матичног писма, од стране субјеката из става 3. овог члана обухвата и правни промет и укључује и исписивање пословног имена односно назива, седишта, делатности, назива роба и услуга, упутстава за употребу, информација о својствима робе и услуга, гаранцијских услова, понуда, рачуна (фактура) и потврда."

То се не односи на личну употребу (имена, приватну комуникацију), прихваћену стандардну терминологију и стране језике, али и на:

---

971 „Доношење закона је неопходно и представља решење за свеобухватно регулисање обезбеђивања институционалне основе за детаљно уређење очувања српског језика и ћириличког писма, нарочито имајући у виду чињеницу да у правном промету већ постоји Закон о службеној употреби језика и писама, коме је овај закон додатна подршка." „Анализа ефеката Закона", *Влада Рейублике Србије*, Београд, 2. септембар 2021, https://www.srbija.gov.rs/prikaz/571891

„3) двојезичне публикације, књиге и компјутерске програме (осим њихових описа и упутстава)
5) научна и уметничка дела“

Делом *Закона* којим се прописују стимулативне мере, одређено је за све нивое управе: „*могу се* [*нагл. С. С.*] установити пореске и друге административне олакшице за привредне и друге субјекте који у свом пословању ... одлуче да користе ћириличко писмо”, укључујући електронске и штампане медије. Савез војвођанских Мађара те је олакшице амандманом проширио и на мањинске језике и писма, према *Закону о службеној употреби језика и писама* (2018). У складу са ревидираном *Стратегијом* (2020) су и чланови 6, 7 и 8. Првим се употреба ћириличког логотипа чини обавезном за манифестације делом, или у потпуности, финансиране „из јавних средстава”. Преостала два, суштински, представљају циљеве културне политике очувања и заштите српског језика и ћириличког писма у одсуству јасних дефиниција, надлежности и одговорности. На пример: чл. 7: „3) Стварање неопходних услова за очување српског језика и ћириличког писма и предузимање потребних мера за јачање свести о значају њиховог коришћења”. Или, у истом члану: „6) заштита српског језика од утицаја идеолошких и политичких покрета на његову стандардизацију”. Новооснивани (чл. 4) Савет за српски језик овлашћен је да „прати и анализира стање” укључујући и спровођење мера те да „даје препоруке, предлоге и стручна мишљења ради унапређења тог стања”. Није изричито речено коме. Вероватно надлежном за спровођење *Закона*, а то је према чл. 9 „министарство надлежно за културу”. У пратећој документацији донекле је објашњен начин на који ће министарство културе да спроводи закон: „министарства, која врше надзор над пословањем у областима својих

надлежности, [ће, *прим. С. С.*] достављати списак субјеката надзора над којима ће се вршити надзор примене овог закона."[972]

Значај овог закона налазимо и у томе што је, након *Декларације о заштити ћирилице* (2002),[973] други правни акт који, доносећи притом мере које би водиле ка његовом ублажавању, постојање проблема формално потврђује. Постоје, међутим, и не мале разлике. Темељну чини то што су доносиоци *Закона о употреби* ... пошли од двозабучности као политичко-правне, правописне и културне датости, достигнуте у периоду од 1996. до 2013. године. Из тога проистиче и битна новост: формално је одређено ко је надлежан да решава питање положаја ћириличког стандарда. Законодавац се позива на чл. 97 Устава: „Влада Републике Србије уређује и обезбеђује [...] 17. друге односе од интереса за Републику Србију, у складу с Уставом."[974] Према томе, питање положаја ћириличког стандарда у Србији спада у „друге односе од интереса" што, с обзиром на претходних шеснаест, чини жаргонску „тачку разно". Начин остваривања суверенитета државотворне већине („Полазећи од државне традиције српског народа …", *Одлука о проглашењу Устава Републике Србије*) у уставно дефинисаној национално-грађанској држави (Члан 1. Устава: „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе ...") над једном од кључних државно-културних формативних чињеница – ћириличким стандардом за српски језик – истакнутом и утврђеном Чланом 10, алинејом првом као

---

972 „Анализа ефеката закона, Прилог 9.", *Влада Републике Србије*, Београд, 2. септембар 2021, https://www.srbija.gov.rs/prikaz/571891

973 „Декларација о заштити ћирилице", *Службени лист СРЈ*, бр. 61, Београд, 15. новембар 2002, https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/slsrj/skupstina/deklaracija/2002/61/1

974 „Образложење Закона", *Влада Републике Србије*, Београд, 2. септембар 2021, https://www.srbija.gov.rs/prikaz/571891

вредност, постао је предметом политичке одлуке владе, односно тренутне скупштинске већине, на основи алинеје друге. Тиме је питање српског ћириличког *стандарда* потврђено као првенствено политичко, дакле: могуће компромисно, манипулативно, неискрено, прагматично, идеолошко, како год.

Занимљивост овога закона јесте да га безубим сматрају и Милан Ковачевић и Ранко Бугарски: то, осим противљења јединственом екавском стандарду током 90-их година, је ваљда једино у чему су се острашћени опоненти, полазећи додуше од посве супротстављених аргументација, икада сагласили.[975] Према његовим ефектима, нарочито у области културе и медија у Србији, били су у праву. У Републици Српској показао се мртворођеним.[976]

Дакле, све је остало исто. Једино се свет изменио. Време надмоћи ЕУ заменило је време њене немоћи, и над Балканом, и над собом самом. Током процеса коначног формализовања двозабучности, Србија и Срби у постјугословенским државама били су изложени отвореној борби за геополитички утицај између великих (САД, Русија, Кина) и регионалних сила (ЕУ, Турска).[977] Та борба се на геокултурно-идеолошком плану огледала у сучељавању, нарочито од доласка Ц. Бајдена на власт у САД, радикализованог либерално-демократског концепта („колективни Запад") са теоретски одскора дефиниса-

975 „Zbog navedenih slabosti Zakon se u najvećem delu neće moći primenjivati, niti ta primena kontrolisati. Ali on nije ni donet da bi se dosledno i dugoročno primenjivao, nego za jednokratnu političku upotrebu. Stoga i deluje kao objava odanosti srpskom jeziku i ćirilici, pre nego kao ozbiljan pravni instrument. Sva je prilika da će biti zaboravljen pre stupanja na snagu." R. Bugarski, „Paradni zakon o ćirilici", *Danas*, 4. oktobar 2021.

976 „Уставни суд Републике Српске срушио Закон о ћирилици", *Sputnik Србија*, Москва, 23. новембар 2011.

977 E. Antina, A. Pivivarenko, D. Novaković, „Where are the Balkans Heading? A new cooperation Paradigm for Russia", *Valdai Discussion Club Report*, Moscow, 2018.

ним концептом државе-цивилизације (Русија, Кина). С друге стране, сложена криза изазвана реакцијама влада држава-чланица ЕУ и Брисела на вирус Ковид-19 појачала је проблеме постојеће још од 2015. године, када је мигрантска криза доказала да заједничка политика у ЕУ није могућа. Једна од њених последица јесте заустављање процеса придруживања балканских држава, о коме је консензус чланица и раније изостајао.[978] Друга, несравњиво значајнија чињеница, јесте да питање суверенитета националних држава према Briселу није довело само до јасног издвајања Мађарске као носиоца отпора према неизабраној бирократији, већ и до идеолошке кризе читавог блока. Политика очувања традиционалних хришћанских основа друштва као виталног националног интереса,[979] која у основи одговара политици какву води Русија,[980] изазвала је бурне реакције. Жесток јавни отпор елита ЕУ и владајућих политичких

978 N. Dragojlović, „Šta donosi sastanak lidera Zapadnog Balkana na Brdu kod Kranja: Poruke i zamor", *Nacionalni konvent o Evropskoj uniji*, Beograd, 8. oktobar 2021.

979 Интервју мађарског премијера Виктора Орбана. B. Stanić, I. Tašev, „Kršćanstvo je stvorilo slobodnog čovjeka, obitelj i naciju", *Glas Koncila*, Zagreb, 20. lipnja 2021.

980 „85. Све је већи деструктивни утицај на основне моралне и културне норме, религиозне темеље, институцију брака, породичне вредности. Апсолутизује се слобода личности, води се активна пропаганда све је 'дозвољено', пропаганда неморала и егоизма, негује се култ насиља, потрошње и уживања, легализује се употреба наркотика, формирају се заједнице које негирају природно продужавање живота. Проблеми интернационалних и интерконфесионалних односа постају предмет геополитичких игара и спекулација које рађају непријатељство и мржњу." *Указ Президента Российской Федерации О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации*, Москва, 2. јул 2021, http://ips.pravo.gov.ru:8080/default.aspx?pn=0001202107030001 У одељку: „Защита традиционных российских духовно-нравственных ценностей, культуры и исторической памяти"

снага САД довео је до тога да се мађарски пример идеализује и усваја као модел политике на којег би амерички хришћански и конзервативни кругови требало да се угледају.[981] Културни рат унутар идеолошко-политичког Запада, такође и према онима који том кругу не припадају, са почетком глобалне фазе Другог кримског рата (од децембра 2021. године), у коме је улог Кијев са свим шта представља и значи, још једном се свом тежином свалио на Србију. У насталом „врућем" делу процеса издвајања глобалних цивилизацијских зона, тзв. мултиполарног света који је ушао у фазу остварења, српски ћирилички стандард – већ напуштен од његове државе која је друштво и његову културу препустила неолибералној појмовној и вредносној конфузији – остављен је да тихо одумре. Као азбука Друштва српске словесности чије је место, на сличан начин, *вуковица* преузела.

981 R. Dreher, „'Why Hungary?' The New Yorker Asked Me", *The American Conservative*, Washington, September 9, 2021.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ

Будући издашним, скупштинске изјаве Балинта Пастора и Маје Гојковић дају нам прилику да сведемо проблем положаја српске ћирилице у Србији, тиме и међу Србима. Основе за такво свођење налазимо у чињеници да српски језик, и под претпоставком сагласности да јесте *заједнички* у историјски изворном смислу, није српскохрватски. Дубину проблема о којем говоримо можда је најбоље приказао Иван Клајн, захтевајући да се о термину *срȑскохрвāтски језик* говори искључиво лингвистички и социолингвистички, искључујући све остале аспекте:

> „Оно до чега ми је највише стало, а што очекујем и од овог саветовања, то је да на данашње нормативне дилеме одговоримо са лингвистичких и социолингвистичких, а не политичких, политикантских, бирократских или псеудоисторијских становишта, нити субјективних осећања. [...]
> С друге стране, многи верују да је термин „српскохрватски језик“ заостатак из социјалистичке Југославије. Партија јесте из политичких разлога наметала такву терминологију, али треба знати чињенице. Као што напомиње Кордић, „дводијелну ознаку [српскохрватски] први је употријебио 1824. Јакоб Грим… од 1836. је Јернеј Копитар једнозначно користи као назив језика. Појавила се већ 1854. и 1859. и у граматикама загребачких

аутора, док се у граматикама српских неко вријеме још ‘наставила традиција српских граматичара да свој језик називају српским’ (Lencek 1976:49). То значи… да се дводијелни назив прво користио у загребачким граматикама а тек онда се проширио у граматикама на страним језицима у иностранству: 1865. на њемачком, 1867. на талијанском, 1869. на француском, 1883. на енглеском итд.“ [...]
Све ово нипошто не спречава да се и српски језик употребљава као научни термин, јер, као што смо видели, таква традиција је већ постојала од Вука па све до Белића.”[982]

Чињеница да је назив *српскохрватски* језик немачког порекла, да је у филолошком смислу најпре примењен у Загребу (1854, 1859), а да је *српски језик* научни термин за традицију „од Вука па све до Белића”, за мислећег човека требало би нешто да значи. Поготово ако се у обзир узме да је *српскохрватски* језик, као службен, први пут наметнут 1907. године у мандатној Босни, као политичко – показало се неуспешно – решење сукоба око назива *земаљски*, *босански*, *српски* и *хрватски*. (Томе је, 1905. године, претходило проглашавање пуне равноправности писама.) Из конфузије у разумевању порекла, садржаја, опсега и досега *српскоī* наспрам *српскохрватском* језику, без обзира да ли су они лингвистички идентични или нису, због чега, и шта са тиме да се ради, произилази и збрка у питању јединственог (српског) наспрам двојног (српскохрватског) стандарда писања тог језика.[983] Већ сама примена тог термина, правно-политички и правописно, показује вољу за наднационалном интеграцијом: ако су Срби некада имали разлога да је прихвате као део југословенства, они данас очигледно изостају. За разлику

982 И. Клајн, *Далеко је Скандинавија*, Нови Сад, 2014, 4–6.

983 ISO/FDIS 12199:1999(E), *Alphabetical ordering of multilingual terminological and lexicographical data represented in the Latin alphabet*, 18–19.

од *срйскоī* језика који има једно – ћириличко – писмо још од прве државно-културне стандардизације у XIII веку, пре и без обзира на раздвајање двају изговора видљиво тек током XIV века, *срйскохрваћски* језик (са два равноправна писма), који је И. Клајну и државнопартијској струји нулта тачка, јесте филолошко-политички продукт XIX века. Први термин је пореклосне (генеричке) природе. Други је вештачки. Први означава назив језика народа и државе-културе са њеним стандардом писања, од давнина, и ништа друго. Други претендује да обухвати две оделите традиције држава-култура за концепт једног и јединственог народа у језичком и политичком смислу, најпре у Босни, па у Југославији. Српскохрватски језик се књижевно-стандардним *йорекломˇ* (вуковски и штосмајеровски) односи само на један изговор – (и)јекавски – са двама писмима, којег су делили и око којег су се, у процесу националних стандардизација на илирској, односно вуковској основи, сукобљавали Срби и Хрвати. Он се не може посматрати одвојено од уставно-политичких процеса у Хрватској, или у мандатној/анектираној Босни, али може од оних у Србији. За разлику од Хрватске, у којој је процес тражења решења трајао век и по, у Србији проблем никада није постојао. Док су се у Хрватској у XIX веку смењивали називи *илирски*, *хрваћски*, *јуīословенски*, *хрваћски или срйски*, *хрваћски,* а у Босни *земаљски, босански и срйскохрваћски,* у Србији је у то време, као и одувек, био само *срйски*. Од оснивања Југославије у Хрватској се правописно устаљује *хрваћски или срйски,* а у Србији *срйскохрваћски*. Покушај увођења *хрваћскосрйскоī* језика трајао је свега неколико година, од 1954. до 1967. године; наметан је до 1987, када је враћен *хрваћски или срйски*, да би процес био формално окончан 1991. године увођењем термина *хрваћски*. Напротив, у Србији је *срйскохрваћски* (од 1991. године: који је и *срйски*) остао „у службеној употреби" све до 2010. године.

У погледу дилема о језичкој целовитости и културно-историјском наслеђу, шта је чије и због чега је према логици дигиталних машина (робота) нешто ћириличко нечије, а нешто латиничко није у нашијенском/нашком/нашем штокавском језику, послужићемо се примером. Приговор да су Срби одувек писали и латиницом, па је она стога део српске културне традиције, био би ваљан уколико би била речена пуна истина: српски језик био је писан различитим, провизорним, неретко самовласно стваранима редакцијама на основама различитих латиница (италијанске, немачке, мађарске – Вукове табеле су референтне), међу Србима-римокатолицима и Србима-илирцима, да би тек доцније, и под описаним околностима, био писан хрватским латиничким стандардом. Та, колико звучна толико и површна аргументација односи се и на дубровачку књижевност. Издање Држићевог *Дунда Мароја* ћирилицом није било, и не би било уколико се понови, пресезање или апропријација прворазредног културног добра над којим су Хрвати, самовласно и без икаквих историјских основа, прогласили национални монопол. Напротив, било би потврда да то дело – равноправно, у најмању руку – јесте део *и срйске* језичке баштине, као што у историјском књижевно-културном погледу није више од провинцијалног одјека италијанске ренесансе.

БОКЧИЛО: Misser, га боли, fiol spenzuto denari, doglia!
ТРИПЧЕ: По светога Трипуна, ви сте нашијенци!
БОКЧИЛО: Misser, Бог те научио! De Ragusa? И ми смо отуда.
ТРИПЧЕ: Господине, што вам је? Видим, ти си нашијенац, siate il ben vegnuo, добар си дошао!
МАРОЈЕ: Bon trovato, misser! Ви сте нашијенац? Драго ми је.
ТРИПЧЕ: Ја сам од Котора.

БОКЧИЛО: Ах, да те Бог поможе!
МАРОЈЕ: Сусјед си наш! Сусједе, приклони образ да ми се је с тобом поздравит.
БОКЧИЛО: Свога ми, свога, нека ти ми свога, није ти без свога! Колико мишјера срјетосмо, а нитко не приступи к нам нег сам нашијенац. Свој а к својијем.
ТРИПЧЕ: Истом се обеселим кад чујем кога од нашега језика.
МАРОЈЕ: Душа ми се врати, misser mio! Кад те чух говорит, рекох: „Ови је од нашијех"[984]

У свему томе су и српски лингвисти којима је, потискивањем књижевника, културне и опште јавности од питања положаја ћирилице након 1967. године, било дато ексклузивно право да се њиме баве, одиграли веома значајну улогу. Како је, напокон, основан Савет за српски језик,[985] не чини ли се да би требало да буде знатно примереније да именовани чланови познавање српског језика усмере на терминолошке проблеме, пре него се прихвате писања предлога закона? На првом месту, са неког њима знаног разлога, полазе од иностраних правно-терминолошких узора: Бранислав Брборић у *Предлоīу закона* (2004), што је преузето у *Нацрīу* (2017), од енглеског и

984 М. Држић, *Дундо Мароје*, Београд, 1951, 35–36.

985 „За чланове Савета, на предлог Одбора за стандардизацију српског језика именовани су дописни члан АНУРС проф. др Срето Танасић, редовни професор проф. др Милош Ковачевић, виши научни сарадник др Владан Јовановић, виши научни сарадник др Марина Спасојевић, ванредни професор проф. др Александар Милановић, а на предлог Министарства културе књижевници Владимир Пиштало, Селимир Радуловић, проф. др Зоран Аврамовић и Миодраг Кајтез." Министарство културе, *Образован Савеī за сриски језик*, Београд, 16. март 2023. https://www.kultura.gov.rs/vest/10721/obrazovan-savet-za-srpski-jezik.php; Љ. Бенегишић, „ВЛАДА СРБИЈЕ ОБРАЗОВАЛА САВЕТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК: Лингвисти и писци надгледају заштиту ћирилице", *Вечерње новосīи*, Београд, 16. март 2023.

немачког, а Р. Бугарски од енглеског. Због чега не полазе од српског језика и његове мисаоне целине, ако желе да регулишу српски стандард писања? Она није недостатна, нити је мање појмовне вредности. Проблем, на том нивоу, налазимо у међусобном подразумевању на релацији лингвистика-право, у терминолошким проблемима упоредним и преплетеним са општим неразумевањем писма као стандарда, дакле од државно-културног, а не (само) национално-културно-идентитетског значаја. Тиме долазимо до језгра проблема, са лингвистичког и правног становишта подједнако.

Разликујмо *званично*, *службено*, *јавно општење*, *лично обраћање*[986] од *у службеној употреби*, *у јавној употреби, у приватној употреби, у личној употреби*. Није баш тако једноставно, на шта указује и *Закон о употреби* ... у којег су аутори, чинећи збрку још већом, увели израз „у јавном животу", преузевши га од групе лингвиста која је писала *Нацрт закона* (2017). У српском језику постоји реч *званично* од које лингвисти и правници беже подједнако, а која решава суштину проблема. Објаснимо.

Нека изабрана или постављена личност (*хрв.* особа), тиме службена док обавља неки *званичан* посао, има се служити прописаним *службеним* писмом (и језиком). То не искључује могућност да се, наступајући *незванично*, као појединац (заступајући себе сама), користи којим год хоће писмом, јер је то његово *лично обраћање*. (Такође: да ће званично говорити стандардним језиком једног или другог изговора, а незванично мањинским језиком, дијалектом, жаргоном или како год.) Исто и за све остале регистроване делатности, од председавајућег управним одбором „Делта холдинга" у Београду до надзорника

986 Овде смо са јасном сврхом употребили речи српског језика: да бисмо избегли превођење речи „комуникација" (код Д. Шкиљана „јавна комуникација") у првом случају употребили смо реч ширег (*општење*), напротив речи ужег садржаја (*обраћање*).

пијачног клозета у Бојнику, округ Јабланички. Деловање тих разноликих субјеката подлеже законима, дакле службено је по себи, што би имало да значи да би требало да буде у сваку сврху писано *службеним* писмом, од логотипа до фискалног рачуна. У питању је, у крајњој линији, јединство правног и информационог система државе. Ваљан правни систем подразумева и предвиђа изузетке, од којих је један несумњиво начелан: *лично* (персонално, *хрв.*: особно) *обраћање* којим год писмом неприкосновено је људско право, па и у случају *јавног општења*, докле год је оно *незванично*. (Уколико не би било тако, грађанин Србије могао би званичне формуларе да, не без ваљаног разлога, попуњава нпр. српским језиком писаним арапским знаковима, арабицом.) У том је случају полазишна претпоставка сводива на следеће: целокупна култура као продукт образовања чији је садржај, начелно, државни монопол докле год је оно секуларно, писана *стандардним језиком* и *стандарним писмом*, који су *званични* (тиме и *службени* док се обавља правно регулисана делатност), са изузетком ефеката у понеким уметничким делима, цитирања у научним, или због инсистирања аутора (за ту, уметничку, сврху) на *личном* праву избора, требало би да буде стандардна, тиме ћириличка.

Осмотримо овакав терминолошки предлог кроз супротности, кад већ јесте нужно: *званично - незванично*; *службено - неслужбено*; *јавно општење - лично обраћање*. Прикажимо као скупове. Један је *званично*, који укључује службено и опште образовно/културно *стандардно*. Други је *незванично*, који обухвата *лично*, *стандардно* или *нестандардно*. Они се пресецају у области *јавног општења* као једне од функција писма. (Подела се, подразумевано, односи и на мнемоничку функцију писма која, у ствари, обухвата највећи део његове употребе.) Пример: *званична* интернет (укључујући Фејсбук, Твитер итд.) презентација Европског покрета у Србији треба да

буде званичним језиком и писмом, као што је у случају енглеске верзије. Личне поруке чланова те невладине организације, аутора студија и других, које објављују путем *личної* налога на Фејсбуку, Твитеру, блогу или којој год другој платформи, подлежу праву избора језика и писма, јер су *незваничне*.

Напротив томе, код нас се (и уставно-законски) пређутно прихвата модел којег је још време писања *Закона о службеном језику и йисмима* Р. Бугарски најпре одбацио, дакле пре 1991. године, да би га по усвајању подржао и потом упорно заступао: *јавна уйоӣреба* језика (тиме и писма, код домаћих лингвиста од секундарног значаја) обухвата подскупове *службене* употребе, уз *йриваӣну,* као неспорну[987] (у домаћем праву: *у јавној уйоӣреби*, *у службеној уйоӣреби*). Проблем сложенице „јавна употреба" језика (тиме и њему подређеног писма) налази се најпре у чињеници да је то лингвистички израз чији је садржај и лингвистима самима недохватан,[988] па га се не

987 „Дакле, основна подела употребе језика је на приватну и јавну употребу. Приватна је неоспорна и овде нас не занима, а јавна обухвата све што није приватно, укључујући и службену употребу као један свој мањи, али посебно важан сегмент. Ова последња покрива рад државних органа, њихову комуникацију међусобно и са грађанима, дипломе, табле на надлештвима, путне ознаке и слично. Између приватне и службене употребе постоји огроман преостали простор јавне употребе, у коју спадају највећи део школства и издаваштва, скоро сви медији, јавна предавања и дискусије, филмови и позоришне представе, неслужбена друштвена и културна комуникација, итд. Примера ради, негирањем постојања категорије јавне употребе потире се суштинска разлика у статусу између *Службеної їласника Реӣублике Србије* и таблоида, или између званичних саопштења државних органа прочитаних на националној телевизији и тзв. ријалити програма." Р. Бугарски, „Јавна употреба језика", *Полиӣика*, Београд, 7. октобар 2017., (доступно на https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Bugarski_javna_upotreba_jezika_Politika_07.10.2017.pdf)

988 „... још није разграничено шта је то службена, а шта јавна употреба језика – односно да ли је јавно истовремено и службено

да прихватити као правног. Како га се, што у више иступа тврди сам Р. Бугарски, не да дефинисати, онда он нема терминолошку већ идејно-аксиоматску вредност:[989] припада групи у којој се налазе *логос, тамна енергија* и томе слично. Сматрајући претерано оптимистичким сваки покушај да га се у ту групу сврста, лингвистичком изразу „јавна употреба" и његовој изведеници „у јавној употреби", не би требало придавати било какав логички, тиме ни правни значај. Из тога произилази питање: да ли је положај српске стандардне ћирилице, терминолошки тј. научно-логички постављен или је, напротив, подложан идеолошко-политичком тумачењу?

К томе, подела на којој инсистира Бугарски формално искључује *личну* употребу (мнемоничку и комуника-

(?!)." „Извештај о раду Одбора за стандардизацију српског језика у 2007. години", *Списи одбора за стандардизацију српског језика*, књ. 11, Београд, 2011, 22.

989 „А што се тиче самог израза `јавна употреба језика`, који наравно нисам ја измислио, тачно је да да он нема терминолошку вредност, како упозорава Стефановић ..., а нема је зато што у овом контексту такву вредност може имати само оно што је подложно нормирању, дакле службена употреба језика – док се јавна употреба као далеко шири и дифузнији појам нигде у свету не нормира." Р. Бугарски, „Нагађања и етикете", *Политика*, Београд, 2. септембар 2017. (доступно на https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Bugarski_nagadjanja_i_etikete_Politika_02.09.2017.pdf) Најсвежији пример изнео је коментаришући управо *Закон о употреби* ...: „U nazivu se navodi upotreba srpskog jezika „u javnom životu", ali se dalje ne kaže skoro ništa o jeziku, niti se precizira šta je javni život. Misli se, naravno, na ono što se normalno naziva javnom upotrebom, ali je taj u svetskoj praksi uobičajeni termin iz nekog razloga izbegnut. No bez obzira na terminologiju, ostaje činjenica da je predmet zakonskog normiranja u principu samo službena upotreba, dok je javna upotreba toliko široko i difuzno područje da se ne može regulisati zakonima. Drugim rečima, ovaj zakon je novitet međunarodnih razmera po tome što isključuje službenu a uključuje javnu upotrebu, upravo obrnuto od prakse svuda u svetu." R. Bugarski, „Paradni zakon o ćirilici", *Danas*, Beograd, 4. oktobar 2021.

циону) користећи, уместо тога, *приватна употреба*. И ту постоји проблем, макар у српском језику. Приватна особа (физичко лице) једно је, а приватна имовина друго: физичко лице поседује *личну имовину*, а може и *приватно власништво*. (Када физичко лице своју кућу стави као полог она од *личне имовине*, путем облигационог односа, постаје позајмљен *приватан капитал* којим може да се, рецимо, финансира оснивање фирме у приватном власништву, *правно лице*.) Неприкосновено право на личну слободу избора писма (и језика) не може се пренети ни на 100% приватан капитал, нпр. предузеће, јер то је правно лице. Оно не потпада под законодавство које се односи на људска, већ на фискална и ина права којима је област делатности регулисана. Из тога следи да је *приватна употреба*, у овом случају, логички неодржив и правно непримењив израз. Стилиста коме би се дало позавидети ту разлику, лингвопсихолошки вешто и у очигледну идеолошко-политичку сврху, поништава. Користећи се преводом енглеског *private use*, Р. Бугарски свесно занемарује у српском језику одговарајуће *personal use*, као што *official use* преводи само као *службено*, што није нетачно, али не и као *званично*, што је много више тачно. Проблем налазимо у томе што реч *званично,* као термин, у његовом опусу не постоји, већ само као стилска замена за *службено*. Пример цедуље „враћам се за пет минута" окачен на улаз неке радње (која може бити приватна имовина, али не нужно) не потпада под *у јавној употреби* (*public use*) језика и писма, већ је *лична употреба у јавном општењу (personal use in public communication)*. Односно, како предлажемо, *лично обраћање* унутар поља *јавног општења*.[990] То је незванична употреба наспрам званичној, тј. служ-

990 За расправу о том питању видети: Р. Бугарски, „Нагађања и етикете", *Политика*, Београд, 2. септембар 2017. (доступно на https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Bugarski_nagadjanja_i_etikete_Politika_02.09.2017.pdf)

беним информацијама на истом том улазу (радно време, назив фирме, власништво), које подлежу законском регулисању. (Осим у домаћем законодавству, приметимо и то, што *Закон о употреби …* јасно и коначно потврђује.)

Поставимо тај приступ као супротности: *у јавној употреби* (обухвата и *у приватној употреби*, која очигледно подразумева и *у личној употреби*) - *у службеној употреби*. Из недостатка развијене појмовности поставља се питање досега *у службеној употреби*: да ли он убухвата само унутрашњу комуникацију и бележење („у раду") државних органа и једносмерно саобраћање према свима и свему изван тог уског круга? Канцеларијски рад, како према правној мисли господар Милошевој ономад, тако и Републичког секретаријата за законодавство данас? Шта би, из појмовно-терминолошког угла гледано, требало да значи чл. 1 *Закона о употреби ...*:

> „Овим законом уређује се употреба српског језика у јавном животу и мере за заштиту и очување ћириличког писма, као матичног писма."

Шта је то, тачно, „у јавном животу"? Због чега „матичног" уместо „стандардног" или, Боже саклони, „званичног" писма?

Други, и дубљи, проблем у исказима чланова комисије за израду *Нацрта закона* (2017) налазимо у томе што не увиђају темељну слабост својих основа. Њихово разумевање Вукове реформе саме ваљано је са становишта основа правописног карактера реформе, али се на проблеме у готово сваком другом аспекту не обазиру. Као да нису постојали и као да не постоје, или не смеју да гласно кажу. Није све према Вуку и против Вука само Јован Хаџић: много је више у доцнијој и данашњој науци занемарени Вуков пријатељ (и потпомагалац) Јован Стејић, као правописни објединитељ државно-културних струја и снага, ранијих и тадашњих. Суштину про-

блема најлепше дочарава Драган Хамовић, институтски човек, још један међу сарадницима у изради злосрећног *Нацрта закона*:

> „Упорна борба за српско ослобођење и одржављење укључивала је и Вукову борбу за српски језик. [...] Србија је под меком окупацијом, глобално-идеолошком присмотром и паском, испрва реторички прерушеном, а данас сасвим огољеном."[991]

Прво није тачно, а друго је тачно и онда и сада, само не иде у корист Вуку. Србија је била ослобођена, градила је и изградила основне научне и културне институције *неовисно о Вуку* одредивши стандард писања ћирилицом (управо: *йроӣив Вука*), а увођење народног језика у књижевност (правопис) *йрема Доситеју,* обазирући се народне говоре и језик народне епике (и Сима Милутиновић Сарајлија и Вук). У томе су у одређеној мери и успели, вођени *државним разлоїом* у супротстављању Аустрији и њеној империјалној културној политици.

Из тог темељног неразумевања произилази сагласност о значају Копитар-Вукове ћирилице као, изнад свега и испред свега, национално-идентитетске вредности. Она то у симболичкој равни несумњиво јесте постала, не само заслугом домаћих снага, напротив, али тако схваћен значај није примарна, већ из његове изворне природе изведена одлика писма. Непрестано истицање српског национално-идентитетског квалитета те редакције даје сваког оправдања да је, управо са тог разлога, одбацују. Будући у темељима југословенског пројекта, Вукова реформа као целина је валидан аргумент ненационалним и антинационалним политичким и културним струјама, унутар и изван Србије, можда и више него националним. Лишена историчности, на тим основама постављена рас-

991 Д. Хамовић, „Зашто закон о ћирилици и даље чами у фиоци?", *Вечерње новости*, Београд, 2. март 2021.

права нужно се развија као темељан идеолошко-политички и вредносни спор, уз традиционално и неизбежно уплитање заинтересованих великих сила и малих суседа, које оне подупиру или хушкају. Напротив, схваћена као конвенција и државно-културни стандард, национална редакција ћириличког писма постаје – управо према тумачењима Венецијанске комисије, изузев једног јединог – добро свих грађана Србије, укључујући и националне мањине. Суштина проблема писања српског језика ћириличким писмом није у питању односа употребе „вуковице" и „гајевице" за српски језик, којег би требало правно регулисати. Она је у разумевању места и значаја „вуковице": у фамилији редакција ћириличког писма, у историји српске државе-културе, у суверенитету и демократским институцијама њеног народа. Баш као што је марта 1967. године, надгласавајући ларму узнемирених књижевника у задимљеној сали Француске бр. 7, тврдио Борислав Михајловић Михиз.

ЛИТЕРАТУРА

Изворна грађа

Историјски Архив Београда, Фонд Градског комитета СКС Београд, ИАБ - 865 - к. 533

Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, *Културна политика Југославије 1945-1952. Зборник докумената*, Београд, 2009.

Ђ. Јањатовић, *Борба за ћирилицу. Документа Одбора за за службену и јавну употребу ћирилице (Удружење за заштиту ћирилице српског језика „Ћирилица“ Нови Сад)*, Нови Сад, 2011.

З. Лутовац, ур., *Предлози за нови устав Србије*, Београд, 2004.

Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Српски језик у нормативном огледалу. 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*, Београд, 2006.

Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, III–VIII, Београд, 2000–2006.

Ј. Вуксановић, Р. Гачевић, М. Тасић, *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, IX–XI, Београд, 2007–2010.

M. Šipka, *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest, 1999.

Transkript prvog debatnog kruga Konferencije br. 3, *Jezici i nacionalizmi*, Beograd, 5. oktobar 2016. http://media.

jezicinacionalizmi.com/2017/01/Beograd-Transkript-prvog-debatnog-kruga.pdf
З. Кордић, Умире ли ћирилица?, *Свет*, бр. 781, Београд, 8. октобар 1971, 4–5.
З. Кордић, Компјутери убијају писменост, *Свет*, бр. 782, Београд, 15. октобар 1971, 6–7.
З. Кордић, Два писма као два ока, *Свет*, бр. 783, Београд, 22. октобар 1971, 8–9.
З. Кордић, Равноправно па заборављено, *Свет*, вр. 784, Београд, 29. октобар 1971, 4–5.
З. Кордић, Већи хонорар за књиге на латиници, *Свет*, бр. 785, Београд, 5. новембар 1971, 6–7.
З. Кордић, Када сељак пође по књигу, *Свет*, бр. 786, Београд, 12. новембар 1971, 6–7.
З . Кордић, Две азбуке двоја отворена врата, *Свет*, бр. 787, Београд, 19. новембар 1971, 4–5.
(Објављено као: Свет, Београд: *Анкета о положају ћирилице*, бр. 781–787, октобар-новембар 1971. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/1971_anketa_o_cirilici_svet_beograd.pdf)

Статистичка грађа

Изворне табеле (Истраживачке кампање 2014, 2018):

1. Општи преглед издања (ћир/лат) за Србију https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/2018_istrazivanje_izvorne_tabele_opste.zip
2. Посебни прегледи по библиотечким групама (ћир/лат) за Србију, Црну Гору и Републику Српску https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/2018_istrazivanje_izvorne_tabele_po-UDK_srbija-cg-rsrpska.zip

П. С. Плавшић, *Ћирилица у јавној комуникацији. Резултати истраживања преко интернета.* Бео-

град, 2018, 22-23. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/PSP-Izve%C5%A1taj-o-rezultatima-jul-2018_final..pdf

Синиша Стефановић, *Статистички йреїлед односа уйотребе срйске стандардне ћирилице и хрватске стандардне латинице за срйски, хрватски и срйскохрватски језик 1900–2000. Истраживачка кампања 2014,* Београд, 2020. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/grafikoni_statistika_cyr_lat_YU_SRB_1990-2000.pdf

С. Стефановић, *Статистички йреїлед функционалне уйотребе срйске стандардне ћирилице и хрватске стандарне латинице у йериодици и моноїрафијама у Србији 2000 - 2017*, Београд, 2020, https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2014/09/grafikoni_statistika_cyr_lat_SRB_funkciona_upotreba_2000-2017_web.pdf

М. Антовић, Д. Стаменковић, М. Тасић, „Ставови студената Департмана за англистику Филозофског факултета у Нишу према употреби ћириличног и латиничног писма“, *Теме*, бр. 38, св. 1, Ниш, 2014, 213–228. https://www.academia.edu/7127230/Stavovi_studenata_anglistike_prema_upotrebi_cirilicnog_i_latinicnog_pisma

Д. Ивковић, „Језички крајолик Србије (први део): Перцепција присуства ћирилице и латинице у јавној сфери“, Antropologija, br. 15, sv. 2, Beograd, 2015, 87–110. http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/47110898141145949f3ff1dd58acabc8.pdf

Д. Ивковић, „Језички крајолик Србије (други део): Жанровска диграфија и семиотизација писама“, Antropologija, br. 15, sv. 3, Beograd, 2015, 69–99. http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/5165de54ee41400097cf89c777e0a267.pdf

Правописи:

V. Anić, A. Silić, *Pravopis hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 2001.

S. Babić, B. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1990[2].

L. Badurina, I. Marković, K. Mićanović, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 2008[2].

А. Белић, *Правопис српскохрватскоī књижевноī језика. Ново и допуњено издање*, Београд, 1952.

I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1893.

В. Вуићъ, *Србска ѣраматика за ѣимназIЯлну младежь КнЯжества СербIє*, Београд, 1856.

Gj. Daničić, *Srpska gramatika*, Beograd, 1864.

С. Новаковић, *Српска ѣраматика*, Београд, 1894.

V. Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Cetinje, 1997.

Правопис српскохрватскоīа књижевноī језика, Нови Сад, 1960.

М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскоīа језика*, Нови Сад, 1993.

М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскоīа језика*, Нови Сад, 2010.

М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскоīа језика*, Нови Сад, 2014.

Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika, Podgorica, 2009.

„Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе“, *Просветни ѣласник,* Београд, 1929, 747–771.

Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, М. Ковачевић, *Правопис српскоīа језика са речником,* Београд-Никшић, 1993.

Дръ Іованъ Стеићъ, „СрбскIй правописъ“, *Гласникъ Друштва србске словесности*, св. IV, Београд, 1852, 1–15.

S. Halilović, *Pravopis bosanskog jezika*, Sarajevo, 1996.

Језичке декларације и објаве:

„Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“, *Telegram*, Zagreb, 17. ožujak 1967. http://ihjj.hr/iz-povijesti/ deklaracija-o-njnazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/

„Deklaracija o zajedničkom jeziku“, у: R. Bugarski, *Govorite li zajednički?*, Beograd, 2018, 101–103.

„Zaključak Hrvatskoga filološkog društva”, *Jezik*, god. XVIII, No. 5 (1970/71), Zagreb, lipanj 1971, 138–193.

„Izjava Matice hrvatske”, *Jezik*, god. XVIII, No. 5 (1970/71), Zagreb, lipanj 1971, 139.

Предлоī за размишљање īрūе ūисаца, Београд, 19. март 1967. https://sn.rs/207bj

„Слово о српском језику“, *Србисūика/Serbica*, I, бр. 2–3, Приштина, 1998, 41–49.

Дръ Іованъ Стеићъ, „Предлогъ за србскІй рѣчникъ и србску граматику“, *Гласникъ Друшūва србске словесносūи*, св. V, Београд, 1853, 1–13.

Уставна и законска грађа:

P. Balint, *O Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama; o granicama upravnih okruga*, 13. april 2010, Beograd. http://www.pasztorbalint.rs/sr/skupstinski-govori/o-zakonu-o-izmenama-i-dopunama-zakona-o-sluzbenoj-upotrebi-jezika-i-pisama-o-granicama-upravnih-okruga#.Vrx9fvIrKt8

Venice Commission, *Draft Opinion on Act of the State Language of the Slovak Republic*, Strassbourg, 2010. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2010)080-e

Venice Commission, *Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine*, Strassbourg, 2011. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)008-e

Влада Републике Србије, *Нацрт Устава Републике Србије*, Београд, 2004. http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1095754895375

Влада Републике Србије, *Акциони план за остваривање права националних мањина од 3. марта 2016. године*, Београд, 2016. http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Akcioni-plan-za-sprovodjenje-prava-nacionalnih-manjina-3.marta-2016.docx

Demokratska stranka, *Predlog Ustava Srbije*, Beograd, 2005.

Declaration of the National Concils of National Minorities and Non-govenmental Organisations on the Implemetation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and The Charter for Regional or Minority Languages in Serbia, Novi Sad, 28th November 2009.

European Court of Human Rights Research Division, *Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights*, Strassbourg, 2011. http://www.iolaw.org.cn/pdf/14-European%20Human%20Rights%20Regime--Cultural%20Rights%20and%20the%20case%20of%20national%20minorities.pdf

Европска комисија, *Извештај о напретку Србије за 2008. годину SEC(2008) 2698*, Брисел, 05.11.2008. https://europa.rs/upload/documents/key_documents/2008/godisnji_izvestaj_ek_srbija_2008_sr.pdf

Европска Комисија, *SWD (2015), Србија 2015, извештај о напретку*, Брисел, 10. 11. 2015. https://www.stat.gov.rs/media/2819/izvestaj-o-napretku-2015.pdf

Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici (Venecija, 17-18. mart 2007)*, Strazbur, 19. mart 2007. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb

European Comission, *Joint Communication to the European Parliament and the Council. A Strategic Approach to*

resilience in the EU's external action, Brusseles, 07.06. 2017. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri =celex:52017JC0021

„Закон о изменама и допунама Закона о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности пред државним органима и организацијама које врше јавна овлашћења", *Службени лисш САП Војводине*, бр. 5/77, Нови Сад, 11. март 1977.

„Закон о министарствима", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 44/14, Београд, 26. април 2014. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html

„Закон о службеној употреби језика и писама Републике Србије", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 45, Београд, 27 јул 1991.

„Закон о службеној употреби језика и писама Републике Србије", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 45/91, 53/1993, 67/1993, 48/1994, Београд, 20 јул 1994.

„Закон о службеној употреби језика и писама Републике Србије", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 45/91, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005, Београд, 21. новембар 2005.

„Закон о службеној употреби језика и писама Републике Србије", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 45/91, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005, 30/2010, Београд, 7. мај 2010.

„Закон о службеној употреби језика и писама Републике Србије", *Службени їласник Рейублике Србије*, бр. 45/91, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005, 30/2010, 47/2018, 48/2018 (исправка), Београд, 22. јун 2018.

„Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj", *Narodne novine,* br. 51/00. i 56/00. - ispr.) Загреб, 2000. https://www.zakon.hr/z/1851/Zakon-o-uporabi-jezika-i-pisma-nacionalnih-manjina-u-Republici-Hrvatskoj

„Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма", *Службени гласник Републике Србије*, бр. 89/2021, Београд, 15. септембар 2021. https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/572119/pz_cirilica076_cyr.zip (укључује: „Анализа ефеката Закона", *Влада Републике Србије*, Београд, 2. септембар 2021; „Образложење Закона", *Влада Републике Србије*, Београд, 2. септембар 2021.)

Зборник закона и уредба изданих у Књажеству Србији од почетка до краја 1868. године, XXI, Beograd, 1868.

Council of Europe, *Venetian Commission opinions on Croatia*, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?country=8&year=all&other=true

Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg, 1992. https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter

Council of Europe, *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg, 1995. https://rm.coe.int/16800c10cf

Коалициони споразум Српске напредне странке и Демократске заједнице војвођанских Мађара, Београд, 14. август 2016.

Министарство културе и информисања, *Нацрт Стратегије развоја културе у Републици Србији од 2017. до 2027,* Београд, 2017. https://www.paragraf.rs/nacrti_i_predlozi/120617-nacrt_strategije_razvoja_kulture_republike_srbije_od_2017_do_2027.html

Министарство културе и информисања, *Нацрт закона о изменама и допунама Закона о службеном језику и писмима* Београд, јуни 2017. https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/2017_nacrt-izmena-zakona-o-sluzbenom-jeziku-i-pismima.pdf

Министарство културе и информисања, *Повеља о српском културном простору*, Сремски Карловци,

4. март 2020. http://kultura.gov.rs/cyr/aktuelnosti/-povelja-o-srpskom-kulturnom-prostoru

Министарство културе и информисања, *Стратегија развоја културе Рейублике Србије од 2020. до 2029. године*, Београд, 2020. https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf

Народна Скупштина Републике Србије, Друга седница Првог редовног заседања, Београд, 13. април 2010. http://www.otvoreniparlament.rs/2010/04/13/page/2/

„Odbranimo istoriju. Deklaracija", *Krokodil*, Beograd, 13. јун 2021. https://drive.google.com/file/d/1YNWzD4wT1qIqAmY4SGDvHmT0CGs0BS5d/view

„Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske br. U-VIIR-4640/2014, od 12. kolovoza 2014.", *Narodne novine,* 104/2014, Zagreb, 28. kolovoz 2014. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_08_104_2021.html

„Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-II-1818/2016 od 2. srpnja 2019, dva Izdvojena mišljenja sudaca i Izdvojeno podupirajuće mišljenje suca", *Narodne novine*, 78/2019, Zagreb, 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_08_78_1636.html

„Official Language Law", *Latvijas Vēstnesis*, 428/433, Riga, 21.12.1999. https://likumi.lv/ta/en/en/id/14740

Organization for Security and Cooperation in Europe, *The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rihts of National Minorities*, Oslo, 1998. https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/67531.pdf

„Предлог Декларације о заштити ћирилице и очувању књижевног и културног блага српског језика насталог на латиници", *Народна Скуйштина Рейублике Србије*, Београд, 13. октобар 2017. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2021/1538-21.pdf

„Предлог Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма“, *Народна скупштина Републике Србије*, Београд, 3. септембар 2021, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2021/1538-21.pdf

„Предлог закона о службеној и јавној употреби језика и писма“, *Удружење за одбрану ћирилице „Добрица Ерић“*, Београд, б.г. (2017?) http://www.cirilica-beograd.rs/media/javnoj%20upotrebi%20pisma.pdf

Преднацрт Закона о националном службеном језику и његовом матичном писму од 15. новембра 2004. године, (тзв. Брборићев предлог) https://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/2004_11_15_tzv_brboricev_zakon.pdf

„Provedbena naredba Ministarstva unutarnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice od 24. travnja 1941.“, у: V. Dedijer, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987. 150–151.

„Саопштење Заштитника грађана поводом Међународног дана матерњег језика“, *Заштитник грађана Републике Србије (Омбудсман)*, Београд, 20. фебруар 2016. https://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/2011-12-25-10-17-15/4605-2016-02-20-09-55-37

„Саопштење Одбора за стандардизацију српског језика поводом ‘Нацрта закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличког писма’“, *Одбор за стандардизацију српског језика*, Београд, 30. август 2021,
https://sn.rs/issmj

Сборникъ законаⷭ и уредбаⷭ и уредбеньⷭ указаⷭ изданы у Княжествѣ Србіи (Одъ почетка до конца 1859. године), XII, Бѣоград, 1859.

Сборникъ законаⷭ и уредбаⷭ и уредбеньⷭ указаⷭ изданы у Княжествѣ Србіи (Одъ почетка до конца 1859. године), XII, Бѣоград, 1861.

„Споразум о стабилизацији и придруживању између Европских заједница и њихових држава чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране", *Министарство за европске интеграције*, Београд, 1. септембар 2013. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/sporazumi_sa_eu/ssp_prevod_sa_anexima.pdf

„Статут Аутономне покрајине Војводине", *Службени лист Аутономне йокрајине Војводине*, бр. 17/91, Нови Сад, 29. јун 1991.

„Статут Аутономне Покрајине Војводине", *Службени лист Аутономне йокрајине Војводине*, бр. 17/2009, Нови Сад, 14.12.2009. http://www.puma.vojvodina.gov.rs/SL/2009/17/17_2009.pdf

„Статут Аутономне покрајине Војводине", *Службени лист Аутономне йокрајине Војводине*, бр. 20/2014, Нови Сад, 22. мај. 2014. http://www.puma.vojvodina.gov.rs/SL/2014/20/20_2014.pdf

The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Resolution 1096 (1996) Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems*, Strasbourg, 1996. https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507

The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Resolution 1481 (2006) Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes*, Strasbourg, 2006. https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17403&lang=en

Transkript prvog debatnog kruga Konferencije br. 3, *Jezici i nacionalizmi*, Beograd, 5. oktobar 2016. http://media.jezicinacionalizmi.com/2017/01/Beograd-Transkript-prvog-debatnog-kruga.pdf

„Treaty of European Union", у: *Consolitated texts of the EU Treaties as amended by the Treaty od Lisabon*, London, 2008, 3-35. https://assets.publishing.service.gov.uk/

government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf

„Treaty on the Functioning of the European Union", у: *Consolitated texts of the EU Treaties as amended by the Treaty od Lisabon*, London, 2008, 36-198. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf

Уводна изјава Владе Србије на Међувладиној конференцији о приступању Републике Србије Европској Унији, Брисел, 21. јануар 2014. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovori_uvodnaizjava.pdf

„Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима", Службени лист Србије и Црне Горе, бр. 18/2005 Београд, 21. децембра 2005. https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Zakon%20o%20ratifikaciji%20evropske%20povelje.pdf

„Указ о проглашењу Закона о начину обезбеђивања равноправне употребе језика и писама народа и народности пред државним организацијама које врше јавна овлашћења, бр. 90-1 од 28. марта 1973.", *Службени лист САП Војводине*, бр. 6/73, Нови Сад, 30. март 1973.

Указ Президента Российской Федерации О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации, Москва, 2. јул 2021, http://ips.pravo.gov.ru:8080/default.aspx?pn=0001202107030001

Уставъ Дружства Србске Словесности, Београд, 1841.

Устав НР Србије, Београд, 1947. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_FCD099C6011C30F87CD32A885CD76F01#page/0/mode/1up

Ustav NR Hrvatske, *Narodne novine*, br. 7/1947, Zagreb, 23. siječanj 1947. Ustav Narodne Republike Hrvatske (1947.) – Wikizvor (wikisource.org)

Ustav SR Hrvatske, Zagreb, 1974. Ustav SR Hrvatske 1974 - [PDF Document] (vdocuments.site)

Ustav SFR Jugoslavije, Beograd, 1963. Microsoft Word - Ustav SFRJ iz 1963. _za sajt_.doc (mojustav.rs)

Устав Социјалистичке Републике Србије, Устав Социјалистичке аутономне покрајине Војводине, Устав Социјалистичке аутономне покрајине Косова, Београд, 1974.

„Устав Републике Србије", *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006, 16/2022, 115/2021, Београд, 30. новембар 2011. Устав Републике Србије (sud.rs)

„Устав Републике Српске", *Службени гласник Републике Српске*, бр. 21/1992/, 28/1994, 13/1996, 15/1996, 16/1996, 21/1996, 21/2002, 30/2002, 31/2002, 69/2002, 98/2003, 115/2005, 117/2005, 48/2011, 73/2019, Бања Лука, 2019. Ustav Republike Srpske - Paragraf Lex BA

Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/90, Zagreb, 22. prosinac 1990. https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/USTAV_REPUBLIKE_HRVATSKE_od_22._12._1990._NN_br._56_1990.pdf

Уставни суд Републике Србије, *Одлука Уставног суда IУо-353/2009*, Београд, 10. јул 2012. http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf

Уставни суд Републике Србије, *Одлука Уставног суда број IУо-360/2009 и издвојено мишљење судије и сагласност судије са издвојеним мишљењем*, Београд, 5. децембар 2013. http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/I%D0%A3%D0%BE-360-2009.pdf

Уставни суд Републике Србије, *Решење Уставног суда IУз-883/2010 о неприхватању иницијативе удружења „Ћирилица" Нови Сад о уставности Закона о службеном језику и писму*, Београд, 8. децембар 2011. http://www.ustavni.sud.rs/page/predmet/sr-Latn-CS/6829/?NOLAYOUT=1

Уставни суд Републике Србије, *Закључак Малог већа Уставног суда бр. IУз-309/2013*, Београд, 24. децембар 2013. (укључује: Д. Лековић, *Предлог за оцену уставности и законитости члана 40 Закона о трговини*, Београд, 2. септембар 2013.) http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2015/09/2013_lekovic_ustavni_sud_cl_40_zakona_o_trgovini.pdf

„Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, pročišćeni tekst", *Narodne Novine,* br. 155/02, 47/10, 80/10, 93/11, Zagreb, 2011. http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina

Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 1995. https://rm.coe.int/16800c10cf

„Charter of fundamental rights of European Union", y: *Official Journal of European Communities*, Strasbourg, 18. 12. 2000. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

Видео и аудио грађа:

Asocijacija nezavisna kulturna scena, *Zašto Nacrt strategije kulture izaziva otpore?* https://youtu.be/rxFY1WeTtKA

Завод за проучавање културног развитка, *Трибина „Стеван Мајсторовић" – Мултикултурализам данас, илузија или неопходност?*, Београд, 18. децембар 2017. https://drive.google.com/file/d/1T_E1N_SVD5Nc2GDtzFuFZE5L4vcBPJDk/view?usp=sharing

„Zumiranje 63, Život i smrt ćirilice", *Vreme*, Beograd, 15. jun, 2017. https://youtu.be/zoQgQhmF5q8

Штампани и интернет медији

Al Jazeera, Сарајево
B92, Београд
Blic, Београд

Večernji list, Београд
Вечерње новости, Београд
Vijenac, Загреб
Vreme, Београд
Danas, Београд
Delfi Online, Рига
Deutsche Welle, Берлин
Глас јавности, Београд
ИН4С, Београд
Искра, Андрићград
Jutarnji list, Загреб
Књижевне новине, Београд
Коммерсантъ.ру, Москва
НИН, Београд
НСПМ Online, Београд
Peščanik, Београд
Pobjeda, Подгорица
Политика, Београд
Radio Fee Europe/Radio slobodna Evropa, Праг
РТРС, Бања Лука
Русская Весна, Донецк
SEECult, Београд
Свет, Београд
Sputnik Srbija, Београд
SRNA, Бања Лука
The American Conservative, Вашингтон
Hrvatska riječ, Суботица

Монографије и зборници:

С. Антонић, *Демонтажа културе*, Београд, 2016.
С. Антонић, *Културни рат у Србији*, Београд, 2008.
А. Белић, *Борба око нашеī књижевноī језика и правоīиса*, Београд, 1936.

J. Београдац, *Мысли о садашњем положаю и будућности народа србског*, Нови Сад, 1866.
E. Berlanda, *New perspectives on digraphia: A Framework for Sociolinguistics of Writing Systems*, Toronto, 2006.
S. Biserko, ur., *Hronologija događaja 1966–2006*, Beograd, 2007.
Б. Брборић, *О језичком расколу*, *Социолингвистички огледи I*, Београд, 2000.
Б. Брборић, *С језика на језик. Социолингвистички огледи II*, Београд - Нови Сад, 2001.
М. Благојевић, Д. Медаковић, Р. Љушић, Љ. Димић, *Историја српске државности I–III*, Нови Сад, 2000–2001.
F. Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb, 199.
J. Броз Тито, *Борба за ослобођење Југославије 1941–1945*, Београд 1947.
R. Bugarski, *Evropa u jeziku*, Beograd, 2009.
R. Bugarski, *Govorite li zajednički?*, Beograd, 2018.
R. Bugarski, *Jezik i identitet*, Beograd, 2010.
R. Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Beograd, 1994.
R. Bugarski, *Pismo*, Beograd, 2010.[2]
R. Bugarski, *Saga o ćirilici*, Beograd, 2021.
D. Bunčić, S. L. Lippert, A. Rabus, ur., *Biscripality. A sociolinguistic typology*, Heidelberg, 2016.
A. Watchtel, *The Precipitous Rise and Calamitous Fall of Multicultural Yugoslavia*, Washington, D.C, 1996.
J. Venming, ur., *Istorija kineske civilizacije I–III*, Beograd, 2017.
С. Вуковић, *Српско друштво и економија 1918–1992*, Сремски Карловци-Нови Сад, 2012.
S. Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd, 1987.
R. Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina*, Beograd, 2016.
Ђ. Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим, 1847.
V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Rijeka, 1981.
V. Dedijer, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987.
R. D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration,* Oxford, 2004.

S. Grubačić, *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2009[2] .

Р. М. Грујић, *Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији*, Београд, 1989[2].

В. Дедијер, *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина*, Сарајево, 1969.

V. Dedijer, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987.

Љ. Димић, *Агитпроп култура*, Београд, 1988.

Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, Beograd, 1996.

Љ. Димић, Д. Стојановић, М. Јовановић, *Србија 1804–2004. Три виђења или позив на дијалог*, Београд, 2005.

D. Đedović, *Uticaj ideologije na oblikovanje manifestacija i festivala – Vukov sabor*, (neobjavljen magistarski rad, Univerzitet umetnosti u Beogradu), Beograd, 2007.

В. Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине деветнаестога века*, књ. 1, Нови Сад, 1927.

П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд, 1987[2].

В. Ђукић, *Држава и култура. Студије савремене културне политике*, Београд, 2010.

В. Ђурић, прир., *Књига Ђуре Даничића*, Београд, 1976.

М. Ђурковић, Д. Вујадиновић, *Народна култура у културној политици Србије*, Београд, 2011.

М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд, 2011[4].

Д. А. Живаљевић, *Ћирилица и латиница*, Београд, 1935.

„Житије и трудови преподобних отаца наших Методија и Константина, у монаштву Кирила, учитеља и просветитеља словенских“, *Житија светих за мај*, Београд 1996.

Д. Збиљић, *Српски лингвисти двозбучјем затиру ћирилицу*, Нови Сад, 2009.

Д. Збиљић, Д. Ј. Ивановић, *Ћирилицоцид*, Нови Сад, 2014.

П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, 1971.

Историја српског народа, I – VI–2, Београд, 1981–1983.

M. Jovanović, *Jezik i društvena istorija. Društvenoistorijski okviri polemike o srpskom književnom jeziku*, Beograd, 2002.
М. Јовановић, прир., *Против Вука. Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*, Београд, 2004.
М. Јовановић, Г. Милорадовић, А. Тимофејев, *Заточеници Голог отока. Регистар лица осуђиваних због Информбироа*, Београд, 2016.
С. Јовановић, *Држава*, Београд, 1936.
С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1933.
С. Јовановић, *Политичке и правне расправе*, књ. 2, Београд, 1935.
С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд, 1933.
R. A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1512–1918*, Berkley, 1980.
William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Oxford, 2004[3].
J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990.
V. Klaić, *Bosna. Podatci o zemljopisu i povijesti Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Zagreb, 1878.
М. Ковић, прир., *Срби 1903–1914. Историја идеја*, Београд, 2015.
S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb, 2010.
Л. М. Костић, *Ћирилица и српство. Културно-политичка студија*, св. 2, Чикаго, 1960. (дигитализовано издање)
В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд, 2010[2].
В. Крестић, *О називу језика у прошлости Хрватске*, Београд, 2017.
В. Ђ. Крестић, И. Б. Спасовић, *Друштва својега доба. Друштво српске словесности, Српско учено друштво*, Београд, 2017.

Д. Крстић, *Психолошке белешке 1974–1975*, Београд, 1992.
Д. Крстић, *Психолошке белешке*, књ. 4 (1976–1977), Нови Сад, 2017.
М. Ковачевић, *У одбрану језика срйскоīа*, Београд, 1997.
P. Krejči, *Eight Fragments from the World of Serbian, Croatian, Bosnian and Montenegrin Languages*, Brno, 2018.
F. Coulmas, *The Writing Systems of the World*, Oxford, 1989.
F. Coulmas, *Writing systems: An introduction to their Linguistic Analysis*, Cambridge, 2003.
R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington, 1944.
М. Лесковац, прир., *Доситеј Обрадовић*, Београд, 1962.
A. Lešaja, *Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb, 2012.
М. Ломпар, *Дух самоūорицања. Прилоī критици срūске културне ūолитике*, Београд, 2017[7].
М. М. Максимовић, *Кнез Мијаило и будућносш јужних Словена*, Београд, 1866.
U. H. Majnhof, A. Triandafilidu, ur., *Transkulturalna Evropa*, Beograd, 2008.
T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb, 1889.
М. Марјановић, *Савремена Хрваūска*, Београд, 1913.
Р. Марojевић, *Ћирилица на раскршћу векова. Оūледи о срūској еūничкој и културној самосвесūи*, Горњи Милановац, 1991.
Д. Мекензи, *Илија Гарашанин, државник и дийломаūа*, Београд, 1987.
G. Metan, *Rusija – Zapad. Hiljadu godina rata (Rusofobija od Karla Velikog do ukrajinske krize)*, Novi Sad, 2017.
Ж. Милисавац, *Маūица Срūска 1826–1864,* Нови Сад, 1965.
Ж. Милисавац, *Маūица Срūска и Вукова реформа*, Нови Сад, 1987.
B. Milošević, ur., *Srpskohrvatski jezik: aktuelna pitanja*, Beograd, 1979.
С. Милошевић, *Године расūлеūа*, Београд, 1989[2].

Д. Мировић, *Русофобија код Срба*, Београд, 2017.
Д. Mihajlović Mihiz, *Autobiografija – o drugima*, I–II, Novi Sad, 2003.
Е. Міхайловићь, *Обрана єзика србскоїъ одъ изопачиваня и простаченя нѣїовоїъ и кирилице одъ вуковице*, Велики Бечкерек, 1863.
S. Mihailović, prir., *Oko izbora (14),* Beograd, 2007.
C.A. Mehta, *"A Rat Hole to be Watched"? CIA Analyses of the Tito-Stalin Split, 1948–1950,* Raleigh, 2006.
Меморандум САНУ, Београд, 1986.
Г. Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, Београд, 2012.
П. Милосављевић, *Срби и њихов језик*, Београд, 2002[2]
П. Милосављевић, *Српски национални програм и српска књижњевност*, Приштина, 1995.
П. Милосављевић, *Српска писма*, Бања Лука, 2006.
K. Mihailovic, V. Krestic, *Memorandum of the Serbian academy of Sciences and Arts. Answer to Criticisms*, Belgrade, 1995.
S. Mihailović, prir., *Oko izbora (14),* Beograd, 2007.
M. Nemanjić, R. Đokić, B. Stojković, *Savez komunista Jugoslavije i idejna pitanja u kulturi*, Beograd, 1981. (Необјављени извештај)
V. Nikčević, *Piši kao što zboriš: glavna pravila crnogorskoga standardnog jezika*, Podgorica, 1993.
В. Новак, *Вук и Хрвати*, Београд, 1967.
С. Новаковић, *Из српске историје*, Нови Сад – Београд, 1973.
С. Новаковић, *Српска краљевска академија и неїовање језика српскої*, Глас X, Београд, 1888.
K. G. O'Brian, *Non-official languages. A study in Canadian Multiculturalism*, Ottava, 1976.
Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996.
Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд, 1991.
Д. Обрадовић, *Изабрани списи*, Нови Сад, 1989.

B. Ozckowa, *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti normiranja književnojezičke norme*, Zagreb, 2010.
М. Павић, *Гаврил Сйефановић Венцловић,* Београд, 1972.
Ф. Пашић, ур., *Вук, з.й. Тршић. Вукови сабори 1933–2008*, Лозница, 2008.
L. Perović, *Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2003.
М. Пешикан, ур., *Прилози йравойису*, Нови Сад, 1989.
П. Пипер, *Срйски између великих и малих језика*, Београд, 2003.
Ч. Попов, *Велика Србија. Сйварносй и миш*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2014.[7]
Р. Радуловић, *Расйраве и чланци*, Београд, 1940.
С. Реметић, прир., *Језик и йисмо у Рейублици Срйској*, Бања Лука, 2012.
M. D. Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd, 1991.
М. Самарџић, *Тајне "Вукове реформе"*, Крагујевац, 1997.
Р. Самарџић, *Велики век Дубровника*, Београд, 1962.
М. Селимовић, *За и йройив Вука*, Београд, 1967.
С. П. Селинић, *Србија и језички сукоб у Јуїославији 1967*, Београд, 2017.
В. Сотировић, *Социолинївисйички асйекйи расйада Јуїославије и срйско национално йийање*, Вилњус, 2006.
V. Sotirović, *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, Vilnjus, 2006.
K. Stenou, C. Keitner, *UNESCO and the Issue of Cultural Diversity. Review and Strategy 1946–2004*, Paris, 2004.
J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985.
A. Stipčević, *Povijest Knjige*, Zagreb, 1985.
Ј. Стојановић, *Йуш срйскоїа језика и йисма*, Београд, 2016.
Љ. Стојановић, *Живош и рад Вука Сйефановића Караџића*, Београд, 1924.

С. Танасић, ур., *Срйски језик и акйуелна йишања језичке йолийике*, Београд, 2014.
H.R. Trevor-Roper, ed., *Hitler's table talk 1941–1944*, London, 1953.
Ј. Броз Тито, *Борба за ослобођење Југославије 1941–1945*, Београд, 1947.
Y. Hazony, *The Jewish State. Struggle for Israel's Soul*, New York, 2000.
S. Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo, 1991.
J. Hekman, ur., *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika. Građa za povijest Deklaracije*, Zagreb, 1997.
F. Fire, *Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku*, Beograd, 1996.
E. Hercigonja, *Tropismena i trojezička kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006.[2]
R. Čolaković, ur., *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963.
Z. Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, Rijeka, 1978.
D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb, 1988.
S. Šuvar, *Nacionalno i nacionalističko*, Split, 1974.
S. Šuvar, *Politika i kultura*, Beograd, 1980.

Научни чланци, расправе и студије:

А. Белић, „Око језика и правописа", *Наш језик*, књ. IV, св. 3–4, Београд, 1952, 6.
N. Bašić, „Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam", *Jezik*, god. 54, br. 5, Zagreb, 2007, 163.
N. Bašić, „Jezični identiteti nesrpskih naroda u velikosrpskom programu državnoga sjedinjenja", *Hrvatska revija*, br. 3, Zagreb, 2014, 28–37.
E. Best, M. Augustyn, F. Lambermont, *Direct and Participatory Democracy at Grassroots Level: Levers for forging EU citizenship and identity?*, Brussels, 2013.

В. Брборић, „Српски правопис у двадесетом веку“, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад, 2008, 43–54.

S. Vevaet, „‘Let’s Work on our Serbian!’: Standard Language Ideology, Metaphors and Discourses about Serbian National Identity in the Newspaper *Politika* in 2015“, у: Šarić, Ljiljana, and Mateusz-Milan Stanojević, *Metaphor, Nation and Discourse*, Amsterdam, 2019, 101–126.

J. Vuković, „Osvrt na današnje probleme našeg pravopisa“, *ЛМС*, год. 130, бр. 373, св.1, јан 1954, 14–15.

J. Gaventa, „Participatory development or participatory democracy? Linking participatory approaches to policy and governance“, у: *PLA 50: Critical reflections, future directions*, London, 2004, 150–159.

Гласник Српске књижевне задруге, год XXVI, Београд, 20. јун 1971.

М. Ђурић, „Смишљене смутње“, *Анали правног факултета*, год. XIX, бр. 3, Београд, 1971, 232–233.

Ž. L. Đurović, „Normativna priprema za javnu upotrebu crnogorskoga jezika“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009.

М. Живковић, „Стенографска белешка са састанка Јосипа Броза Тита и високих партијских функционера одржаног 20. марта 1967. уочи посете Косову и Метохији“, *Архив*, бр. 1–2, Београд, 2012, 214–228.

D. Ivković, „Cyber-Latinica: A comparative analysis of latinization in Internet Slavic“, *Language@Internet*, Vol. 12, Cologne, 2015.

D. Ivković, „Pragmatics meets ideology: Digraphia and non-standard orthographic practices in Serbian online news forums“, *Journal of Language and Politics*, 12(3), б.м., 2013, 335–356.

S. Ivšić, „Iz najnovije historije našega pravopisa. Uz Belićev Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika (1952)“, *Jezik*, vol. 2, knj.2, Zagreb, 1953. 36–43.

М. Јовановић, „Мишљење Венецијанске комисије о Уставу Србије – случај слободни мандат“, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2007, 242–255.

Lj. Jonke, „Aleksandar Belić, Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika“, *Jezik*, Vol 1, No 4, Zagreb, 1952, 124–127.

YUCOM, *Ustav na prekretnici*, Beograd, 2011.

YUCOM, *Ustav Republike Srbije – nedostaci i potreba za reformom*, Beograd, 2013.

YUCOM, *Ustav Republike Srbije. Sedam godina pravne neizvesnosti i pet prioriteta za promenu*, Beograd, 2013.

В. С. Караџић, „Срби и Хрвати“, *Видовдан*, год. I, бр. 31, Београд, 1861.

R. Katičić, „Dobrom junaku na spomen“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, 15–18.

И. Клајн, *Далеко је Скандинавија* (Излагање прочитано у расправи поводом 60-годишњице Новосадског договора), Нови Сад, 10.12.2014. http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2016/02/2014_klajn_daleko_je_skandinavija.pdf

J. Komšić, „Decentralizacija i regionalizacija u programima relevantnih političkih partija Srbije“, u: *Decentralizacija u kontekstu novog ustava Srbije i EU integracija*, Novi Sad, 2008, 5–49.

N. Kudriavtseva, „Ukraine: What's Language For?“, *Kennan Cable*, No. 15, Washington, D.C., 2016.

Р. Лалић, „О „разликама“ у књижевном језику Срба и Хрвата“, *ЛМС*, год. 130, бр. 373, св. 2, феб 1954, 93.

M. Lompar, „Pavle Mijović i Crnogorski PEN centar“, *Matica*, br. 43, Cetinje-Podgorica, 2010, 533–36.

F. A. Lukyanov, „Why Memory Wars Will Be More Acute, and How this Threatens the EU and Russia“, *Russia in Global Affairs*, Moscow, 02. 03. 2020. https://eng.globalaffairs.ru/articles/why-memory-wars-will-be-more-acute-and-how-this-threatens-the-eu-and-russia/

Р. Марковић, „Устав Републике Србије из 2006. године – критички поглед“, *Анали Правноī факулйеша*, год LIV, бр. 2, Београд, 2006, 5–46.

M. Milenković, „Is Additional Conditionality Preventing EU Assession? Serbian Democratic 'Step Back'“, *Социолошки йреīлед*, vol. XLVII, бр. 2, Београд, 2012, 189–210.

Ј. Миличевић, „Друга владавина Кнеза Милоша Обреновића – друга владавина кнеза Михаила Обреновића“, *Исйорија срйскоī народа*, V/1, Београд, 1981, 291–299.

Г. Милорадовић, „'Тројански коњ империјализма' прескаче 'гвоздену завесу': Југославија као тоталитарна држава и њена улога у хладном рату“, *Токови историје*, 1/2011, Београд, 2011, 77–91.

G. Miloradović, „Miroslav Krleža i pravaštvo. Prilog istoriji ideja i ideologija“, *Историја XX века*, бр. 2/2019, Београд, 2019, 29–63.

D. J. Molos, „The Mixed Tale of Croatia's Implementation of FCNM“, *ECMI Working Paper #113*, Flensburg, 2018.

С. Новаковић, „Након сто година“, у: М. Лесковац, прир., *Досийеј Обрадовић*, Београд, 1962, 3–12.

С. Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског“, *Глас СКА*, св. X, Београд, 1888.

„Објашњење читаоцима“, *Анали йравноī факулйеша*, год. XIX, бр. 4, Београд, 1971, 471–485.

T. A. Olszanski, „The Language Issue in Ukraine. An Attempt at a New Perspective“, Warsaw, 2012.

„О ортографіи (Високославномъ попечительству просвештения, 5. нов. 1848.; Високославномъ попечительству просвештения!, 30. мая 1849.; Дружтву србске словесности, 11. авг. 1849.; Високославномъ попечительству просвештения, 18. сеп. 1849.; Дружтву србске словесности, 1. мая 1850.)“, *Гласникъ Дружтва србске словесности*, св. III, Београд, 1851, 48–62.

Др Марко Павловић, „Карактеристике устава Србије од 1888. и 2006, Правни систем Србије и стандарди Ев-

ропске уније“, у: С. Бејатовић, прир., *Правни систем Србије и стандарди Европске Уније и Савета Европе*, књ 2, Крагујевац, 2007, 3–24.

Marijana Pajvančić, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Beograd, 2009.

N. Perez-Solorzano Borregan, „Civil Society and EU Enlargement”, у: *The Search for Europe. Contrasting Approaches*, б. м., 2016, 239–267.

E. A. Pavlova, T. A. Romanova, Resilience in EU Discourse: A New Norm in Relations with Russia?, *Russia in Global Affairs*, No. 4, Moscow, October-December, 2019, 110–126.

Б. Петрановић, „Нѣколике рѣчи далматинскимъ србльима приликом нове 1839 године одъ єдног домородца / Njekolike rijeçi dalmatinskim ilirima (serbljima) prilikom nove 1839 godine od jednog domorodca“, *Зора далматинска*, Задар, 1839, 1–13.

М. Пешикан, „Отворена питања нашег књижевног језика уочи Вукове године“, *Књижевност и језик*, бр. 1–2, Београд, 1987, 121–129.

М. Пешикан, „Поређење понуђених правописних правила“, *Наш језик*, XXIX/5, Београд, 1994, 259–278.

М. Пешикан, „Правописна норма“, у: М. Радовановић, ред., *Српски језик на крају века*, Београд, 1996, 171–179.

П. Пипер, „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века“, *Растко*, Београд, б.г., https://www.rastko.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html

С. Пириватрић, „Ћирилометодијевске традиције и српске области пре постанка аутокефалне цркве у краљевству Немањића 1219. године“, *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе 863–2013*, Београд, 2014, 103–123.

Б. Поповић, „Хрватскосрпски алманах за годину 1911 Srpskohrvatski alamanah za godinu 1911“, *Звезда*, год. I, св. 2, Београд, 25. јануар 1912, 1–2.

M. Prpič, „Kako smo dobili slovenski TV dnevnik“, *Javnost*, vol 15, Ljubljana, 2008, 97–101.

Н. Радојчић, „За ћирилицу“, *Летойис Маӣице сриске*, књ. 326, св. 1–2, Нови Сад, 1930, 1–6.

„Распра између пређашнѣ владе и Друштва србске словесности“, *Гласникъ Дружӣва србске словесносӣи*, св. XI, Београд, 1859.

С. Реметић, „Језик и писмо у Босни и Херцеговини од Вука до наших дана“, у: *Језик и йисмо у Реӣублици Сриској*, Бања Лука, 2012, 37–65.

Ј. Скерлић, „Источно или јужно наречје?“, *Сриски књижевни ӣласник*, Књ. XXXI, бр. 11–12, 1. и 16. децембар 1913, 756–873.

Ј. Скерлић, „Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности“, *Сриски књижевни ӣласник*, Књ. XXXII, бр. 2, 16. јануар 1914. 115–125.

Ј. Скерлић, Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности (2)“, *Сриски књижевни ӣласник*, Књ. XXXII, бр. 3, 01. фебруар 1914. 217–228.

Ј. Скерлић, „Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности (3)“, *Сриски књижевни ӣласник*, Књ. XXXII, бр. 4, 16. фебруар 1914. 285–293.

Ј. Скерлић, „Анкета о јужном или источном наречју у српско хрватској књижевности (4)“, *Сриски књижевни ӣласник*, Књ. XXXII, бр. 5, 1. март 1914. 375–389.

Дръ Іованъ Стеићъ, „Језикословне примѣтбе на предговоръ Г. Вука Стеф. Караџића къ преводу новогъ завѣта“, *Гласникъ Дружӣва србске словесносӣи*, св. 2, Београд, 1849, 1–43.

С. Стефановић, „О јавној употреби језика и писма“, *Векови*, 2/2015, Андрићград, 2016, 109–138.

С. Стефановић, „Ћирилица у Уставу Србије, Преглед значајније изворне грађе (1974– 2014)“. *Кулӣура*, бр. 152, Београд, 2016, 350–374.

„Судбине кирилиски писмена у Аустрійской државѣ (Одъ Доктора и Кавалѣра Георгия Мушицкогъ)“,

Гласникъ Дружтва србске словесности, св. I, Београд, 1847, 127–139.

N. Stančić, „Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja“, *Rad HAZU*, knj. 43, Zagreb, 2005, 261–287.

V. B. Sotirović, „Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici (1848.–1861. g.)“ (“Croatian-Serbian disputes concerning the language and alphabet in the Triune Kingdom, 1848–1861”), *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 53 (2), Vilnius, 2005, 87–108.

Ј. М. Стошић, „Поводом питања о хрватској ћириличкој баштини“, *Јужнословенски филолоī*, бр. 70, Београд, 2014, 249–266.

С. Танасић, „Језичка политика у Босни и Херцеговини послије другог свјетског рата“, *Језик и йисмо у Реūублици Срūској*, Бања Лука, 2012. 171–221.

V. Šulek, „Srbi i Hrvati“, *Neven*, No. 8, Zagreb, 1856.

E. Hercigonja, „Bosančica“, *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb, 1982, 88–92.

Ž. Holjevac, „Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starćevićeva polemika iz 1852“, *Migracijske teme*, br 15, Zagreb, 1999, 296–298.

Tobias Flassenkemper, „The Berlin process: resilience in EU waiting room“, y: S. Lange, Z. Nachev, F. Trauner, *Resilience in the Western Balkans*, Paris, 2017, 23–29.

Одјељење за друштвене науке
Библиотека
Научне монографије

Књига 2

Синиша Стефановић
УСПОН И ПАД ВУКОВЕ ЋИРИЛИЦЕ
ОД КРИМСКОГ РАТА ДО КРИМСКОГ РАТА

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник
Проф. др Слободан Антонић

***

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Желидраг Никчевић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
200

ISBN 978-99976-89-08-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

003.349.3.038:811.163.41
342.725(=163.41)

СТЕФАНОВИЋ, Синиша
Успон и пад Вукове ћирилице : од Кримског рата до Кримског рата / Синиша Стефановић. - Андрићград - Вишеград : Андрићев институт, 2023 (Београд : Белпак). - 590 стр. ; 20 cm. - (Библиотека Научне монографије. Одјељење за друштвене науке ; књ. 2)

Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 563-590.

ISBN 978-99976-89-08-5

COBISS.RS-ID 139045633